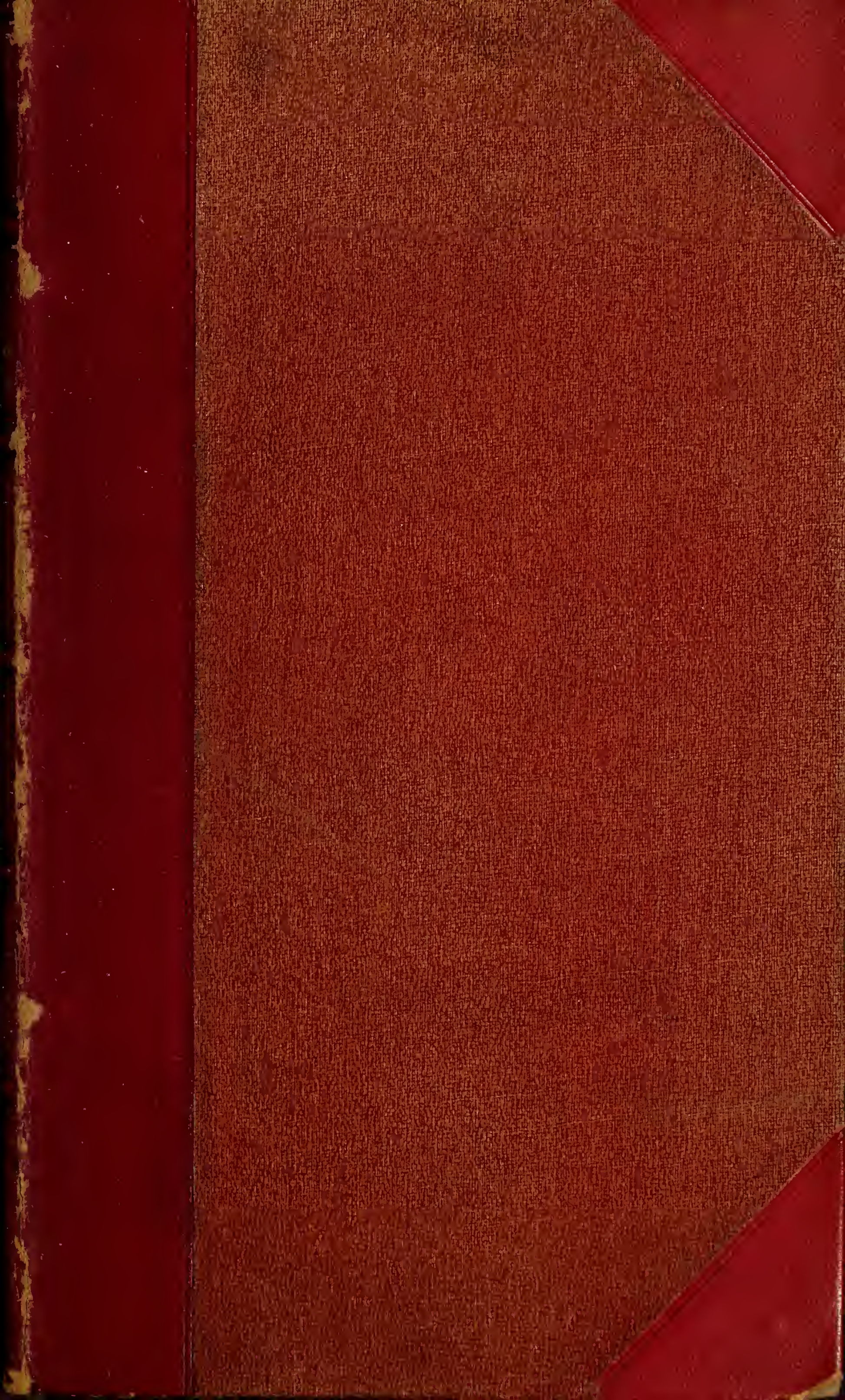

KRISZTUS EGYHÁZÁNAK TÖRTÉNELME.

Hittankönyvűl

a felsőbb gymnasium számára

irta

Dr. Feszler József,

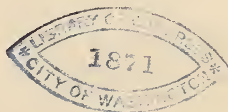
császári királyi udvari káplány s a bécsi egyetemnél az egyháztörténelem tanára.

Fordítá

Szabó Imre,

felső-iszkázi plebános, alesperes és szentszéki ülnök.

Ára boritékba füzve 1 for. 4 újkr.

Bécsben.

A cs. kir. iskolakönyvek kiadásában.

1860.

Tartalom.

Lap.
A szerző előszava I

Bevezetés.

1. §. Az emberinem történelmének alapja 6
2. §. Folytatás 8
3. §. Viszatekintés a Krisztus előtti történelemre 11
4. §. Folytatás 16
5. §. Jézus Krisztus az ő anyaszentegyházának isteni alapítója 25
6. §. Folytatás 28

Első Rész.

Krisztus anyaszentegyháza a régi római birodalomban.

I. Szakasz.

Az egyház a pogány római birodalomban.

7. §. Isten egyházának alapitása 34
8. §. Krisztus egyházának természete és tulajdonsága . . 37
9. §. Krisztus egyházának föladata 41
10. §. Krisztus egyháza a zsidók közt 46
11. §. Krisztus egyházának első föllépése a pogányok között . 50
12. §. Krisztus egyházának széles kiterjesztése az apostolok által az egész világra a zsidók és pogányok között . . 54
13. §. Folytatás. Sz. Pál apostol 56
14. §. Folytatás. Az apostolok halála 60
15. §. Krisztus egyházának állapota az apostolok halála idején 65
16. §. A zsidóság végromlása 71
17. §. A pogányság külső harcza a kereszténység ellen a három első véres üldözésben 79
18. §. Folytatás. Negyedik véres üldözés a második században 83

Lap.

19. §. A kereszténységnek ellenséges megtámadtatása a rágalmazás által, és annak védelme azon időben . . . 91
20. §. A kereszténység küzdelme a gnostikusok tévtana ellen. 97
21. §. A keresztények üldöztetése a harmadik század első felében 105
22. §. Decius üldözése a harmadik század közepén . . . 109
23. §. Folytatás. További üldözések a harmadik század második felében 114
24. §. A bölcsészet ellenséges támadása a kereszténység ellen Celsus epikureus bölcsész által, és ezen támadás visszaverése Origenes keresztény tudós által 120
25. §. Folytatás 124
26. §. A manichaeusok tévtana az ő ellenséges állásában a kereszténység iránt 130
27. §. Diokletian császár nagy üldözése 137
28. §. Ezen üldözés folytatása Galerius és Maximianus császárok alatt 142
29. §. Az üldözések vége; a kereszténység győzelme a római birodalomban 146

II. Szakasz.

Az egyház a keresztényné lett római birodalomban.

30. §. Nagy Konstantin császár . . . . e 151
31. §. Az eretnekségek küzdése az egyház ellen. Az arianusok eretneksége. Az első közönséges gyülekezet Nicaeában 158
32. §. Folytatás. Sz. Athanáz küzdelme az arianusokkal . . 162
33. §. Szent Antal és a szerzetesség 167
34. §. Hithagyó Julián császár 175
35. §. Folytatás 181
36. §. Szent Vazul, és nazianzi szent Gergely 187
37. §. Szent Ambrus, milánoi püspök 193
38. §. Aranyszáju szent János, konstántinápolyi püspök . . 198
39. §. Az egyház küzdelme a további tévtanokkal. Pelagianismus 294
40. §. Szent Ágoston hippói püspök Áfrikában 208
41. §. Szent Ágoston a pelagianismus elleni harczban. Az eredeti bünről i tan 213
42. §. Folytatás. Megváltás és malaszt 218

Lap
43. §. Uj küzdelmek az ötödik századbeli eretnekségek által. Nagy Leo pápa 223
44. §. Az egyház viszonya az álladalom iránt 228
45. §. A görög-római pogányság végromlása 234
46. §. A kereszténység Örményországban és Perzsiában . . 240
47. §. Szent Benedek szerzetes-rendje 245
48. §. E gazdag életfejlődésnek Krisztus egyházában látható középpontja 251

Második Rész.

Krisztus egyháza a germánok és egyéb ezekkel érintkezésbe lépett népek közötti munkálkodásában.

I. Szakasz.

A bárbár népek első megtérése nyugaton.

49. §. Az egyház uj föladata a bárbárok között 257
50. §. Szent Szeverin, Norikum Apostola 262
51. §. A germán származásu bárbárok: góthok, vandalok, burgundok, frankok első megtérése 267
52. §. A kereszténység első alapitása az irek- és angolszászoknál 272
53. §. A kereszténységnek további terjedése és szép fölvirágzása ama szigeteken 276
54. §. A németek megtérése. Szent Bonifácz 282
55. §. Az izlam föllépése. Muhamed élete 289
56. §. Muhamed tanítása 292
57. §. Az izlam elterjedése 297

II. Szakasz.

A korábbi középkor.

58. §. A papság uj viszonya az államhatalomhoz 302
59. §. A pápák helyzete világi ügyekben. A pápai birodalom alapitása 308
60. §. Nagy Károly az ő egyház iránti viszonyában . . . 314
61. §. A római császárság visszaállitása, az uj császárság eszméje 322
62. §. A képharcz és régi keresztény művészet 327
63. §. A római császárság jelentősége a népek művelése- és megterítésére nézve a kilenczedik században . . . 333

Lap.
64. §. A görög-szakadály eredete és kitörése 339
65. §. A császárság hanyatlása és ismét fölemelése; visszahatás a pápaságra 344
66. §. A magyarok és slávok megtérése 350
67. §. A tizedik és tizenegyedik század egyházi viszonyai, különösen Német- és Felső-Olaszországban 358
68. §. VII. Gergely pápa, mint reformator 363
69. §. Folytatás. A beigtatási-harcz 372

III. Szakasz.

A későbbi középkor.

70. §. A pápa akkori helyzete 380
71. §. Az első keresztes-háboruk 385
72. §. A későbbi keresztes háboruk. A keresztes háboruk eredményei vallási tekintetben 390
73. §. A pápák viszonya a Hohenstaufen nemzetségbeli német császárokhoz 396
74. §. Folytatás. III. Incze pápa 402
75. §. A pápák viszonya Francziaország iránt a tizenharmadik század végétől fogva. A nyugati nagy szakadás egész a kosztniczi zsinatig 408
76. §. A keresztény religio kiterjedése és a hitegység föntartása e századokban 414
77. §. A tudományok ápolása a kath. egyház által 421
78. §. A művészet ápolása a kathol. egyház által 427
79. §. A humanismus és vallásos élet ápolása 433
80. §. A vallás-erkölcsi állapotok árnyoldala a tizennegyed. században. A középkori eretnekségek, Vikleff Angliában, Husz Csehországban 439
81. §. Folytatás. Reformkisérletek. A bazeli zsinat. A régi görög-római szellem ujra ébredése 446

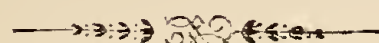
IV. Szakasz.

Krisztus egyházának ujabb történelme a tizenhatodik századi hitszakadás óta.

82. §. Luther Márton és ujításai. Első föllépése a kath. egyház ellen 451
83. §. Folytatás. Luther állása a kath. egyházhoz a vormszi országgyüléstől (1521) egész haláláig 456
84. §. Luther és követőinek tévtana 466

Lap.

85. §. A további ujitások Zvingli, Kalvin és VIII. Henrik angol király áital 473
86. §. A trienti közzsinat 481
87. §. A jesuita-rend 488
88. §. Az uj tévtan elterjedése és megszilárdulása . . . 496
89. §. A kath. egyház kiterjedése az utolsó századokban . . 505
90. §. A kath. egyház belső életfejlődése a tizenhatodik század óta 513
91. §. Az ujabb eretnek-rendszerek az egyházi hatalomról, s kath. földre átültetésének megkésérlése 521
92. §. Visszahatás a politikai viszonyokra 528
93. §. A protestantismus belső fejlődése. Az ujabb hitetlenség 537
94. §. A katholika egyház a legujabb időben 543
95. §. Visszapillantás és befejezés 549
A Pápák, Császárok és Krisztus egyháza legfontosabb eseményeinek IDÖTANI TÁBLÁJA 555

A szerző előszava.

Ámbár különben az előszó iskolai könyveknél nincsen szokásban, jelen esetben még is, e néhány szót az olvasóhoz, a sajátságos körülmények bizonyosan igazolják. A könyv, melyet ímitt a nyilvánosságnak átadok, nem, a szó közönséges értelmében vett egyház-történelem, hanem tulajdonképen katholikus hittan- könyv ez, mely előre kiszabott terv szerént irva, legközelebb a gymnasium legfőbb osztályabeli tanonczok számára van kitüzve, tehát oly ifjak számára, kik a tudományos előképzés jelentékeny fokozatán állnak már, s ezen könyvben befejezését kell venniök a hittanitásnak, miként az a nyilvános iskolákban előadatni szokott. És ebben van a könyv sajátságos voltának is oka.

Bizonyos módon összefüggésben van ez, az egyház-vallási viszonyok ujra alakulásával Ausztriában. A püspökök 1849 évi gyülekezete Bécsben, üléseinek végén, bizonyos egyházi ügyekre választmányt rendölt ki kebeléből. — Midőn erre az 1850- diki aprilisi nevezetes rendöletek által, Ausztriában az egyházi viszonyok fordulópontja bekövetkezett, a püspököknek azonnal gondjuk volt rá, hogy a kor szükségeinek s az összestanitás előhaladásának megfelelőleg, azok számára, kik a magasabb müvelődés utján haladnak, a hittanitást is ujra alakitsák. Mert korunkban, midőn a fölületes soktudás és hitetlen közönyösség oly kárhozatosan működnek, mindenek előtt az Isten által kinyilatkoztatott hiten alapuló igaz tudományra van szükség. Azért is, még ugyan azon 1850 évben kiádá a püspöki választmány a gymnasiumok részére, a hittanitás mélyen átgondolt tervét, azon nyilvános fölhivással, hogy eme terv utmu-

tatása szerént, az illetők tankönyveket dolgozzanak ki, s azokat a püspöki választmánynak küldjék be.

A tervnek ezek az alapelvei. A hittanitás a gymnasiumokban a katekizmuson kezdődik, mint a minden további vallásos képzés örökmindig föntartandó alapján; (I. osztály.) Ezután, mintegy a katekízmus főlvilágositó toldaléka, következik a kath. egyház minden szertartásának pontos értelmezése; (II. oszt.) továbbá az isteni kinyilatkoztatás története az ó (III oszt.) és uj testamentomban egyiránt (IV oszt.); ez után kimeritő és alapos hit- és erkölcstan; (V. VI. és VII. oszt.) végűl, mint ezen rendszeresen öszefüggő oktatás befejezése, a kereszténység tőrténelme. (VIII oszt.) Ezek szerént lőn általam, hozzám intézett különös fölhivás folytán, az egyháztörténelem jelen tankönyve kidolgozva, mely azok által, kiket az e fölötti itélet illetett, alkalmasnak nyilvanitatott arra, hogy a gymnasiumok legfölsőbb osztályába hittankönyvül bevétessék.

Jelen egyháztörténelemnek, mint hittankönyvnek ilyetén rendöltetése, szükségessé tette, hogy az egyháztörténelmi kézi-és tankönyvek közönséges modorától, mind a belszerkezet, mind az anyag megválasztására nézve tőbbféleképp eltérjek. A mi elsőben is a belszerkezetet illeti, korunkban csaknem átalános szokássá vált, az egyháztörténelmet, az időre nézve, öt vagy hat korszakra, az anyagra nézve ismét minden korszakot hat, öt, vagy négy fejezetre osztani, a mint ezt Rauscher, Hortig, Döllinger, Ritter, Alzog ismeretes egyháztörténelmi munkáikban is látjuk.

Ezen beosztás azonban, az előttünk fekvő könyv czéljára nézve, kevesbbé alkalmasnak látszott előttem, azért, jobbnak láttam az egyházat, hogy mivoltát az emberiségre való hatásában szembetünőbbé tegyem, elsőben is a mivelt görögök és rómaiaknáli föllépésében, (I. Rész.) majd ismét nyugaton, a sokfelé elágazott germanok és egyéb, ezekkel érintkező népek közötti hatásában rajzolni. (II Rész.) Az első részben a parányi kezdetü kereszténység erőszakos küzdelmeinek nagyszerü képe bontakozik ki az olvasó szemei előtt, melyeket a hatalmas görög- római pogánysággal, ez utóbbinak végromlásáig vivott; miközben a kereszténység benső mivolta is, az ő szép őskorában, magukból a forrásokból, gyakran azok saját szavaival iratik le s a keresztény hajdankor néhány legjelesebb férfia életután

festve jelenik meg: láthatni itt, miként nő a mustármag, a minden mag közt legkisebb, nagy fává (Mát. 13, 31, 32) Isten ereje és nem emberi eszközök által (Róm. 1, 16. Kor. I. 1, 24 — 28. Ap. Cselek. 5, 38 — 39). A második rész azt mutatja meg, mie lett a kerészténység a nyugat barbár népeinek, mi az ujonan fölfedezett országok vad lakóinak; a barbárság és erkölcsi romlottság mily sülyedésében találta azokat, s hogyan plántálta mindenek előtt hős föláldozással szivökbe a Krisztusbani hitet, miként szeliditette és nemesitette e hit által erkölcseiket, megvetve ekképen a magasabb müveltség első alapját; mily szorgalommal ápolta utóbb a művészetet és tudományt, miként hatotta át menyből kapott eszméivel az egész államszervezetet, s miként lett végre bölcs nevelése által az emberiség legnagyobb jóltévőjévé, az ujabb polgárosultság szülő-anyjává. A három utóbbi évszázad is, melyek folytán egy felől az európai népséget mélyen megrázkódtató válság ált be, másfelől az Európánkivüli (főleg amerikai) népek nagyszáma a kereszténység müvelő kőrébe vonatott, jelen álláspontról tekintve, minden esetre nevezetes szakaszát teszi a german- és ezekkel érintkezésbe lépett népek történeti fejleményének, de az egyháztörténelem uj főrészét nem képezi. —

A könyv ezen természeténél fogva a Bevezetésnek is másnak kellett lenni, mint közönségesen szokott. Fogalom és fölosztás, források és segédtudományok, s az egyháztörténelem irodalma mindenesetre a szó szoros értelmében vett tulajdonképeni egyháztörténelembe tartoznak, hittankönyvben még is czelszerübbnek látszott, a megelőző hitoktatás köréből, bizonyos főigazságokat alkalmas választással és rövidséggel át venni, anyagi alap gyanánt előrebocsátani.

A mi már az anyag megválasztását illeti, tudja mind az, ki előtt az egyháztörténelem nagy birodalma nem egészen idegen, hogy e valasztás, az anyag roppant tömege miatt, a legnehezebb föladatok közé tartozik. Az anyag roppant tömegét körülbelől elképzelhetjük, ha a nagy egyháztörténelmi munkákra habárcsak futólagos pillantást is vetünk, p. o ha a tudós Baronius bibornok *Annales Ecclesiae Christi*, s folytatója Raynald Annales-eit nézzük, (18 Folio kötet a 16ik századig.), ha továbbá Tillemont, a nagy

franczia történetbuvár „Egyházi nevezetessége“ — it nézzük, (16 negyedrét kötet csak az 513 évig.) vagy: Jézus Krisztus Religiójának történelmét gr. Stollberg Frigyes Lipóttól (Kerz és Brischár folytátásával, öszvesen 50. kötet a 13ik századig).

Nekem tehát arra kellett szoritkoznom, hogy azt szemeljem ki, ami a kereszténység- és egyháznak, valamint az ő különbféle időkbeli ellenségeinek is jellemzésére, kiváltképen fontosnak látszott. Sok maradt tehát itt, ami vagy csupán, vagy főképen a hittudósokat és papokat érdekli, mint nevezetesen a mélyebb s ép azért sokszor nehezen érthető hitczikk- történelmi fejlemények: vagy részben, vagy egészen is érintetlenül; csak néhány könnyebben fölfogható főkérdésre nézve lön megmutatva, mint folytatta az egyház, a Krisztustól hagyománykép rábizott üdvözitő tudomány mellett a harczot, tartozó szent kötelességének öntudatában, kezdet óta e napig mindíg egyformán, elutásitván magától minden tévelyt. Még a szertartások érdekes töténelmi fejleményének sem juthatott ítt hely, minthogy azt, egyfelől a II. gymnasiumi osztály tankönyve már tárgyalta; másfelől pedig a theologusok számára irt „Egyház-történelemnek“ ugyan azt megint tárgyalni kell.

Szerzőnek egyátalán soha se lehetett szemelől tévesztenie a tekintetet, hogy az egyháztörténelemnek, mint tantárgynak illető tere a Theologiában van, melyet a gymnasium végén előadott egyháztőrténelemnek eleve elfoglalni nem szabad ugy, hogy amannak már csak némi kiegészités és bővités maradjon fön. Sőt inkább az szűkséges, hogy mind a kettőnek meglegyen egymás mellett saját tere, úgy, hogy az utóbbi főképen a müveltebbek vallási szükségeire ügyeljen, az előbbi pedig a leendő papok szükségeire legyen különös tekintettel; e mellett a Thelogiában előadandó egyháztörténelem, természetes toldalékul csatlakozván a gymnasiumokban már nyert ismeretekhöz, az ott terjedelmesebben tárgyalt részekre, az ott szerzett alapnézetekre is figyelettel tartozik lenni azért, hogy a már tudottak hasztalan ismétlése kikerültessék. —

A szerző álláspontja, a katholikusnak álláspontja, ki az igazságot szereti és a forrásokat hiven átvizsgálta, hogy az igazságot a mennyire lehetséges föltalálja, s szélesebb

terjesztésére erejéhöz képést közremunkáljon. A jegyzetek, melyek tudós jóbarátok tanácsára némely helyeken mellékelvék, gyakran a forrásokból vett igen érdekes bizonyló helyeket tartalmaznak, mind annak vagy bebizonyitására vagy bövebb földeritésére, ami a történelémben csak egyszerüen adatik elő: ebben is gondos választásra volt szükség, nehogy a könyv, miután a források oly sok érdekessel kinálkoznak, jegyzetekkel tulterheltessék. Másjegyzetek ismét nagy emberek és események különösen ajánlandó, tanulságos és vonzó leirására utasitnak; minthogy sok olvasóra nézve bizonyosan kedves lehet, ez uton oly olvasmányok ismeretére jutni, melyek mind a tudományos müveltség, mind a vallásos magasztaltság gyarapitására alkalmasak.

Mivel a történelem helyes használatához a földleirás és időtan nagyon szükséges, az elsőre nézve „Viltsch egyháztőrténelmi atlására“ utalok, (Gotha 1843), a második czélra könyvemhez a római pápák és nevezetesebb egyházi közgyülekezetek rövid időtani átnézetét függesztem. Az egyháztörténelmi összes anyag meglehetős tökéletes és könnyü, azonkorusitott (synchronistische) átnézetét adja (Alzog után) P. Ehrenberger János Pál is az ő: Atalános egyháztörténelmi kortábláiban. — Innsbruck 1854.

Bár az Ur, kinek dicsőségére e munka készűlt, azt bőségesen megáldja!

Bécsben, kisaszony napján. 1856.

Bevezetés.

---

1. §. Az emberinem történelmének alapja.

A történelem nagy élőkép, melyben a mult hiven tükrödzík, a jelen igazán megértetik, a jövő alaposan előrajzoltatik (előképeztetik).

Az egyháztörténelem az emberinem történelmének legbensőbb magva, éltető lelke.

Az egyháztörténelem alapját az Istentől kinyilatkoztatott igazságok teszik, melyek nélkül az, mint az egész emberinem történelme is, örökké föloldhatlan talány, képbetűs (hieroglíph) zártkönyv maradna.

Mindaz, mi az ember öntudatába behat, ami az ő öntudatában történik, és ezen öntudatból, mint szó vagy cselekvény kihat, mindaz a történelem körébe tartozik; azért a történelem az emberi öntudat minden magasát és mélyjét magában foglalja.

Mindenekelőtt önnönmagát ismeri meg az ember, mint önnön gondolkozása, beszédje és cselekvése okfőjét. De egyuttal azt is mindjárt érzi, hogy ő önnön gondolkodása-beszédje- és cselekvésének sem nem utolsó, sem nem egyetlen okfője. Ha utólsó okfő volna, akkor senki felsőbbtől nem függne; aminek szükségkép istentagadásra és istentelenségre kellene őt vinni. Ha pedig az ember önnön gondolkodása-, beszédje- és cselekvésének egyetlen okfője volna, akkor más emberektől sem függne; minek az lenne következménye, hogy nem csak Istent tagadná meg, hanem a többi emberiséggeli összefüggését, a tiszetelet és szere-

tet szent kötelét is széttépné. Azért a történelemben lényeges figyelembe veendő: az egyes ember önmunkássága a gondolkodás- beszéd- és cselekedetben, azután Istennek felsőbb munkássga, és végre több, vagy minden ember egyesült munkássága.

Isten az embernek lételt, rendöltetést és szükséges erőket adott, s egyuttal, rendöltetéséhöz illő munkásságaért dicső jutalmat igért. Ebben nyilatkozik Isten mindenhatósága, bölcsesége, jósága, szentsége és igazságossága.

Lételt adott Isten az embernek, midőn őt legszabadabb szeretetből önnön képére, tehát jónak és halhatatlannak teremtette. Isten kezéből csak jó jöhet ki, mint a szentirás is mondja: „Láta Isten mindent, mit alkotott és mínd igen jó vala. (Mózs. I. 1, 31).

Az ember ezen rendöltetése nem minden egyesnél megyen főltétlenűl bizonyos teljesedésbe, hanem az embernek önnön munkásságától függ az, mihez az Isten a szükséges erőket megadja. Az Isten t. i. az ő bölcseségében ugy akarta az embert teremteni, hogy mindegyik szabad akarattal birjon, és önmaga válassza meg, valljon az Istentől neki adott erőkkel akar- e az Isten által számára kiszabott rendöltetésre törekedni vagy nem. Ezen fölséges tulajdon, mely az emberben az angyalokkal közös, lényegesen felsőbb s mínden egyéb látható teremtményét messze tulhaladó helyzetet ad neki. Az akarat ezen szabadságával kölcsönös viszonyban áll az Istentől embernek adatott ész, vagy is a tehetség Istent magát és őbenne minden igazságot megismerni s ezen ismeretet az összes munkásság zsinórmértékeűl fölállitni. Ez az a két természeti főerö, melyeket Isten az embernek rendöltetése elérésére adott, és igazán elmondhatjuk, hogy a lélek és test minden többi erője e kettőnek szolgálatában áll. — Hanem az embernek, hogy rendöltetését elérje, nem csupán természeti, veleteremtett, hanem természetfölötti erőkre is van

szüksége, melyeket közönségesen malasztnak nevezünk, s a melyek különösen a két természeti erőt Istennek tetsző munkásságra segitik. A természeti és természetfölötti erők ezen különbségét igen bölcsen rendölé az Isten, hogy ez által az embernek az ő Istentől való függését mindig szeme elé tartsa és egészen szembetünővé tegye neki az igazságot, hogy rendöltetését Isten nékűl el nem érheti. A természeti erőket Isten adja az embernek tetszése szerént, hanem maga az ember mások befolyása által fejlesztheti, gyöngitheti, vagy megis ronthatja azokat. A természetfölötti erőket is az Istentől kapja az ember annak legszentebb akarata szerént; de ő maga elfogadhatja azokat és együtt munkálódhatik velök, vagy visszautasithatja és használatlanul hagyhatja azokat.

A természeti erők czélirányos használata megfelelő természeti jólétet, földi boldogságot szerez az embernek. A termeszetfölötti és természeti összes erőknek Istenre való tekintetteli és rendöltetésünknek megfelelő használata pedig természetfölötti jutalmat is szerez az embernek az örök boldogságban, mely rózsafény gyanánt az élet minden magaslatát és mélységét átderengi.

2. §. Folytatás.

Az ember azonban mindjárt teremtetése után, mikor még az egész emberinem az első emberpárban létezett, Isten iránti engedetlensége által elhagyta Istentől kiszabott rendöltetését, és az Istentől nyert erőkkel Isten ellen viszszaélt. Minthogy az ember Istentől az engedelmességet megvonta, ez által őt, mint teremtőjét és urát megtagadta. Minthogy az ember inkább hajolt a gonosz ellenség gonosz csábitására és kecsegtetésére, mintsem az Isten parancsolatjára, ezáltal önmagát a gonosz ellenség uralkodó befolyása alá vetette. Minthogy az ember e csábitó szózat

által: „Lesztek mint az Isten“ (Mózs. I. 3, 5.) ráhagyta magát venni, hogy önnön akaratát Isten akaratának elébe tegye, egyuttal megkisérlé magát, mint legfőbbet Isten helyébe emelni. Minthogy Isten parancsát szabadon és jólmeggondolva hágta át, az igazságos Isten által ez áthágásra kiszabott büntetést is kellett viselnie; a halál martaléka lett, ha mindjárt ez rögtön besem is következett, hanem csak a halálnak az emberinembe büntetésűl most beférkezett csirája vala a lassu föloszlást az egész földi életenát bizonyosan előidézendő.

Az ember ilyen állapotban Istennek többé nem tetszhetett, mert öntette által Isten fölséges művét rontotta meg. Mivel pedig az ember csak Istenben, az ő ősokfőjében, ki egyuttal a legfőbb jó is, lehet igazán boldog; ez által egyuttal Isten haragjába és boldogtalanságba is esett. Léte megkeseredett, Isten dicső jutalma iránti reménye megsemmisült. Ennek következtében egyuttal a természet fölötti erők is elhagyták őt, melyeket Isten szeretetének különös jele gyanánt adott neki; ép azért a természeti erők is meggyöngültek s rongálódtak. Főkép meglátszott ez a két természeti főerőn: az észen és szabadságon. Az ész elhomályosult és sok tévelynek lőn alávetve; a szabad akarat meggyöngült és a roszra lett inkább hajlandó. Ez által egyuttal az érzéki vágytehetség is, mely az eredeti rendes viszonyok közt az ember két főerőjének engedelmes eszköze volt, ezután mint kivánság fenhatalmu, s ennek következtében az emberre nézve veszélyes és dulakodó lett. Valamint pedig minden egyéb, az emberben meglevő csira kifejlik, ugy a gonosznak e csirája is, mely az első engedetlenségi bün által beléje ültettetett, s mely aztán sok egyéb bünt és számtalan roszat—a kárhozat rettentő magva — vont maga után a szántóföldön, melybe Isten csak jó magot vetett.

Az ember természeti erői megmaradtak ugyan, noha

meggyöngülve és romolva; az ember rendöltetése is szilárdan áll még, de az ember elfordult attól. Mivel pedig rendöltetését teljesen csak a természetfölötti erők által érheti el; a természetfölőtti erőket azonban sem önmagának megadni, sem, minthogy Istennek szabad adományai, csupán a természeti erők használata által kiérdemelni nem tudja, Isten irgalmán kivül egyéb szabadulás nem maradt számára. Tetszett az ég és föld urának, imádandó végzéséből az elesett és elveszett embert megint kegyelmébe fogadni; Egyszülöttfiát adván, hogy őt a büntől, gonosztól, a haláltól és kárhozattól megváltsa.

A megváltás Isten bölcsesége szerént ugy rendöltetett, hogy a Megváltó a bünös emberinemnek mindjárt a bünbeesés után megigértetett, az ő titkos, áldásos foganatja már akkor elkezdődött, és Ádámban a bün és megváltás összetalálkozott. Azóta ez a két ellenséges hatalom Ádám nemzetségében folytonfolyvást működik, és pedig a Megváltó látható eljöveteleig ugy, hogy a bün az ő egész lényét kifejtheté s nyilvánságossá teheté; eljövetele után pedig ugy, hogy a megváltás és isteni irgalmasság tudja az ő győzödelmes erejét és gazdag bőségét kinyilatkoztatni, és a gonoszt lassankint teljesen legyőzni.

Ezen kettős nagy fejleményfolyamatban, valamint minden egyes embernek, ugy minden egyes nemzetnek is megvan az ő saját jelleme, saját föladata, megvannak sáját segédeszközei.

Az egész fejlemény lefolyása az itelét nagy napján éri végét, amikor majd Istennek bölcs és jóságos terve, s ennek az emberek cselekvése által meg nem zavarható kivitele, valamint az is, amit minden egyes az Isten dicsőségére az ő teremtésében emelendő nagy templom építésére tett, világos és nyilvánvaló lesz mindenek szeme előtt, s önnön téletét mindenki, nem csak az Urtól elvenni, hanem önma-

gában is érezni, s tiszta, mindeneket átragyogó fényben szemlélni fogja.

Krisztus pedig az idők középpontja, mult és jövendő ő rá irányoz; a mult őt epedve várva, a jövő bizalomteljesen ő benne megnyugodva; ő mindeneket magához vonva, mindenek fölött uralkodva, mindeneket hordozva, áldva és boldogitva.

3. §. Viszatekintés a Krisztus előtti történelemre.

Mindezen igazságok, melyeken a történelem helyes fölfogása és mély értelme lényegesen nyugszik, a történelem által szintén egészen szemlélhetőkké tétetnek. Ha az óvilág történelmére csak egy pillantást vetünk, számos nagy és hatalmas országot látunk, hol egyrőlmásra a természetes fejlődésben bizonyos előhaladást veszünk észre, ellenben a vallásos életben mindig mélyebb hanyatlást. Az Istentől embernek adott természeti erők, a többé- kevesbbé kedvező külviszonyok alatt különböző irányokban gyakran igen magas fokra fejlődnek; míg a természetfölötti erők hiányában, ugyan ezen emberek, az Istentől mindig inkább elfordulnak, istentelenségbe, gonoszságba és erkölcsi nyomorba sülyednek, az elvetemültség és aljasodás legalsóbb fokáig. Ezen, a történelem minden ismerője előtt eltagadhatlan történeti jelenség, szükségkép annak elfogadására vezet vissza, hogy az emberben a természeti és természetfölötti erők nagy aránytalansága létezik; hogy az ember sokkal inkább hajol az érzéki természethöz, mintsem Istenhöz, az ő láthatlan atyjához; hogy ő, az érzéki természet körébeni munkásságra, az erő és belátás nagy bőségével bír; ami, az istenség megismeréséhöz és az isteni akarat teljesitéséhöz hiányzik néki. E hiánypedig oly nagy benne, hogy épen az ókornak földi tekintetben legmüveltebb né-

peinél mutatkoznak földöntuli és vallásos tekintetben a legborzasztóbb tévelygések. A természeti és természetfölötti erők ezen aránytalansága, az embernek az érzéki természethöz ezen hajlandósága és önodaadása, az embernek az isteni dolgokban ezen mindig növekedő tudatlansága s Istentől mindig tovább térő elpártolása, az embernek Isten által teremtett jó mivoltában épen nem, hanem csupán az abba beférkezett romlottságban találja megoldását.

Ugyan ez és még inkább áll ama számtalan, sokszor nevökről is alig ismert barbár népekre nézve is p. o. Afrika belsejében, vagy a csöndes-tenger szigetein, melyeknél, természeti ugymint természetfölötti tekintetben, a legmélyebb sülyedettség uralkodik; melyek mesterség, müvészet, tudomány, csaknem egészen minden religio nélkül vannak, s melyeknél az iszonyatos emberevés valami megszokott, sőt kivánatos dolog, s a nyilvános ünnepélyek egyik része. Hogyan s minként lehessen ezt meg magyarázni, holott Isten az ő végtelen bölcsesége-és jóságában az embert jónak, a jóra való hajlandósággal, s a jóra teljes erőben teremtette? Csak a kereszténység tanitmánya az eredeti bünről fejtheti meg e nagy talányt kielégitőleg. . .

Az országok között, melyekben az ember természeti és természetfölötti erői közt létező, már emlitett aránytalanság akképen mutatkozott, hogy a természeti erők fejlődése igen magasra emelkedett, mig ellenben a vallási és erkölcsi viszonyok rettentően rongált állapotban valának s mindig mélyebben sülyedének, kitünő helyet foglalnak el: India, China, Egyiptom, Perzsia, Görögország és a római nagy birodalom. Kettő közülök, India és China, roppant terjedelmü birodalmak, melyek sokáig önmagokba zárkozva, az ő összes ősrégi sajátságaikat, mint hatalmas óriásszobrok, (kolosse) vagy emlékoszlopok, épségben megőrizték.

India, ez a szép, termékeny ország, melynek már jó korán igen kimüvelt jogtana és, a hübériség egy nemével, polgári törvényhozása volt, a hajlékony és gazdag sanskrit nyelvben jeles müveltségi eszközzel birt, melyből terjedelmes és virágzó, főképen a költészeti és bölcsészeti müvekben kitünő irodalom keletkezett. Vallás és költészet a legszorosabban összeszőve tünnek itt föl. Brahma ősvallása, az érzéki természetimádás egy neme, három föbb istenséget ismer, teremtőt, föntartót és elrontót. Az egek fölött álló testi legfőbb lény, Brahma, számtalan kiömlések (ema nationes) által nyitatkoztatja ki magát, melyek ugy az em berben, miként egyéb alsóbb rendü teremtményekben is megtestesülve laknak. Ez szolgáltatja a régi indköltészet gazdag anyagát, ez szolgál az ind-népvallásnak is alapjául. Igy fejlődött ki amaz oriásilag vad, és phantastikailag természetihlelt, de egyuttal bölcsészetileg merengő és mystikailag jelentőségteljes Mythologia, melyben a különféle elemek és temészeterők, a csillagok fénylő tábora, a nemtők és védszellemek, magok az elhunytak lelkei is istenek gyanánt tekintettek és tiszteltettek. Továbbá ugyan ott igen korán a bölcsészetnek hat főrendszere volt, melyek kiindulópontja vagy a kűlső látható természet, vagy maga a gondolkodó lélek, vagy az áthagyományozott felsőbb kinyilatkoztatás volt. A bölcsészet két első neméből alkotta Buddha, körülbelől 500 évvel Krisztus előtt, a tőle ugynevezett buddhaismus tanát, mely a brahmaismus hitregéit megtartá, emellett Buddha önmagát az istenség megtestesüléséнек jelenté ki, és utódaival, a főpapokkal együtt imádandónak hirdeté, továbbá a kárhozatos többférjüséget behozá, s a lélekvándorlást, le egészen az állatok testeig, tanitá, végül minden törekvés céljának az istenségbe, csupán a gondolat fölemelő ereje által való fölszállást tűzé ki, az érzékiség teljes megölése által. A bálványszekér kerekei általi szétzuzatás, a nőknek megholt férjeikkel együtt ele-

venen megégetése a legfőbb érdemü vallásos cselekvények-nek tartattak.

Meszebb a távol keleti Ázsiában fekszik a nagy chinai birodalom — a közép országa — melyben ősidőtől fogva magas fokon áll a müveltség. Virágzó földmüvelés és selyemtenyésztés, gyártás és eleven műipar, a könyvnyomda és lőpor kora föltalálása, az ország öntözésére és belforgalomra szolgáló csatornák valóságos hálózata, valamint a külellenségek ellen ótalmazó óriásfal mutatják az ország lakosainak jobb oldalu és magas természeti kifejlettségét. Emellett azonban vallási tekintetben eltérve az eredetileg jobb, egyszerübb patriachalis istentisztelettől, melyhez Confuciusnak még meglehetős tiszta erkölcstana csatlakozott, jóval már Krisztus születése előtt Jaoss szélesen elterjedt bölcsészetí rendszere által a teljes atheismusig sülyedtek, ami által kissé későbben az Indiából behurczolt, vele közel rokon buddhaismusig jutottak. Az átmenetet egyik rendszerről a másikra Confucius 460 tudós követőjének megégetése képezte.

Ha innen Egyiptom felé fordulunk, más oldalról ismét a kifejlettség magas fokával találkozunk.

Az összes természettanban, a mathesis- mértan- és csillagászatban, még a gyógytanban is ritka kiképzettségre jutottak el ez ország bölcsei; az ő nagyszerü épitményeik, templomaik, palotáik, pyramidjeik és obeliszkjeik most is bámulatra ragadják a késő utóvilágot; ott, az egyiptomi papok mysteriumaiban keresték és találták a leghiresebb görögök az ő legünnepeltebb müveltségöket. És ez a nép valóságos állatimádásra fajult, elannyira, hogy Izis és Oziris és a sok más istenség között egy fehér foltos fekete bikát (Apis) imádott főisten gyanánt, mellette a macskákát és madarakat, a krokodilokat s magát a Nilt is isteni tisztelettel illette. De még a bűbájolást is, ezen viszszaélést a titkos természeti erőkkel, a legbuzgóbban üzték

itt ördögi befolyás mellett, hogy az embereket megcsalják, vagy hogy szinte az isteneket emberi önkény alá hajtsák.

Nyugati Ázsia nagy közbenső birodalma, hol időnkint különféle országok képződtek u m. Babylonia, Assyria, Media és legutoljára Perzsia, utolsó korszakában legfőképen mint perzsa-birodalom tünik ki, a sokféle népiségek összeolvadó egyesülései s mind annak fölvevése által, ami előhaladás odáig a külmüveltségben elszórtan történt.

India és Egyiptom remekmüvei, Media buja terményei, Babylonia és Phoenicia kiterjedt kereskedelme egyesültek a perzsa udvar szolgálatára, és az azokat követö ismeretek Babylon, — Ninive, — Ekbatana, — Suza-és Persopolisban a perzsa—birodalom nagy fővárosaiban összetalálkozának. Babylon 12 geogr. mérföldnyi kiterjedéssel, oly világváros volt, melyhez hasonló az ujabb korban nem találtatik. Közepén állt a 8 hajlásu iszonyatos torony, melynek csucsáról az itt imádott nemzeti-napistennek (Bel) óriás képe tekintett a nagy birodalomba ki.—Most is nagyszerüen jelölik még a régi Babylon helyét az átmérhetlen romok, melyek csucsain felhők borongnak, miglen mélyen, falaik üregeiben oroszlánok tanyáznak. Persopolis, a régi királyváros, szintén most istöbb mint 2000 év után, nagyszerü romjaiban, az ő pompás szoborcsarnokaival, márványcsoportozatival és ékirataival, a szemlélőre megható benyomást tesz. És ez a hatalmas birodalom az ő fönséges hős alakjaival, hol a világhóditás gondolata először merült föl, kivitelében azonban balul ütött ki, a külső hatalom és müveltség gazdagsága által, fensőbb rendöltetesének megismerése nélkül, a legmesterkéltebb érzékiségbe, s legtermészetellenesebb bünökbe egyre tovább sülyedt. Itt a vérfertőztetés leggonoszabb neme törvényesen uralkodot. A legundokabb fajtalanság, a gyermekek elevenen megégetése isteni szolgálat volt. A napimádás egész a tüzimádásig fajult. Az Ormuzd és Ahriman közti ellentét, a kettős, jó és

rosz isten formaszerinti elfogadására vitt, melyek mindegyikének, az emberben külön saját egymást érintő országa van; mely tan, az ő honától, közönségesen parsismusnak neveztetik. Ily kiáltón mutatkozik még a legrégibb kor legmüveltebb népeinél is, a pusztán természeti és a vallás-erkölcsi fejlődés közti aránytalanság; minél magasabb fokon állt különben müveltségök, mely némi tekintetben a mienket is fölül multa, annál természetlenebb és megmagyarázhatlanabb előttünk az ő vallás-erköcsi sülyedtségök.

§. 4. Folytatás.

Görögország és Róma.

Görögország, azon tágasb értelemben véve, mely szerént Kisázsia faj-és nyelvrokon népeit is magában foglalja, az embert, mint egyént, a legkedvezőbb körülmények közt, a természetében létező minden erő szerént, valóságosan eszményi magasságra fejleszté. Itt éltek a legnemesb hősök, a legünepeltebb törvényhozók, ihletett költők, mélyelméjű bölcsészek, kiknek munkáik minden utóbbi századnak, a legmagasb, tisztán emberi müveltség forrásaul, követendő példaul szolgálnak. Itt jöttek létre a festészet, szobrászat és épitészet remekmüvei, melyekben, ugy látszik, mintha a temészetnek minden titkát ellesték volna s melyek most is, az ő csekély, jobbadán megcsonkitott maradványaikban csodálkozásunkat vonják magukra, és maig utolérhetlenek.

A hatalmas római birodalom sok ember természeti erőit az állam eszméjében öszpontositá, s ezen állam-eszmét igazán istenité, ugy hogy érette semmi áldozat sem volt nagy és az egyes ember egészen beleolvadt, ami által lassankint minden, a középtenger partjain köröskörül élő müvelt népek közös birodalmává terjedt és emelkedett. Az akarat vas ereje, éles, mélyen ható gyakorlati okossággal és hajthatlan következetességgel párosulva, képesité főleg

a rómaikat világuralomra. Az ő ép, s a földmüvelés által megedzett erejök kitartó katonákká, gyakorlati okosságuk számitó politikusokká és jó törvényhozókká tette őket. Haddal meghóditották a világot, okos és bölcs törvényhozás által biztositották a hóditást. A meghóditott országokból lassankint Görögország tudományát, Karthágó és Phoenicia kiterjedt világkereskedelmét, Egyiptom titkos bölcseségét, és a kelet egész gazdag fölöslegét mind átvették világbirodalmokba. Romába minden összefolyt, s az istenitett állameszmének szolgált, mely az ő látható kinyomatát magában az örök Rómában, később a császár személyében találta.

Azonban, sem Indiának bölcsészeti rendszerek- és óriásilag merész költeményekbeni gazdagsága, sem Chinának korán kifejlett föltalálói adománya és müvészeti képessége, sem Egyiptom mély természetismerete, sem a tágasPerzsabirodalomnak nagyszerü, buja dicsősége, sem Görögország magas tudományossága és müvészete, sem Róma világuralkodó ereje és állambölcsesége nem volt képes az emberiségnek mindig mélyebb, utoljára valóban iszonyatos és borzalmat gerjesztő valláserkölcsi hanyatlását föltartóztatni.

Isten az igazság; ez a legfőbb igazság, ha az észnek minden ismeret zsinórmértékeül szolgál, adja a valódi bölcseséget, és ha a szabad akaratnak minden cselekvény zsinórmértékeül szolgál, adja a valódi erkölcsiséget. Amint az ember egyik tekintetben Istentől elesik, a másikban is elhanyatlik tőle. A vallási és erkölcsi hanyatlás mindig karöltve járnak. — Az ember továbbá Isten képmása; ebben van tulajdonképen az ő elnemveszíthető magas méltósága. Ha tehát az ember az Istennek igaz ismeretéről s annak ezen alapuló helyes tiszteletéről letesz, akkor az emberi természet méltóságát sem képes többé, sem magában, sem másokban kellőkép felfogni; a fölséges eredeti képnek Istenben, és tiszteletével együtt, a képmásnak ismerete is az ő igaz mél-

tóságában, elvész. Ezen egyszerü igazságokon alapul az ősvilág vallás-erkölcsi állapotának megfejtése.

Az emberek az eredetileg beléjök adott természetfölötti erőtől megfosztatva s a fenhatalmu érzéki természettől ragadtatva, az ő, az Isten és isteni iránt elhomályosult szemeiket a láthatlan szellemi lényről lassankint a látható természetre forditották, hol legelőbb is a csillagos égen elömlő fény kápráztatá, az ott öszhangzó rend köté le, s annak e földre ható hatalmas befolyása bájolá el őket. A mindegyre messze továbbtünő teremtő és ur helyébe a legnagyobb és fölségesebb teremtmények léptek az érzéki szemek elé; a csodálatos, a jótékony, a rettenetes és titokteljes épen ugy meghódoltaták az embert, s uralkodtak rajta, mint a tőle eltünt isteni. A mint az emberek az ő szemeiket Istenről elforditották, s mindinkább és inkább az érzéki világhoz szegődtek, mintegy abba belemerültek, az őt illető tiszteletet sem adták meg neki, sem a köteles engedelmességet iránta nem mutatták. Minél inkább növekedett az emberek ebbeli vétkessége, annál inkább elsötétedett azok belseje. Igy hanyatlott az ember a vétek és büntetés ezen rettenetes viszonhatásiba mindig mélyebben; s nagyon is hamar mutatkozott a visszahatás az Isten képmására, a mint az ember méltósága mindegyre borzasztóbban félreismertetett, mignem a római birodalomban az isteni dolgokban való tudatlanság és fonákság tetőpontjára jutott, s az ember csupa dologgá, a polgár csupán az álladalom eszközévé aljasíttatott.

Az Isten egységének és szentségének gondolata, az igaz religió és erkölcsiség ezen kutfeje, egészen elenyészett: s helyette az érzéki természet istenitése s az embernek teljes ahhoz szegődése lett uralkodóvá. Az egy Isten az égben, a mindenek teremtője és ura ismeretlen volt; helyébe az istenek végtelen sokasága lépett, melyek számát egy halandó se tudta egészen, mely legalább

is 30,000-re rugott, *) s mindegyre szaporodott. És milyen istenek? melyekben az emberi természetnek jó és rosz, szellemi és érzéki tulajdonai megtestesűlve, s az emberi szenvedélyek egész rut féktelenkedése tükröződött, minden kigondolható vallási képtelenség valóságos örvénye, a képzelődés tarka csalékony képeivel csalárdul elburkolva. Az istenek személyesitett természeti erők vagy eszményitett emberek valának az ő minden hibáik, gyöngeségeik, és büneikkel, hozzá még mind a két nem szerént elkülönitve. Jupiter az ő isteneik fejedelme a feslettség remeke volt, kinek házasságtörései s egyéb még természetellenes bünei is a hitregetan nem csekély részét tették. Venus, (Aphrodite) az ő Kupidójával az érzéki kéj istennője, Merkur a szennyes nyerészkedés, Mars a vérengző had istene, mint Gradivus — a világon átvonuló vérengző hóditó — a rómaiak által különösen tiszteltetett. Ezen s egyéb istenek és istennők szemtelen hiúságukban és féltékeny vetélkedésökben az emberek közt pusztitó háborut szitanak (p. o. a trójai háboru) s részrehajlón avatkoznak bele. Voltak azonban még egészen más istenek is, melyek az egyes gerjedelmek, vagy az emberi test különös s még legaljasabb müködéseinek is főnökei valának, ilyen volt p. o. a félelem, a szemtelenség (Impudentia), a hideglelés (Febrilia), a veszélyes kigőzölgések (Mephitis) istennője s a. t. **) Hadrián Antoniust az ő nyomorult gyermekét, Mark Aurél az ő kicsapongó nejét haláluk után a birodalom istenei közé vétették

---

*) Hesiodi Εργα και ἡμεραι vagy 235—36. Clementis Alexandri. Cohort. ad Gentes c. 10.

**) A ki a régi romaiak ezen esztelen isteneiről pontosabb ismereteket kiván magának szerezni olvassa meg sz. Ágoston de Civit. Dei lib. IV. C. 11, 15. 16. 21. 23. 24. lib. VI. c. 9. lib. VII. c. 2. 17. Prudentius Peristephanon c. X. vagy 256—60.. Hesiod Theogoniáját, és Cicero de natura deorum. Seneca lib. contra superstit. (sz. Agostonnál. de Civ. Dei lib. VI. c. 10.)

föl; a leggonoszabb császárok az ő meggyilkoltatásuk után istenittettek, utoljára már éltökben, ismeretes iszonyu vétkeik daczára isteni tiszteletben részesittettek.

Görögországban csak az egy Socratesnek volt bátorsága a sok istenség hiábavalósága s az igaz Isten egysége felől szólni, s ez az egy is a gonosztevők halálával halt meg e miatt, mivel elég vakmerő volt a honi isteneket gonoszul megtámadni; s halála óráján még ő is kakast áldozott Aeskulápnak. Az ő legnagyobb tanitványa (Plato) már nem merészelte ez igazságot nyiltan kimondani; csak sejtelmét és ohajtását fejezte ki egy fennsőbb mennyei tanitó iránt. Rómában senki sem találkozott, ki ezen igazságot határozottan megismerte és kifejezte volna *). Kik a sokistenség téveszméjének nem hódoltak, azok vagy a teljes közönyös kételygésbe (scepsis) estek, vagy valamely bölcsészeti rendszer követői lettek, s aztán a platonikusoknál a dualismust (kétistenség- vagy istenkettőzés) és lelekvándorlást, a stoikusoknál a pantheismust (mindenistenlet) az epikurusoknál a közönyt és végzetet (vaksorsot) tanulták. Ezenfölül Róma az ő későbbi korszakában minden meghóditott nép isteneit befogadta szentélyébe, — valódi Pantheon. — Mindezen istenek a vak végzetnek voltak alávetve; egy mindent intéző gondviselést hinni, sokaktól gunyosan esztelenségnek tartatott.

Ily isteneknek megfelelő volt a pogány isteni-tisztelet. Az eszményitett emberi szellem kopár, üres tisztelete még megfogható lett volna, hanem ezen istenek tisztelete kegyetlenség-erkölcstelenség- és bűbájolással volt fertőztetve. Míg az emberi természet egyfelől istenittetett, másfelől a

---

*) Ha Seneca némelykor egy Istenről szól, más helyeken önmaga kimutatja, hogy ezt ő tulajdonképen hogyan érti, p. o. midőn mondja: „maxima pars mundi Deus.“ Natur Quaest. lib. VII. c. 31.

legiszonyubban bántalmaztatott. Keleten Moloch bálvány tiszteletére egészen kisded gyermekeket égettek meg önnön szüleik; Görögországban már nagyobb fiuk és leányok a Diana és Bacchus oltárain, ezen istenek tiszteletére agyon korbácsoltattak; Görögországban és Rómában embereket öltek az istenek tiszteletére, igy az istenitett Julius Caesar oltárán 300 perugiai fogoly öletett meg. — Mily erkölcsrontó volt a pogány isteni-tisztelet, azt lesem lehet irni. Tiszta szivü, szüz fülü ember meghallgatni sem birná mindazt, miket akkor, részben istenitisztelet gyanánt, nyílvánosan, szemérem és tartózkodás nélkül elkövettek. A hitregetan s a régi görögök és rómaiak történelme oly istenek és istennőkről szólnak, akiknek tisztelete féktelen kicsapongásban állt; több rejtélyes hittitok sőt a birodalom néhány nyilvános ünnepe is oly ocsmányságok által ünnepeltettek meg, melyek minden fegyelem és erkölcsösség gunyjára szolgáltak s egyenesen a közerkölcsiséget rontották meg. — Azonfölül a bübájolás is az ő minden titkos iszonyatosságával szerte uralkodott, elannyira, hogy gyermekeket is öltek meg, hogy vonagló belrészeikből a jövendő titkait kifürkésszék, még az alvilág sőtét szellemeit is fölidézték, hogy olymp isteneivel daczolhassanak. A többi isteni-tisztelet üres szertartásokban és véres baromáldozatokban állt, melyeknek mélyebb tulajdonképeni értelmét nem tudták, s melyeknek befolyása az ember erkölcsi átalakitására, tisztitására és nemesitésére kedvező épen nem volt.

Valóban nem lehet meglepő, ha ily istenek és isteni-tisztelet mellett az erköcsiség, melynek közvetlen vagy közvetett gyökere mindig a vallás, rettenetesen elhanyatlott. A görögöknél Spartaban a házasságtörés és tolvajság törvényesen megengedtetett; rabszolgák vadászása és gyilkolása közönséges segélyeszközül szolgált, valahányszor azok száma félelmesen megszaporodni látszott. Krétában a törvények nyitottak utat a természetellenes buja-

ságra, mire a görögök különben is igen hajlandók voltak, s melynek később tartózkodás nélkül hódoltak is.

A rómaiaknál az ő virágzó korukban, a tulvilág boldog vagy boldogtalan állapotának ábrázolása gyermek-mesének tartatott, mire nézve két legnagyobb férfiu, Caesar a hős és államférfiu és Cáto, az ünnepelt erénypéldány megegyezésöket nyilván kijelentették*). Róma régi erkölcsi szigora, hol házassági elválás évszázadokon át nem történt, elannyira elveszelődött, hogy Seneca bizonyitása szerént később némely nők az éveket nem a Consulokról, hanem férjeikről számitották, kikhez nőül mentek, hogy tőlök megint elváljanak, és kimentek, hogy maguknak más férjet keressenek**). A házassági viszony ezen megrontása, melynél fogva a házasságtörés igen köznapi dolog volt, a rendes családi életet és jó nevelést is egészen feldulta. E mellett hihetetlen tobzódás, eszeveszett tékozlás és példátlan mértékletlenség, természetesen a legocsmányabb kéjelgés és féktelen kicsapongás kiséretében uralkodott. Mesésen hangzik, mit a római történetirók egy Tiberius, Caligula, Claudius Nero és Heliogabalus iszonyatos tetteiről irnak. A legtermészetellenesebb bünök, embertelen kegyetlenkedés, kielégíthetlen rablási vágy, korlátlan önkény képezik a legföltünőbb jellemvonásokat; és a milyenek a császárok, olyan az ő időkoruk is***). — A rabszolgaság az embert a baromnál alábbvalóvá s ura legrettentőbb önkényének martalékává tette, ki az ő rabszolgáját eladhatta, elajándékozhatta, kinozhatta és megölhette; s mind ezt oly köztársaságban, hol százezeren nyögtek e

*) Sallustii Catilina c. 51. 52. Juvenalis Satyra II. v. 149—51.

**) Seneca de benefic. III. 16.

***) E szomoru rajzhoz Tacitus- és Svetonius, Diocassius- és Athenaeus, Plutarch- és Senecából, valamint a későbbi császárok életirásaikból (Scriptores Historiae Augustae) vettük a vonásokat.

rettentő igában, kik, ha uruk ismeretlen kéz által megöletett, kor- és nem-különbség nélkül, akár bünösök voltak, akár ártatlanok, százankint adattak véres halálra *). Nem kevesbbé embertelenek voltak az állatviadalok és küzdjátékok (Ludi circenses) is, mikor százan- és ezerenkint lelték embertársaik gyönyörködtetésére az oroszlánok - párduczok- és tigrisekkel, vagy egymásközött folytatott viadalokban halálukat, mikor a nézők szemeiket a gyilkosság- és vérontáson napokon át legeltették, mikor a gyilkolás mesterségét rendszeresen tanulták és gyakorolták, s a haldokló viadortól még azt is megkivánták, hogy szép magatartással essék el. Traján császár adott egy ily szinjátékot, mely 120 napig tartott, és 10.000 viadorba került. Ilyen volt későbbi időkben a római nép kedvencz élvezete és legfőbb létszüksége. — Ebből lehet azt is megmagyarázni, miképen lehetett az öngyilkosságot olyannyira földicsőiteni, mint az ember legnagyobb és legnemesebb tettét. Igazán ellehet mondani, hogy ha a római történelmet, kivált a későbbi időkről, ugy adnák elő, amint az valóban volt, a szokásos vásári szópipere nélkül, a szomoru valóság ilyetén rajza által minden, még emberi kebel az ő legbensőbb bensejében megrázkodnék, s a legnagyobb iszonykodás- és borzadálylyal telnék meg.

Voltak ugyan a görögök és rómaiak közt jobb nemesebb férfiak is, kik kortársaik által nagyon becsültettek, mint a görögöknél Socrates és Plato, (lásd fölebb) a rómaiak közt Cato, Atticus, Seneca. Hanem e férfiak nagyon egyedül álltak a köröttök mindenfelől uralkodó romlottság roppant tömegében **). Ő rajtok láthatni, hogy az ember

*) Borzasztó példát mond erre Tacitus Annal, lib. XIV. c. 42—45, mely szerént egy ily esetben 400 radtszolgát, férfit, nőt és gyermekeket öltek meg irgalom nélkül.

**) Könnyen meggyőződhetik erről, ki p. o. Seneca 95 levélében elolvassa az akkori idők szörnyüséges erkölcsrajzát.

eredeti természete a bünbeesés után az ész és szabadakarat helyes használata mellett önnön erejével még mire képes. Hiányzott azonban belátásuktól a biztosság, erényöktől az Istenre való magasabb vonatkozás, valamint az embertársukra ható javitó befolyás is *). Sok tekintetből tökéletlen, csupán természeti vagy polgári erény az **). A legfőbb, amire a természetfölöttire való vonatkozással vitték a felsőbb szükség szürkülő megismerése s az ezutáni gyönge ohajtozás volt ***), mely néha jelképi burkolatban is találta kifejezését. A pogányságban meglevő ezen jobb

---

*) Igy Atticus életiratában is, Cornelius Nepostól, a sok jó között sehol sem találjuk, a földi élet határain tul emelkedő magasabb vonatkozást. Mily kevesé iparkodott a dicsőitett Cato is a közerkölcsiséget emelni, legjobban kitünik abból, mit Valerius Maximus (II. 10, 8) épen ott beszél el felőle, hol tökéletes erényét (omnibus numeris perfecta virtus) dicséri.

**) „Perpetua naturalis bonitas“, mint Cornelius Nepos (Atticus c. 9.) a dolgot találón kifejezi, vagy „virtutes civiles“, mint sz. Agoston (epist. 138. n. 17) mondja. Hanem hogy ebben is bizonyos korlátozás szükséges, az idősb Cato példája mutatja, ki Plutarch bizonyitása szerént az ő öreg rabszolgáival embertelenül bánt. Egyebiránt ifjabb Cato és Atticus öngyilkossággal vetettek véget életöknek (Cornelii Nep. Atticus c 21. 22. Plutarchi Cato c. 67. S. Augustin. de Civitate Dei lib. I. c. 23.

***) Legmeszebb vitték e tekintetben Socrates és Plato. Igy: Plato Alcibiades secundus: Socrates *ἀναγκαιῦν ἐςὶ περιμένειν, ἕως ἄν τις μάθη, ὡς δεῖ πρὸς θεούς καὶ πρὸς ἀνθρώπους διακεῖσθαι.* Alcib. *Ποτε οὖν παρέσαι ὁ χρόνος οὗτος; καὶ τίς ὁ παιδεύσων; ἥδιστα γὰρ ἄν μοι δοκῶ ἰδεῖν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον τίς εστιν.* Socr. *Οὗτός ἐςιν ᾧ μέλει περὶ σοῦ.* (Platonis opp. ed. Art. Lipsiae 1825. T. VIII. p. 332.)

És Platonis Epimonis: *Τοῦτο δή οὖν τὸ μέρος* (*τῆς ἀρετῆς*, scil. *εὐσεβείαν*) *εἶναί φαμεν φύσει κυριώτατον καὶ δυνατόν ὡς οἷον τε κάλλιςα καὶ ἄριςα μαθεῖν, εἰ διδάσκοι τις· αλλ᾽ οὐδ᾽ ἄν διδάξειεν, εἰ μή θεὸς ὑφήγοιτο.* l. c. p. 42.

elemek, melyek főkép a platonismusban voltak meg, utóbb a kereszténységnek kedvező kötpontul szolgáltak; Krisztus idejében azonban a régi bölcsészeti iskolák már teljes föloszlásban voltak *).

5. §. Jézus Krisztus az ő anyaszentegyházának isteni alapitója.

Ezen mély elmesötétség és egyetemes erkölcsi elkorcsultság közpette a nagy római-birodalom távol részében élt egy kicsiny, megvetett, kevesé ismert nép, a zsidónép, amelynél egyedül tartattak fön szent láng gyánánt az Isten egysége- és szentségéről, a látható és láthatlan világnak semmiből Isten mindenható szava által történt teremtéséről, a Megváltó felőli reményről, az ember méltósága- és rendöltetéséről szóló nagy igazságok. E népen lön megmutatva, hogy az ember az eredeti bün után önnön erejével és Istennek csupa külső segelyével valláserkölcsi tekintetben még mit tehet, mig egyéb népeken világosan látható volt, mily melyen és mindig mélyebben sülyed e tekintetben a természeti erejével magára hagyatott ember. A zsidónépen látható volt, hogy az ember a kezdetben isteni közlés által megismert magasabb igazságokat az Isten lénye- és akaratáról, a bűnről és emberi rendöltetésről lassankint elveszti, s csak Istennek szóban és tettben, jutalmazás- és büntetésben nyilatkozó tényleges kijelentése által értheti meg ismét világosan, s tarthatja meg végre hosszu idő és gyakori elpártolás után állandóan, de akkor sem az ő zavartalan tisztaságuk- magasztosságuk- s mély jelenté-

*) Itaque tot familiæ philosophorum sine successore deficiunt. Academici et veteres et minores nullum antistitem reliquerunt. Quis est, qui tradat praecepta Pyrrhonis? Pythagorica illa invidiosa turbae schola praeceptorem non invenit. Seneca Natural. Quæst. lib. VII. c. 32.

sökben. Igy mutatta meg magát itt is az eredeti bün által az emberi természetbe behatott romlás.

E nép közt született a látnokok jövendölései szerént, az egész emberinemnek kezdetben megigért Megváltója, Jézus Krisztus az Istennek fia, természetfölötti módon szüz Máriától, Dávid királyi nemzetségéből azon időben, mikor a római birodalom Augustus alatt hatalma és virágzása tetőpontján állt. A legnagyobb szegénység- és alacsonyságban született; mert azért jött, hogy a szegényeknek az Istenországa örömhirét kihirdesse, és az ő fénytelen és gyönge alakjában a világ minden hatalmát és dicsőségét legyőzze. Az Üdvözitőnek a megváltására várakozó világba ezen bejöttén ég és föld örült. Az ég boldog szellemei öröménekben hirdették a hallgató világnak a megváltás mivoltát: dicsőség legyen Istennek a magasságban és boldog béke a földön, hol az emberek az isteni kegyelemnek megint örülhetnek. A jámbor pásztorok, Judaea méltó képviselői, voltak József és Mária után az elsők, kik a világ Megváltójának hódoltak; azután jöttek a bölcsek napkeletről, s mint a pogányság választott zsengéi imádva áldozák neki jelentésteljes ajándékaikat.

Mikor az ő nyílvános munkásságának előre meghatározott ideje eljött, magas méltóságának megfelelő módon mutattatott be a világnak. Hirnök előzte meg, hogy az utat, vagy is az emberek szivét fogadására elkészitse, s az ő közel eljövetelét kihirdesse. A büntől és keserü következményeitőli megváltáshoz való készület bünbánat, megjobbulás és törödelmezés által történik. Azért keresztelő János is, az Ur előznöke, komoly és megrázó szavakkal bünbánatot és megjobbulást kivánt. Midőn a lelkek eképen fölkeltettek, ő maga is megjelent, kit a népek régóta vártak; János ujjával mutatott rá mondván: Ime az Isten Báránya, ki az összes emberiség bünterhét magára veszi és eltörli. Igy, az egész emberiség bünsulyával terhelten járult ő, a

büntelen, a törödelmi-keresztség fölvételére, nem azért, hogy a bünök bocsánatát megnyerje, hanem hogy a törödelmézést elégtételül a mi büneinkért megkezdje és a vizet érintése által a mi keresztségünkre megszentelje. Ekkor megnyilt fölötte az ég; a Szentlélek galambképében leszállt rá, hogy Krisztusban az emberi természetet a megváltás nagy munkájára fölszentelje; s az Atya is ugy mutatja be mint a világ Megváltóját, igy szólván le az égből: Ez az én szeretett fiam, kiben nekem jó kedvem telik.

Ezután megkezdé váltsági munkáját a kisértés legyőzésével, mely az első ember kisértésének egyenes ellenképe volt. Ez édenben a bövelkedés közepette vette kezdetét, midőn a kisértő csalárd beszédje által tiltott érzéki élvezetre, kevélységre *), Isten ellen engedetlenségre csábitá az első embereket, ami által ugyan ők bünbe, nyomorba estek és halál fiaivá lettek, s a Cherubok által tüzkarddal édentől eltávolittattak. Ellenben Jézus megkisértése, hogy nekünk minden kisértés legyőzésére ragyogó például szolgáljon, a pusztában hosszas böjtölés után kezdődött; midőn a kisértő Üdvözitőnket, Isten igéjével undokul visszaélvén, szintén érzéki élvezetre és kevélységre, utoljára még hazug kecsegtetés által a teremtménynek Isten által világosan megtittott imádására is csábitotta, Istennek emberré lett fia hozzánk, emberekhez való szeretetéből nem csak az emberi születésre és szenvedések elviselésére, hanem e kisértés kiállására is lealázta magát, és legyőzte a kisértést dicső példánkul, s végül a győzelemre következett angyali szolgálatban jövő jutalmunkat is megmutatta, melyet elveendünk, ha a kisértetekban az ő példáját hiven követjük.

---

*) Megnyilnak szemeitek, és olyanok lesztek mint az Isten. Móz. I. 3. 5.

6. §. Folytatás.

Három éves nyilvános munkássága a jótétemények *), nemes cselekedetek és szép tanitások szakadatlan sora volt **). Mint Istenember az ő kettős, isteni és emberi természetét minden cselekvésében kimutatta. Mint Isten a természeten föltétlenül uralkodott, ugy, hogy az elemek, a menny és föld, lég és viz benne teremtőjöket és urukat megismerték. A viz puszta szavára borrá változott, a kenyér az ő teremtő ereje által megszaporodott, mindenféle nyavalyák egy szempillantás alatt eltüntek, a halottak föltámadtak, a gonosz lelkek az ő isteni meltóságát reszkető rabszolgákként hangosan megvallották, tőle kiméletet kértek, s az emberiség fölött gyakorolt hosszas és nyomasztó uralkodásuk után az ő hatalomszavára az általuk gyötrötteket rögtön elhagyták. Mint embernek a szeretet és szomoruság, a vágyódás, szánalom és igazságos harag tisztán emberi indulatainak elfogadására fogekony lelke, és a szenvedéseknek és halálnak alávetett teste volt. Igy élt ő, az erkölcsi tökély dicső példája minden büntól tisztán, akaratját mindig Istenre irányozva, a legbuzgóbb imádságban s a mennyei Atya iránt, kinek dicsőségét mindenek előtt kereste, legszentebb szeretetben, egeszen átadva magát a testvérei- és barátainak nevezett emberek megváltása- és üdvözítésének rábizott nagy munkájának. — Szegény és szeretetteljes, a legnagyobb mertekben szelíd és

*) Életét első apostola Péter eme remek rövid mondatban fejezte ki: pertransiit benefaciendo, jótteve járt körül. Apost. Cs. 10. 38.

**) Ez az ő maga által kiszabott rend: kezdett Jézus cselekedni és tanitani. (Ap. Csel. 1, 1.) És másutt: a ki cselekszi és tanitja (a parancsolatokat) az nagynak hivattatik mennyek országában. (Máté 5, 19).

alázatos levén mondhatá mindeneknek: „Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alázatos szivü.“ (Maté 11. 29). „Példát adtam nektek, hogy amint én cselekedtem veletek, ti is ugy cselekedjetek. (Ján. 13. 16). „Az az én parancsolatom, hogy szeressétek egymást, mint én is szerettelek titeket.“ (Ján. 15. 12)

Tanitása pedig mint tiszta mennyei fény ragyogta át a régi elterjedt pogányság sürü sötetségét. Csak egy az Isten, mindenható, mindentudó, szent és igazságos, bölcs, jó és irgalmas, egy mivoltában, három személyében. Ezen egy Isten teremtett semmiből, egyedül akaratjával eget, földet, minden látható és láthatatlan lényt; s az ő mindentintéző gondviselese karol át mindeneket atyai szeretettel; mert ő mindenek atyja, a zsidóké és pogányoké egyíránt. Jézus Krisztus az Istennek igaz fia, a kezdet óta igért Messiás, de nem földi király. Eljött ő s emberi természetet vett magára, hogy föl keresse és üdvözitse a mi elveszett volt, hogy a bünt minden gonosz következményével együtt elvegye, s az embereket megint mind Istenhez viszsza vezesse. E végre hitet kiván ő Önmaga és igéje iránt, szeretetet Isten és minden ember iránt, és parancsolatainak hüséges megtartását. Mivel pedig erre az ember természeti ereje nem elegendő, azért az ő szenvedése és halála által a természetfölötti erő vagy is malaszt gazdag kincsét szerezte meg számunkra, mely elménket fölvilágositja, szabadakaratunkat erősiti, érzékiségünket megzabolázza; és a malaszt e gazdagságában majd egészen láthatlan módon, majd ismét az általa rendölt eszközök által részesit bennünket. A fölsegitett természeti erő s a nyert természetfölötti erő összehatása által szerzi meg az ember halhatatlan lelke számára Isten boldogitó szinelátásában a legfőbb örök jutalmat, melyben egykor az Isten erejeből remélendő föltámadás után teste is részt vesz. — Ezenkivül még szegény együgyü tudatlan férfiakból 12.

apostolt és 72 tanitványt választott az Üdvözitő, hogy életének tanui, tanitásának tanonczai, halála után pedig a megváltás munkájának folytatói legyenek.

Hanem ez a fölséges, igaz tanítás, és e tíszta szentélet sokat a zsidó népből, kivált a farizeusokat, kik mindenképen dicsőségre és tekintélyre törekedtek az emberek előtt, mérges irigység-gyülölség- és ellenségeskedésre inditott, a miben az emberi természet romlottságának ujabb nagy bizonyitéka fekszik. Mert az igaz és jó önmagában alkalmas arra, hogy eszes lény megszeresse, ha tehát az ellenkező történik, e szomoru tünemény oly romlottságra mutat az emberben, mely Istentől nem származhatott.

Élte alkonyán, kinszenvedése előestéjén állandó szeretetének legfőbb bizonyitványát adta az isteni Üdvözitő, midőn az utolsó vacsorán a kenyeret és bort önnön szentséges testévé és vérévé változtatta, mondván: „Ez az én testem, mely értetek adatik; ez az én vérem, az ujszövetség vére, mely értetek és sokakért kiontatik a bünök bocsánatjára;“ miután mind a kettőt tanitványinak nyujtá, hogy abból, mint a lélek örök életre tápláló eledeléből egyenek, hozzáadván parancsolatát: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.“

Azután elmondá még ama csodaszép imát, s az apostolokhoz és az egész világhoz intézett ama magasztos bucsuszavakat, melyekben élete és munkássága föladatát oly mélybehatón fejezé ki; s minden, akkori és jövendőbeli követői számára hitet és az Isten ismeretét, az igazságban és szeretetbeni megszentülést, Istennel és emberekkeli egyességet kért. Ezen imádság után a legtisztább előlátás-, a legfönségesebb léleknyugalom- s önátadással s a legbensőbb szeretettel ment keserves kinszenvedése- és halálára, miközben még azon határozott nyilatkozatot tevé, hogy az ő országa nem földi, nem e világból való.

Kimondhatlan szenvedés után, a leggyalázatosabb ha-

lállal halt meg a keresztfán; ellenségeiért imádkozva és e szavakon végezve: „beteljesedett" — a megváltás nagy munkája t. i. — „Atyám! kezeidbe ajánlom lelkemet." Azonnal elfödé a nap orcáját és a föld rengett a rajta véghez vitt gonosztét miatt; a természet reszketett, mikor a természet Ura szenvedett. — Borzalmas sötétség födé el a reszkető földet *); a sirok megnyiltak, s halottaikat kisértetszerű tünemények gyanánt küldék vissza az élők közé, jelül, hogy a halál hatalma most töretett meg. A templom nagy függönye, mely a zsidónép legbensőbb szentélyét a frigyszekrénynyel elrejté, a közepén főlétől aljáig ez órában ketté repedt, jelül, hogy az ószövetség az egy néppel megszünt, és az Isten Bárányának vére által az uj szövetség minden népekkel fölállíttatott és megpecsétöltetett.

Harmadnapra az eltemetett Üdvözitő ugyanazon testben, mely a kereszten meghalt és most Isten ereje által megdicsőittetett, a koporsóból uj életre kelt, hogy mint örökké élő Istenember a mennyei Atyához visszatérjen, s hogy elülmenvén az utat a bün által eddig bezárva volt mennyországba nekünk is megnyissa, és testünk jövendő föltámadását már most valósággal megmutassa. Még 40-napig járt apostolaival és tanitványaival, hogy föltámadása felől mindnyájokat szemmelláthatón és kézzelfoghatólag meggyőzze, minthogy annak bizonyságaiul valának az egész világra elmenendők. E 40-nap alatt adta nekik szükséges rendöleteit egyházának szerkezésére nézve, melyek a sz. írásban csak igen röviden érintvék **), s mintegy

*) Ugyanazon időről a chinai évkönyvek egy nagy napfogyatkozásról értesitenek, mely a csillagászok minden előleges kiszámitásán kivül rögtön állt be. A. A. Z. Ján. 10. 1843. Mellékl.

**) Az sz. irás igy beszéli el velős rövidséggel: „Apostolainak megmutatta magát elevenen az ő szvedése után sok bizonyitások által, negyven napig jelenvén nekik, és szólván az Istenországáról (Apost. Cselek. I. 3).

termékeny csirák lerakvák, hanem az egyháznak nyomon következő életében bőven kifejlődtek, s nagyszerüen végrehajtattak.

E termékeny csirák az Urnak az apostolokhoz intézett ime szavaiban foglaltatnak: „Amint engem az Atya küldött, ugy küldlek én is titeket, az az, épen azon föladattal és hatalommal.“ Azután rájok lehelt, mintha csak a Jordánban történt keresztöltetésekor rája láthatóképen leszált Szentlelket hasonlóképen észrevehető módon akarná rájok is átszállitani, e jellemző szavakat mondván: „Vegyétek a Szentlelket; a kiknek büneiket megbocsátjátok, meglesznek bocsátva, a kiknek föntartjátok fön lesznek tartva.“ Az apostolok tehát megbocsáthatják vagy föntarthatják az emberek büneit, de nem önnön hatalmukból, hanem a Krisztus által nekik adott Szentlelek erejével. Továbbá ezt mondá az Ur az apostoloknak: „Adatott nekem minden hatalom mennyben és a földön.“ Ezen, az Istentől nekem, mint Messiásnak adatott teljhatalom erejével mondom én nektek: „Menjetek el az egész világra, tanitsatok minden népeket, s ha az üdvösség általatok hirdetett örömizenetének hitelt adnak, kereszteljétek meg őket az Atya-Fiu és Szentlélek nevében; aztán tanitsátok őket megtartani mindazokat, miket nektek parancsoltam.“ Ezen megbizás után, melynek rettentő hordereje az apostolokat méltán megdöbbentheté, hogy őket teljesen megnyugtassa, monda: „És ime! én veletek vagyok minden nap a világ végezetéig“, amint már előbb a vigasztalót, a Szentlelket nekik megigérte, ki őket minden igazság ismeretébe bevezeti, mind azt, mit az Urtól hallottak eszökbe juttatja és megmagyarázza nekik. Ezt az isteni Üdvozitő láthatlan ereje- és bölcseségéről mondá, mert épen akkor ejté e szavakat, midőn látható jelenlétét tőlök elvonandó vala. Ugyan ezen negyven nap alatt az apostolok közől Pétert, kit nyilvános tanitása közben is már többszörösen kitüntetett,

maga helyett az összes hivők Főpásztorává tette, e szavakkal: „legeltesd bárányaimat, legeltesd juhaimat!“ az az, hozzám való nagy szeretetednél fogva te mint fő kormányozd a véremmel megváltott hiveket és minden elüljáróikat.

Végül az olajfák hegyéről, hol szenvedéseit kezdte, apostolainak szemök láttára mennyekbe ment az Üdvözitő, ekképen nekünk is megint megnyitván azt; visszament az Atyához, kitől jött vala. Az angyalok pedig, az ő szolgái, az álmélkodás-, fájdalom- és epedéssel utána néző apostolok és tanitványok előtt messzeterjedő kilátást nyitottak a világtörténelem fölött a legvégső jövőig, hol a világvége és a megváltás müvének befejezése találkoznak, ezeket mondván: „ez a Jézus, ki fölvétetett tőletek az égbe, ugy jő el egykor, amint őt most égbe menni láttátok.“ Ebből meritettek ezentul vigaszt, bátorságot, reményt, fáradságuk-, küzdelmeik- és szenvedéseikben örömet; arra tekintvén, ki egykor mint megdicsőitett Istenember eljövend megitélni eleveneket és holtakat, mindenkinek megfizetvén érdeme szerént.

Első Rész.

Krisztus anyaszentegyháza a régi római birodalomban.

I. Szakasz.

Az egyház a pogány római birodalomban.

7. §. Isten egyházának alapitása.

Isten ugy rendölé, hogy a megváltás nagy munkája az egész emberiségre kiterjedjen. Valamint Krisztus mint ember láthatólag kezdé és végezi be azt az emberek között, ugy láthatólag kellett annak az emberek közvetitése által fönmaradnia és tevékenységét kifejtenie. Azért, miután Krisztus az ő testikép látható jelenlétére nézve a világot elhagyá, az Isten, az ő imádandó jósága- és bölcseségénél fogva maga gondoskodott váltsági munkájának helyettes segédei, országa terjesztésének alkalmas munkásai, s kegyadományainak felhatalmazott kiszolgáltatói felől. Isten ezen kegyadományai legfőképen a Krisztus által kijelentett teljes igazság és a Krisztus által ajándékozott természetfölötti erő vagy malaszt, a miért is Istennek emberré lett Fiáról a sz. irásban ez mondatik: „teljes malaszttal és igazsággal, kinek teljéből vettünk mi is mindnyájan. (Ján. 1, 14—16).

Krisztus mennybemenetele után tizedik, föltámadása után ötvenedik napon (ἡ πεντεκοςν, t. i. ἡμερα, miből a latin Pentecoste, és a magyar Pünköst) midőn a zsidók épen egyik legfőbb ünnepöket ülték, és Istennek az általa megáldott aratás zsengéit bemutatták, az apostolok Jézus utolsó parancsa szerént egybegyülve imádkoztak. Ekkor rögtön zugás hallatszott az égből, mint valamely erős szél zugása; a ház, melyben az Ur tanitványai egybegyülve valának, alapjaiban rengett; s fejeik fölött egyenkint nyelvalaku tüzlángok jelentek meg, s ereszkedtek le rájok; és elteltének Szentlélekkel s különböző nyelveken beszélni kezdtek, amint ezt az Isten lelke adta vala nekik. A nép összetódult, közte különféle nyelvü idegenek is; s midőn mindegyikök saját nyelvét hallá a galileai müveletlen halászok szájából, fölötte elcsodálkoztak, s a csodálatos tüneményt megfejteni nem tudták. Midőn némelyek a tagadhatlan de alkalmatlan csodát a guny rosz fegyverével akarták volna erőtleniteni, Péter, az apostolok főnöke fölkelt és az egész nép hallatára kijelenté, hogy az, amit szemeikkel csodálkozva látnak, nem más, mint a Joel próféta által a Szentlélek kiöntéséről az emberiségre és annak csodálatos hatásairól tett régi jövendölésnek teljesedése; ezen Szentlelket pedig a názáreti Jézus küldé le mennyből, a régen igért Messiás, kit a választott zsidónép megvetett és keresztre feszitett, az Isten azonban csodák és jelek által megdicsőitett, halálból életre tamasztott és dicsőségébe fölvett. E szavakra az Ur lelke megindítá a jelenvoltak szivét; azon kérdésökre: hogy most már mit cselekedjenek? Péter kijelenté, hogy térjenek az Urhoz s vegyék föl Jézus nevében büneik bocsánatára a keresztséget. Az üdv intését sokan követték s az napon 3000-en kereszteltettek meg, kik aztán az apostolok- és tanitványokkal Krisztus egyházát (elsőgyülekezet, zsengeegyház, ősegyház) képezték, egylélekkel és állhatatosan az apostolok tanitása

mellett maradtak, s Krisztus áldozathalálának szentséges emlékvacsorájában részesültek.

Krisztus egyházának ezen alapitása az ő külső megjelenésében szintoly jelentőségteljes, mint egykor Krisztus keresztsége, melyhez bizonyos viszonyban állt, mint rajta nyugvó tüzkeresztsége az ő helyetteseinek, midőn, mint váltsági nagy munkájának helyettes-segédei hivatalukba léptek. A szél alkalmas bibliai jelképe az isteni léleknek s az ő titokteljes láthatlan munkálkodásának az ember belsejében. A ház, melyben az apostolok és tanitványok egybegyülve valának, az egész föld jelképe, mely a mennyei Atyának nagy háza és az ő minden gyermekeit befogadja; e ház megrendült, azon erőszakos rázkódtatás és átalakulás jeleül, mely most a lelkekben az egész földkerekségén elkezdődött. A nyelvalaku tüzlángok látható alakban a Szentlélek láthatlan munkálkodását jelképezik. A tüz a sötétséget megvilágositja, az érczet megtisztitja, a vasat megaczélozza; igy a Szentlélek is az apostolokat belsőképen csodálatosan megvilágositotta; érzelmöket megtisztitotta, akaratjokat megaczélozta és erősitette. A nyelvalak a csodálatos nyelvajándokot s a nekik adott magasabb beszédtehetséget jelképezi, melyet az Ur az egész világ számára rájok bizott üdvigazságok hirdetése- és védelmezésére adott nekik.

Ezen egész eseményfolyamatban azonban csodát kell elismernünk; a felsőbb szellemi világ behatását kell elismernünk az alsó látható világba, Istennek természetfölötti erő által közvetlen beavatkozását a természeti élet körébe, hogy ezt elestéből fölségelje és magához fölemelje. Mihelyt ez az ember belsejében megtörténik, ugyan az a külső természetben is azonnal tükröződik. Igy az egyház alapitásában mind a belső mind a külső csoda magától bennvan. Hogy mit jelentsen ez a csodálatos esemény, azt nyomban a legemlékezetesebb történetek egész sora hir-

deti, mik által a pünkösti ünnep külső csodájában jelképileg előtüntetett s az apostolok szivében történt belső csodának nagyszerü kifejlődése elkezdődött. Az előbb korlátolt belátásu, némelykor az önzéstől sem ment, még utóljára is gyönge és félénk apostolok, most mintegy varázsütéssel átalakitva nyilván és bátran lépnek föl az egész világ előtt, nem keresik már a magas előkelő helyeket Krisztus országában, örülnek inkább a gyalázaton és szenvedésen, a legfönségesebb tanitást a legnagyobb világosság- és határozottsággal hirdetik. Ez csak a természetfölötti, onnan fölül csodálatosan velök közlött erőnek, a Szentléleknek munkálkodása lehetett az ő belsejökben.

8. §. Krisztus egyházának természete és tulajdonsága.

Az egyház természete Krisztus természetéhoz hasonló és az ő élete egyháza életének előképe volt. Valamint Krisztusban az isteni és emberi természet egy személyben egyesülve volt, ugy, hogy ő mint Isten csalhatlanul tanitott és csodákat müvelt, mint ember érzett, sirt, vért izzadott, szenvedett és meghalt, ugy az ő egyházában is az isteni és emberi egyesülve van, ha nem is egy személylyé, de még is egy nagy egészszé, mint egy testté, melynek feje Krisztus.

Az isteni az egyházban a Pünköst napján vele oly bőségesen közölt Szentlélek, aki mindig benne marad és munkálódik azon naptól fogva a világ végeig. Ezen vele közlött Szentlélek, mint láthatlan isteni életelem által, az egyház örökké ifju és fris marad, ő általa ment és biztos mindenkor a kinyilatkoztatott, hűséges oltalmára s folytonos terjesztésére bizott üdvigazságban minden tévelytől, ő általa bocsáthatja meg a bünöket, oszthat sokféle malasztot és szentölhet meg bennünket a kegyelem gazdag-

ságával; ő általa müvelhet csodákat is, győzheti le látható és láthatlan elleneit, és léphet ki a legrettenetesebb küzdelmekből is győzödelmesen, ő általa gyüjtheti össze a népeket az üdvhozó kereszt lábánál s vezetheti azokat Istenneli boldog egyesülésre.

Az emberit az egyházban együttvéve az emberek képezik, kik az isteni kegyelemtől vonatva hit- és szeretetben szabadon csatlakoznak hozzá, miként ennek kezdete épen Pünköst napján történt. Ezen emberi elem az egyházban a Krisztus emberi természetétől abban különbözik, hogy Krisztus emberi természete tökéletesen szabad és bünnélküli volt, ellenben az emberi elem az egyházban szintén szabad ugyan, de egyuttal az isteni megszentölés és malaszt elnyerése után is a bünnek megközelithető marad.

Az emberi elem az egyházban különféle tagokból áll. Valamint azonban az emberi testben minden tag, mint szem, fül, száj, kéz, láb az összes életerőben részesül, és az egésznek öszhangzó rendje végett a Teremtőtől saját rendöltetést kapott, ugy az egyházban is minden tagnak része van a Szentléleknek rája kiöntött magasabb életerejében, egyuttal azonban az egyház láthatlan fejétől, a nagy egésznek alkalmas kifejlesztése- és bevégzésére, a hozzá szükséges hatalom- és természetfölötti erővel (malaszt) együtt, minden egyesnek különös rendöltetése is ki van szabva. Az egyház egyes kiválasztott tagjai ezen különös rendöltetése- és hatalmának egyetlen legfőbb és végső célja minden ember kiengesztelődése, megszentölése és üdvözitése, amiért is az legfőképen az ember esze- és akaratára van irányozva. Az észnek, helyes ismeret végett az igazság közlésére van szüksége, épen mint a szemnek, hogy lásson, világosságra; az igazság közlése helyes tanitás és a közremunkáló isteni fölvilágositás által történik. A tanitás pedig emberek között legjobban szóbeli közlés

által eszközöltetik, mint a mindenkorbeli bölcsek is igy alapiták iskoláikat s hatottak az emberekre. Ha a magasztalt bölcsészek az ő szellemdus és müvelt hallgatóikra nézve ezt ismerték a legjobb utnak, és vagy épen semmit sem, vagy segitségül csak keveset irtak föl, mennyivel alkalmasbnak kell ez utnak oly tanitmány közlése- és terjesztésére lenni, melynek minden, bármily állapotu és müveltségü emberre nézve megközelithetőnek kell lenni, mely minden, még oly népeknek is szükséges, melyeknél a bötük talán még fölsem találtattak. Azért Krisztus Urunk is, az örök bölcseség, kizárólag a nevezett utat választotta az általa kinyilatkoztatott igazságok közlésére, helyetteseinek semmi más parancsalatot nem adván, mint hogy tanitsanak, mint ő.

Az ember szabadakaratának pedig, hogy rendöltetésére kellőkép törekedjék és azt elérje, amint ezt a természet körében mindenütt látjuk, a természetfölöttiben is törvény és fegyelem általi kormányzatra van szüksége. Ezenfölül a bün által szenvedett elgyöngülés miatt természetfölötti erőre is van szüksége, mely az érzéki embernek természetéhöz képest, érzéki uton-módon adatik meg.

Ezen rendöltetést, t. i. az Istentől kinyilatkoztatott igazságot az emberi észszel főkép szóbeli tanitás által közleni, és az ember szabadakaratát törvény és fegyelem által rendöltetésének elérésére kormányozni, az ehhöz szükséges fensőbb hatalom- és természetfölötti erővel együtt, Krisztus helyettesei, ő tőle, az egyház urától, különösen e szavakban vették: „Amint engem az Atya küldött, én is küldlek titeket. Adatott nekem minden hatalom mennyben és a földön. Menjetek el, tanitsatok minden népeket, tanitván őket megtartani mindeneket, amiket parancsoltam nektek.“ Ezen nyugszik a Krisztusból magából kiinduló különbség az egyház azon tagjai között, melyek ily fensőbb rendöltetést és hatalmat kaptak, és azok között,

melyeknek az Ur e hatalmat és rendöltetést nem adta. E különbséget közönségesen így fejezzük ki: tanitó és hallgató (tanuló) egyház, vagy is az Isten azon egy anyaszentegyházának a tanitói hivatallal Krisztus által megbizott, és az e tanitás hallgatására utasitott része, és mindakét kifejezés magának az Urnak szájából van véve; ki egyszer azt mondá: „Menjetek el és tanitsatok minden népet,“ másszor ismét: „Aki titeket hallgat, engem hallgat.“ Azok, kik az Urtól kiválasztatva, az ő egyházában fensőbb hatalmat és rendöltetést kaptak, (κλῆρος, clerus, papirend) a külső rendezésben is föllebb fognak állni, a többiek pedig (a nép λαος, λαϊκοι, világiak) alantabb; sőt magukazok között is, kik fensőbb rendöltetést és hatalmat kaptak, az Isten lelkétől nyert rendöltetés és hatalom különbsége szerént, többféle fokozat leend.

Minthogy pedig ezen egyes tagok és fokozatok, melyekből az egyház emberi eleme, mintegy jól rendezett hadsereg áll, mindnyájan szabad lények, azok szabadságukkal vagy jól vagy roszul élhetnek. Ők tehát, az isteni malaszt segedelmével nem csak erény-és szentségben haladhatnak mindig előbbre, hanem bünbe és gonoszágba is sülyedhetnek, anélkül, hogy külsőleg az egyháztól elválnának. Az első esetben, valamint a rájok bizott hivatal és nekik adatott hatalom, ugy személyes méltóságuk is minden jók tiszteletét és szeretetét érdemli, s munkásságukon kétszeres áldás lesz. A második esetben az ő fönséges hivatásuk és az Urtól nekik adatott hatalom az azokat illető tiszeteletet még mindig megérdemli, valamint az Isten képe és Istentől neki adatott természeti erő egyátalán minden emberben, ha még oly mélyen sülyedt volna is a gonoszságba, tiszteletünkre mindenkor méltó. Még kevesbbé vetheti meg s kisebbitheti okos ember Krisztus egyházát, melyben az isteni és emberi egy nagy egészszé van egyesülve, mivel talán abban egy kisebb vagy nagyobb, fölebb vagy alább való része a hozzá tartozó emberi elem-

nek bünbe vagy gonoszságba esett, holott az isteni azért még mindig megmarad benne, mely mind az ő benső absolut értéke, mind az ő rendkivül fontos, az ember ideig-és örökké való boldogságára föltétlenül szükséges volta miatt minden embertől a legfőbb tiszteletet követeli.

Ezen egyhàzat kőszálon épité föl az Ur, nevezetszerént az általa errekiválasztott és önnön eréjével ellátott Péter apostolon és annak a hivatalban törvényes utódain. Ezen egyháznak adta ő apostalaiban a Szentlelket. Ezen egyháznak adta a rendöltetést, hogy az ő általa vele közlött üdvigazságot, az ő folytonos segitsége mellett, az ő második eljöveteleig egészen és tisztán megőrizze, malasztjait az embereknek hiven kiszolgáltassa, ezen igazság-és malasztban, a hitben és szeretetben egységes és szent legyen.

9. §. Krisztus egyházának föladata.

Kristus egyházának mivoltával, és rendöltetésével legközelebb az ő végtelenül fönséges föladata függ össze, t. i. Krisztus váltsági müvét az egész világon külsőkép láthatólag folytatni, az igazság és malaszt által minden embert üdvösségre vezetni, ekképen a legmélyebb tévely-bün-és gonoszságba sülyedt világnak az igazság világosságát meghozni, mindeneknek törödelmességet hirdetni, a tévelyt eltávoztatni, a bünt és gonoszságot mindenütt leküzdeni és teljesen kiirtani; Isten országát az egész világra kiterjeszteni, a bünös világnak Isten békéjét hirdetni, s ezen, a világot átkaroló küldetésben egyesegyedül Isten legyőzhetlen hatalmában, és a kereszt üdvhozó erejében bizni.

Mely föladatát olyképen kell megoldania, hogy minden embert, minden népet az ő sajátsága szerént fogadjon föl kebelébe, s aszerént bánjék vele; máskép a müvelt, más-

kép a barbar-, máskép a pogány, máskép a zsidó, máskép a hitetlen és máskép a tévhitüvel. Még is a hit utján mindnyáját az egy igazságra, s az Isten szeretetéből cselekvés utján Istenben, a legfőbb jóban, az üdvösség azon egy czéljára vezérli.

E föladatnak azonban ellene állt a zsidó előitéletek, a számtalan alaku pogány hitetlenség és babona egész tömege, a pogányságban teljes féktelenségre vergődött emberi szenvedélyek egész dulakodása. Minden, a régi szokás által mély gyökereket vert és megszeretett népvallást kikelle irtani, Görögország és Róma minden isteneit az ő költészi mondakörükkel együtt megbuktatni, az istenek minden pompás templomait ünnepelt műremekeikkel lerombolni, a gyönyörködtető ünnepélyeket s számtalan papságokat megszüntetni; minden régi és uj bölcsészeti rendszernek bekelle az ő mély tudatlanságát és sok hibáját ismernie, a pogányságtól át-megáthatott s vezetett egész nyilvános és házi életnek teljesen átkelle alakulnia; mi által a római birodalom alapjaiban fenyegettetett; a harcz élethalál harcz lőn.

A zsidóknak azt kelle hirdetni: Ti a régtől fogva megigért Messiást megfeszitettétek; ez a Messiás nem földi király, miként ti hamisan hittétek, ki titeket nagy és hatalmas néppé tegyen, a rómaiak gyülölt igájától megszabaditson és a világuralom bizonyos nemére vezessen; régi szentélyetek, a jeruzsaemi templom most már elveszté jelentőségét, maga az Istentől Mózses által nektek adatott törvény is Krisztus által czélt és véget ért. Most már nem ti vagytok egyedül Istennek választott népe, most már minden pogány nemzetek meghivatnak az egy igaz Isten által, hogy a Krisztus által ajándékozott üdvösségben részt vegyenek. Térjetek meg tehát, hagyjátok el a zsidó-vallást, melynek ideje lejárt, imádjátok a megfeszitett Jézust, mint

Istenetöket, s fogadjátok el a kereszténységet, az uj világvallást.

A pogányoknak mondatott: isteneitek nem egyebek, mint üres csalképek és ördögi amitások; a ti Jupitertek, Mars- Apollo- Venustok, — maga az örök Róma is, kiknek ti ősidőktől fogva templomokat és oltárokat emeltetek, isteni imádást és áldozatot mutattatok, nem egyebek, mint üres árnyak, vessétek meg őket, hagyjátok el templomaikat, zuzzátok szét bálványképeiket. És jertek és imádjátok az egy igaz Istent, ki eget földet és mindent alkotott, kinek Egyszülöttfia ami üdvösségünkért emberré lett és Judeában kereszten halt meg. — A kereszthalál pedig akkor a leggyalázatosabb volt, épen mint nálunk az akasztófán szenvedett halál. Elgondolhatjuk, hogy az ilyetén fölhivás a zsidók előtt botránynak, a pogányok előtt sült bolondságnak látszott.

E föladat kivitelére az isteni Üdvözitő szegény együgyü, felsőbb müveltség- földihatalom-és kincsnélküli férfiakat választott s megparancsolá nekik, hogy a kevély világnak gyermeteg hitet és alázatosságot, a féktelen bujaságnak tökéletes szüzességet, a buja elpuhultságnak teljes önmegtagadást, a haragos- és boszuállónak szelidséget és ellenség-szeretetét predikáljanak; a gazdagoknak mondják meg, hogy a gazdagok igen nehezen mennek be mennyek országába, és hogy az Isten országa jobban a szegényeknek van rendölve. Máté 19, 23. 24. Luk. 6. 20.

Ezen föladat teljesitésére mindenek előtt az isteni igazságot adta nekik, mely az egyszerü szó ereje altal az igazságra teremtetett emberi szivet az ő legtitkosabb benséjében ragadta- és rázta meg, a lelkiismeret egészen kinem halt szózatának hatalmas kifejezést kölcsönzött. — Ehhez az ő láhatlan közremunkálását igérte nekik, ugy hogy az apostolok a külső szó által a kedélyekhez fordultak, Krisztus pedig az ő malasztja belső világosságával behatást

szerzett nekik, hogy az apostolok az emberek szabadakaratát intelem és rendszabás által az isteni akarat követésére ösztönözték, Krisztus pedig egyuttal az ember akaratának adott erő által az isteni akarat követését neki könnyüvé és kellemessé tette. Végre csodatévő hatalmat is adott nekik, hogy a dolgok szokottfolyásával és a természeti erők müködésével megbarátkozott embereket, a természetfölötti erők rendkivüli behatásával az ez által hirdetett isteníleg kinyilatkoztatott igazságra utasitsák. Az Isten t. i teremtéskor minden lénynek bizonyos erőket adott, s azok munkássága- és fejlődésének bizonyos rendet és határokat szabott, amiből a világegyetem öszhangzata keletkezik. Egyuttal azonban ugyanakkor, hogy a Teremtő és teremtmény közötti különbséget mindenkor láthatóvá tegye, föntartotta magának mint Urnak akkor, mikor ő neki tetszik, az ő magasabb czeljaira az egész öszhangzatával megegyezőleg, a dolgok szokott folyásától eltérő és azok természeti erőit fölülhaladó módon is cselekedni. Isten ilyetén munkálkodását csodának nevezzük, s fölvagyunk jogositva, ilylyent akkor leginkább várni, midőn Isten az ő legfönségesebb tanácsait, az emberiség legfőbb céljait valósitani készül, s ezért a világtörténelemben elhatározó pillanatok állnak be. E csodák között a halottak föltámasztásán kivül jelentőségteljes helyet foglal el az ördöngösök gyógyitása, vagy is a gonosz szellemnek az emberekből kiüzése. Az ember a bün által elfordult az Istentől és ahhoz adta magát, kinek többet hitt és engedelmeskedett mint Istenének. Ennek igazságos büntetéseül megengedte az Isten, hogy a gonosz szellem az emberen hatalmaskodjék, s az egész emberre nagy befolyást nyerjen, s nem csupán annak fölsőbb részére, a lélekre, hanem alsóbb részére, a testre is. Ezen kárhozatos befolyás legkivált a legtermészetellenesebb bünökben és a legundokabb babonaságban, sőt maga- a formaszerénti ördögimádásban

mutatkozott, mibe az emberiség lassankint sülyedt. Minél mélyebben sülyedt pedig az ember a babonaság- és gonoszságba, annál inkább erősödött rajta, mindig növekedő igazságos büntetésül, a gonosz uralma. Az Isten ezt, ami magában igazságos volt, azért engedte meg, hogy a bün kárhozatos és gyógyithatlan voltát egészen láthatóva tegye, és az Isten erejét, az ő győzelmes fényében annál fönségesebben kimutassa. Azért találni Krisztus idejében s a legközelebb eső századokban, mikor épen az emberiség legmélyebb vallás erkölcsi sülyedésének korszaka beállt, oly sök ördöngöst. Midőn aztán Krisztus, az Isten fia az emberi nem megváltására eljött, legkivált ebben mutatta meg az ő isteni embertmegváltó erejét. Valamint az ember bünbeesése külső érzékiből származott, ugy az ő megváltása is azon kezdődött, hogy a gonosz ellenség uralma is az ő külsőkép látható kárhozatos munkálkodásában a megszállott embereken töretett meg csodálatosan Isten szava és ereje által. — Ezen csadatévő erőt előbb maga Krisztus urunk, mint Istenember önnön személyében gyakorlá, azután ugyan e hatalmat apostolainak is megadta, és egyházában is hátra hagyta, miután egyházának az ő váltsági müvét folytatnia, tehát az erre szükséges eszközökkel is birnia kellett. Ép azért történt azon első időben, közvetlenül a bámuló szemek láttára a sok és nagyszerü csoda, melyek a jámbor és jó akaratu embereket az örök igazság forrásához fensőbb erővel vonták; mielőttünk pedig ott áll a történelemben, az ekképen a kereszten függő Krisztushoz tért világnak s benne a legszebb emberi tökély számtalan, keresztény földön növekedett hőseinek nagy csodája, és bizonyságot tesz az Isten ereje- és bölcseségéről a kereszténységben. Ezen eszközök a megváltás isteni művéhez illők voltak, mig a pusztán emberi mű mindenféle felekezetek-, rendszerek- és uj vallásokra szakadozva keletkezik, és emberi eszközökkel, minő a fegyveres hatalom, vérengző háboruk, tudományos fitogtatás, az

érzékiség kényeztetése, hiuság, birvágy s. a. t. terjesztetik el és tartatik fön.

Csak ha mindezt öszefoglaljuk, lesz lehetséges a nagyszerü, a világtörténelemben egyedül álló eseményt kielégitőleg megmagyarázni, hogy néhány férfiu, külső hatalom, tekintély, tudományosság, a kevélység csiklandása, az érzékiség ingerlése nékül, legrövidebb idő alatt a legnagyobb, a legmesszebbre ható eredményt hozta létre, mit a világtörténelem ismer — az emberi nem teljes átalakitását és megujitását.

10. §. Krisztus egyháza a zsidók közt.

Az Ur apostolai azon kezdék el nagy munkájokat, hogy Krisztus parancsolatja szerént elsőben is a zsidókhoz fordultak, és csak azután a pogányokhoz. Elejénte különösen Péter, az apostolok főnőke volt az, ki által a zsidók és pogányok megtérése kezdetét vette. Rendkivüli csodatévő ereje által fölgerjesztette a nagy tömeg figyelmét, a megfeszitett Jézust nyomban oly sikerrel hirdette, hogy mindjárt Pünköst után megint 5000 ember tért meg. A többi apostolok is félelem és csüggedés nélkül hirdették az Isten igéjét és Jézus föltámadásáról nagy lelkierővel tettek bizonyságot. Az Ur pedig naponkint szaporitá azok számát, kik az Övele való szent egyesülésben hit és szeretet által üdvösséget nyertek.

Emiatt a zsidópapok, az egyházi elüljárók és felekezetek főnökei nem kevésé háborodtak föl, s az apostolokat a törvényszék elé kérdőre vonták, hogy ki adta nekik a hatalmat és jogot arra, hogy nyilván tanitsanak. Ismét Péter volt az, ki a született sántának csodálatos és rögtön meggyógyitása után, mi Jeruzsálemben oly nagy figyelmet gerjesztett, (Ap. Csel. 3 r.) Szentlélekkel eltelve mind-

nyájok nevében ezen ünnepélyes nyitatkozatot tette: E csodát mi a mi Urunk Jézus Krisztus nevében cselekedtük, kit ti megfeszitettetek, az Isten pedig halottaiból föltámasztott. Mert senki másban nincs üdvösség Ő kivüle; nem is adatott más név az ég alatt, melyben az emberek üdvözülhetnének. Ekkor a zsidók főtanácsa a Jézus tanitmányának tovább hirdetését megtiltá nekik. Péter azonban a többi apostollal együtt akkor is, mint utóbb nyilván kijelentette: „Minem tehetünk egyebet, mint hogy hirdetjük azt, amit hallottunk és láttunk. Igy parancsolta ezt nekünk az Ur. Inkább kell az Istennek engedelmeskedni, mint az embereknek. Itéljétek meg timagatok, helyén volna- e Isten előtt, hogy nektek inkább engedelmeskedjünk, mint ő neki." Elsőben szigoru fenyegetéssel bocsáttattak el az apostolok; nem sokára azonban: mivel az üdvtan hirdetésével föl nem hagytak, tömlöczbe vettettek, megint a törvényszék elé állittattak s ezuttal megostoroztattak, miután, a tanitás ismételt megtiltása mellett, szabadon bocsáttattak. Fölötte örülvén az apostolok, hogy szerencsések lehettek a Jézus neveért gyalázatot szenvedni, vigan mentek el a törvényszéki teremből, és a templomban és házakban naponkint szünet nélkül hirdették Jézust a Messiást.

Ekképen igen gyorsan számos gyülekezet képződött, melyen a kereszténység szelleme dicsően mutatkozott. A hivők közt tökéletes egyeség uralkodott, mintha csak egy szivök és lelkök lett volna. A szent szeretet, Krisztus igaz tanitványainak ezen ismertető jele, oly hathatósan uralkodott sziveiken, hogy sokan javaikról egészen vagy részben önkényt lemondtak, javaikat eladták és árát az apostoloknak adták, hogy abból a szegényeket tartsák. Igy, az uj egyházban már nem voltak szegények: az ily jámbor adományokból keletkezett közvagyon az apostolok kezeiben mindnyájok szükségeinek födözésére elegendő volt. Álnokság-és csalárdságnélküli jámbor együgyüség, béke és öröm

a Szentlélekben, a buzgó isteni szolgálat, ami dicséret- és hálaadásban a tőle vett kegyelmek-és jótéteményekért, azután Krisztus áldozathalálának ünneplésében és szivbenső ájtatos imádságban állt, voltak ama virágzó zsenge egyháznak legföltünőbb szép vonásai.

Bármily dicső volt is azonban az ősegyház ezen állapota, az mégis az emberi gyöngeség-és gyarlóságtól egészen ment nem maradhatott. Kezdetben mindjárt részint oly zsidók csatlakoztak az egyházhoz, kik Ábrahámtól származtak (héberek,) részint olyanok, kik későbbi időben valamelyik pogány nép, kivált a görögök közől az egy igaz Istenhez tértek, és őt a zsidó-vallásban imádták (proselyták.) A Krisztus tanitására tért görög-proselyták azt vélték, hogy az ő özvegyeik az élelmiszereknek az egyházközvagyonából történt naponkinti kiosztásánál megkárosittatnak, a zsidó- özvegyeknél kevesebbet kapnak, amiért is hangos zugolódásra fakadtak. — Az apostolok azonnal rajta voltak, hogy a bajnak elejét vegyék, fölhivták a gyülekezetet, hogy maguk közől Szentlélekkel és bölcseséggel teljes hét férfiut válasszanak, kik osztatlan bizalmukra méltók; ezekre akarták ezentul az élelmi szerek részrehajlatlan kiosztását bizni, hogy maguk háboritlanul imádsággal és az Isten igéjének hirdetésével foglalkozhassanak. Választottak tehát hét férfiut, köztök Istvánt, Fülöpöt és Miklóst egy antiochiai proselytát. A választottakat az apostolok elé állitották, kik aztán őket kezökrájoktétele és imádság által ujhivátalukra fölszentelték és a szükséges hatalommal és malaszttal fölruházták. Görögszójárás szerént diákonoknak (*διακονοι* szolga, segéd) nevezték el őket, és hivataluk az alárendelt oltári szolgálatra, azután némely kegyszerek (keresztség, oltáriszentség) kiszolgáltatására, az Isten igéjének hirdetésére és a hivők vezérlésére is kiterjesztetett. Ennek következtében a hivők száma Jeruzsálemben neve-

zetesen fölszaporodott; a zsidó—papok közől is sokan fölvették a keresztény hitet.

A diákonok közől István emelkedett ki leginkább, mint oly férfiu, ki kitünő hiterővel és szellembőséggel, ellenállhatlan győzelmes ékesszólással, és magas csodaajándokkal birt, kinek munkásságát csak hamar fényes siker koronázta. Ez által azonban az előkeló zsidóság gyülöletét vonta magára, s az uj isteni tanitás ellenei által első áldozatul lön kiszemelve. Mint Mózses törvényének megvetője a főtanács elé állitva még istenkáromlásról is vádoltatván, hatalmasan emelte föl szavát, és Ábrahám utódainak történetéből megható beszédben mutatá meg, mely kegyelmesek és csodálatosak voltak Isten intézkedései a néppel, ellenben miként támadtak föl ősidőktől fogva mindenkor az ő atyáik Isten ellen, utoljára a Messiást, az Isten fiát is megölték, s hogy a mózsesi törvényt is angyalok eszközlésére kapták az Istentől, de megnem tartották. Lelkesülten emelvén föl szemeit, nyitva latá az eget, és Jezust az Atya Istennek jobbján. Hanem a zsidók a kapott fegybeszéden és a Jezusról tett fönséges tanuságon haragra gyuladva s dühökben fogaikat csikorgatva kiragadták és megkövezték őt, mig ő isteni Üdvözitőjének dicső példája szerént üldözőiért imádkozott: „Oh Uram netulajdonitsd ezt bünül nekik. Uram Jezus vedd föl lelkemet.“ Ő volt az elsö vértanu (μάρτυρ) az isteni tanitmány igazsága mellett, kit nem soká-ra ezeren és százezeren követtek.

Krisztus egyháza ellen most véres üldözés tört ki Jeruzsálemben. A hivők mindenfelé szétfutottak, amint ezt nekik az Ur eleve megparancsolta, hogy igy a gonoszoktól a bünrevezető alkalom elvonassék. Mint midőn a vihar, mely a fákat és növényeket erősen megrázza, az érett magvakat messze szét hordja, melyekből uj fák és növények nőnek, épen igy hatott az Isten egyházának ezen üldöztetése is, minthogy a szétszórodott hivek az Isten igéjét minden-

felé, Judaea,-Szamaria,-még Szyria-és Phöniciában és a Cyprus szigetén is hirdették s uj egyházakat alapitottak. Szamariában Fülöp diákon volt az, ki a megörült lakosoknak Krisztust hirdette. Különösen népes és virágzó volt azonban már ez időben az egyház Antiochiában, kelet ezen nagy fővárosában, hol az uj tanitmány követői isteni mesterök-és Urukról először neveztettek Christianusoknak (keresztényeknek.)

11. §. Krisztus egyházának első föllépése a pogányok között.

Ugyan akkor csodálatos módon készité az Isten a dicső eszközt nevének terjesztésére a pogányok között. Szent István kövezésekor egy Saulus nevü fiatal férfiu az ő tüzes fölgerjedése által leginkább föltünt. Született zsidó volt ő Tarsusból Ciliciában, fönséges szellemi tulajdonokkal fölruházva, ki Gamalielnek, a hirneves zsidó törvénytanitónak iskolájában képeztetett, s Mózses törvényéhöz lángoló buzgalommal ragaszkodott. Ő legalkalmasabbnak látszott a zsidó főpap előtt arra, hogy az uj religio megkezdett üldözésèt mindenfelé heves erélylyel üzze és igy azt mindjárt kezdetben egy csapással megsemmisitse. Evégből kivánatára szükséges fölhatalmazást nyert, hogy Krisztus követői ellen az irtóviadalt más városokban is megkezdhesse. Ily szándékból kelt utra haláltlihegve kisérétével Damaskus felé; hanem az isteni irgalmasság és kegyelem, mely az Isten egyházának épen ezen tüzes üldözőjét választotta ki arra, hogy az üdvigazság legbuzgóbb hirdetője legyen, az ő egész hatalomteljét megmutatta rajta. Nem messze Damaskustól rögtön mennyei fény ragyogta őt körül; szemvilágát vesztve és megrendülve esett a földre és ezen intő szózatot hallá: „Saul! Saul! mért üldözöl engem?“ Az igazságnak megnyilt lélekkel kérdezé: „Uram! ki vagy te?“ s e választ

vevé: „Én vagyok Jézus, kit te üldözesz.“ Miből világosan látható, hogy a ki Krisztus egyházát üldözi, az Krisztust magát üldözi hiveiben, minthogy Krisztus az ő egyházával mindenkor vele marad; hasonlóképen, mint egykor Jézus az ő apostolainak mondá: „a ki titeket hallgat, engem hallgat, a ki titeket megvet, engem vet meg.“ Erre Saulus alázatos engedelmességgel kérdezé: „Uram! mit akarsz, hogy cselekedjem?“ mire azon utasitást kapta, hogy csak menjen Damaskus városába, a többit majd ott meghallja. Kisérői meghökkenve és elbámulva állták őt körül, minthogy a szózatot hallották, de azt, kitől a szózat jött, nem látták. Midőn Saulus fölkelt, vak volt. Kézen vezettette magát a városba, ott három nap imádkozott, és se nem evett, se nem ivott. Az Ur aközben egy jelenés altal meghagyta Damaskusban Ananias tanitványnak, hogy a megtért üldöző Saulust keresse föl, s kezeinek rátétele által nyissa meg neki szemeit. Ananias az Ur rendölését e szavakkal hajtá végre Sauluson: „Saulus testvérem, az Ur Jézus, ki neked az uton megjelent, küld engem, hogy láss és megteljél Szentlélekkel.“ Ekkor pikkelyhez hasonló esett le szemeiről, és azonnal látott, fölkelt és megkeresztöltette magát. Ezen esemény különösen mutatja, mily nagy fontosságot tulajdonit maga Krisztus az általa egyházában kiszabott külső üvdrendnek. Mert ámbár az üldöző Saulust ő maga egèszen rendkivüli módon hitta a kereszténység fölvételére, mégis mind a szükséges tanulás végett, mind azért is, hogy a keresztség által büneinek bocsánatját és a Szentlelket megnyerje, az ő látható egyházához, egyik tanitványához utasitá őt.— Már ha Saulus, a kereszténység terjesztésének csodálatosan elválasztott eszköze is, Isten akaratja szerént nem máskép, mint a látható egyház utján juthatott el az üdvösségre, bizonyosan más sem várhatja üdvösségét más uton. Saulus most már Krisztusnak Damaskusban lévő követőivel közösülésbe lépett, bement az ottani synagógába, s az elbá-

mult zsidóknak hirdette, hogy Jézus az Istentől küldött igaz Messiás. Minél inkább csodálkoztak e hirtelen megtérésen a zsidók, kik előtt a főpaptól és tanácstól kapott fölhatalmazás nem volt ismeretlen, ő annál hatalmasabban és hathatóbban hirdette az igazságot, annál inkább elnémitotta őket a Krisztus tanitása mellett felhozott bizonylatainak ereje által. Hanem ez kétszeresen ingerlé dühöket, elannyira, hogy életére törtek, miért is éjjel elfutott, és hoszasb időre csöndes magányba vonult, mig majd az Ur akaratát és hivását nyilvános föllépése iránt neki hirüladandja. Igy készité Isten a nagy eszközt a pogányok megtéritésére.

E téritésnek első kezdete azonban az egyház fejének Péter apostolnak vala föntartva; az alkalmas időpontot rá az Ur maga akarta meghatározni. Caesareában, Palaestina egyik előkelőbb városában, hol mindig volt római katonaság, élt egy Kornelius nevű római százados, egy becsületes és jótévő ember, ki az ő módja szerént egy Istent tisztelt buzgó imádsággal, anélkül azonban hogy a Szentháromság egy igaz Istent ismerte volna. Ezen emberen könyörült az Isten, s egy angyal megjelenése által megparancsolta neki, hogy Simon Pétert Joppeból hivassa el; ő majd megmondja, mire van még szüksége, hogy üdvözüljön. Ugyanakkor Péternek is Joppeban imádság közben egy, eleinte nem mindjárt értett mennyei jelenésben értésére adta az Isten, hogy eljött az idő, midőn a zsidóság és pogányság között létező régi korlátnak örökre le kell dőlni, s minden népeknek, zsidók-és pogányoknak Isten egy anyaszentegyházában egyesülniök. — Alig tünt el e jelenés, és Kornelius százados követei léptek be, Péter készséggel követte őket; Kornelius pedig házinépe, rokonai és barátjai nagy gyülekezetében a legmélyebb tisztelettel fogadta az Isten követét.—Péter átlátta, hogy ezen összetalálkozó kettős jelenés által Isten az ő abbeli akaratát nyilatkoztatta ki, hogy a pogányokat nem kell már tovább a Krisztusban

való üdvözülésből kizárni, hanem a megváltást különbség nélkül kell a pogányokra szintugy, mint a zsidókra kiterjeszteni, és Krisztus egyházába mindnyájokat egyformán mint testvéreket befogadni. Azért a jelenlévőknek azonnal hirdette a kereszténység nagy igazságait, elkezdve Jézus keresztségén, az ő életét, csodatévő hatalmát, számtalan jótéteményeit, különösen ördögüzéséit, kereszthalálát, föltámadását, az apostolokra átruházott tanitói hivatalt, a jövendő itéletet, végre az isteni Megváltóbani hitben a bünök bocsánatját. Tanitása hivőkre talált, s az Isten lelke amaz első idők csodaajándékival azonnal lejött a hivőkre. Mivel tehát ekképen a Szentlélek, mint előbb az apostolokkal és megkeresztelt zsidókkal, ugy most a hivő pogányokkal külsőkép szembetünő módon közölte magát, szent Péter belátta ebből, hogy a keresztséget többé megnem tagadhatja tőlök. Miután ugyan is a Szentlélek az ő rendkivüli adományaiban a pogányoknak Istentől már megadatott, ebben Isten azon akaratjának bizonyos jele feküdt, hogy most már az ő helyettes segédei is megadják nekik a keresztség által a Szentlelket az ő rendes bünbocsátó és megszentelő munkálkodásai szerént. Ebből is megint világosan látható az Isten által egyházában kiszabott külső üdvrend szükséges és fontos volta. Péter tehát a hivő pogányokat azonnal megkeresztelteté; az egész esemény egyszerü elbeszélése a Jeruzsálemben Krisztushoz tért zsidókat is meggyőzte a nagy igazságról, hogy a Krisztus által eszközlött megváltás, nem csak a zsidókat, hanem a többi, akkor még pogány népeket is illeti; és magasztalták az Istennek mindenekre kiterjeszkedő irgalmát és örvendtek a megtért pogányokkal együtt. Igy történt a pogányok fölvételének kezdete Krisztus egyházába Péter által Caesareában; amiért is ez az egyház, mint amely megtért pogányokból első alakitatott, mindenkor bizonyos fensőbb tekintélyt tartott.

12. §. Krisztus egyházának széles kiterjesztése az apostolok által az egész világra a zsidók és pogányok között.

Ha az apostolok Krisztus mennybemenetele és a Szentlélek elküldése utáni első években legközelebb Jeruzsálem-és Palestinára voltak szoritva, most már az egész világ nyitva állt előttök mint az Ur nagy szántóföldje, melyen az érett aranyló vetés aratásra hivogat. Valóban el is mentek, (legkésőbben 45. tehát Krisztus halála után 12. évben) az egész világra, és az Ur az ő erejével kisérte őket; tanitásuk gyümölcsei a csodálatosan gazdag eredményben mutatkoztak; sokan, kik már régóta a bün és kárhozat nyomasztó igája alatt nyögtek, s nem egyszer epedő sohajtással néztek az égre, most már Jézus Krisztust, Istennek a népek előtt hirdetett fiát és a világ Megváltóját örömmel üdvözölték, és az ő könyörülő irgalmát hangosan magasztalták; rövid időn a római birodalom minden részében virágzó keresztény egyházak keletkeztek. Az apostoli munkásság ezen gyümölcsei a történetben világosan állnak szemeink előtt; hanem egyes apostolok tettei, a két apostol-fejedelem Péter és Pálét kivéve, nincsenek a történelemben följegyezve; az itélet nagy napja, mikor a mindentudó fog kinekkinek nyilván megfizetni cselekedetei szerént, az fogja ezekről a fátyolt félre vonni és a most hiányos történetet kiegésziteni.

Szent Péter apostolnak, az apostolok és egész anyaszentegyház fejedelmének azon időbeni munkálkodásáról kevés ugyan, de még is kielégitő adataink vannak. Az ő predikálása elsőben is Jeruzsálemben a zsidókat (7 §.), azután Caesareában a pogányokat (11 §.) vezette be Krisztus egyházába. Későbben Szyriába s különösen Antiochiába ment, hol már keresztény község létezett, s ezen egyházat mint annak első püspöke hétévig kormányozta.

Minekutánna ezen egyházat a hitben elegendőképen megerősitette és jól elrendezte, s neki maga helyett más püspököt (Evodiust) adott volna, Isten lelkétől vezettetve, hihetőleg Kisázsián keresztül Rómába, a nagy világvárosba ment, hol szintén talált már keresztényeket, talán olyanokat, kik az első Pünköst-napon, az első keresztény egyház alapitásakor tértek meg, és mint ezen egyház első püspöke annak különös kormányzatát azonnal átvette. — Számos, igen régi és teljesen hiteles bizonyitványok által csalhatlanul be van bizonyitva, hogy Péter Rómában volt, s ezen egyházat, mint annak első püspöke kormányozta. Csak a kath. anyaszentegyháznak néhány kevés elkeseredett, előitéleteiben egészen elfogult ellenségeinek pártkórsága kisérlette meg ujabb időkben ezen ledönthetlen történetitény eltagadását; azonban maguk az igazságszerető első rangu protestansok is, (mint Hugo Grotius és a tudós angol Pearson) önnön felekezetök ellenére teljes érvényre emelék vissza a tanubizonyságot, hogy Péter Rómában volt, és azon egyházban püspöki hivatalt viselt.—Ellenben az időt, hogy mikor ment Péter Rómába, s meddig volt ott püspök, bizonyossággal meghatározni nem lehet. Egyik régi, s azelőtt meglehetősen közös vélemény az volt, hogy a keresztény időszámitás 12 évében Klaudius császár korában ment Rómába, s huszonöt évig volt a római egyház püspöke, ha szintén nem is tartózkodott szakadatlanul Rómában ez egész idő alatt. A másik vélemény szerént csak 54 év körül, Nero császár idejében érkezett Rómába, hol aztán élte fogytáig püspök volt.

Itt irta az ő kedves tanitványa Márk a Rómában megtért pogányok számára, azok kértére evangeliumát,—Krisztusnak igen rövid életrajzát, —melyet szent Péter apostol megerősitett, de épen azért ezen apostol mély alázatossága miatt, a neki az Úrtól adott előnyeit elhallgatja, hibáit ellenben legterjedelmesebben adja elő. Péter is irt a Kisá-

zsiában általa megtéritett hivekhöz két levelet, hogy őket üdvös intések által a hitben és isteni félelemben megerősitse.

Ugyan Rómából, ugyan azon Márkot Alexandriába küldte Péter, hogy az üdvösség tanitmányát ott is hirdesse. Márk megfelelt föladatának, és főegyházat alapitott ott, melynek első püspöke ő volt haláláig. (62 év) Igy alapitá szent Péter közvetlenül vagy közvetve a római birodalom legnagyobb városaiban a kereszténység legelőkelőbb egyházait, vagy kormányozta azokat mint első püspökük, s azért ezen egyházak azontul főegyházakul tekintettek, köztök azonban a régi időtől fogva a római egyház birta minden többi fölött az elsőbbséget, minthogy sz. Péter főhatalma leginkább erre szállott át, mire a három világrész közé esett fekvése által kitünőleg alkalmas is volt. A mellett a gondviselés csodálatos intézkedését se kell félre ismerni, mely a világbiró császárok fényes trónja mellé helyežé a Krisztus szegény és alázatos helytartójának egyszerü székét, kinek azonban folytonos szenvedések között természetfölötti isteni erő által csodálatosan teljes győzelmet szerzett a legnagyobb és hatalmasabb világbirodalomnak itt öszpontositott egész természeti ereje fölött.

13. §. Folytatás. Sz. Pál apostol.

Saul a megtért üldöző, miután csöndes magányából és elvonultságából kilépett, első munkásságát az antiochiai egyháznak szentölé. Ekkor lön az Urnak ezen egyház nagy kegyelmekkel diszlő főnökeihez azon parancsolatja, hogy Sault és Barnabást válasszák el a hivatalra, melyre őket kiszemelte. Ami böjtölés, imádság és kézrátétel által történt. Ebből ismét kitünik az egyház külső üdvrendének fontossága, midőn még magától az Istentől különösen kiválasztott üdv-

követek sem léphettek külső egyházi küldetés és fölszentölés nélkül hivatalukba, hanem, Istennek erre nézve határozottan kijelentett akarata szerént, imádság és kézrátétel által szentöltettek föl, s választattak külön a többi községtől.

Az uj apostolok elsőben Cyprus szigetére mentek, hol Sergius Pál római proconsul az evangelium hirdetését meghallgatta és a hitet fölvette. Ez időtől fogva az apostol eddigi Saulus neve helyett, a hasonló de görögös hangzásu Paulus fordul elő. Pález után különféle társakkal, Barnabás-Lukács,-Timotheus,-Titus- és másokkal országról országra, Jeruzsálemtől Illyriaig, egészen Nyugat határaig eljárt, vizen és szárazon kiált ezer veszély között, nyilt ellenségek- és hamis barátoktól körülvéve, számtalan fáradság, ügybaj és szenvedés között, mindenütt előbb a zsidóknak, azután a pogányoknak hirdette a megfeszitett Krisztust, az egész bünös világ Megváltóját.

Az üdvtudományát mindenfelé teljes élő hittel, lángoló szeretettel, a bizonyitások meggyőző erejével és elragadó ékesszólással hirdette. Krisztus tanitmányát és malasztját teljes joggal ugy tekintette ő, mint rá bizott drága jót, melyet nem csak önmaga, hanem mások számára is kapott, melyet épen azért nyert föladatához képest mindenekkel közleni tartozik, hogy mindeneket megnyerjen Krisztusnak. Természetes buzgalma, melylyel minden erejét meggyőződése szolgálatára forditá, megtérése után az igazságra nem gyöngült, hanem inkább tisztább és magasztosabb lett, a megtisztitó isteni malaszt a régi indulatosságot, mely őt az egyház vérengző üldözésére ragadta, egészen fölemészté, elannyira, hogy most tanitása elleneinek nem csak hogy életére nem tört, hanem hozzájok való szeretetből érettök meghalni, s tuláradó szeretetében azok üvösségeért a kárhozat részese óhajtott lenni. E mellett oly tiszta volt minden önzéstől, hogy Istene-és urához való föltétlen odaadásában

mondhatá: „Nem én élek már, hanem a Krisztus él én bennem, az ő sebeit hordozom magamon, a keresztre vagyok feszitve vele, és meghalva a világnak;“ egyuttal a legmélyebb alázatosság- és hálával ismerte el, és vallotta meg nyilván, hogy mind ezt őbenne, a nagy bűnösben s Krisztus egyháza üldözőjében egyedül Isten irgalma és kegyelme munkálta. És oly távol volt minden önhaszontól, hogy még a jogáról is, mely szerént azoktól, kiknek lelki javáért magát egészen oda adta és szentölte, élelmét követelhette volna, lemondott, világraható apostoli munkálkodása közben is talált még annyi időt, hogy élelmét keze munkájával bekeresse, nehogy ellenségeinek ürügyet adjon, hogy őt alacsony, haszonleső szándékról vádolhassák, s az által magának a kereszténységnek tegyen kárt. Igy alakitá át az Isten kegyelme először őt magát, mielőtt az isteni kegyelem segitségével a világ átalakitásához fogott volna.

Ekképen ismételve megjárta Palaestinát és Szyriát, egész Ázsiát, különösen Kisázsia tartományait, végre Macedoniát és Görögországot. Mindezen országokban számos egyházakat alapitott, rendezett és erősitett meg, különösen Pisidiában, Antiochia-és Lyakoniában,- Ikonium-és Lystra, Troasz-Philippi- és Thessaloníka,- Athen,- Korinth-és Ephezusban. Athenben az ő tanitására megtért a többek közt a régi korban oly hires areopagi Dienes (a hires Areopag tagja, ki utóbb ezen városnak püspöke lett.) Ephezusban főkép a Diana tisztelete és a bübájolás uralkodott. Pál predikálására itt sokan megtértek, és előbbi életök büneit nyilván megvallották. Sokan közőlök, kik előbb bübájolással foglalkoztak, megtérésök után összehordták rosz könyveiket és elégették, noha mintegy 30.000 denár (körülbelől 14.000 fl.) érteküek voltak. Krisztus egyházának növekedése e városban nagyon nyugtalanitotta az ezüstmüveseket, kik a Diana templomának apró mintáit készitették, melyek eladásával a pogányok közt jó üzletet csináltak.

Ezek fölkelést inditottak a nagy városban e jelszót használván: „Nagy az efezusiak Dianája.“ E jelszóra a tömeg föllázadt; öszetódultak és kiábáltak; sokan azt se tudták miért; Pál néhány követőit megfogták s a dühöngő nép bántalmazta őket; csak nagy fáradság után sikerült végre a felsőbbségnek a zajongó néptömeget nyájas szavakkal lecsöndesiteni. (Ap. Csel. 19 r.) Pálnak azonban ennek következtében három évi tartózkodása után elkellett hagyni e várost, mely Ázsia tartományában munkálkodása középpontjaul szolgált.

Nem sokára rá, Jeruzsálemben az ellene följháborodott zsidók miatt, mint békeháboritó a római helytartó által tömlöczre vettetett, mi által alkalmat szerzett neki az Ur, hogy a zsidók főtanácsa, ugy szintén Festus és Felix római helytartók, valamint Agrippa zsidókirály s annak egész udvari népe előtt az ő csodálatos megtérését elbeszélje, s a megfeszitett Üdvözitőt az előkelő világ előtt hirdesse. Föllebbezése folytán innen hajón Máltán és Sicilián át, mint fogoly a Krisztusért, lánczokon Rómába vitetett, hol könynyü fogságban tartatván Isten országát két éven át nagy áldással hirdette, s a császári udvarban is többeket a kereszténységre téritett.—Itt irta meg az ő több éves hű társa és tanitványa Lukács, az antiochiai orvos, „Apostolok cselekedetei (Actus Apostolorum)“ czim alatt a keresztény egyház kezdete- és első,- különösen a két apostolfejedelem Péter és Pál általi- kiterjédésének fönséges rajzát, miként ezt részint szemtanuktól hallotta, részint maga is tapasztalta. Néhány évvel előbb sz. Pál fölügyelete alatt irta meg már evangeliumát, miután előbb Jézus életének szemtanui- az Urnak apostolai-és tanitványaitól, minden körülmény- különösen az események pontos időrendjéröl részletes értesitést szerzett. — Előforduló alkalmakkal a távolabbi egyházak számára, melyeknek intés, utbaigazitás— vagy a netán fölmerült ujabb vitakérdések miatt, tanitásra

volt szükségök, maga Pál is használta az irásbeli tanitást, de sohasem használta a kereszténységnek valahová beplántálására, hanem mindig a megelőző szóbéli tanitás segitségére, hogy a hiveket vigasztalja, bátoritsa, a zsidóságtól óvja, főkép hogy kötelességeiket szivökre kösse, és a vétkezőket megfenyitse. Igy irt leveleket a római, korinthusi, ephezusi, philippii, kolosszai, thessalonikai egyházakhoz, a Galáczia- és Palaestinában megtért zsidókhoz, és egy rövid, de felebaráti szeretetének dicső emlékeül szolgáló levelet Philemon nevü keresztényhez. — Midőn szabadon eresztették, mindenek előtt arra törekedett, hogy a világtérités és egyházalapitás nagy munkájára az utólsó kezet rátegye, evégett az ujonan alapitott egyházakban szilárd belrendet szabott; s minden ilyen egyháznak kormányára az apostolok helyébe, őket kipótló főket rendelt, a szükséges utasitással, hogy e fontos hivatalt jól betöltsék, miről a tőle püspökké tett Timotheus- és Titushoz irt fölséges levelei szép bizonyságot tesznek.

14. §. Folytatás. Az apostolok halála.

Igy fejtette ki sz. Pál apostol az ő apostoli munkásságát a pogányok között, mire őt az Isten főképen választotta és hitta; munkálkodása azonban a zsidókra nézve is nagy fontosságu volt. A mózsesi törvény az ő külső szabályai-és szokásaira nézve a Messias eljöttével elérte rendöltetését; az Isten uj szövetsége az egész emberiséggel a világ Üdvözitője által megköttetett, s vérével megpecsétöltetett; Isten régi szövetsége az egy zsidó néppel véget ért, minthogy az csak készületül szolgált, mint az állás, mely az épület elkészültekor lerontatik. Az ó szövetség jelvénye, a körülmetéltetés helyébe a keresztség általi ujjászületés lépett, melynél fogva minden egyes ember az Isten uj szövetségéhöz csatlakozik, a tulnyomólag érzéki, de jelentőségteljes külső isteni szolgálatot a jeruzsalemi temp-

lomban levő szentélylyel együtt, egy más, sokkal szellemiesitettebb és átalán elterjedt istentiszteletnek kellett fölváltani, az egy Levi nemzetséghöz kötött, csupán testi származás által öröklendő papság helyébe, egy szintén látható, de átalán fölvehető, s az isteni lélek közlése által terjesztendő papságnak; végre az ó szövetség sokféle véres és véretlen áldozatainak helyébe az ujszövetség egyetlen vérontás nélküli áldozatának kellett lépnie.

Azonban némely megtért zsidók rendkivüli előszeretettel függtek az ő régi mózsesi törvényökön, vitatván, hogy az, mint Isten törvénye most is egész terjedelmében, minden keresztényre nézve szorosan kötelező. Ezen alaptalan, s a törvény iránti tulfeszitett buzgalomból származott követelés sok kedélyt nyugtalanitott és erős ellenmondásra talált; különösen egész határozottsággal ellene szegült annak sz. Pál apostol, tekintélye azonban a hevesen kitört viszályt lecsöndesiteni nem vala képes. Minthogy pedig Krisztus határozott akaratánál fogva, az ő egyházában minden fontos ügyre nézve az egység megkivántatik, szükségesnek találták az egész viszályt az apostolok közös elhatározása alá bocsátani. Ekkép tartatott meg 50-ik évben Jeruzsálemben az első ily nemű gyülekezet (*σύνοδος*, Concilium, zsinat, közgyülekezet) melyre az apostolok az általok már beigtatott helytartó-hivatalsegédeiket is meghitták. A kérdés gondosan meghányatott, miben főkép Péter, mindnyájok közös főnöke, Pál a világ-apostol, és Jakab apostol a jeruzsálemi püspök vettek részt; a hivők jelenvolt tömege pedig csöndesen hallgatta a tárgyalást. Végre a Szentlélek különös segitségével, azon határozmány hozatott: hogy a hivekre több terhet rakni nem kell, mint hogy a bálványáldozatoktól, nevezetesen az áldozathustól, s minden bujaságtól, mely a pogányoknál átalán uralkodott s már bünnek se tartatott, gondosan tartózkodjanak; egyuttal, az ó törvény példájára a vér és fojtott állatok evése is megtiltatott

nekik. Ezen határozmány, részint mindenkorra maradandó, részint csak mulékony rendöleteket foglalt magában. Azáltal kijelentetett, hogy a régi mózsesi törvény az ő többi sokféle szertartásos rendöleteiben többé már nem kötelez, mellette mindenkinek szabadságában hagyatott, azt, a mennyiben a kereszténységgel nem ellenkezik, még megtartani; anélkül azonban, hogy valaki akár magát erre kötelezettnek tartsa, akár másokat arra kötelezni akarjon. Pál mindenfelé hirdette az apostolok e határozatait s egész erélylyel sürgette megtartásukat *). Az apostolok pedig az ő hivatalutódaiknak a tanitásban és egyházkormányzásban példát adtak ez által, miként kell az egyházban fölmerülő vitás kérdéseket legfőbb tekintélylyel elintézni.

Végre a nagy napszám után, mindenik apostolfejedelemre nézve eljött a nyugalom és jutalom ideje. Valamint éltökben benső szeretet köté össze, ugy az Ur a halálban is egyesité őket. Mindketten Rómában, ugyszólva az egész világ szeme elött, tették az utolsó és legnagyobb tanuságot az igazság mellett, melyet az egész világon ünnepélyesen hirdettek, mindketten azon egy évben, azon egy napon (Jun. 29. 67.) haltak meg ezen isteni tanitmány igazságaért. Péter, mint isteni mestere, kereszthalálra itéltetett; hanem az alázatos tanitvány e nagy tiszteletre magát érdemetlennek tartván, azon kegyelemért könyörgött, hogy fejjel alá feszitessék, a mit meg is tettek. Pál, mint római polgár pallossal fejeztetett le. Igy dicsőittetett meg a római egyház Krisztus ezen két nagy apostola- és vértanujának halála által; kiknek tanitását már egészen elfogadta s mindenkor hiven megőrizte. Az apostolfejedelmek sirjai, azon időtől fogva Róma ékességei, az e szent város fölött őrködő isteni

*) Ebből, valamint a tömegnek mind a tárgyalás mind a határozmány kimondásakori hallgatásából világosan kitünik, milyen volt a tanitó és hallgató egyház állása az apostolok idejében.

ótalom zálogai, milliónyi keresztény hivők tiszteletének tárgyai lettek.

A többi apostolok élete- és munkásságáról igen kevés tudósitásaink vannak. A két Jakab, öregebb és ifjabb, Jeruzsálemben és Palaestinában nagy tekintélylyel munkálkodtak; mindketten vértanui halált szenvedtek ugyanott. Idősebb Jakab Herodes Agrippa király parancsára a zsidók kedveért, már 42-ik (mások időszámitása szerint 44) évben lefejeztetett. Ifjabbik Jakab, Alphaeus fia, kit az Ur öccsének is, (unokaöcs) hittak, s ki első jeruzsálemi püspök volt, s mind a keresztényeknél, mind a zsidóknál különös szentség hirében állt, 20 évvel utóbb a fölingerült zsidófőnökök által a templom párkányáról levettetett, s megöletett. Ugyan ezen Jakabnak fön van egy keresztény életbölcseséggel teljes szép levele.

Szent András, Péter testvére, a római birodalom éjszakkeleti részében a szittyáknak hirdette az evangeliumot, később Achajában kereszten halt meg. Sz. Tamás a párthusoknak Perzsiában, Fülöp Phrygiában, Bertalan Arábiában, Máté Aethiopiában predikált. Ez utóbbi Krisztus mennybementele után körülbelől 12-ik évben irta, leginkább a megtért zsidók számára evangeliumát, hogy Krisztus élete rövid rajzában mind annak, mit az Istentől fölvilágosittatott próféták a Messiásról jövendöltek, az ő halála- és szenvedésében, valamint bekövetkezett megdicsőitetésében is történt teljesedését világosan megmutassa. Ezen kevés, de eléggé hiteles tudósításra vagyunk szoritva, amit a most nevezett apostolokról tudunk. Halálukról a legrégiebb történeti okfők hallgatnak; a későbbi hagyomány azt tartja, hogy mindnyájan vértanui halállal haltak meg.

A legtöbb apostol tettei és sorsa felőli tudomásunk ezen egész sajnos hézagát a keresztény mondakör gazdagon egészité ki, a hivők azon ohajtásának, bár az első szép

idők minél pontosabb ismeretével birnának, hozzá illő kifejezést adván.

Csak Jánosról, az Ur szeretett tanitványáról tudjuk, hogy élte későbbi éveit Ephezusban, Kisázsiában töltötte el, honnan a körülfekvő tartományokban egyházakat alapitott, azokat az igaz hitben oktatta, szent szeretetre tüzelte, nekik püspököket rendölt, s rólok mindenben atyailag gondoskodott. Ugyan ott irta tanitványainak és az összes ázsiai püspököknek kértére a gnostikusok keletkező tévtana ellen evangeliumát; leveleket is hagyott hátra, melyeknek főkép elseje az ő, Isten és emberek iránti kitünő szeretetének szép emléke, mely későbbi életének kevés fönmaradt vonásaiban oly meginditólag ragadja meg szivünket. Midőn Domitián császár korában Krisztus megvallásaért Pathmos szigetén számkivetésben élt volna, csodálatosan nagyszerü és fönséges képekben muttatta meg neki az Isten az ő anyaszentegyházának jövőjét. A prófétai látásoknak önmaga által történt följegyzése, mely „Titkos jelenések“ (*ἀποκάλυψις*, Apocalypsis) neve alatt a szentirásban fönvan*), nem kevesebb költői szépség- és fönséggel, mint igaz vallásos kenetesség- és bensőséggel bir. Késő öregségben (a keresztény időszámlálás 100 évében) csöndes nyugodt halállal halt meg Ephezusban.

---

*) Az ujabb kor kitünő szellemei kisérlették meg annak értelmezését, Bossuet saját müvében (L'Apocalypse avec une explication par M. J. B. Bossuet, Evêque de Meaux. Paris. 1690), és Stolberg „a Jézus Krisztus religiójának történetében.“ VII. k. 52—73. §§. A régibb leghiresebb müvészek egyike is, Memling F. főbb mozzanataiban összefoglalva állitá azt elé egy csodaszép rajzban, mely Belgiumban Brüggén őriztetik.

15. §. Krisztus egyházának állapota az apostolok halála idején.

Az apostolok a kereszténységet mind a három világrészbe beültették, és számos virágzó egyházat alapitottak. A kereszténységnek a világ akkor ismert minden reszében oly rövid idő alatt történt széles elterjedését a terjesztés sajátságos módja is lényegesen elősegité. Az apostolok t. i. minden országban a legnagyobb és elöbbkelő városokhoz fordultak, azokban tanitás és csodatételek által egyházakat alapitottak és erősitettek meg, ezeknek elüljárókat rendöltek, s azután megint más országba mentek. Az ekkép ujonan alapitott egyházak elüljárójának meghagyatott, hogy egyházában a kereszténységet hiven megőrizze, abba a városbeli pogányokat és zsidókat lassankint mind fölvegye, azután a kereszténységet az ország egyéb kisebb városaiban és helységeiben is, vagy személyesen vagy kiküldött üdvkövetek által hirdesse, mindenütt uj egyházakat alapitson, és igy az egész országot Krisztusnak megnyerje.

Ez által ezen, a kisebb városokban ujonan alapitott egyházak, az apostoli törzs- és anyaegyházzal bizonyos függési viszonyba léptek, annak mintegy oltóágai, leányai lettek. Bizonyos szellemi gyarmat-rendszer képződött az egyes anyaegyházak körül, melyek a görög gyarmatositás példájára anyaváros (*μητροπολις*) vagy anyaegyház nevezetet nyertek, s a többi belőlök kiszármazott egyházak fölött fensőbb kormányzói tekintélyt gyakoroltak. Kitünőkép részesültek e tekintélyben az apostoli törzsegyházak, mint a jeruzsálemi és caesareai Palaestinában, az ephezusi Kisázsiában, még inkább az apostolok feje sz. Péter által közvetlenül vagy közvetve alapitott és kormányzott három egyház, u. m. az antiochiai egész keleten, az alexandriai egész Egyiptomban, s mind ezek fölött a római; belőle kül-

döttek által megtéritett sok országban, Itália-, Afrika-, Mauritania-, Numidia-, Franczia- és Spanyol-országban és egész nyugaton Illyrikummal együtt.

Az apostolok az egység föntartására minden egyes egyháznak főpásztort adtak látható fő gyanánt, a ki mindjárt az első időben hivataláról a görögös episcopus (ἐπίσκοπος) püspök nevet kapta, ambár egy ideig, (sőt napjainkban is még) a főpásztori hivatalt más néven is nevezték. A főpásztort a legnagyobb gonddal választották; oly férfiunak kellett lennie, ki az apostolok tanitását legjobban fölfogta, ahhoz lelkiismeretes hüséggel ragaszkodott, azt másoknak buzgón és ügyesen hirdette, egész életmódjával kifejezte, annak tiszta és teljes voltáért meghalni kész volt. A választást vagy az apostolok, vagy azok hozzájárultával a hivek tették, csak a hitetlenek és tévhitüek nem; mert az az egyház lényegével és méltóságával ellenkezik, hogy hitetlen vagy tévhitü határozza meg, ki birja legjobban Krisztus szellemét és igaz tanitmányát, hogy tehát ki legméltóbb rá, hogy az igaz tanitmányt hirdesse, Krisztus malaszjait osztogassa, és az Isten országát kormányozza. Ezeknek adták által tehát az apostolok, isteni küldetésök- és teljhatalmoknál fogva kézrátétel és imádság által az egész kinyilatkoztatott igaz tanitmányt, hogy azt őrizzék és hirdessék, Isten rájokbizott malasztját, hogy azt tovább osztogassák, és az általok alapitott egyházakat, hogy azokat az örök élet utján igazgassák. Valamint az Ur az apostoloknak szóval adta át a tanitmányt, ugy az apostolok is szóval adták át az általok rendölt püspöknek az Urtól vett tanitmányt, a mi által azonban nem volt utja vágva, hogy a szóbeli átadás támogatására egyik vagy másik evangeliumot is át ne adják, vagy némely apostoli leveleket és tanitásokat, melyek egyes hitágozatok fölött irattak, s erkölcsi oktatásokat is foglaltak magukban. A mit a püspök ekképen szóval vagy irásban átkapott, azt egész egyházával

közölte, hol aztán mindenek, de legfőkép ő általa gondosan őriztetett. Hasonlókép történt az Ur által szerzett, s minden jövendő időkre is rendölt látható kegyszerekkel (szentségekkel) is. Igy rendölte püspökökké sz. Péter Antiochiában sz. Evodiust, Alexandriában sz. Márkot; igy sz. Pál Ephezusban sz. Timotheust, Krétaszigetén sz. Titust; igy sz. János Szmyrnában sz. Polykárpot.

A püspököt fölhatalmazták és megbizták az apostolok, hogy maga mellé községe legjobb embereiből, amint a szükség kivánni fogja, tetszés szerénti számban kétféle alárendölt hivatalsegédeket válasszon, őket kézrátétel és imádság által hivatalukra fölszentölje, nevezetszerént alsóbb segédeket, kik diakonoknak vagy szolgáknak neveztettek, és felsőbb (közönségesen presbytereknek, áldozároknak neveztettek) segédeket, mely utóbbiak hasonlóképen mint a püspök, de még is mindenkor töle függve az üdvtant hirdessék, az ujszövetség véretlen áldozatát Istennek fölmutassák, a többi kegyszereket is kiszolgáltassák, és őt az egyház kormányzásában szóval és tettel gyámolitsák. — Az apostolok továbbá a püspöknek a Jézus nevében jogot adtak a nyert teljes hatalmat kézrátétel és imádság által másokra átruházni, hozzákötvén a megbizást rajta lenni, hogy ez az intézmény haláluk után minden egyházban folyton fönmaradjon. Ekképen minden egyes egyház önmagában üdvintézet volt, az igazságnak nagy és lehetségig biztos iskolája, melynek élén az ő fölhatalmazott tanitója állt.

Krisztus az ő egyházára első lényeges jelvényül és ismertető jelül az egységet nyomá, imádkozván, hogy a jövendő hivők mind egyek legyenek ő benne és az Atyában, és az ő isteni küldetését a világ ebből ismerje meg. (Ján. 17, 20. 21, 23.) Ezen egységnek az egyház mind láthatatlan, mind látható részét magában kell foglalni; annak mindenben, amit az Isten kinyilatkoztatott, amit hinni és megtartani parancsolt igaz-, teljes-, belső- és külsőnek kell

lennie; nem állhat az puszta üres formában, például, hogy irott könyvet adjon, melyet mindenki önnön értelme szerént a legellenkezőbb módon magyarázzon. Azért adtak az apostolok, az Úrtól nyert fölhatalmazás és belátás szerént, az egyháznak oly szerkezetet, mely a legtökéletesebben alkalmas arra, hogy annak belső és külső egységét megőrizze. Minden egyes egyházban a püspök, ki mindnyájok tanitója volt, kitől, a tőle osztott szentölés által, egyházában a további hatalom kiszármazott, volt az egység látható központja. A ki az ő tanitását elfogadta, az általa végzett isteni szolgálatban részt vett, s kormányának engedelmeskedett, az az egységnek szolgált; ha ekképen mindnyájan a püspökhöz ragaszkodtak, az ily egyes egyház önmagában egységes volt. Az apostolok minden egyes egyházban az Úrtól vett ugyan azon tanitmányt tették le tisztán és teljesen; különösen a püspök őrizetére bizván azt, azon szoros parancscsal, hogy azt épen ugy hirdesse hiveinek, amint átvette, s az ujabb nemzedéknek, mint legfontosabb isteni letéteményt, épen ugy adja át. Azért minden egyházban ugyan egy volt a tanitás, ugyan egy az isteni szolgálatnak és üdvszereknek lényeges formája: az egység tehát az egész egyházban önmagától létesült. — Az egyes egyházak püspökei azonban nem álltak magukra, a többi egyházaktól mintegy elszakadva, hanem alárendelve voltak az ő apostoli törzs- és anyaegyházuknak, melylyel minden abból kiszármazott s tehát attól függő egyháznak a tanitásban és istentiszteletben megkellett egyezni. Végül, nehogy a Krisztus egyháza három vagy négy hasonjogosultságu részre szakadjon, az apostoli törzsanyaegyháznak püspökei isteni rendelet által a mindnyájok közös fejének, a Krisztus nyája legfőbb pásztorának, a római püspöknek, mint sz. Péter utódjának valának alá vetve, kivel az egész világon elterjedt egyházak a tanitásban és istentiszteletben megegyeztek, kinek mint Krisztus legfőbb látható helytartójának

mindnyájan engedelmeskedni tartoztak, ami által az egyháznak belső és külső egysége mint egy befejezett szilárd egész minden időre megállapittatott.

Ezen egységben nyerte az egyház az Urtól a csalhatatlanság kellemes illatu ajándokát, melynél fogva, Isten különös jóvoltából minden ember, minden időben, hasonló biztossággal föltalálhatja az üdvösségre szükséges kinyilatkoztatott tanitmányt, mint egykor az Urnak önnön szájából. Valamint ő, ha egyedül ember volt volna, nem hirdetheté az igazságot teljes biztossággal, nem követelhetett föltétlen hitet, hanem mindezt csak ugy tehette, mint Isten és ember egyszersmind, ugy az egyházfőnökök is, mint csalatkozható emberek, nem hirdethetik az igazságot biztosan, nem igényelhetik a csalhatatlanságot egyéb mint az által, hogy a Szentlelket elvették, ki őket minden igazságba bevezeti. Ezen Szentlelket, mint különös segitőt, az egyes püspökök is elnyerték ugyan, hanem a csalhatatlanság ajándoka, mindazokban, miket Krisztus, mint mennyei igazságokat hinni tanitott, s mint isteni akaratot megtartani parancsolt, csak a püspökök összes testületének adatott, hogy a szükséges egységre ez által is erősen és hathatósan figyelmeztetve legyenek. A ki tehát a püspökök ezen összeségével az egységnek Isten által behelyezett központjához ragaszkodik, az a hit és szeretet egységét bizonyosan és csalhatlanul birja. Ez az egyházi egységnek erős védvára.

Mivel pedig minden ember szabad akarattal bir, melynél fogva mind az Isten, mind az általa behelyezett egyházi legfőbb tekintély ellen hitetlenkedve és engedetlenkedve föltámadhat, ami által az Isten egyházában az egység megzavartathatnék vagy megis semmisitethetnék, az Isten e tekintetben is gondoskodott eszközről az egység megvédésére. Valamint az Isten maga a hitetleneket és engedetleneket elvégre az örök kárhozatra taszitja, ugy szintén hatalmat adott az őt e földön helyettesitő egyházfőknek is arra,

hogy egyházának hitetlen és engedetlen tagjait a többiek közösségéből kivessék, mint rothadt tagokat a Krisztus testétől elválasszák, ami által, érdemlett büntetésül, a gonosz ellenség hatalmába, melyből Krisztus őket kiragadta, megint visszaesnek, s ekkép a kárhozat első lépcsőjére lépnekle, ha csak még ez életben az egyetlen üdvös eszközhöz, mi a törödelem és jobbulás, nem nyulnak. Ezen kirekesztés (excommunicatio, *ἀνάθεμα*, kiközönités) által az Isten egyháza legméltatlanabb tagjaitól, az igazság, erény és béke legmakacsabb ellenségeitől tisztul meg, a hit- vagy szeretetnek netán megzavart egysége megint helyre áll. Igy szakadtak ki az egyházból, onnan az apostolok ideje óta maiglan az alig megszámlálható felekezetek, melyek magukat nem ritkán egyháznak nevezni merészlik, amint Isten engedi, hosszabb vagy rövidebb ideig tengődnek, mindig jobban meghasonlanak, a kezdetben látszólagos egységet elvesztik, és végre, mint pusztán emberi művek elenyésznek. Az Isten egyháza pedig, melyet gyülölnek, szidalmaznak és üldöznek, béketürésben várja visszatérésöket, az igazság hiven megőrzött kincsével folyvást kinálja, s mint a mennyei Atya a tékozló fiut, örvendező szeretettel fogadja vissza a törödelmes és megjobbult bünöst, kit előbb kitaszitott, hogy a büntetés nagysága által észrehozza és üdvösségre vigye, melynek elvesztéséhöz, tévely- és bünben botorkálva oly közel állt. Ekképen az egyházban a szeretet és szigor, minden jó nevelésnek ezen két nagy emeltyüje és sarkpontja, legkeményebb büntetésében is összekötvék.

Igy állt tehát az egyház, e nagyszerü épitmény, mélységében rajta nyugodva az Isten által tett, s az egységet mindenkor föntartandó alapon; szélességében az egész világot átkarolva, magasságával az egeket érintve és az igazság szent kötelével minden népeket egy nagy szeretet-szövetségbe egyesitve.

16. §. A zsidóság végromlása.

Isten egyházának óriásépitménye az ő főpontja- és vonalaiban már végrehajtva, az ujközpont behelyezve, az alap szilárdan megvetve lévén, eljött Isten végzése szerént az idő, az épitéshöz használt állás lerontására. A zsidóságnak az volt Istentől kiszabott rendöltetése, hogy készületül szolgáljon a kereszténységre s a meghatározott időben Isten ezen bevégzett kinyilatkoztatásának helyet adjon. Ehhez képest a zsidóknak, mint az egy igaz Isten imádóinak, az általa régen megigért és végre elküldött Messiást megismerniök s a keresztény egyházba kellett volna átmenniök. Ez azonban, egy részről ugyan az Isten malasztjától, de más részről önnön szabad akaratuktól is függött. A Messiást, minthogy annak szegénysége, alacsony sorsa, és minden népeket magába foglaló messiásországa az ő, földi világországról táplált kevély és önző várakozásuknak megnem felelt, földi életének 33 esztendejében megvették és megölték. Ekkor, hosszuvárakozó irgalmából, még 33 évet adott nekik az Ur, mi alatt apostolai által sulyos vétköket szemökre vetette, s hathatósan töródelemre intette őket; egyuttal azonban egyházát is szélesen elterjeszté, nagygyá és erőssé tevé. Némely zsidók megtértek, s az üdvösség tanát elfogadták; a sokkal nagyobb rész azonban megátolkodott. Valamint pedig egyes embernek megadatik a megtérés és jobbulás ideje, melynek sikertelen letelése után azután a büntetés egész rettentőségében rohan reája, igy van az egész népeknél, igy volt a zsidó népnél is. A kegyelemidő letelvén, rettentő büntetés érte el ezen, egykor az Isten által kiválasztott népet, pedig annál sulyosabban, minél több kegyelmet nyert az Istentől, s utasitott vissza háladatlanul. — A büntetés bekövetkezett és épen egészen ugy, amint annak egyes vonásait egykor az isteni Üdvözitő

részvétkönnyek közt előre látta és megmondta. És a gondviselés maga gondoskodott róla, hogy az utóvilágot a rettenetes istenitélet- és borzasztó katastropháról, mely a törődelmetlen népet érte, melyhez hasonlót a világtörténelem nem ismer, épen egy az ő kebeléből értesitse. És ez a zsidó Flavius József, az egész esemény részvevő szemtanuja, kinek előadását a pogány Tacitus minden főpontban megerősiti.

Valamint az erkölcsi roszban a testi rosznak gyökere egyátalán benvan, s az isteni gondviselésnek épen oly bölcs, mint igazságos intézkedése által a bün és gonoszságból szenvedés és nyomor, természetes büntetés gyanánt fejlődik ki: szintén igy történt ez a zsidónéppel is. E nép a Messiást elvetette; mert benne hibásan nagy földi királyt vártak, ki őket a rómaiak nyomasztó igája alól fölszabaditja, s diadalmasan minden egyéb népek fölé emeli. Az Istentől a próféták által megjövendölt idő eljött, e várakozással akkoron egész Kelet tele volt. A régte igért Messiás az örök bölcseség határozata szerént szegényen és alacsony sorsban jött el, hogy az igazság és szeretet szellemi országát helyre állitsa; hanem ezt a Messiást a zsidók, minthogy a várt messiásország dicsőségéről ápolt hamis érzéki képzelődésöknek megnem felelt, megnem ismerték, elnem fogadták. Mivel az igaz Messiást elvetették, a zsidó nép pedig az ő messiását, szabaditóját és hősét most várta epedve, jöttek mások, kik magukat prófétákul és messiásokul adták ki *), mint ilyenek a gyülölt rómaiak ellen háborut hirdettek és a zsidóknál kész fülekre találtak. Mivel az igaz, általok megnem ismert Messiás a rómaiak igájától

*) Krisztus megjövendölte: surgent Pseudo-Christi et Pseudoprophetae, támadnak hamis Krisztusok és hamis próféták. (Máté 24, 24. Mark. 13, 22). Joseph. Flavius de Bello Jud. VI. 5, 2—3. tanusitja; *πολλοί ἦσαν προφῆται ... καταΨευδόμενει.*

őket megnem szabaditá, önmaguk akarták e fölszabaditást fegyverrel kivívni. Igy támadt a hosszu véres háboru, mely a templom lerontásával, a város elpusztulásával és a nép elszéledésével végződött.

Nero, Róma leggonoszabb császárainak egyike uralkodott akkor a világon, ezen uralkodónak, valamint Tiberius, Caligula, Claudius, hozzá hasonló elődeinek példája, a már előbb mélyen sülyedt római világra a legnagyobb mértékben rontólag hatott. Dölyfös elnyomás, szemtelen igazságtalanság és piaczi megvesztegethetőség, istentelen templomrablás és az ember előtt oly szent vallási érdekek tekintetnélküli megsértése a zsidónép elkeseredését a legvégsőig hajtotta*); végre Gessius Florus kormányzó alatt, 66-ik évben, kitört a fölkelés Jeruzsalemben. Igaz, hogy a főpapok és előkelők közbevetése által első föllobanásában szerencsésen lecsillapittatott; sőt arra birták a kormányzót, hogy a nyugtalan nép által leginkább gyülölt római őrséget, egy, az első összeütközésben részt nem vett csapat kivételével, a városból kivonja. A következés az lett, hogy a fölkelők most már bátran foghattak terveik kiviteléhöz, daczára a főpapok és előkelők s Agrippa zsidó-király minden ellenkezése- és törekvésének, kik az egy zsidó nép és a nagy római birodalom közötti egyenetlen harczban a zsidók megveretését és bizonyos végromlását előre igen jól látták. A harcz nem sokára megint kitört; a fölkelés győzött; a király és főpap palotája fölgyujtatott, Herodes régi fegyvertára kiraboltatott, a nyilvános levéltár az adóslevelekkel elégettetett, a római őrség, mely hősies védelem után, azon esküvel tett igéretre, hogy élete megkiméltetik, hadi fog-

---

*) Antonius Felix (in Judaea) per omnem sævitiam ac libidinem jus regium servili ingenio exercuit . . . duravit tamen patientia Judaeis usque ad Gessium Florum procuratorem. Tacit. Histor. v. 9—10.

lyul magát megadta, szombaton fegyvertelenül legyilkoltatott, végre a királyi küldött, ki őket a gonosz és esztelen kezdet abbahagyására intette, megöletett. A visszalépés hidja ekképen lerontatott, és a Cestius Gallus római helytartó ellen Szyriában szerencsésen megnyert csata által az ugy is fölizgatott és elkeseredett seregek valóságos győzelemittasságra ragadtattak, elannyira, hogy az okos szót már megsem hallgatták. Hamis próféták uj győzelmeket igértek; a zsákmányra vágyó seregek élére dicsvágyó vezérek léptek, keresztül járták az országot s mindeneket a szabadságharczra buzditának, s ahol erre kedvet nem találtak, a falvakat kirabolták és legétték *).

A dolgok ezen veszélyes fordulatára Nero császár birodalma legderekabb hadvezérét, az épen oly okos mint hős Vespasiant bizta meg a lázadó zsidók elleni főparancsnoksággal, és Szyriában nagy hadsereget gyüjtött. Ezzel a következő évben lassan Galileába vonult, sok várost erősséget és falut meghóditott és lerombolt **), miközben sok ezer ember veszett el. A lázadók vezérei csaknem mindenütt idején megtudtak menekülni, s mindnyájan a fővárosba, Jeruzsalembe siettek, hol a legnyugtalanabb és vakmerőbb fők követőikkel találkoztak, a még mindig nagy számu békepártot leszavazták, mindenütt árulást szaglásztak, a legtekintélyesb férfiakat, mint a szabadság ellenségeit, vagy árulókat bebörtönözték és kivégeztették, s igy a legvé-

---

*) „Szabadokká kell lennetek, ti rabszolga lelkek“! — E fölhivással, halálfenyegetés mellett nyomultak a vadcsordák, a gazdagoknál rabolva, a szegényeket velöktartásra kényszeritve, a nyugalmas földmivelő csöndes hajlékába. Josephus Flavius de Bello Jud. II. 13, 6.

**) Ezek közt volt Jotapata is, Galileának legerősb erőde, melynek parancsnoka a rómaiak kezébe esett foglyul. Flavius József volt ez, ki, mint szemtanu irta le ez egész háborut az utóvilág számára.

rengzőbb rémuralmat alapitották. A legroszabbak a szép zelota, buzgó (Ζηλωταί) nevet vették föl, mint akik a zsidó törvényért és népszabadságért buzognak. A rend- és békepártiak a főpapokkal és előkelőkkel élükön mégegyszer összeszedték erejöket és egyesitett erőlködésöknek sikerült a zelotákat elnyomni; kik ekkor a magasan fekvő templomba huzódtak föl és ott, mint várban elsánczolták magukat. Azután a zsidók halálos ellenségeit, az idumitákat hitták segitségül, kik a városban iszonyu vérfürdőt csináltak, 12,000 előkelő, és a köznép számtalan mennyisége öletett meg. Az idumiták elvonulása után a zeloták még gonoszabbul, zsarnokibb önkénynyel garázdálkodtak, mint az előtt, elannyira, hogy minden ellenmondást vérbe fullasztottak *). Vespasian, azon reményben, hogy a zsidók önmagukat pusztitják, egyre időzött, s csak lassan vonult táborával Jeruzsalem felé. Ekkor (68 évben) jött a császár halálának hire, és Vespasian okosabbnak találta hadseregét más czélokra megkimélni. Visszavonult Caesareába; a zsidók tehát könnyebben mozoghattak, és kedvök ujra fölfokozódott.

Végre 68 év nyarán Vespasian maga lépett a császári trónra, s fia Titusra bizta a zsidó háboru bevégzését, hol eközben három vezér: Eleazar, Simon és Gischala János alatt három hatalmas párt alakult, melyek folytonos küzdelmeikkel magát a templom szentélyét is, véres választóhelylyé szentségtelenitették. Megérkezett Titus nagy hadsereggel és az olajfák hegyén tábort ütött. Épen husvét volt, (70 évben) midőn az ünnep megülésére az egész nép Jeruzsalemben volt. Valamint egykor husvét idején a Messias megfeszitését az egész nép kivánta, és ez által nagy vér-

*) A zsidók egykor a rabló és gyilkos Barrabást Messiasuknak elejébe tették (Clamaverunt omnes: Non hunc, sed Barabbam. Joann. 18, 40); most ők is büntetésül rablók és gyilkosoknak, mind önmaguk által választott uraiknak kezébe estek.

bünt vett magára; ugy most az akkor hegykén magára vett büntetés is szintén a husvétra összegyült egész népre szállt *). A kivülről fenyegető veszély egyesíté a benn küszködő pártokat; utósó, kétségbeesett ellenállásra készültek. Titus, ki a régi hires várost, és a templom dicső-épitményét mindenként megmenteni kivánván, több izben békét ajánlt nekik, végre rendes ostromhoz fogott. A háboru rémületéhez nem sokára az éhség csatlakozott az ostromolt városban, mert a megelőző elkeseredett pártcsatákban kölcsönösen egymás élelmi készleteit és tárait fölégették. Az éhség csak hamar oly borzasztó lett, hogy minden állapotbeliek közől ezeren és ezeren vesztek el éhhalállal, a legundoritóbb és éldelhetetlenebb tárgyakat használták élelemre, egy előkelő nő, hogy életét tengesse, a zsidók és rómaiak iszonyodására önnön elhervadt gyermekét sütötte és ette meg. A halottakat már nem győzték kellően eltemetni, az utczákon szétszórva hevertek azok, vagy a kihalt házakban halmoztattak össze, vagy végre a falakon kivül tátongó mélységbe dobattak le. Dögleletes halottibüz töltötte meg a levegőt, s veszélyes nyavalákat okozott, melyek ismét ezereket és ezereket ragadtak el. A kit a rómaiakhoz futtában elfogtak, az árulók halálával halt meg. Sok másokat, kik a városból szerencsésen kiszöktek és a rómaiak kezébe estek, Titus megostoroztatott és keresztre feszitetett, egy ideig naponkint öt százat, ugy, hogy a várossal szemközti halmon a fölfeszitett zsidókból egész erdő keletkezett, mig végre a rómaiak kifogytak a fából s nem találtak helyet, hova a keresztet letüzzék. Sok másoknak kezeiket vágatta le, s ugy küldötte őket vissza a városba. S hogy a zsidóknak a szökést egészen lehetetlenné tegye Titus, és őket éhséggel a város

---

*) „Az ő vére mi rajtunk és a mi fiainkon"; ezt kiáltotta akkor a nép.

átadására kényszeritse, a város körül nagy falat huzatott és magas sánczokat hányatott*). Igazán mondja a zsidó Flavius József: „Soha város ennyit nem szenvedett, de a világ kezdete óta nemzetség sem volt ily gonosz“**). Megjövendölte Jézus: „Oly nagy nyomoruság lesz akkor, amilyen világkezdetétől fogva nem volt és nem is lesz soha“. De a büntetés a világon valaha elkövetett legnagyobb gonoszsághoz méltó is volt.

Az ostrom fokonkint emelkedő nyomorával csaknem egész nyáron áttartott; a bezároltak mindig szükebbre, végre a templom és felső városra szorittattak; a szükség oly nagy volt, hogy a naponkinti áldozatot is megkellett szüntetni a templomban. Hasztalan iparkodott Titus legalább a templomot megmenteni; a zsidónép makacs vaksága oly magas fokra emelkedett, hogy Isten igazságos végzései a nép önnön hibája által a legnagyobb mértékben teljesedtek. A zsidók egy sikeretlen kitörése után (Aug. 13.), a római katonák dühösen berohantak s a templom belsejébe tüzet vetettek, hol a pusztitó elem gyorsan elharapózott és minden szabadulást lehetlenné tett. Titus tisztjeivel még egyszer körüljárta csodálatos pompája miatt a szentélyt, melybe egykor csak a főpap mehetett be, s mely előtt most a pogány katonák rabolva, gyilkolva ölték a megfertőztetett oltárokon a zsidópapokat és népet; sok ezer zsidó, még az utolsó perczekben is egy hamis próféta által elbóditva, a templom lángjaiban veszett el; a frigyszökrény is lángok martaléka lett. Az egész város lerontatott és a földdel egyenlővé tétetett. Izrael dicsősége, a templom omladéka és fő-

---

*) „Reád jönnek a napok, és körülvesznek téged a te ellenségeid árokkal, körülfognak és megszorongatnak téged mindenfelől“ mondá egykor Üdvözitőnk. Luk. 19. 43.

**) Josephus Flavius de Bello Jud. V. 10, 5. — L. Máté 24. 21.

város romjai alá lett mindörökre temetve *). Több mint egy millio zsidó halt meg fegyver, éhség és döghalál által; körülbelől százezeret találtak még a városban annak bevételekor, kik közől sokat éhhel vesztettek el, másokat megöltek, az ifjabbak és erösebbek a római szinkörökben egymásközt vagy vadállatokkali viadalban estek el, sokan rabszolgákul adattak el szerte a tartományokba **).

Az időtől fogva a zsidók az egész világon el vannak szórva, nem jelentőség nélkül a keresztény egyházra nézve. Templomuk eltünt a földszinéről, áldozataik megszüntek, nemzetségkönyveik megsemmisültek: hanem a szentirást, ezt az ő ellenök és a kereszténység mellett hangosan szóló bizonyitványt, még mindig erősen tartják kezeikben. Igy állnak az elöttök elvonuló nagy népár elött, szent könyveikben, mintegy nagy táblán a Messiást mutatva minden népeknek, hogy mindnyájan higyenek benne, és e hitben üdvözüljenek. Csak az ő szemeiket födi mindegyre vastag lepel, hogy a világ világosságát ne lássák, mignem végre Isten végzése szerént az ő idejök is eljő. Azért az egyház soha sem üldözésöket sem megsemmitésöket nem kivánta, csupán az ő ellenséges szándékaiknak vetett gátot, vagy legfölebb megujitott gonoszságaikat büntette.

*) A római piacz legmagasabb pontján emelkedik mai napiglan a levegőbe Titus diadal-ive; a legborzasztóbb esetekben is, melyek az öreg Rómát 1800 év óta oly gyakran és sulyosan érték és csaknem egészen földulták, az Isten választott népe fölött tartott büntető itéletének ezen emlékét föntartá a gondviselés, intésül az Isten által megkegyelmezett népeknek.

**) Ezen egész borzasztó katastrophe hü és érdekes leirását, mely a maga nemében a világtörténelemben egyedül áll, találjuk Stolberg Geschichte der Religion Jesu Christi VII. Bd. és Rauscher Geschichte der christlichen Kirche (Sulzbach 1829. I. Bd. V. 197—221, — czimü munkáikban.

17. §. A pogányság külső harcza a keresztyénység ellen a három első véres üldözésben.

A pogány római világbirodalomban igen sok és hatalmas elem szegült a keresztyénység ellen. Maguk a római császárok, az államférfiak és jogtudósok, a bálványpapok és harczfiak, mindnyájan megegyeztek abban, hogy ezen, a gyülölt zsidóságból származott, s a birodalom minden istenei iránt ellenséges uj religiót kiirtják.

Nero császár, ki harmincz éves koráig már anyját, testvérét, nejét, gyámnokát, tanitóját, (Senecát) legtöbb rokonát, sok senátort és polgárt megöletett *), minden jó rendből, még a természetté vált erkölcsökből is nyilván, mint eddig még soha senki, gunyt üzött, volt a keresztyénségnek első vérengző üldözője. Római történetirók irják róla, hogy ő (64 év) Róma városát egyszerre több helyen meggyujtatta, hogy Trója városának égését ábrázolva látván, abban gyöngyörködhessék; s hogy a fővárost, mely neki régi házai és görbe utczáival nem tetszett, ujonan és szépen fölépitse, és önnön nevéről Neropolisnak nevezze. A borzasztó tüzvész egész héten át dühöngött, és a város nagy részét elpusztitá; a 14 városnegyed közől csak négy maradt épen, három egészen romokban hevert, a többi hétben ittamott állt egyegy ház. Ámbár a rómaiak megtanulták már császáruktól a legroszabbat is eltürni, ezen szilaj kegyetlenség még is igen aggasztó hangulatot keltett a római népben. Ekkor Nero, hogy a tény gyülöletességét magáról elháritsa, egy magához igen méltó eszközhöz nyult; ártatlan keresztényeket, kiket Rómában különben sem szerettek, fogdoztatott össze, mint gyujtogatókat, s azoknak számtalan

*) Infinitam partem Senatus interfecit, bonis omnibus hostis fuit. Eutrop. VII. 9.

sokaságát, a neki sajátos kegyetlenséggel kivégezteté*). Részét megfesziteté, másokat állatok bőrébe varratott, s a kutyák által szaggattatott szét; másokat gyulékony anyaggal kenetett be, és éjente szövétnekek gyanánt meggyujtatott, s a császári kert kivilágitására forditott, e mellett a nép mulatságára játékokat rendezett, és saját személyében is nyilvánosan kocsiversenyt intézett. És ezt annyira üzte, hogy daczára a nagy ellenszenvnek, mely a keresztények ellen uralkodott, átalános részvét keletkezett irántok.

Vespasián és Titus császárok alatt békét élveztek a keresztények. A gyanakodó és vérszomjas Domitian, kiben a Nero kegyetlenségének egy része föléledt**), kezdte ismét (94 év) a keresztényeket üldözni, minthogy a Messiás országától (mint azt a zsidók és pogányok képzelték) félt, s követőiben csupán egy, az ő kormányára nézve veszélyes vagy ellenséges érzelmű politicai pártot vélt feltalálni. T. Flavius Clemens consul a császár közel rokona, mint keresztény kivégeztetett; mások sokan ugyan ezen okból megölettek, sokan vagyonuktól fosztattak meg, és számkivetésbe üzettek, mint János apostol, (fölebb 14. §.) és a kivégeztetett consul neje és unokahuga. Miután végre félelmének alaptalanságáról szemlátomást meggyőződött volna, az üldözéssel fölhagyott, s holta után a számüzöttek megint hazatérhettek.

Nerva rövid szelid országlása után Traján következett, kinek ősrómai vitézségét és némely magas fejedelmi erényeit a részegség és természetellenes bujaság szennyezte be. E fejedelemnek, ki Róma régi dicsőségét akará visszaállitni, e czélra a birodalom régi isteneinek tiszte-

*) Tacitus római történetiró, kiből e leirás átvéve van, bizonyitja, hogy akkor a keresztények roppant sokasága, — ingens multitudo — vesztette életét. Tacit. Annal. XV. 44.

**) Domitianus, portio Neronis de crudelitate, mondja Tertull. Apolog. c. 5.

lete elengedhetlen föltételnek látszott; a kereszténység pedig szabadon és nyilván bevallá, hogy a pogány bálványozás teljes romlását akarja. Most lépett tehát a pogányság és kereszténység először teljes öntudattal sikra egymás ellen; a kereszténység az ő teljes szellemi hatalmával, a pogányság az ő nyers physicai erejével. Ifjabb Plinius, a császár barátja és bithiniai helytartója számunkra megőrzött jelentésében, melyet (103 év) a császárhoz intézett, ezen üldözés módja- és modorának igen hű képét adja. A keresztények száma ott igen nagy volt; az istenek templomai csaknem elpusztulva álltak, csak ritkán lehetett egyegy áldozót látni. Midőn Plinius a tartomány kormányát átvevé, sokat beárultak nála, mint keresztényeket, hogy büntetésre vonja őket. Minden föladottat háromszor kihallgatott, hogy neki a meggondolásra elegendő időt adjon; mindenkor halálbüntetés fenyegetése mellett kérdeztetett a vádlott, ha valóságosan keresztény-e? A ki Krisztust állhatatosan megvallotta, halálra hurczoltatott, a római polgárokat kivéve, kiket Rómába küldtek elitélésre. A ki Krisztustól elpártolt, annak Krisztust átkozni, és az isteneknek és császár képei előtt áldozni kellett, ekkor aztán szabadon eresztették. Magáról a keresztény religiónak lényegéről, annak külszine után, az elpártoltak vallomásaiból semmi roszabbat sem irhatott a császárnak, mint hogy a keresztények meghatározott napon korán reggel összegyülnek, Krisztusnak mint Istenöknek váltogató énekben dicséretet zengenek, és ünnepélyesen lekötik magukat, hogy semmi roszat nem cselekesznek, különösen hogy lopást, rablást és házasságtörést el nem követnek, és minden ember iránt becsületesek és igazságosak lesznek. A religio benső, inkább hitczikkes oldala, melynek kitudakolására néhány asszony kinzását használta föl, a pogány férfiu előtt visszás, egészen megfoghatlan tévhitnek tetszett. Miután azonban egyre több és több, minden kor-

rang- és nembeli személyeket jelentettek föl nála, mint keresztényeket, az igen szapora kivégzéseket végre mégis megsokallta, s azért jelentést intézett a császárhoz, és eljárási szabályokat kért. Traján utasitása rövid és egyszerü volt: hogy a keresztényeket nem kell kutatni; ha azonban följelentetnek és rájok bizonyul, ki kell végezni őket; névtelen föladásokat nem kell tekintetbe venni *). Ez által a kereszténység magában véve halálos bünnek nyilvánitatott; ha bár ritka ellenmondás gyanánt a föl nem adottak büntetlen maradtak is. Ez által a keresztények sorsa egészen ellenségeik kezébe lőn letéve, ezek pedig nem hiányoztak oly időben, mikor a népet gyülölete a keresztények ellen némely városokban véres fölkelésekre ragadta.

A keresztények üldözése tehát szabad folyásnak indult, s a kereszténység igazságaiért a vértanuihalál különféle módjával igen sok hivő halt meg. Főkép kitünnek ezek közől Kelemen, az apostolok tanitványa, Petér után a harmadik római püspök: Simeon, Krisztus vérszerénti rokona és második jeruzsalemi püspök, ki, mint 120 éves öreg, több napi kinzás után kereszten halt meg; és Ignácz, szent Petér után a második antiochiai püspök Szyriában. Szent Ignácz szép haláláról igen hü tudósitást jegyeztek föl azok, kik őt utólsó utjában kisérték. Traján maga itélte el őt keresztül-utaztában Antiochiában, s pedig arra, hogy Rómába vigyék, és az oroszlánok elé vessék. Békóba verték tehát, és durva katonák sokféle bántalmazás közt tengeren szállitották el. A hajó több helyen kikötött. Mindenfelől, közel és távolról özönlöttek a keresztények, hogy a szyriai hirneves püspököt lássák, üdvözöljék és megtiszteljék. Ő pedig szóval és irásban, (7 levélben, melyek maig megvannak) mindegyre intette őket, hogy az apostolok hagyományához hiven ragaszkodjanak, a hit- és szere-

*) Plinii epist. lib. X. ep. 97. et 98.

tetben egyek legyenek, a püspöknek ugy engedelmeskedjenek, mint a Jezus Krisztusnak, a szakadástól és tévtanoktól őrizkedjenek, s minden jó cselekedetekben állhatatosan megmaradjanak. Égett a vágytól, hogy Krisztussal a halálban egyesülhessen, miként ezt a római keresztény községhez intézett levelében erőteljesen és meghatólag kifejezi. Ohajtása a római szinkörben beteljesedett, hol őt a vad állatok, erősebb csontjait kivéve, földemésztették *). Megmaradt csontjait kisérői gondosan összeszedték, s visszavitték Antiochiába, hol azokat, mint drága kincset nagy tiszteletben tartották, a hivek halála évnapján évenkint összegyültek, hogy emlékét megtiszteljék, s a sirontul terjedő egyességöket Krisztus ezen bajnokával megünnepeljék.

18. §. Folytatás. Negyedik véres üldözés a második században.

Traján utóda Hadrián (117 évtől 138) már természetétől kegyetlen, buja, s a római bálványozásnak buzgó hive, a többi idegen religióval együtt a kereszténységet is megvetette. Szenvedélyes dicsvágya és azon törekvése azonban, hogy kora és az utóvilág előtt szelidség és igazságosság hirében álljon, azt eszközlék, hogy a császár egy kis időre kormányra lépte után a keresztények üldözését, kik az ellenök folytatott eljárás iszonyu igazságtalansága ellen kikeltek, megszüntette. De teljes nyugalmat azért mégsem élveztek; mert ellenségeik a legborzasztóbb rágalmakat terjesztették ellenök, ami által a nép gyülöletét fölizgatták, mely aztán gyakran véres erőszakot köve-

*) Vértanúságának a szemtanuk által megirt története, valamint 7 levele is maig megvannak, melyekből Stolberg az ő „Geschichte der Relig. etc.“ czimü munkájában, az ő remek irályában meglehetős teljes forditást közöl.

tett el, és az istenek ellenségeit rögtönzött zenebona közben megölték, vagy halálukat a felsőbbségnél erőszakolták. Midőn Hadrián ezen törvényellenes eljárást is megszüntette, más oldalról tört ki a zivatar a keresztények ellen. A zsidók megint fölkeltek, s theocratikus országuk, fővárosuk és templomuk helyreállitására törekedtek. Traján utólsó éveiben kiöntötték már a legyőzetésök fölött érzett, s rég elfojtott mérgöket a pogányokra, főkép Egyiptomban, Lybiában, és Cyprus szigetén; az általok készitett vérfürdő azonban iszonyuan megtoroltatott, Alexandriában csaknem minden zsidót agyonvertek, Lybia egészen elpusztult, Cyprus szigetén minden zsidót megöltek, vagy elüztek. Ekkor egy álmessiás állt élökre, ki magát Barkochabnak nevezte, s a keresztényeket is fölhivta, hogy vele a rómaiak ellen kezet fogjanak. Mivel a keresztények ettől határozottan vonakodtak, közőlök a zsidók sokat embertelen kegyetlenséggel megöltek. A zsidók ezen utólsó kétségbe esett harcza a rómaiak ellen a zsidók teljes tönkreveretésével végződött, (136 év) kik közől mintegy 600,000 vesztek el. Jeruzsalem utczaföldén ekét vontak és sót hintettek. A zsidók Palaestinából végkép kiüzettek, és évenkint csupán egyetlenegyszer, Jeruzsalem elpusztulásának évfovdulati napján engedtetett meg nekik, hogy régi fővárosuk helyét messziről láthassák, és pusztulását megsirathassák. Közelben uj város épittetett, s Hadrián által Aeliacapitolinának neveztetett, melyben csak pogányoknak, vagy pogány származásu keresztényeknek volt szabad lakni. A zsidók és keresztények szent helyei rajtok felállitott bálványok által szentségtelenitettek meg, az egykori szentély helyén Hadrián császár tiszteletére lovagoszlop emeltetett.

Miután a keresztények Antonius Pius (138—61 év) szelid országlása alatt fölülről törvényes oltalomnak örvendtek, csakhamar megváltozott sorsuk Mark Aurel uj császár alatt (161—80 év); ki mint a stoicus bölcsészet

buzgó követője bölcsész mellék nevet nyert. Ezen a pogányok által fönnen magasztalt császáron látszik meg egész nagyságában a pusztán bölcsészi és keresztény erény közötti különbség. A tudományok iránti szeretet, minden viszonyok közt egyiránt fönséges komolyság és stoicus egykedvüség, takarékosság és önzetlenség, a birodalom közjaváért fáradhatlan munkásság és szorgalom, a szülők és tanitók iránti kitünő tisztelet, az ellenségek iránti engesztelékenység e fejedelem jellemének szép vonásai, melyek a régi római történetirók által ráhalmozott lelkesült magasztalások fölvilágositására is szolgálhatnak *). E bölcsészet azonban, az emberi lélek eme legfőbb virága, mely Mark Aurelban megtestesülve ült a trónon, s három világrész fölött korlátlanul uralkodott, oly mélyen állt a keresztény tudás és élet eszményi magassága alatt, az emberiségnek mélységes nyomorából kiszabaditására oly gyönge- és meddőnek tünt ki, hogy az emberinem megváltása- tanitása- és javitásának magasztos czéljára egyátalán képtelennek bizonyult be. Ugyan ezen Mark Aurél bölcsész-császár a sokistenlés pogány tévhitébe volt keveredve **); az emberi méltósággal épen ugy, mint az emberi érzéssel ellenkező viadalok (gladiatio) ő alatta is szabadon folytak; a gyermekek kitevése és megölése szintugy a törvény által megengedett közszokás volt, mint azelőtt. Közvetlen környezete egészen rosz és feslett volt. A római császárok között ő volt az első, ki országló-társat vett maga mellé, s erre koránsem birodalma legjobb emberét választotta ki,

*) Marco Antonino, qui sanctitate vitae omnibus principibus antecellit. — (Jul. Capitolin. in vita M. Antonini Philosophi c. 1.). „Iste virtutum omnium coelestisque ingenii extitit"; „cuius divina omnia domi militiaeque consultaque. (Sexti Aurelii Victoris Epitome c. 16. de caes. c. 16.)

**) „Deorum cultum diligentissime restituit" irja róla Jul. Capitolin. (Vita M. Antonini Philosophi. c. 21.)

hanem öccsét Verust, ki durva kedélyü és igen kicsapongó életü volt*). Neje Faustina, mintegy közönséges kéjhölgy köztudomásra a leggyalázatosabb feslettségben fetrengett. A császár egészen nyugodtan hagyta nejét az ő példátlan életét folytatni, sőt házasságtörő kedveseit különféle méltóságokra emelte. Haláluk után mind a kettőt, feslett öccsét és házasságtörő nejét, a legnagyobb pompával vetette föl Mark Aurel a római birodalom istenei közé; istenitett nejének még templomokat is épittetett**). Azonban minden ama romlott időbeli rosz emberek legroszabika a császár egyetlen fia Commodus volt, kit még éltében különféle méltóságok- és kitüntetésekkel halmozott, kinek haldokolva a nagy birodalmat kormányára bizta, kinek kedvencz foglalkozása volt személyesen viadorként föllépni, kinek kegyetlensége, kincsvágya és kicsapongása tizenkét éven át volt Rómának gyalázata és terhe***). Nyilvános tehát, hogy a bölcsész-császár alatt, az általa kormányzott világ sem jobb, sem boldogabb nem lett, sőt épen az ő vétke által mélyebben sülyedt, mint valaha. Még szelidsége és bölcseségének hirét is elhomályositá a keresztények elleni igazságtalan kegyetlenkedése; minthogy oly embertelen üldözési rendöletet bocsátott ki, mely még az ország barbar ellenségeire nézve is kemény lett volna. Mellette oly kevéssé volt rajta, hogy a kereszténységnek legalább lényegét megismerje, hogy azok örömteljes készségét, melylyel

---

*) Ingenii asperi atque lascivi (Aurel. Victor Epitome c. 16. Jul. Capit. in vita M. Ant. Philosophi c. 8. 15. 16. 20. és ugyan Jul. Capitol. Verus Imprator.

**) A régi római forumon maig áll egy ily templom elörésze régi homlokiratával, szóló emlék, mely a régi pogányság s Mark Aurél annyiszor magasztalt bölcsészetének jellemét világosan hirdeti.

***) L. Aelii Lampridii: Vita Commodi Imp. Jul. Capit. M. Ant. Phil. c. 19.

az egy Istenről s az általa számunkra küldött megváltásról szóló tanitás igazságaért halálra mentek, mint „puszta makacsságot“ tekintette és nyilvánosan megrótta*).

Ez az üldözés igen sokáig tartott, és igen kegyetlen volt. Róma-, Gallia-, és Ázsiából részletesebb tudositásunk van róla. Rómában a többek közt Justinus, a kereszténynyé lett hires bölcsész, ki Szamariában születvén Rómában keresztény iskolát alapitott, szintén lefejeztetett. — Galliában, legfőkép Lyonban és Viennében állt akkor erős lábon a kereszténység. Ott kezdte a pogány csőcselék a keresztényeket bántalmazni; megverte, kövekkel dobálta őket, és házaikat kirabolta; azután a felsőbbség fogott hozzá és Photinust, a kilenczvenhárom éves öreg püspököt a keresztények nagy tömegével együtt tömlöczre vettette. Kinozták őket, hogy a keresztények közt uralkodó titkos vétkekről vallomást csikarjanak ki tőlök. Hanem a legiszonyatosabb kinok közt is, melyek miatt a kinzottak teste csak egy nagy sebnek látszott, és a vérboritott vagy féligre megégett hustömegen az emberi alakot fölismerni csak alig lehetett, csupán e hang volt hallható: „én keresztény vagyok, nálunk semmi rosz sem történik.“ E kinzások következtében sokan nyomorultul haltak meg a tömlöczben, köztök a tiszteletre méltó püspök is, mások vagy lefejeztettek vagy a vadállatoknak dobattak. A holttesteket elégették; a hamvakat, hogy a keresztényeket a föltámadás reményétől megfoszszák, a Róna vizébe szórták**). A pogányok azzal hizelegtek maguknak, hogy a kereszténységet Galliában megsemmisitették; hanem az életben

*) *Μάρκος Ἀντωνῖνος εἰς ἑαυτόν.* lib. XI. n. 3.

**) Ezen első heves üldözésről Galliában, különösen a lyoni és viennei keresztény községek jelentésében igen pontos tudositást tartott fön a történetirás, melyet egészen közöl Stolberg Geschichte der Rel. J. K. czimü munkájában. VIII. k. 20. §.

maradt keresztények Photinus halála után a jámbor és tudományos Irenaeust választották meg püspöküknek, kit is egy irással a kereszténység fejéhez küldtek Rómába, és a lyoni egyház uj buzgalomteljes pásztort nyert benne, ki ama vidéken a kereszténységet szélesen elterjeszté, szilárdabban megalapitá, mint előbb volt.

Kisázsiában is, különösen Szmyrnában a legnehezebb kinzásokat használták, hogy a keresztényeket hitszakadásra kényszeritsék. Főképen kitünt itt sz. Polykárp, szmyrnai püspök, ki egész Ázsiában oly tekintélylyel birt, hogy a pogányok őt „a keresztények atyjának" nevezték. Az üldözés kitörésekor egy közelfekvő faluba vonult; hanem a pogány csőcselék zajongva követelte, hogy Polykarpot az oroszlánoknak vessék. És a poroszlók csak hamar föltalálták őt; a püspök ételt és italt adatott nekik, és egy órányi időt kért imádkozásra. Mindnyájok csadálkozására két egész óráig imádkozott mindnyájokért, öregeapraja-előkelők- és alacsonysorsuakért, kikkel valaha találkozott, és az egész világon létező kath. egyházért; maguk a pogányok is megindultak és megrendültek. Ezután a szinkörbe vitetett, s az egész nép szemeláttára a proconsul elé állítatott. A proconsul nyájasan mondá neki: vegye tekintetbe öregségét, és a császár Fortunájára tegyen esküt, és átkozza meg Krisztust. Polykárp felelé: „80 éve hogy Krisztusnak szolgálok és még soha se bántott; hogyan szidalmazzam hát őt? az én uramat és Megváltómat." A proconsul ismételt előadására felelé Polykarp: „Én keresztény vagyok, és szivesen szolgálok neked fölvilágosítással a keresztény tanitás lényege felől." A proconsul viszonzá, hogy csak a tomboló tömeget csillapitsa le. Polykárp méltósága érzetében felelé: „Azt egy szótagra se tartom méltónak; neked azonban kész vagyok felelni, mert Krisztus azt tanitja, hogy az Isten által behelyezett fejedelmek- és felsőbbségeknek a kellő tiszteletet mindaddig

megadjuk, mig lelkismeretünkkel ellenkezőt nem kivánnak.« Ebben a proconsul meg nem nyugodott, hanem az öreget máglyára itélte. Az egész nép sietett fát és galyakat összehordani, különösen sürögtek a zsidók. Hátrakötött kezekkel, szemeit égre emelve, adott a szent püspök a máglyán állva hálát a Szentháromság egy Istennek minden tőle vett jótéteményekért, különösen a vértanuhalál kegyelmeért, és esedezett az Urnak, hogy őt kedves áldozat gyanánt vegye föl szent vértanuinak seregébe. A máglya meggyujtatott, hanem a lángok a nélkül csapkodtak a Krisztus hitvallója körül, hogy őt megsértették volna. Mivel a tüz egyátalán nem sértette, rövid karddal adák meg neki a halálos döfést. Ekkor a zsidók előálltak és azt mondták a proconsulnak, hogy sz. Polykárp halandó maradványait át ne adja a keresztényeknek, mert majd elhagyják a megfeszitettet és Polykárpot imádják. Erre a szmyrnai egyház jelentésében az mondatik: »az ily nyilatkozat nagy tudatlanságot árul el; mert Krisztust, az Istennek Fiát, ki az egész világ üdveért szenvedett, imádjuk mi; a vértanuk iránt pedig méltó módon szeretetünket jelentjük ki azért, hogy ők Urokat mesteröket oly hiven követték, és óhajtozunk sorsukban részt venni.« Sz. Polykárp holtteste megégettetett. Kevés ereklyéit a keresztények kiszedték a hamu közől, s mint drága kincset, aranynál drágakőnél drágábbat, illendő helyen őrizték. Évenkint összegyültek itt a keresztények, hogy a Krisztus dicsőséges bajnokának emlékét hálasán ünnepeljék, s magukat is hasonló állhatatosságra előkészitsék *)

180 évben halt meg Viennében a keresztényeket üldöző Mark Aurel. Igazságtalan vérengző rendeletei által

---

*) A szmyrnai egyház kimeritő tudósitása szent püspökének vértanuságárol, egy a mi szentegyházunk történetének legszebb, legmeghatóbb és fönségesebb episodjai közől. Egészen megvan Stolberg idézett munkájának VIII. k. 10. §.

oly kevéssé érte el czélját, hogy nem sokára Tertullián keresztény iró azt mondhatta szemökbe a pogányoknak, hogy a városok, falvak, népgyülekezetek, paloták, és a tanács teli vannak keresztényekkel*). Ennek okát is kifejti. A keresztények vértanu halálának szemlélői, nem ritkán állhatatosságuk bámulása által annak vizsgálására ragadtattak: mi legyen tulajdonképen a kereszténység; a kereszténység figyelmes vizsgálása közönségesen annak igazságáról való meggyőződésre vezet; s ha keresztényekké lettek, azonnal óhajtoztak Krisztusért szenvedni, s ugyan azon állhatatosságot mutatták, mely által ismét mások vezettettek a kereszténységre **). Igy lőn a vértanuk vére a kereszténységnek igazi vetőmagja.

Ez időben a kereszténység az apostoltanitványoknak még mindig gyakori és fényes csodatettekkel kisért tevékenysége által, nemcsak az egész római birodalomban terjedt el, hanem messze tul a birodalom határain a párthok-medok- és perzsáknál is, továbbá Armeniában, Afrikában a mórok, Spanyolországban, Galliában és Germaniában, Dáciában a szarmaták és scyithák közt, még Britanniában is, hová a római fegyverek be nem hatottak, meghódoltak a vadnépek Krisztusnak ***). A csodatevés ajándéka különösen a kereszténység első beplántálására a hitetleneknél, adatott az Istentől, miként a gyönge fát is vizzel öntözik, mig az nagyobb és erősebb lévén az ily különös segélyre többé nem szorul. E csodákat pedig a keresztények egészen egyszerüen Jézus nevének segitségül hivása és a szent keresztjele által müvelték.

---

*) Hesterni sumus, et vestra omnia implevimus etc. Tertull. Apolog. c. 37.

**) Plures efficimur, quoties metimur a vobis (irja Tertull.) semen est sangvis Christianorum. Tertull. Apolog. c. 50.

***) Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita — mondja Tertull. Adv. Jud. c. 7.

19. §. A kereszténységnek ellenséges megtámadtatása a rágalmazás által, és annak védelme azon időben.

A zsidók- és pogányoknak az emberiség ősi ellensége által Krisztus üdvintézete ellen fölizgatott gyülölsége, annak megrontására nemcsak a külső durva erőszakot használta föl, hanem a hazugság és rágalmazás rosz fegyveréhez is hozzányult, ugy pedig, hogy a hazugság hatalmának erősitésére az igazság bizonyos látszatának kellett eszközül szolgálni. Igy a keresztények azért, mert a pogányok isteneit elvetették, a templomokat kerülték és véres áldozatokat nem mutattak be, istentagadóknak (*ἄθεοι*, impii) kiáltattak ki. Mivel a régi római istenségeket, a birodalom ezen védnökeit megvetették, a császárnak isteni tiszteletet adni vonakodtak, a birodalom javáért rendezett könyörgő- és hála-ünnepélyekben a bennök előforduló pogány szertartások miatt részt venni nem akartak, a hadi és polgári szolgalattól, minthogy ezek által a pogány áldozatokbani részvevést csak alig kerülhették volna ki, a lehetségig elvonták magukat, rosz polgároknak, a birodalom és császár ellenségeinek káromoltattak. Különféle titkos gonoszságokról vádoltattak, mintha azokat vallásos összejöveteleik alkalmával követnék el, mint: gyermekölés, a megölt gyermek husának evése és vérének ivása, (epulae Thyesteae) a fajtalanság legundokabb nemei, milyenek a pogány Mysteriumok- és némely eretnek-felekezeteknél divatoztak; a két első vád félreismerhetlenül nem egyéb, mint a kath. anyaszentegyház tanitásának a Krisztus áldozathaláláról, annak a szent misében folytonos megujitásáról, valamint az oltári szentségben teste és vére vételéről, akár durva félreértésből, akár igen gonosz akaratból származott elferditése. Magát a kereszténységet, hogy egy kifejezéssel megbélyegezzék,

uj, esztelen, államellenes és gonosz tévhitnek *), az embergyülölet vallásának nevezték, ugy hogy a pogány közönség előtt e név: keresztény, ugy hangzott, mint minden lehetséges gonoszság foglalatja; mint ezekkel: az istenek, a császár, a törvények és erkölcsök sőt magának a természetnek is ellensége **) egészen egyértelmü; azért is minden nyilvános balesetekért, mintha azok a megvetett és felharagitott istenek büntetései volnának, őket okozták. Az ily rágalmak aztán kettős irányban hatottak; egyfelől ezek által szinleg igazolva, mindig ujabb erővel törtek elő az üldözések fölülről, és a nép lázongások alulról; másfelől pedig a kereszténységnek ilyetén elferditése elidegenité áttól a jobb sziveket, iszonyodást gerjesztett ellene, és igy a további megtéréseknek gátot vetett.

Ezek ellenében támadtak a kath. anyaszentegyházban az ártatlanság tiszta öntudatával és az igazság győzödelmes erejével fegyverzett tudós férfiak, kiket épen ez időben vezetett az ő anyaszentegyházába az Ur lelke, miután az igazságot sokáig keresve, a bölcsészeti rendszereket átvizsgálva, végre a kereszténységben találták meg igazságszomjuk teljes kielégitését. Számos, leginkább görögül irt védiratokban (ἀπολογια, apologia) czáfolták meg ezek minde vádakat, nem mulasztván el egyuttal, egyfelől a pogány bálványozás esztelen, gyalázatos és megvetésre méltó voltát, másfelől a kereszténység

---

*) Már Svetonius irta: „Christiani, genus hominum superstitionis novae ac maleficae.“ Svet. in Nerone c. 16. conf. Tacit. (Annal. XV. 44.) kinek pogány felfogása a kereszténységben szintén csak „exitialis superstitio“ - látott.

**) Christianum hominem omnium scelerum reum, deorum, Imperatorum, legum, morum naturae totius inimicum existimas, et cogis negare, ut absolvas“ mondja Tertullian (Apologet. c. 2.) hogy a pogányoknak a keresztenyek ellen folytatott eljárásuk esztelenségét egészen szemmel foghatóvá tegye.

egyszerü fönségét, tisztaságát és dicső voltát egész nagyságában fölmutatni. Közönségesen a második századbeli védirók nevezete alá foglaltatnak igen helyesen, mert a második században volt az ő virágzó koruk, mert e rágalmakat leginkább akkor találták föl és terjesztették és sokan el is hitték. A keresztények ugy reméltek, hogy oly császár mint Hadrian, ki a dicsvágy minden erőfeszitésével igazságos fejedelem hirnevére törekedett szerttenni; oly császárok mint a szelid és emberszerető Antonius, és Mark Aurél a trónon ülő bölcs, az előitéletek és rágalmak meggyőző czáfolata, igazságos bánásmód kivánása, a kereszténység tulajdonképeni lényegének és igaz tanitásának egyszerű világos előadása iránt érzéketlenek nem lehetnek; azért is a védirások csaknem mind ezen időre esnek. Az elsőket 125 év körül Hadrian császár alatt Athenében Quadratus apostoli tanitvány, e város püspöke, és a keresztény bölcs Aristides irták. Az előbbi, mikor a kereszténység isteni eredetét csodákkal bizonyitá, utalhatott még a Krisztus által meggyógyitott betegekre, a föltámasztott halottakra, kik közől sokat önnön szemeivel látott. Ezek után 150 év körül következett a mindnyájok legnagyobbika, a kettős melléknevü: bölcs és vértanu szent Justin; később Mark Aurel alatt még többen, mint az asszyriai Tatian, Justin tanitványa Rómában; Athenagoras, az athenei keresztény bölcs; Theophil, a hatodik antiochiai püspök Szyriában; Melito a sardi tudós püspök; Claudius Apollinaris, hierapoli püspök Phrygiában, és a hires tudós Miltiades. A második század vége felé hozzájok csatlakozott Tertullián is, az ékesenszóló keresztény pap, Karthágóban Afrikában.

E védirók nyiltan kifejezték védirataikban, hogy a keresztények a jó és igazságos fejedelmektől csak igazságot kérnek, kivánván, hogy a keresztényeket ne büntessék pusztán csak nevökért, hanem akkor, ha bünt cselekesznek: ők azonban a rájok fogott bünökre nézve egészen ártatlanok.

Ők nem istentagadók (atheistae); a pogányok isteneit elvetik ugyan, minthogy azok nem egyebek mint gonosz szellemek (daemones), rég elhalt emberek, vagy puszta képzeleti képek, vétkes emberek földi testébe öltöztetve, hanem ezek helyett az Atya Fiu és Szentlélek egy igaz Istent imádják, ki az eget és földet teremtette, ki a legszentebb törvényhozó, minden jó és gonosz cselekedetnek igazságos megfizetője, kitől ők megtanulták a mértékletességet és igazságosságot mint kötelességeket gyakorolni, ezen és egyéb erényekre más embereket is tanitani. — Azon szemrehányásra, hogy a keresztények rosz polgárok és az álladalom ellenségei, azon nyilatkozattal feleltek, hogy a keresztények mindenesetre más országot keresnek, de nem földit, hanem az Isten országát, mely nem e világból való; ami különösen azon körülményből tünik ki, hogy ők a felsőbbség kivánatára e reményöket nyiltan bevallják, midőn éltöket hazugságon megváltani nem akarván, az igazságért bátran mennek a halálba, mely által Istennek, az ő mennyei atyjoknak boldog országába jutnak; ha ők ellenkezőleg földi országra törekednének, és az államra nézve veszélyes terveket szőnének, hogy céljokat érjék és a halált kikerüljék, arra törekednének, hogy hazugság által szabadságukat visszanyerjék, hogy sötét terveiket csöndben megérleljék; a keresztények inkább a legjobb polgárok, a kiket találni lehet, holott ők Isten mindentudását és szigoru igazságosságát szüntelen szemeik előtt hordozzák. Ha pedig az ember tudja és meggondolja, hogy gonosz tetteiért büntetést, jó cselekedeteiért pedig jutalmat várhat, egy sem lesz oly esztelen, hogy az arasznyi rövid életért a roszat válassza, és az örök tüz büntetését fogadja el érte, hanem inkább rajta lesz, hogy magát minden erényekkel fölékesitse, hogy az Isten által igért kimondhatlan jókat megnyerje. Arról is megvan győződve a keresztény, hogy az Istennek mindentlátó szemei elől egyetlen cselekedet,

sőt egyetlen gondolat sem marad sem elrejtve, sem fizetetlen. A ki ezen öntudattal a kereszténység szabványa szerént igazságos, mértékletes, tiszta életü, engedelmes, alázatos és szelid, az önzéstől, önhaszonleséstől és birvágytól ment, minden embert ugy szeret, mint önmagát, mind azon társadalmi erényekkel bir, melyek egy jó állampolgárban megkivántatnak. Az ilyen aztán egész gondolkozás- és cselekvésmodjában idegen lesz mindazon iszonyu gonoszságoktól, melyekkel a keresztényeket vádolják. Hivatkoznak a védirók a mindennapi tapasztalásra, mely szerént a keresztények a legnyugalmasabb polgárok, kik magukat minden szokásos lázadásoktól távol tartják; s adót, vámot és más tartozást minden egyebek fölött lelkismeretesen fizetnek; valamint azt is bizonyitják, hogy a keresztények a császárért az egy igaz Istenhez folyvást imádkoznak, hogy neki hosszu életet, hogy biztonságot, nyugalmat, ellenségei fölött győzödelmet, hüséges tanácsadókat, erényes népet, a magasból minden jót és áldást adjon *). Utalnak a védirók azokra, kik a kereszténységre tértek, és akik erkölcsileg egészen megváltoztak, és átalakultak, hogy akik előbb bujaságba, fösvénységbe, gyülölség- és ellenségeskedésbe voltak sülyedve, azóta hogy keresztényekké lettek erkölcsi tisztaságban, sokan teljes önmegtartóztatásban élnek, szivöket a földi javak szeretetétől elszakasztották, sokan vagyonukat egészen a szegényekre forditják, végre ellenségeikért szeretetteljes szivből imádkoznak, és az örökkévaló legfőbb boldogságban részesülni a legbuzgóbban törekesznek. — Ama szemrehányásnak, hogy a közös emberiséget gyülölik (odium generis humani, Tacitus) egysze-

*) Precantes sumus omnes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, et quaecunque hominis et Caesaris vota sunt. Tertullian. Apolog. c. 30.

rüen isteni mesterök főparancsát állitották ellenébe: „Szeresd az Istent mindenek fölött, és felebarátodat (minden embert) ugy mint tenmagadat.“ — Ha a kereszténységet uj religiónak nevezték, azt viszonzák a védirók: kell, hogy a régi emberi veleménynek, az Isten által teljes fényében kinyilatkoztatott igazságot minden okos ember elébe tegye; aztán a kereszténység tulajdonképen sokkal régibb, mint az egész görög-római pogányság az ő valamennyi isteneivel együtt: mert a kereszténység nem egyéb, mint az emberiség számára a zsidóságban adott isteni kinyilatkoztatásnak folytatása és bevégzése: Mózses pedig sokkal idősebb, mint valamennyi görög-isten, hős, törvényhozó és költész, amit aztán több rendbeli (most már jobbadán elveszett) görög és római irókból történetileg és kortanilag pontosan bebizonyitottak. Ide járult még azon bizonyiték is, melyet a csodákból és különösen a régi prófétáknak Krisztusban teljesedett jövendöléseiből az Istenember Jézus Krisztus messiási méltósága, tehát a keresztény religió istenisége és igazsága mellett kivontak; melynek istenitiszteletét minden főrészeiben nyiltan megmagyarázták, annak bebizonyitására, hogy a keresztények vallási gyülekezeteikben semmi törvénytelenség sem hajtatik végre.

A keresztény religiónak ezen erőteljes és ragyogó védelme azt eredményezte, hogy Hadrián és Antonin császárok alatt az üldözések enyhültek és megszüntek; hogy Mark Aurelnál egészen gyümölcstelenül maradtak az előterjesztések, azt mutatja, hogy mily nagy még a bölcsészeknél is a meggyökeresült előitéletek hatalma. Egészben ezen sokfelé terjesztett védiratok lényegesen arra szolgáltak, hogy a pogányok jobb részénél, melyben az igazságra fogékony érzék, és az igazságosság szeretete még megvolt, a kereszténység iránt kedvező hangulatot ébresztettek, a keresztények ellen szórt gonoszakaratu rágalmakat elfojtották, a keresztény igazságnak tiszteletet és a szivekbe

bejutást szereztek. A köznép, mely a gyülölségben és szeretetben egyiránt vak, még jó ideig megmaradt a kereszténység elleni mesterségesen előidézett és szorgalmasan ápolt előitéletekben, amit időről időre a maga módja szerént nyers erőszakoskodás által mutatott meg.

20. §. A kereszténység küzdelme a gnostikusok tévtana ellen.

Az emberi nem isteni váltság-intézetének ellenséges megtámadása, az erőszakos elnyomás- és gonosz rágalmazásban még nem érte végét; ugyanegy időben más oldalról szintén oly veszélyes megtámadás intéztetett ellene azon kisérletben, mely szerént a nagy és mindent befoglaló megváltási-intézetet az ő isteni igazságával és malasztjával, egy az emberi kevélység- és érzékiségnek hizelgő s kisebb körre szoritott bölcsészeti-tanrendszerré akarták átalakitani.

E kisérlet képezte a pogányságból kinőtt legrégibb eretnekséget. Az eretnekség pedig nem más, mint az isteni kijelentett tantól eltérő, emberi önkényből, vagy elvetés vagy hozzáadás által képezett tanrendszernek keresztény alapon fölállitása. Isten azt akarja, hogy az igazság ismeretére minden ember eljusson, és ezen ismeretben s az igazság követésében üdvözüljön; azért hirdettette ő az igazságot önnön egyetlen emberré lett fia által, azért adott minden kor embereinek egyháza isteniletg bölcs elrendezésében (l. fölebb 15. §.) a Szentlélek folytonos kormányzata alatt tökéletesen biztos igazság-szabályt. Minden önkényes eltérés ettől Isten akaratja ellen van, vétek az igazság ellen, ellenkezés a Szentlélekkel, és az örök üdv veszélyeztetése. Történnek pedig ezen eltérések, ha az ember ősszüleinkhez hasonlag, a gonosz ellenség csábitására hallgat, ha kevély fölfuvalkodottságában az Istennek egyházá-

ban létrehozott intézvénye ellen föltámad, és azt véli, hogy az üdvigazságot önnön eszével, az egyház és annak igért Szentlélek közvetitése nélkül is kinyomozni és megállapitani tudja. Ily esetben az egyháznak, mint a teljes és tiszta kinyilatkoztatott igazság Isten által rendelt őrének mindenkori föladata, az ő, az Isten lelke által kalauzolt és épen ezért csalhatlan határozata által, az igazságot az egész világ elött ünnepélyesen kijelenteni, hogy mindenki tudja, hogy Isten akaratja szerént mit válasszon; az ekképen kijelentett igazság az egyház kezdetétől fogva dogmának (hitczikk) neveztetik. Ha aztán az uj, az isteníleg kinyilatkoztatott tantól eltérő rendszer szerzője az ő követőivel önkényes rendszeréhöz ragaszkodik, s az igazságnak magát alá nem veti, eretnek felekezetet képez, mely, mint az Isten egyházának ellensége, az egyház nevet jogtalanul bitorolja. Egy ily felekezetnek ellenében az egyháznak föladata az, hogy az igazságot szüntelen védelmezze, a tévelyt ostromolja, híveit az igazságban erősitse, a tévelytől óvja, a tévelygőket testvérek gyanánt szeresse, de épen azért igaz szeretetből az igazságra őket visszavezesse: mert az igaz szeretet embertársa üdvét keresi, üdv pedig csak az igazságban van.

A legrégibb eretnekségek közé tartozik a gnostikusoknak, már az apostolok idejében föltűnt, de főkép a második században messzi elágazott eretneksége. E név tulajdonképen a fölvilágosodás vagy tudomány férfiait jelenti, (a görög γνῶσις tól) s kezdetben ezen sok felekezetre szakadt eretnekségnek csupán egyetlen ágát illette, nem sokára azonban mint mindnyájára alkalmas elnevezés mind ezen felekezetek közös neve gyanánt használtatott, amint későbben ezen egész sokágú tévrendszer kifejezésére a gnosticismus nevével éltek. A gnosticismus a kereszténységgel ellentétben áll, mint a hitellenes tudás az egyszerű hitnek és hivő tudásnak.

Ezen eretnekség a Kelet (Szyria, Perzsia, India) régi pogány népvallásából s a vele közel rokon keleti bölcsészetből vette eredetét, honnan Plátó is bölcseségét legnagyobb részben meríté, kit ismét Philo az alexandriai bölcselkedő zsidó leginkább követett. A keleti pogányság utóvégre teljes természet-istenlésbe hanyatlott; s midőn a bölcsészet e tévelyt igazolni törekedett, elsőben is a semmiből-teremtés magasabb fogalmát veszté el, és helyébe az alsóbb érzékivilágból kölcsönzött kiömlés (emanatio) fogalmát tette, mely szerént egy lényből kiömlés, kisugárlás, nemzés, és elkülönités által több hasonnemü lény származik. Ha e kiömlés egy ősokfőre vitetett vissza, szükségkép mindenistenlésre (pantheismus) vezetett; ha pedig két ősokfőre vitetett vissza, melyek egyike minden jónak, másika minden rosznak okfője volt, istenkettőzésre (dualismus) vitt, a midőn a rosznak okfőjét holtnak is élőnek is lehetett gondolni. Ez volt ama tévrendszerek sokalaku csoportozatának gazdag forrása, melyekben régi, fáradsággal nyert és megszerzett emberi vélemények a kinyilatkoztatott isteni igazsággal csodálátos vegyületben és öszszefüzésben jelentek meg.

A gnosticusok, mint már nevök elárulja, az emberi törekvés fő czéljaul a tudást (*γνῶσις*) tüzték ki, és a kereszténységben semmit egyebet nem láttak, mint ujsegédszert vélt tudásuk tökéletesítésére, mivel az emberi bünösség- s önmagán segitni nemtudó tehetetlenségnek akkor bekövetkezett szembetünő kifejlődése, különösen a mennyekből lejött üdvözitő Jézus Krisztus által véghezvitt megváltásnak keresztény eszméje őket vonzá és szemlélkedésöknek (speculatio) uj, tartalmas elemmel kinálkozott. A vallás-bölcsészeti szemlélődés ez által merész emelkedést vön, és főkép Antiochiában, a képzeletdus Kelet fővárosában, és a Plátó eszméiért lelkesült Alexándriában a rendszerek egész sorát képezte, melyekben keresztény

eszmék többé kevésbbé eltorzitva, sokszor csupán keresztény nevek és kifejezések egészen a pogány gondolkodásba oltattak, mintha a haldokló agg pogányság a keresztény eszmék verőfényében megifjodni akart volna. A gnosticusok egyébiránt rendetlen tudvágyuktól izgatva, az emberi gondolkozás legfőbb és legnehezebb föladatával foglalkoztak, ugymint: Isten, világ és ember. Rendszereik többé kevésbbé tökéletesen a szemlélődés régi talányait foglalták magukban; mi az Isten? és mi a világ? milyen a láthatlan szellemvilág? miként lett a látható világ? hol van a világon létező rosz- és tökéletlennek forrása? lehet-e és hogyan lehet e romlott és tökéletlen állapot jobbá? mi lesz minden dolgok vége? Mind ezek tökéletes tudásában látták ők az ember legfőbb czélját.

A kereszténység minden ember számára világosan és egyszerüen fejté meg e kérdéseket, tanitván, hogy a három személyü egy Isten véghetetlen, minden tekintetben legtökéletesebb örök lény, és hogy az egész látható és láthatlan világ okfője a minden lénynek semmiből teremtése, a jóságos és mindenható Isten egészen szabad akarata által. Az egész teremtés, amint az Isten kezéből kijött, jó volt és tökéletes; az ember, mint a teremtésnek Isten által behelyezett ura, szent volt és igaz, rendöltetéssel és szükséges erőkkel ellátva minden jóra és az üdvösségre; de szabad is volt, mint az Isten által alkotott felsőbb szellemek; a szabad akarattal Isten akarata ellen elkövetett visszaélés mind a felsőbb szellemeket, mind az embert ellenkezésbe tette Istennel, s az által a bünt és vele minden roszat a világra hozott; az embernek Isten kimagyarázhatlan irgalmasságából kezdetben igért megváltás az ó szövetségben előkészitetett, Istennek emberré lett fia által elhozatott, Isten malasztja által minden-egyesnek szabad használásra ajánltatott, aszerént az örök jutalom vagy örök büntetés minden egyesre, az Isten, mint igaz biró ál-

tal, kiszabatott, melyben egykor a megint életre támadó test is részt veend. Igy igazolja a keresztény tanitás Isten tökéletességét és jóságát, szentségét és igazságosságát az emberi méltóság és szabadság mellett.

A gnosticusok az ó pogány gondolkozásra támaszkodva, e kérdéseket akképen oldták meg, hogy rendszerökben az Isten fogalmát egészen megsemmisitették, a látható és láthatlan világnak semmiből teremtését Isten szabad akaratténye által elvetették, a roszat, nem mint szabad valamit, hanem mint szükségeset állitották, a megváltás nagy titkát egészen semmivé hüvelyezték, s az embertől a jövendő föltámadás szép reményét elrabolták. — Az Istent ugy tekinték, mint magába zárkozott, kezdetben öntudatlan okfőjét minden létezőnek, melyből, az egymást kiegészitő ellentétek hosszu sorozatában, lénye tökéletesen kifejlődik, és igy öntudatra jut; az isteni lény első és főbb életfejlődései még igen tökélyesek, az alsóbbak és későbbiek mindig tökéletlenebbek lesznek. Ezen ellentétek, melyekben az isteni lény fejlődésre jut, tulajdonképen az Isten bölcsészeti (metaphysicai) és erkölcsi (moralis) tulajdonainak elvont eszméi, melyeket azonban az élénk képzelődésü keletiek megannyi szellemi lényekül (Aeones) tekintettek, melyek mindegyikében az isteni lény bizonyos oldalról (u. m. hallgatag, gondolkodó, beszélő, boldog, jó, hatalmas, igaz s. t. b.) személyesitve tünik föl. Ezen eszmék teljében (πληρωμα) van még csak ezen isteni lény kimeritve. Hogy az ily legfőbb istennek a pogány Jupiterrel, mint az istenek atyjával és egész olympjával feltünő hasonlatossága van, tagadni nem lehet. — Ezen Isten mellett öröktől fogva létezni kellett (Plátó szerént) az anyagnak, s az Isten ezen sőtét rekesze tulajdonképen az istenellenes elem, a minden rosznak forrása. — A világ eredetéről azt vélték, hogy az az isteni lény részeinek az anyaggal, vagy a jónak a roszszal összevegyülése, melyet nem az Isten

maga, hanem egy az Istennek alárendölt, korlátolt, vagy vele ellenséges lény (Demiurgnak nevezték) hajtott végre, miközben a legfőbb Istent, egészen Epicur módjára, mint közönbös nézőt képzelték; az ember alkotásánál azonban az isteni lény egy szikrája (mint szellem) az anyagba vagy testbe záratott; ami az Isten lényéhez mint létrész tartozik, tehát a lélek az emberben, szükségkép jó, és jó marad, az anyag ellenben természeténél fogva szükségkép rosz; az ember kettős létrészei tehát engesztelhetlen ellentétben állnak egymással, és természeti szükségből cselekesznek; nincs tehát az embernek sem szabadsága, sem érdeme, sem bűne. — Isten váltsági müveletét csak az ember fölvilágositásának (γνωσις) gondolták az Isten lénye és önnön természete felől; ezen fölvilágositásra pedig nem kellett egyéb, mint egy felsőbb lénynek az ember szemeibe ötlő érzéki alakban teljesitett tanitása. — Az Isten egyszülött fiának megtestesülése, szenvedése és halála nem csak fölöslegesnek, hanem pogány nézet szerént méltatlannak is látszott; Krisztust tehát vagy pusztán embernek tekintették egy felsőbb szellemmel (Aeon) összekötve, vagy pusztán szellemnek látszólagos, az emberi érzékeket csaló testtel ellátva; miért is az utóbbiak doketáknak neveztettek, (e görög igétől δοκειν, látszani). Végül, miután az anyagot már magában rosznak tekintették, az anyagból vett testnek jövendő föltámadását a pogányokkal egyezve tagadták, s csupán azt várták, hogy az Isten lényéből vett minden szellem véglegesen az isteni lét teljébe visszatérend. Az anyag ezen fölfogásából kétfele gyakorlati következetesség fejlett ki a gnosticusok életmódjában, a mennyiben egyik rész ellenségesen, a másik egészen közönbösen tartotta magát iránta. Egyik fél a legszigorubb öntartóztatásban töltötte életét, minden érzéki gyönyört került, különösen a házasságot egészen elvetette; a másik fél titkos öszszejöveteleinél a legundokabb kicsapongásokra vetemedett.

Egészben mintegy harmincz nagyobb és kisebb gnostikus-rendszer van, ugyan annyi felekezeti főnökkel, kik között legidősebb a bűvös Simon (Simon Magus), ki Péter apostollal egy időben élt. A többek közt nevezetesebbek: Valentinus, ki a második században Alexándriában a legnagyobbszerü és mesterkéltebb rendszert alkotta; Basilides, szintén Alexándriában, Saturninus Antiochiában, és Marcion Pontusban. A pantheismusból levezetett communistikus elveikről igen nevezetesek még Carpocrates és ennek fia Epiphanes. Ezek szerént mindenek a legfőbb egységből folynak ki, és megint abba törekesznek vissza; az emberre nézve legfontosabb ezen ősegységnek megismerése; ezen ősegységben minden különös népvallások elvesznek; az emberek közé behozott korlátok elmozditásával az emberek közt a javak és nők teljes közössége áll be, ehhez oly magasztos szellemi szabadság, hogy semmi, ami kivülről történik, a belső békét megzavarni nem képes. Ily bölcsek voltak szeréntők a pogányoknál Pythagorás, Plato és Aristoteles, a zsidóknál a nazareti Jézus. Az apotakriták is elvetettek a házasság mellett minden tulajdont. Igen sajátságosak még az ophiták is azon véleményők miatt, mely szerént a legfőbb Isten az első emberpárt egy általa küldött kigyó által rávette, hogy a gonosz Demiurg által adott parancsolatot megszegjék, ami által fensőbb ismeretre (γνωσις) vezette őket; azért is a kigyót, melytől nevőket is vették, különösen tisztelték.

A gnosticusok ezen csalképeik megerősitésére majd bizonyos titkos hagyományra, majd a szentirásra hivatkoztak, melylyel azonban, legönkényesebb itészetők és értelmezésők által igen méltatlanul bántak. A négy evangelium közől, melyeket az egyház az apostolok kezeiből kapott, s mindenkor isténileg ihletteknek tisztelt, egyik egyiket, a másik a másikat, egyiket egészen, a másikat részben fogadta el, elvetvén a többit. Ezen fölül az elfogadott könyveket

is gyakran igen erőszakosan csavarták a gnostikusok saját értelmökre, midőn aztán az ily csonkitás és elcsavarás mellett, a holt betüből természetesen minden lehetőt kivonhattak.

Ezen istentelen, esztelen és gyalázatos gnostikus tanok, szép szavakba burkolva, a képzelődés elé merész képekbe szemmelfoghatólag állitva, és látszólagos rendszerbe kerekitve, az igaz egyházat, mint szines csalképek, minden oldalról körülfogták, magukat mint valódi tudományos kereszténységet árulgatták, mely a közönséges tömeg vak hitén fölülemelkedett, s ez által a pogányokat, kik megváltás és igazság után ohajtozva a keresztyénység felé közeledtek, hálóba vonni, valamint a tudománygőgre fogékony keresztényeket is az egyház kebeléből kicsalni iparkodott. És egy ideig csakugyan sikerült is némelyeket rászedni és eltántoritani, amennyiben egyikre a fölvilágosodás és tudományhir látszatja, a másikra a könnyelmű élet, ismét másokra az érzékiség fölé emelkedés gyakorolt csábitó hatást.

Ezen tévtan ellen az egyház mindjárt az első időben az apostoli hitvallásba (Symbolum Apostolorum) foglalta össze tanítmánya rövid velejét. Egyébiránt e tévtan az igaz kereszténységtől oly messze elütött, hogy a jobban értesült hivek majd mindenütt undorral fordultak el attól. Az apostolok komolyan óvták a hiveket, ési János a gnostikusok ellen irta evangeliumát Ázsiában. És szent Ignácz antiochiai püspök szintén nyomatékkal intette leveleiben az ázsiai hiveket e tévtanra nézve. Különösen sz. Irenaeus lyoni püspök az ő nagy munkájában (Libri V. adversus haereses) a gnostikus esztelenséget teljesen leleplezte és diadalmasan megczáfolta; hasonlókép Tertullian is Áfrikában, és az igen tudós alexandriai Kelemen. Ekképen a második század folytában nem csak a veszélyt sikerült az egyháztól eltávoztatni, mely azt a gnosticismusban fenyegette,

hanem azt mind elméleti hamisságának, mind gyakorlati megvetendőségének kimutatása által megsemmisiteni is.

21. §. A keresztények üldöztetése a harmadik század első felében.

Midőn a második század, az oly sok és nehéz küzdelem után végére hajolt, Septimius Severus császár alatt (193 év) a keresztényellenes szellem megint erőszakos emelkedésnek indult. A köznép különféle helyeken vad zenebonában tört ki a keresztények ellen, és készséges helytartók már is áldoztak föl a nép dühének ártatlan keresztényeket. Mert a keresztények tartózkodtak ugyan minden lázadástól, de a nyilvános pogány örömnyilvánitásokban sem vettek részt, melyek minden császárnak ellenfelén kivivott győzelmére következtek. Ez utóbbit használták fegyverül e császár alatt is a keresztények ellen, kik iránt pedig országlása kezdetén nem volt rosz indulattal, egyuttal a minden állapotbeli személyek tömeges áttérése miatt is panaszt emeltek. Ez okból azonnal a 200 év után parancsot adott ki, melyben a kereszténységretérést a legnagyobb büntetés fenyegetése alatt tiltá meg. E törvény a köznép ingerült hangulata és a császár vérengző eljárása által világos üldözési törvény hatásával birt. Mert, miután az egyház az ő isteni alapitójától azon parancsolatot vette, hogy minden embert az igazság ismeretére vezessen, tanítását szüntelen kell a hitetleneknek hirdetnie. És miután minden ember, ki az igazságot megismeri, azt elfogadni, megvallani és követni tartozik, nem lehetett máskép, mint hogy az isteni tanítmány hirdetését megtérések kövessék, amire aztán a kiszabott büntetések is bekövetkeztek. Különösen heves volt ez üldözés Egyiptom — Áfrika — Itália — és Galliában s más egyéb országokban. Férfiakat, nőket és gyermekeket megégettek, lefejeztek, és a vadállatoknak do-

báltak. Ezen üldözés egyéb nevezetes áldozatai közt különös említésre méltó sz. Irenaeus a lyoni tudós püspök Galliában, ki községe legnagyobb részével lefejeztetett, hogy e váras utczáin a keresztények vére patakmódra folyt. Ezen üldözés hevességét abból láthatjuk, hogy némely keresztények azt hitték, hogy az Antikrisztus már eljött.

Az üldözéssel a kereszténységnek egy másnemü megtámadása is összevolt kötve. Julia, a császár neje, a kereszténységnek elkeseredett ellensége, azon volt, hogy Krisztust elhomályositsa, s helyette mást, ki bölcseség- és erényre hozzá hasonló, vagy talán nálánál nagyobb is volna, emeljen tekintélyre. A mire tyanei Apollonius lön kiszemelve, ki az első keresztény században élt. Tanítványa és társa az assziriai Damis irta volna föl tanítását és tetteit; és a császárné a tudós Philostratust bizta meg, hogy ezekből a bölcs és nagy Apollonius életirását dolgozza ki*). Eszerént Apollonius gazdag és előkelő szülők gyermeke; mint tizennyolcz éves ifju elhatárzá, hogy egészen a pythágorási bölcseletnek szenteli magát, melynek minden titkába beavattatott. Egészen oly szigoru életmódot követett, mint a pythagoreusok; mint a bölcseség tanítója sok országot bejárt, s mindenütt jósszerü (oraculum) mondatokban ajánlá az olympi istenek tiszteletét. Philostratus jóslatairól és csodatetteiről is beszél, és éltevégéről azt regéli, hogy Kreta szigetén, midőn a Diana templomát látogatná, a féltékeny papok által börtönbe vettetett, éjfélkor azonban a békók leestek kezeiről, a templom ajtai megnyiltak előtte, ő a szentélybe ment és ott mennyekbe emelkedett. Követői isteni tiszteletet mutattak iránta, oltárokat épitettek és áldoztak neki.

---

*) Ezen életirás most is megvan, mig ellenben azt, hogy Damis valóságos vagy ráfogott irását Philostratuson kivűl valaki látta volna, soha senki sem bizonyítá.

Hanem épen ez az eset mutatta meg, mily hiába való minden emberi törekvés az isteni ige ereje ellen. A császárné egy hirneves tudóst biz meg, hogy egy a nép szájában élő ümepelt bölcsnek, az istenek büvészetek által kitüntetett kedvenczének emlékét megdicsőitse, tanítását szép előadásban az akkori és utóvilágnak átadja. És mind e vállalat, noha a legfőbb földi hatalomtól indult ki, nyom és siker nélkül elvész, a könyv maga, mint nevezetes emberi ellentéte az isteni evangeliumoknak, fönmaradt curiosum gyanánt, melylyel csak ritkán törődik egyegy tudós. Ellenben az evangeliumok, melyek Apollonius életirásában utánozvák, melyeket egyszerü, tanulatlan emberek irtak a beszéd minden ékessége nélkül, tizennyolcz század óta számtalan kézen forognak, azokat a legbölcsebbek és együgyüek egyiránt ugy olvassák, mint az isteni bölcseség kimerithetlen kincsbányáját, tisztelik mint szent könyvet, s ezeren vérökkel védelmezik. A religio, melynek szerzőjéről a négy evangelium a legrégibb irott bizonyságot foglalja magában, az egész világon elvan terjedve; a religio pedig, mely mellett Apollonius életének kell vala tanuskodni, rég eltünt a föld szinéről. Igy lőn Julia császárnénak a kereszténység ellen intézett ellenséges támadó kisérlete ragyogó bizonyitványnyá a kereszténység isteni ereje mellett. Azon körülmény, hogy Apollonius életirásában az ő jövendölései- és csodáiról van szó, azt bizonyitja, hogy Krisztus jövendöléseit és csodatetteit ezen, ő hozzá oly közel eső korban, ellenségei sem tagadták, hanem valódiaknak ismerték, csakhogy állítólag mások által müvelt csodák elbeszélésével azokat elhomályositani és erejöktől megfosztani iparkodtak.

Septimius Severus halála után (211 év) a kereszténységre nyugalmas idő álltbe, a mennyiben az utóbbi császárok a kereszténységgel semmit sem törődtek. Alexander Severus, (222—35) a nemes ifju, anyjától, a derék Mam-

maeától, igen jó nevelést nyert, s különösen a kereszténység iránt, melyet anyja Origenes ker. tanítótól tanult ismerni, tiszteletet öröklött, melyet többféleképen nyilvánított. A keresztények iránt türelmességet parancsolt, s megengedte nekik, hogy istentiszteletüket Rómában nyilvánosan és szabadon végezzék. Krisztus ama szép mondatát: „Amit nem akarsz, hogy mások neked cselekedjenek, te se cselekedd másoknak“ nem csak szájában forgatta gyakran, hanem palotájában és a nyilvános épületeken is föliratul használtatta. Krisztust, természetesen csak mint jó és bölcs embert, egyéb bölcsekkel, mint Abraham Orpheus és tyanei Apolloneussal együtt tisztelte házi kápolnájában; s a keresztények azon gondosságát, melynél fogva a püspöki és papi kivatalra mindenkor a legérdemesebbet választották, hivatalnokainak kiszemelésében ő is utánozta. Ebből származott, noha alaptalanul, a vélemény, hogy ő maga is keresztény lett.

Miután ez ifju császár, a birodalom közjava tekintetéből igen korán elhalt volna, utána Maximin, egy thrácziai vad, iszonyu erejü pásztor (közönségesen csak thrácziainak neveztetett) következett, ki közkatonából vezérségig vitte, s kit a hadseregben igen szerettek, de akitől vadsága és kegyetlensége miatt igen rettegtek (235—37). Mivel gyanuba vették, hogy elődjét ő gyilkoltatta meg, mindazoktól félt és mindazokat gyülölte, kik Alexander Severusnál kegyben álltak, tehát a keresztényeket is. Ezek ellen, sajátságos ravaszsággal, az irtóharcz egy uj neméhez fogott, azt rendelvén, hogy az egyházi főnökök mind megölettessenek; igy akarta ő, a tanitó egyház kiirtásával, az egész egyházat elveszteni. Keleten a ker., templomokat is elégették. Ezen üldözés azonban nem soká tartott, minthogy Maximint is csak hamar megbuktatták. — A következő császárok megint jó indulattal voltak a keresztények iránt, kivált az árábiai Fülöp, kiről szintén, noha ismét

alaptalanul az a vélemény uralkodott, hogy keresztény volt. Az ő országlása alatt Fábián pápa két püspököt, mint keresztény küldéreket (missionarii) küldött Galliába, és igy a galliai egyházat egészen szervezte, hol az arlesi püspöki szék sz. Trophinus által különös tekintélyre emelkedett. Ezen hitkövetek közt különösen kitünt Diénes, a párisi püspök, kit későbben az areopagita (görögbirószék tagja) Diénessel egészen azonosítottak.

22. §. Decius üldözése a harmadik század közepén.

Fülöp halála után ismét uj rettenetes vihar emelkedett a keresztény egyház ellen. Decius császár (249 év) ki a rómaiak előtt második Traján törekedett lenni, a régi Róma és intézvényei iránti vakbuzgalmában a keresztényeket, mint az istenek ellenségeit gyülölte, de azért is, hogy Fülöp, az ő meggyilkolt elődе kegyelte őket, erősen elvolt tökélve Róma régi istentiszteletét megint helyreállítni, e végett birodalma minden helytartóihoz rendöletet bocsátott, melyben a legszigorubban megparancsolá, hogy a keresztényeket minden kigondolható kinzásokkal a pogány isteneк imádására kényszeritsék. Ezen üldözésnek azon különös sajátsága volt, hogy az a keresztényeknek csak kinzására volt kiszámitva, és nem megölésére; addig akarták kinozni őket, hogy az elcsüggedő test gyöngesége alatt az akarat ereje megtörjék, miközben aztán a halál a kinzók akarata ellen gyakran igen korán bekövetkezett.

Ezen minden üldözések közt legkegyetlenebb üldözésnek kétféle hatása volt, valamint a keresztények is kétfélék voltak. A negyven éves hosszu nyugalom, melyet Maximin üldözése csak egyszer, akkor is rövid időre és akkor sem átalánosan zavart meg, sok keresztény érzelmét elvilágiasitotta, a kedélyeket elkényeztette, a hiterejét megbénitotta, az élénk buzgalmat elaltatta. A mely mér-

tékben növekedett a földi javak iránti birvágy, nőtt a fényüzés is, kihalt a szegények iránti régiebb jótékonyság, a keresztény fegyelem és erkölcsiség megtágult; a keresztény községekben egyenetlenség, gyülölet és ellenségeskedés, csalás és hitszegés; vegyesházasságok a pogányokkal és az egyházi elüljárók dölyfös megvetése kezdett lábra kapni; még püspökök, áldozárok és szerpapok is találkoztak, kik aljas világi üzérkedésbe sülyedtek. Az olyan keresztények, kik csak nevök után tartoztak Krisztushoz, életmódjuk által azonban Krisztus tanítását megtagadták, a közelgő zivatar ellenében igen siralmas kilátást nyujtottak. Sok gazdag és előkelő ilyfaju ember mindjárt az üldözési parancsolat első hirére sietett a fölsőbbséghez, hogy ott magokat mint a pogányistenek tisztelőit bejelentsék. Mások féltek és remegtek, midőn látták, hogy császári parancsolat folytán, a római kinzó eszközök egész készletét nyilván szemeik előtt előszedik, s a vizsgálat egyesek ellen már kezdetét veszi. Soknak hiányzott a bátorsága, arra is, hogy a pogányisteneknek áldozzék, arra is, hogy Krisztust állhatatossan vallja; mások, önkárukra bátrabbak, hegykén járultak a kinzó eszközök mellett föl állított oltárokhoz, hogy a bálványoknak áldozzanak; másokat a tömlöczben hagyott el bátorságuk, és mások mindjárt a kinzás kezdetén elcsüggedtek, s a pogányok gunyolódási közt az áldozati oltárhoz léptek. Az elesettek (lapsi) *) száma igen jelentékeny volt, különösen Karthágóban, amiért is Krisztus egyházá mélyen busongva gyászolt.

Voltak azonban ezen rosz, egészen a világhoz ra-

---

*) Az elesteket bálványáldókra (sacrificati) és tömjényezőkre osztották, amint vagy a bálványoknak áldoztak, vagy csupán tömjényt hintettek az áldozati tüzbe. Ezeken kivül voltak még a hitkönyvváltók (libellatici) (lásd ezen §-végét), és később Diokletián üldözése alatt traditores (könyvkiadók) (lásd 27. §.)

gaszkodó névszerénti keresztények mellett igen nagy számmal jó keresztények is, kik hősies állhatatosságuk által, melylyel a legkeresettebb kinokat is elviselték, magukat e névre egészen méltóknak tüntettékki *). Némely helyeken, mint Pontus- és Cappadociában telvék valának a tömlöczök ily állhatatos hitvallókkal; Uj-Caesarea egy az ellenség által meghóditott és földult városhoz hasonlitott. Rómában 250 év Január havában esettel, mint ezen üldözés első áldozata Fábián pápa, és oly komolyan törekedtek az egyház kiirtására, hogy Decius könnyebben eltürte volna egy ellencsászár fölállítását, mint az egyház uj főnökének választását; amiért is a pápai szék hosszabb ideig betöltetlen maradt, mig végre Kornél az uj püspök abba bátran beleült, és nem sokára az egyház szorongatóját elesni látta. Jeruzsálemben, gyönöyrü vallástétele után a tömlöczben halt meg Sándor püspök; szintugy Antiochiában Babylas püspök, — ez utóbbi azt kivánta, hogy a lánczokat, melyeket Krisztusért viselt, vele együtt eltemessék, hogy a többi püspököknek példát mutasson, hogy nekik mint az egyház szabadsága őreinek szenvedésektől és haláltól félniök nem szabad. A hivőket minden felé embertelenűl kinozták **), sokszor egész, sőt több napokon át; végre

*) Az érzelmet, melyekkel ezek telve voltak, leginkább bizonyitják a római hitvallók szavai, melyeket a tömlöczből irt leveleikbe foglaltak: „Quid gloriosius quidve felicius ulli hominum poterit ex divnia dignatione contingere, quam inter ipsos carnifices in ipso interitu confiteri Dominum Deum, quam inter saevientia saecularis potestatis varia et exquisita tormenta etiam extorto et excruciato corpore Christum Dei Filium, etsi recedente, sed tamen libero spiritu confiteri, quam relicto mundo coelum petisse, quam desertis hominibus inter angelos stare etc. S. Cypr. epist. 26.

**) „Cum durissimi judicis recrudescente saevitia jam fatigatum (Martyrem) nunc flagella scinderent, nunc contunderent fustes, nunc equuleus extenderet, nunc ungula effoderet, nunc

aztán, midőn a kinzók türelme kimerült, lefejezték, megkövezték, megégették, megfeszítették vagy oltatlan mészbe dobták őket, sokat a kisebb városokban és falukon a dühöngő nép széttépett. Ezen hős vértanukon (Martyres) és az egy igaz Isten állhatatos hitvallóin (Confessores) örült Krisztus egyháza, mint jó anya az ő megdicsőült fiainak hőshalálán és győzelmi koszoruján. Sokan a keresztények közől, kik az egy igaz Istenben és a megváltó Jézus Krisztusbani hitet többre becsülték, mint a világot az ő minden kincse és gyönyörével együtt, erejökbeni szerény bizalmatlanságukban seregesen hagyták el, Krisztus parancsolatja szerént *), hazájukat és vagyonukat, futottak a hegyekre és pusztákra, hol aztán sokan éhség és szomju-

flamma torreret.“ (S. Cyprian. lib. de lapsis n. 13). „Inexpugnabilem fidem superare non potuit saeviens diu plaga repetita, quamvis torquerentur in servis Dei jam non membra, sed vulnera.“ (S. Cypr. epist. 8.

*) „Ha üldöznek titeket egy helyen, fussatok máshová“, parancsolá az Ur (Máté 10, 23.). A keresztények futásának tehát az üldözések idején, nem gyáva félelem volt oka, hanem azon jámbor törekvés, hogy az igaz hitben és egy Isten szolgálatában hiven megmaradhassanak, továbbá a pogány felebarátaik iránti szeretet, kiket ekképen megfosztottak az alkalomtól, hogy a keresztények ellen szintoly embertelen mint igazságtalan eljárásuk által vétkességöket neveljék, végre oka volt a Krisztus főlebb emlitett parancsolatja iránti engedelmesség. Az ily futások különben is leginkább Decius üldözése alatt fordultak elő, minthogy akkor a kikeresett kegyetlen és hosszas kinzások az egyes keresztények legjobb akarata mellett is igen nevelték az elpártolás veszélyét. Nevezetesen püspökök, kik egy időre az üldözést futás által elkerülték, hogy hiveiket a küzdelemben vezessék és erősitsék, (mint a bölcs hadvezérek szokták) mily nemes állhatatossággal mentek Krisztusért halálra, hogy hiveiknek pèldát mutassanak, mihelyt annak ideje Isten akaratja szerént eijött, a nagy szent Cyprián püspök szép peldája mutatja. L. a 23. §.

ság, hideg és nyavalyák, rablók vagy vadállatok által vesztekel. Ezeket is joggal tartjuk a Krisztus neve méltó megvallóinak, miután hitökért mindenöket föláldozták. Azok között, kik elrejtőztek, voltak nagy Diénes alexandriai, Cyprian az ünnepelt karthágói, és Gergely uj-caesariai püspökök, kit sok csodatettei miatt thaumaturgosznak és a pogányok »második Mózsesnek" neveztek. Az Isten e férfiakat még további munkásságra választottaki egyházában; s az ő folytonos tanításuk és éberségök, még ezen kegyetlen üldözés alatt is sok hivőt megtartott állhatatosságában, és a keresztény községek teljes elszéledését és föloszlását megakadályozá.

A gyáva hitszakadók- és állhatatos hitvallókon kivül volt még egy harmadik osztály is, mely nyomorult félszegségében a kettő között középutat keresett. Némelyek tudniillik, nem akarták megtagadni Krisztust, de érette adni se akarták mindenöket. A pogány felsőbbségek megvesztegethetősége vagy gyöngeszivüsége menekvést nyitott nekik hazugság és gonosz látszat által, a mennyiben az ily keresztények kivánatára a nyilvános jegyzékekbe beigtatták, hogy a császári törvényeknek eleget tettek; a miről nekik bizonyitványt (libellus) is adtak. Hanem Krisztus azt mondá: »A ki engem megvall az emberek előtt, én is megvallom őt mennyei atyám előtt; a ki pedig engem megtagad az emberek előtt, én is megtagadom őt mennyei atyám előtt;" apostola pedig sz. Pál méltán kivánta, hogy a keresztény a rosznak még látszatát is kerülje, és senkinek botrányul ne szolgáljon; Eleazar példája az ó szövetségben Isten akaratjának legvilágosabb magyarázata. Annakokáért az anyaszentegyház e menekvési eszközt egyátalán megengedhetlennek nyilvánította, ha mindjárt e palástolt elszakadást szelidebben itélte is meg, mint azon nyilvános elpártolást, midőn az egy igaz Isten a régi hamis istenekkel tartózkodás nélkül elcseréltetett. E félnyi

elpártolás egyébiránt meglehetősen gyakran fordult elő; az ily elpártolókat nevezték könyvváltóknak (libellatici).

23. §. Folytatás. További üldözések a harmadik század második felében.

Midőn az üldözés heve a 250 év végével valamennyire tikkadt, az elesettek szintoly könnyeden akartak az egyház kebelébe visszatérni, amint előbb annak hátat fordítottak. Azonban a hittőlszakadás, és a megismert isteni igazságnak, az igaz Istentől elvont és a teremtménynek mutatott istentisztelet általi megtagadása az embernek Isten ellen legnagyobb vétke, melyet csak hosszu és komoly törődelmesség által lehet kiengesztelni. Aki a nagy jót könnyelmüen elveti, annak ugyan azt csak akkor lehet ismét visszaadni, ha megmutatja, hogy ő e jót most már méltóképen becsülni tudja. Ha az ily vétek könnyelmüsége fenyitetlen hagyatik, a következő üldözés kétségkivül még többeket ragadt volna elpártolásra, ekképen a lelkek veszedelmét és egyház gyalázatát idézvén elő. Fájdalom, nem csekély számu papok találkoztak Karthágóban, kik az ily elesteknek a szentségeket minden nehézség nélkül megint kiszolgáltatták, s őket ismét az egyház tagjai közé fölvették. Azért szent Cyprián püspök szent komolysággal szegült ezen eljárás ellen, tanitotta, intette, fenyegette, s végre, midőn a szelidebb eszközök foganat nélkül maradtak, büntette is az engedetlen papokat, megtiltván nekik a szent áldozat bemutatását és kirekesztvén őket az egyház közösségéből. Az elszakadtakat, kik a kiengesztelődést és az egyházi közösségbe visszavételőket kivánták, oda utasitá, hogy büneikért egész alázatosságban mély bánatot mutassanak, a megbántott Istennek, valamint a nagyon megszomoritott egyháznak is mindenféle bünbánati cselekedetekkel eleget tegyenek; mihelyt az egyház nyugalma Isten

kegyelméből helyre áll, a püspökök közös tanácskozmányban, az Istennel és egyházzal leendő teljes kiengesztelődésnek mind idejét mind föltételeit azonnal meghatározandják; aki addig nyugodtan és törödelmesen várni nem akar, forduljon az egyházi felsőbbséghöz, s gyalázatos hittagadását Krisztus őszinte megvallásával tegye jóvá: csak aki sulyos nyavalyában halálát közel érzi, nyerhet teljes bocsánatot. És ebben sz. Cyprián nem különváltan járt el, hanem a római egyházhoz fordult, melynek ezen ügyben hasonértelmü határozata aztán az egész világon létező egyházakkal közöltetett.

A pogányok részéről szenvedett üldözése még megsem szünt, midőn az erőszakosan tolakodó elestek és az őket könnyelmüségökben támagató papok által uj küzdelem támasztatott az egyház ellen, belső üldözés a külső üldözés mellett. Novatus karthagói rosz pap, Felicissimus szerpappal az elestek élére állt, s követelte, hogy azok az egyházba minden törödelem nélkül fölvétessenek. Ugyanakkor Rómában Novatianus dicsvágyó pap, ki a stoicusok szigoru elveiben neveltetett s Kornél pápa iránt irigységből ellenséges indulattal viseltetett, azon állitással lépett föl, hogy az egyház az elesteket törödelem alá vetheti ugyan, de büneiket megnem bocsáthatja, sem az egyház közösségbe viszanem veheti. Bármily ellenmondók voltak is e férfiaknak az elesettekkeli eljárást illető elveik, az egy igaz egyház elleni közös gyülölségök még is összeköté őket, s az ellene folytatandó küzdelemre kezet fogtak egymással. Az egyház a két egymással ellenkező tévely között az ő isteni igazságával középen állt, mind a kettő támadásának kitéve, de legkisebb ingadozás nélkül. Előharczosa szent Cyprian volt, szilárdan állva az evangelium alapján, a római egyházzal mindig szorosan egyesülve, fölkészülve e mellett magas müveltségü szellem, és tántorithatlan akarat egész erejével. Ki akképen vivott a kettős elv körül, hogy

az Istenneli kibékülést és az egyházi közösségbevaló fölvételt minden elesett megnyerheti, hanem ez komoly törödelmesség nélkül megnem adathatik neki. Áfrika, Mauritania és Numidia összes püspökei, nyolczvannál többen, kijelentették, hogy szent Cyprian elveivel egyetértenek, hasonlóképp a kereszténység többi egyházai is. A két ellenfél, követőikkel együtt megkisérlették most magukat, mint Krisztus igaz egyházát szervezni, de egyebet nem hoztak létre, mint két felekezetet, melyek közül a Novatusé Karthágóban csak hamar nyomtalanul elveszett, a Novatiáné, szenteskedő szigorusága által egy ideig föntartá magát és keleten Gallia- Spanyolország- és Áfrikában elterjedt, nagyon számos azonban soha sem volt, végre néhány szazád után szintén megszünt.

Az elesttekkeli eljárás miatt támadt vita alkalmával lehetett csak világosan látni, hogy az egyház magát egy nagy egésznek, látható testnek tekinti, melynek Krisztus a láthatlan feje. És hogy az apostoli- hitvallásban, melyben a Szentlélekről szóló tanitás után a közönséges Anyaszentegyház megvallása következik, mely a Szentlélek által lépett életbe, szintoly helyesen következik az egyházról szóló tanitás után a „Szentek egyességéről“ szóló hitágazat, melybe mindazok belevannak foglalva, kik a Szentlélek és közönséges egyház által Krisztussal életközösségben vannak, és azokáért nem csak az ő végtelen érdemeiben részesek, hanem a közösség jogánál fogva kölcsönösen egymás érdemeiben is részesülnek. Ha a szentirás bizonyitása szerént, az igaznak imádsága sokat ér az Istennél, valóban méltán tulajdonitott az egyház nagy sulyt e szószóló imádságnak akkor, midőn Isten helyett és nevében a bünök és büntetések elengedését osztogatta. Ily teljes bocsánatot osztogatott ő az elestteknek, midőn megfelelő törödelmezés után őket az egyházba megint visszavette. Régi szokás volt az egybázban, hogy a törödelmezők, kik

elpártolásuk által az Isten egyházának szomoruságot és gyalázatot okoztak, szószólásért oly dicsőséges hitvallókhoz forduljanak, kik az egyháznak nagy örömet és becsületet szereztek. A hitvallóknak szabadságukban állt olyan elesttekért, akiket ily kedvezésre méltóknak itéltek, és akiknek törödelmezésök már annyira haladt, hogy a teljes elégtételt megközelíté, irott kérlevelet (libellus) intézni a püspökhöz, hogy nekik a megérdemlett büntetést elengedje, őket további halasztás nélkül az egyházzal kiengesztelje és a kegyszerek élvezésére bocsássa. Az ily szószólás annál örömestebb meghallgattatott, ha a hitvalló akközben vértanui halállal megkoronáztatott és a mennyei örömbe átköltözött. Akkori szokás szerént azonban, a bünt közönségesen csak akkor bocsáttották meg, ha a kiszabott ideigvaló büntetés már kiállva, vagy a bünért a tökéletes elégtétel teljesitve volt. Ha tehát valamely törödelmes vezeklőért ily kérlevél benyujtatott, a püspök, a szentek egyességének alapján, az ideigtartó büntetés hátralévő részét elengedte neki, amidőn egyuttal a püspök kezeinek rátevése által a bünbocsánatot is megnyerte. Alkalmas okul, a büntetésnek az egyház és Isten elötti ilyetén elengedésére (bucsu) vagy a közelgő halál, vagy egyesek kitünő buzgalma, vagy a törödelmes vezeklőket egyetemben fenyegető uj üldözés szolgált. — Tulságos, meggondolatlan jóság és gyöngeség egyfelől, törödelmetlen erőszakoskodás másfelől a nagy bünökért is csekély büntetéssel beérni, jelentékeny visszaélésre szolgáltatott alkalmat ez ügyben, mely ellen sz. Cyprian a római egyházzal s a legtöbb püspökkel és a hitvallók meggondoltabb részével együtt szerencsésen harczolt, mindazért, hogy a bünösöket önnön lelkiüdvök tekintetéből bünük nagyságának megismerésére, s megfelelő törödelmességre vezesse, mindazért is, hogy az egyház erkölcsi meltóságát a pogányok előtt megőrizze.

Az ujabb üldözés nem soká késett. Decius két évi

kormányzás és üldözés után a barbárok elleni háboruban elesett. (251 év.) Utána Gallus és Volusianus császárok következtek, kikről a történelem alig tud egyebet emliteni, mint hogy alattok az egész birodalomban iszonyatos döghalál pusztitott. *) Most tüntki, hogy az utóbbi üldözés, az egyházi fegyelem szigoruságával összekötve, menyire megtisztitá az egyházat, és javitotta a keresztényeket, s mily nagy a különbség a pogányság és kereszténység között. Midőn a ragály kiütött, a pogány császárok és felsőbbségek ünnepélyes bálványáldozatokat rendöltek annak eltávoztatására. A keresztények a hamis istenek ily tiszeletétől elvonták magukat; s minthogy a pogány köznép különben is hajlandó volt minden országos csapásokért a keresztényeket okozni, az alig lecsillapitott üldözés ujolag kitört, ezuttal azonban csak állhatatos hitvallókra talált, kik között két pápa volt, Kornél és Lucius. A megváltozott érzelem más tekintetben is dicsőségesen tüntki.

A pogányok a ragály miatti félelmökben, ragályos betegeiket segély nélkül hagyták, az utczákra szórták őket, és elrabolták hátrahagyott vagyonukat; a város tele volt holttestekkel, mindenütt páni félelem uralkodott. Akkor Cyprian összegyüjté községét és fölhivta, hogy most mutassák magukat igaz keresztényeknek, kik, mint Isten fiai, Krisztus példája és parancsa szerént ellenségeiket és üldözőiket szeretik, és e szeretetöket tettekkel bizonyitják. A tisztelt püspök szava azonnal kész engedelmességre talált, a keresztények kimentek, szeretetteljes gonddal ápolták, nem csak önnön betegeiket, hanem az elhagyatott pogányokat is, és a szerteszét fekvő halottakat eltemették. Sokan a szeretet e szolgálata közben szintén ragályba estek és

*) Nihil omnino clarum gesserunt. Sola pestilentia et morbis atque aegritudinibus notus eorum principatus fuit. Eutrop. Breviar. Histor. Rom. IX. 5.

mint a feleberáti szeretet áldozatai elhulltak. Szent Cyprian megmutatta nekik, hogy akik éltöket a felebaráti szeretet szolgálatában föláldozzák, szintoly vértanuk, mint akik hitökért halnakmeg. Mint Karthágóban, szintugy viselték magukat a keresztények Alexandriában és egyebütt is.

Valerian, a következett császár, országlása első éveiben igen kegyes volt a keresztényekhöz; hanem egy egyiptomi bűvész, a császár kegyencze, megváltoztatta őt. A 257 év hozta az első üldözési-parancsot, melynél fogva a keresztényeknek az istenitisztelet tartása megtiltatott, a püspökök és papok mind számkivetésbe küldettek; rájött évben következett a parancsolat, hogy minden püspököt, papot és szerpapot megkell ölni. Ezen üldözés a birodalom minden részében sokat elsodort. Megint két pápa veszettel u. m. István és Sixtus, és Lőrincz a római szerpap, ki a helytartó fölhivására, hogy az egyház kincsét adja elő, az egyház kincséből tartott szegényeket állitá elébe, e szavakkal; „ezek az egyház kincsei,“ amiért aztán vas rostélyon lassan szitott tüzzel elevenen megégettetett, az iszonyu kint utolsó szempillantásig jó kedvel viselvén. Karthágóban meghalt sz Cyprian püspök, ki az előbbi üldözések alatt lelkes buzditásai által oly sok hitvallót megerősitett a hitben, s küldött, mint vértanukat előre a mennyei hazába, most maga is tele örömóhajtozással Jézushoz, a hóhér pallosa által végeztetettki, keresztények és pogányok által egyiránt megsiratva. (258 év.) Utikában egyszerre 300 keresztényt végeztek ki. Spanyolországban szent Fructuosus, tarragoniai püspök, két szerpappal együtt elevenen megégettetett. Az üldözés mindaddig tartott, mignem az üldöző császár a perzsák elleni háboruban az ellenség által (260) elfogatott. Keserün lakolt a sok ártatlan vér kiontásáért; mikor a perzsakírály lovára ült, a császár hátának, önnön csufjára, zsámolyul kellett szolgálni; s midőn nyomoruságában elveszett, lehuzott bőrét bitömték, és, a

római név örök gyalázatára, egyik perzsatemplomban nyilvánosan fölakasztották.

24 §. A bölcsészet ellenséges támádása a kereszténység ellen Celsus epikureus bölcsész által, és ezen támadás visszaverése Origenes keresztény tudós által.

Mialatt a szenvedő ártatlanság *) és a pogány világbirodalom vas rémuralmának igazságtalan és összezuzó nyomása közt folyt viadal nagyszerü véres szinjátéka a bámuló világ szemei előtt kifejlődőtt, más téren megint uj és fontos küzdelem készült, melynek már kezdete igen érdekes volt. Az első vádak a kereszténység ellen, a kezesztények elleni vak gyülölségnek látszólagos igazolására, a köznép szájából eredtek. (L. fölebb a 19 §.) E vádakat azonban a második századbeli védirók az igazság oly győzel-

*) Igy volt ez az apostolok fejedelmének szava szerént: „Ha szidalmaznak titeket a Krisztus neveért, boldogok lesztek: mert az Istennek tisztelete, dicsősége és ereje és az ő lelke rajtatok megnyugszik. Senki pedig ne szenvedjen közőletek mint gyilkos, vagy lopó, vagy átkozódó, vagy másénak kivánója. Ha pedig mint keresztény szenved, ne szégyelje: dicsőitse pedig az Istent e névvel. Pét. I. 4, 14, 16. Igy bizonyitja, mint történeti tényt Tertullian: „Vestros contestamur actus (Protocolla), qui quotidie judicandis custodiis praesidetis. Tot a vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur; quis illic sicarius, quis sacrilegus aut corruptor (csábitó) aut praedo, idem etiam Christianus, adscribitur? aut cum christiani suo titulo (vád) offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes? De vestris (igy szólitja a pogányokat) semper aestuat carcer; de vestris semper metalla (bányák) suspirant; de vestris semper bestiae signantur. Nemo illic christianus nisi hoc tantum (csupán csak azért, mert keresztény). Tert. Apologet. c. 44.

mes erejével, annyi tudományos készültség-és éleselméjüséggel verték vissza, hogy nem sokára mint csalékony ködképek a semmiségbe merültek. Most hát már a tudósok is érdemesnek tartották a`kereszténység ellen sorompóba lépni, hogy a pogányságtól a fenyegető veszélyt eltávoztassák.

Ezuton elsőben is Celsussal találkozunk, egy az Epikur iskolájabeli bölcsészszel, ki a gondviselést tagadta és a gyönyört minden egyéb jó fölé helyezte. Ugyan ez, Mark Aurel császár idejében irt egy munkát a keresztények ellen e czim alatt: λόγος ἀληθής. (igaz előterjesztés). Az állítólagos igazságnak a legkeserübb gyülölség borítékaul kellett szogálnia; mert alig tartalmazott egyebet, mint gonosz eltorzitásokat és ferditéseket, önkényes csonkitásokat, gunyos kifakadásokat és üres szópiperét. Annyiból azonban igen nevezetes, hogy Celsus abban a mi négy evangeliumunkat ellenséges megtámadásának alapjaul használja, s koránsem tagadja, hogy azokat az Ur apostolai és tanitványai irták, valamint azt sem, hogy Jézus Krisztus valóságosan a földön élt, tanított, szenvedett és meghalt. Ezt tagadni akarni akkor, midőn az eseményekhöz annyira közel álltak, oly képtelenségnek és vakmerőségnek látszott, hogy azt még Celsus sem merhette anélkül, hogy bölcsészi hirnevét koczkáztassa.

Celsus ezen iratát a harmadik század közepén Origenes támadta meg, az akkori idő legtudományosabb embere, ki gyermekségétől fogva a kereszténységben neveltetett, mellette a bölcsészeti rendszereket mind áttanulmányozta, minden tudományt sajátjává tett, és az alexándriai keresztény főiskolát sok évenát a legnagyobb dicsőséggel vezette, elannyira, hogy tudományos, főkép bölcsészeti képzettsége által a pogányok előtt is a legnagyobb tekintélyt vivta ki magának. Az ő jámbor és tekintélyes barátja Ambrus, ki a trácziai Maximin üldözése alatt, mint Krisztus

hitvallója tünt ki, méltatlannak találta, hogy Celsus irata mindeddig czáfolatlan maradt: sarkalta tehát Originest, hogy a nagy tudományosság szinével ragyogó hazugságnak az igazság egész erejét állitsa ellenébe. Origenes ugyan azon véleményben volt, hogy a jó keresztények élete, és Jézus Krisztusnak a történelemben szembetünőleg nyilvánuló dicsőséges hatalomfejlődése, a kereszténységnek legjobb védelme. Hajolt mégis barátja kivánatára s a kereszténység védiratának valódi remekét szerzette, melyben a finom fonadéku csalszövényt ép oly élesen mint világosan felfödte, a tudós szemfényvesztést tulnyomó tudományossággal szétzuzta, és a kereszténységnek fényes győzelmet szerzett a pogányság fölött. Ő is az ó és uj szövetségi szentirásnak Celsus által kiválasztott terén foglalt állást; különösen használta pedig Mózses és a próféták könyveit, azután a négy evangeliumot (Máté,-Mark,-Lukács- és Jánosét), az apostolok-cselekedeteit, és az apostolok (Pál, Péter és János) leveleit, melyeket, az ő kifejezése szerént minden egyházak hite mint isteni könyveket fogad el. *)

---

*) Ha korunkban a harminczéves háboru idejebeli történelmi személyekről, mint p. o. Gusztáv-Adolfról vagy Vallensteinről volna szó, kikről a mult században például Voltaire irt volna, most pedig valaki ellene irna, senkisem kétkednék, hogy a szakemberek előtt a legjobb, azon korbeli források eléggé ismeretesek, habár értékök felől nem mindnyájan itélnek is egyformán. Épen igy álltak Origenes és Celsus is az apostolok és tanitványok iratai irányában, melyek még hozzá akkor, a római birodalom irodalma virágzó korszakában jöttek létre, s mindjárt kezdetben számtalan kézen forogtak, melyek azok valódisága fölött kölcsönösen gonddal őrködtek, s minden az eretnekek által egyoldalu pártérdekekből elkövetett hamisitást rögtön megbélyegeztek. Orig. c. Cels. II. 27.

Ebből könnyen átlátható, mennyire minden józan ész ellen cselekszik a divatos hypercritica, midőn az evangeliumok valódiságát megtámadja, ami által, előitéleteitől elfogultan, csak hitetlenségének szepitését keresi.

Mindenek előttaz evangeliumok hitelessége jött szóba, Celsus nem tagadja, hogy valóságosan Krisztus ugyan azon apostolai-és tanitványaitól származnak,kiknek nevét viselik; hanem gyakorta nevetségesekké törekszik azokat tenni gunyolódása áttal, vagy igaz gyanántfogadja el, ami kezére van és elveti, ami neki nem tetszik, állitván, hogy e tanuknak nem mindenben lehet hinni. — Hanem a guny és csufolódás, ott, ahol az emberiség legfőbb ügye, az isteni igazság és erkölcsi nemesülés forog fön, a lehető legméltatlanabb fegyver, nem őszinte igazságszeretetet, hanem gonosz jogorvaságot (Rechthaberei) árul el. Annak kiválasztásában, amit Celsus a szentirásból elfogadott vagy elvetett, nyilván az előitélet, a kereszténység elleni gyülölet és rágalomvágy vezették őt, hasonló okból történt, hogy egyetmást tudni sem akart, mást elferdített- és torzitott. Ami az evangeliumok hitelességét illeti: joggal veszi észre Origenes, hogy az ily emberek, mint Celsus, mindent elhisznek csak azt nem, ami hitelre méltó, mert a jó akarat hiával vannak. Az apostolok és tanitványok azt beszélik el, amit önnön szemeikkel láttak és egyenesen Kristus szájából hallottak; biztosabban, mint önnön közvetlen tapasztalásából, történetiró nem merithet; s hogy azt, amit láttak és hallottak őszintén mondják el, arról kétkedni sem lehet, miután oly sokat elbeszélnek, amit, ha Jézus életét költötték vagy szépiteni akarták volna, elkell vala hagyniok, mint p o. Jézus szegénysége, alacsonysága, futása, halálküzdelme gyalázatos halála, az apostolok szégyelletes elfutása, Péter tagadása, mikről az utókor mind semmit sem tudna, ha az apostolok és tanitványok igazságszeretetök világos bizonylására, maguk fölnem jegyezték volna. Egyébiránt is e férfiak közléseik igazságáért számtalan kinokat, s végre halált szenvedtek, annak világosan kifejezett öntudatával, hogy ez igazságok megvallásától függ az örök üdvösség. Hol találunk egy történetirót, ki igazságszeretetét és meg-

győződése erejét számtalan szenvedés, nélkülözés megvet. tetés és véres halál közben is megőrizte volna?

25. §. Folytatás.

A vitatkozás leginkább a jövendölések és csodák, a keresztenység isteniségének ezen két legfőbb bizonyitéka körül forgott.

Az ó szövetségi szentirásban igen sok hely fordul elő, melyek Krisztusról jövendölnek, s mind a zsidók, mind a keresztények által kivétel nélkül Krisztusra alkalmaztattak. Sohasem létezett pedig ember, akiben a jövendölt messiási jelvények mind egyesülve meglettek volna; és azok, akik megkisérlették egyikmásik jövendölést maugkra magyarázni, s magukat hazugul Messiásnak vagy szinte Isten fiának adtákki, csakhamar nyom nélkül eltüntek megint, ámbár követőik könnyebbségére, azokat belső meggyőződésök külső megvallásától fölmentették. Csak Jézus Krisztusban, az Isten fiában teljesedtek a próféták minden jövendölései, amint ezt Origenes példaokáért Bethlehemről, mint a Messiás születési helyéről, Juda uralkodó nemzetségéről, melyből a népek által várt Messiásnak származni kell, és annak szenvedéseiről is megmutatta.

Midőn az ekkép megjövendölt Megváltó eljött, isteni természetét és küldetését oly sok és nagy csodával bizonyi-

*) Hasonlót müvelt már több mint száz év előtt (140 év körül), nem sokára a többit tulélő János apostol halála után Justin- a tudós keresztény bölcsész és vértanu, (l. följebb 18. és 19. §.) hires párbeszédében Tryphon zsidóval; és ismét Justin és Origenes közt az áfrikai tndós Tertullian az ő irásában a zsidók ellen. Az első századok ezen és más müveiből láthatni, hogy a bizonyitás az ó szüvetségi messiási jövendölések teljesedése mellett Krisztusban, az apstolok idejétől fogva korunkig mindig hasonló maradt.

tá be, milyeneket még soha senki sem müvelt. Celsus e csodákat eltagadni nem meri ugyan, hanem bizonyitó erejöket törekszik meggyöngiteni, amennyiben azokat szemfényvesztésnek vagy büvészetnek tulajdonitja, összehasonlitván azzal, ami a pogányoknál is előfordult. Ilyetén összehasonlitás ellen szól azonban, mindenekelőtt e csodák czélja, mely nem más volt, mint az ember erkölcsi nemesitése, az egy igaz Isten kellő tisztelete, és egy állandó intézet alapitása, melybe az üdv fölséges tana minden ember és idö számára letétessék. E tan lényege abban áll, hogy minden ember az egy igaz Istenben higyen, az ő törvényeit megtartsa, gondolatait, szavait, tetteit ő rá irányozza, őt mint mindenlátó birót és igazságos jutalmazót mindenkor szemei előtt hordozza. Egy ily tanitás bizonynyal a legisztább, legfönségesebb és boldogitóbb, milyent semmiféle ember szerkeszteni nem tudott volna, és csakis ily tannal kapcsolatban tesszük mi a jövendöléseket és csodákat érvényes bizonyitékokká a kereszténység istenisége mellett. Ellenben a pogányoknál előforduló csodaszerü események egészen elszigetelten állnak, czél és irány nélkül, és néha az Isten méltoságával egyenesen ellenkeznek.

Ehez járulnak még Krisztusnak saját jövendölései is, nevezetesen, hogy szenvedését, halálát és föltámadását a tanitványoknak előre megmondta, hogy azoknak és nekünk megmutassa, miszerént a szenvedéseket és halált önkényt veszi magára, föltámadását pedig önnön erejével eszközli. Különösen ide tartozik jövendölése a jeruzsálemi város és templom teljes elpusztulásáról, amely büntetésül, a mi isteni Megváltónkon elkövetett gonoszságért, oly borzasztó hiven teljesedett; sőt Origenes biztosan hozzáteszi, hogy a zsidók szentélyöket e helyen soha vissza nem állitják, *) mivelhogy a legnagyobb istentelenséget követték el ott.

*) *Θαῤῥοῦτες δ' ἐρομεν, ὅτι οὐδ' ἀποκαταςαθήσονται.* lib. IV. n. 22. Azóta másfél évezred igazolta e szavakat. L. alább is a 35. §.

Van különösen egy nagy fontosságu tény a világ szemei előtt, melyben jövendölés és csoda egyesülve van. És ez az evangeliumnak Krisztus által határozottan előremondott elterjedése az egész világon, amidőn egyuttal az erőszakos akadályokat és véres üldözéseket is megjövendölte, s a csodálatos erőt is megadta a győzödelemre. Ellenszegültek a kereszténységnek császárok és királyok, fejedelmek és hatalmasok, hadvezérek és seregek, tanácsok és népek; és a kereszténység mégis az ő isteni erejével minden akadályt legyőzött, minden nép, görögök, rómaiak, és barbárok közt számtalan lelkeket nyert, mert Isten igy akarta. *) Ezen fölül az emberek, kik az Urtól nyert hatalom és kegyelem erejével Krisztusnak megnyerettek, ez időtől fogva egészen átalakulva jelennek meg; aki a kereszténységet fölfogta, az azt mértékletessé, szűz- tiszta-igaz- szelid, minden ember iránt szeretetteljessé, minden erénnyel ékeskedővé tette. És a világ ezen átalakulása még csodálatosabb, minthogy oly rövid idő alatt történt **). És ki eszközlé ezt? Jézus Krisztus, ki a legnagyobb szegénység-és alacsonyságban született, tudományos képezés nélkül növekedett, s már 33 éves korában a leggyalázatosabb halállal kivégeztetett; azután pedig tanitványai, legtöbbnyire müveltség és tanultság nélküli szegény, üldözött emberek, kik végre szintén különféle módon kivégeztettek. Ha hires bölcs, mint Socrates, Plato Aristoteles, Pythagoras, az ékesenszóllás

---

*) *Θεός γαρ τουτ' ἐβούλετο.* lib. IV. n. 32. ef. VII. 26. VIII. 47. Igy beszélt Origenes a kereszténység kétszázados fönállása után; hogyan beszélt volna e bizonyiték erejéről, ha az utóbbi tizenkat századalatt viselt küzdelmek és nyert győzelmek hosszu sora állt volna szemei előtt.

**) Celsus mondja Krisztusról : *αὐτὸν πρὸ πάνυ ὀλίγων ἐτῶν τῆς διδασκαλίας ταύτης καθηγήσασθαι, νομισθέντα ὑπὸ Χριςιανων υἱὸν εἶναι τῶν θεῶν.* Lib. n. 26. cf. II. 4. A pogány bölcsész tanusága kettős tekintetben igen fontos.

és Dialectica minden mesterségével nehány száz vagy ezer követőt nyer, s lelkesit föl a jó iránt, az igen is megfogható; hanem mikor Krisztus és apostolai a legrövidebb idő alatt minden népeknél az előkelők és alacsony sorsuak, müveltek és müveletlenek közt fölszámithatlan sokaságu embereket az erkölcsi tökély oly magas fokára emelnek, s nemcsak az egész emberiséget illető átalános religio eszméjét mondják ki világosan és határozottan, hanem azt egyszerü nagysága-és fönségében valóságosan a legfényesebb sikerrel ki is viszik; ebben magasabb erőre kell ismerni. És valóban Jézus szelleme, Isten szelleme, Isten szelleme bizonyos mértékben mindazokra áthat, kik e hitben hozzá csatlakoznak, és igy az ő összeségökben a nagy testet képezik, melynek Krisztus a láthatatlan feje. Ö élteti és kormányozza az egész egyházat; ő müködik minden tagjaiban, ő cselekszi, hogy az erényeket gyakorolják és még csodákat is müveljenek, mert Krisztus csodatevő ereje most sem apadtki, minthogy, miként Origenes önnön látása után bizonyitja, csupán Jézus nevének segitségül hivása által, rögtön betegek gyógyultak meg, ördögök üzettekki, a belső átalakulásban pedig naponkint még több emberrel sokkal nagyobb csodák, megvilágosodások és gyógyulások történnek. *)

Celsus egyik különös szemrehányása az, hogy a keresztények a tudományosság iránti vak gyülöletöknél fogva, mindig csak az oktalan hitet sürgetik. Erre Origenes azt jegyzi meg, hogy emberek, még a bölcsészek közt

*) Origenes egy helyen az ő bizonyitékát Krisztus istensége, következve a kereszténység istensége mellet is igen velősen és szépen e szavakba foglalja: *αἱ τῶν ὠφελουμένων ἐκκλησίαι, καὶ αἱ περὶ αὐτοῦ λελεγμέναι* (a Krisztusra vonatkozók), *προφητεῖαι, καὶ αἱ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ γενόμεναι θεραπεῖαι, καὶ ἡ κατ᾽ αὐτὸν μετὰ σοφίας γνῶσις καὶ ὁ λόγος εὑρισκόμενος παρὰ τοῖς γροντίσασιν ἀναβῆναι μεν ἀπὸ τῆς ψιλῆς πίστεως ἐρευνῆσαι δὲ τὸν ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς νοῦν.* l. 3. n. 33.

is, minden tudás természetszerént hitből indul ki *), hogy sok ember egyátalán csak is a hit által képes valamit tudni, s hogy a kereszténység, a tapasztalás ellenmondhatlan bizonysága szerént ezereket jobbitott meg erkölcsileg, a kereszténység tehát méltán ajánlja a hitet, noha mindamellett is az okos hitet többre becsüli. Ö tehát a kereszténységet tekintve háromféle tudományt különböztet meg, a hitre előkészitő és hitrevezető, a hitből származó és hiten nyugvó, végre a hittel ellenkező, istentelen hamis tudományt. Az első czélszerü eszköz a magasabb igazság- és erény-

---

*) Origenes idevonatkozó szavai a szivlelésre igen méltók: „Épen nem tagadjuk, hogy mi azoknak, kik egyéb dolgaikat elnem hagyhatják és magukat egyedül az igazság okainak fürkészésére nem szentölhetik, az egyszerü hitet ajánljuk, mely elleneink előtt annyira megvetendőnek látszik, miután tapasztalásból tanultuk, mennyire hasznos ez legtöbb emberre nézve. Svalljon elleneink nem épen ugy cselekesznek e? Mikor valaki a bölcsészethez fordul, s a számos bölcsészeti rendszerek egyikéhez szegődik, mivel a véletlen ahhoz vezette, vagy mivel e rendszernek lelkesült tisztelőjére talált, miért teszi e lépést, ha nem azért, mert hiszi, hogy e rendszer jobb a többinél? Vagy hát ki veszi magának azt a fáradságot, hogy mielőtt valamelyik mellett nyilatkoznék, előbb minden bölcsész tanitását, minden bölcsészeti rendszert s a bizonyitékokat, melyeken ama rendszer alapszik, s minden többi rendszer ellenokait türelemmel végig hallgassa? Az ok, mely a legtöbbeket elhatározza, hogy p. a stoicusok, platonicusok, peripateticusok, vagy epicureicusokhoz csatlakozzanak, nem más, mint hogy az egyiknek jelességeit dicsértetni, a másiknak hiányait ócsároltatni hallják; de ez nem oly elhatározás, mely a főnnálló rendszerek tejes átismerésére következik. Ha tehát a bölcsészetben is egyik rendszer elfogadásánál a hit ily nagy szerepet játszik, és a bizalom egyik iskola mestere iránt oly nagy, miért ne lenne a hit az iránt, mit Isten mond az embereknek, annál alaposabb és jogosabb?" Orig. c. Cels. lib. 1. n. 10.

re *); a második az igazság legfőbb virágja, és a szentirásban mint isteni bölcseség és valódi tudomány igen dicsértetik és nagyra becsültetik; a harmadik egynémely rendszerbe szedett külső ismeretek csalképe, mely az embert Istentől, a legfőbb jótól a kárhozatra csábitja (a szentirásban: sapientia mundi, sapientia hujus saeculi, és sapientia carnis-nak neveztetik). És a tudás csupán e harmadik nemét vetik el a keresztények, s teljes joggal, minthogy az embert sem erkölcsileg jobbá, sem igazán és állandóan boldoggá nem teszi, hanem igenis kevélyebbé és az érzéki gyönyörökben válogatóbbá.

Ezenkivül azt is ellenveté Celsus a keresztényeknek, hogy az államtörvényeket áthágják, melyek az istenek tiszteletét parancsolják, és a kereszténységet tiltják. Erre azt feleli Origenes, hogy az emberi törvényeknek csak akkor van felsőbb kötelező erejök, ha azok az Isten törvényével, ki egyedül Ura és királya mindeneknek, nem ellenkeznek, valahányszor ellenben ily ellenkezés előfordul, az ész azt parancsolja, hogy a legfőbb törvényhozónak és örökkévaló birónak még az államtörvények ellenére is engedelmeskedjünk, hamindjárt Isten iránti ezen engedelmességünknek szenvedés, gyalázat és halál lenne is következménye.

Még sokmás egyebet is megtámad a hitetlen Celsus, milyen a teremtés története, s az első ember bünesete, a mózsesi törvényhozás, szüz Istenanya Mária, Krisztus születése és föltámadása, a mi föltámadásunkról szóló tanitás; azt is ellenveti a keresztényeknek, hogy az ő tanitásuk nem is oly jeles, hogy Plátónál jobb tanitások találhatók, hogy a keresztények sok felekezetre szakadnak, hogy az embert

---

*) ῾Οδὲς γὰρ ἐπ᾽ ἀρετήν εςιν ἡ παίδευσις... καὶ οὐ κωλύει γε πρὸς τὸ γνῶναι θεὸν, ἀλλὰ καὶ συνεργεῖ τὸ πεπαιδευσθαι καὶ λόγων ἀρίςων ἐπιμεμελῆθαι και φρονιμον εἶναι. lib. III. n. 49.

e földi életben míndig a jövendőre utasitják és több efféle *), amit Origenes alaposan és teljesen megczáfolt.

26 §. A manichaeusok tévtana, az ő ellenséges állásában a kereszténység iránt.

A gnosticismus a második század folytán a képzelődés himes játékává enyészett és sokalaku csalképek nagy sokaságává mállott, ami által a minden tévtan szükséges sorsára, — lassankinti föloszlásra jutott. Hanem egy a kevélységnek, és érzékiségnek hizelgő tévtanról az emberek nem oly könnyen mondanak le; ha talán egy alakban föltartózhatlanul halad is az enyészetére, más alakban, uj névvel megint utat tör magának. Kitünőleg igazolja ezt a gnosticismus, mely fölbomlása idején a manichaeismus szilárdabb rendszerében uj életre támadt.

A harmadik század ezen nagy tévtanának szerzője Manes perzsa volt, ki a régi parsismust a kereszténységgel egy rendszerbe akarta olvasztani, olyképen, hogy Perzsia régi vallási eszméi keresztény névvel ékesitve, a keresztény egyház külalakját is sokban utánozták. A kereszténységgeli kötpontot Krisztus ezen igéretében lelte föl Manes, hogy apostolai- és tanitványainak Szentlelket (vigasztalót) küldend, ki őket mindenekre megtanitja és minden igazságba bevezeti. Manes tehát azt erősitette a világ előtt, hogy ő a Krisztustól igért Szentlélek, s hogy mint ilyennek a Krisztus által közlött tanitmányt tökéletességére kell fölemelnie. A kereszténység ezen állitólagos tökéletesitése a gnosticismusnak **) magában bevégzett, kissé pan-

---

*) Századunk legtudósabb férfiai egyikének megjegyzése szerént az ujabbak semmi fontos ellenvetést nem találtak, ami ezen epikuraeusinál föltalálható nem volna.

**) Manes a kereszténység felőli ismereteit Basilides gnostikus felekezetétől tanulta; a mint akkoriban az egyházon ki-

theisticus alaku dualismussá átalakitásában állt, mely sokkal inkább hasonlitott a természeti bölcsészethez, mint az igaz religióhoz. Annak a kereszténység fölötti magasztalt előnyei az ősvilági állapotok, a világ teremtése, a nap és hold felőli fejtegetésekből álltak *). Hanem a tulajdonképi kereszténytanok, még a megváltás titka is természet-bölcsészeti nézetekké alakitattak át; s mindez azért, hogy az Isten jó lénye és a világon létező sok rosz közötti nagy ellenmondás megfejtessék. Miután ezen kérdésnek a kereszténység által az eszes teremtmény szabadságán alapitott egyedül helyes megfejtését elvetették, e nagy talány föloldására oly tévelyes kisérletek merültek föl, melyekben a természetiszükség föltünő szerepet játszott.

A manichaeismus tévrendszere a következő volt: két örök, egymástól teljesen különvált és egymással ellenséges viszonyban létező állomány (substantia) van, melyek mindegyike önnön lénye szerént gondolkodik és vágyódik; az ő kiterjedésében mindegyik saját életkört képez, élén, kiindulási pontul egy legfőbb főnökkel; ezek a tiszta világosságnak és sötét anyagnak, a jónak és rosznak két országai; az elsőbbik élén a jó Isten áll, a vele rokonlényü szellemekkel, s az ő lényéből kiömlő egész fénytömeggel; a második élén a sötétség fejedelme áll a vele hasonlényü daemonokkal (rosz szellemek) és fénytelen anyagjával.

---

vül állók a keresztények közt semmi különbséget sem tettek, hanem minden lehető eretnek felekzetet e név alá szoritottak. L. Sozom. Hist. Eccl. lib. II. c. 32.

*) Quia verus Manichaeus et per suam praedicationem docuit nos initium, medium et finem; docuit nos de fabrica (teremtés) mundi, quare facta est et unde facta est, et qui fecerunt; docuit nos, quare dies et quare nox; docuit nos de cursu solis et lunae; quia hoc in Paulo non audivimus, nec in ceterorum apostolorum scripturis, hoc credimus, quia ipse (Manes vagy Manichaeus) a Szentlélek .... mondja Felix Manichaeus Sz. Ágostonnál, de Actis cum Felice lib. I. n. 9.

A látható világ és az ember (a teremtés) e két állomány összevegyüléséből származott, mely azonban a jó Istentől nem jöhetett ki. Sőt inkább abból eredt, hogy a sötétség országa irigységből a világosság országát ellenségesen megtámadta, amikor aztán a sötétség fejedelmei fényrészeket, tulajdonképen a jó Isten alkatrészeit ragadták magukhoz, melyeket a gonosz anyagba fogva bezártak, s hogy azután a világot és embert a világosság országában ellesett eszmény szerént megalkossák. Ezen fényszikra, vagy is az Isten parányi része teszi minden emberben az eszes szellemet, mely tehát a jó Isten kifolyása, valósággal isteni állomány. Hanem az anyagnak is meg van saját lelke, mely a rosz kivánság széke. A manichaeusi tévtan ekképen a világon létező roszat természeti szükségnek nyilatkoztatta, melynek a testben vagy anyagban van alapja; ekképen az elesett emberben létező meghasonlást is őseredetinek, és a test által okozott szükségességnek tekintették. Azonban a jó Istentől elrabolt ezen fényrészeknek nem egyedül az emberben, hanem az állatok-, növények- és fákban is megkell lenniök, hogy többé kevesbbé az egész látható természet isteni állományt tartalmazzon. Mig azonban az állatok lelkét isteni állománynak ismerék, a hust, mint az anyag legöszpontositottabb kifejezését, teljesen fénytelennek és rosznak tartották, amiért is annak élvezése egyátalán tiltva volt. A növények közt a szőlőtő manichaeusi képzelődés szerént az ördög epéjének egy cseppjéből származott, amitől van a bornak részegitő ereje, s amiért a manichaeusoknak egyátalán tiltva volt.

A megváltás Manes szerént az anyagba zárolt fényrészek, vagyis isteni állomány elszabadulása, és a világosság országába visszavitele által történik. A földben fogvatartott fényrészek, részint a napereje, részint a földet körülvevő légnek a növények- és gyümölcsökre gyakorolt befolyása által csalatnak ki és szabaditatnak meg lassankint.

Azért is a manichaeusok a nap nagy fénytömegét megváltó Jézusnak nevezték, s a perzsák módjára imádták, a levegőt pedig sz. Léleknek nevezték. Az emberben a fényrészek szabadulásának a jó Isten- és az ő fényországának megismerése és a fény és sötétség, az isteni és nem isteni között önnön természetében és az egész világon létező ellentétének öntudata által kell megtörténnie. Az első lépés e magasabb öntudatra azon törvénynek áthágása volt, melyet a sötétség fejedelme kezdetben az első emberpárnak adott, hogy a jó- és gonosz tudás fájáról ne egyenek *). Midőn pedig ez az öntudat az emberekből mindinkább kiveszett, a megváltó Jézus lejött a napból, és a földön tündetestet (Scheinleib) vett föl, melyben az emberek közt járt, őket a természetökben létező kiengesztelhetetlen meghasonlás felől fölvilágositá, és isteni lényök öntudatára segité. Minthogy Krisztus csak tündetesttel birt, természetesen mind az elesett, ami születésétől fogva egész szenvedéseig és kereszthaláláig az ő valóságos emberi természetét illette. E fölvilágositást végre bevégzé Manes az által, hogy a fényrészek megváltására szükséges gyakorlati rendszabályokat is meghozta, p. o. a husevést, a házasságot és gyermeknemzést közönségesen és átalán

*) Hasonlókép fejti meg Schiller Frigyes is, Németország egyik legünnepeltebb költője, ki a költőt mint történetiró sem tagadja meg sehol, azt, amit a sz. irás „az első ember elestének" nevez, állitván, hogy ez a legszerencsésebb és legnagyobb esemény az emberi nem történetében, minthogy az ember állitólagos engedetlensége amaz isteni törvény iránt, nem más, mint eltérés az ő ösztönétől, tehát öncselekvésének első nyilvánulása, eszének első merénye, erkölcsi létének első kezdete, ami által magát az állatiság határain fölülemelte, és nagykoruvá kezdett lenni; és ezt nevezi ő bölcsészeti szemlélődésnek. L. Schillert: Etwas über die erste Menschengesellschaft nach dem Leitfaden der mosaischen Urkunde.

megtiltotta. A megváltás tehát az elválasztás és tisztitás ezen folytontartó folyamatában a világosság és sötétség országának egymástól teljes elkülönitésére vezet, miként az őseredetileg létezett, s csak a kettőnek boldogtalan összevegyitése által zavartatott meg egyidőre.

A manichaeusi rendszerben tehát a rosz sajátságos önálló örök állomány (substantia) és az embernek lényeges alkatrésze. Az anyag, minthogy a sötétség országához tartozik, szükségképen rosz, amiért is a manichaeusi tévtan a kegyszereket, melyekben az Isten malasztja eszközeül az anyagot használja, egyátalán el- vagy megvetette. A keresztséget egészen értéktelennek és haszontalannak nyilvánitotta, legfölebb a felekezet magasabb lépcsőjére való fölvételés szertartásaul hagyta meg; urvacsora gyanánt valamit azt a felekezet borzasztó elferditése szerént gyakoroltak. A test föltámadását is tagadták, minthogy végre a világosság országába csak az abból származott lélek tér vissza és marad meg azontul a fényország állományában, a rosz anyaggali minden további összeköttetés nélkül.

Manes, e rendszer szerzője 277 évben Sapor perzsa király parancsára kegyetlenül kivégeztetett; elevenen megnyuzták, kitömött bőrét intő példaul a városkapujára akasztották, husát a kutyáknak vetették eledelül. Tanításának mégis a harmadik, negyedik és ötödik században számos követője volt, nemcsak egész keleten, különösen Perzsia-, Mesopotamia- és Szyriában, hanem Áfrika-, Itália- és Galliában is. Ezt főkép abból lehet megfejteni, hogy a manichaeusok a katholika egyházban szeréntök uralkodó vakhit és észigázás ellen hevesen kikeltek, a maguk szabad, eszes vizsgálódásával dicsekedtek, s azt állitják, hogy tantételeiket mind észokokon alapitják. Az ily fönnenhangzó igéretek a kevélységet csalogatták; ifju, tapasztalatlan emberek, hiu és a fensőbb müveltség hire után sovárgó nők

elhagyták magukat szédittetni; a közönséges érzékiség is kielégitést nyert titkos isteniszolgálatuk közben; s mindamellett még a közönség előtt a tulszigoru életmód látszata is mentve maradt. —Ezen emberek a szentirással a legnagyobb önkény szerént bántak; ami nekik való nem volt, elvetették, mint p. o. az ó szövetséget, és apostoli cselekedeteket. Mindenkép azon voltak, hogy egyes evangeliumok között ellenmondásokat találjanak, s azokat a lehetségig nagyitsák, hogy ezek alapján azt, ami nekik tetszik, mint valódit elfogadják, a többit pedig, mint nem valódit elvessék*). S midőn igy az apostolok valódi iratait a lehető

*) Szent Ágoston szavainak az ily eljárás ellen, minden időre classicus értelmök van: Aperte dicite, non vos credere Christi Evangelio, nam qui in Evangelio quod vultis creditis, quod non vultis, non creditis, vobis potius quam Evangelio creditis (c. Faust. XVII. 3.). Respondetis, ex Evangelio vos probare: Si quod vultis, ei credimus, et quod non vultis, ei non credimus, iam non illi, sed vobis credimus (cont. Faust XXXII. 16.). Videtis ergo id vos agere, ut omnis de medio Scripturarum auferatur auctoritas et suus cuique animus auctor sit, quid in quacunque scriptura probet, quid improbet, id est ut non auctoritati scripturarum subjiciatur ad fidem, sed sibi scripturas ipse subjiciat; non ut ideo illi placeat aliquid, quia hoc in sublimi auctoritate scriptum legitur, sed ideo recte scriptum videatur quia hoc illi placuit (c. Faust. XXXII. 19.). „Infelices inimici animae vestrae! quae unquam literae (irás) ullum habebunt pondus auctoritatis, si Evangelicae si Apostolicae non habebunt? De quo libro certum erit, cuius sit, si literae quas Apostolorum dicit et tenet Ecclesia ab ipsis Apostolis propagata et per omnes gentes tanta eminentia declarata, utrum Apostolornm sint, incertum est? Platonis, Aristotelis, Ciceronis, Varronis aliorumque eiusmodi auctorum libros, unde noverunt homines, quod ipsorum sint, nisi eadem temporum sibimet succedentium contestatione continua? Multi multa de literis ecclesiasticis conscripserunt, non quidem auctoritate canonica, sed aliquo adjuvandi studio sive discendi. Unde constat, quid cuius sit, nisi quia his temporibus, quibus ea quisque scripsit, quibus potuit, insinuavit at-

legegyoldalubb és legelfogultabb itészettel kimesterkélték, más felől igen tevékenyek voltak, hogy Jézus élete és tanítása felől különféle apostolok neve alatt hamis iratokat gyártsanak és hozzanak forgalomba; s igy az uj szövetség ugynevezett áleredetü könyvirodalma (apochrypha literatura) legfőkép tőlök és a gnosticusoktól veszi eredetét.

Krisztus egyháza ezen annyira kereszténytelen tévtant első szempillantás óta egész határozottsággal elutasitá; mivel az ily tan istentelensége és megvetendősége felő semmi kétség sem lehetett, elvetése végett semmi további vizsgálatra sem volt szükség; minden igaz keresztény undorral fordult el tőle. A csábitás akadályozására mégis sok azon korbeli keresztény tanitó az ő irataiban hathatósan küzdött ellene; kivált sz. Ágoston, ki korábbi ifjuságában szintén hosszabb ideig e felekezethez tartozott. A római császárok szigoru büntetőtörvények által iparkodtak e tévtant elnyomni, a pogány császárok ugyan politikai, a keresztények pedig valláserkölcsi okoknál fogva.

---

que edidit, et inde in alios atque alios continuata notitia latiusque firmata ad posteros etiam usque ad nostra tempora pervenerunt, ita ut interrogati, cujus quisque liber sit, non haesitemus, quid respondere debeamus? Sed quid pergam in longe praeterita? Ecce istas literas, quas habemus in manibus, si post aliquantum tempus vitae hujus nostrae··· quisquam neget esse meas, unde convincitur, nisi quia illi, qui nunc ista noverunt, notitiam suam ad longe etiam post futuros continuatis posterorum successionibus trajiciunt? Quae cum ita sint, quis tandem tanto furore caecatur, nisi daemoniorum mendaciloquorum malitiae atque fallaciae consentiendo subversus sit, qui dicat, hoc mereri non potuisse Apostolorum Ecclesiam, tam fidam, tam numerosam fratrum concordiam, ut eorum scripta fideliter ad posteros trajicerent, cum eorum cathedras usque ad praesentes Episcopos certissima successione servaverint, cum hoc qualicunque hominum scriptis, sive extra Ecclesiam, sive in ipsa Ecclesia tanta facilitate proveniat.“ (c. Faust. XXXIII. 6.)

27. §. Diokletian császár nagy üldözése.

A keresztényüldöző Valerian megbukása után az Isten egyházára hosszabb ideig tartó nyugalom következett. Csak Aurelian (270—75 év) készitette el az üldözési rendelvényt; mielőtt azonban e rendelvény a birodalom távolabb eső tartományaiba elhatolt volna, maga a császár is megöletett; utódai pedig: Tacitus, Probus, Carus, a keresztényeket nem bántották.

284 évben Diokletian lépett a császári trónra, nagy belátásu és vitézségü férfiu, ki a hanyatló birodalmat megint erős kezekkel emelte. Az ő éleslátását nem kerülte ki, hogy a három világrészen elterjedt roppant birodalmat egyetlen ember jól sem nem kormányozhatja, sem nem védelmezheti. Azért elhatározá, hogy nemcsak egy császártársat veszen föl Augustus czime alatt, hanem két alcsászárt is rendel (Caesares), mindezeket kölcsönös érdekek által szorosan összekötvén, s magának mint legfőbbnek alárendelvén. Császártársul (Augustus) nyugatra nézve Maximiant, a hős katonát választá; melléje alcsászárul a szelid Konstantinus Chlorust adá; maga mellé keleten a nyers Galeriust vette alcsászárul. Ekképen a nyers erő keleten és nyugaton okos szelidséggel volt egyesitve. A régi Róma most elhagyatott; mert Diokletian Nikomediában, Maximian pedig Milanoban székelt. A birodalom külellenei hosszas véres harczban legyőzettek, elannyira, hogy Diokletian a negyedik század elején a birodalom minden ellenségének legyőzése után ünnepélyes diadalmenetet tarthatott.

E hosszu idő alatt, közel husz évig, Diokletian a keresztények iránt állandóan kegyesnek mutatta magát, még magasabb hivatalokra is fölemelte őket, s vallásuk szabad gyakorlását is megengedte nekik. Ez által a keresztények száma gyorsan növekedett; nem sokára a régi templomok

igen kicsinyek lettek, és mindenfelé uj szép nagy templomok emelkedtek; Nikomediában is a császári palotával szemben egy magaslaton pompás templom épült. Maga a császárné is leányával, a Galerius feleségével együtt fölvette a kereszténységet, s a császári udvarnál sok keresztény volt. — Emellett a nyugalom hosszu ideje alatt, mint egykor Decius előtt, némely bünök is csusztak be, mint: gondatlan egykedvüség, elégedetlenség, uralkodásvágy, becstelenség és csalás. A hadseregnél lévő keresztényeken tüntek föl első jelenségei a közeledő zivatarnak, melylyel az Ur az ő egyházát megkisérleni és tisztitani akarta. A thebai sereg, mely ősrégi monda szerént keresztényekből állt, és Maximian parancsára azért, mert az isteneknek áldozni nem akart, Galliában lekaszaboltatott, volt ezen üldözésnek első hekatombéja (százasáldozat) *).

A dolgok ilyen állásában a római birodalom utolsó irtóharczra készült a kereszténység ellen. Diokletian az időt igen jól választá, s az ügyet ismeretes okosságával ugy intézte, hogy a keresztények az egész világ előtt igen is büntetésre méltóknak látszattak, minthogy ugy tetszett, hogy a császár szelidségétől a keményebb rendszabályokat mintegy fokonkint erőszakolták ki. A külellenek a győzödelmes császárok által, kik magukat a nagy istenek és birodalomvédők különös oltalmába ajánlották **) mind legyőzettek; Diokletian, keleti szokás szerént, az isteni tisztelet bizonyos nemére és több elődjének példája szerént e czimre tartott igényt: Deus et Dominus noster ***), ami a kereszténységgel egyátalán össze nem

*) A csapat vezére Sz. Móricz volt, kitől a vértanuság helyét örökitő templom és kolostor neveztetik: S. Maurice, Schweiczban.

**) Diokletian Jovinusnak, Maximian Herculeusnak nevezte magát.

***) Diocletianus se primus omnium, Caligulam Domitianumque,

fért. Maguk az istenek félreérthetetlen jelek és feleletek által felhivták a császárt, hogy illető tiszteletökre a keresztényeket rászoritsa. Veje Galerius alcsászár is, a keresztények esküdt ellensége, élénken sürgette a császárt, aki, ugy látszott, mintha vele született szelidségénél fogva az istenek gyülöletében megátolkodott keresztények ellen keményebb rendszabályokra csak vonakodva határozná el magát. Midőn azonban az első erőszakoskodás után a császári palotában tüz ütött ki, és Galerius azt erősitette, hogy a tüzet a keresztények vetették azért, hogy a két császárt elevenen meg égessék, ekkor a császár haragja nagyon fölgerjedt, és a keresztényüldözés egész hévvel kitört.

303 év Fabruar 23-án a nikomediai helyőrség nagy része mindjárt a nap szürkületével az ottani keresztény templom elé vonult, s azt kevés óra alatt földig lerombolta. És most rettentő módon csapásra csapás következett, mely minden emberi számítás szerént a kereszténység végromlására volt vezetendő. Az egész birodalomba parancs adatott ki, hogy az egyházi elüljárókat (püspököket és papokat) tömlöczre vessék, s ha a bálványáldozat bemutatásától vonakodnának, minden szentirási könyvet elégessenek *), és minden templomot lerontsanak, minden keresztényt hivatalából letegyenek, velök, mint törvényen kivül állókkal bánjanak, törvényes panaszokat csak ellenök, de nem tőlök is fogadjanak el. Ezt követte a törvény, hogy minden keresztényt különbség nélkül elfogjanak, s a legkeresettebb kinzásokkal eltérésre kényszeritsenek.

Most kezdődött a rettenetes vérontás, melyről az

Dominum palam dici passus, et adorari se appellarique uti Deum. Aurel. Victor. de Caesar. c. 39.

*) Ez a jelen üldözés sajátságos vonása. A szentirás átadása a pogányok kezeibe, hogy azt elégessék, az eltérés egy neméneк tekintetett (crimen traditionis), s akik azt elkövették traditores-nek neveztettek.

azon korbeli történetirók némely részleteket följegyeztek. Hiteles tudósítások jelentik, hogy egyetlen egy hónap alatt 18.000 keresztény végeztetett ki. A császár adta az első jelt az udvarában lévő keresztényekkeli bánásmódja által. Péter, a császári kamarás, elsőben embertelenül megostoroztatott, azután sebeire só és eczet öntetett, végre ugyan ő lassu tüzön megégettetett. A nikomediai püspök lefejeztetett, utána a keresztények számtalan sokasága részint lefejeztetett, részint elégettetett, részint repedezett hajókra hurczolva a tengerbe sülyeztetett. Egyiptomban oly nagy volt az áldozatok száma, hogy a pallosok eltompultak, s a kifáradt hóhéroknak egymást fölváltaniok kellett. Kelet minden tartománya, helytartóik és biráik találékonyságához képest, másmás halálnemével végezte ki az állhatatos keresztényeket; itt egyszerüen lefejeztettek, másutt keréken törettek vagy megfeszitettek, vagy más iszonyatos módokon kinoztattak, vagy vadállatoknak dobattak, vagy éhhalálra adattak, vagy tüzes rostélyon süttettek, vagy gyönge tüz mellé megforditva fölakasztattak és a füstben fultak meg. Phrygiában egy egész várost, melynek összes lakossága keresztény volt, körülvett a katonaság és fölgyujtá azt, ugy hogy a férfiak, a nők és gyermekek a várossal együtt elégtek. Az isteni igazságok vak gyülölete ennyire kioltotta az emberiség és részvét minden szikráját ezerek és ezerek szivéből. A keresztényeknél ellenben épen most mutatta meg magát a legfényesebben Istennek azon ereje, melyre a kereszténység védői az ő irataikban oly örömest hivatkoztak. Volt eset, hogy egy kereszténynek markát erőszakosan megtömték tömjénynyel s valamely bálványkép előtt gyujtott tüz fölé tartották erősen, hogy ha majd fájdalmában mozgatni fogja és igy egy szem tömjény az áldozatlángra hull, mondhassák, hogy áldozott. Barlaám, egy szyriai földmüves, nyugodtan tartotta kezét, mig elnemégett; hanem aztán e kin következtében meghalt. És nem

ő volt az egyetlen, kiben ily csodálatos volt a hiterő. Még más szép vonásokat is tartott fön a történelem. Igy Felix áfrikai püspököt egy szelidebb érzelmű biró elé vezették, ki neki kibujót akarván nyitni, azt kérdezi tőle a kihallgatásnál; miért nem akarja a szentirást kiadni, talán nincs is neki? A püspök méltatlanságnak tartotta életét hazugságon megváltani, azért nemes igazságszeretettel felelte: van, de nem adom át (elégetésre)*). Ezért halálra hurczoltatott. Ezen üldözés ragadta el a többi jeles vértanun kivül szüz Ágnest is Rómában, szent Áfrát Augsburgban, a két hadvezért, t. i. Sebestyént Milanóban, és sz. Flóriánt Lorchban.

Igy tartott az üldözés két évenát anélkül, hogy czélját érte volna, Tertullian szép mondata, „hogy: a mártyrok vére a keresztények magva“, ismét dicsően igazolta magát. A keresztények nyugodtan szenvedtek és haltak meg meggyőződésökért; és ámbár számuk máris szerfölött nagyon meg szaporodott, még sem tartották szabadnak e jogtalan bánásmódnak erőszakkal ellenszegülni, vagy hit- és lelkismeret-szabadságukat törvényes fejedelmöktől lázadás által kicsikarni**). Hanem az Ur, kinek kezeiben van a királyok szive, ki azt, mint a vizek folyását kormányozza, e kemény próbáltatás után némi enyhülést szerzett nekik. Diokletian a 305 év tavaszán elhatározta magát, hogy a

*) „Habeo, sed non do“, volt az ő rövid és határozott válasza.

**) Már Tertullián mondá: „Possumus dinumerare exercitus vestros, unius provinciae plures erunt (Christiani). Cui bello non idonei, non promti fuissemus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur, si non apud istam disciplinam, (azaz, a keresztény tanitás szerént) magis occidi liceret, quam occidere?“ Apolog. c. 37. Igy szent Cyprian is: „Inde est, quod nemo nostrum, quando apprehenditur, reluctatur, nec se adversus injustam violentiam vestram, quamvis nimius et copiosus noster sit populus, ulciscitur.“ Patientes facit de secutura ultione (divina) securitas. S. Cypr. lib. ad Demet. 17.

császári meltóságot leteszi, s a magán élet csöndes nyugalmába vonul vissza. Titokteljes, átláthatlan fátyol födi ezen, a régi római császárságban egyedül álló esemény okait. Némelyek azt hiszik, hogy a keresztények patakmódra ontott ártatlan vérének látása, és a kereszténység szándékolt kiirtásának teljes sikertelensége Diokletian császárt mély busongásba ejtette, s ez birta e talányos lépésre. 305 év Maj. 1-én leköszönt, s szülőföldére, Salonára vonult Dalmatiába, még Maximiant, a tőle teljesen függő császártárst is hasonló lemondásra birta.

28. §. Ezen üldözés folytatása Galerius és Maximianus császárok alatt.

Ezek után a politikai viszonyok a római birodalomban következőleg alakultak. Diokletian lelépése előtt Galerius és Konstantius Chlorus Caesarokat főcsászári méltóságra (Augusti) emelte; azonban a közvárakozás ellenére Caesárokká nem a Maximian és Konstantius fiai lettek, hanem Galerius tulnyomó befolyása által, az ő kivánatára, a részeges Severus és a nyers, még félvad Maximinus Daja, Galerius rokona lőnek a császári biborral fölruházva. Maximin Ázsiában és Egyptomban, Galerius Illyrikumban, Severus Itália- és Áfrikában, Konstantinus Gallia-, Británnia- és Spanyolhonban uralkodtak. Hanem ez az állapot nem sokáig tartott. Konstantius a következett évben meghalt, és hadserege az ő fiát, a jeles tehetségü és közszeretetü Konstantint kiáltotta ki Augustusnak. Midőn ezt Maxentius, a lelépett Maximian császár fia látná, szintén nem akart elmaradni; ő és atyja Rómába siettek, hol a hadsereg Maximiánt, az ő öreg hős vezérét örömmel üdvözölte, fia pedig gazdag pénzajándékok által kedvezést és tekintélyt szerzett magának. A nép és hadsereg mindkettőjöket megtisztelte az „Augustus“ czimmel. Itália hódolt nekik; Seve-

rust Ravennában megölték, és helyébe Galerius Liciniust, régi fegyvertársát nevezte ki Augustusnak. Maximinus Daja megneheztelvén, hogy egyedül maradt Caesar, önmaga vetteföl az Augustus czimet. Ekkép a római birodalom azon időben (308 év) hat császár alatt állt, kik közül egyik sem bizott a másikban, egyik sem engedett a másiknak, egyik sem ismert el a másikban nagyobb hatalmat. Ily hamar dölt romba Diokletian terve, s nőtt ki a birodalom két részre, keleti és nyugatira szakadásának első csirája. Keleten Galerius, mint Diokletián vője tartá a legnagyobb tekintélyt, nyugaton pedig Maximian, mig hütelen fondorlatainak áldozataul nem esett (310 év).

E császárok között Galerius a keresztényeknak régi ellensége, Maximinus Daja pedig babonáshitű, a bálványozás és bübájolás buzgó kedvelője volt. Ezek tehát megujiták a keresztények üldözését haladék nélkül és sokkal nagyobb hévvel, mint valaha. Maximinus parancsot adott ki, hogy a városokban résznyire elpusztult és összedőlt bálványtemplomokat ujonan fölépitsék, a bálványpapokat mindenütt nagyobb tekintélyre emelte, s minden tartomány főpapjának fegyveres testőrséget adott; a jelfejtőkre még tartományok kormányzását is rájok bizta. Egyuttal azon parancs is kiadatott, hogy a keresztényeket mindenütt névszerént szólitsák föl, hogy a bálványoknak nyilván áldozzanak. A mult idők egész iszonyatosságát mégegyszer fölhasználták, söt elmés találékonyság által még fölül is haladták, hogy a keresztények állhatatosságát megrenditsék. Borzasztó olvasni, hogy az egykoruak tudósitása szerént, mily kinzásokkal illették a keresztényeket. Akkor nyerték el, sok egyebek közt, a vértánuság koronáját, szent Péter alexándriai püspök, a püspökség egyik ékessége, szent Methodius tyrusi püspök, kitünő keresztény iró, és caesariai Pamphylus a tudós pap. Galerius birodalmában, hol a helytartók valamivel szelidebben járhattak el, Krisztus

sok hitvallójának bal térdkalácsát tüzes vassal megbénitották, és jobb szemöket kisütötték; s igy itélték el őket a legnehezebb bányamunkára.

Végre az Isten maga küldött a szorongatottaknak segélyt. Galeriust, a keresztények ezen ellenségét undok nyavala lepte meg; altestén támadt undoritó kelevények, melyekből elviselhetlen bűz áradt ki, s melyek az orvosok minden mesterségét meghiusiták, éjjel s nappal iszonyu kinokat okoztak neki. Kétségbeesve, mint egykor Antiochus, a közelgő halál láttára ő is visszagondolt az általa annyi emberből kiontott vérpatakra: kiknek semmi egyebet sem lehetett bünűl tulajdonittani, minthogy az egy igaz Istenben hittek, s kizárólag egyedül őt imádták. Rendeletet bocsátott ki tehát az egész birodalomba, melynek ily tartalma volt, hogy ő az álladalom közjava tekintetéből a birodalom régi törvényeit épségben akarta tartani, és a keresztényeket hozzá illő szigorusággal rászoritani, hogy a birodalom isteneinek az illető tiszteletet megadják; minthogy pedig őket erre rávenni semmikép sem lehet, most veleszületett szelidségénél fogva kegyelmét akarja velök éreztetni; megengedi nekik, hogy megint templomokat épitsenek, s ezentul hitökkel ellenkező cselekedetekre ne kényszeritessenek; ellenben imádkozzanak a császár javáért. Maximin császár is, noha akaratja ellen, bele egyezett e rendszabályba. Ennek következtében a számos vértanuk a börtönökből és bányákból szabadon bocsáttattak. Az ekkép bénitott, éhség és nyomor által elcsigázott alakok hosszu sorait lehetett most látni, kik hazatértökben örvendezve dicsénekeket zengedeztek Istenöknek, s magasztalták az ő irgalmát. Nem sokára mindenfelé uj templomok emelkedtek, melyeket az igaz Isten szolgái megtöltöttek, nagy csodálkozására a pogányoknak, kik elbámulva mondák: hogy annak kell a nagy, az egyedül igaz Istennek lenni, ki mindenek szeme láttára

ily nagy dolgokat tud cselekedni. Azonban a beteg Galeriusnak fájdalom és halálfélelem által kierőszakolt engedékenysége, melynél fogva ő az oly iszonyatos mint igazságtalan rendszabályokat megszüntette, a mindenható Isten szemeiben neki semmit sem használt; rövid idő mulva siralmas kétségbeesésben meghalt. (311 év).

Most Maximin megint tartózkodás nélkül követte keresztények elleni mélyen gyökerezett gyülöletének korlátlan ösztönét. A régi vértörvényeket, melyeket a Galerius iránti tekintetből nem is irásban, hanem csak szóval egyideig fölfüggesztett, ujolag teljes erőre emelte, azon fölül elrendelte, hogy még a legkiáltóbb életszükségleteket se lehessen a bálványáldozatok általi fertőztetés nélkül kielégiteni. Azonban az idők, mikor az ily véres törvények köztetszéssel fogadtattak, elmultak immár. Valamint a nap az ő fénye- és sugárerejével a sötét borulatot lassankint eloszlatja, mindeneket meg világosit és melegit, ugy a kereszténység is az ő dicsőségével mindig hatalmasabban és mindig mélyebben hatott a bünboritott világ fagyos éjszakájába. A jótévő világosság és valódi emberiségre nemesitő isteni erőnek megismerése, mindig szélesebb körben terjedt. Azért, a keresztényekkeli bánásmód embertelen kegyetlenségét maguk a hitetlenek is roszalták; az üldözött keresztényeknek maguk a pogányok is nyujtottak óvómenhelyet; Rómában szinte annyira ment a dolog, miszerént Maxentius, hogy a római nép kegyét megnyerje, az üldözést megszüntette. Azért Maximinus utóvégre, hogy a keresztények iránti ezen jó hangulatot elnyomja, a hivatalos rágalmazás gyalázatos eszközéhez nyult. Evégre Pilatus neve alatt hivatalos uton hamis okmányokat terjesztetett, melyek tele voltak a keresztények elleni leggyülöletesebb vádakkal, s meghagyta, hogy azokat a gyermekek az iskolában könyvnélkül betanulják. Még a második századbeli rég elhangzott vádak is ujra fölmelegittettek a kereszt-

tények ellen. Hanem a keresztények életükkel czáfolták meg az ellenök szórt hazugságokat. Ugyanakkor éhség és ragály irtózatosan pusztitott a római birodalomban; az éhség elsöpörte a szegényeket, a ragály a gazdagokat és szegényeket egyiránt megragadta, ugy, hogy gyakran egész családok kihaltak, és a holtak halomban hevertek temetetlenül. Ekkor a mindent átölelő keresztény szeretet megint egész nagyságában és fönségében mutatkozott; táplálta az éhezöket, ápolta a ragályos betegeket, temette a holtakat. Az üldözés tüze a keresztények érzületét megtisztitotta és aczélozta, a pogányok ezen érzülettől, s a hittől és Istentől, kitől az kiindult, csodáló elismerésöket megnem tagadhatták. Igy készült lassankint, miután ez utolsó nehéz üldözés, kevés megszakitással 10 évig (303—312) tartott, a viszonyok teljes változása.

29. §. Az üldözések vége; a kereszténység győzelme a római birodalomban.

A kereszténységnek a pogányság fölött kivitt diadala eszközeül az Isten Konstantin császárt választá ki, a szelid Konstantius Chlorus császárnak első neje- a jámbor Ilonától született fiát. Már Konstantius Chlorus barátságos érzületet nyilvánitott a keresztények iránt. Midőn Diokletián üldözési parancsa megjelent, minden, udvarában lévő keresztényt maga elé hivatott, a császári parancsot elejbök terjeszté, s nyilatkozatra szólitá föl őket, ha valljon engedelmeskednek-e annak, vagy nem. Azokat, kik erre készeknek nyilatkoztak, azonnal elbocsátá szolgálatából, azt mondván nekik: „Hogyan várhatna tőletek szilárd hüséget a ti földi uratok, midőn mennyei királytok- és uratoktól oly könnyen elpártoltok?“ Azokat ellenben, kik azt nyilatkoztatták ki, hogy a kereszténységben állhatatosan meg-

maradnak, hűségökért nyilván megdicsérte, és ezentul mint kipróbált lelkismeretes emberek iránt, a legnagyobb bizalommal viseltetett. Ezen érzületét derék fiának is örökül hagyá, mit aztán anyja gondosan ápolt.

Maximian és Galerius halála után keleten Maximinus és Licinus, nyugaton Konstantin és Maxentius uralkodtak. Ez utóbbi Itália- és Afrikában örökös méltatlankodást és legdurvább zsarnokságot gyakorolt, kielégithetlen dicsvágygyal és korlátlan kicsapongással. Ugyan ezt tevé Maximinus is keleten, e két császárt érzületük öszhangzása szövetkezésre vezette, ami inditóokul szolgált a két másik császárnak, Konstantin- és Licinusnak, hogy hasonlóképen ők is ketten szövetkezzenek. Ezen szövetség Konstantin sürgetésére (312 év) egy a keresztényeknek kedvező törvény által pecsételtetett meg, mely által Konstantin és Licinus birodalmában minden keresztény felekezetnek szabad vallásgyakorlat biztositatott, azon világos hozzáadással még is, miszerént a császárok kivánják: hogy mindenki a maga hite- és vallásánál maradjon.

Ezen állapotnak végre elhatározó válságra kellett vezetni, ami nem sokára beis következett. Midőn a feszültség Maxentius és Konstantin között legfőbb fokát elérte, s az elsöbbik a Konstantinnak alá vetett részekbe ellenségesen beütni készült, Konstantin elhatárzá, hogy ellenfelét megelőzi és a háborut Itáliában megnyitja. Utközben azon elmelkedett, hogy isteni segély nelkül ellenfelének sokkal nagyobb hadserege és bűbájos mesterségei ellen alig boldogulhat; s minthogy az elobbi császárok az általok tisztelt régi istenek oltalmával a szerencsétlenséget kinem kerülhették, ő a világegyetem legfóbb egy Istenéhez fordult, kit már atyja nagy tiszteletben tartott, s kinek dicsőségét és szerencsejet köszönte. Ehhez folyamodott ő, hogy vegye oltalmába és ismertesse meg magát vele. Ekkor fényes délben egy csodálatos jel, ragyogó kereszt,

jelent meg az égen e fölirattal: *Τουτῳ νικα* — ebben fogsz győzni. Következő éjszakán Krisztus jelentmeg ugyanazon jellel, s meghagyá neki, hogy egészen a mennyei tüneményhez hasonló hadijelt készitessen, melyet aztán ezentul, mint birodalmi zászlót használjon a csatákban, oltalmul minden veszély ellen. Igy beszélte el ezt esküvel erősitve maga a császár, és caesariai Özséb (Eusebius) a császár meghitt barátja, korának legnagyobb történetirója a császár szájából igy hagyományozta át az utóvilágnak. S valóban, ha van a történetben igazolt föltünő csoda, vagy is az isteni gondviselésnek az emberek történetébe rendkivüli benyulása, kétségkivül megkell ismerni, hogy a világtörténelemnek ezen nagy fordulópontja ilyen czélirányos és Istenhez méltó csoda volt *).

Most már bizva a mindenható oltalmába, kinek jele vezérlé hadseregét, gyors győzelmirohanással nyomult előre Konstantin egészen Itália sziveig. Róma falai elött, a milviusi hid mellett elterülő, hegyektől átszegett széles rónán volt az utolsó csata. A csata makacs küzdés után Maxentius megveretése- és halálával végződött. A győzőt hangos örömriadással fogadta a római nép; az elesett zsarnok rémuralma a jobb idők utáni óhajtozást végtelenül fölfokozta, s Konstantin bölcs szelidsége által megmutatta, hogy a benne helyzett reményekre méltó. Az ezen győze-

*) A hitetlenség gyakran megkisérté e csodás eseményt, melyet, minthogy az egész hadsereg szemeláttára történt, s már akkor az egész világon beszéd tárgya volt, egészen eltagadni nem lehetett, legalább természetesen magyarázni; hanem a magyarázatok csaknem csodálatosabbak lettek, mint maga a csoda. Az uj, labarumnak nevezett hadijel, ily alaku volt ☧; az az fölül a kereszten Krisztus nevének két első betüje, a két görög nagy betü XP volt. Több mint száz esztendő mulva is ott őriztetett e hadijel, mint történeti nevezetesség a császári palotában, mint ezt az ötödik századbeli történetirók bizonyitják (Socrat. Hist. Eccles. lib. I. c. 2.).

lem emlékére állitott diadaliven az akkori és utóvilágnak ünnepélyesen hirdeté, hogy győzelmét az Istenség befolyásának- (instinctu divinitatis) köszöni *). Még jelentékenyebb volt, hogy a főpiaczon fölállitott szobrának kezébe a keresztet adatta, támadék gyanánt, alája ezen fölirást tetetvén: »Ezen üdvösséges jel (hoc salutari signo) által szabaditottam meg várostokat a zsarnok igájától, s adtam vissza a római tanácsnak (senatus) régi fényét és tekintélyét." Most már, több mint évezredes fönállás után, bukásra hajoltak a Capitolium elhagyott istenei, és Róma, melynek földe oly sok keresztény vért ivott, első hódolt a kereszt diadalmi jelének, örömmel üdvözölt császárja kezében.

A tél folytán a szövetséges császárok Konstantin és Licinus Milánóban találkoztak, s a 313 év kezdetén uj, a keresztényeknek kedvező törvényt adtakki: melyben a keresztényhitre térés minden alattvalónak világosan megengedtetett, a katholika egyháztól elvett gyülhelyek, akár elkobozva, akár elajándékozva vagy adva voltak, ingyen vissza adattak, ugy, hogy a vevök kárpótlását az álladalom vállalá magára, végre az egyházak, vagy gyülekezek, mint testületek birlás- és szerzés-képeseknek nyilvánitattak **).

Míg a két császár Milánóban tartózkodott, Maximinus erős hadsereggel csapottbe a Licinus tartományába. Licinus sietett ellenállni, s minthogy szövetségestársa Konstantin Maxentiuson nyert győzelmét Krisztus segitségé-

*) A Palatin és Amphitheatrum közt, hol a pogány Róma világhóditó hatalma, az egyház láthatlan és szenvedésekben megedzett ereje ellen három százados borzasztó harczát vivta, most is fenn áll e diadaliv, mint a keresztény egyház győzelmi jele, maga a császár (Imperator) által állitva, egészen közel a Titus szintoly emlékezetes, és szintén föntartott diadalivéhez.

**) A törvény olvasható: Eusebii Hist. Ecclesias. X. 5. Lactantius de mortibus persecutorum. c. 48.

nek köszönte, ő is az egy igaz Istent hitta segitségül, s e-végre egy különös imát osztatott szét hadseregében. Maximinus pedig az ő pogány isteneinek segedelmére bizta magát, s fogadást tett Jupiternek, hogyha őt győzelemre segiti: az egész kereszténységet kiirtja. Hosszu heves harcz után megveretett, és átöltözve futott vissza Ázsiába. Midőn ott is szorongattatván, semmi szabadulást nem látott volna, mégegyszer gazdag asztalnál dobzódott. Azután mérget ivott; mely azonban a tulterhelt gyomorban nem hathatván egész erejével, csak hosszas és borzasztó gyötrelmek után végezte iszonyatosan életét (313 év).

Most már Licinus egész keleten, Konstantin egész nyugaton uralkodott. Békében éltek, mignem Licinus mindig jobban és jobban a pogánysághoz hajolván, a keresztényeket (320 év körül) megint üldözni kezdé. Azonban nem mindjárt lépett föl nyilvánosan a keresztények ellen; először a keresztény templomokat csukatta be és döntette le, azután néhány püspököt is kivégeztetett. Emiatt közte és Konstantin közt háborura került a dolog, melynek Licinus világos nyilatkozata szerént, a birodalom régi védistenei és a Konstantin idegen Istene között dönteni kellett. A csata megvivatott, Licinus az ő isteneivel legyőzetett (323 év); Konstantin ugy állt, mint a nagy római birodalom egyedül-uralkodója, s az egy igaz Istennek adott dicsőséget, ki egyháza minden üldözőjét megsemmisité, őt pedig legbölcsebb czéljainak eszközévé választá ki.

Terjedelmes törvényeket hozott, melyekben a pogány császárok korábbi üldözési parancsai keleten visszavétettek, azok minden hatása megszüntettetett, s a keresztények teljes, korlátlan vallásszabadsága az egész birodalomban ünnepélyesen megerősitetett *).

---

*) Az illető törvény, in Eusebii: Vita Constantini Imperatoris lib. II. c. 23—43.

II. Szakasz.

Az egyház a keresztténynyé lett római birodalomban.

30. §. Nagy Konstantin császár.

Konstantin, a legnagyobb férfiak egyike*), kiket a történelem ismer, azon legmélyebb meggyőződéstől volt áthatva, hogy az egy igaz, örök és mindenható Isten, őt eszközül választá ki, az emberi nemnek az igaz hitre, és igaz istentiszteletre vezérlésére, s hogy a nagy, a nyugati tenger partjaitól egész Áfrika homokpusztáiig és Perzsia határáig terjedő birodalmat azért vetette alája. E meggyőződését nyiltan kifejezte az egész világ előtt. Azért mindenek előtt arra törekedett élénk buzgalom- és nagy okossággal: hogy a kereszténység az egész római birodalomban elterjesztessék. A pogányság ekkor már oly korhadt és gyönge volt, belsejében oly senyvedt, hogy csaknem semmi ellenálló erőt nem mutatott, hanem a gyönge nyomás alatt észrevétlenül omladozott. Őrizkedett mindamellett is Konstantin a régi államvallás követői ellen nyilt erőszakot használni, vagy valakit a kereszténység fölvételére

*) Constantinus vir ingens, mondja róla a pogány Eutropius in Breviar: Hist. Rom. lib. X. c. 5. Hogy ezen történeti vallomás egész sulyát átlássuk, nem kell felednünk, hogy nagy pártküzdelmek idején mindenik párt kisebbitteni törekszik ellenét, méltatlanul legalább bizonyosan nem magasztalja azt. Volt is több pogány iró, különösen Sozimus az ötödik század közepe táján, kik Konstantin császárt minden módon lealázták. A mostani hitetlenség, mely épen semmi titkot sem csinál belőle, hogy előtte a pogány tévhit türhetőbb, mint a keresztény csodahit, természetesen a vele rokon- és egyérzelmü régi pogánysághoz csatlakozik, midőn Konstantin császár megitéléséről van szó.

erőszakolni. Mivel pedig azt hitte, hogy legkevesebb embert lehet az igazság ereje által hite változtatására birni, amiben, a római birodalom akkori népességének romlott tömegét tekintve, némi igaza van is, más eszközökre gondolt, melyekkel a pogányokat a keresztény egyházbalépésre birni lehessen. Ily eszközök az ő gondolata szerént valának: gazdag pénzadományok a szegényeknek, másokra nézve barátságos fogadás és kegymutatás, ajándokok, hivatalok és megtiszteltetések. Ezen módokkal sokakat megnyert a kereszténységnek, kik között természetesen olyanok is voltak, kik a keresztséget csak külsőleg, a pillanatnyi haszonért vették föl, bensőképen azért pogány érzületöket megtartották. Gyakran történt, hogy a kereszténységet egész városok szabadon, saját ösztönükből elfogadták, templomaikat és bálványaikat lerontották és keresztény templomokat építettek. Ily körülmények közt lehetlen volt az egyháznak régi gondosságát és szigorát az uj tagok fölvetelénél, szokása szerént megtartani. Minek az lett következése, hogy a keresztény községekben az első idők fönséges hitereje és erkölcstisztasága sokképen elhanyatlott.

Konstantin rendszabályai a pogányok ellen, megkimélték a személyeket, inkább a pogány intézvények ellen voltak irányozva. Bölcs óvatossággal csak a titkos áldozatokat tiltá el, melyekkel akkor gyakran államellenes fondorlatok voltak összekötve; az államhivatalnokoknak is megtiltá, hogy mint ilyenek az isteneknek áldozzanak, minthogy az államnak ezentul kereszténynek kell lennie. A bálványokat titokteljes homályukból napfényre hozatta, azokat minden éköktől megfosztatta, s igy adatta át az értéktelen tuskókat tisztelőiknek; a melyek arany és ezüstből voltak, azokat megolvasztatá, hogy belőlök pénzt veressen, a remekmüveket azonban, mint a főváros ékességeit, a nyilvános közhelyeken állitatá föl; egyuttal megtiltá

a császár képét pogánytemplomokban fölállitani. Ezután az oly bálványtemplomok ellen fordult, melyek gyalázatos kicsapongás és szemtelen csalás helyeül szolgáltak; ezeket a közerkölcsiség tekintetéből lerontatá, azután lassankint másokat is, főkép olyanokat, melyek már meglehetősen pusztulásnak indultak, s ezeket most tetőiktől megfosztatván egészen veszendőben hagyta. Hasonlóképen az erkölcstelen pogány szokások és ünnepek is törvény által eltiltattak. A viadori küzdések ellen is hozott törvényt, mely azonban végrehajtva nem lett. Ezen óvatos eljárás, hozzá a Konstantin által megbuktatott zsarnokok rettenetes idejének élénk emlékezete, és a közönségesen elterjedt meggyőződés, hogy Konstantin császár különös isteni oltalomnak örvend, minde rendszabályok kivitelét a hatalom használása nélkül is könnyüvé tették. Ezen fölül a pogányokat szóval és irásban nagy nyomatékkal intette, hogy a bálványozás esztelen tévelyétől álljanak el, mely ugy is csak az istentagadás utolsó bástyája, hódoljanak inkább az igaz Istennek, ismerjék el gondviselését, fogadják el megváltását és féljenek itéletétől.

Másrészről a császár a kereszténység iránti szeretetét és tiszteletét sokféleképp kitüntette. Nyilván megvallotta, hogy a világ fölötti uralmát Istentől nyerte, kinek egykor számot kell adnia uralkodásáról. Azért roppant birodalma gondjai közt sem feledkezett meg soha, sem a buzgó imádkozásról, sem a szentirás szorgalmas olvasásáról, melynek másolatait saját költségén készittette és terjesztette. Palotája templomhoz hasonlitott, melyben a császár maga volt alattvalóinak előimádkozója; ha háboruba ment, tábori kápolnát vitt magával *), és a püspököknek imádkozniok kellett érette. A püspököket nagy tiszteletben

*) Az egyes csapatok is kaptak ez időtől fogva saját papokat, egyegy sátorral az isteni szolgálat megtartására. Sozom. I. 8.

tartotta, császári asztalához ültette, s az állam-hivatalnokok fölé helyheztette *). Sőt ő magát is a püspökökhöz hasonlitá, s ezen emlékezetes nyilatkozatot tette: Ugyanazon szellemben és módon, amint a püspökök az ügyeket az egyház belső körében rendezik és kormányozzák, kell ő neki is, Isten kegyelméből lévén arra rendelve, az egyház körén kivül eső ügyeket kormányoznia **). Különössen az által tüntette ki leginkább a keresztényeket, hogy legörömestebb nevezte őket a tartományok helytartóivá, s bizott rájok más hivatalokat. A papságnak az állam kincstárából gazdag jövedelmeket utalványozott, a templomoknak nagy ajándékokat adott. A vasárnapok és ünnepek megtartása és megszentölése az alattvalóknak átalán, különösen a hivatalnokoknak és katonáknak a császár példája és parancsa által szivökre köttetett.

Konstantin szándéka az volt: hogy a birodalom keresztény legyen. Evégre uj keresztény fővárosra volt szükség. E czélra Konstantin szerencsés pillantása a két világrész határán gyönyörüen fekvő, s jeles tengerrévvel ellátott kis Byzanczot szemelte ki. A népek zsákmányaiból nagygyá lett birodalom egész gazdagságát pazar bőséggel használták föl, hogy az uj fővárost a legnagyszerübb mérvben a legnagyobb pompával állitsák föl. A város alapitójától Konstántinápoly (*Κωνσταντίνουπόλις*) nevet nyert, s oly jelentőségre emelkedett, miként rövid tiz év közben (325—35 év) egy város sem, mely jelentőségét több mint másfél évezreden át megtartotta. Azért a római birodalom fővárosa uj Rómának is neveztetett s Konstantin akaratja szerént egészen keresztény jellemet viselt, anélkül, hogy valaha po-

---

*) *Παντός γαρ εἶναι δικαςοῦ τους ἱερεῖς του θεοῦ δοκιμωτέρους,* mondá ő. Euseb. Vita Const. IV. 27. cf. Rufini. Hist. Eccl. X. 2.

**) Ily értelemben mondá a püspököknek: *ὑμεῖς μεν των ἐίσω της Εκκλησιας, ἐγω δέ τῶν ἐκτος ὑπό Θεοῦ καδεςαμένος. Ἐπισκοπος ἀν ἐιην. κ. τ. λ.* Euseb. Vita Constant. IV. 24.

gány templomok, oltárók és áldozatok által megszentségtelenittetett volna. Ez uj főváros alapitásában azonban még két más termékeny csirát is találunk, melyek az évszázadok folytán lassankint nagy eseményekké fejlődtek; t. i. önálló világi állása a püspökök legfőbbjének Rómában, s a konstántinápolyi püspökök dicsvágyó törekvése egész az egyházi szakadásig.

Különösen méltó kifejezését találta a császár érzülete a sok templomban, melyek nyilvános költségen épittettek. Ilyenek a birodalom minden fővárosában emelkedtek, az ujonan épült Konstántinolyban, Róma-, Nékomedia-, Antiochia-, Tyrus-, s az ujonan fölvirágzó keresztény Jeruzsálemben. Itt volt különösen a föltámadás nagy temploma, mely a Megváltó sirja fölött aranyban és márványban ragyogva boltosult; más templomok emelkedtek az olajfák hegyén, hol Urunk mennyekbe ment, Bethlehemben, hol a napvilágot egy barlangban először látta, mindannyi császári pompával fölszerelve és drága ajándékokkal gazdagitva. A templomi épületekben mindjárt kezdetben magának az egyháznak eszménye volt kifejezve. Az oltár a kereszttel, Krisztus jelképe, titokteljes távolyban mindenek szemeit magára vonta; azt magasabb helyen a püspök környezte a papsággal; alantabb a hivő közönség állt a két nem szerént elkülönitve; végül a községtől elválasztva azok voltak, kik a teljes egyházi közösségnek még nem örvendtek, kivül a templomon a tornáczban azok álltak, kik csak akkor folyamodtak fölvételért. Ezen alapgondolathoz a legillőbb alakot használták, mely vagy már létezett, vagy akkor találtatott föl. Nyugaton, különösen Rómában a basilikák *) (királylak) vagy nyilvános törvénycsarnokok órómai alak-

*) Ez okból a: Basilica nevezet a templomokra is átment, csakhogy keresztény értelemben, minthogy a királyok királyának tiszteletére szentöltettek s az ő szolgálatára rendöltettek. S. Isidior Hispal. Etymolog. lib. XV. c. 4. n. 11.

ját választották, melyekben a hosszan nyuló oszlopcsarnokokban, elül a középen emelkedettebb helyen álló törvényszék mindenki által látható volt; ez alak azonban még is némi czélirányos változásokon ment át. Igy készült a régi Pétertemplom Rómában, igy a tyrusi főtemplom, a szentbarlang fölötti templom Bethlehemben és hihetőleg a Konstantin által épitett Zsófiatemplom is Konstántinápolyban. Keleten igen szerették a kereszt alakját használni, melynek közepén a kupfődél az égboltozat gyanánt nyugodott, ilyen volt a hires apostol-templom Konstántinápolyban.

A törvényhozásban is kivolt fejezve a császár keresztény meggyőződése. Igy, a Krisztus és váltságunk jele iránti tiszteletből a megfeszités általi halálbüntetést megszünteté; igy a büntetéseket is, melyek a régi római törvényekben a nőtlenek ellen kiszabva voltak, hogy igy senkinek se legyen megnehezitve a nagyobb tökéletességre törekvés a nőtlenség által, amely nem büntetést, hanem tiszteletet és csodálatot érdemel. Szigoru büntető-törvényeket hozott az erkölcstelen kicsapongások ellen, melyeket a pogányság egészen figyelem és büntetés nélkül hagyott. A gyermekek órómai szokásos kitevésének és meggyilkolásának az által iparkodott elejét venni, hogy szegény szülőknek az álladalmi kincstárból, vagy saját vagyonából gyermekeik tartására szükséges költséget utalványozott *). Még a rabszolgákra is kiterjedt keresztény szelid érzelme, az eddigi sokféle formaságok által nehezitett fölszabaditást azáltal megkönnyitvén, hogy az urnak, a templomban a püspök és papsága előtt tett egyszerü nyilatkozata által, a rabszolga teljes szabadságot és római polgárjogot nyert; ezenfölül az urak korlátlan önkényének is rabszolgáik büntetésében határokat szabott, és az ur, ki szolgáját bár-

*) Cod. Theodos. De alimentis l. (XI. 27. l.) ed. Ritter T. IV. p. 197.

mi uton megölte, gyilkosnak tekintetett. Végül fejedelmi tisztének tekintette Konstantin császár a Krisztus egyházának egységét minden hatalmában lévő eszközökkel előmozditani; evégből minden, a katholika egyháztól elszakadt felekezetekhöz komoly fölhivást intézett, hogy tévelyeikről lemondván az Isten egyházába térjenek vissza, mely az üdvösség biztos révpartja; egyuttal vallásos gyülekezéseik is eltiltattak, imaházaik elvétettek. Ennek következtében sokan áttértek a katholika egyházba, ámbár nem mindnyájan őszinte érzéssel; más felekezetek elenyésztek, minthogy ily körülmények közt a további terjedés eszközei elvonattak tőlök.

Azonban a nagy császár szép és nemes vonásaira, melyek a pogány történetiróknál is teljes elismerésre találtak *), homályt vetett a kegyetlen szigoruság, melyet családjában gyokorolt. Neje gyülölte mostohafiát, Krispust, ki a császár első házasságából származott, és atyja előtt illetlen gyanusitásokkal vádolá. Az atya hitt a vádnak, és fiát megöleté. Midőn utóbb a vád hamissága felfödöztetett, a rágalmazó nő halállal lakolt büneért. Legyőzött és megkegyelmezett sógorának Licinusnak, s hátrahagyott gyön-

*) Csak a szenvedélyes kereszténygyülölő Sozimus képez kivételt. Ellenben mind a két Aurelius Victor igy rajzolja őt: „Commodissimus rebus multis fuit; calumnias sedare legibus severissimis; nutrire artes bonas, praecipue studia literarum; legere ipse, scribere, meditari, audire legationes et querimonias provinciarum.“ (Aurelii Victoris Epitome c. 41). „Fiscales molestiae severius pressae; cunctaque divino ritui paria viderentur, ni parum dignis ad publica aditum concessisset. Quae quamquam saepius accidere, tamen in summo ingenio atque optimis reipublicae moribus, quamvis parva vitia, elucent magis, eoque notantur facile. (Aurel. Victor de Caesar. c. 41.) Eutropius is azt mondja felőle: Innumerae in eo animi corporisque virtutes claruerunt.“ Breviar. Hist. Rom. X. 4.

ge fiának Liciniannak kivégeztetésével is őt terhelik; ámbár nincs kikutatva, mennyire szolgálhattak netán erre okul fölségárulási fondorlatok*). Hogy egész életebeli bünei eltöröltessenek, a keresztséget csak élte vége felé vette föl, amit, ámbár lélekben már régen keresztény volt, azért halasztott ennyire, hogy a Jordán vízében keresztelkedhessék meg**); ugyan ott, hol egykor a mi Urunk és üdvözitőnk is a keresztség jelképét adá, és a vizet megszentölé. Mivel pedig Konstantin e szándékát végrehajtani nem tudta, a keresztséget utolsó betegségében az achyori császári várban vetteföl Nikomedia mellett, s nem sokára a kereszteltek fehér ruhájában 337. e. Pünköst napján meghalt. A görög egyház szentnek tiszteli; Nyugat pedig az egyház és birodalom körüli érdemeit a „nagy“ melléknévvel tisztelve ismerte meg.

31. §. Az eretnekségek küzdése az egyház ellen. Az arianusok eretneksége. Az első közönséges gyülekezet Nicaeában.

Konstantin császár uralkodása alatt két hatalmas eretnekség kezdte meg százados harczát az Isten egyháza ellen. Az első a donatistáknak, egyik főnöküktől igy

*) Mikor az ily eseteket, valamint az ő uralkodási vágyát, hiuságát és pompaszeretetét érvényesiteni akarják az ő keresztény meggyőződése öszinteségének gyanusitására; elfeledik, hogy akkor még a malaszt fensőbb erejében a keresztség szentsége által nem részesült, s hogy egyátalán, legjámborabb és jobb meggyőződésnek is sokszor csak sokára sikerül az ember lelkületét egészen át alakitani s minden botlástól megóvni.

**) A keresztségnek az élet végére halasztása a negyedik században gyakran előfordult, az egyház azonban ezt soha sem helyeselte, sőt mindig ellene küzdött.

nevezett eretneksége volt, mely Afrikában vette eredetét (312 év) s főképen ugyanoott terjesztetett is el bizonyos szabad-kalandorok (circumcelliones) által. Ezek azt állitották, hogy az egyház csak igazakból áll, és nem egyuttal bünösökből is, s hogy az egyház a bünösöknek körében eltürése által, megszünik Krisztus igaz egyháza lenni; továbbá, hogy a pap a szentségek kiszolgáltatásánál önnön szentségét közli másokkal, ha tehát ő bünben van, semmi szentséget sem szolgáltathat ki foganatosan; ily esetben tehát a keresztséget ismételni kell. A katholika egyház e tévtan ellen rendithetlen szilárdsággal tartotta fön a kinyilatkoztatott tanitást, hogy a látható egyház a földön igazakból szintúgy, mint bünösökből áll, kiknek teljes elkülönitése csak a világ végén fog bekövetkezni, és hogy a pap, mint a kegyszer kiszolgáltatója, akár igaz legyen, akár bünös, Krisztus nevében és meghagyásából végzi a kegyszer küljelét, melylyel egyszerre Krisztus maga nyujtja bensőképen a méltó fölvevőnek a megfelelő malasztot. A kegyszer foganatja tehát nem a kiszolgáltatónak méltó vagy méltatlan voltától, szentsége- vagy bünösségétől függ. A donatisták kevély eretneksége százéves fönállása után Áfrikában, mely idő alatt a katholikus püspök ellenébe mindenütt eretnek püspököt állitott föl, és erőszakoskodása által sok nyugtalanságot keltett, végre az önmagában fekvő ellenmondás, valamint az elcsábitott, tudatlan népnek a katholikus püspökök általi buzgó tanitása, és a római császár büntető törvényei által megdöntetett.

Csaknem azon egy időben keletkezett egy másik, még veszélyesebb eretnekség, mely különösen a Konstantin alatt ujonan megtértek félpogány érzületének igen hizelgett. Nagy volt azok száma, kik csupán külső indokokat követve tértek a keresztény egyházba. Ezek örömest csatlakoztak oly tanitmányhoz, mely igazi pogány magvat rejtett magában. Ilyen volt az Arius nevű papnak 318 év kö-

rül Alexandriában keletkezett eretneksége, ki az ő püspöke, Sándor, ellen vakmerő hegykeség és gonosz sophistikával kelt föl. Eusebiusban, a nikomediai dicsvágyó és fondorlatteljes püspökben erős támaszra lelt, ki csakhamar az uj felekezet élére állt. A szerzőjéről arianismusnak nevezett tévtan a kereszténység alapját támadta meg, állítván, hogy a váltságunkért emberré lett Istenfia nem valóságos Isten, hanem csak teremtmény, épen mint az angyalok és emberek, csakhogy ezeknél sokkal fönségesebb és tökéletesebb; aki szabadságának kitünő jólhasználása által oly tökéletességre tett szert, hogy az: Istenfia nevezetet érdemlé, s isteni tiszteletben méltóképen részesitetik. Itt látszott ki világosan a tévtannak benső rokonsága a pogánysággal, melynek lényege abban áll, hogy a teremtményt isteni tisztelettel illeti. Hanem egyuttal az is világos, hogy a katholika egyháznak az oly tan ellen határozottan fölkellett lépnie, mely Krisztus neve alatt a pogányságot megint beakarta hozni. Életkerdés volt a kereszténységre nézve, valljon a nemünk emberré lett Megváltója maga az Isten-e, vagy csupa teremtmény? Az eldöntés, akár egyik, akár másik részre, mélyenható, messzeterjedő következményű, a két ellenkező állitás közötti közvetités józan gondolkozónak lehetetlen.

Az egyház, az e fontos kérdés fölötti határozatában kétséges nem lehetett. A kezdet óta áthagyományozott tanitmány, mely az Urtól magától származik, melyet az apostolok mindenfelé hirdettek, utódaik hiven megőriztek, melyért annyi ezer vértanu örömmel áldozta életét, világosan és határozottan kifejezé, hogy az Istennek fia, ő maga is örökkévaló Isten, időben emberré lett és halála által bennünket megváltott. Az istenileg kijelentett igazságnak, az egyház szakadatlan hitében győkerező legbensőbb öntudatát, az uj, sokakat veszélylyel fenyegető tévtan ellenében, világos és határozott alakba öntve ünne-

pélyesen kikellett mondani, hogy mindaz, aki az Isten által kinyilatkoztatott s az egyházban áthagyományozott igazságot becsületesen és őszintén keresi, azt kétségen kivül megismerhesse (l. fölebb a 15. §.). Evégre a katholika egyház valamenyi püspökei, mint a kinyilatkoztatott tanitmány szállitói és őrei nagy gyülekezetre hivattak össze. Ez volt az apostolok ideje után az első közönséges egyházi gyülekezet (*σύνοδος οἰκουμενική*, Concilium universale) tartatott 325 évben, Nicaeában, Bythiniában. Megjelent 318 püspök, köztök csodatévő erővel felruházott férfiak, sok mások, kik erényeik ragyogása, bölcseségök hire, s az utolsó nehéz üldözésben Krisztus dicsőséges megvallása által tüntek ki; kiséretökben voltak minden egyes egyház részéről a papság legválogatottabb férfiai. Soha sem látott még a világ ily nagy és tiszteletreméltó gyülekezetet minden országból összegyülve, élükön, a római püspök nevében, Hosius hitvalló, cordovai püspök Spanyolországban, s két római áldozár, középen köztök aranytrónon a császár teljes pompájában. A világ minden püspökei egyértelmüleg és egyformán bizonyolták*) az őrizetükre bizott tanitást, hogy Megváltónk valóságos Isten; e tanitást az uj tévtan czáfolatára rövid határozott alakba öntötték ezen tartalommal: „Mi hiszünk az Ur Jézus Krisztusban, Isten Egyszülöttfiában, a ki igaz Isten igaz Istentől, öröktől fogva származik, nem teremtetett, egy mivoltu az Atyával.“ Ezen utolsó kifejezés (görögül *ὁμουσιος*, latinul consubstantialis) jelölte tulajdonképen a katholika tanitmány lényegét legélesebb ellentétében az arianusi tévtannal; azért a további küzdés főkép ezen egy szó körül öszpontosult. Ezenkivül még elvettettek mint

---

*) Csak öten képeztek kivételt, kik azonban a roppant többség ellenében csupán a kifejezett meggyőződés közönségességének szembetünőbbé tételére szolgáltak.

hamisak Ariusnak legfőbb tévelyes állitásai, s azok kik ezután ezen állitásokhoz a kimondott igazság ellenére is ragaszkodnának, a katholika egyházból kizárattak*). Végül némely az egész egyházat érdeklő ügyek intéztettek el, s többrendbeli a külviszonyok által, szükségessé vált közönséges egyházi törvények (*Κανων*, Canon) hozattak. A hitnyilvánitás köriratban mindenfelé kihirdettetett, s a katholikus keresztények által mint „Isten szava" hivő tisztelettel fogadtatott; a határozvány nicaeai hitczikkezet (symbolum) neve alatt a keresztény hitvallásnak mai napig egyik főalapja. Egyuttal a császár kemény fenyegetéssel parancsolta meg, hogy a tévtan terjedésének minden lehető gátlására Arius könyveit beszolgáltassák és mind elégessék. Ariust, mert tévtanához makacsul ragaszkodott, javithatlan követőivel együtt kizárta a zsinat az egyház közösségéből, megtiltván neki, hogy valaha Alexándriába menjen, és a császár, hogy ártalmatlanná tegye, számkivetésbe küldötte őt.

32. §. Folytatás. Sz. Athanaz küzdelme az arianusokkal.

A gyülekezeten megjelent papok között egy Athanáz nevű alexandriai fiatal szerpap, kit ama város öreg püspöke különös bizalmával ajándékozott meg, mély tudományossága és ragyogó ékesszólása által annyira kitünt, hogy az egész gyülekezetnek, még a császárnak figyelmét is magára vonta. Alig került bele félév, hogy Sándor püspök meghalt, és Athanáz szerpap minden fiatalsága daczára a papság és nép nagy egyetértésével Alexándria püspökévé

*) Ebben oly joggal élt az egyház, mely minden társulatnak lényegében fekszik, melylyel Krisztus világosan fölruházta, s melyet sz. Pál apostol mindjárt kezdetben gyakorolt, s mely fönmaradásához egyátalán szükséges (L. föllecb a 15. §.).

választatott. Ő lön az ezentul, ki a kereszténység második fővárosában gazdagon megáldott szelleme egész erejével küzdött az arianismus ellen.

Athanáz a kinyilatkoztatott igazság mellett az eretnekek ellen, tudományos vitatásába ereszkedett annak, hogy a Fiu igaz Isten és egymivoltu az Atya Istennel; minthogy világos lőn előtte, hogy az egész kereszténység e tanon nyugszik. E nagy föladásban a görög bölcsészet mesterei, különösen Plato által kimüvelt szellemmel, gazdag eszmebőség- és ügyes dialektikával járt el. Emelték benne e tulajdonokat az igazság iránti mély és szent tisztelete és szeretete, bennső élénk buzgalma a védelemben, a spekulativ és bibliai bizonyitékok előadásában éles és világos következetessége, s mindenekben világos és szelid itélete. Egész Egyiptom, kivált az alexándriai egyház hű szeretettel ragaszkodott a tisztelt főpásztorhoz; s méltán tartották Athanázt mindenfelé a katholikus igazság főtámaszának, a katholika egyház előharczosának.

Azért gyülölték és üldözték őt oly nagyon az arianusok, kik Eusebius nikomediai dicsvágyó és befolyásos püspök s a császár rokona által kegyeltetve, nem sokára igen népes és hatalmas pártot alkottak, s ámbár Isten egyháza által elitéltettek, a Krisztus istensége elleni harczczal fölnem hagytak. Elsőben is mindenféle cselszövények- és rágalmakhoz ragaszkodtak, melyekkel Konstantin császárt ügyesen körülhálózni és őt Athanáztól elidegeniteni tudták. Arius kétértelmü hitvallást küldött be, melynél fogva a császár őt, mint igaz hivőt, a számkivetésből visszahivta. Athanaziust leginkább azzal gyanusitották Konstantin előtt, hogy az uj fővárostól az egyiptomi gabna-szállitást akarja elvonni, amiért is kihallgatás és itélet nélkül Trierbe számüzetett. E pillanatot siettek az arianusok fölhasználni, hogy Ariust megint egész pompával az egyházba bevezessék, még pedig magában a fővárosban. A püspök éjjel nappal

az oltár lépcsőjén imádkozott, hogy az Ur az ő egyházától e gyalázatot elforditsa. Arius a bevonulás előtti estén közelgő diadala előérzetében vigan járkált társaival a városban; a természeti szükség őt félre kényszerité, s midőn nem térne vissza, keresték és halva találták őt; belrészei mentek el tőle. Az ily rendkivüli halál, ily pillanatban meghökkentve némitá el az eretnekeket; a katholikusok Isten itéletét látták benne a gonosztévő fölött, ki Istennek Fiát szóval és irásban káromolva megtámadni, és az ő istenségét megtagadni vakmerősködött *). Konstantin halála után Athanáz visszahivatott; hanem az arianusok gyülölete nem hagyta őt nyugodni. Néhány év után megint elüzték, amikor Gyula római pápánál keresett és talált segedelmet. Miután az ő teljes ártatlansága minden részben kitünt, és a sardikai gyülekezetben az egész nyugati egyház által igazoltatott, az arianusoknak egy időre alább kellett hagyniok és Athanáz, hiveinek örömriadása közt megint visszatért püspöki székére. Azonban Konstantius császár, nagy Konstantin fia, ki 350 év óta a római birodalomban egyedül uralkodott, eközben egészen az arianusok kezében volt. Az arianusok száma azon mértékben szaporodott, melyben a császár kegyelme feléjek fordult, s a még félig pogány keresztények dicsvágya előtt fényes pálya nyilott. Sok korlátolt eszü keresztényt az arianusok állitólagosan mélyebb belátása és finom sophistikája ámitott el. A következett tiz esztendőben volt az arianusok küzdelme a katholika egyház ellen leghevesebb és veszélyesebb. Athanáz mellett

*) Igen emlékezetes és jellemző, a mint e fölött nagy Athanáz nyilatkozott: Senkinek halála fölött sem szabad örülni, hanem a körülmények, melyek között Arius halála bekövetkezett, még is olymire látszanak mutatni, ami az emberi itélet fölé emelkedik; az Ur maga hozta meg a döntő itéletet, ha az arianusi eretnekség méltó-e az egyházi közösségre vagy nem. Athan. Epist. ad Serapion. de morte Arii. 4.

álltak az akkori idő legnagyobb férfiai, Liberius és Felix római pápák, a tiszteletre méltó Hosius hitvalló, Eusebius vercelli püspök, Diénes milánói püspök, Hilár a pictaviai tudós püspök Galliában, Paulin trieri püspök és mások. Az arianusok mellett harczolt a tévutra vezetett császár udvarával, hivatalvilága- és hadseregével. Ezek, az arianus püspökök akaratja szerént, mindenféle erőszakot fölhasználtak a katholikusok ellen, ugy hogy lassankint a fölebb nevezett püspökök és egyebek, részben nagy méltatlankodás közt egyházaikból számkivetésbe hurczoltattak. Az utolsó csapás Athanáznak volt szánva; őt élve halva kézre keritteni akarták. Midőn épen a nép isteniszolgálatra összegyülekezve volt s közte Athanáz, az arianusok egy vadcsoportja, pogányoktól és egy csapat katonaságtól kisértetve erőszakosan a templomba rontott, hogy a püspököt elfogja. Athanáz bátor elszánással emelkedett föl püspöki trónjáról és parancsolá hogy egy zsoltár énekléséhez kezdjenek, miközben a nép az egyházat nyugodtan hagyja el; ő maga ki jelenté, hogy mind addig nem távozik helyéből, mig a község utolsó tagja is biztosságban nem lesz. Mint egy csoda által megmenekült a veszélyből és ezentul elrejté magát. Az arianusok pedig az állhatatos katholikusok ellen annál szenvedélyesebb tüzzel dühöngtek, elannyira, hogy sok katholikus, köztök több, mint harmincz püspök hitbeli hűségökért éltökkel lakoltak. Mindebben a pogányok buzgón segitették őket. Miután igy minden ellenállás megszünve látszott, az arianusok müvökre a koronát akarták egy az ő értelmökben fogalmazott hitnyilatkozat által föltenni, mely császári tekintély által közönségesen mindenkire ráparancsoltaték. Már többrendbeli hitnyilatkozatot szerkeztettek, s megint elvetették; már közöttök is több felekezet kezdett alakulni. Végre egy hitvallást találtak föl, mely szerént az Istenfiáról mindenki azt tarthatta amit akart; mert csak ez volt felőle bele foglalva: »az

Istenfia az írás szerént az Atyához hasonló.“ Ezen sok értelmü nyilatkozat szerént Konstantius császár egyesülést erőszakolt (360 év), mely a császár haláláig megállt; halála után (361 év) az egész fáradságosan fölállitott épület, melyet csak az államhatalom tartott fön, azonnal romba dőlt. Athanáz menekvése idejét nem vesztette el; iratot irat után bocsátott közre, melyekben a katholikus tant a Fiu istenségéről valóban fönséges léleknyugalommal, tudományosan igazolta; az arianismus szembeszökő ellenmondásait nyilván fölfejtette, az arianusok égbekiáltó igazságtalanságait és erőszakoskodásait okmányokkal kimutatta, s minden a tévtan gyámolitására forditott kisérletet haladék nélkül meggyöngitett. Ekképen az arianismus bensőképen megsemmisitetett, mielőtt külsőkép megbukott volna. A katholikusok ezen iratok által meggyőződésökben megerősödtek, és az egész katholika egyház minden oldalról csodálattal és tisztelettel nézte a nagy és szent püspököt. Konstantius halála után mindazoknak szabad lőn hazatérniök, kik a hit miatt számüzettek; Athanáz megint visszament Alexándriába, s a többi visszatért katholikus püspökkel együtt szelid kimélettel gyógyitotta a mély sebeket, melyeket a nehéz harcz az Isten egyházán ejtett *).

---

*) Kortársainak egyike, nazianzi Gergely ezen csodaszép képet rajzolta felöle: Ő ugy tanitott, amint élt; és ugy türt, amint tanitott. Mint a lanton, minden öszhangzott ő nála: élet és tanitás; küzdelem és veszély, erénye a visszatérés előtt és után. Midőn ismét egyháza birtokában volt, nem ugy tett, mint sokan, kiket féktelen szenvedélyeik elvakitanak, kik mindent, mi először utjokba akad haragtól elragadtatva szétszórnak, vagy összezúznak, ha bármily méltó is a kiméletre. Ő pedig azt hitte, hogy az ő igaz dicsőségének ideje épen most jött el, mert az emberek a szerencsétlenségben közönségesen elcsüggednek, a szerencsében fölfuvalkodnak; azért azokkal, kik megbántották oly szeliden és kimélve bánt, hogy még ezek sem mondhatták, hogy visszatérése terhökre

Az arianismus még egyszer erőködött államhatalommal fölemelkedni az arianus érzelmű Valens császár alatt; most is Athanáz állt ellen szokott szilárdsággal, amiért a császár által számüzetett, félelemből azonban csakhamar megint visszahivatott. Meghalt 373 évben, miután csaknem félszázadig állt az alexándriai egyház élén, s az arianusi tévtan ellen folytatott szellemi harczot szerencsésen kiküzdötte, az egyház siratta és csodálta, s az akkori és utóvilág nagy melléknévvel tisztelte meg őt. Az arianismus a negyedik és ötödik században, a nagy férfiak egész sorának folytonos törekvése által mindegyre hanyatlott, (l. alább a 36. §.) különféle felekezetekre oszlott föl, s néhány század mulva a történelemből teljesen elenyészik.

33. §. Szent Antal és a szerzetesség.

Szent Athanázzal a legbensőbb barátságban állt szent Antal, kitől a tulajdonképeni szerzetes élet eredetét vette. A szerzetesség eszméje mélyen a keresztényténység legbensőbb lényegében gyökerezik. A kereszténység a bünt

vált. Ő a küzdő elemeket kiengesztelte, s pedig anélkül, hogy közbenjáróra szüksége lett volna. Megszabaditotta az erőszakkal elnyomottakat, anélkül hogy az övéi és az ellenpárt közt különbséget tett volna. Az elhanyatlott tanitást megint fölemelte, a Szentháromságról szóló tanitást a gyertyatartóra helyezte, és az egy Istenről szóló tanitással minden lelket megvilágitott. Ezen igazságot az egész világnak hathatósan szeme elé tartotta, s minden lelket magához vont, amennyiben ezeket irataira utasitá, sokakat magához kért; sokan hivatlanul is hozzája mentek, hogy tőle tanuljanak, mindeneknek egy törvényt adott: szabadon akarni az igazat. Egy szóval: ő két jeles kő természetét egyesité magában, azoknak, kik őt verték (üldözték) gyémánt volt, az elszakadtaknak pedig magnes, mely természetének titkos ereje által a vasanyagját magához huzza. Greg. Naz. Orat. XXI. n. 30—31.

akarja az emberi nemből elvenni; a bün engedetlenségből ered és a lélekkevélységére, az érzéki gyönyörök utáni vágyódásra és a földi jókhoz való ragaszkodásra ágazik el; ezen forrásokból származik minden számtalan nyomor a földön. Azért a kereszténység az embertől engedelmességet, alázatosságot, szüzességet, a szivnek a mulandó földi javaktól elszakasztását és a léleknek a legfőbb örök jóhoz emelését kivánja. Ezen erények, melyeknek közönséges gyakorlása a földet édenné alakitaná, a jeruzsálemi zsenge községben igen dicsően virágoztak, s az egyetértés és béke ama fönséges bélyegét nyomták rá, melyről a szentirás oly magasztalva emlékezik. Tovább is éltek ez erények az Isten anyaszentegyházának tág mezőjén, mint annak legszebb ékességei mind addig, mig az egyházat az üldözések szorongatása alatt csupán csak tiszta, szilárd meggyőződésből, és nem tisztátalan mellék tekintetekből keresték föl. Midőn azonban a negyedik század elején sokan benső hivatás nélkűl tolakodtak az egyházba, valamivel későbben pedig az arianusok törekedtek az elsőséget az egyházban elfoglalni, a régi erények fénye különféleképp elhomályosodott. Akkor sokan, kik a kereszténység eredeti eszméjét az ő gyakorlati oldaláról életökben tisztán kifejezni akarták, a világ növekedő romlásából, hol nehéz volt magukat széplőtelenűl megőrizni, magányba vonultak, hogy a rosz példáktól távol és érintetlenűl, a kűlső viszonyok ártalmas nyomásától szabadon, Istenöknek hiven szolgálhassanak, és a keresztény erényeket minden arra segitő eszközökkel a legfőbb tökéletességben gyakorolhassák *). Amit a régi bölcsek az emberi törekvés legfőbb céljaul tűztek ki: az igazság kikutatása, Istenhez való ragaszkodás és az Isten követése, a léleknek a legfőbb eszmék szemlélésébe merü-

*) A negyedik században sokan tették, mit előbb csak egyesek, mint p. o. remete Pál, és mások; különben annak előtte az ily külső elvonulás nem is volt annyira föltünő.

lése, igaz önismeret, a szenvedélyek fékezése, a léleknek a földi birtokon fölülemelkedése; azt itt egész egyesületek gyarkorolták Isten segitségével a legtökéletesebben, ugy, hogy ezen életmódot a régi időben gyakran e névvel illeték*): keresztény bölcsészet; vagy egyszerűen, bölcsészet, — mint igaz egyuttal elmeleti és gyakorlati bölcsészet *κατ' ἐξοχήν*. — Ezen ős keresztény bölcsészet tehát, legközelebb a keresztény élet elfajulása által ellentétűl előidézett nagyszerű kifejezése volt a gyakorlati kereszténység legtisztább eszméinek, oda állitva a világnak, hogy bámulja, elpiruljon és kövesse azt.

A külső inditóok ezen keresztény életmod kifejlődésére, a második század második felébe esik. Antal, egy gazdag keresztény ifju, egykor az Ur e szavait hallá a templomban: „Ha tökéletes akarsz lenni, menj el, add el mindenedet amid van, add a szegényeknek, akkor jöjj és kövess engem.“ Azonnal a szegényekre osztotta összes szép javait, és egészen a keresztény tökéletességre törekvésnek szentölte magát. Ezokból mindazokat fölkereste, kik valamely erényben kitűntek, hogy magát náluk képezze, s egyiktől szelidséget és béketűrést tanult, a masiktól gyöngédséget és nyájasságot, ettől az imadságban való kitartást, amattól szigoru önmegtagadást; mindnyájuktól pedig eltanulta és vitte a Krisztusbani jámbor hitet és felebaráti szeretetet. Minthogy az erény a kisértésben próbáltatik meg, megengedte az Ur, hogy az emberi üdvösség ellen-

**) Igen szivlelésre méltó különbség, melyet a régiek e vonatkozatban oly élesen kiemelnek, a bölcsészet között, mely egyedül csak szavakban áll, és a között, mely az egész életen uralkodik, igy midőn a keresztény tudós Evagriusról a negyedik században beszélék: *Εvαγριος την δι ἐργων φιλοσοφαν ἐκτήσατο, πρότερον λόγω μόνω φιλόσοφος ὢν*. Socrat. Hist. Eccles. IV. 23. f. VII. 22. Amivel különösen összehasonlitandó nazianzi Gergely szép helye. Orat. IV. n. 113.

sége Antalt különféle nehéz kisértésekkel szorongassa: melyeket ő Istenbe vetett sziklaszilárd bizalmával mind diadalmasan legyőzött. Igy élt ő 20 esztendeig, Egyiptom pusztájában elrejtve, míg az Isten jónak látta erényeit a világnak kinyilatkoztatni, hogy mások is utána képezzék magukat.

Ismerősök keresték föl őt, és erőszakkal törtekbe magányos lakába; akkor kilépett Antal, mintegy fensőbb titkokkal megtelve, mintegy Isten lelkétől megszállva. A hosszas magányosság nem komoritotta el lelkét, a látogatók bevonuló sokasága sem hiu fölfuvalkodásra, sem mértéktelen örömre nem ragadta őt, a gonosz ellenséggel vitt nehéz harczok sem megnem törték, sem megnem merevitették őt, az Isten békesége, mely lelkét eltölté, nyugodott arczán; nyugodt egykedvűség és nyájas vidámság oly férfiunak mutatták őt, ki az ész uralma alatt az ember valódi természeti állopotjában találja magát. Most oly erővel szólt a földi javak mulandóságáról, a nekünk igért örök javak dicsőségéről, az Istennek az emberek iránti nyájasságaés szeretetéről, hogy sokan elhatározák magukat, hozzá hasonlag mindenöket elhagyni, a magányban maradni, s az ő kormányzása alatt magukat egészen az erénynek és tökéletességnek szentölni. Nem sokára sok mások is seregeltek hozzája, hogy az Isten emberét lássák és hallgassák. Sokan szavainak ereje, erényeinek példja, és csodatetteinek szemlélése által szinte hasonló életmódra vonattak. Igy lön a negyedik század elején a puszta elsőben benépesitve oly emberek seregei által, kik Isten dicséretét zengedezték, a tudományokkal foglalkoztak, böjtöltek és imádkoztak, magukat a jobb jövendőélet reményével vigasztalták, másokkal jót tettek, a kölcsönös szeretetben és egyességben állhatatosan éltek; olyan volt a puszta, mint az istenes boldogság és jámborság bevégzett országa.

Antal, kit mindnyájan atya gyanánt tiszteltek, időről

időre meglátogatta a testvérek czelláit — vagy is magányos gunyhóit — (mint magukat a szerzetesek ősrégi keresztény példa szerént nevezték), bölcs tanításokat adott nekik és szent fegyelemben tartottà őket. Bölcseségre, jámborságra, mértékletesség- és vitézségre, a Krisztusbani hitre, szeretet- és szelidségre, és a szegényekrőli gondoskodásra intette őket; sokszor lelkökre kötötte nekik, hogy az Urban szilárdan higyenek, és őt igazán szeressék, magukat a tisztátalan gondolatok- és testi kivánságoktól oltalmazzák, ételekkel tul ne terheljék, a hiu dicsőséget kerűljék, állhatatosan imádkozzanak, alvás előtt és után zsoltárokat énekeljenek, a szentirás szavait szivökben megőrizzék, a szentek életét eszökben forgassák, hogy őket kövessék. Midőn a lélek szellemi természetét vizsgálta, azt nyilánitotta, hogy mindenkor minden szorgalmunkat inkább a léleknek, mintsem a testnek kell szentölnünk; s hogy a lélek ereje akkor lép a legszebben elő, mikor a test kivánságai hátra lépnek. Az egyszerű, hus és bor nélküli élet jó egészségben és erőben tartotta meg őt egész 105 eszlendős koráig. Haldokolva még egyszer intette a testvéreket, hogy magukat mindennemű tévtantól tisztán tartsák, az atyák hagyományait hiven megőrizzék, s mindenek előtt a mi urunk Jézus Krisztusban való jámbor hitet, melyet a szentirásból tanultak, végre hogy mindig ugy éljenek, mintha minden nap az utolsó volna. Igy halt meg 356 évben a nagy Antal, Egyiptom lelki és testi orvosa, ki oly sok beteget és ördöngöst meggyógyitott, oly sok keseredettet megvigasztalt, oly sok pörlekedőt kibékitett, az erény ösvényén oly sokat vezérlett és lelkesitett felsőbb tökéletességre *).

*) Életét pontosan irta meg sz. Athanáz, hol az ott kiemelt kevés vonásokon fölül, még sok nem kevésbbé szép és fönséges fordul elő; különösen amint a hitet a gunyolódó bölcsészek ellen erőteljesen védte, mignem megszégyenitve hallgatásra

Erényeinek ragyogó fénye, csodáinak hire és tanitványainak sokasága azt eredményezte, hogy a szerzetesek életmódja legrégibb hazájából Egyiptomból igen hamar más országokon is, u. m. Palaestina-, Szyria-, Arabia-, Italia-, Gállia- és Spanyolországban elterjedt. Róma látta az első szerzeteseket, mikor az arianusok által elűzött Áthanáz Gyula pápánál segélyt keresett — 341 év — a durva, közönséges öltözet elejénte kiváncsiságot és megvetést keltett; hanem a fönséges lelkület a jobbakat csakhamar csodálkozásra gerjeszté, elannyira, hogy számos legfőbb rangbeli férfiak és nők tértek ez életmódra.

Hilárion, szent Antal hires tanitványa legelsőben Palaestina- és Szyriába vitte be a szerzeteseket, mely ország az ő második hazájok lett. Szent Márton, ki Pannoniában, Sabariában, (Szombathely) született, előbb katonatiszt, azután szerzetes, végre püspök szerzetesek módjára élt Illyrikumban, később Milánoban, s mint turoni püspök Gálliába is bevitte a szerzetes életmódot, hol nem sokára ezeren fogadták el azt*). Ezen keresztény bölcsészet az azon korbeli nagy férfiak egyesitett törekvése által, még a negyedik század folytán az egész világon elterjedt,

---

birta őket. Mások is emlékezetre méltó vonásokat beszélnek el róla p. o. midőn egykor egy bölcsész csodálkozva kérdezte volna tőle, hogyan tudna ugy minden könyv nélkül élni? azt felelte neki Antal: Az én könyvem a természet, melyben az Istent mindenkor megtalálom. — Socrat. Hist. Eccles. IV. 23. — Különben a szentirást is tudta ő könyv nélkül. Mire fektetett azonban legtöbb sulyt, az ő saját szavaiból láthatjuk: senki sem itéltetik meg közőlünk, ha valamit nem tudna, és senki boldognak nem hirdettetik, mert tanult és tud; hanem abból itél meg az Isten mindenkit, ha a hitet megőrizte és a parancsolatokat betöltötte e? Athanas Vita Antonii n. 33.

*) Temetésén körülbelül kétezer barát jelent meg. Sulpicii Severi epist. 3.

világos bizonyságul, hogy mily mélyen van ez életmód a kereszténységben gyökerezve. A ragyogó példákon kivül még az igazságnak is gyámolul szolgáltak a szerzetesek a tévtan erőszakoskodása ellen, valamint a kereszténységnek terjesztésére is a pogányok között. Azért is az eretnekek a szerzeteseket mindjárt kezdetben keserűn gyűlölték és kegyetlenűl üldözték; a pogány irók pedig csufolták őket, mint embereket, kik nőtlenségök miatt a világnak sem háboruban sem békében semmi hasznára nincsenek.

Nevöket a magányban töltött élettől kapták (Mönch-monachus, *μοναχός* a *μόνος* és *ἔχειν-ἄγειν*), mert az első szerzetesek teljesen a magányban éltek. Egyiptom, Syria, Arábia nagy pusztáiban, Thebaisban és a hegyeken, későbben a puszta szigeteken is. Itt egyik a másikhoz közel kis gunyhót (cella) épitett magának, szorgalmasan kézi munkával foglalkozott, főkép pedig imádsággal és az isteni igazság szemlélésével, minden földi birtokról lemondott, a legszigorubb önmegtagadásban élt, s mindazon erényekben gyakorolta magát, melyek tökéletességre vezetnek. Igy képződtek a szerzetesek egyesületei (congregatio fratrum), kik magukat a legjobb és legbölcsebb kormányára bizták, kit ismertek, s kinek mint atyjoknak minden részben engedelmeskedtek. Az élet ezen módja Egyiptomban sz. Antal kortársa Pachomius által valamennyire más alakot és bizonyos törvényeket nyert (regula). Ezután kolostorokat épitettek, melyekbe csak három éves próba idő után vétettek föl, a javak teljes közössége divatozott nálok *), egyenlő ruházat, közös asztal és isteni szolgálat,

*) *Κοινα παντων τα παντα* Sozom. 3, 14. Igy Gálliában is Sulpicii Severi Vita S. Martini n. 10 szerént. Ezen, a jeruzsálemi zsenge egyház peldájára képezett communismus a mostanitól abban különbözött lényegesen, hogy az csak javakközössége volt, — nem a nők közössége is — és pedig egészen a szabad akarattól függő, ugy, hogy előbb mindenik mindenét

és ezenkivűl a nap és éjszaka bizonyos részeihez mért gyakori imadság, zsoltáréneklés, mellette a tudományokkal buzgó foglalkozás. Nem sokára 1300 szerzetes gyült körülötte össze, és sok ezeren a messze távolban is szintén az ő törvényeihez szabták éltöket. Néhányan, kik a közös életben nagy erényszilárdságra tettek szert, egészen elvonultak minden társaságtól, azért a görög *ἀναχωρεῖν*-ről anachoretáknak neveztettek, s a teljes elkülönzöttségben mintegy a testen kivűl éltek, minthogy a mennyország előérzetében csaknem egyedűl az isteniek szemléletével és imádsággal foglalkoztak.

Nagy előpéldányuk Pál remete volt, ki már a Decius üldözésekor az egyiptomi pusztába futott, hol az üldözés után is az egész világ előtt ismeretlen maradt, mig kevés nappal halála előtt az Isten sz. Antalt hozzá nem vezette, s ekképen az erények fényében ragyogó életét a világnak ki nem nyilatkoztatta.

Azonban bármily szép és fönséges legyen is valamely eszme, s bármily tökéletes legyen is az emberekből alakult valamely társulat, amaz a külső kifejezésben igen szenvedhet, emez az idők folytán méltatlan tagok által hanyatlásnak indulhat *). Igy találjuk, hogy a szerzetesek között is már korán elfajulások történtek, s emberek találkoztak, kik szerzetes ruhát viseltek, de engedelmesség és önmegtagadás nélkül kóboroltak szerte a világon; s a szerzetesség nagy tekintélyét önző céljaikra zsákmányolták ki. A szerzetesség legnagyobb barátai és terjesztői nem mu-

---

elajándékozta, s azután igen szűkre mért szűkségeit keze munkája által födözte, a mit ezen fölűl szerezni tudott, megint örömmel adta a szegényeknek, mindent Isten kedveért.

*) Ily esetben az illik a józan gondolkozáshoz, hogy a dolognak eszméjét vagy elintézését vizsgálja, és annak benső értékét a hiányos kiviteltől jól megválassza. Ha ez nem történik, ugyan hol lesz a földi dolgok megállapodása?

lasztották el, az ily elkorcsosult szerzeteseket, kik az egyháznak nem dicsőségére, hanem gyalázatára szolgáltak, az egész világ előtt megbélyegezni.

34. §. Hithagyó Julián császár.

Konstantin császár az ő gyermekeit keresztényileg neveltette, az egy igaz Isten ismeretét és tiszteletét a legdrágább kincs gyanánt tüntette elébök, a kereszténység nyilvános vallását, az egyház gondviselését a legnyomatékosabban ajánlotta nekik. Három fia, kik halála után a birodalmat maguk között felosztották, II. Konstantin, Konstantius és Konstans valósággal bevallott keresztények voltak, s a kereszténységet atyjok példája szerént előmozdították. Csak a természettől kegyetlen, gyönge és gyanakodó Konstantius engedte magát egészen az arianusok által vezettetni, minthogy, főkép felesége által tévutra vitetve, az arianusi eretnekséget tartotta igaz kereszténységnek, s azt hatalmával támogatván, az egyházban sok rombolást okozott.

Midőn Konstantius a birodalom egyeduralkodójává lett (350 év) nagy Konstantin nemzetségéből még csak két sarjadék volt életben, Gallus és Julián testvérek, Konstantin unokaöcscsei. Julián, az ifjabbik, Konstantin halálakor még csak nyolcz éves gyermek volt, s Konstantius császár által Eusebius nikomediai arianus püspöknek adatott nevelésre. Ez, ki a katholika hit vallását maga is hosszu ideig szinlette, ámbár szivében az eretnekséghez huzott, az ifju herczegből is képmutatót nevelt, ki belsőképen pogány volt, külsőképen pedig a kereszténységet fitogtatta. Mert daczára minden gondoskodásnak, melylyel őt a pogány tanitóktól távol tartani akarták, megtudta magának azok iratait szerezni, és titkon a pogányok iratait olvasta, nyilván pedig a szentirást. Különösen Libanius, az ékesszólás

azon korbeli hires tanitója és Maximus, a platonikus bölcsész voltak azok, kik rá nagy befolyást gyakoroltak; ezen fölűl nagyon buzgón olvasta a legtöbb régi pogány bölcsész irományait. Ekképen élénk lelke egészen a régi pogányság mellett lángolt föl, s azt hitte, hogy ő az Istenek által annak visszaállitására van hivatva. Midőn testvére Gallus, fölségárulási fondorlatok miatt, császári parancsolatból megöletett, őt is életveszély fenyegette, hanem a császár nejének közbenvetésére megmenekedett e veszélyből és tanulmányainak befejezésére az akkor igen látogatott athenei iskolába küldetett. Mélyebb emberismerők az ifju herczeg nyugtalan és vad tekintetéből, izgékony és kevély magaviseletéből, szaggatott beszédeiből már akkor semmi jót sem sejtettek s a birodalomnak veszélyt jósoltak.

Nem sokára a császár visszahivta, caesári méltóságra emelte és Gálliába küldte őt a rettentőn beözönlő bárbárok (allemannok és frankok) elleni háboruba, kik épen Kölnt dulták föl. Belátással, vitézséggel és szerencsével harczolt, s a hadsereg egészen részére adta magát, a pogányok minden reményöket benne helyezték, ámbár az álarczot még nyilván nem vetette el, s képmutatásból a keresztény istentiszteletben részt vett *).

Végre hadserege által császári bátyjának tudta és akaratja ellen Augusztusnak kiáltatta ki, és a közjónak ürügye alatt **) nyilvános fölkelésre tökélte el magát.

---

*) Ezt még 360 évben, midőn már 30 éves volt is megtette, ámbár maga vallja, hogy már huszadik évében a keresztény hittől hűtelenűl elpártolt, és a pogányságra tért. Jul. ep. 51.

**) Incorruptam conscientiam meam, quod nihil „voluntate praeter ea, quae in commune ducunt aggrediar aut tentabo“, mond a katonákhoz tartott beszédében, mikor őket a Konstantin császár elleni hitszegésre fölhivta. Ammian Marcellin XXI, 5. a hol ezt is mondják róla: „professa palam defectione se tutiorem fore existimavit.“

A mint a polgárháboru zászlaját kiresztette, azonnal nyilvánosan a pogányság mellett nyilatkozott. Azonban midőn erős hadsereggel Konstantin császár ellen huzódott volna, ez utóbbi meghalt (361 év) és Julián a nagy birodalom elvitathatlan örököse és korlátlan ura lett. Most már élte legfőbb föladatának tekintette a régi, a platonikus bölcsészet, és a philantropismus által megtisztitott és ifjitott pogányságot megint fölemelni. E végre azonban a korábbi idők tapasztalásaiból okulva, nem annyira külerőszakot, mint inkább azon csöndes és még is erővel ható eszközöket akarta fölhasználni, melyeket egykor Konstantin a kereszténység javára oly sikerdusan alkalmazott. Nem sokára a pogány bölcsészek, papok és titokfejtők, jelmagyarázók és jósok egész raja vette őt körűl, kik őt ez irányában megerősitették, s a keresztények elleni gyűlöletét még inkább fölingerelték. Mindenek előtt különös pogány szertartással azon fertőzésből tisztitotta ki magát, melyet mint tévhitében vélte, a keresztény szentségek által vont magára és minden eltérő kereszténytől hasonlót kivánt. Azután az istenek buzgó tiszteletében ment elűl példa gyanánt, maga is későn korán számtalan áldozatokat mutatott a palotájában és kertjében szerteszét fölállitott bálványoknak, a pogány templomokat ujolag kinyittatta és javittatta, a még mindig számos pogányokat biztatta, hogy a régi ünnepeket megint megüljék és a szokásos áldozatokat bemutassák. Maga a keresztény Konstantinápoly is meglőn most a bálványozás által fertőztetve. Mikint nyilván kimondá, hogy a római világbirodalom fölötti uralkodását a „minden isteneknek“ köszöni, ugy ő is minden embert alájok akar vetni, és pedig a szó ereje, intés és nyájas szelidség, gazdag ajándokok és jó hivatalok által. E végből szóval és irásban, beszéd és levél által buzditotta a keresztényeket a pogányság fölvételére, az állhatatosokat udvari szolgálatából és a hadseregben viselt magasabb tisztségeikből elbocsátá;

a közkatonákat nyomorult mesterfogások által, a nélkül hogy eszrevennék a hódolat bizonyos nemére vette rá elhagyatott istenei iránt, ami után aztán pogányokul tekintettek; az ország zászlójának is elvették keresztény alakját és a lobogókra pogány istenek képeit tették. Csak buzgó pogányok küldettek helytartókul a tartományokba. A pogány papokat és főpapokat a császár, mint Pontifex Maximus a legnagyobb tiszteletben tartotta, gazdag jövedelmekkel ajándékozta és hathatósan intette, hogy magas méltóságukat az államhivatalnokok ellenében védjék, minden részben rangjukhoz illően éljenek és különösen a bölcsészet tanulására adják magukat.

Ha Julián ekképen nagy Konstántint, az ő császári nagybátyját nagyon szembetünően utánozta, más oldalról még is igen figyelemre méltó ellentét van a dologban. Konstantin a közerkölcsiség szempontjából inditatva érezte magát, hogy a pogányság ellen törvényeket hozzon, Julián, bármennyire gyülölte is a kereszténységet *) nem tehetett mást, minthogy a pogányság belső emelésére sok, a kereszténységből kölcsönzött intézvényt hozottbe. Ide tartozott főkép a papirend magas erkölcsi nemessége, az egyházbani szép rend és az isteni igének buzgó hirdetése, az egyházi ének, a különféle bünök ellen szigoru vezeklési fegyelem, minden egyház mellé iskolának építése, kolostorok és szállodák emelése, különösen a szegények gondviselésében tevékeny felebaráti szeretet: „gyalázat (mondá ő a pogányoknak, a keresztények példájára utalva) hogy

*) Bizonyitja ezt a többi közt azon körülmény, hogy a keresztényeket még nevökön sem engedte neveztetni, hanem külön törvény által megparancsolta, hogy őket „galileusoknak“ nevezzék, amint maga sem nevezte máskép; egyébiránt ebben is Konstantint majmolta, ki az arianusokat, a Krisztus pogány ellenségeiveli rokonságuk miatt „porphirianusoknak„ neveztette.

az istentelen galileusok nem csakhogy saját szegényeiket tartják; hanem a vallásfeleiktől segély nélkül hagyatott szegény pogányokat is“ *). Hanem mindezen intézvények csak az egyház termékeny földjén tenyésznek, azért Julián császár kisérlete csak is arra szolgált, hogy a pogányságnak hasonló tartós alkotásokra való elégtelen voltát megmutassa.

Ezen, a pogányság javára tett lépések eredménye az lőn, hogy azon emberek jelentéktelen csoportja, kik a religiot belső szilárd meggyőződés nélkül változtatták, mikint a ruhát szokás változtatni, most, a pogány császár kivánatára megint ama templomokba és oltárokhoz siettek, melyeket imént a keresztény császár kedveért elhagytak. Különös mintaképül szolgált ebben Ekebolius tekintélyes szónok, ki a jellemtelenséget egész odáig vitte, hogy Konstantin alatt a legjobb kereszténynek fitogtatta magát, Julián alatt a pogányságot emelte mindenek fölé, ennek halála után pedig megint a keresztény egyházba tolakodott. — A másik eredmény az volt, hogy a jó ideig elnyomva volt pogányok uj bátorságot kaptak és a gyülölt keresztényeken véres boszut álltak. Igy lőn, hogy némely városokban, mint Alexandria, (Gaza) és Heliopolisban a pogány csőcselék a keresztényekre, kivált papokra rontott, azokat agyonverte, néhol gunyból megfeszítette, vagy elevenen darabokra szaggatta nyers husukat fölfalta, és sok más borzasztó kegyetlenséggel is illette **), sőt a császár kivána-

*) Juliani Imp. epist. 49. Julian. Opp. p. 305, 363. Greg. Naz. Orat. IV. n. 100—122. Sozom. Hist. Eccles. V. 16.

**) Itt látszik meg igazán a pogányság és kereszténység közötti különbség. Igaz, hogy a pogányság mintegy 30 év óta sokat veszitett, de tulajdonképeni üldözést nem szenvedett; és most a visszanyert szabadság pillanatában ily embertelenségre törki. A keresztény nép ellenben Diokletian és utódja tiz éves borzasztó üldözése után a szabadulást Isten és csá-

tára (Jul. Opp. p. 361) a szentek ereklyéit is elégette, szétszórta vagy tiszteletlenséggel illette. És az ily gonoszság ellen a római birodalomban már semmi igazság szolgáltatás nem volt. Midőn Julián császár értesittetett, hogy a pogány csőcselék, Alexandriában György, gyülölt arianus püspököt tevéhöz kötve a városban körülhurczolta, és utoljára megégette, s több magas állásu keresztény allamhivatalnokot is megölt, a gyilkosokat ezért csak irásban dorgálta meg azon észrevétellel, hogy Györgynek ugy kellett, csak az eljárás módját nem helyeselheti. Más hasonló esetekben a gyilkosoknak még a dorgálás csekély büntetését is elengedte *). Legtöbbet tett erre azon császári rendölet, hogy az előbbi kormány alatt lerontott bálvány templomokat a lerontók állitsák helyre, a mitől ezek joggal vonakodtak, minthogy pogány templom építése a keresztényeknek egyátalán tiltva van, s hozzá még az előbbi lerontás a kormány akaratjából történt. Ily esetben volt Mark a már igen öreg arethusai püspök, a ki a legrettenetesebb kinokat is rendithetlen állhatatossággal és vidám kedvvel türte, míg végre a pogányok annak bátorságán elcsodálkozva őt szabadon eresztették.

---

szár iránti hálával fogadta, a nélkül hogy a pogányoknak csak egy hajaszálát bántotta volna. Az akkori pogány irók panaszkodnak ugyan a pogányság némely megszoritása, templomok lerombolása ellen, de a keresztényeknek pogányokon elkövetett erőszakoskodása ellen soha sem.

*) Az igazságszolgáltatás ezen részrehajló megtagadására vonatkozik bizonynyal, amit Ammian az ő lelkesült magasztalója és barátja csak kimélve érint, midőn arról dicséri őt, hogy az igazságszolgaltatást nagyon fölemelte: ni quaedam sua ageret, non legum arbitrio erransque aliquoties obnubilaret gloriarum multiplices cursus. Ammian. Marcellin XXII. 10.

35. §. Folytatás.

Ha ekképen Julián császár egy részről a pogányoknak a keresztények ellen elkövetett legnagyobb gaztetteit is büntetetlen hagyta, más reszről meg a keresztényeket saját püspökeik ellen is erőszakra ingerelte; igy Bostrában (Juliani epist. 52.). Mert tulajdonképen az volt szándéka, hogy a keresztényeket püspökeik- és papjaiktól elrabolja, hogy igy a keresztény községek tanítás és kegyszerek nélkül lassankint föloszoljanak. Különösen gyülölte szent Athanázt, ki Alexandriában nem szünt meg ékesszólása által sok pogányt megtériteni, s több előkelő nőt nyert meg a kereszténységnek. Azért kemény büntetés alatt parancsolá, hogy őt a városból és országból ki üzzék. Athanáz engedett az erőszaknak, hanem siránkozó hiveit e jós szavakkal vigasztalá: „ez csak felhőcske, mely nem sokára elvonul“.

Igaz, hogy Julián császár mindjárt kormányra lépte után minden, az előbbi kormány alatt hitök miatt számüzött püspöknek szabad hazatérést engedett. Azt hitte azonban, hogy midőn az által a világ előtt szelidség hirére kap, másfelől egyuttal a kereszténység bukását is előmozditja, azon reményben lévén, hogy a keresztények a kölcsönös párttusákban annál bizonyosabban és gyorsabban fölemésztik egymást. Igen jól tudta ő, hogy az ariánusok és donatisták mily tüzzel és elkeseredéssel küzdtek a katholika egyház ellen*); s minthogy ő hitetlenségében minden eret-

*) Barátja és tisztelője Ammian éppen semmi titkot sem csinál belőle: ut dispositorum (a pogányság javára tett intézkedéseket érti) roboraret effectum, dissidentes Christianorum antistites cum plebe discissa in palatium intromissos monebat quisque nullo vetante religioni suae serviret intrepidus. Quod agebat ideo obstinate, ut, dissensiones augente licentia, non timeret unanimantem postea plebem. Ammian. Marcell. XXII.

nek felekezetet az igaz egyházzal egy vonalba helyzett, a szabad küzdés ilyetén jóváhagyása legjobb eszköznek látszott előtte a kereszténység megsemmisitésére. Az eredmény megmutatta, hogy a katholika egyház isteni ereje az emberi okosság minden számitását meghiusitotta.

Ezenfölül a keresztény papoktól és egyházaktól mind azon kedvezést, tiszteletet és jövödelmeket elvonta, melyekben azokat elődei részesíték, sőt azt kivánta, hogy mindazt vissza pótolják, amit eddig az állam kincstárából huztak. Némely templomokat, mint p. o. a Konstantin által épitett konstantinápolyi főtemplomot, is becsukatott, másokat szinte lerontatott, s az egyház javait oly buzgósággal rabolta el *), hogy némelykor azoknak, kik kiadni nem akarták, a legnagyobb testi büntetést kellett szenvedniök. Ezenfölül nem csak hogy mindenféle gyalázatokkal illette a keresztényeket, hanem még polgári és politikai jogaikat is megszoritotta, minthogy a községi kormányzásból, biróság, s más egyéb közhivatal- és méltóságból őket kizárta, vagy csak a bálvány áldozatok bemutatása után akarta alkalmaztatni. Végül, minthogy a háborura pénz kellett neki, a keresztényekre vagyonukhoz képest nagy pénzbüntetéseket rótt, melyek kiméletlen szigorusággal hajtattak be, s voltak oly egyes helytartók is, kik a követelt összeget önkényileg fölebb emelték. Ha a keresztények az ily igazságtalanságok ellen panaszkodtak, azon keserü gunynyal fizette ki őket: „Hogy a keresztények szenvedésre vannak hivatva, s azon kell lenni, hogy pénzök elvétele által a mennyország utja nekik megkönnyitessék, minthogy a mennyország a szegényeknek van megigérve.“

Mindezekkel még meg nem elégedve, a keresztényektől a magasabb mivelődést is elakarta vonni. Nagy kedvet-

---

*) Az egyházaktól elrabolt pénz a katonáknak lett ajándékozva. Juliani epist. 43.

lenséggel tapasztalta, hogy a keresztények a classicai irodalom régi remekművei által müvelik szellemöket, s ezen fensőbb képzettséggel fegyverkezve a pogányság elleni viadalt fényes sikerrel folytatják. Azért ezen elvet állitá föl: a görög tudomány kizárólag a görög istenek tisztelőit illeti, a keresztényeknek nincs másra igényök, mint együgyü ostobaságra, az ő egész bölcseségök ezen egyetlen szócskára szoritkozik: hit. Ennek következtében törvényt adott ki, hogy a római birodalomban ezentul egy kereszténynek sem szabad nyilvános tanitói hivatalt viselni, hogy ekképen a keresztény ifjuság tanitását egészen pogány tanitók kezére keritse, a jövendő nemzedéket annál biztosabban pogánynyá tegye, és a kereszténységtől a szellemműveltség hatalmas fegyverét elvonja (Juliani epist. 42.) *).

A legsulyosabb csapást mégis az által gondolta a kereszténységen ejthetni, ha a jeruzsálemi zsidó templomot ujonan fölépiti. Ez által a kereszténység isteniségének azon egyik legfőbb bizonyitéka dőlne meg, melyet a Krisztus és próféták jövendölései nyujtanak. Már Dániel próféta megjövendölte az Isten lelkétől eltelve átalánosságban a szent város és templomra következendő rettenetes büntetést, pedig azon hozzáadással, hogy a pusztaság állandó leend (et post finem belli statuta desolatio. Dan. 9. 26.). Krisztus Urunk annak már egyes vonásait is közelebbről meghatározta, azon hozzáadassal, hogy kő kövön nem marad (Máté 24. 2.). E jövendölések mindenek szemei előtt

*) Ezen törvény fölött, mely a hithű keresztény ifjuságot a régi idők helyes felfogása szerint az ékesenszólás, költészet és bölcsészet fensőbb tanitásától elzárta, nem csak a keresztények fakadtak keserü panaszokra, hanem maga Ammián is a mily kemény szintoly igazságos itéletet mondott: „Illud autem erat inclemens, obruendum perenni silentio, quod arcebat docere magistros rhetoricos et grammaticos, ritus christiani cultores. Ammiani Marcell. XVII. 10.

beteljesedve álltak, és a keresztények főbizonyiték gyanánt érvényesiték azokat a kereszténység istenisége mellett. Ezen bizonyitékot Julián ki akarta forgatni erejéből, fölszólitván a zsidókat, hogy templomukat Jeruzsálemben állitsák helyre. A zsidók mindenütt hangos örömriadással fogadták a császári kegyelem ezen tényét, s minden oldalról számosan özönlöttek elő, a keresztények elleni fenyegetéseket és gunyokat épen nem kimélvén. A császár egy különös magas hivatalnokát, Alypius barátját bizta meg az épités gyors végrehajtásával, mire iszonyu összegeket utalványozott. A keresztények azonban a mindenható erejében biztak, ki a kihivást felelet nélkül nem hagyandja, és Cyrill, a jeruzsálemi hires püspök nyilván kimondá, hogy az ur szavának egészen be kell teljesednie, s a régi épületből még fönlevő kevés kőnek is elkell szóratni. Már minden készen volt, a sok épitész összegyülve, elláthatlan épitési anyag felhalmozva; már remélte a császár, hogy a perzsa háboru szerencsés bevégzése után diadalmasan fog az uj városba és templomba bevonulni (Juliani epist. 25.). Hanem csak mindjárt láthatóvá lett mindeneknek, hogy az ur keze még nem rövidült meg, s az egek ura magából csufot üzni nem enged. Amint a munkához fogtak, rettenetes földrengés közt, mi által a régi templom alapjából még a földben maradt kövek szétszórattak, ugyanott rettentő tüzgomolyok törtek ki a földből és a munkásokat elégették; mind ez oly sokszor ismételtetett, mig végre hosszas berzenkedés után elhatározták, hogy a vállalattal, fölhagynak*). A felszaggatott és kiégett templom-

---

*) Ezen fölötte emlékezetes eseményt sok egyebeken kivül Ammián is Julián császár lelkesült tisztelője és barátja és egykoru történetiró is, egy minden gyanun kivül álló tanu, igy irja le: Julianus, „ambitiosum quondam apud Hyerosolymam templum . . . instaurare sumtibus cogitabat immodicis, nego-

alap még sok esztendeig mutatta a pusztulás borzasztó képét. Ugyanakkor a magasban egy fényes kereszt jelent meg, mely által az nyilatkoztatta ki magát az égen, ki a földön jövendöléseit föntartá és elleneit megalázta. Sokan a jelenlévők közől az események hathatós benyomása által legyőzetve dicsőséget adtak az Istennek, seregesen siettek a keresztény egyházba, s kérték a keresztséget. Azok pedig, kik hitlenségökben megmaradtak, megint eloszoltak a széles világon.

Julián császár elég sokáig élt még arra, hogy a pogányság mellett és kereszténység ellen tett fáradozásainak

---

tiumque maturandum Alypio dederat .... Cum itaque rei idem fortiter instaret Alypius iuvaretque provinciæ rector, metuendi globi flammarum prope fundamenta crebris assaltibus erumpentes fecere locum exustis aliquoties operantibus inaccessum; hocque modo elemento destinatius repellente cessavit inceptum. Ammian. Marcellin. XXIII. 1. Minthogy ez eseményt eltagadni lehetlen (Sozom. Histor. Eccles. V. 22.) a mai hitetlenség megkisérlé ugyan azt természetesen magyarázni. Egy a legtekintélyesebb ujabb egyház történelmi irók közől, egy ép oly nagy tudományu, mint éles itészetű, miután a régibb bizonyságokat felhordá, és ujabb kisérleteket megitélte, teljes joggal mondja e tárgyban: „Ha az ember ezen eseményeket és hatásaikat összeveszi; ha az ember megfontolja, hogy a tüzlángok kitörése Palaestinában soha sem azelőtt sem azután előnemfordul, s hogy a kitörés addig ismétlődött, mig a munkások a munkát abba nem hagyták, hogy minden a templomdomb szük körére volt összeszoritva; hogy a történelem egy ily nagyszerü és ily uton meghiusult vállalathoz hasonló példát nem ismer igen szembetünőleg látszik, hogy az egész Istennek közvetlen rendelkezése volt, ki a természet erőit ezen pontra irányzá, és ennyiben mindenesetre csoda, és egyike a legnevezetesebbeknek. (Döllingers: Handbuch der Kirchengeschichte II. 35. Természetes, hogy a ki az Istennek minden csodáját tagadja, ennek sem fog hitelt adni, mint ezt már Julián tanulótársa nazianzi sz. Gergely helyesen észrevette (Orat. V. n. 4.).

sikeretlenségét önmaga lássa *). Ez által mélyen sértetve és elkeseredve, elannyira hogy a keresztények visszatértekor sokkal roszabbtól tartottak, ment el a perzsa háboruba. Itt szerencsétlen csatába keveredvén, ellenséges dárdától halálosan találva elesett **), és meghalt, miután utólsó erejét összeszedvén önmaga tartott maga fölött dicsbeszédet, mondván, hogy ő egész kormányzására nézve nem tehet magának szemrehányást, minthogy mindenkor

---

*) Maga Julián beszéli el, hogy midőn egy izben egy pogány főünnepre Antiochiába sietett, utközben azt remélte, hogy a templomot ünnepies öltözetü emberek sokaságával megtelve találandja, kik áldozatokat fognának bemutatni. Hanem mit talált? Egy papot egy luddal, mást senkit. Ezért az antiochiaiak éles fegybeszédet kaptak a császártól, mint ez mind körülményesen olvasható Julián Misopogon p. 361—363. Igy neveztetik t. i. az irat, melyet ő maga szerzett kecskeszakálla gunyolói ellen, melyet a bölcsészek módjára viselt (ridebatur enim barbam praeseferens hircinam, grandiaque incedens mondja felőle Ammian Marcellin. XXII. 14.) s melyben szakála és pogánysága mellett nevetséges hiúsággal buzgólkodik.

**) „Et incertum subita equestris hasta, cute brachii ejus praestricta, costis perfossis haesit in ima iecoris fibra.“ Ammian. Marcellin. XXV. 3. A későbbi monda azt teszi hozzá, hogy a földön fekve markába vért eresztett, s azt az ég felé szórván igy kiáltott: Vicisti, Galilaee! Győztél Galilaeus! mikint Jézust nevezni szokta (Sozom. Hist. Eccles. IV. Socrat. III. 12.) Theodoret. III. 25. — A felől is, ki a lándzsát belé döfte, egész mondakör képződött, mint Naz. Gergelynél látható Orat. V. n. 13. A pogány Libanius fölületes oknál fogva keresztényt akart gyilkosává tenni. Ammian, ki ugyanakkor maga is a hadseregnél volt, egyszerü és pontos előadása által a legvilágosabban megmutatja, hogy a császár meggondolatlanul a legelső sorokba rohant, s ott a legsürübb csatatolongásban (nem tudni kitől) — lándzsával halálos sebet kapott. Szent Ágoston határozottan erősiti, hogy Julián ellenség keze által vett sebben halt meg. (De Civit. Dei. lib. IV. c. 29.)

ugy cselekedett, mint az álladalom hű szolgája, s mindig alattvalóinak javát mozditotta elő. Igy halt meg Julián császár 32 éves korában (363 év), miután nem tovább mint körülbelül másfél évig országolt, és benne Konstantin nemzetsége kihalt. A történelem hithagyó (apostata) melléknevet adott neki; s hithagyásának önmaga is nyilvános bizonyitékát hagyta hátra az utóvilágnak, saját munkát adván ki a keresztények ellen három könyvben, melyben a kereszténység pontosabb ismeretét arra használta, hogy ellene a szentirással biztosabb ismeretség szine alatt annál veszélyesebben küzdhessen. Bukásával megszünt ezen a római birodalomban utólsó pogány üldözés, minthogy ezentul csak keresztény császárok léptek a trónra; s ezen egész üldözés csak arra szolgált, hogy a pogányságnak a kereszténység dicső életereje ellenébeni benső erőtlenségét igen világosan kinyilatkoztassa, ugyszintén, hogy az igaz keresztények, az egy Isten meggyőződéshű és áldozatkész tisztelőinek nagy számát, a császári bibor meggyőződésnélküli imádóinak a legszebb fényben fölmutassa.

36. §. Szent Vazul, ěs nazianzi szent Gergely.

Julián halála után az Isten egyháza megint szabadon föllélekzett; utódja Jovian, a jó keresztény, teljes vallásszabadságot biztosított. Azonban nem sokára uj próbáltatás várt reá, minthogy az arianus párt keleten a katholika egyházat még egyszer az államhatalomra támaszkodva, külerőszakkal elnyomni akarta. Joviant rövid országlása után I. Valentinian császár követte, ki öcscsét Valenst társuralkodóul fogadván, keletet neki adá át. Valentinian buzgó katholikus, Valens buzgó Arianus volt, ki semmi eszközt se hagyott kisérletlenül, hogy pártjának győzelmet

szerezzen, kivált katholikus bátyjának halála után. A katholikusoktól ujra elvették templomaikat, a katholikus püspököket és papokat elüzték vagy számkivetették, a szerzeteseket a katonák közé dugták, a különben hithű katholikusokon, különösen az Istennek szentölt személyeken embertelen gonoszságokat vittek véghez. De az Isten, ki egyházát soha el nem hagyja, idején gondoskodott erős támaszokról. Még állt a nagy Athanáz, s csaknem hasonló nagyságra emelkedtek sz. Vazul, és nazianzi sz. Gergely.

Mindketten a hivő hegyországból, Kappadociából, származtak, mely az arianusi eretnekség zivatarai között is szilárdán állt a katholika hitben, mint kőszirt, a tenger zajló hullámaiban. Mind a két férfiut ifjuságuktól fogva benső barátság egyesité, mely a hivő tudomány, és kereszténytökéletességrei egyenlő törekvésen alapult. Vazul oly családhoz tartozott, mely csaknem mind szentekből állott*). Gergelynek igen jeles anyja volt, atyja pedig utóbb az egyházirendbe lépett, melyben szinte püspöki méltóságra emelkedett. Mindketten, Vazul és Gergely, a római birodalom legtekintélyesebb városaiban szerezték magasb müveltségöket, utoljára egy időben, a későbbi Julián császárral, Athenben. Mig azonban Julián egészen a kereszténységgel ellenséges bölcsészekhöz csatlakozott, s ez által pogány irányzatában mindig jobban megerősült, Vazul és Gergely minden tekintetben példás életet éltek. Az Isten, jámborság és tudomány iránti szeretetök, szent kötelékkel füzte össze lelkeiket, és örök szövetséget alapitott köztük, a gondolat, hogy egymás által és együtt jussanak Istenhöz képezte barátságuk legbensőbb magvát. Az emberiség leg-

*) Ezen eset a történelemben példátlanul áll, s azért különös megfontolásra méltó, hogy Vazulnak atyja, anyja, nagyanyja, nővére, két fivére, Gergely a nissai és Péter a sebastei püspök, az egész katholika egyházban szentek gyanánt tiszteltetnek.

főbb és legnemesb javai: igazság és erény, lebegtek szüntelen, törekvésök czélja gyanánt szemeik előtt; e végből csak két utat ismertek ők, egyiket a templomba, másikat az iskolába; legnagyobb dicsőségök volt, hogy keresztények legyenek, és azoknak tartassanak, ezért a pogány ünnepeket, szinházat és vendégségeket gondosan kerülték, valamint minden közelebbi érintkezést is erkölcstelen s veszekedő pajtásokkal. Sokan a legjobbak közől csodálkozásra és szeretetre inditatván irántok, példájok által nemes versenyre ragadtatva, az egyérzelmüek körét képezték körülök. Tudásra mindnyájokat fölül haladták, különösen mindketten tökéletes mesterei voltak az ékesenszólásnak, ámbár mindenikben voltak saját előnyök is, Gergelyben a magasztos emelkedés és erőteljes kerekded beszéd; Vazulban az eszmebőség, természetes ékesség, és átlátszó világosság.

A főiskola elhagyása után, Vazul egy ideig nyilvános szolgálatnak szentölte magát, s kitünő ékesszólása, magas és általános müveltségénél fogva fényes pálya várt reá; hanem csakhamar, a vágyódás, a felsőbb világ felé, oly hatalmasan ragadta meg őt, hogy mindent elhagyott, kelet hires kolostorait látogatta meg, s azon erős elhatározással tért vissza, hogy ő is hasonlóképen a magányban egészen Istennek fog szolgálni. Pontus egyik magános vidékén, hol őt csörgedező hegyipatak és meredek sziklafal választá el a világtól, néhány társával, tanulás, imádság, kézimunka és önmegtagadás között, csöndes, elrejtett életet élt; fákat ültetett s kis kertét öntözgeté; itt szervezte Gergely barátjával ama szerzetestörvényeket, melyek másfél évezred óta átalános törvénye maradtak a szerzetesek életmódjának keleten, kik ép azért mai napig: Vazulitáknak (baziliták, Vazul. Basilius) neveztetnek. Az ő gyakorlati szellemének érdeme, hogy a szerzetesek nem csak erényeik példája és imádságuk ereje, hanem szó, és tett által is közvetlen be-

folyást nyertek az emberi társaságra; amint hogy ő maga is, Gergely barátjával együtt, körül járt a vidéken, és missioféle predikáczióival a népet az élő hitben megerősítette. Mennyei élet volt ez, melyre évekkel utóbb is mind a két jó barát visszaóhajtozott.

A magányban ekképen kiképződve, és alapos tudományosságu dolgozatairól elhiresedve sz. Vazul 370 évben Isten rendöléséből a caesariai érseki székre emeltetett Kappadocziában, hol az arianusi eretnekség ellen teljes erővel folytatta a harczot, és bölcs szilárdsága által, kelet katholikusainak középpontjaul szolgált. Maguk az arianusok is, szentsége, ereje és bölcsesége miatt oly tisztelettel teltek el iránta, hogy csak miután a legtöbb katholikus el volt üzve, merészeltek ő hozzá férni. Végre őnála is megjelent az arianus udvar küldötte azon fölhivással, hogy a császár vallását fogadja el, vonakodása esetére, javainak elkobzása, száműzés vagy halál vár reá. Az érsek ezt felelé neki: „Te nálam semmi egyebet nem fogsz találni mint ezen elviselt ruhákat, s az én kevés könyveimet; számüzetés nem érhet engem, mert az egész föld az Uré, kinek szolgálatában állok; a haláltól nem félek, minthogy az csak előbb egyesit Istenemmel a mennyei boldogságban, mely után már régen óhajtozom." — „Ily szabadon még senki se beszélt velem" mondá erre a császár helytartója. „Mert még nem találtál püspökre" felelé Vazul. Most Valens maga jött Caesareába, hanem az érsek méltóságteljes magatartása oly mély benyomást tett a császárra, hogy csak remegve mert hozzá közeledni a templomban, és a bizalmas szavak, melyeket a nagy érsek a szentélyben a császárhoz intézett, oly bölcseség- és szent komolysággal teljesek voltak, hogy a császár mélyen meginditatva hagyta el a templomot, és sz. Vazult többé soha bántani nem merte. Ugyan ezen Vazul, a katholikusok középpontja és gyámola keleten, ki sz. Makariushoz, és ezáltal Damazus pápához csatlakozott,

küzdött határozottan azok tévtana ellen is, kik Macedonius konstantinápolyi püspök példájara a Szentlélek istenségét kisérlették meg tagadni. Vazul, miután kelet katholikusait szerencsésen egyesitette, 378 évben meghalt, és számos irásokat, különösen remek alaku *), és igazán keresztény-tartalmu beszédeket és leveleket hagyott hátra. A hálás azonkori és utóvilág „nagy" melléknevet adott neki.

Barátja Gergely jobban szerette a magányt és tudományt, mint a nyilvános életet s nyugtalan mozgalmu munkásságát; hanem őt is magasabbra rendölte az Isten. Vazul, noha Gergely egy ily hivatal méltóságát és felelősségét átlátva, a legnagyobb kedvetlenséggel engedett, egy kappadocziai kis város püspökévé szentölte fel őt, mely hivatalt azonban valóságosan soha se foglalta el. Nyilvános munkásságának igaz ideje azonban csak Vazul halála után jött el. Ugyanazon időben, egy a góthok ellen viselt csatában Valens császár is elesett, miután az egyházi állapoto-

*) A tudós rotterdami Erasmus nem vonakodott nyiltan bevallani, hogy Vazul a régi Görögország legnagyobb szónokainak (Perikles, Lysias, Demosthenes, Isokrates) előnyeit egyesiti magában azoknak hibái nélkül. Századunkban pedig a sokat olvasott és éles itészetü történész Müller János tanusitja: „A legnagyobb gyönyörrel olvastam nagy Vazul leveleit, melyek telvék a legfinomabb udvariassággal, mely még a legélesebb ócsárlásban se tagadja meg magát; ifjunak a levélirás mesterségére jobb és nemesebb mintát nem tudok. Főkép kedves Vazul nekem rokonszenvből is; ő békét akart, emiatt lőn ezektől rágalmazva, amazoktól üldözve, ő azonban szintoly szeretetre, mint tiszteletre méltó férfiu" Ezután szól Müller Themistius azon korbeli pogány szónok beszédeiről és azt mondja: „A nyelvezet szép, de nem oly egyszerü s fényesen nemes mint Vazulnál vagy nazianzi Gergelynél" (Müller 394 Br.) Különösen fontos irásai között: beszéde a keresztény ifjakhoz a pogány irók helyes használata fölött, mely külön görög kiadásban már többször, és németül is megjelent (Mannheim 1839).

kat keleten, főkép Konstantinápoly fővárosában, az arianusok iránti kedvezése, és a katholikusok üldözése által nagy zavarba döntötte volna. Konstantinápolyban az arianusok korlátlanul uralkodtak, ugy, hogy a katholikusoknak a fővárosban már semmi templomuk nem volt, hanem csak egy magánkápolnájok. Ekkor egy zsinat által Gergely püspök Konstantinápolyba küldetett (379 év), hogy ott szent buzgalma, mély belátása, ékesszólása, nyájas, megnyerő kedves alakja által az elhanyatlott hitet megint fölemelje, és az eretnek tévelygés ellen hathatósan küzdjön. A magasztos ragyogó ékesszólás még mindig a régi hatalmas varázst gyakorolta a görögökre; számtalan katholikus, eretnek és pogány gyült össze, hogy koruk leghiresebb szónokát meghallgassák. Krisztus és az apostalok legtisztább tanitását, az isteni egyháromság szentséges titkáról terjesztette ő elő classicai remekmű alakjában; a tévelyt a tévelygők személyétől elválasztá, a tévely ellen a legnagyobb határozottsággal küzdött, a tévelygők személye iránt pedig a legnagyobb szeretetet tanusitotta, mit épen az által mutatott meg, hogy a kárhozatos tévelyhözi önkénytes ragaszkodás által veszélyeztetett lelket megmenteni iparkodott. Ez által sok tévelygőt vezetett vissza az igazsághoz, amiért is az arianusok annyira felbőszültek, hogy őt gyalázatokkal halmozták, kőhajgálással üldözték, sőt orkéz által az utból eltenni akarták. Mindezeknek a legcsöndesebb, rendithetlen nyugalmat és szelidséget szegezte ellenök s egyuttal igénytelen alázatasság- s szerénységgel mindenféle jótéteményeket gyakorolt. Igy a katholika egyház a fővárosban rövid idő alatt uj fényre és életerőre emelkedett; hálaul ezen eredménydus munkásságaért Gergely a lelkesült nép s Theodosius katholikus császár által a konstántinápolyi püspöki székre emeltetett. Mivel azonban némely püspökök ezen eljárás iránt nemtetszésöket nyilvániták, Gergely egy csodaszép beszédben, mely bucsuzását foglal-

ta magában, a fővárosi püspöki hivatalt letette, s kedves mezei magányába vonult vissza (381 év), hol azután az igaz hit körüli hűséges gondoskodás között jámbor gyakorlatok- és szent költészettel foglalatoskodott egész (390 év körül) bekövetkezett halálaig.

37. §. Sz. Ambrus, milánoi püspök.

Nyugaton mindaddig, míg I. Valentinián uralkodott, jótékony nyugalmat élvezett a katholika egyház. Midőn azonban 375 óta két fia jutott uralkodásra, kik közől Gratián Galliában még igen ifju, II. Valentinián pedig épen csak gyermek volt, az állapotok mind vallási, mind politikai tekintetben aggasztólag alakultak. Az ifju Valentinián helyett anyja, az arianus érzelmű Justina uralkodott; a női kormány nyomasztó volt be-, és gyönge kifelé. Hanem az isteni gondviselés itt is gondoskodott erős támaszról az egyház részére, mely egyuttal a fenyegetett álladalmat is föntartotta. És ez sz. Ambrus volt.

Ambrus egy igen tekintélyes római családból származott. Atyja, mint Gallia kormányzója a legfőbb hivatalok egyikét viselte. Trierben születvén Ambrus, korán Rómába ment, hol jámbor édes anyjánál és idősb nővérénél, ki mint Istennek szentelt szüz szolgált az Urnak, jó keresztény nevelést kapott. Egyuttal a tudományokban is oktatást nyert, s jeles tehetségeinél fogva a jogtudomány- és ékesszólásban korán kitüntette magát. Nem sokára mint Liguria és Aemilian tartományok helytartója, consuli ranggal Milanóba küldetett, hol a rábizott magas hivatalt jó atyaként, szigoru igazságosság- és okos szelidséggel viselte.

Ekkor történt, hogy a milánoi érsek meghalván, a nép uj püspök választására a templomba gyült. Hanem erős pártokra szakadva a katholikusok és arianusok rendes választásra összeegyezni semmikép sem tudtak, s erősza-

kos föllépésektől lehetett félni. A helytartó, hogy e veszélyt az államtól elfordítsa, a templomba ment, s az összegyülteket nyájasan intette, hogy ezt a fontos ügyet békében s egyetértéssel intézzék el. Egyszerre egy gyermeki hang a hallgató sokaságból ezt kiáltja: Ambrus legyen a mi püspökünk (Ambrosium Episcopum), és az egész nép hangos örömriadással kiáltá: Ambrosium Episcopum. Ambrus megzavarodva hagyta el a templomot, és mindenképen, még éjjeli futás által is igyekezett magát a fenyegető teher alól elvonni. Hanem a nép egy akarattal választásánál maradt, és I. Valentinian császár örült, hogy az általa küldött helytartó püspöki hivatalra találtatott méltónak. Minthogy Ambrus most már az Isten akarátán nem kételkedett, aláveté annak magát, és a fölszentelést December 7-én 374 évben elfogadta *).

Az uj püspök buzgó tanulmányozás és állhatatos imádság által képezte magát magas hivatalára, és erőteljes egyházi beszédei s irásai által csakhamar nagy munkásságot fejtett ki, miáltal sok pogányt s eretneket megtéritett, és lelkes intései által gyakran keresztény szüzeket is arra inditott, hogy szent önmegtagadásra határozták el magukat. Hanem a hitetlenekkel is több, mint egy nehéz küzdelme volt, mert hiába, a tévely és igazság nem férhetnek össze, minthogy legbensőbb valóságuknál fogva egymással ellenkeznek; a hol összeütköznek, okvetlen küzdelemre kell a dolognak kerülni; az ily küzdés szükségessége felől okos ember, ki az igazság iránti természetes tiszteletet, és a következmény fogalmát teljesen el nem vesztette, nem kételkedhetik; csak a küzdés módja lehet többé kevesbbé illendő és méltó. E küzdésekben sz. Ambrusnak igen nagy hasznára szolgált a magas tekintély, melyben általában állt, ugy hogy mind a két fiatal császár atya

---

*) Az egyház maig e napon ünnepli ezen nagy férfiu emlékezetét.

gyanánt tisztelte őt, s ha az ország veszélyben forgott, neki, mind legügyesebb államférfiunak ismételve is kellett császári békekövetül menni a fenyegető ellenség elé.

Gratian császár a pogányságot többrendbeli intézkedései által megtámadta. Igy a győzelem-istenasszonyának (Victoria) képét és oltárát a római tanács üléstérméből kitétette, minthogy azok ottléte a római birodalom keresztény jellemével teljesen ellenkezett; továbbá Konstantin módjára a templomi javakat mint államjavakat bevonta, vagy keresztény egyházaknak adta; a Veszta-szüzektől régi kiváltságaikat elvonta. Emiatt a tanács pogány része már Gratian alatt panaszt emelt, a tanács nagyobb keresztény része pedig Damazus pápához, ez sz. Ambrussal egyesülve a császárhoz fordult, ki önnön rendöleteit föntartotta. Halála után a pogány Symmachus városkormányzó a tanács nevében ismét egy általa ékesen fogalmazott előterjesztésben kérte az ifju Valentinian császárt, hogy e rendszabályokat vegye vissza. Most sz. Ambrus hivatala egész erejével állt ellen a követelésnek, s figyelmeztette a császárt, hogy a római világbirodalom ugyan őneki, de ő megint a Mindenhatónak van alávetve, ki őtőle szintugy mint mindenektől igaz hitet, és annak megfelelő érzületet és tetteket kiván. Victoria oltárának visszaállitása, nemcsak egy keresztény császárnak meg nem engedett, a pogányság előmozditására szolgáló tett volna, hanem a vallásos erőszaknak egy neme is a tanács keresztény része ellen, melynek hivatalánál fogva pogány áldozatokban kellene részt venni. A Vesztaszüzek már régen tulélték magukat, s igazán a pogányság erőtlenségét bizonyitják, minthogy az, mindazon gazdagság és kitüntetések daczára, melyekben a Vesztaszüzeket részesiti, alig tudott hetet előteremteni, kik arra hogy a férj nelküli életre csak rövid ideig is ráadják magukat, kedvet éreztek; míg ellenben a kereszténység a szüzek számtalan seregét tudja fölmutatni, kik önkényt

teljes önmegtartóztatásban éltek. A templomjavakat végre a keresztények végtelenül jobban használják, minthogy azokat nem csak az egy igaz Isten szolgálatára, hanem a szegények eltartására is forditják. Erre annál nyomatékosabban utalhatott Ambrus, minthogy ő maga is az egyházi jövedelmeket foglyok kiváltására egészen kimeritette, még a szent edényeket is odaadta, hogy a keresztényeket a barbárok kezéből kiszabaditsa, a férfiakat a haláltól, a nőket a gyalázattól, a fiatalokat a bálványozás veszélyétől megmentse, a gyermekeket vigasztalhatlan szüleik karjaiba, a polgárokat az elpusztitott haza kebelébe visszavezesse. Előterjesztésének a legjobb eredménye lett.

Másik veszély az arianusok részéről fenyegette az egyházat, minthogy Justina császárné eretnek vallásfelei számára a milánói főtemplomot kivánta. Ambrus azon méltó feleletet adta, hogy a püspöknek nem szabad templomát átadni *). A katholikus közönség tulajdonosi jogát minden katholikus templomra nézve érvényre emelte; a legbefolyásosabb férfiak tömlöczre vettettek, s nehéz pénzbirságra itéltettek, de mind hiába! Most császári parancsra egy kath. templom erőszakkal elvétetett; Ambrus azonnal mindazokat, kik az erőszak elkövetésében részt vettek, az egyház közösségéből kizárta, a katholikus népet a fenyegetett főtemplomba gyüjtötte, ott predikáczio és isteni szolgálat,

*) A polgári és katonai hatóságok azt mondták Ambrusnak: „Imperatorem jure suo uti, eo quod in potestate essent omnia“. A püspök erre azt felelte: „Si a me peteret (Imperator), quod meum esset, idest fundum meum, argentum meum, quidvis hujusmodi meum, me non refragaturum, quamquam omnia, quae mea sunt, essent pauperum; verum ea, quae divina, Imperatoriæ potestati non esse subjecta“. S. Ambrosii epist. 20. n. 8. cf. n. 16. „Imperator enim intra Ecclesiam, non supra Ecclesiam est“. Quid enim honorificentius, quam ut Imperator Ecclesiae filius esse dicatur“. Ambrosii sermo contra Auxent. n. 36. cf. n. 31, 35.

imádság és éneklés közt éjjel és nappal mindaddig együtt tartotta, míg a veszély meg nem szünt. Igy tartotta fön a püspök atyai gondoskodásával a köznyugalmat, igy törte meg erélyes ellenállásával az arianus csoport támadását, mely elvégre belátta, hogy alább kell hagynia; a foglyokat szabadon bocsátották, a pénzbirságokat visszaadták. Ambrus az ő akaratának vas szilárdsága, beszédének ékesenszóló ereje, buzgó imádság és legvégső áldozatkészsége által az egyház jogait diadalmasan megvédte*).

Hanem Theodosius császár is érezte Ambrus által a püspöki hivatal komolyságát. A császár, ki természetétől hirtelen haragu volt, környezete által fölingereltetve Thessalonikában egy fölkelést általános vérfürdővel fenyített meg, melyben sok ártatlan is vesztette életét. Ezután Milánóba jövén, isteni szolgálatra a templomba akart menni. A templom csarnokában azonban a püspök ünnepélyesen elébe állt, s a ki nem engesztelt vérbün miatt visszautasitá őt. A császár az Isten által megkegyelmezett Dávid király példájára hivatkozott. „Ha vétkeztél, mint Dávid, tarts penitencziát, mint Dávid," felelé neki Ambrus, és a császár megrendülve visszafordult, császári ékeit letette és nyolcz holnapig nyilvános vezeklésnek vetette magát alá**), s csak

---

*) Nem egy könnyen talál az ember méltóságosabb és erőteljesebb nyelvezetet, mint sz. Ambrus védelmében az arianusok azon ráfogásai ellen, mikkel azok, a császári névvel visszaélvén, őt illették. L. S. Ambrosii epist. 20. et Sermo contra Auxentium de tradendis Basilicis.

**) Ambrus maga bizonyitja Theodosius császárról: „Stravit omne, quo utebatur, insigne regium, deflevit in ecclesia publice peccatum suum, quod ei aliorum fraude obrepserat; gemitu et lacrymis oravit veniam. Quod privati erubescunt, non erubuit Imperator, publice agere poenitentiam. Orat. de obitu Theodosii n. 34. És sz. Ágoston, ki akkor tanitó volt Milánóban, mondja: „Imperator, ecclesiastica coërcitus di-

ezután vette őt vissza Ambrus az egyház közösségébe és bocsátotta a szent áldozatra. A templomban a presbyteriumon kivül jelölt a császárnak helyet, hogy a pap és világi közötti különbséget neki és másoknak is szembetűnővé tegye. Két igazán nagy és belátásteljes férfiu találkozott itt, s mindez épen semmi összeütközést sem idézett elő, sőt a császár becsülését Ambrus iránt rendkivűl növelte. Midőn megint keletre ment a császár, azt mondá az ottani püspöknek: „Hogy csak egy püspököt tanult ismerni, ki e névre teljesen méltó, és az szent Ambrus.“ Hire annyira elvolt terjedve, hogy Germánia-és Perzsiából is jöttek tekintélyes férfiak, hogy őt lássák és hallják. 397 évben haltmeg, és az egyházban mainapig, mint legnagyobb férfiainak egyike, jeles iratai miatt pedig mint egyháztanitó tiszteltetik.

Ezidőre esik a régi római birodalomnak eloszlása, nyugati (tulajdonképen római) és keleti (byzanti, vagy keletrómai) birodalomra. Theodosius, a nagy, kevéssel halála előtt, még egyszer egyesité az egész római birodalmat kormánypálczája alatt; halála után (395év) két fia elosztotta a birodalmat, Honorius a nyugati, Arkadius a keleti birodalmat kapta, és ezen elválasztás mindörökre történt.

38 §. Aranyszáju szent János, konstántinápolyi püspök.

Ha Ambrus szóval és tettel egy régi rómainak a keresztény szeretet lelke által szeliditett vas erejét mutatta föl, ugyanakkor kelet egy másik nagy férfiában a legnemesebb régi görögök egyikének szép vonásai tünnekföl megtestesülten, hanem a Krisztus szellemétől áthatva és fölemelve. Ha Socrates Krisztust ismerte volna, oly alak leen-

---

sciplina sic egit poenitentiam, ut imperatoriam celsitudinem pro illo populus orans magis fleret videndo prostratam, quam peccando timeret iratam. S. Aug. de Civit. Dei V. 26.

dett, mint aranyszáju szent János, kiben a kereszténység önnön legtisztább gyakorlati kifejezését találta és állitotta szembe a romlott világgal. Ha a szerzetesek a villággali érintkezés kerültével a legfőbb keresztény eszméket valósitják, aranyszáju szent János a világ tolongásai között törekedett ezen eszméknek érvényt szerezni; ez volt éltének föladata. Ambrus győzödelmesen lépett ki az igazság mellett vitt harczból, szent János elesett az ereny, erkölcsiség és jog melletti harczban; az utóvilág mindakettőt nagyra becsüli, mint első rangu keresztény hősöket.

János Antiochiában gazdag és előkelő szülőktől származott; atyja ki Szyriában a seregparancsnokságnál magasabb tisztséget viselt, korán elhalt; anyja jámbor keresztény nevelést adott gyermekének. Tanitója az ékesenszólásban, az e művészet akkori nagy mestere Libanius volt, ki alatt az ifju jeles tehetségei oly fényesen kifejlődtek, hogy csakhamar minden mást fölülmult és korának legjelesebb szónoka lett, amiért is nyerte az aranyszáju (*Χρυσοςομος*) *) melléknevet, melylyel közönségesen jelöltetik.

Hanem a földi dicsőségnél, s a vele összekötött kilátásoknál magas hivatalokra és gazdagságra, hasonlithatlanul többet ért ő előtte az erény és tökéletességre törekvés, amiben áll egyedűl az ember valódi dicsősége és boldogsága. Azért mindjárt életének első virágjában a legtekintélyesebb kolostorfőnökök kormánya alá adta magát,

---

*) Midőn Libanius halálosságyán feküdt, kérdezték tőle, ki legyen a tanitói hivatalban utódja? János legyen, felelé, ha még őt a keresztények megnem rontották volna. Sozom. Hist. Eccl. VIII, 2. Azon időben pedig az ékesszólásbani oktatás a tudományos müveltség lényeges részét tette, és a jogtudománynyal összefoglalva gyakoroltatott, mily fontos volt e tanitói hivatal abban az időben, átláthatjuk, midőn olvassuk, hogy egy tanárnak 60.000 sestercia volt az álladalmi pénztárból évi fizetésűl utalványozva.

s legtehetségesebb tanulótársai közől is többeket magával vont. Ezek egyike Theodor volt, ki utóbb föltételéhöz hűtlen akart lenni, a világéletbe visszatérni és nősülni. Hanem János oly ékesen és erőteljesen szerkesztett intelmet intézett hozzá, hogy másodszor is lemondott mindenről és a szerzetes életre visszatért. Nem sok időre ezután három könyvet is irt sz. János a szerzetes életről, melyekben ezen, a valódi bölcsészeti magány, önvizsgálódás és különféle foglalkozás által megszentölt életmódot oly melegen, mint alaposan és szépen irja le és védi. Már azon gondolkodtak, hogy őt, fiatalsága daczára, püspöki méltóságra emelik; hanem mély alázatossága, melynél fogva magát ily magas és sokkötelmü hivatalra egészen méltatlannak itélte, futásra birta őt, és nem sokára egészen a hegyek közé vonta el magát, hol hat éven át, utóvégre egy magányos barlangban, csaknem emberfölötti szigoru életet élt, és egyuttal éjjel nappal tanulván, a Szentirás csodálatos és titokteljes mélyeibe mindig bellebb hatott. Végre meggyöngült egéssége kényszerité őt a városba visszatérni, hol, miután saját erkölcsi képezését befejezte, az isteni gondviselés által a nyilvánosság mezején hasonló munkásságra hivatott. Pappá szentöltetett, és a püspök által a főtemplombani predikálással bizatott meg, mely hivatalának azután tizenkét éven át oly buzgalomnal felelt meg, hogy tiszta, beható és fönséges előadása által ezereket lelkesitett erényre és ragadott mintegy erőszakkal istenes életre, sok hitetlent és eretneket is visszavezetett az igazságra. Különösen élesen rótta meg az uralkodó bünöket és véghezvitt igazságtalanságokat, ami által gyakran sikerült neki, még kelet fővárosában is, mélyen gyökerezett visszaéléseket teljesen kiirtani. Beszédeinek elbájoló és megrenditő*)

*) Az ékesenszólás legnagyobb remekmüveiközé tartozik 21 holiája (beszédek) a képszobrokról, melyek németben is meg-

ereje a legtisztább, feddhetetlen élettel összekötve, melyben az aranyszája által magasztalt erények a legtökéletesebben valának kifejezve, a nép legbensőbb szeretetét és a félvilág csodálatát szerzé meg neki.

Midőn épen akkor a püspöki szék Konstántinápoly fővárosában megürült volna, Arkadius császár az antiochiai hires szónokra vetette szemeit. Titkon kicsalták őt a városból, hol katonák fogták körül s vitték Konstántinápolyba fölszentölésre (398.) Ahogyan mint szerzetes és pap élt, ugy élt mint a főváros püspöke is. Hanem itt nehéz föladat jutott neki osztály-részül, melyet az átvállalt kötelesség és felelőség eleven öntudatában bátran ragadott meg, nem törődvén vele, ha mindjárt önmagának is áldozatul kellene esnie. A papság sokszorosan megromlott vala; az Istennek szentölt szüzek és özvegyek közé gonosz visszaélések csusztak be, a magasabb körökben különféle bünök uralkodtak, maga az udvar sem maradt a kor romlottságától érintetlenűl. János ismerte és teljesitette hivatását, mely szerént a bünösöket minden állapotban egyiránt intenie, feddenie, büntetnie kell. Meg is tette ő ezt, de szeretetteljes szivvel, nem akarván a bünösnek halálát, hanem hogy gonosz utjáról Istenhöz térjen és éljen. Mindnyájoknak maga mutatott példát a legszigorubb öntartóztatás- és erkölcsi tisztaságban, egyházának összes gazdag jövedelmét a szegényekre osztotta, az ügyefogyottakról atyaként gondoskodott, a papokat és Istennek szentölt szüzeket szigoru öntartóztatás- és példás életre, a gazdagokat igazságosság- alázatosság- és a szegények iránti jótékonyságra intette. Hanem a mélyen sülyedt főváros a komoly erkölcsbirót, ki a keresztény-

---

jelentek Vagner által forditva. Bécs, 1838. Müller János, az ilyesekben bizonynyal illetékes biró, igy kiáltföl olvasásuk után: „Végtelen kincs, valami bámulatosan megnyerő, igazi ὁμιλία-ja (nyájas mulatozás) egy kedves és okos tanitónak 373 Lev.

elveknek az életben általános érvényt akart szerezni, már nem türhette. A rendreutasitottak elkeseredett ellentábort képeztek. S midőn végre Eudoxia császárné is, kinek nőí hiusága a püspök egyik megrovása által magát találva érezte, szintén e részre állt, a párt idegenkedése üldözésre tört ki, mire Theophil alexandriai püspök, régi gyülöletének engedve, munkált közre. Saját elnöklete alatt némely részére hajló püspökökkel zsinatot tartott, mely terjedelmes, részben jelentéktelen, részben alaptalan vádpontjainál fogva, mik közt a fölségsértés is előfordult, Jánost letette. A jó, de gyönge Arkadius császár a letett püspököt számkivetésbe küldte. Hanem a nép oly szeretettel csüggött pásztorán, hogy János csak a legnagyobb erőfeszitéssel tudta azt lecsillapítaní, miután aztán egész csöndességben hagyta magát fogva elvitetni.

Csak most tüntki még a férfiunak egész nagysága. Engesztelhetlen elleneinek ösztönzésére, noha csaknem mindíg beteg volt, egyik helyről a másikra hurczoltatott, utoljára Kappadocia és Örményország leglakhatlanabb vidékére, egészen a birodalomnak véghatárára, hol az isauriták dulakodó portyázásai mindent fenyegettek s gyakran el is pusztitottak. Barátjait Konstántinápolyban, az elüzött püspök iránti ragaszkodásukért szintén keményen nyomták és üldözték, hasonlókép sok püspököt is. Mindezen számnélküli szenvedések között zavaratlan vidámságát és fönséges léleknyugalmát Istenbe vetett sziklaszilárd bizalma s az ő legszentebb akaratán való megnyugvása altal épen megőrizte. Maig 230-nál több, mind ezen időben irt levelét birjuk, melyekben soha egy panaszszót nem ejt, mindíg csak barátjain aggódik, ő rajtok sajnálkozik, azokat vigasztalja, bátoritja, erősiti, jámbor adományaikról lemond, és csak imádságukért könyörög, kelet és nyugat püspökeivel barátságos közlekedést folytat, különösen a római pápának, kihez igazságtalan letételét föllebbezte,

ajánlja önnön és az egyház javát *). Ugyanakkor két jeles tartalmu könyvet is irt ily czim alatt: „Senki sem sértetik, hanem csak önmaga által.“ Ez az igazi keresztény életbölcseség, midőn férfiu, ki a szerencse magas polczáról a legmélyebb nyomorba taszittatott, a szenvedések nemesszivü és önmegadó elviselésére s minden, ugy nevezett földi rosznak méltánylására buzdit, s ámbár mindent elvesztett és a legkeservesebben szenved, mennyei nyugalommal emelkedik a földiek fölé, fájdalom és panasz nélkűl függesztvén szemeit az egyedűl jó- az örökkévaló-és változatlanra. Végre még messzebb rendölték őt vitetni, a legkietlenebb vidékre, a fekete tenger partjára, hol a legvadabb barbárok laktak; közel háromhónapig volt már uton, számtalan nehézségek közt és mindig növekedő gyöngeséggel; utközben egy kápolnához értek, hol őt letették és meghalt407e. Utolsó szava is a volt, melyet élete folytán is mindíg szájában hordott: „Mindezekért dicsőség az Istennek**). Harminczöt évvel utóbb, II Theodosius császár parancsára szent János ereklyéi a legnagyobb ünnepélyességgel vitettek vissza a fővárosba s tétettekle az apostolok templomában; egész Konstántinápoly örömmel sietett elébe, az egész Boszporust hajók és szövétnekek borították; a császár tiszteletteljesen csókolta meg a koporsót, kérve a sz. püspököt, bocsássa meg, amit szülei tudatlanságból ellene elkövettek. Számos iratai az ő ékesszólási erejök, erkölcsi nemességök és szellemdus eszmebőségök által

---

*) Az ő levelei számkivetése helyéről egészen mások, mint a Ciceroéi; soha egy szót sem ejt visszahivatásáról; mindenütt ő vigasztal, a szenvedő; egyenlő gondoskodás az egyházakról; szives barátság; és mindig az elv: „Hogy csak egy szerencsétlenség van, az erény utjáról letérés.” Müller János, 375 Lev.

**) *Δόξα τῷ παντων ἕνεκεν.* Pallad. Vita J. Chrysost. c. 11.

most is elragadják még a régiség legnagyobb ísmerőit is, nyilvános tanuságul a görögök καλόν κἀγαθον-ja mellett*).

39 §. Az egyház küzdelme a további tévtanokkal. Pelagianismus.

Ezen nagy férfiak és kivülök még mások is, viselték szóval és írásban a nagy harczot a Krisztus és a Szentlélek istensége vagy a kereszténység alapigazsága mellett a Szentháromság egy Istenről. Eközben már akkor megint egy uj tévtan keletkezett az Isten fiának megtestesülésére nézve (370 e. körűl). Apollinaris, a laodiceai tudós püspök Szyriában, megkisérlette fölfogni, hogyan lehet Krisztusban az Isten és ember egy személy; e végből a régi pogány bölcsészetből azon antropologiai rendszert vette át a

*) Gyanutlan bizonyságul szolgálhat erre Müller János ismeretes német történetész, ki az általa olvasott munkákat ezerekre teheti, s mint itész korának elsői közé tartozott, és aki nem katholikus, a kath. egyház iránt nem igen kedvező, sőt még csak nem is mindenkor igazságos. Hanem sz. János elbájolta őt és bámulatra ragadta, amint a régi kornak egy könyvszerzője sem, melyeket pedig mind áttanulmányozott. Olvassa csak akárki is Müller János leveleit; p. o. „Megnem mondhatom neked a tiszta isteni gyönyört, melyet nekem Ar. sz. János szerez, igazán a keresztények Tulliusa ő, az emberi szivnek, minden mélyeiben nagy kutatója.“ (345 Lv.) „Bizonnyára ő benne van a régi nézetek összege, és mily sokoldalulag és mily nyelven! Elannyira, hogy tegnap estve válódi lelkesedéssel köszöntem meg az Istennek, hogy épen most jutottam hozzá, és azt kivántam, hogy akárhol és akárki legyen ő, jutalmaztassék meg azért, amit nekem 1400 év után szerzett. (372 Lv.)“ És mily kerekdeden, zengzetesen foly szájából a görögszó (344 Lv.). Ő az emberi szivet kezében tartja, s azt tesz vele, amit akar; s beszédének mindig ugyanazon aranyos áradata. 374 Lv. L. a 378 és 379 Lev.

kereszténységbe, mely szerént az ember három részből: test- lélek-és szellemből áll, és ehhez kapcsolta az Istenfia emberrélétének magyarázatát. Azt állította t. i., hogy az Isten fia emberrélétekor nem az egész tökéletes embert vettefől, hanem csak az emberi testet és lelket, és hogy ebből, az Istenfia által fölvett emberből a legfőbb és legjelesebb létrész, a szellem hiányzott, és ennek helyébe Krisztusnál az istenség lépett. E tanítás ellen az egész egyház egy szivvel lélekkel föltámadt, különösen sz. Athanáz, Vazul, nazianzi sz. Gergely, Ambrus, Damasus pápa és mások, kik mindnyájan tanusíták, hogy a Szentirás és mindenkor híven őrizett hagyomány tanítása szerént Krisztus nem egyedűl igaz Isten, hanem igaz, tökéletes ember is volt; az ellentétes tévtan követőit, kik annak szerzőjétől apollináristáknak neveztettek, Damasus pápa példájára az egyház közösségéből mindenütt kizárták.

Nem sokára ezután, az ötödik század kezdetén, nyugaton ismét más és igen veszélyes tévtan keletkezett, mely az arianismussal igen közel rokonságban állt, és ugyanazon pogány alapon nőtt. Ha t. i. Megváltónk nem valóságos Isten, hanem csupa teremtmény, akkor az is, amit az emberinem váltságára véghez vitt, azon fokban lesz csekélyebb, a melyben a teremtmény kisebb, mint maga az Isten. Ezen egyszerű következtetés, anélkül, hogy alapját bővebben vizsgálták volna, uj eretnek rendszerré lőn minden oldalról következetesen kiegészitve, mely sok, a pogány gondolkozás*) iránt még elfogult keresztényeknél

*) Fényes példaul szolgálhat ebben Cicero, kinél olvassuk: „A Deo tantum rationem habemus, si modo habemus; bonam autem rationem aut non bonam a nobis." „Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, omnem commoditatem prosperitatemque vitae a diis se habere, virtutem autem nemo unquam acceptam deo retulit. Nimirum recte; propter virtutem enim jure laudamur, et in virtute recte gloriamur; quod

elfogadást és tetszést nyert. Ezen eretnek-rendszer főszerzője-Pelagiustól pelagianismusnak neveztetett.

E tévtan abban állott, miszerént ama férfiak azt állitották: hogy az ember most is fogyatkozás nélkül birja azon erőket és tulajdonokat, melyekkel őt az Isten megteremté, és különösen, hogy az ember értelme el nem homályosult, akaratereje megnem gyöngült; csak jól kell e kettőt használnia, hogy minden bün nélkül, igazán és szentül éljen, és ez által az Istennek tessék; ezt mindenki megteheti, csak maga akarja, az Istentől neki adatott természeti erők által.

Ebből folyt aztán a további állitás, hogy nincs eredeti bün, se annak a test- és lélekre veszélyes következményei; Adám vétkezett ugyan, de e bűn tisztán az ő személyes bűne volt és csak neki ártott; utódaira nézve csupán azon következménye volt, hogy nekik az engedetlenség rosz példáját adta; de Ádám büne gyermekei-és utódaira nem ment át, kik tehát mindnyájan ugy születnek, amint Ádám az Isten által teremtetett, bűn nélkül, Isten kedvében és teljes szabadsággal jót vagy roszat cselekedhetni.

Ha minden gyermek bűn nélkül születik a világra, akkor annak nincs a keresztségre szüksége, hogy a bűnből és Isten haragjából szentségre és az Isten kedvébe mehessen át. A keresztséget tehát ugy lehet a gyermekekre nézve tekinteni, mint puszta fölvételi szertartást a külső egyházba és eszközt, mely szentségöket nevelheti; csak is

non contingeret, si donum a deo, non a nobis haberemus. Num quis, quod bonus vir esset, gratias diis egit unquam? At quod dives, quod honoratus, quod incolumis. Jovemque opt. Max. ob eas res appellant, non quod justos, temperatos, sapientes efficiat, sed quod salvos, incolumes, opulentos, copiosos.. Judicium hoc omnium mortalium est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. Cicero de Nat. Deorum III. 28. 36.

azokra nézve, kik miután már eszökkel éltek és önnön szabad akaratukkal visszaélve vétkeztek, tulajdoníttatott neki büntörlő erő.

Mivel az eredeti bűn az ő mélyenható kárhozatos következményeivel el nem fogadtatott, a megváltás sem volt már sem oly terjedelmes sem oly jelentékeny. Eredeti bün és megváltás a legszorosabb viszonyban állnak; amit az eredeti bün elrontott, azt a megváltásnak az ő eszméje szerént jóvá kell tennie; minél többet ártott az eredeti bün, annál nagyobb a megváltás föladata, ellenben minél kevesebbet ártott az eredeti bűn, annál kisebb a megváltás föladata. Ha az eredeti bűn, Pelagius véleménye szerént, csak rosz példát adott és rosz tanokat vont maga után, akkor a megváltásnak csak jó példát kell fölállítnia és jó tanokat hirdetnie; és ezt tette ami isteni Üdvözitőnk, ép azért, hogy tanait megerősítse és a legtökéletesebb engedelmesség példáját adja, ment a halálra; ebben áll tehát a megváltás lényege. Az Ur ezen tanítását és példáját, valamint az embernek Isten által adatott természeti tulajdonokat és erőket, személyes büneink bocsánatával együtt, Pelagius ezen, a Szentirásban oly gyakran előforduló kifejezésbe foglalta össze: Isten malasztja; mihez későbben még Istennek bizonyos belső segitségét is adta, az isteni akarat jobb megismerésére és könnyebb teljesitésére.

Ha az eredeti bünt és következményeit tagadjuk és azt állitjuk, hogy az ember ugy születik most is, amint az Isten Ádámot teremtette, akkor önkényt következik, hogy Ádám halandónak teremtetett, és minden bűn nélkül is szintugy megkellett volna halnia, mint minden más ember is meghal; hasonlókép az is következik, hogy az emberben oly tulnyomó érzéki kivánság szintén ugy teremtetett bele Isten által az emberbe. Minda két következményt határozottan tanította Pelagius.

Ezen egész, jól összefüggő és erős alkatu rendszert először az épületes iratok csalékony alakjában terjesztette Pelagius, buzditásul erényre és a szabad akarat jó használására, és oly ügyesen, hogy nemcsak félpogány, hanem jó akaratu együgyü keresztények is minden gyanakodás nélkül estek a tévtan finomul vetett tőrébe. Hanem csakhamar fölkeltek a kereszténység legmélyebb és alaposabb ismerői, a század legtudományosabb férfiai és ellene álltak e kárhozatos, a kereszténységet megsemmísítő tévtannak és velök az egész egyház. Mely harczban messze fönn ragyogott mindnyájok fölött sz. Ágoston, hippói püspök Áfrikában, kinek méltó társa volt sz. Jeromos, a római egyház áldozára és szerzetes a betlehemi zárdában, ki Dalmátiában születvén Rómában neveltetett, a korabeli nagy férfiakkal benső barátságban állt, terjedelmes tudományossága s mély szentirás-ismerete által mindnyájokat fölülmulta, s azért sok tudományos munkájaért*) a nagy egyháztanítók közé számláltatik.

40 §. Szent Ágoston, hippói püspök Áfrikában.

Szent Ágoston, a pelagianusok tévtanának főostromlója, amaz óriás szellemek egyike, melyek egyegy évezredben legfölebb egyszer tünnek föl. Pogány atyja Áfrika egyik kisvárosában (Tagaste) helyhatósági hivatalt viselt; anyja azon jámbor Monika volt, kinek tanítása- imádsága- és könyűinek köszöni Isten után, a fiu üdvösségét **), az

*) Különös dicséretre méltók ezek között az ő levelei, mint szikrázó szellem és élczteljes tudományosság által ragyogó, folyékony és velős nyelvezete által elragadó, szintoly mulatságos, mint tanulságos és erkölcsileg emelő remek mintamű, amiért is azok gyakran egyenkint is kinyomattak.

**) Midőn egy jámbor püspök az ő forró könyűit és állhatatos imádságát, az ő tévelygő fiáért, látta volna, igy szólt: az ily könyűk gyermeke el nem veszhet. S. Aug. Conf. III. 12.

anyaszentegyház az ő nagy tanítóját. Jeles nevelésben részesült, azonban tudós elbizottságában fölfuvalkodva, az egyház hitét megvetve, előbb a manichaeusok, utóbb a bölcsészek (skeptikusok és platonikusok) kezeibe esett, minthogy ezek szintén mint azok, bölcseséggel kecsegtették. Hanem a dialektikai finom művek és merész költészeti képek által ki nem elégittetve, fáradhatlanul bolygott szelleme az emberi tudás minden térein, mig végre a kathol. igazságra tért vissza, abban a rég óhajtott nyugalmat föltalálta és a szellemi müveltség azon magasára emelkedett, mely őt a következendő századok bámulata tárgyává tette.

Jó korán tanításra adta magát, előbb Afrikában, később Milanóban. Anyja, a remény- és ohajtól vonatva, hogy őt megtériti, követte őt. Milanóban gyakran és örömmel hallgatta sz. Ambrus egyházi beszédeit; az igazság ereje mindig mélyebben és hatalmasabban hatott szivére, a halál bizonyossága és az Isten itéletének félelme élénkebben állt szemei elé. Plato müveinek buzgó tanulmányozása után, melyeknek külalakjok elbájolta őt, tartalmok azonban igazság utáni törekvését ingerelte inkább hogysem kielégitette volna, a szentirás olvasásához fordult, melyet előbb mesterkéletlen egyszerü nyelvezete miatt kevésre becsült*). Először is sz. Pál apostol leveleit olvasta át; s

*) Maga mondja erről: „Visa est mihi indigna (S. Scriptura), quam Tullianae dignitati compararem. Tumor enim meus refugiebat modum ejus, et acies mea non penetrabat interiora ejus. Verum tamen illa erat, quae cresceret cum parvulis; sed ego dedignabar esse parvulus, et turgidus fastu mihi grandis videbar. S. Aug. Conf. III. 9. VI. 8. Mi lett neki a szentirás azután, hogy azt jobban megismerte, maga ekképen mondja meg: „Tanta est christiana profunditas literarum, ut in eis quotidie proficerem, si eas solas ab ineunte pueritia usque ad decrepitam senectutem maximo otio, summo studio, meliore ingenio conarer addiscere". etc. epist. 138. n. 3.

ha az örök láthatlan Istent már előbb Isten kegyelme és önnön elmélkedései által megismerte, most sz. Pál megmutatta neki az utat az Istenhöz az üdvözitő Krisztus által *). Ekkor megnyitá szivét egy tiszteletre méltó öreg pap előtt Milanóban, ki őt szivélyes szeretettel fogadta s kezdett utján gondosan kalauzolta. Hanem még a világhoz lekötve tartá őt, valamint előbb a gazdagság és előmenetel reménye, ugy most eljegyzett arája iránti szerelme. Ekkor hallotta meg, hogy Victorinus, az általa oly nagyra becsült bölcsész Romában a keresztény hitre tért, és hogy Trierben, a császári udvarnál két magas rangu hivatalnok sz. Antal életirásának olvasására egy szempillantásban elhatározta magát, hogy a világot elhagyja és Istennek a magányban szolgál. Most erős küzdelem **) keletkezett ben-

---

*) Szellemi fejlődésének ezen folyamáról önmaga teszi e fontos észrevételt: „In quos (libros Platonicos) me propterea, priusquam scripturas tuas considerarem, credo voluisti incurrere (Istennel beszél), ut imprimeretur memoriae meae, quomodo ex eis affectus essem; et cum postea in libris tuis mansvefactus essem et curantibus digitis tuis contrectarentur vulnera mea, discernerem atque distinquerem, quid interesset inter praesumtionem et confessionem, inter videntes, quo eundum sit, nec videntes qua, et viam ducentem ad beatificam patriam non tantum cernendam, sed et habitandam. Nam si primo sanctis tuis literis informatus essem et in earum familiaritate obdulcuisses mihi et postea in illa volumina (Platonis) incidissem, fortasse aut abripuissent me a solidamento pietatis, aut si in affectu, quem salubrem imbiberam, perstitissem, putarem etiam ex illis libris eum posse concipi, si eos solos quisquam didicisset. Conf. VII. 26.

**) Maga irta le ezen nehéz belküzdelmét minden egyes részletében; különösen megható, amit mindjárt a nagy sz. Antal életirásának meghallgatása után Alypiusnak mond: „Quid patimur? Quid est hoc? Quid audisti? Surgunt indocti et coelum rapiunt, et nos cum doctrinis nostris sine corde ecce ibi volutamur. Conf. VIII. 19. cf. 25. 30.

ne, mely legbensőbb bensejét ragadta meg; és a legnagyobb roham közepette e szavakat hallá: vedd és olvasd (tolle, lege). Fölveszi sz. Pálját, fölüti és olvassa a legelőször szemébe ötlő helyet: »Nem a dobzódásokban és részegségekben, nem az ágyas házakban és szemtelenségekben és irigységben, hanem öltözzetek az Ur Jezus Krisztusba, és a testnek ne viseljétek gondját a kivánságok szerént“ (Rom. 13, 13 14.). Ezen igék egész életére határoztak; betevé a könyvet, fölkelt és Ambrus püspökhöz ment, jelentvén neki, hogy a katholika egyházba akar lépni. Nem sokára fölvevé a keresztséget élte 33-dik évében, tanitói hivatalát azonnal letette, s fölötte megvigasztalódott édes anyjával visszatért Afrikába. Anyja utközben, Ostiában meghalt; ő pedig barátival együtt hona magányában a szigoru szerzetes életet a legbuzgóbb tanulmányozással kötötte össze, és igy több csöndes, boldog évet élt át.

Nyugalmas élete nem tarthatott igen sokáig, mert az Isten nagy dolgokra választotta ki őt, mire a magány méltó előkészületül szolgált. Nem sokára áldozárrá szentöltetett, s néhány év mulva (395 hipporegiusi most Bona) püspökké Afrikában. Itt aztán minden tekintetben nagyszerü tevékenységet fejtettki. Hivatalának minden kötelmét pontosan teljesitette, papságát szorgalmasan müvelte, a szegényeközvegyek- és árvákról atyailag gondoskodott, gyakori predikálása által az uralkodó bünöket okos buzgalommal irtani törekedett, egyuttal a korabeli legnagyobb és veszélyesebb eretnekségek ellen is szóval és irásban oly hathatósan küzdött, hogy egyiket a másik után semmisítette meg. Igy győzte le elsőben is a manichaeusokat, azután a donatistákat, végre a pelagiánusokat, e küzdelmek hozták létre az ő, emez eretnekségek ellen irányzott, csaknem szám nélküli tudományos munkáit, melyeknek előbbi bölcsészeti irásai: a szépről, az igazságról (az akademikusok ellen) a boldogságról, a lélek halhatatlanságáról, az akarat sza-

badságáról, az igaz tanitóról (Krisztus) mintegy előiskolaul szolgáltak. Csak a manichæusok ellen tizenkét munkát irt, többet, mint bár melyik a régiek közől, s azokban minden főtévelyöket a legalaposabban czáfolta meg. A donatistákat hasonszámu munkákban oly tökéletesen legyőzte, s hozzá még nyilvános vitatkozással Karthagóban annyira hallgatásra kényszeritette (411 év), hogy azon időtől fogva ezen eretnekség az egész világ szemei előtt ugy állt, mint kiegyenlithetlen belső ellenmondásba bonyolódott nyilvánságos tévtan, mely tiz évvel utóbb a legnagyobb részben elenyészett. Ezen hosszas küzdelemben legáthatóbb éleselméjüséget, a legátlátszóbb világosságot és legszorosabb következetességet fejtette ki; evvel, bármennyire bántották, ingerelték és gyalázták is ellenei, mindenkor egyiránt nyugodt, szeretetre méltó jellemet, alázatosságot és szelidséget kötött össze, egészen Krisztus példája szerént, ki midőn szidalmaztatnék, nem szidàlmazott (Pét. I. 2, 22) s mindnyájunktól azt kivánja, hogy szelidek és alázatos szivüek legyünk (Máté 11, 29.) *).

A fölhozott tevékenységek bármelyike is elegendő lett volna rá, hogy egý jeles férfiut teljesen igénybe vegyen, a püspöki hivatal lelkismeretes betöltése, a manichaeusok régi, vagy a donátisták uj eretnekségének győzelmes megczáfolása. Hanem Ágoston még sok más egyebet is tett; küzdött a pogányság ellen, az ő ép oly tudományos, mint szellemdus munkájában: az Isten országáról (De Civitate Dei), melyben ezen ország eredete, elbukása, irgalomteljes helyreállítása és dicsőséges bevégzése egyszerü, igaz és fönséges rendszerbe van tudományosan összeállítva; terjedelmes munkájában: a Szenthárom-

---

*) Valóban csodálatos nyugalmat mutat ő p. o. Petilian donatista gonosz szidalmai, hazugságai és rágalmai ellen, mint ez látható lib. III. contra Petilianum n. 1—22.

ságról (De Trinitate) a kereszténység ezen titokteljes alapigazságának jobb átértésére a legmélyelmübb fejtegetést foglalta össze, mely mainapig fölülmulhatlanul áll. Sok egyéb munkái között, melyeket irt, különös kitüntetésre méltók még az ő: Vallomásai (Confessiones), melyekben önnön életét, egész megtéréséig és hazatérteig Afrikába, oly őszinteség- és szivismerettel, alázatosság- és bünbánattal, Isten iránti szeretettel és hálával irja le, melyhez hasonlót a történelemben nem találunk, s mely e férfiunak bámulandó nagyságáról világos tanuságot tesz.

41 §. Szent Ágoston a pelagianismus elleni harczban. Az eredeti bünrőli tan.

Ezen nagy férfiu különösen arra volt az Istentől hivatva, hogy a katholikus igazságot a pelagianus tévtan ellen védelmezze. Szent Ágoston tehát e küzdelemben, mely 412 évben kezdődött, s az ő halálával (430) végződött, a régi egyházatyák szokása szerént, tulajdonképen csak az Isten fiának szája által az emberekkel közlött isteni igazságot, miként azt a kath. egyházban élve találta, és a szentirásból mindig mélyebben fölfogta, adta elő a legnagyobb világossággal, fejtegette a legélesebb következetességgel és magyarázta bővebben. Ennek az lett természetes következménye, hogy ő mindenütt, hol Pelagius nézetei az Isten által kinyilatkoztatott igazsággal ellenmondásban álltak, e hamis nézetek hibás voltát kimutatta, a pelagiánusok különféle rationalistikus ellenvetéseiben, a minden egyes ellenvetésnek netán alapul szolgáló igazságot a hozzá vegyitett tévelytől szorosan elválasztotta, igy az igazságot mindenütt tisztelettel védte, a tévelyt pedig kiméletlenül semmivé tette.

Mindenek előtt az eredeti bünrőli tan volt az, amire figyelmét forditotta, mert evvel áll vagy bukik az egész

pelagianus rendszer (1. fölebb a 39. §.). Az eredeti bün létezésének bebizonyitására nem csupán a szentirás- és régi egyházatyákra hivatkozott, kik ezen, az Isten által kinyilatkoztatott, és az egyházban kezdet óta áthagyományozott és hitt tant egyhangulag bizonyitják; hanem azt is megmutatta, hogy az emberi ész, ha a tagadhatlanul létező eseményeket következetes gondolkozással az ő végső alapjokig kiséri, szükségkép az eredeti bün elfogadására jut. Mert mint a tapasztalás bizonyitja, oly tömérdek nyoma van a világon, a reszkető gyermek első nyöszörgésétől a vonagló haldokló utolsó hörgéseig, a betegségek egész nevezhetlen sora és rettentő különfélesége, utoljára a mindennek végpontja a halál, melytől borzad az emberi természet, azután az iszonyatos kegyetlenségek, melyeket az emberek gyakorta egymás ellen elkövetnek *), noha mindnyájan testvérek, a természetes érzésnek tehát mindnyájokban szivélyes kölcsönös szeretetnek kellene lenni, főkép a háboru, mely által nem ritkán parányi okokért a legnagyobb dühösséggel ezerenkint marczangolják, csonkitják, gyilkolják az emberek egymást; hozzá a sok bün, melyek oly gyakran egyesek és egész családok boldogságát és egészségét rontják meg, sőt némelykor a társadalom létét fenyegetik. Mind ez eredetileg az Istentől bizonynyal nem származhatik, aki lényénél fogva jó, a jót szereti és csak jót cselekedhetik. Tehát magától az embertől és szabadságától kell szarmazni. Hanem, ha e szabadság teljesen romlatlan volna, mint a pelagiánusok állítják, épen azért a jóra szintoly alkalmas, mint a roszra, akkor megmagyarázhatlan, hogyan van sokkal több bün és nyomor, semmint erény és boldogság az emberek között, kivált ha meg-

---

*) Gondoljunk csak, például, a fölebb rajzolt üldözésekre, melyek által egyes vértanuk gyakran napokon át minden kigondolható kinzással gyötörtettek.

gondoljuk, hogy a jó Istentől teremtett emberi természetnek a jóra természeti hajlammal kell birnia. Ha az ember, ugy, amint most van, jött ki a jó teremtő és atya kezéből, megmagyarázhatlan, miként lehet benne ily mélyen bensó és mindig gyötrő ellenmondás; szivébe kiirthatlanul van gyökerezve az élet szeretete, és egész életén át fenyegeti őt a kimaradhatlan halál; lelkében kiolthatlan hatalmas vágy él a boldogság után önmaga és mások részére, és még is oly sokféle külső és belső nyomor környezi és nyomja őt; az emberben uralkodásra rendelt szellem a jó által vonatva érzi magát, és az érzéki természet föllázad parancsa ellen, és erőszakkal roszra, részegségre, fajtalanságra ragadja az embert, melyek önmagát pusztitják el. A természet, mely egyátalán boldog akar lenni, oly sok bünre vonja az embert, melyek őt nagyon boldogtalanná teszik. A rosz sokkal könnyebb, mint a jó; hajlamunk van a roszra, mely a gyermekben gyakran eszének első ébredésekor már mint hiuság, indulatosság, torkosság mutatkozik, s melyet csak nehezen lehet legyőzni *). Gondolható-e,

*) Ágoston itt Cicerora emlékeztet, ki harmadik könyvében de republica ezen állapotot oly jelesen rajzolja, midőn mondja: „Hominem non ut a matre, sed ut a noverca natura editum, in vitam corpore nudo, fragili et infirmo, animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines, inquo tamen inesset, tamquam obrutus quidam divinus ignis ingenii et mentis.“ August. contra Julian. IV. 60. Kinek nem jutnának itt eszébe Ovid ismeretes szavai: „Nitimur in vetitum semper, cupimusque negata“? Maga pedig Ágoston ezen, velünk született inséget, mely csak mint a bün büntetése érthető, és nem mint az Isten jóságának kifolyása, a többek közt igy rajzolja: „Omnibus congenita est carnis concupiscentia; omnibus congenita est quaedam etiam tarditas mentis, qua et hi, qui appellantur ingeniosi, non tamen sine aliqua laboris aerumna vel quascunque artes, vel eas etiam, quas liberales nuncupant, discunt, vel ipsius religionis uberiorem scientiam consequuntur. Quidam etiam

hogy az ember ilyen belső ellenmondással jött legyen ki az Isten atyai kezéből, hogy a legbölcsebb és legjobb az ő látható teremtményei legjelesebbikébe, a föld urába, ilyen, örökmindig gyötrő ellenmondást teremtett, a roszra ily kárhozatos hajlamot alkotott volna belé? Lehetséges-e, hogy a mennyei atya az embereknek, az ő gyermekeinek számára a halált az ő rettentőségeivel s a többi megszámlálhatlan és nevezhetlen szenvedéseket teremtette és szánta volna? A sokféle emberi nyomort, a világon uralkodó fájdalmat és a kikerülhetlen haláltóli természetünkbe oltott rettegést senki sem tagadhatja. Mivel pedig az Isten szintoly bizonyosan jó, bölcs és igazságos, lehetetlen elhinni, hogy az ember ilyetén állapota az Istentől eredetileg igy akartatott, hanem ugy kell azt nézni, mint megromlottat, mint a büntetés állapotát. A büntetés, ha azt az igazságos Isten szabja ki, csak megelőző bünre kiszabható; mivel pedig az embereknek mindnyájoknak, ha mindjárt személyesen semmi bünt sem követtek is el, még a legkisebb gyermekeknek is oly nyomoruságosan kell szenvedniök és meghalniok *), más bünsulynak kell mindnyájokon lenni,

---

corpore deformi et monstruoso, multi obliviosi, multi ad intelligendum tardi et obtusi, multi iracundi, multi libidinosi, nonnulli etiam excordes fatuique nascuntur." Aug. Opus imperfect. contra Julian. VI. 9.

*) „Justus est Deus (igy foglalja össze e bizonyiték velejét Ágoston) et ideo nascentes nec facere nec fieri sineret miseros, nisi nosset reos." „Ubi est justitia Dei, quam si cogitares, nunquam crederes, sine ullo merito peccati originalis tam miseros esse, nascentes." „Quia injustum esse respicitis, parentum in posteros sine culpa transire poenam, transiisse concedatis et culpam." „Gravia sunt ista supplicia, quae non paterentur ab exortu recentes et novae imagines Dei sub justissimo judicio et omni potentia Dei, si meritum (az az bünsuly) non traherent originalis veterisque peccati. Aug. op. imperf. contra Julian. VI. 27. 17. cf. II. 104.

mely nem csak a halált és szenvedéseket, hanem a kis gyermekeknél is már mutatkozó hajlamot a roszra és a rosznak az emberi nemben Krisztus előtt annyira tulnyomó kifejlődését is okozta. Ez a mi nemünk ősatyjának vétkessége (reatus), akiben mi mindnyájan már akkor, mikor az első nagy bünt elkövette és ez által Isten kegyelmét elvesztette s a nagy büntetést megérdemlette, mint első csirában benne voltunk. Ádám bünének ezen áteredése mindazokra, kik természetes uton tőle származnak, mindenesetre titokteljes marad, de semmi esetre sem észellenes, sőt ellenkezőleg, az emberi ész az önmagávali belső ellenmondásból épenséggel ki nem hatol, ha az eredeti bün létezése tagadtatik *).

*) A legvilágosabban igazolja ezt a dugába dőlt kisérletek hoszszu sora, melyeket az emberi ész tett, hogy ezen ellenmondást megoldja, onnan az régi gnostikusok- és manichaeusoktól kezdve, kik az emberi természetben létező ellenmondást két örök, egymással ellenkező, az emberben összetalálkozó lénytől származtatták, le egész a mostani bölcsészeti rendszerekig az ugy nevezett identitas tanával. Plato és Cicero szintén megkisérlették ezen ellenmondás föloldását, s azt hitték, hogy a lelkek előlétezésrőli (praeexistentia) tanban, s az egyes lelkek által azon előlétezési állapotban személyesen véghez vitt vétkezésben találták föl kulcsát, mely által az összes emberiségnek nyilvánságos büntetési állapotát meglehet magyarázni a nélkül, hogy az Isten igazságosságát tagadni kellene (Aug. contr. Juiian. IV. 78.). Maga a bölcs Origenes is ezen tévutra botlott. Ellenben sz. Ágoston okoskodása, melyet a következő szavakban oly velősen fejez ki, teli van sujtó igazsággal: „Non aliquid diabolus, quod ad naturam hominis pertinet condidit: sed quod Deus bene condiderat, peccati persvasione violavit, ita ut illo vulnere, quod factum est per duorum hominum (két első ember) liberum arbitrium, totum genus claudicaret humanum. Ecce circumstat sensus tuos miseria generis humani . . . et ipse, quantalibet terrena felicitate praepolleas, nullum sine bello intestino diem ducis, si tamen, quod profiteris, implere conaris.

42. §. Folytatás. Megváltás és malaszt.

Ezen alapon állva azután a megváltás teljes értelmét fejtette ki Ágoston, mely által elsőben is és mindenek előtt az eredeti bün véteksulya, a keresztségben való lelki ujjászületéssel egészen eltöröltetik. És valamint a gyermek az eredeti bünben Ádám vétke által önnön hozzájárulása nélkül részesül, ugy hasonlóképen önnön hozzájárulása nélkül szabadittatik meg az eredeti büntől a Krisztus érdemei által; azért a gyermekek keresztsége egészen helyén van és az egyházban gyakoroltatott is mindenkor. — Továbbá a megváltás által az embernek személyes bünei is mind megbocsáttatnak; hanem, valamint a személyes bünök az ember saját akaratténye által hajtatnak végre, ugy

Sed in iis, quae meminisse jam non potes, parvulos intuere, quot et quanta mala patiantur, in quibus vanitatibus, cruciatibus, erroribus, terroribus crescant. Deinde jam grandes, etiam Deo servientes, tentat error, ut decipiat, tentat labor aut dolor, ut frangat, tentat libido, ut accendat, tentat moeror ut sternat, tentat typhus (kevélység), ut extollat. Et quis explicet omnia festinanter, quibus gravatur jugum super filios Adam? Hujus evidentia miseriae Gentium philosophos (pogány bölcsészek) nihil de peccato primi hominis sive scientes, sive credentes compulit dicere, ob aliqua scelera suscepta in vita superiore poenarum luendarum causa nos esse natos et animos nostros corruptibilibus corporibus eo supplicio, quo Herrusci praedones captos affligere consveverant, tamquam vivos cum mortuis esse conjunctos. Apostolus autem amputat opinionem, qua creduntur singulae animae pro meritis ante actae vitae diversis corporibus inseri. Quidigitur restat, nisi ut causa istorum malorum sit aut iniquitas vel impotentia Dei, aut poena primi veterisque peccati? Sed quia nec injustus, nec impotens est Deus, cogeris confiteri, quod grave jugum super filios Adam a die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepulturae in matrem omnium (a föld) non fuisset, nisi delicti originalis meritum (vétkezés) praecessisset." (Aug. contra Julian. lib. IV. n. 83.

azok megbocsátására is szintén megkivántatik az embernek megfelelő saját közremunkálása. Az ember a bün által büntetésre lett méltóvá; a büntetés kétféle lehet, vagy kárhozatra vagy üdvösségre szolgáló. A kárhozatra szolgáló büntetés (vagy is az örök büntetés) a bünnel együtt egyszerre elengedtetik. Az üdvösségre szolgáló büntetés (ideigvaló büntetés) addig tart, míg az Isten által szándékolt üdvös czél elérve nincs; igy az eredeti bün megbocsátása után fönmaradnak még a rá Isten által kiszabott büntetések: nyomor, szenvedések és betegségek, a kivánság és halál, de ezek most már nem gyötrelmek, hanem üdvösségünk eszközei és a szerencsésen bevégzett életpálya után mind megszünnek; hasonlóképen a személyes bünök megbocsátása után is fönmaradnak azok érdemlett ideigvaló büntetéseik szintén üdvösségünkre mind addig, míg személyes közremunkálásunk és Isten malasztteljes irgalma által elnem töröltetnek *).

A megváltás mind e különféle hatásai ezen átalános kifejezésbe foglaltatnak: Krisztus malasztja, melynek, mint az Istent és embert összekötő eszköznek, a természeti erejű embernek Istenhöz való minden közelédését megelőzni kell **), s mely az ő láthatlan, de hathatós befolyását legközelebb az ember két főerőjére: az ész- és akaratra gyakorolja. Az emberi üdvösségnek Isten által, malasztja első közlésével tett ezen megkezdése után, létesűl aztán üdvösségünk munkálásának egész további lefolyása, örökös kölcsönhatásban Isten és ember között,

---

*) Ide vágna a bucsuróli tan is, melynek tárgyalására azonban Ágoston nem volt szoritva. Az eddig mondottakból egyébiránt átláthatjuk, mennyire függ az szükségkép össze ezen egész tanrendszerrel. L. ezt az én (Festler) értekezésemben a bucsuról. Innsbruck 1850.

**) „In bonum quod reliquit (homo), solius Dei gratia revocari potest.“ S. Aug. Opus imperfect. contra Julian. VI. 10.

ugy még is, hogy az Isten mindig a fődolgot cselekszi, és a munkának utolsó végrehajtását és helyes bevégzését is ő adja. Igy lőn az embernek mind méltósága mind szabadsága az Isten irgalmával a legszebb öszhangzásba hozva.

Ezen uton egyuttal az emberiség fejlődésének nagyszerű látványa is föltünik, mely által terjed csak minden részre az igaz világosság. Az ember négyféle helyzetben jelenik meg, először ugy, amint az Isten kezéből kijött, Istenhöz méltón, a legszebb természeti és természetfölötti erőkkel fölkészitve, ugy hogy a test minden ösztönével a léleknek, a lélek pedig Istennek engedelmeskedett, az ember tehát boldog békében élt szenvedés és halál nélkül, és az egész mindenség neki, mint urának volt alávetve; ez az ember az ő eszményképe szerént. Ezután, midőn az első ember, kiben akkor még az egész nem bennefoglaltatott, szabadságával visszaélve bünbe esett, elveszté a természetfölötti erőket, melyeket ő maga magának többé visszaszerezni nem tudott; s minthogy lelke a legfőbbnek nem engedelmeskedett, kivüle és benne ama jó rend és öszhangzás is fölbomlott, melyet előbb az Istennek, most már elvesztett malasztja föntartott; bekövetkezett a természeti erőknek mély megromlása és a természeti elemeknek ellenkezése az emberben, ami által a kivánsággal oly sok nyomor és utoljára a halál okoztatott. . . Ez az ember az ő elestében, bünös és büntetésre méltó állapotában. — Midőn Krisztus könyörülő irgalma az elesett embert ismét fölfogta, őt a malaszt által fölemelte és magához vonta, a bünt eltörölte, hanem az ideigvaló büntetést az ember üdvére fönhagyta, ugy, hogy az ember a benyomakodott rosz ellen naponkint küzd, a győzelemhez naponkint közelebb jut,... itt az ember ugy tünik föl, mint megváltatott. — És midőn, Krisztus igérete szerént, az elköltözött lélek, mely az e világi harczot Isten iránti hűséges engedelmességgel állta meg, testét megdicsőitve megint visszanyeri és Krisztus

malasztja által Isten szine látásában dicső boldogságnak örvend, szenvedés, halál és nyomor nélkül, . . ez a tökéletesített ember. Hol van rendszer, melynek kezdete és vége az embert magasabbra emelné, és a melynek közepe a világon létező nehézségeket megnyugtatóbban fejtené meg? Hanem az ember, ha épen akarja, a megváltás malasztját is elutasíthatja és az elesés állapotában maradhat; akkor, Isten igazságossága szerént csalhatlanul büntetés alá esik, mely már ez életben elkezdődik, ez élet után pedig soha véget nem ér. Mert az Isten jó és az embernek ez élét folytában eszközöket nyujt az üdvösségre: hanem egyuttal igazságos is és önnön valóságát meg nem tagadhatja.

Ezen tant, mely Pelagius fölületes rationalistikus nézetét oly végtelenül fölülmulja, mely nem csak a kereszténység mélyebb lényegét deríti világosságra, hanem minden okos embernek önnön öntudata mélyeit és az emberinem nagy titkait is fölzárja és világositja, a gondolkodónak oly kimerithetlen gazdag anyagot nyujt, ezen tant terjesztette elő és védte szent Ágoston a pelagianusok ellen irt számos munkájában. Afrika püspökei valamennyen, ismételten tartott zsinataikon kijelentették, hogy e tannal egyetértenek és az uj tévtan megyéjökben föllépő terjesztőire, követőikkel együtt a kiközönités itéletét mondták ki, hacsak tévelyeiket himezés nélkül nem kárhoztatják, s az igaz tanítást elnem ismerik. Ezen itéletet I. Incze római pápa, kihez azt fölterjesztették, megerősítette. Akkor mondta sz. Ágoston a szószékről: „Az ügy eldöntetett; Romából jött az itélet; bár a tévelygők is alávetnék magukat" *). A pelagianusok, kik midőn elejénte a római szék iránt alávetést és az igazság iránt hódolatot szinleltek, ezt épen nem komolyan tették, most mindenféle cselszövényt megkisérlettek. Hanem Zozimus közelebbi pápa, midőn a tévelygőknek az

*) S. Augustini Sermo 131, tartatott Karthagoban.

igazság ellen makacsul folytatott tusáját látná, megujítá, mind a tévtan kárhoztatását, mind a szerzőire kimondott büntetést; amit egy körlevélben (akkor Tractatoria, most Encyclica) a kereszténység valamennyi püspökével közlött. Az egész egyház fölismerte benne a neki, kezdet óta áthagyományozott tanítást és örömmel adta hozzá egyezését. Most a pelagianusok közől is sokan visszatértek az igazságra. A nyakasabbak a császárra és közzsinatra hivatkoztak; de hiába. Tudta a császár, hogy hit dolgában a püspököket, mint a hagyománynak Isten által rendölt és vezérlett hordozóit illeti az itélet, azért csak az azok által hozott határozatot hajtotta végre. Egyébiránt az egyház, az Urtól kapott tanítását nem csak a püspökök közönséges gyülekezetében jelentheti ki, hanem akképen is eszközölheti ezt, ha a világ különféle részein létező püspökök irásban nyilvánitják, mit hisznek mindenütt isteni tanítás gyanánt; ez meg is történt, és az igazság minden becsületes barátját teljesen kielégítette. Kevély, önfejü, versenygő eretnekeknek pedig arra, hogy nézeteiket megváltoztassák, a közzsinat sem elegendő, hivatkoznak rá, míg össze nem gyülekezik, de el is vetik, ha nem az ő értelmökben beszél. A hagyományozott hittanítás tehát e fontos pontban világosan állt mindenki előtt, ki füleit a józan igazság elől elzárni nem akarta és a kathol. egyházhoz tartozni kivánt. A pelagianusok ugyan még több iratot is szerkesztettek a kath. igazság ellen, hanem Ágoston hatalmas szelleme diadalteljes erejével minden ily iratot nyomban megczáfolt. Halálakor (430 e.) e tévtan egészben és mint rendszer levolt győzve; csak szétszórt maradványai voltak még, melyek ittamott egyideig föntartották magukat; hanem nagyobb jelentőségű pelagianus község sehol sem létezett. Sokkal alaposabban rombolta szét e tévtant belső lényében Ágoston, sokkal teljesebben megsemmisitette azt, mintsem hogy bárhol is külső állapodást nyerhetett volna.

43. §. Uj küzdelmek az ötödik századbeli eretnekségek által. Nagy Leo pápa.

Alighogy a pelagianus eretnekség legyőzetett, uj támadás követte azt, az egyháznak az Isten fia megtestesüléséről szóló tanítása ellen. Már Apollinaris is megtámadta e tant, midőn Krisztusban az emberi természetet megcsonkitá, azt legnemesebb létrészétől fosztván meg. Az egyház e véleményt akkor mindjárt elvetette, és az akkori nagy egyháztanítók hathatósan leverték azt (39. §.). Most megint uj támadt. Nestorius konstántinápolyi püspök a megtestesülés titkát az emberi észnek megfoghatóvá akarta tenni. Ő ugyan Apollinaris elitélt, tarthatlan tévelyét elmellőzte, mert Krisztusban a tökéletes emberi természetet megismerte; Arius tévelyét is elmellőzte, minthogy Krisztusban az igaz istenséget megismerte; hanem a két természet egyesülését fogta föl hibásan és ebben képezett uj tévtant (428. e.). Tagadta t. i. ama belső egyesülést, melynél fogva Krisztusban az isteni és emberi természet egy személyben és pedig isteni személyben egyesülvék; e helyett ő az isteni és emberi természetnek mindenesetre szoros egyesülését gondolta ki, de ugy, hogy azok mindegyike önálló külön személy. Krisztus egységének, a megtestesülésről szóló fontos tanításban ezen fölbontása, melytől váltságunk függ, a kinyilatkoztatott igazsággal világos ellenmondásban állt. Minémű legyen az Isten fiának megtestesülése és miként kelljen azt gondolnunk, ő maga jelentette ki. Ezen tökéletesen biztos közlés az egyházban gondosan föntartatott, és minden eltéréstől szigoruan megőriztetett. Nestorius rationalistikus véleménye is tüstint hibásnak bélyegeztett; s nem csak a konstántinápolyi hivek köréből emelkedtek ellene hangos ellenmondások, hanem sz. Cyrill alexandriai püspök is atyafiságosan megintette Nestoriust,

hogy hibájáról mondjon le. Mivel azonban Nestorius tévelyéhöz makacsul ragaszkodott, Cyrill az ügyet Coelestin pápának jelentette föl, ki legfőbb tekintélyénél fogva Nestoriusnak tévelye elvetését parancsolta, kijelentvén, hogy ellenkező esetben a kath. egyház közösségéhöz nem tartozónak fog tekintetni. Mivel Nestorius e határozatnak magát alávetni nem akarta, Ephesusba 431. e. közzsinat gyült össze, mely Nestorius tévtanát elvetette, őt magát pedig letette, II. Theodosius császár számüzte őt, noha sok püspök és udvaroncz állt pártján. Ez utóbbi volt oka, hogy a pápa, a császár és sz. Cyrill békes törekvéseik daczára, oly heves párttusa fejlődött ez ügyben, mely egy ideig szinte szakadást okozott a püspökök között, kik a kath. tanításban ugyan egyetértettek, hanem a Nestorius iránti érdekeltségökben némelyek igen messze engedték magukat ragadtatni. Különösen Szyriában, mely hona volt, s hol régiebb időtől fogva nagy tekintélyben állt, talált jelentékeny ragaszkodást Nestorius,.. Azért is ugyan ott nem egyszer erőszakos föllépésekre került a dolog; hanem a császári kormány békét és hitbeli egyességet akart, s azért a nestorianusok ellen erőszakhoz nyult. Sokat számüztek; mások a szomszédos Perzsiába futottak, hol akkor oltalmat találtak *).

Ezzel azonban az Isten fia megtestesüléséről kinyilatkoztatott tanítás ellen intézett megtámadások sora még nem lőn bezárva. Miután Nestorius tévtana leküzdetett, Eutyches, egy konstántinápolyi zárda apátja lépett föl (448.

---

*) Keleten még most is vannak nestorianusok, hanem: chaldaeusok, vagy chaldaeus-keresztények hazai nevezete alatt; hasonlókép Perzsiában, sőt Indiában is, hol tamás-keresztények nevével élnek. Valláserkölcsi és tudományos tekintetben, daczára kezdetleges rationalismusuknak, igen nyomorult lábon állnak, mint ezt a regibb és ujabb tudósitások mutatják. L. Hist. polit. Blätter. VIII. Bd. S. 627—87.

e.) uj véleménynyel, mely megint ellenkező irányban tévedt el. Nestorius a Kristus két természetének egy személybeni egyesülését tagadta, Eutyches ellenben ezen egyesülést úgy tekintette, mint az emberi természetnek az istenibe teljes beleolvadását, ugy, hogy a megtestesülés előtt vagy alatt a valóságos istenség mellett a tökéletes emberi természet is ott volt, hanem a kettőnek egyesülése által a végtelenűl kisebb emberi természetet a végtelenűl nagyobb isteni természet elnyelte (absorbealta), miként a végtelen világtenger elnyel egy csöpp eczetet. Ekképen a személy egysége a nestorianusok tévtana ellen meg lőn ugyan védve, csakhogy e tannak egy másik, hasonértékű, t. i., a két természetet illető pontjának rovására, melyek eszerént egy természetbe olvadtak volna föl, a miért is a tévtan monophisitismus (egytermészetvitatók) nevet nyert, (a görög μόνη φύσις egy természet-től). E véleményt is, mint amely az Isten által kinyilatkoztatott tanítással ellenmondásban állt, szükségkép el kellett az egyháznak, mint hamisat vetni. Ezt először is Flavián konstántinápolyi püspök tevé, azután Leo római pápa is. Hanem Eutyches, minthogy a nestorianusok tévtana ellen nagyon kikelt, s minden ellenét nestorianusnak nevezte, csakhamar sok követőt talált, kivált a szerzetesek közt és Theodosius császár udvarában. Még Dioskorus, alexandriai püspök is pártját fogta, noha jobban önző politikai indokokból. Ekkép sikerült Eutychesnek nem sokára erős pártot alkotni és tévtanát nagy jelentőségre emelni.

Az Isten fia megtestesülésére vonatkozó ezen veszélyes tévtanok ellen az Ur lelke nagy férfiut támasztott egyházában, kit mindazon adománynyal fölruházott, melyek egy ily harcz méltó viselésére szükségesek. És ez sz. Leo pápa volt, ki az áthagyományozott őstant gyermekségétől fogva Rómában, a kereszténység legelőkelőbb egyházában tanulta, 440 e. pedig a papság és nép által egy értelemmel

főpásztorrá választatván, mint sz. Péter utódja az egész egyháznak feje lőn, és szelleme csodálatra méltó világosságával ragyogó ékesen szólást és órómai erőt egyesített. Ezen erő Attila hunkirály ellenében mutatkozott egész nagyságában. Attila barbar fölfuvalkodottságában azt hitte, hogy ő az álladalmak fölforgatására született, magát Isten ostorának nevezte, a római császárt Konstántinápolyban rabszolgájának mondta. Boszuvágytól égve vonult Attila 500,000 ember élén; Aquilea, Pávia és Milano füstölgő romjai jelölték utját; hanem a boszu- és dicsvágyó hóditó legfőbb czélja Róma volt, melyet sem császár sem hadsereg nem védett. Ekkor Leo pápa Istenbe vetett erős bizalommal a vad hódító elé járult, s hivatalának tekintélye és szavának ereje által azt eszközölte, hogy „a királyok királya“ roppant seregével visszafordult a nélkül, hogy Rómát egy ellenséges láb érintette volna*). Ugyan ezen pápa Flavián konstántinápolyi püspökhöz intézett iratában, mely aztán körirat gyanánt a világ minden egyházával közöltetett, az Isten fia megtestesüléséről szóló tant a legvelősebben és világosabban kifejezte: „hogy t. i. az Isten örök fia, ő maga is igaz Isten, egymivoltu az Atyával, időben tökéletes emberi természetet (de minden bün nélkül) vett föl, ugy, hogy ez oldalról egymivoltu az ő anyjával, a boldogságos szűz Máriával és velünk mindnyájunkkal, továbbá hogy a két természet, isteni és emberi Krisztusban elválaszthatlanul és összevegyülhetlenűl van egy személyben egyesülve, anélkűl, hogy a két természet valamelyike, ezen egyesülés

---

*) Oly nagynak látszott ez az eredmény, hogy csakhamar egész Nyugatot és Keletet betölté hitével; elannyira hihetlennek látszott pedig az utóvilág előtt, hogy a jámbor monda bizonyos nagyszerű tüneményről is beszél, melyet egyedűl Attila s kivüle senki sem látott, s mely a pápa mögött Attilát fenyegette. Raphael hires stanczaiban örökité e jelentőségteljes mondát.

által akármi kárt is szenvedett volna.« Ezen határozatot a chalcedoniai közzsinatban, mely az Eutyches tévtana miatt (451. e.) tartatott, a jelenvolt püspökök mint az egész egyház tanítását örömmel fogadták, fölkiáltván: „Mindnyájan igy hiszünk, igy tanították az atyák és apostolok; szent Péter szólt Leo szája által.« Most még csak arról volt szó, hogy az igazságot közönségesen megismerjék, ami azonban a monophysiták makacssága, indulatossága és erőszakoskodása miatt sok nehézségre talált, annál is inkább, mert néhányan a következő császárok közől ezen eretnekséget szintén pártolták. Különösen terjedt ez eretnekség Egyiptomban és Örményországban, mely országokban gyakran nyugtalanságokra is szolgált alkalmul. Leo pápa szelleme és hivatala egész erejével küzdött ellene egész haláláig (461. e.). Azonban mainapig sem szünt meg, noha már régtől fogva sok apró felekezetre szakadozott, s most mélyen van sülyedve, rég életerő, tudomány és erkölcsi fönség nélkül*). Igy lettek az ötödik század közepe óta, az eretnekek számos megtámadásai ellen folytatott nehéz küzdelmek után az isteni kinyilatkoztatás fontos tanításai, a szentháromságról, az Isten fia megtestesüléséről és a megváltás mivoltáról a legvilágosabban kimondva, a legalaposabban bebizonyitva és a legerőteljesebben megvédve.

*) A monophysiták jelenleg közönségesen más nevek alatt fordulnak elő, u. m. koptok Egyiptomban, (mely név alatt leginkább az ország régi lakosai értetnek, kik nagy részben ezen eretnekséghöz szegődtek), jakobiták Szyriában, és örmények Örményországban. A nevezett országokban most is vannak saját független patriarcháik, kiknek a püspökök alárendelvék. Abyssiniában is uralkodik ez eretnekség mainapiglan. Mindezen országban igen élénken tünik szembe az ugynevezett államegyházak sorsa. Minden utazó egyiránt bizonyságot tesz az egyház egységétől elszakadt e felekezetek mély sülyedettségéről; a nestorianusok államegyházai is (Szyria- és Perzsiában) ugyan ezt tanusitják.

Az érdem e tekintetben főkép a negyedik és ötödik század nagy egyházatyáit, különösen: sz. Athanázt (38. §.), Ágostont (40—42. §§.), alexandriai Cyrillt († 444) és nagy Leo pápát († 461) illeti.

Midőn később a hetedik században titkos monophysiták által megint egy, az Isten fia megtestesülésére vonatkozó uj kérdés támasztatott, valljon t. i. Krisztusnak egy vagy két akarata vane, ez nem más volt, mint a monphysiták eretnekségének utolsó fejleménypontja. Azok, kik a Krisztusban csak egy természetet (*μόνη φύσις*) akartak elismerni, következetesen azt állították, hogy ugyanabban akarat is csak egy van (*μόνη θέλησις*), amiért is monotheletáknak (egyakaratvitatók) neveztettek. Az egyház ezen uj tévtant a konstántinápolyi közzsinaton 680. e. ünnepélyesen elvetette, azon kijelentéssel, hogy Krisztusban, valamint két természet, ugy két akarat is van, isteni és emberi, ugy pedig, hogy az emberi akarat az isteninek mindig egészen aláveti magát és engedelmeskedik neki.

44. §. Az egyház viszonya az álladalom iránt.

Ezen hosszas és nehéz küzdelmek által, melyeket az egyház az ő igazsága, a sok eretnekség pedig az ő különféle tévtanai mellett vivott, s melyek által a szenvedélyek olykor erős lángokra gyultak, és a harcz nem maradt, mint a dolog természete kivánta volna, csupán a szellem terén, gyakran egész országok nyugalma fölzavartatott, néha a félvilág megrendíttetett. Ez által a keresztény államhatalom, melynek föladata a nyilvános nyugalom föntartása, arra biratott, sőt kényszeríttetett, hogy e küzdelmekben bizonyos állást foglaljon. De még ettől eltekintve is, kellett, hogy az egyházhatalomnak az államhatalom általi elismer-

tetése már magától, a kettő közötti kölcsönös viszony szabályozására és egymás írányábani szilárd állásra vezessen.

A pogány álladalom következetes fejlődésében csak egy főhatalmat ismert, melyben a többi mind öszpontosult. A császár egyuttal Pontifex Maximus is volt, és mind a vallási, mind a polgári és katonai téren korlátlan hatalommal uralkodott. A kereszténység azonban, mely az emberben természeti és természetfölötti erőket ismer, s ennél fogva természeti és természetfölötti élettért különböztet meg, ennek következtében, kétféle lényegesen különböző, egyházi és polgári hatalmat ismer, melyek egymás mellett önállóan lépnekföl, Krisztus szavaiban: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené“, az egyház kezdet óta az Ur azon parancsát látta, mely szerént ezen két hatalom iránt, az őket illető téren, mindenki tisztelettel és engedelmességgel tartozik. A kereszténység e lényeges elvét ama kor nagy püspökei, pápái és egyháztanítói mindnyájan szilárdan föntartották, minden alkalommal kimondták és minden tulkapás ellen védték, igy különösen Hosius püspök, a nagy Konstántin barátja, igy Athanáz, Ambrus és az ötödik század végén Geláz pápa*), ki-

*) Hosius hitvalló mondá Konstantin császárnak: „Gondolj az Isten itéletére és egyházi ügyekbe ne avatkozzál; ily ügyekben te nekünk (püspököknek) nem szabhatsz rendet, hanem tőlünk kell tanulnod; neked az Isten a császárságot adta, ránk (püspökökre) az egyháziakat bizta. Valamint az, ki kezeidből a császárságot kiragadná, Isten rendölésével ellenkeznék, ugy te is nagy büntől tarthatnál, ha az egyházi hatalmat magadhoz ragadnád. Irva van: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és az Istennek, ami az Istené.“ Athanaz pedig igy kiáltföl: „Hiszen az egészen hallatlan, hogy az egyház határzatának még a császár megerősitésére legyen szüksége.“ (Histor. Arian. n. 52.). Ambrus mondja a császárnak: Noli te gravare, Imperator, ut putes, te in ea, quae divina sunt, imperiale aliquod jus habere. Noli te extol-

ket Konstantin, I. Valentinian, I. Theodosius és III. Valentinian készséggel követtek; mert amit a ker. tanitás magában foglal és rendöl, a császároknak is a püspököktől kellett tanulniok. A két fő, egyházi és államhatalomnak ezen különbözése és önállósága oly elv, melyet a világ a kereszténységnek köszön, és amely üdvös korlátokat szab minden absolut önkénynek, mely a földön minden hatalmat egy (physikai vagy erkölcsi) személyben öszpontosit.

A két hatalom ezen különbözése- és önállóságának azonban, egymásnak az emberiség javára barátságos összemunkálását nem kellene akadályozni, mert mind a kettő evégre van az Istentől rendölve. Az egyház mindig teljes öntudatával birt föladatának, mely abban áll, hogy az embereket jó keresztényekké nevelje. A jó keresztény jámbor, alázatos és béketürő, tiszta és mértékletes, igazságos és méltányos, minden ember iránt szeretettel viseltetik, jótékony és munkás. Az ily tulajdonokkal biró ember pedig a legjobb polgár, amilyent az állam magának kivánhat, s az ily polgárokkal biró államnak mindenek közt a legboldogabbnak kellene lennie. Minthogy a kereszténynyé lett állam ezen rá nézve üdvös és az egyház lényében fekvő munkásságot jól beismerte, arra használta hatalmát, hogy az egyházat az ő igazságával minden támadás ellen

lere, sed si vis diutius imperare, esto Deo subditus. Scriptum est: Quae Dei Deo, quae Caesaris Caesari. ep. 20. n. 8. 19. cf. n. 22. 23. Ugyan ő azt erősiti, hogy az eretnekek roszabbak a zsidóknál, mert az eretnekek: „Imperatori volunt dare jus Ecclesiae“. (Sermo contra Aux. n. 31. cf. n. 33, 35, 36, 5. és ep. 21. n. 2. 4. 5. 15.) Geláz pápa végre Athanáz csaszárnak mondja ki az igazságot: „Duo sunt, Imperator Auguste, quibus principaliter mundus hic regitur, auctoritas sacra Pontificum et regalis potestas. Gelasii ep. 8. Ugyan ezen Geláz pápa a két legfőbb hatalom elkülönitését határozottan Krisztus bölcs rendöletére viszi vissza. L. P. Gelasii Tomus de anathematis vinculo. Mansinál Concil. IX. 93—94.

megvédje, alattvalóit bölcs segédkedéssel az egyházhoz vezesse, hogy az az isteni igazságokra oktathassa és a keresztény erényekben nevelhesse mindnyájokat. Azért szállitották a püspököket a közzsinatokra államköltségen, azért fizették az egyházakat és papokat az állam kincstárából. Azért üzte az államhatalom az eretnekségek javithatlan vezéreit, hivált főnökeit, mihelyt az egyház által ilyenekül nyilvánittattak, számkivetésbe; minthogy az igazság ellen támadtak föl, pártokat alakitottak, az állam közbékéjét és nyugalmát veszélyeztették. A többi eretnekeket is büntették, hogy őket megtérésre és javulásra birják, mit sz. Ágoston különösen azon szempontból mentett, hogy az eretnekek gyakori erőszakoskodásai törvényes büntést érdemelnek, s hogy ezen eseteken kivűl is sok, csupán elcsábitott, vagy a tévtanban született eretnek a büntetőtörvényektőli félelmében eljár a kath. templomba, ott az isteni szolgálatban részt vesz, előitéleteiről lemond, az igazságot ismerni tanulja és Istennek a nyert jobb ismeretért örvendve ad hálát*). Csakhogy aztán az ily büntetés halálbüntetés

*) Sz. Ágoston, ki előbb az eretnekek ellen alkalmazandó kényszeritő rendszabályokról tudni sem akart, később, a tapasztalás által okulva, más meggyőződésre jutott, amit következőleg fejezki: „Si potestate, quam per religionem ac fidem regum tempore, quo debuit, divino munere accepit Ecclesia, hi, qui inveniuntur in viis et in sepibus, id est in haeresibus et schismatibus, coguntur intrare, non quia coguntur repraehendant, sed quo coguntur attendant.“ „Quod enim dicunt, qui contra suas impietates leges justas institui nolunt, non petiisse a regibus terrae Apostolos talia, non considerant, aliud fuisse tunc tempus, et omnia suis temporibus agi. Quis enim tunc in Christum crediderat Imperator, qui ei pro pietate contra impietatem leges ferendo serviret, quando adhuc illud propheticum complebatur: Quare fremuerunt gentes et populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terrae et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus? (Psalm. 2, 1—2.). Non dum autem agebatur,

ne legyen. Az e korbeli nagy császárok pedig, u. m. Konstantin, I. Valentinian, Theodosius és később Justinian az

quod paulo post in eodem Psalmo dicitur: Et nunc reges intelligite, erudimini, qui judicatis terram, servite Domino in timore et exultate ei cum tremore. Quomodo ergo reges Domino serviunt in timore, nisi ea, quae contra jussa Domini fiunt, religiosa severitate prohibendo atque plectendo? Aliter enim servit, quia homo est, aliter quia etiam rex est. Quia homo est, ei servit vivendo fideliter; quia vero etiam rex est, servit leges justa praecipientes et contraria prohibentes convenienti vigore sanciendo. Cum itaque nondum reges Domino servirent temporibus Apostolorum, sed adhuc meditantur inania adversus Dominum et adversus Christum ejus, ut Prophetarum praedicta omnia complerentur, non utique tunc possent impietates legibus prohiberi, sed potius exerceri. Sic enim ordo temporum volvebatur, ut et Judaei occiderent Praedicatores Christi, putantes se officium Deo facere, sicut praedixerat Christus, et gentes fremerent adversus Christianos, et omnes patientia Martyrum vinceret. Postea vero quum coepit impleri, quod scriptum est: Et adorabunt eum omnes reges terrae, omnes gentes servient illi (Psalm. 71.), quis mente sobrius regibus dicat: Nolite curare in regno vestro, a quo teneatur vel oppugnetur Ecclesia Domini vestri; non ad vos pertineat, in regno vestro quis velit esse sive religiosus, sive sacrilegus, quibus dici non potest: Non ad vos pertineat in regno vestro quis velit pudicus esse, quis impudicus? Cur enim, cum datum sit divinitus homini liberum arbitrium, adulteria legibus puniantur, et sacrilegia permittantur? An fidem non servare levius est animam Deo, quam foeminam viro? Aut si ea, quae non contemtu, sed ignorantia religionis committuntur, mitius vindicanda, numquid ideo negligenda sunt?“ „Quamdiu vos haeretici non tenetis Ecclesiam, quam piscatores Apostoli plantaverunt, tam diu reges, qui eam tenent, rectissime ad suam curam judicant pertinere, ne vos adversus eam rebelletis impune (ez utolsó szavak a fölebb használt sacrilegi kifejezésnek körülirása). „Non mundanae militiae Deus expectat auxilium, quando regibus largitur potius beneficium, qui eis inspirat, ut in regno suo curent fieri Domini sui praeceptum.

egyháznak az államkörüli érdemei hálás elismeréseül némely előjogokat is biztositottak. Az Istennek különös szolgálatára kiválasztott s oly nagy hatalommal fölruházott papi és egyéb, Istennek szentölt személyek az időben oly tiszteletre méltóknak itéltettek, hogy pörlekedéseikkel és vétségeik miatt nem állittattak a közönséges itélőszékek elé, hanem egyházi elüljarósagukhoz utasittattak. Hasonlóképen az oly állampolgári terhektől is, melyek hivataluk- és hivatásukkal össze nem fértek, mint p. o. a katonai szolgálat, törvényesen fölmentettek. Ezt személymentességnek nevezték. — Az egyház javai, minthogy azok tulajdonképen a közjóra, nevezetesen az istentiszteletre és szegények gyámolitására szolgáltak, az álladalom pedig az Istent és szegényeket megadóztatni nem találta illőnek, ha nem is minden, legalább némely adó és tartozás alól fölmentettek; ezt vagyonmentességnek nevezték. — Végre még azon kedvezésben részittettek a templomok, hogy a vádlottat, ki ott keresett az Istennél menedéket, erőszakkal onnan elhurczolni nem volt szabad; ami akkori időben, mikor egy emberélet oly keveset ért, az igazságszolgáltatás tehát vajmi gyakran igen is gyors és vérengző volt, az itéleteket az elhamarkodástól és kegyetlenségtől védte, és a törvény bölcs kivételeinél fogva a bünöst a büntetés alól el nem vonta. Ezt helyi vagy menedékmentességnek (asylum) nevezték. Egyébiránt ezen fölszabadítások az idők és körülmények változása szerént gyakran módosittattak.

Az állam törvényhozása azonban még más vonatkozásban is az egyház befolyása alatt állt. A kereszténység szelleme mindenek előtt azon magas erkölcsi szigor által érvényesité magát, mely által a pogányság leggonoszabb kinövései már Konstantin alatt (30. §.) és utóbb is mind a nyilvános mind a magán életből eltávolíttattak. Hitügyekben a püspököket illette a határozás; az ő határozátuk aztán az állam által kötelező szabálynak ismertetett és államhatalom-

mal foganatosíttatott. Az egyház fegyelmi törvényhozásába az állam elejénte nem is avatkozott; a negyedik és ötödik századbeli közzsinatokon sok ilynemű határozat hozatott, melyek közől némelyeket Justinian császár törvénykönyvébe államtörvényekűl fölvett és előirt. Azért találhatni Justinian Codexében fejezeteket, melyek egyházi dolgokra vonatkoznak, de summa Trinitate, De Episcopis, De ecclesiis, De haereticis etc.

A püspököknek továbbá jog adatott, hogy a pörös eseteket mint választott birók különös tekintélylyel döntsék el, halálra itélt gonosztévők mellett a biróhoz kegyelemért folyamodjanak, a foglyokkali bánásmódra a börtönökben fölügyeljenek, az ujonan nevezett helytartókat megeskessék, s midőn hivatalukat leteszik, számadásra vonják.

45. §. A görög-római pogányság végromlása.

Mindezen nehéz küzdelmek daczára is, melyeket az Isten egyházának önnön kebelében átküzdenie kellett, a pogányság nem birt többé mellette megállni; régen siket tévhitre és holt hitetlenségre fajulva, mihelyt az államhatalom oltalmát elvesztette, gyorsan sietett végromlása elé. Az azon korbeli nagy keresztény tudósok jeles irataikban hathatós bizonyitó erővel és ékesenszólással küzdtek a pogányság ellen. Athanáz a bün eredetében mutatta föl a sokistenlés alapját és sajátságos világossággal bizonyitá be az Isten egységét, az Isten fia megtestesülésének szüksége és lehetősége mellett, amiben semmi sincs mi Istenhöz tökéletesen méltó nem volna. Nazianzi Gergely két remekműben sujtó ékesenszólással mutatta föl a világnak hithagyó Julian császár életét és végét, annak bebizonyitására, hogy a pogányság önmagát már tulélte, hogy mennyire elvetésre méltó az már magában s az igaz Istentől el is vettetett

immár. Krizosztom elragadó ékesszólásának egész erejével rajzolta a kereszténységnek csak Isten erejéből megmagyarázható dicsőséges hatását a világon, a kereszt csodálatos diadalát, mely egykor a legnagyobb gyalázat jele volt, most pedig a császárok homlokán ragyog, az oltárokon, házakban, utonutfelen és hegyeken találtatik és tiszteltetik. — Ágoston hires munkájában: „Az Isten országáról", először a gonosznak országát a pogányságban rombolta teljesen szét, azután az Isten országának fölséges épületét állitotta föl tudományosan minden részében, az Istenbőli első kezdetétől fogva, egész a mennyországbani végbefejezéseig. — Cyrill alexandriai püspök Julian császár iratát a kereszténység ellen czáfolta meg alaposan, nem sokára rá Theodoretus, a cyrusi tudós püspök, a kereszténység és pogányság közötti ellentétet oly jelesen adta elő, hogy a kereszténységnek mind elméleti, mind gyakorlati tekintetben végtelen előbbségét minden elfogulatlannak átkellett látni. Az isteni gondviselés bebizonyitását se adta elő senki, se kimerítőbben, se jobban, mint ő.

Ily harcz által, melynek a pogányok egyetlen tudományos jelentőségü munkát se tudtak ellenszegezni, a pogányság bukása csak gyorsíttatott. Némileg még a kereszténységhöz való közelités és keresztény eszmék átvétele által törekedett magát föntartani. Az akkori bölcsészek az Isten egységét lassankint megengedték; ennek következtében a régi görög- és római isteneket és heroszokat az istenek és emberek közötti középlényekké tették, csaknem mint az angyalok és szentek a keresztény tanítás szerént; a régi Mythologia elbeszéléseit főistenök gyalázatos tetteiről beszédmásitólag (allegorice) magyarázták. Még a régi pogány fatummal is fölhagytak, és az erkölcstan lassankint egészen keresztény szinezetet nyert. Minda mellett is, minden közeledés daczára a régi pogány kevélység, sok müvelt pogány és a kereszténység között választófal ma-

radt; a bölcsészek szégyellettek hivő keresztényeknek neveztetni *); ámbár Krisztust nagy bölcsnek tartották, azt hitték még is, hogy az isteni Megváltó- és közbenjáróra nem szorulnak. Továbbá avval is örömest födözgették hitlenségöket, hogy a keresztények közt uralkodó botrányos hitviszályokra és némely keresztények vétkes életmódjára utaltak, azon is törekedvén, hogy az evangeliumokban belső ellenmondásokat födözzenek föl, hogy aztán azoknak hinniök, azokat követniök ne kelljen. Közönyösség (indifferentismus) fejlődött, melynél fogva azt állították, hogy az Istenhöz sok ut vezet, sőt az Isten maga is azt kivánja, hogy többféle módon tiszteljék és mindenki a maga módja szerént szolgáljon neki, aszerént, mint megszokta, és hagyjon másokat is hasonlókép cselekedni **). De ez az álláspont egészen tarthatlan volt, ami akkor tüntki leginkább, midőn a pogányság ellen külső nyomás is használtatott.

---

*) Sed philosophi, contra quorum calumnias defendimus Civitatem Dei, hoc est, Ecclesiam, sapienter sibi videntur irridere, quod dicimus, qui se Platonicos vocari vel esse gloriantur, cujus superbia nominis erubescunt esse Christiani, ne commune illis cum vulgo vocabulum" etc. August. de Civit. Dei lib. XIII. c. 16. n. 1. 2. cf. lib. X. c. 29. n. 2.

**) Ezen párt szóvivője, korának egyik legmüveltebb férfia, Symmachus római városfőnök, II. Valentinian császárhoz intézett előterjesztésében mondja: „Cum alias religiones ipse (Constantius keresztény császár) sequeretur, has (a pogány) servavit imperio; suus enim cuique mos, suus cuique ritus est. Varios custodes urbibus et cultus mens divina distribuit. Ut animae nascentibus, ita populis fatales genii dividuntur. Accedit utilitas, quae maxime homini deos adserit. Eadem spectamus astra, commune coelum est, idem nos mundus involvit. Quid interest, qua quisque prudentia verum requirat? Uno itinere non potest perveniri ad tam grande secretum." (Symmachi Relatio ad Imp. n. 8. 10.)

A kereszténység a legvérengzőbb üldözések közt igazolta isteni igazságát és földöntuli erejét, midőn ezeren és százezeren örömmel adták éltöket Krisztus megvallásaért. Midőn azonban most a helyzet megváltozott és a keresztényektől egykor oly szigorun követelt áldozatok halálbüntetés alatt megtiltattak, senki sem találkozott, ki a régi istenekért életét adni kedvet érzett volna. A templomok elpusztultak, sokat lerontottak, vagy elajándékoztak, helyökbe sürüen keresztény templomok épittettek *). A birodalom régi hires szenthelyei, a Serapeum Alexandriában, Marnas temploma Gázában, Coelestis- Karthagó védistennőjének képe és temploma az ötödik század elején lerontattak; Romában szintén ugyan azon időben dőltek ki a bálványok és a mysteriumok ünneplése mindenütt megszünt; az oraculumok, mit maguk a pogányok se tudtak megmagyarázni, régen elhallgattak **). A keresztény császárok, különösen I. Theodosius, ennek fia Arkadius és Honorius, utóbb II. Theodosius szigoru törvényeket hoztak a pogányság ellen, kezdetben azonban leginkább a bálványáldozatok betiltására szorítkoztak ***), miben az igaz Isten tettleges bántalmazását látták. Valahányszor egyegy pogányt bálványainak imádása és áldozatok bemutatása miatt feleletre vontak, az, hogy a büntetést kikerülje, hazugsághoz folyamo-

---

*) Templa (régi keresztény szólásmód szerint a pogány templomok értetnek), evertistis et Basilicas construxistis", mondja igen jellemzőn sz. Ágoston lib. I. contra Gandent. n. 51.

**) Érdekes olvasni, mikint erőködik a pogány Plutarch e tárgy fölötti külön munkában: *περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων*, ezen annyira föltünő esemény fürkészésében.

***) Quis nostrum non laudat leges ab Imperatoribus datas adversus sacrificia Paganorum? Et certe longe ibi poena severior constituta est; illius quippe impietatis capitale supplicium est. S. Aug. ep. 93. n. 10.

dott *). E törvények következtében a pogányság csakhamar magányos vidékekre és falukra huzódott, amiért is már korán: Paganismus- (pagus falu, paganismus, falusi vallás, parasztbit) követői pagani-nak neveztettek, először is I. Valentinian császár törvényében 368. e.; hanem későbbben ott is, mint mindenütt lerontattak a templomok és oltárok, eltiltattak az áldozatok, bálványünnepek és vendégségek. Tovább a törvények nem mentek, mint hogy a régi istenek tiszteletét kemény büntetés alatt megtiltották, a bálványtemplomokat és oltárokat lerontották, az ezekre határozva volt pénzt elvonták, a pogánypapokat előjogaiktól megfosztották és a pogányokat (416 óta) a katonai és polgári hivatalokból kizárták. Egyenes kényszerités a kereszténység fölvételére nem történt. A térités a püspökökpapok- és szerzeteseknek volt fönhagyva, amiben buzgalmok által különösen kitüntek Aranyszáju sz. János keleten, sz. Ágoston Áfrikában és sz. Márton turoni püspök Galliában. Ar. sz. János Phoeniciába a pogányság régi erős főfészkébe buzgó szerzeteseket küldött missionariusok gyanánt, mire a szükséges pénzt a főváros jámbor asszonyai adták. Ágoston, ki tudományossága miatt a pogányok előtt is kitünő tiszteletben állt, megczáfolta az akkorban divatos ellenvetéseket és a pogányoknak szerető szivvel mutatta föl a kereszténység egész dicsőségét **). Igy hanyatlott a pogányság az ötödik század első felében, nemcsak külső szervezetében, hanem a kedélyekben is le egész addig, hogy II. Theodosius császár már 423. évről szóló törvényé-

---

*) Quis eorum comprehensus est in sacrificio, cum his legibus ita prohiberentur, et non negavit? Quis eorum comprehensus est adorare idolum, et non clamavit: Non feci, et timuit ne convinceretur? Tales ministros diabolus habebat. August. Enarrat. in Psalm. 140. n. 20.

**) Igy, gyönyörüen állitá össze és mutattaföl a pogányoknak a kereszténység védveit in epist. 137. n. 15—18.

ben nyilván kifejezte, miszerént ő nem hiszi, hogy még volnának birodalmában pogányok. Pogányok azonban még mindig voltak, azok voltak különsen a bölcsészet tanítói az atheni főiskolában; de számuk akkor már igen leolvadt. Végre a 6-ik században Justinian császár elüzte e bölcsészeket, kik Perzsiába futottak; és ez időtől fogva lassankint a pogányság utolsó nyomai is kivesztek a római birodalomból.

Hanem a pogányság az ő sajátságos jellemével, melyhez durvaság és kegyetlenség, gyalázatos bujaság, babona és bűbájolás tartoztak, követőinek egész életét áthatotta és megvesztegette. A templomok, oltárok és bálványok csakhamar szétromboltattak; sok pogányt nem igen kellett a kereszténység fölvételére erőszakolni; hanem az összes nyilvános és magánéletbe befészkelődött pogányságot kiirtani végtelenűl nehezebb vala; és pedig még is attól függött a társadalom fönállása; azért mutatja az ama kor történelme az erkölcsi állapotoknak gyakran oly sötét képét. Daczára Konstantin császár végrehajtatlan törvényének, a római nép gyönyörködtetésére még mindig megvoltak a szinköri viadalok. Azért Telemach nemeskeblü szerzetes, ki ez iszonyatosságról távol keleten csöndes magányában hallott, és a kereszténység ilyen legyalázását nyugodtan eltürni nem tudta, elszánta magát, hogy e gonosz ellen sikra lép. Rómába zarándokolt tehát, bement az amphitheatrumba és hogy a vérontást meggátolja a küzdők kivont fegyverei közé vetette magát. A látvágyó nép ezen annyira fölgerjedt, hogy a szerzetest kővel agyon hajgálta. A dolog azonban oly nagy figyelmet gerjesztett, hogy egész Honorius császárig eljutott, ki aztán a szinköri küzdéseket végkép megszüntette. Egyéb pogány szokások még csaknem az egész ötödik században fönmaradtak, mint p. o. a gyalázatos lupercaliák, melyeket csak Geláz pápa (492—96.) irtott ki, sok előkelő római nagy fölütközésére, kik kereszt-

tények akartak ugyan lenni, de az ily pogány visszaéléseket még is buzgón védték *); megjegyzi a pápa, hogy elődei már sok egyéb pogány illetlenséget eltávolitottak **). Hanem a romlottság igen is nagy volt, szinte legyőzhetlennek látszott és a pápáknak még századokon át kellett küzdeniök ellene.

46. §. A kereszténység Örményországban és Perzsiában.

A kereszténység vérengző üldözése a római birodalomban Konstantin uralkodása óta megszünt, ámbár egyes keresztények a fölingerült pogány csőcselék dühének néha még iszonyu áldozataiul estek. Hanem az emberi üdv el-

*) Geláz pápa egy külön, hozzájok intézett rendreutasitásban (adversus Andromachum Senatorem etc.) ezen embereket, kik fél keresztények fél pogányok, egyik se igazán, egyik se egészen voltak, mint ez a pogányságról a kereszténységre áttérés idejében nem ritkán történt, találólag irta le: „Nec Christiani, nec Pagani, ubique perfidi, nusquam fideles, ubique corrupti, nusqnam integri." Ugyanott az akkori erkölcsi állapotok rettenetes képét is rajzolja a pápa: „Ista (a kor sok és nagy szerencsétlensége) fecerunt nostri mores, furta, homicidia, adulteria, injustitiae, iniquitates, ambitiones, cupiditates, perjuria, falsa testimonia, oppressiones miserorum, bonarum causarum impugnatio, malarumque defensio et in omnibus inaudita perversitas; postremo, quod supra omnia est, Deo fictae mentes (szinlelt megterések) et sacrilegia (titkos pogány- érzület) artesque magicae etiam Paganis horrendae. Mansi Concil. IX. 99. 98. Közelebbi részleteket e sötét kép egyes vonásainak kirajzolásához a keresztény irók szolgáltatnak, midőn a kor uralkodó vétségei ellen kikelnek, különösen az ötödik század közepén Salvian, a szigoru erkölcsbiró.

**) Multa sunt, quae a singulis Pontificibus diverso tempore sublata sunt noxia, vel abjecta. P. Gelasius Mansinál Concil. T. IX. 100.

lensége nem engedett nekik nyugalmat; nemcsak hogy ama félig pogány tévtanok és egészen pogány erkölcstelenség az egyháznak az igazság és erényérti küzdését megnehezitették, hanem egyidőben a római birodalomban beállt nyugalommal másutt törtek ki rettentő üldözések az Isten egyháza ellen.

A kereszténység a vadonhegyes Örményországba korán behatott; Gergely, a fölvilágosító, ki az arsacidák régi királyi nemzetségéből származott, a római birodalomban mint gyermek keresztényné lett, azután hazájába vitte át a Krisztus tanítását, 300. e. körűl kappadociai Caesareaban Örményország első püspökévé szentöltetett, népének nagy részét Krisztushoz térítette és annak képezésére az egyházak mellett mindenütt iskolákat épittetett. Perzsiába szintén ez időtájban jutott el a kereszténység és Konstantin császár a perzsakirályoknak Perzsia számos keresztény községeit igen szivrehatóan ajánlotta.

Hanem Perzsiában sok volt a zsidó, kik a kereszténységet ott is, mint egyebütt halálra gyülölték; hasonlókép a magusok régi paposztálya is görbe szemekkel nézte a kereszténység gyors fölvirágzását. Midőn aztán a kereszténység a római birodalomban államvallás lett és a keresztények különös császári kegyben részesültek, a kereszténység ellenségei Perzsiában ezen körülményt arra használták föl, hogy a keresztény religiót politikai tekintetben gyanusították. A római birodalom és Perzsia azon időben két egymással megférhetlen szomszéd, féltékeny nagyhatalmasságok és erős ellenségek voltak keleten. Ez okból a keresztényeket, míg a római birodalomban üldöztettek, Perzsiában barátságosan fogadták és oltalmazták; mihelyt azonban a római császárok maguk is keresztényekké lettek, Perzsiában azonnal politikai gyanu támadt, melyet a kereszténység ellenei az üldözés lobogó lángjává élesztették (már 330. e.). Sapor király elsőben elviselhetlen adót

rótt a keresztényekre, melynek behajtásánál kiméletlen szigorral jártak el, hogy ez által a keresztényeket religiojuk elhagyására birják; ezt követte a parancsolat, hogy a püspökök, áldozárok és szerpapok meggyilkoltassanak, a templomok mind lerontassanak és a szent edények elkoboztassanak. Az első áldozatok egyike a király nevelője volt, a királyi ház régi hű szolgája, ki csak azon kegyelmet kérte ki, tudassa a király, hogy mint keresztény végeztetett ki. Ezt Simeon követte, a főváros (Seleucia és Ctesiphon) érseke, kit 342. e. Nagypéntekén fejeztek le, miután száz mást, püspököket, áldozárokat és alsóbbrendű papokat szeme láttára előbb kivégeztek. Mindnyájokat csodálatra méltó hiterővel bátorította és lelkesítette állhatatosságra, míg végre őmagára került a sor. A következett év Nagypéntekén uj üldözési parancs jelent meg, halálbüntetést hirdetve minden keresztényre. E parancs oly pontosan hajtatott végre, hogy a magusok városról városra, faluról falura jártak és a keresztényeket irgalom nélkül öldösték. Miután ily uton a királyi udvarban is sokan vesztették éltöket, köztök a király egyik különös kegyencze is, a király végre határt szabott a mészárlásnak és csak a püspököket papokat engedte gyilkoltatni. Igy, több mint husz püspök öletett meg hiteért, köztök egy 250 papjával együtt. Ez az üldözés egészben oly heves volt, hogy rövid időn csupán azon vértanuk száma, kiknek nevök földjegyeztetett 16,000 emelkedett; az uj kinzások kitalálásában a perzsák a rómaiakat jóval is fölülhaladták; sokszor megtörtént, hogy a hithagyóknak kellett az állhatatos keresztényeket kivégezni. Ezen első üldözés kisebb-nagyobb hevességgel csaknem negyven esztendeig tartott.

Az első nagy üldözésnél még kegyetlenebb volt a második V. Varannes vagy Bahram király alatt, mely már ennek atyja alatt 418. e. elkezdődött és, noha nem minden megszakitás nélkül, harmincz esztendőnél tovább tartott.

Valóban iszonyatos kinzásokat gondoltak ki, noha a sok hithős örömteljes állhatosságát megrendíteni még se tudták *). Mások szintoly hivek a hithez, de nem oly nagy szivüek a római birodalomba futottak; de a perzsa-király kiadatásukat kivánta, és mivel ezt meg tenni vonakodtak, háborura került miatta a dolog. E háboru folytán fordult elő egy keresztény püspöknek nemes tette, mely a perzsa-királyt bámulatra és csodálkozásra ragadta. Hétezer szegény perzsa-hadifogoly a legnagyobb veszélyben forgott, hogy élelmi szerek hiányában nyomoruan éhenhal. Mídőn ezt Ákácz amidai püspök látta, szánakozásra indult, egyháza arany és ezüst edényeit megolvasztatta, az elfogott ellenségeket kiváltotta, nekik a szükséges élelmi szereket megszerezte és őket utiköltséggel ellátva szabadon hazájokba bocsátá. A püspök nemes tette és a rómaiak győzelme, a keresztényeknek egy ideig nyugalmat szerzett.

Azonban Örményország belvillongások által orvosolhatlanul meghasonlott. A rómaiak és perzsák egyiránt rajta voltak, hogy az országot a maguk részére lefoglalják; evégre a rómaiak az országot a kereszténységben akarták megerősiteni és abba a görög-irodalmat bevinni, a perzsák ellenben a kereszténységet a görög-irodalommal együtt teljesen elnyomni és a perzsa tüzimádást akarták uralkodóvá tenni. A perzsák már Sapor király idejében diadalmas hadjárattal bevonulták Örményországba, sok templomot és kolostort szétromboltak, sok keresztényt kivégeztek. Midőn végre 390. e. a két hatalmas szomszéd az országon megosztozott, a sokkal nagyobb rész Perzsiának esett. Akkor a kereszténység nyugalmat élvezett Perzsiá-

---

*) Többet mond ezen kevesbbé ismeretes perzsa-üldözésekről a következő munka: Echte Akten der heiligen Märtyrer des Morgenlandes aus dem Syrischen übersetzt v. P. Pius Zingerle. Innsbruck. 1836.

ban; azért is Örmenyországban (390. e. körül) a püspökök élére jeles főnök (kit Patriarchának vagy katholikusnak neveztek) emelkedhetett, t. i. sz. Izsák vagy Sahag, ki barátja sz. Mesrob által az ötödik század kezdetén a népnyelv számára saját betüket, örmény abc-ét készittetett s ez által az irodalomnak nagy lendületet adott*). Elsőben is a Szentirás forditatott örménynyelvre, azután a hires görögegyháztanítók irásai és a görög-irodalom sok más remekmüve. Ez lett a szellemi kötelék, melynél fogva eme távollakó nép a müvelt kereszténynépekkel folytonos összeköttetésben maradt, hitéhez szilárdan ragaszkodott, Kelet és Nyugat tudományos előhaladását elsajátitotta egész e mai napig; minden század meghozta e népnek iróit. Chorenei Mózses, Izsák és Mesrob barátja, népének első tekintélyes történetirója lett; és az ötödik századot méltán mondhatjuk az örmény- (vagy mint máskép is nevezik: haikani) irodalom aranykorának, ami a kereszténységnek szép gyümölcse.

Miután ezáltal, valamint főképen a nagy Izsák patriarcha ötven éves munkássága által, a keresztény-egyház Örményországban szilárdan megalapíttatott, az ötödik és hatodik század folytában Perzsiából ismételve az üldözések nehéz zivatarjai csaptak át ez országba; hanem a kereszténység életfája most oly erősen állt, hogy a nagy zivatar nem tudta gyökeréből kitépni, csak leveleit sodortale; minden zivatar után uj hajtásokat hozott. Midőn 450 évben a perzsa király azon parancsa hirdettetett ki Örmenyországban, hogy mindenki a király vallását és a perzsák szokásait fogadja el, tizenkét örmény püspök, József patriarchájokkal élükön, sok pappal és országnagygyal együtt hősies

*) Ugyan azon Mesrobról mondatik, hogy a georgiaiak számára is saját nyelvökhöz illő alphabetet csinált, melylyel mainapiglan élnek.

bátorsággal azt jelentették a királynak: „Tied a hatalom, mienk a türelem; neked kardod van, nekünk nyakunk; mi nem vagyunk jobbak, mint apáink, kik szintén éltöket és vagyonukat adták hitökért.“ Sok jómódu örmény, az örökös nyomatást megunva, a szomszédos Görögországba, különösen Konstántinápolyba vándorolt. Végre kénytelenítetve érezték magukat a perzsák, hogy az örményeknek a ker. religio szabad gyakorlását megengedjék. Az egyház mégis nagy kárt szenvedett Örményországban a monophysitismus benyomulása által; Perzsiában ellenben a görögbirodalomból kiüzött nestoriánusok találtak menedéket, s nemsokára a perzsa-kormány által pártoltatva a keresztények közt tulsulyra tudtak vergődni, amivel a kath. egyház ellen egyszernél többször vérengzően visszaéltek.

47. §. Szent Benedek szerzetes rendje.

A hanyatló római birodalomban, melynek végromlása nyugaton már föltartózhatlanul bekövetkezett, a hatodik században a régi birodalom romjai között a kereszténység ereje által egy fensőbb erkölcsi hatásu társulat alakult, melyet az Isten erős gátul rendölt egy felől az elpuhulás, más felől az elvadulás ellen. Ezen befolyásos társulat sz. Benedeknek köszöni létét *). Benedek Nursiában előkelő családból származott, fensőbb képeztetését Rómában nyerte. A világ romlottsága a komoly ifjut korán a hegyek magányába üzte, hogy ott az Istennek jámbor életmóddal szolgáljon. Sublakus (a tó mellett, most Subjako) vidéke ohajtott menhelyűl kinálkozott; első tanyaul egy magányos sziklacsucs szolgált neki három éven át. Hanem az Isten gyertyaul szánta őt a félvilág számára; pásztorok által,

*) Ezen nagy férfiu életét még a hatodik században megirta Nagy Gergely pápa Dialogusainak második könyvében.

kik őt fölfödözték, csakhamar elterjedt szentségének hire, s kicsinyeket és nagyokat jelentékeny számban vont hozzája, kik kormánya alatt ugyanazon életmódot kivánták követni, s magukat az erkölcsi tökéletesedésre törekvésnek szentölni. Evégre tizenkét kis kolostort alapított és mindegyiknek egy elüljárót adott. Egy szomszédos pap irigykedése elüzte őt e vidékről, és (529. e.) egy másik távoleső hegyhez vándorolt, melynek kassinum volt neve, (most is Monte-Cassinonak neveztetik). Itt mindenek előtt a pogányságnak még fönlevő maradványaitól tisztitá meg a vidéket, kolostort és több templomot épített és nemsokára megint sok tanitványt kapott, kiknek nagy bölcseséggel szerkesztett szabályokat irt elő megtartásul. A csodák és jövendölések adománya, melylyel az Isten őt megajándékozta, a világ szemeiben oly tekintélyt szerzett neki, hogy még Totila is a vad gótkirály, midőn hadseregével Italián átvonult, fölkereste az Isten emberét és imádságába ajánlotta magát *). A szeretetteljes jótékonyság, melylyel minden szükölködőn segített, s különösen egykor nagy éhség idején a kolostor egész élelmi készletét egész az utolsó csöpp olajig, önnön szükségeire semmit sem ügyelve, az ország szükölködő lakossága között bőkezüen fölosztotta, mindez azt eszközlé, hogy mindenfelé atya gyanánt szerették és tisztelték őt. Szerzetesei irányában szigoru komolyságot okos szelidséggel párosított, mindenkor mindenekben a legnagyobb alázatosságot **), önmegtagadást, imádkozási

*) A király leborult a Krisztus szolgája előtt és nem mert fölkelni: „quem (Benedictus) de terra levavit et de suis actibus increpavit, atque in paucis sermonibus cuncta, quae illi erant ventura, praenunciávit dicens: Multa mala facis, multa mala fecisti; jam aliquando ab iniquitate compescere. Equidem Romam ingressurus es, mare transiturus; novem annis regnabis, decimo morieris.“ S. Gregorii M. lib. Dial. II. c. 15.

**) Ezen alázatossága különösen akkor tünt ki igen szépen, mi-

buzgalmat, a mennyei tudományok szeretetét tanusította és mindenben példakép ragyogott előttök a mennyekbe vezető uton. Végre nehéz nyavalába esvén és halálát közeledni érezvén templomba vitette és a szentségekkel megerősítette magát, és ugyanott, szerzetesei által támogatva, állva és imádkova, kezeit égre emelve adta ki lelkét 543. e.

Az általa szerkesztett rendi-szabályokban mind a férfiu szelleme, mind rendjének eszméje ki van fejezve *). Minden kolostor az egyértelmüek szabad, külön bevégzett egyesülete volt, kik maguk közől egy főnököt választottak, kinek mindnyájan engedelmeskedtek, kit mindnyájan atyának (Abbas) neveztek. Ugy akarta, hogy mindig a legjobb és legbölcsebb legyen a társulat főnöke; kiktől az élénk isteni félelem, az Isten itéletére való folytonos emlékezés, éber okosság és meggondolt mérséklet, részlehajlatlan szigor és kiméletes szelidség, végre mindnyájok iránt egyenlő szeretet a legszigoruabban megkivántatott **);

---

dőn egykor egy elkeseredett apának állhatatos kérésére annak holt fiát föltámasztotta: „Domine, non aspicias peccata mea, sed fidem hujus hominis, qui resuscitari filium suum rogat, et redde in hoc corpusculo animam, quam abstulisti. Ibid. c. 32. És a gyermek föltámadt.

*) A rend eszméje a szabályok bevezetésében igy rajzoltatik: „Constituenda est a nobis Dominici schola servitii, in qua institutione nihil asperum, nihilque grave nos constituturos speramus. Sed et si quid paululum restrictius, dictante aequitatis ratione, propter emendationem vitiorum vel conservationem caritatis processerit, non illico pavore perterritus viam refugiam salutis, quae non est nisi angusto initio accipienda. Processu vero conversationis et fidei, dilatato corde, innerrabili dilectionis dulcedine curritur via mandatorum Dei, ut ab ipsius magisterio nunquam discedentes in ejus doctrina usque ad mortem in monasterio perseverantes passionibus Christi per patientiam participemur, ut et regni ejus mereamur esse consortes. Regulae Prologus.

**) Valóban aranyelvek, melyek az apátot illetőleg mondatnak:

ő fölötte, valamint mindnyájok fölött áll a törvény szentűl és sérthetlenűl (regula sancta). Mellette, de neki még is alárendelve áll a Prior (Praepositus), azután a jobb fölügyelet és kormányzat végett minden tiz szerzetes fölött egy Dekán. Fontosabb ügyekben mindnyájokkal tanácskozzék az apát, kevesbbé fontosakban az öregek tanácsával éljen. Szives és föltétlen engedelmesség Isten kedveért az egész társulat lelke; az ifjabbak tiszteletet és alárendeltséget mutassanak az éltesbbek iránt. A kolostornak minden vagyona mindnyájok közös birtoka, melyből mindenegynek szüksége a kezelő és apát belátása szerént kellőkép kielégitendő, külön sajátja, kemény büntetés alatt senkinek sem lehet.

„Abbas semper meminisse debet, quod dicitur, et nomen Majoris factis implere; Christi enim agere vices in monasterio creditur, quando ipsius vocatur praenomine, dicente Apostolo: Accepistis Spiritum adoptionis filiorum, inquo clamamus: Abba, Pater. Ideoque Abbas nihil extra praeceptum Domini (quod absit) debet aut docere aut constituere vel jubere.“ „Sciat sibi oportere prodesse magis, quam praeesse.“ „Duplici debet doctrina suis praeesse discipulis, idest omnia bona et sancta factis amplius, quam verbis ostendat.“ „Aequalis fiat ab eo omnibus caritas, una praebeatur omnibus secundum merita disciplina.“ „Oderit vitia, diligat fratres. In ipsa autem correptione prudenter agat, et ne quid nimis . . . et studeat plus amari, quam timeri. Non sit turbulentus et anxius, non sit nimius et obstinatus, non sit zelotypus et nimis suspiciosus.“ „Ante omnia ne dissimulans aut parvipendens salutem animarum sibi commissarum, non plus gerat solicitudinem de rebus transitoriis, terrenis atque caducis, sed semper cogitet, quia animas suscepit regendas, de quibus et rationem redditurus est.“ „Sciat, quam difficilem et arduam rem suscepit, regere animas et multorum servire moribus . . praeparet se ad rationem reddendam: et quantum sub cura sua fratrum se habere scierit numerum, agnoscat pro certo, quia in die judicii ipsarum omnium animarum redditurus est Domino rationem, sine dubio addita et suae animae.“ Regulae c. 2. et 64.

A fölvétel ezen kolostori egyesületbe csak a hivatásnak egy egész évig tartó szigoru kipróbálása után történik; ez idő alatt minden uj jövevény előtt háromszor fölolvastatnak a szabályok, mindannyiszor azon kérdés is intéztetvén hozzá, ha valljon azokat pontosan megtartani tudja és akarja-e? Ha föltételében állhatatos és különben is méltó rá, az Isten és a testvérek előtt ünnepélyes fogadást tesz, hogy a kolostort többé el nem hagyja, ott istenesen él és mindenkor híven engedelmeskedik. A kolostorban szigoru fegyelem uralkodott, melyre legközelebb a priorok és dekánok ügyeltek föl; a szabályok minden áthágása szigoruan fenyittetett; a javithatlanokat kiverték a kolostorból.

A szerzetes ruházatának és élelmének, kik szabályszerént csak világiak (laici) voltak, igen egyszerünek kellett lenni; a husétel csupán csak a betegeknek volt megengedve, amint a betegek, gyöngék és öregebbek iránt egyátalán szivreható gondoskodást tüntettekki. A mély alázatosság és belső önmegtagadás, mint minden erény alapjai, leginkább ajánltattak, taníttattak és gyakoroltattak; az igaz hit és isteni félelem egyben sem hiányozhatott; kitartó türelem és csöndes szerénység megszerzése mindenkinek ajánltatott; mindegyiket a minden jó iránti buzgalomnak kellett lelkesiteni. Az igaz szerzetes kötelmeinek rövid foglalatja (Reg. c. 4.) a tökéletes ember képrajzához semmi kivánni valót sem hagy.

A tunyaság veszélyei ellen legjobb védszerűl a folytonos hasznos foglalkozás rendöltetett. Bizonyos órákban éjjel és nappal imádságra köteleztettek. Az imádságot tanulás, azt kézi munka a háznál, kertben és mezőn váltá föl. A müvészetek sem voltak kizárva; csak az alázatosság köttetett nagyon szivökre a müvészeknek. Ezen müvészetek közt már korán első helyet vivott ki magának az irás mestersége, melynek fölvétele mellett különösen Cassiodorus szerzett magának nagy érdemeket. Ez a hatodik

század elején, sok esztendőn át a hires Theodorik király- és utódainak államministere volt; végre minden tisztségét letette és 540. e. körül szerzetes lett, és mint ilyen azután a tudományokat a legnagyobb buzgalommal ápolta, jeles könyvtárt alapított, és a könyvirást a szerzetesek közt a legbuzgóbban gyakorolta*). Szent Benedek rendi-szabálya a kormányzói bölcseség tökéletes remekmüve**), a kereszténység szelleméből merített belső életerejét az ő gyümölcsei által mutatta meg a világnak legjobban. Ennek alapján növekedett a nagy rend, mely az egyháznak 28 pápát, 200 bibornokot, 1,600 érseket, 4,000 püspököt és számnélküli szenteket és tudósokat adott; mainap is, több mint ezer év után, sok ezeren élnek szent Benedek sza-

---

*) Ego fateor votum meum (mondja szerzeteseinek) quaecumque possunt inter vos corporeo labore impleri, Antiquariorum mihi studia (si tamen veraciter scribant) non immerito forsitan plus placere . . „Operatur absens de corpore suo.“ Antiquariusoknak nevezték akkor a könyvirókat. Igy tudósít nagy Gergely pápa is egy kolostor látogatásáról: „absente illo (abbate) Antiquarios scribentes reperit.“ Gr. Dial. l. I. c. 4. Sőt még sokkal előbbről a negyedik századból emlékezik a történelem sz. Márton turoni hires kolostoráról: „Ars ibi, exceptis scriptoribus, nulla habebatur.“ Sulp. Sever. Vita S. Martini n. 10.

**) Igazán azt lehet mondani, hogy e kolostori tarsadákban a spartai köztártaságnak Lycurk alatt és Plato idealis respublicájának előnyei mind föltalálhatók azok árnyoldalai nélkül, áthatva és megnemesitve a kereszténység szelleme által, miként ez különösen a szabály végén oly gyönyörüen kitünik: „Hunc zelum ferventissimo amore exercent monachi, idest ut honore se invicem praeveniant; infirmitates suas sive corporum sive morum patientissime tolerent, obedientiam sibi certatim impendant, nullus, quod sibi utile judicat, sequatur, sed quod magis alii; caritatem fraternitatis casto impendant amore, Deum timeant; abbatem suum sincera et humili caritate diligant; Christo omnino nihil praeponant, qui nos pariter ad vitam aeternam perducat. Regul. c. 72.

bálya szerént, mely az egyház átalános rendölete által soha sem volt előirva, hanem belső jelessége által maga tört magának mindenhová utat. Már a hatodik században egész Itáliában el volt terjedve e szabály, továbbá Benedek nagy tanitványa szent Mór által Galliában, utóbb Spanyol- és Angolországban, s a következett zavaros jövőre nézve Nyugatnak valóságos áldása lett.

48. §. E gazdag életfejlődésnek Krisztus egyházában látható középpontja.

Ezen gazdag és hatalmas életnek középpontja az egyháznak Isten által behelyezett feje, sz. Péter és annak törvényes utódai a római egyház püspökei voltak. Romából nyerte a kereszténységet Áfrika; egész Italia, Gallia, Spanyolország és Britannia szent Péternek és utódainak köszönik első egyházaikat és püspökeiket; mindez országok mély tisztelettel tekintették a római anyaegyházra, melyet Péter, az apostolok fejedelme alapított és vérével termékenyitett, annak tekintélyétől fogadtak hitet és törvényeket, hogy a Krisztus által parancsolt egységben megmaradjanak.

Az első három század véres üldözései közönségesen az egyház fejét, szent Péter utódját érték először, ki elég bátor volt az Imperatornak saját fővárosában ellenállni és a régi istenek imádása ellen annak szilárd középpontjában irtó háborut kezdeni. Innen van, hogy a harmincz első pápa közől le egész Konstantin koráig, kiknek névsorát a legrégibb történetirók és egyházatyák hiven megőrizték, oly sokan haltak meg mint vértanuk és hitvallók, kiket mai napig tisztel az egész anyaszentegyház. Azonban nemcsak hogy példájok világított az üldözések alatt mindnyájok előtt, hanem az ő tekintélyök kormányzott is mindeneket. Midőn az első század végén a korinthusi egyházban heves belviszály támadt, ugyanez a római egyházhoz fordult segélyért, és amit keresett, Kelemen pápánál fölis találta.

A római püspökök, onnan az apostolok idejétől fogva atyai gondoskodással viseltettek az egész világon létező hittestvérek iránt. Midőn az elesettek visszavétele miatt amaz ismeretes viszály keletkezett (l. 23. §.), a római egyház döntvénye az egész világon kihirdettetett*). Midőn ezután nemsokára Diénes, az alexandriai hires püspök gyanuba esett, hogy az igaz hittől eltér, hivei a római püspöknél emeltek emiatt ellene panaszt, ki őt feleletre is vonta. És midőn ép azon időben Pál antiochiai püspök hamis tanítás és rosz magaviselet miatt egy népes zsinat által letétetett, az egyház birásáról azonban lemondani nem akart, a püspökök Aurelian császárhoz fordultak, ki igen helyesen igy felelt: „Ha a római püspök Itália többi püspökével őt elismeri, ő és senki más ne legyen a püspök és birja az egyházat“.... A római egyháznak túlnyomó elsősége tehát**) mint anyáé, melytől az egész egyház egysége kimegy, már az első századokban, nyugaton szintugy mint keleten elismertetett.

Hanem valamint mindennek, amit az ur egyházába letett, életteljes csirája van, mely lassankinti fejlődésre van rendölve, igy van ez a római püspök elsőbbségére nézve is az Isten egyházában. Ezen fejlődés bizonyos külső körülmények közt folyt le, melyek a felsőbb hatalom föllépését és beavatkózását mindig szükségesebbé tették, habár a szeretet szelleme képezi is az egyházi felsőbb hatalom lelkét. Különösen a nehéz hitküzdelmek idején az első es kö-

---

*) Quae literae per totum mundum missae sunt, et in notitiam ecclesiis omnibus et universis fratribus perlatae sunt, tanusitja sz. Cyprian epist. 52. cf. epist. 31.

**) „Potior principalitas, mint szent Irenaeus mondja, vagy auctoritas, qua potiores (sunt) aeternae urbis Episcopi“ mint a ker. religio főnökei (christianae legis antistites), mint a pogány Ammianus Marcellinus ugyan azt kifejezi. Ammian. Histor. XV. 7.

vetkezett századokban tartotta az egyház mindenkor szem előtt, amit az Úr egykor Péternek mondott: »Én pedig könyörögtem éretted, hogy meg ne fogyatkozzék hited, és megerősitsd a te rokonidat“ (Luk. 22, 32.); és ami az ő utódaiban is hathatósan tovább munkálódik. Azért a nagyfontosságu kérdésekben mindig a római pápához fordultak itéletért; Sz. Melchiades pápa mondott itéletet a donatisták ellen Áfrikában, Damasus az apollinaristák és macedonianusok tévtanát vetette el, Incze és Zosimus a pelagianusok, Coelestin a nestorianusok, nagy Leo a monophysiták tévtanait kárhoztatták. A pápa vitte a közzsinatokon követei és helytartói által az elnökséget; a földkerekség legtávolabb részeiből, p. Ciliciából hozzá küldettek a zsinati határozatok; mindenfelől, keletről és nyugatról ő hozzá intézték a zsinatok kérdéseiket, és mindenfelé küldé az ő rendöleteit (Decretales), a császári udvarnál Konstantinápolyban saját követet (Aprocrisiarius) tartott.

Már akkor erősen tartották mindnyájan, hogy hitkérdésekben a római pápát illeti a legfőbb itélet, melytől soha el nem tértek (legfőbb tanhatóság); s hogy minden püspöknek, hogy törvényes püspök legyen, általa elkell ismertetnie; s hogy senki a kath. egyházhoz, Krisztus élő testéhöz nem tartozik, aki ő vele közösségben nincsen, s hogy tehát az ő közösségéből való kizáratás a kath. egyházból való kizáratásnak tekintendő (legfőbb büntető hatóság); végre hogy az elnyomottak és üldözöttek az egész egyház köréből, püspökök, papok, és világiak hozzája folyamodhatnak, nála segélyt és oltalmat kereshetnek (appellationes, föllebbezés). Az atyák atyjának, püspökök püspökének neveztetett; püspöki széke jelesen »apostoli széknek (sedes Apostolica). Midőn az ötödik század vége felé a monophysitai érzelmü Anastáz császár, Akacius konstantinápolyi püspökkel ezen legfőbb tekintélyt megtámadta, Geláz pápa az ő, mint római püspöknek, maga az Isten által adott és

az egész egyháztól elismert felsőbbségére hivatkozott *). Elejénte, az eretnekségnek győzelmet szerezni akaró buzgó törekvésben, a pápa ezen ünnepélyes tiltakozását a császár és udvari püspökei semmibe se vették, ami azonban Isten bölcs tanácsai szerént csak arra szolgált, hogy a nem sokára bekövetkezett elismerés annál fényesebb legyen. T. i. utóbb (a hatodik század első felében) elégtételül a pápa sértett jogaiért, a pápa levele Justinian görög császár által, a parancsára kiadatott hires országos törvénykönyvbe (Codex Justianianeus) szórólszóra fölvétetett és szentesittetett, mely a római püspök felsőbbségét és legfőbb hatalmát a leghatározottabb kifejezésekkel nyilvánitá **).

Azon jeles férfiak sorában, kik szent Péter székében ültek, nagy Leo után (l. 43. §.) különösen kitünik még I. Gergely. Ez a legnemesebb római családok egyikéből származott, s classikai müveltséggel és egy régi rómainak fönkelt, szilárd érzelmével birt. Mint Senator a legmagasb állam-

---

*) Igen komoly szó, amit a pápa jogainak vedelmében a császárnak mond: „Si cunctis generaliter sacerdotibus (az az püspökökuek) recte divina tractantibus fidelium convenit corda submitti, quanto potius sedis illius Praesuli consensus est adhibendus, quem cunctis Sacerdotibus et divinitas summa voluit praeeminere et subsequens Ecclesiae generalis iugiter pietas celebravit.“ „Ubi pietas tua evidenter advertit, nunquam quolibet poenitus humano consilio elevare se quemquam posse illius privilegio et confessioni, quem Christi vox praetulit universis, quem Esclesia veneranda confessa semper est et habet devota Primatem. Impeti possunt humanis praesumtionibus, quae divino sunt iudicio constituta, vinci autem quorumlibet potestate non possunt. S. Gelasii epist. 8.

**) L. Cod. Justinian. De summa Trinit. (I. 1.) leg. 8. És az előbbi (leg. 7.) törvényben a császár a pápát „a püspökök fejének“ (caput omnium Dei Sacerdotum) nevezi, s hozzáteszi, hogy, „valahányszor keleten eretnekek támadtak, azok mindig a tiszteletre méltó római szék határozata és helyes itélete által győzettek le.

hivatalokat viselte már, midőn Isten malasztjától vonatva, magát az örökkévaló fensőbb javak keresésére elhatárzá. Saját költségén több kolostort épitett, melyek egyikébe Rómában maga is mint szerzetes belépett, és a tökéletességrei törekvéssel a legmegfeszitettebb tudományos munkásságot kapcsolta össze. Ezután a pápa által Konstantinápolyba küldetett követül, hol az udvarnál a legnagyobb tekintetben állt*). 599 évben pápává választatott, s e méltóságot tizennégy évig viselte († 604). Igaz ker. uralkodói szellemmel, belátással és alázatossággal, komolysággal és szeretettel őrködött a messzeterjedő egyház folött, rendezvén azt az atlanti tengertől egész Áfrika homokpusztájaig, a távol Örményország hegyei közt és Ciliciában. Egyenlő buzgalommal gondoskodott a hit és erkölcsök tisztaságáról; minden szorongatott segélyt, minden szükséget szenvedő oltalmat talált nála; minden hibázót, bármily magasan állt is komolyan figyelmeztetett kötelességeire és az Isten itéletére; a visszaéléseknek erőteljesen véget-vetett. Valamint egyházának és hivatalának jogait hathatósan védte, ugy mások jogait is szentül tisztelte és erőteljesen oltalmazta**). Mély alázatosságát akkor mutatta ki különösen,

*) Akkor történt az a nevezetes esemény, melyet Gergely maga beszél el: Eutychius, Konstantinápolyi patriarcha egy könyvet irt a test jövendő föltámadásáról, melyben azt fejezte ki, hogy testünk a föltámadás után egészen más és finom lesz, mint a legritkább lég. Gergely részletesen kimutatta neki véleménye hibás voltát, s arra birta őt, hogy önnön könyvét elégette s halálos ágyán tévelyét ünnepélyesen visszavonta, egyik kezével a másik kezének ránczos börét megfogván, s a körülállókhoz mondván: „Vallom hogy egykor e testben fogok föltámadni. Gregor. M. Mor. lib. XIV. n. 72—74.“

**) Pápasága leveleinek és okmányainak fönnlevő gyüjteménye, mely 800-nál több levelet tartalmaz, a legjobb bizonyitványa e nagy pápa terjedt munkássága- és szellemerejének, jeles tulajdonainak valódi tükre.

mikor a konstantinápolyi patriarchák fönhéjázó czimvágya ellenében, egészen az evangelium szellemében: Isten szolgáinak szolgája (Servus servorum Dei) czimet vett föl, mely czimmel utódai, a római pápák egész mai napig minden irásukban, mint egyetlen czimökkel élnek. Az isteniszolgálat rendét is a római egyház hagyománya szerént szilárdan meghatározta, mely a római liturgia neve alatt Nyugat összes egyházainak mintaul szolgált, s nálunk most is naponkint szokásban van. Hasonlókép az egyházi éneknek is megadta azt a tökéletességet, melynél fogva ünnepélyes öszhangzatával és magasztos fönségével a sziveket most is oly hatalmasan megragadja és oly csodálatosan meginditja (Cantus Gregoriauus). Jeles tudományos munkái mutatják e gazdag szellemnek gyakorlati eszmebőségét. Az akkori és utóvilág, hálás tisztelettel emelvén rá szemeit, érdemeit egyhangulag a „nagy" melléknévvel tisztelte meg.

Második Rész.

Krisztus egyháza a germánok és egyéb ezekkel érintkezésbe lépett népek közötti munkálkodásában.

I. Szakasz.

A bárbár népek első megtérése nyugaton.

49. §. Az egyház uj föladata a bárbárok között.

Krisztus egyháza idáig egy magas föladatot fényesen oldott meg. A nagy, hatalmas római birodalom a Krisztus nevének meghódolt, Róma, a világ ura a megfeszitettet minden más istenek elvetésével igaz Istennek ismerte. Görögország és Róma kevély tudományát legyőzte a keresztből kisarjadzott hit, mely lassankint oly tudománynyá emelkedett, mely szép alakra nem alábbvaló, belső tartalomra nézve pedig végtelenül fönségesebb lön amannál. A megfeszitettnek tizenkét követe, fegyver, pénz és tudomány nélkül messze körökbe elkivitte a kereszténységet; csak hamar milliók hittek, végre a császár, az udvar, a főváros, az egész birodalom, s Krisztus törvényének meghajoltak a római imperatorok; Krisztus neve és győzelmes keresztje elől a régi Görögország és Róma számtalan istenei hiu

phantomok gyanánt tüntek el. A kereszténység gyakorlati bölcsészete, mely számos egyesületekben tökéletesen gyakorlá azt, mit hajdan néhány kevés bölcs, hozzá még igen tökéletlenül, kimondott, mindazokra mély benyomást tett, kik a magasabb törekvésre érzékkel birtak.

Valóban, e föladatnak kevés század folytán megoldasa már magában is csodálatra méltó nagyságu mű. Hanem az egyháznak világraható föladata ez által korán sem volt kimeritve. Az ő küldetése az egész emberiséget illeti. A római birodalmat főkép kelet és észak felől már régóta számnélküli vad, rabló és harczvágyas csordák fenyegették. A keresztény egyháznak mindezeket fölvenni és megszeliditeni, őket hivőkké és jámbor keresztényekké tenni, szelid erkölcsökre kelle tanitani, a tudomány első kezdetétől annak magasáig és tökélyeig vezetni, köztök törvényekkel és törvényhatóságokkal ellátott polgári közállományt alapítani, röviden: a legmélyebb vadság- és tudatlanságból a legfőbb müveltség- és erkölcsősségre kellett őket fölemelnie. E föladat nagy volt és nehéz; megfejtése csak lassan történhetett; és fölötte nagy méltánytalanság, midőn a folytonos emelés fokozatain, ama népek még le nem küzdött hibáit az egyháznak rójják föl, noha az megnem szünt a régi vétkek kiirtásán fáradozni, amiben azonban gyakran nagy nehézségekkel kellet megküzdenie. Tudomány és művészet, egyáltalán minden, amit most a műveltséghez számítanak, annyira ísmsretlen volt ama népek előtt, hogy a tudományosság behozhatása végett mindenekelőtt az abcét kellett számukra föltalálni. Igen természetes, hogy az ily népek tudománya a legfontosabbal és legegyszerübbel kezdődik, és sok időbe kerül, mig vad természeti állapotukból lassankint a szellemi művelődés magasabb fokára fölemeltethetnek.

A népek, melyeknél az egyháznak a gondviselés akarata szerént e szép föladatot teljesitenie kellett, a keresztény

időszámitás első századaiban Közép-Europa földén hullámzottak vad zürzavarban keresztűl-kasul, koronkint pusztitó áradat gyanánt törtekbe a művelt világba, s azért a római birodalom rémei és minden polgárisultság lerontói voltak. Góthok, alánok, gepidák, vandalok, herulok, svévek alemannok, burgundok, frankok, szászok, longobardok, bojoáriak és sok egyéb kevesbbé ismert népek utoljára a régi Germániába *) nyomultakbe s telepedtek le, melynek földje nagyrészt mocsárokkal és erdőkkel volt borítva. E népek régi lakhelyeit bizonyosan tudni nem lehet, valamint az okokat sem, melyek azon nagy mozgást közöttök előidézték, mely közönségesen a nép-vándorlás neve alatt ismeretes. Eredetileg azonban mind vándor (nomad) népek voltak, melyek Ázsiából, az emberi nem első hazájából a népek természetes nagy utján nyugat feié huzódtak, mignem a népáradás a római birodalomban hatalmas gátra talált, és onnan aztán északra mint egyetlen szabad oldalra terjeszkedett ki. A szomszédos római birodalom szépsége és gazdagsága ingerelte ugyan a bárbárok vágyakozását, mindaddig azonban, mig a római birodalom hatalmasabb volt, minden rabló beütésért keményen kellet lakolniok. Minután azonban a birodalom régi hatalma elhanyatlott, és Ázsiából mindig uj népek, különösen a hatalmas hunnok nyomakodtak elő, végre az egész sokalaku nép-tömeg visszatarthatlanul tört a birodalomba, melyeknek erős ütései alatt a nyugati császáritrón csak hamar romokba dölt.

*) Németország határai (mondja Müller Ján. a hires történetbuvár) a Duna forrásától a legmélyebb északig terjedtek, a skandinav szigeteket is magába foglalva, a Rajnától egészen Szarmatia erdősége-és ronájaig: némelyek szerént az egész tartomány, mely a Donig terjed, e nevezet alá tartozott" (Weltgeschichte VIII. Buch 7 Kap.) L. különösen Tacitust de situ moribus et populis Germaniae; azoknak a római birodalomba rettenetes beütéséről: Salvianust, Jeromost, Isidor, Jornandes, Varnefrid Pál és mások.

Megszámithatlanul hömpölygtek a rettenes seregek előre, elpusztitották az országokat, kirabolták és főlégették a városokat, megölték lakosaikat; egész vidékek ellláthatlan romok gyanánt tüntek föl. A római világot rettentő isteni-télet érte, hogy az ópogány erkölcsi romlottságot megbüntesse és kiirtsa. Hanem a benyomuló néptömeg lávafolyamhoz hasonlitott, mely borzasztó kitörésével minden életet kiöl maga előtt és borzasztó pusztitást visz véghez, utóbb azonban annak idejében megint termékeny földdé alakitjaát magát, és dicső s édes gyümölcsöket terem. E népek romlatlan természeti erővel biró edzett, vad és harczias népek valának, a római civilisatio előnyei, de ugyan annak vétkei nélkül is. A régi germánok különösen az ő szüziességökről dicsértetnek; az ifjuság szigoru erkölcsi fegyben növekedett; mindaz, mi azt elpuhithatta volna, eltávolittatott, a házassági hűség szent volt nálok, házasságtörés nagy ritkán fordult elő köztök, s egyéb testi bünökkel együtt keményen büntettetett; a nőket nagyon becsülték. Az undok uzsora ismeretlen volt nálok, a boszu és ellenségeskedés nem volt engesztelhetlen, minthogy a nép szokása szerént a rokonoknak nyujtott bizonyos adományok, későbben pénz által, még a gyilkosságot is kilehetett engesztelni. Szorosan vett rabszolgaság se volt nálok; voltak azonban szolgáik, kik helyettök a földet müvelték, és a jövödelem bizonyos részét uraiknak adni tartoztak, miként ők maguk is, némely a rómaiaknak adózással tartozó vidékekről azoknak tizedet adni köteleztettek. Hanem a rendes földmüvelés nagyrészt ismeretlen volt előttök, minthogy a földmunka nekik igen terhes vala; a nő intézte a háztartást. Ivás, játék és viaskodás volt gyönyörüségök, amiközben gyakran véres jelenetek is fejlődtekki. Dicsértetik még az ő elégedetségök, nyilt becsületességők és szives vendégszeretetök is. Voltak emellett az egyes népeknek jellemző hibáik is; igy kiemelve emlittetik a szászok vad

harcziassága, az alánok rabolási vágya, a megrészegedett alemannok dühössége, a gepidák érzéketlen kegyetlensége, a frankok hűtelensége, a vandalok pusztitási dühe; így a hunnok utálatos feslettsége is, kik nem tartoztak a germánokhoz, és a gondviselés által csupán csak a pusztitásra, de nem egyuttal az uj fölépitésre is voltak elrendölve, és ezért iszonyatos számuk daczára is nem sokára eltünnek a történelem köréből. A pogány germánok religiója igen egyszerű természetvallás volt, amihez még a hires hősök, vagy a nép törzsatyáinak (p. o. Tuisko, Man, Irmino) tisztelete is járult. A láthatlan istenséget szent berkek sötét, titokteljes rejtekében kedvencz fájuk, a tölgyfa alatt, halmokon, vagy források és vizesések mellett tisztelték legörömestebb. Később azonban három főistent találunk náluk, köztök különösen Vuotan (vagy Odin) a győzelemosztó hadistent kalapácsával, Donár (vagy Thor) a mennydörgés (Donner) és villámlás urát, Hertha (Nerthus) istennőt, az az a föld anyját, különösen északon tisztelték. Ezen isteneknek különféle áldozatokat mutattak, barmokat, kivált lovakat, némelykor még embereket is. Papjaik különösen nagy tekintetben álltak. Fontos ügyekben az istenek határozatát szent koczka által vagy más jelekből lesték. Az ő hitök, mely szerént a léleknek a halál után személyes fönmaradását, a jövendő itéletet, a hősöknek a Valhallában (üdvleldében) megjutalmaztatását és a pokolbeli büntetést hitték, fontos kötpontul szolgált a kereszténységnek. A három istenről tan által azonban az áriánusokhoz álltak nagyon közel, ép azért e tévtan a germán népeknél fölötte könnyű elfogadásra talált. Egyáltalán vallásuk szoros összefüggésének bizonyos szent helyekkel, különösen szent berkeik ünnepélyes homályával az a jó következménye volt, hogy e népek, hogyha régi lakhelyeiktől távol, müvelt országokba jutottak, régi vallásuk titokteljes varázsától csak hamar elidegenedtek, s mivel mély vallásos érzelmök még

is óhajtozása kielégítését kivánta, igen könnyen fölvették a nekik hirdetett kereszténységet, melynek erkölcsi fönségére igen fogékony érzülettel birtak, s amelynek titkai az ő titokteljes religióhoz szokott szellemöknek igen megfelelt.

50. §. Szent Szeverin, Norikum Apostola.

Ezen vad néptolongás közt egy fölséges alak, szent Szeverin állt, mint Isten követe a halandók üdvözitésére. A kegyes gondviselés Norikum apostolává rendölte őt s e végre messze ismeretlen országból ide vezérlé. Norikum a régi római határtartomány (most Felső-Ausztria, délnek a Dunától, Alsó-Ausztria határos részével, Steier-, Karántán-, Salzburg- és Bajorországgal) az ötödik században a bárbárok rombolótere volt, kik itt rettenetesen gazdálkodtak. A tartomány régi lakosai, kiket akkor közönségesen rómaiaknak neveztek, az az a római birodalom alattvalóinak, iszonyún szenvedtek az egymástérő betörések alatt, melyeknek a római birodalom mindig hanyatlóbb erővel állt ellen, végre már nem is, ugy hogy a virágzó tartomány a betörő romlásnak oltalmatlanul martalékaul esett. Ha az egyik nép szive kivánsága szerént rabolt, pusztita és gyilkolt, és aztán tovább huzódott, nem sokára másik jött utána és ugyan azt tevé. Város város után dölt romokba, igy a régi Juvavia (hol most Salzburg áll), Castra Batava vagy Patavis (Passzau) hol szent Bálint kevéssel előbb hasztalan prédikált s azután Rhätiába vonult vissza; Laureacum (Lorch, a mai Enns közelében) hol sz. Miksa óta püspökök székeltek, és a negyedik században néha maguk a római császárok is tartózkodtak.

Mig a viszonyok ily szomoruan alakultak 454 év körül messze országból egy Szeverin nevű szerzetes jött, kit az Isten az ő csöndes magányából keletről (Áfrikából?) előhitt, s az e vidékbeli szorongatott keresztények oltal-

mára és vigasztalására küldött. Ott, hol Norikum és Pannonia határai érintkeznek, telepedett le a Duna mellett, hol aztán, a mai Bécsnél a maga és társai számára kisded kolostort épitett*). Itt mély alázatosság- és nagy önmegtagadásban, buzgó imádság- és munkás szeretetben szigoru szent életet élt. A szentirás olvasásából és szeretett magányában az Istennel folytatott csöndes társalgásából meritett erőt és bölcseséget fáradságteljes föladatához, melyre az Isten a csodatevés és jövendőlés nagy adományával készíté föl őt. Mindig mezitláb járt, a legkeményebb télben is, még mikor a Duna be volt is fagyva, ezen fölül oly mértékletesen és önmegtartóztatva élt, hogy a nagy ünnepnapokat kivéve, napnyugta előtt soha semmit nem evett, a negyvennapi bőjtben pedig hetenkint csak egyszer élt étekkel. Neki az volt elve, hogy ha a testet jól táplálják, a lélek szenved amiatt, s hogy a vétkes gerjedelmeket az isteni félelemnek kell megölnie. Mindezen szigorú életmód mellett is megtartá egyforma vidám tekintetét; hanem felebarátjainak minden szenvedése iránt nagy részvéttel viseltetett, megsiratta hibáikat, hathatósan intette jobbulásra; minden megjobbulttat szeretetteljesen fogadott, és gyakran világi szükségeikben is segitségökre volt. Mindaz, amit kolostora kapott, a szegényeké volt, kik minden szükségökben ő hozzá fordultak; a vagyonosoknak erősen szivökre kötötte, hogy mindabból, amit az Istentől kapnak, a tizedet a szegé-

*) A helyet hol szent Szeverinnek ezen régen elpusztult főkolostora állt, bizonyossággal tudni nem lehet. A Bécshez közel fekvő Szentváros (Heiligenstadt), vagy is a sz. János vidéke az Alser folyonál (a mai Bécs Alser külvárosában) az, melyet a régiség-buvárok a régi kolostor gyanitható helyeiül kitüznek. A tőle később ugy nevezett Sieveringnél is alkalmasint épitett magának sz. Szeverin egy kis czellácskát (cellula). L. sz. Szeverin életét Eugippiustól. Ritter Károly által forditva és értelmezve. Lincz. 1853. 7—8. 70—71 lapon.

nyeknek adják; a szükség idején uzsoráskodókat annyira megrendíté szava, hogy önkényt megnyiták éléstáraikat a szegények előtt, s rájok oszták készleteiket. Különösen üdvösen használta ő a nagy tekintélyt, melyet erényeinek és gyakran bebizonyult csodatévő hatalmának messze terjedt hire, neki a bárbárok között is szerzett. Midőn a rugiaiak öreg királyát Pannoniából a góthok fenyegették, ezen eretnek fejedelem Szeverinnél keresett és talált segitséget azon komoly intéssel együtt, hogy magas hivatalát szeliden és igazságosan viselje, mindig Istenben és nem az emberekben bizva. Ennek fiára és utódjára is nagy befolyással volt Szeverin. Midőn egykor ennek neje néhány rómait kemény rabszolgaságra itélt el, és sz. Szeverin követei által kiméletért folyamodott hozzá, a királyné daczosan azt izente neki, hogy az Isten embere maradjon az ő czéllájában, és az ő rabszolgákkali intézkedéseibe ne avatkozzék. Az Isten büntetése nyomban bekövetkezett, kis fia, Frigyes, rögtön legnagyobb életveszélybe jutott; át is látta méltatlanságát, sietve lovas követeket küldött megkövetésére, az elitélt rómaiakat és egyébb elfogott bárbárokat szabadon ereszté és megfogadta, hogy parancsai iránt soha többé engedetlen nem lesz. Azon időben, midőn a herulok Itáliába ezen huzódtak, e nép nyomorultul öltözött vezére Odoaker, egy óriás alak, meglátogatta az ünnepelt szerzetest alacsony czéllájában, hogy áldását kérje. Szeverin e szavakkal bocsátá őt el: „Menjel fiam, most még értéktelen bőrbe vagy burkolózva, de nem sokára Itália kincseit fogod elajándékozni.“ Miután Odoaker a római birodalmat szétrombolta, s a gazdag Itáliában mint király uralkodott, a jósszavakra megemlékezvén, barátságos levelet küldött Szeverinhez azon fölhivással, hogy valamely kegyelmet kérjen magának: Szeverin csupán csak egy számüzött megkegyelmeztetéseért könyörgött. Gibold is az alemannok királya szintén nagy tiszteletben

tartá az Isten emberét. Mig egykor Szeverin Passzauban kisded kolostorában tartózkodott, a király oda ment, hogy őt meglássa. Szeverin azonban aggódott, nehogy ez által a várost valami baj érje, a városon kivül elébe ment tehát, s ott oly erőteljes beszédet tartott a királyhoz, hogy ezt nagy reszketés fogta el és azonnal visszafordult, katonáinak sokszor elbeszélte, hogy soha életében nem érzett oly félelmet, mint mikor Szeverin szerzetes előtt állt. Minthogy a király ajánlatot tett neki, hogy valamely kegyelmet kérjen magának, Szeverin azt mondá: a legjobb, amit nem a magam, hanem a király számára kérhetek az, hogy ő a római birodalom pusztitásával hagyjonföl, és a római foglyokat bocsássa szabadon. Minden fogoly szabadon bocsátatott. Azért Rhätia szorongatott városai és helységei egész Norikumban le Pannoniáig mind nála kerestek segitséget; Szeverin közös bizalomteljes imádságra intette, töredelemre és jobbulásra buzditotta őket, és különösen a szegények iránti jótékonyságot ajánlá nekik. Igy nyujtott ő sokaknak lelki és testi segitséget, tekintélyét a bárbár népek királyainál csak arra használta, hogy az elnyomott népeknek szabadságot szerezzen *). Azokat kik neki nem hittek, vagy nem engedelmeskedtek, közönségesen gyors romlás érte.

Sok helyen emelt kolostort, melyeknek közös atyaként elüljárójuk volt, és amelyeket szóval és példával minden jóra buzgón tanitott. Csodálatra méltó a férfiunak alázatossága, kitől nem egy király félt, kit egész országok tiszteltek, számnélküli tanítványok lelki atyjoknak tekintettek. Amit az Isten nekem adott, „mondá nekik“ azt nem az én érdemeimért, hanem a ti üdvösségtek végett tette. Az Isten sok helyen mivel csodát, hogy magát mindenütt

*) Studiosius insistebat barbarorum ditione vexatos genuinae restituere libertati. Eugippii Vita S. Severini n. 9.

urnak mutassa, és megtisztelje a hitet, ahol azt találja. Én pedig szegény méltatlan bünös vagyok, akinek irgalmas legyen az Isten.“ Minden csodáért az Istennek adta a dicsősséget, amint már szokott szójárása volt: Dicsértessék az Ur neve *).

Miután harmincz éven át járt-kelt föl- s alá a Duna mentén, és az ország lakosait imádsága és tekintélye által oltalmazta, eljött utolsó órája. Akkor meg a rugiaiak királyát kérette magához nejével együtt, és szelidségre intette, s Isten itéletére figyelmeztette őket. Azután szerzeteseit gyüjté maga köré, és szokott szeretetteljes módon beszélt nekik, hogy a földieket kevésre becsüljék, és mindig a mennyei hazát tartsák szemeik előtt, szivből alázatosak, és az imádságban buzgók legyenek, s megemlékezvén az isteni parancsolatokról, minden büntől őrizkedjenek. Ezután mindnyájokat a béke csókjával illeté, megáldozott és keresztet vetvén magára, kivánta, hogy egy zsoltár elmondásához fogjanak. Mivel tanítványai sirás és zokogás miatt kivánatának tüstént megfelelni nem tudtak, maga kezdte el az utolsó zsoltárt, s Isten dicséretében (omnis spiritus laudet Dominum. Ps. 150. 6.) halt el ajaka. Hat évvel halála után a rómaiak e vidékről Itáliába vándoroltak, és tanítványai, amint ezt nekik sz. Szeverin még éltében meghagyta, még egészen ép holtestét magukkal vitték. Ott Lucullanum várában, Nápoly mellett, tiszteletteljesen eltemették, s egyuttal szerzeteseinek kolostort emeltek. Tanítványainak egyike, Eugippius, egy római diakon kértére életét hiven megírta **).

---

*) Vir beatus oratione completa signoque crucis expresso solitum sibi scripturae sanctae (Psalm. 112, 2, Job. 1, 21.), sermonem cnnctis audientibus exprimens ait: Sit nomen Domini bendictum,“ (egy értelmű a mi „Dicsértessék a Jesus Krisztus-unkkal“). Eugippii Vita S. Sever. 27. cf. n. 24. 28.

**) Eugippii Vita S. Severini Perznél Scriptor. Rerum Austr.

51. §. A germán származásu bárbárok: góthok, vandalok, burgundok, frankok első megtérése.

Körülbelől ezen időre, vagy valamivel korábbra esik a legtöbb germán népek megtérése, melyek csaknem mindnyájan az arianismuson keresztül jutottak a kath. egyház kebelébe. Hanem a korábbi megtérések története gyakran mély, átláthatlan homályba van burkolva. A góthok hatalmas népe, mely a zordon észak felől huzódva, a szép dél által mindig inkább és inkább vonatva, végre a fekete tengernél és Dunánál megjelent, már a harmadik században megismerkedett a kereszténységgel. Akkorban, kis-ázsiai rabló-kalandjaik alkalmával sok keresztény foglyot, köztök papokat is hurczoltak el, kik uraiknak a kereszténységet hirdették és közőlök sokat annak fölvételére inditottak. Az első közzsinaton Nicaeában (325 e.) már jelen volt a góthok püspöke. Legfőbb érdemet szerzett azonban magának népe körül Ulphilas püspök, ki a negyedik század közepén a góth-nyelv számára saját abc-ét talált föl, és a szentirást e nyelvre fordítá. Ezen, a hires Codex argenteusban részben még föntartott bibliaforditás a germán népeknek legrégibb nyelvemléke. — A góthok akkor két ellenséges főnemzetségre voltak oszolva, melyek egyike Athanarich király alatt még pogány, a másik Fridigern király alatt már keresztény volt. Midőn Ulphilas püspök idejében a keresztenység az

Lipsiae 1721. I. 62. 93. Németül: Das Leben des heil. Severin von Eugippius; übersetzt von C. Ritter, Linz 1853. Ezen életiratról Rettberg az éles prot. itész „Kirchengeschichte von Deutschland“ czimű munkájában azt mondja: Severin életirása, melyet tanitványa Eugippius irt, az egyetlen emlék a dunai tartományoknak nem csak egyházi, hanem politikai történelméhez is a római idők végéről.“ I. 227.

egész nép között terjedett volna, Athanarich király, legközelebb politikai okokból, a régi pogányságot kezdte pártfogásába venni, és a kereszténységet vérengzőn irtani, ugy hogy a népnek sok keresztény tagja hitéért különféle módokon meggyilkoltatott, egyszer a többek közt egy keresztényekkel telt egész templom elégettetett. — Most az utánuk nyomuló hunnok törtek a góthokra, amiért is ezek Valens római császárnál kerestek segitséget, viszont szolgálatukat ajánlván. Ulphilas is a követséggel volt. Az arianus püspökök azt terjesztették a császár elé, hogy a szövetség a rómaiak és góthok közt annál tartósabb lenne, ha a rómaiakat és góthokat azonegy hit köteléke egyesítené. Azért is Valens azt kivánta a követektől, hogy a góthok az arianismusra térjenekát. Elejénte a góthok nem akarták atyáik hitét elhagyni; miután azonban Ulphilas azt mondta volna nekik, hogy a katholikusok és áriánusok között tulajdonképen semmi hitbeli különbség nincs, a nagy tiszteletben állt püspök tekintélye győzött a nép tudatlan, de hivő együgyüségén. Ezidőtől fogva az arianismus, noha igen mérsékelt alakban, uralkodó lett a góthoknál, ámbár még mindig volt köztök néhány katholikus is. Ugy látszik a góthoktól vette át sok germán nép az arianismust. Az ötödik század kezdetén az arianus nyugati góthok Itálián keresztűl Gallia- és Spanyolországba huzódtak, hol uj országukat Touluse fővárossal megalapíták, később a keleti góthok Itáliába vonultak, hol uralmuk kivált Theodorik belátásos királyuk alatt (490—526) szépen virágzott.

A nyugati góthok nagy seregmozgalma előtt jöttek már déli Galliába egész Spanyolországig az alemannok és svévek által erősödött vandalok (407 e.). Minde népeket az utánuk nyomuló hatalmasabb nyugati góthok mélyen beszoriták egész Spanyolországig, hol a nehezen meg közelithető hegyes tartományban (svévek), vagy a tenger mögött (alánok) alapitottak saját országot. A vandalok, kik a

tartomány déli részében valának összeszorítva, készséggel követték a fölhivást át Áfrikába, melynek északi tengerén csak hamar átusztak (427. e.) s ott országukat Kárthágó fővárossal megalapíták. A vandalok uralkodása Áfrikában száz éven át véres betükkel van a történelem évkönyveiben följegyezve, minthogy a többi germán népektől eltérve a kath. egyházat Áfrikában tűzzel-vassal pusztítani törekedtek. Geiserich, Hunerich és Thrasimund királyok alatt rettenetesen, igazán vandalmódon dühöngtek. Sokat elevenen megégettek, soknak a nyelvét szakasztották ki, másokat lassu gyötréssel kinoztak halálra; minden püspököt megöltek vagy számüztek, és megparancsolák, hogy többé egy katholikus püspököt se szentöljenek; sok ezer minden állapotbeli katholikust belső Áfrika pusztáira oly kinzások között hurczoltak el, hogy az ut holttestekkel volt borítva. Ezen üldőzés történetét, melyet egy szemtanu, — Victor Vitensis — irt meg *) lehetlen borzadály nélkül olvasni; a régi római és perzsa üldözéseknek semmit sem enged, és a régi történetirók egyiránt bizonyitják.

Hanem a katholikusok szilárdan álltak a hitben és a Krisztus istensége megvallásában, leginkább erősitve Eugenius kárthágói és Fulgentius ruspei kitünő püspökök által, mig végre a vérrel fertőztetett vandalbirodalom összedölt (534 e.) és a kath. egyház az ott megtért ariánusokat mind kebelébe fogadá.

Más germán népeknél a kereszténység fölvételére a hadi szerencse elhatározó befolyással volt, mert a hadi sorsban a régi germánok az istenek akaratát és hatalmát látták. Első ilynemű példát a burgundoknál találunk, kik a Rajna közép vidékén át Galliába törtek, s ott Vormsz fővárossal uj országot alapitottak, és nem sokára mélyen dél-

*) Victoris Vitensis Historia persecutionis Vandalicae, ed. Ruinart. Paris. 1699.

nek is kiterjeszkedtek. Ezen számos népnek nagy része már 416 év körül katholikus volt, az alávetett gallusokkal testvéri egyetértésben élt és szelid, kiméletes uralmat gyakorolt. A nép másik része a hunnoktól keményen szoríttatva elhatárzá, hogy a hatalmas Istennek, kit a keresztények imádnak, meghódol és magát annak oltalma alá adja. Evégből egy galliai püspökhöz fordultak, hét napig a keresztény hitben oktatást vettek s mindnyájan megkeresztelkedtek (430 e.). Fényes, csodálatos győzelem koronázta reményöket és erősíté meg őket a Krisztus hitében, kinek e győzelmet tulajdoníták.

Ugyanazon időben az északi Germániából jövő frankok Belgiumon át mindig erősebben nyomultak előre Gallia felé. A frank király — Klodvig (Chlodovaeus, Ludovicus, Hluodvig, Ludvig, Lajos) — 490 év körül még népével együtt pogány volt, hanem Klotild burgundi király-leánynyal lépett házasságra, ki mint buzgó katholikanő sokszor igen hathatósan buzdítá férjét, hogy vegye föl a kath. religiót, s tehetetlen régi isteneiről mondjon le. De szavainak nem lett óhajtott sikerök, mignem egy fenyegető vészórában azok szivében ujra föléledtek és győztek. A vitéz alemannok haddal huzódtak át országán; Zölpichnél (Tolpiacum, Aachen és Boon között) elhatározó ütközetre került a dolog (496. e.), mely sokáig ingadozott, mig végre a győzelem az alemannok részére kezdett hajolni. Ezen, a koronáját, életét és népét fenyegető legnagyobb veszély pillanatában égre emelé szemeit és monda: „Jézus Krisztus, kit Klotild az élő Istenfiának nevez, kiről azt mondják, hogy segélyt és győzelmet ad mindazoknak, kik benne biznak! Téged hivlak segítségűl, adj nekem győzelmet az ellenség fölött, arról akarom megismerni hatalmadat, azért elfogadni hitedet és fölvenni a keresztséget.“ A csata szerencséje azonnal megfordult, az alemannok megfutottak, királyuk megöletett, a futamlók megadák magukat Klodvignak mond-

ván; „Kimélj bennünket, mi a te néped vagyunk.“ A csata kimenetele két népet vezetett Krisztushoz, a frankokat és alemannokat, Klodvig 496 év Karácson-ünnepén vette föl szent Remigius rheimsi püspöktől a keresztséget a város pompásan földiszitett Máriatemplomában*), vele együtt három ezer nemes; és az egész nép örömmel csatlakozott hozzá. Az alemannok, a frankkirálynak alávetve, a frank udvar és ország által lassankint meg barátkoztak a kereszténységgel. Klodvig király erősen védte és kegyelte a kereszténységet, melytől földi szerencsét és örök boldogsá-

---

*) Midőn a király a keresztség fölvételére járult, a tiszteletre méltó püspök e komoly szavakat intézte hozzá: Mitis depone colla, Sicamber (frank törzsnév) adora quod incendisti, incende quod adorasti (Greg. Thur. Histor. Franc. II. 31.), mely szavakban a gondolkozás és cselekvés teljes átalakitása jelentetik. — A szent kenésre egy fehér galamb hozta volna az olajos üveget az égből. E tudósitás azonban csak a kilenczedik századból ered, midőn rheimsi Hinkmár beszéli el azt először, (Scriptores Hist. Franc. ed. du Chesne. Paris 1636. T. I. p. 527—28). A szent kenetes üvegcsét a kilenczedik századtól fogva gondosan őrizték Rheimsban, és koronázáskor a franczia királyok fölkenésére használták. A nagy franczia forradalomkor, a Convent idején az üvegcse összezuzatott; a kiöntött olajnak egy kis részét egy jámbor ember megmenté és X Károly koronáztatásakor használták utóljára. Némelyek a franczia királyok ismeretes czimét: Rex Christianissimus szintén Klodvig ezen keresztségétől származtatják, minthogy akkor a bárbár népek között egyedül ő maga volt ker. katholikus király. Történetileg annyit lehet csak bebizonyitani, hogy a Karolingeket Francziaországban a pápák a nyolczadik századtól fogva igy nevezték, e nevezés egy idő mulva közönséges hasznalatuvá vált, végre a 15 században II. Pius p. azt, mint a franczia királyok hagyományos czimét elismerte. II. Pál p. pedig nekik formaszerént megadta. Alapja bizonyosan azon nagy érdemekben van, melyeket a Karolingek a katholika egyház és római pápák védelmezése által szereztek maguknak.

got (saeculi gloriam atque coelestis regni patriam) várt; uj templomokat épitett, igy székvárosában Párisban az apostolok templomát, melyet sok ajándékkal gazdagított, valamint sz. Márton templomát is Tourszban. Azonban, ámbár országa javára nézve a kereszténységet hasznos alapnak látta, azt saját egyéni életében még sem fogadta egészen zsinórmértékül, amit nemzetségének (Merovingek) egész saját négy fiáig vérengző kiirtása nyilván tanusit. — Fiai és utódai buzgón rajta voltak, hogy a pogány szokásokat és erkölcsőket a népből bölcs törvények által kiirtsák, az egyházi viszonyokat rendezzék, az egyházaknak szükséges vagyont, az egyházi törvényeknek általános érvényt, s különösen a birodalmi törvényhozásba a keresztény szelidség szellemének, és a szigoru erkölcsi fegyelemnek behatást szerezzenek *). A Merovingek idejére, részben még korábbra esik a Germánia határain létezett régi püspökségek egész sora, ilyenek voltak a kölni, trieri, mainzi speieri, vormszi, straszburgi, augsburgi, bazeli, kosztniczi, lausannei és churi.

52. §. A kereszténység első alapitása az irek és angolszászoknál.

Mig az europai szárazföld pusztitó nehéz harczok alatt nyögött, azalatt az Isten másfelé csöndes menhelyet készített a jámborság- és tudománynak a szép írszigeten. Czelestin szentséges pápa már 431 évben püspökké szen-

---

*) Érdekes bizonyitványul szolgálnak erre a merovingi nemzetségbeli frank királyok legrégibb törvényei Pertz-nél; Monumenta Germaniæ historica Tomus III. (Legum Tom. I.) p. 1—15, és Dagoberti Regis (c. a. 630) Capitulare triplex (vagy is az ő három törvénykönyve a frankok, alemannok és bajorok számára) in Baluzii Capitular. Regum Francor. Tom. I. (Paris 1780. p. 25—140.

tölte Palladius nevű szerpapját és Irföldre küldé téritőül. De az Isten nem Palladiusnak, hanem Patriciusnak szánta az irlandiak (Scoti) *) megtérítését. Patricius Galliának Armorika tartományában született, a brittekkel tehát törzsrokon volt, képeztetését szent Márton hires tourszi zárdaiskolájában nyerte, s ezután kapta Czelesztin pápától küldetését mint hitkövet Irföldre (432. e.). A legjobb sikerrel predikált ott, elannyira, hogy egykor egyszerre hét fejedelmet és 12,000 embert keresztelhetett meg. Szavainak erejét különösen nevelte az ő szigoru, szent élete. Püspökké szentöltetvén Armaghban templomot épitett, s ott állítáföl püspöki székét; amiért is ezen egyház az idők minden zivatara közt e mai napig Irland főegyháza maradt. Midőn 465 e. meghalt, a nép legnagyobb része már megtért, a keresztény egyház szilárdan alapitva, püspökökkel, kolostorokkal és iskolákkal ellátva volt. Az ir-nép most is tiszteli az ő nagy szent Patrikját az általa beplántált katholika hithez való hűséges és tántorithatatlan ragaszkodása, és az iránta mindenkor mutatni szokott legnagyobb tisztelet által. — A piktek Britannia legészakibb részében valamivel későbben Irlandból kapták a kereszténységet. A szomszédos Britt-szigetnek ez alatt igen szomoru sorsa volt. A brittek, az ország régi lakói a római császároktól elhagyatva, belső villongások által megszaggatva, rosz szomszédaik, a piktek által északon erősen szorongatva segedelemért a Germánia északi részében lakó szászokhoz fordultak, kik az angolok- és jutokkal egyesülve készség-

*) Venerabilis Beda, († 735.) az angolnép ezen legrégibb történetirója világosan bizonyitja, hogy Irland (Hibernia) régi lakói a skótok voltak, azért e nevezet sok században át nem az északi Angliában lakó skótokat, hanem tulajdonképen az irlandiakat illette, a nevezés ezen értelmében neveztettek régi időtől fogva a németországi skótkolostorok is, mint p. o. a skótkolostor Regensburgban, Bécsben, s. a. t.

gel jöttek át mint szövetségesek (449 e.), hanem aztán az országot, melyet mocsáros és erdős honuknál többre becsültek, nem sokára mint annak urai foglalták el. Emiatt erős harcz keletkezett a brittek és angol-szászok között, mely alatt az ország rettentően elpusztitatott, és az előbbi római és keresztény müveltségnek csaknem minden nyoma tüzzel vassal kiirtatott; a templomokat földulták, a papokat és népet kiölték. Az angol-szászokkal győzött a pogányság; a müveltség és kereszténység annál inkább is lesülyedt, mert már jó ideje maguk a keresztény brittek is közönbösség- és vétkességbe valának mélyen elmerülve. A régi pogány bárbárság éjszakája fenyegetőzött az országra borulni, midőn az Isten egy nemes és nagy ferfiu lelkében a távol Italiában a gondolatot ébreszté, hogy e népnek a kereszténység világosságát megvigye *).

Gergely szerzetes egykor Rómában a Brittszigetről való foglyokat látott, és religiojuk s nemzetségök felöl tudakozódott; midőn megértette volna, hogy angol-szászok s hogy ott még az egész nép pogány, megindult szivében, a pápához ment s könyörgött, hogy őt mint téritőt (Missionär) ama néphez küldje. Jámbor kivánsága akkor nem teljesedett; hanem azért a gondolatról le nem tett. Nem sokára maga lett (1 Gergely) pápa, s azonnal régi óhajtása kiviteléhöz fogott. Evégből (595. e.) Ágoston apátot negyven más szerzetessel Britanniába küldé az angol-szász néphez, mely hét vagy nyolcz országra oszolva, a szigeten saját királyaival egy fő király alatt uralkodott (Heptarchia). Rómában saját költségén angol-szász ifjakat is

*) Confovebatur de mari usque ad mare ignis orientali sacrilegorum manu exaggeratus, et finitimas quasque civitates agrosque populans, qui non quievit accensus, donec cunctam paene exurens insulae superficiem rubra occidentalem trucique oceanum lingua delamberet«, — beszéli a szemtanu Gildas. Igy tanusitja ezt Ven. Beda is, lib. I. c. 15. 22.

neveltetett keresztényileg, kiket utóbb hitkövetekűl akart használni nepöknél. Ágoston utjaközben Galliában az angol-szászok vad jellemének oly rettentő leirását vevé, hogy megtérésökön kétségbe esve, vissza akart térni. Hanem a pápa intés, buzdítás, kérés és parancsolás által oly erőteljesen hatott rá és társaira, hogy végre frank tolmácsokkal tovább mentek. Legelőször is a kenti legrégibb és hatalmasabb királysághoz fordultak, melynek királya Ethelbert Berthát a frank király jámbor keresztény leányát birta nőűl. Ágostont germán szokás szerént vendégszeretőleg fogadták, s megengedték neki, hogy Krisztus tanítmányát a népnek hirdethesse. Isten e követeinek szent élete, bőjtölése és imádkozása; önzetlen vilagmegvetése, s minden nehézség közt vidám kedve a pogány népre mély benyomást tett, s utat nyitott az ő szavaiknak. Nem sokára a király és a nép egy része megkeresztelködött. Nagy örömmel értesült a pápa, hogy Karácson napján 10,000 szász keresztöltetett meg. Ágoston a pápa meghagyása szerént Galliában az arleszi püspök által püspökké szentöltette magát, és a királytól székhelyét a fővárosban (Canterbury) nyerte, egy szép templommal, és annak részére tett gazdag adományokkal együtt, hol egyuttal szerzetesei számára kolostort, és az angol-szász ifjuság képezésére iskolát állított. Ezen iskola mintájára szerveztettek később a megtért angol-szászoknál a többi, különösen az énekiskolák is. A pápa Ágoston uj püspöknek több segéd-munkást küldött az apostoli munkához, (Melitus, Justus, Lőrincz, s.a.t.) azon fölül szent edényeket, papi ruhákat, az uj egyházak számára szent ereklyéket, s az iskolának nágy mennyiségü könyveket. Azután mint apostoli fölhatalmazottnak, és Angolország első érsekének szükséges utasítást adott az országnak egyházi fölosztására és püspöki székek fölállítására. Ehhez még egy szép intelmet is csatolt alázatosságra, minthogy Ágoston arról értesíté a pápát, hogy az Isten-

től csodatévő hatalmat is nyert. Kentből gyorsan áthatott az evangelium hire a szomszédos és tőle függő Essexbe. Ágoston hű segédei az ujonan állított püspöki székekre emeltettek, igy lett Melitus első püspökké Londonban, a nagy kereskedő városban, hol sz. Pál temploma emelkedett. Justus szintén püspökké Rochesterben, hol sz. András temploma állt. Ágostont halála után (606 e.) *) Lörincz követte az érseki széken.

53. §. A kereszténységnek további terjedése és szép fölvirágzása ama szigeteken.

A kereszténység délről lassankint mindig jobban északfelé terjedt. Legnagyobb jelentőségű volt a hatalmas Northumbria megtérése. Ez országon akkor Edvin király uralkodott, egy mély belátásu férfiu **). Midőn Edelburgát Ethelbert kenti király leányát nőűl kérte, megkellett igérnie, hogy neki és övéinek a kereszténység teljes szabad gyakorlatát megengedi. A király-leány Paulin püspököt vitte magával, ki tele buzgalommal naponkint intések és a szent titkok ünneplésével erősíté őt a hitben. Hathatós előadásai azonban a királyra nézve jóideig sikeretlenek maradtak. Hanem egy nagy életveszélyből szerencsés megszabadulása, s nejének ugyan azon időben bekövetkezett szerencsés szülése után a király szive meglágyult, s föl is

*) Sirirata tömött rövidséggel egész munkásságát kifejezi: Hic requiescit Dominus Augustinus Dorovenensis (Canterburynak régi neve) Archiepiscopus primus, qui olim huc a beato Gregorio Romanae urbis Pontifice directus, et a Deo operatione miraculorum suffultus Ethelbertum regem ac gentem illius ab idolorum cultu ad Christi fidem perduxit et completis in pace diebus officii sui defunctus est VII. Kal. Jun. eodem rege regnante.“ Beda. II. 3.

**) „Vir natura sagacissimus.“ Beda. II. 9.

fogadta megtérését, ha a háboruból szerencsésen megtérend *). Győzelme teljes volt, mire a király Paulin püspöktől a kereszténységre tanítatá magát, országa belátásos férfiaival tanácskozott, s e fontos tárgy fölött gyakran alaposan elgondolkodott. Végre nagy országgyülésbe hivá össze népét, hogy a kereszténység fölvétele fölött határozzon. Az ország főpapja mindjárt először, egészen pogányosan, ugy nyilatkozott, hogy ő idáig a régi isteneknek legbuzgóbb tisztelőjök volt, némelyek még is sokkal bővebben megvannak áldva a szerencse mindenféle javaival mint ő, amiből azt következteti, hogy a régi istenek tehetetlenek, azért ő kész az uj tanítást elfogadni. Jobban és értelmesebben nyitatkozott ezután az országnagyok egyike: az emberi élet — ugymonda — a verébhöz hasonlit, mely viharzó zivatar idején egy nyiláson gyorsan egy világos és meleg terembe beröpül, kisidő mulva pedig egy másik nyiláson megint kiröpül a sőtét zivataros éjbe; egy ember sem tudja honnan jött és hová megy; ha tehát az uj religio erre fölvilágosítást tud adni, akkor ő annak elfogadására szavaz. — Az ország többi nagyjai is e nézetekhöz járultak, és készek voltak a Paulin által hirdetett tanítmánynak meghódolni. Maga a főpap vállalta magára a pogány istenek templomai- és oltárainak lerombolását. 627 évben Edvin király Yorkban országa nagyaival és a nép nagy tömegével együtt megkeresztöltetett. Paulin első yorki püspök lett. Mily sikerrel hatott ott, azon tudosításból látható, mely szerént egykor 36 napon át, kora reggeltől késő estig szakadatlanul elfoglalva volt az üdvvágyó seregek tanításával a keresztény hitre, és azonnali keresztelésökkel

*) „Rex promisit se abrenunciatis idolis Christo serviturum, si vitam sibi et victoriam donaret pugnanti adversus regem, a quo homicida ille qui eum vulneraverat, missus est.“ Beda II. 9.

a legközelebbi folyóban. Edvin meggyilkoltatása után erős pogány visszatorlás következett be; Paulin is elüzetett. Hanem nem sokára Oszvald, Edvin unokája jutott a trónra, ki futása közben Irlandban a kereszténységet fölvette. Ő mindjárt egy püspököt hivott számos pappal Irlandból, a kereszténység megint buzgón hirdettetett, néha maga a király szolgált a püspöknek tolmácsul, s kiséretének angol nyelven megmagyarázta, amit a püspök félig ír-, félig angol nyelven prédikált. Mindenfelé templomok épültek, melyek gazdag adományokban részesittettek; a növekedő ifjuságnak irlandi keresztény szerzetesek adták a szükséges oktatást. Maga a király is a keresztény erényesség ragyogó példánya, különösen alázatos, a szegények iránt jótékony és békeszerető volt. Az ország megtérése eszerént bevégzett tény volt, midőn Oszvald király a szomszédos pogányok ellen vitt csatában elesett*). Mindjárt halála után mint szentet tisztelték őt. Részint Northumbria, részint Canterbury, részint Róma által nem sokára a többi angol-szász ország is megtéritetett; főkép a római pápák voltak azok, kik ama népet megtériteni, tanítani, s magasabb erkölcsi müveltségre vezetni lankadatlan szorgalommal törekedtek.

Legtovább ellenkeztek Sussex vad lakói, ott 670 év után nagy éhség uralkodott; ez időben érkezett Vilfried, az elüzött northumbriai püspök Rómából visszajövet ez országba, és az éhező népet legelőször is arra tanítá, hogyan keressen magának élelmet halfogás által. Midőn aztán a király egy szigetet ajándekozott neki 250 rabszolgával, ezeket a keresztény hitben oktatta, és keresztelésők napján mindnyájokat felszabadítá e szavakkal: nem illik, hogy

*) A haldokló király utolsó szava még sokáig élt a nép szájában; „Deus miserere animabus, dixit Osvaldus cadens in terram" példabeszéddé vált Angliában. Beda III. 12.

azok, kiket az Isten fiaivá fogadott, tovább is ember szolgái maradjanak. Mindez oly hatalmas benyomást tett a kedélyekre, hogy predikálására rövid időn az egész nép megtért (678 év). Eképen körülbelől 80 esztendő alatt az angol-szász nép a Brittföldön Krisztus egyházába lépett.

Körülbelől ugyan ezen időben (669 e.) egy az egyházra nézve nagy fontosságu esemény történt Angliában. A kenti és northumbriai királyok az ujonan választott canterburyi püspököt Rómába küldték fölszentölés végett*). Hanem Rómában a dögvész elragadta őt. A pápa Itália kolostoraiban alkalmas érseket keresett, és az Áfrikából átköltözött Hadrián (Adorján) apátot szemelte ki, ez azonban vonakodott a magas méltóságtól, s maga helyett Tódor ciliciai Tharsusból származott római szerzetest ajánlá a pápának. Tódor canterburyi érsekké szentöltetett, s a pápa meghagyásából Hadrián apátnak is követni kellett őt. A római- és görög irodalom ismeretében kitünő két férfiu megint uj könyveket vitt Angliába, p. o. Homer csodaszép kéziratát; és sok tanítványt gyüjtöttek maguk köré, kik

*) „Quia romana esset Catholica et Apostolica Ecclesia — quatenus accepto ipse gradu Archiepiscopatus catholicis per omnem Britanniam ecclesiis Anglorum ordinare posset antistites.“ Beda III. 29. Igen nevezetes a következő esemény is. Az irlandiak a husvét kiszámitásában helytelenül jártak el. Midőn egykor emiatt nyilvános vitatkozás történt volna, a tudós Vilfried apát a közönséges egyháznak, melynek élén a római állt, gyakorlatát azzal védte az irlandiak ellen, hogy Krisztns Urunk azt mondá Péternek: „Te Péter vagy, és e kőszálon épitem anyaszentegyházamat. Neked adom mennyekországának kulcsait.“ A jelen volt király, ki az irlandiakkal tartott, megkérdé az irlandi püspököt, igaze, hogy az Ur valóban e szavakat mondta Péternek. Midőn a püspök ezt igenlené, a király kijelentette, hogy akkor őrá nézve az ügy el van döntve. Ő szent Péternek mindenben engedelmeskedni akar; és az egész gyülekezet hasonlókép nyilatkozott. Beda. III. 25. IV. 2.

tőlök számtant, csillagászatot, költészetet, a szentirás ismeretét és hittant tanultak, sokan közőlök a görög- és latin nyelven oly folyvást beszéltek, mint anyanyelvökön. Az uj érsekkel együtt a pápa meghagyásából Biskop Benedek, született angol is jött, kit régente a tudományvágy és szent buzgalom Rómába vonzott. Ez Gallián és Itálián át tett gyakori utazásában igen jeles könyvtárt állított össze, melyet Veremouth zárdájának adott. Yorkban is állítottak az ottani buzgó érsekek egy nagy könyvtárt, melynek a nyolczadik században kevés párja volt, s melyet a yorki egyház tudós érsekei legnagyobb kincsöknek tekintettek. De nem csak a Rómával folytatott élénk közlekedés ébresztette és mozditotta elő Angliában a tudományos törekvéseket, hanem az Irlanddali szoros viszony is. Régóta szokásban volt már, hogy felsőbb és alsóbb állapotu angol-szász ifjak Irlandba mentek, hol a zárdákban tartást, könyveket *) és oktatást ingyen kaptak, akár a zárdai életre adták aztán magukat, akár megint vissza tértek a világba.

Ezen időben, ily kedvező környülmények közt az egyház az angol-szászoknál dicsően fölvirágzott. A keresztény religio itt a germán nemzetségek egyik legvadabbikán a legszebb módon mutatta meg szellemi hatalmát a polgárisodás megalapitásában. A térítők példája ragyogott mindenek előtt **). Mezitláb jártákbe az országot városról városra, faluról falura, egész a legtávolabb eső hegynyilá-

---

*) Itt a Hy sziget szerzeteseinél gyakran ősrégi könyveket lehetett találni, az a vélemény, hogy Sallustius történetkönyvét itt látták utólszor egész állapotában.

**) A pogányok térítésében használt eljárásukat Dániel vinchesteri püspök rajzolja le, egy sz. Bonifácz-a németek spostolához intezett levélben; feltalálható e levél sz. Bonifácz levelei közt mind a két főkiadásban, nevezetesen Vürdtvein máinzi kiadásában 1789, és Giles londoni kiadásában 1844-ről mint S. Bonifacii epist. 14.

sokig; utközben vagy imádkoztak, vagy az örök üdvigazságok fölött elmélkedtek; aki velök találkozott, tanítást és intést kapott, a hitetlenek az evangelium elfogadására, a hivők a keresztény erény gyakorlására; ha valamely faluba mentek, azonnal az egész nép összefutott őket hallgatni. Egyebet mint élelmet el nem fogadtak, amit ezen fölül kaptak, a szegényekre osztották. Azt beszélték magasztalva felölök, hogy életök épen olyan volt, mint tanításuk, s e kettő egyesülten hatalmas benyomást tett. Tanításuk szerént a királyok szelidség- és jótekonyságra törekedtek, emberséges törvényeket hoztak a rabszolgaság eltörlésére és a legyőzöttekkeli testvéries bánásmódra s egyebekre; sok templomot épitettek, előbb fából, utóbb kőből, s gazdagon meg ajándekozták azokat, lassankint több zárdát is alapitottak, melyekben a szerzetesek kézimunka, tanulás és imádság közt osztották föl idejöket. Sőt az is gyakorta meg történt, hogy királyok az üdvigazságoktól mélyen áthatva, koronájukat is letették, és hatra lévő életnapjaikat ily zárdában Isten szolgálatára szentölték, vagy Rómába is elzarándokoltak, hogy ájtatosságukat az apostolfejedelnek sirján végezzék*). A történelem a hetedik és nyolczadik században több mint harminczhét ilyen angolszász királyt számlál. Még nagyobb buzgalmat mutattak a királyok nejeik és leányaik. Eképen a korábbi végtelen harczok után jobb, nyugalmas idők következtekbe**); fenyegető harczveszély idején Tódor, a köztiszteletben álló canterburyi érsek a czivakodó királyok közé lépett, és a béke meglőn mentve, különösen a zárdák voltak azon első idő-

---

*) „Beatorum apostolorum limina visitare.“ Beda V. 20.

**) Nem a kereszténységnek, mely minden embernek békét és szeretetet hirdet, tulajdonitandó, hogy a mégtért angol-szászok egy részénél a régi pogány harcz és dúvágyat egyszerre kiirtani nem lehetett, az azonkor történelme tehát még sötét oldalaikat is felmutatja.

ben minden müveltség központjai és kezdeményezői, a szerzetesek tették a puszta vagy mocsáros vidékeket termőkké, ők emeltek szép épületeket s gyakorolták a vendégszeretetet és jótekonyságot a legnagyobb mértékben, a tudományokat gondosan ápolták, iskoláikat minden tanulni vágyakozónak készséggel megnyitották, azonban a tudománynyal együtt mindenkor a jámborságot is együtt gyakorolták.

Ezen kolostorokbol jött ki a tiszteletre méltó Beda, kinek tudományossága az emberi tudás minden terét magába foglalta s kinek „Angolnép történelme" czimű munkája (a 731 évvel végződik) ama rég eltünt idők oly egyszerű, élénk képét adja.

700 év körül már annyira el volt rendezve a kathol. egyház Angliában, hogy tizenhét püspökséget számlált, melyek élén a canterburyi érsek állt. Országszerte tökéletes egység uralkodott a hitben, melyet Ágoston apát és érsek által a római apostoli széktől kapott és hiven megőrzött *).

54. §. A németek megtérése. Sz. Bonifácz.

Az irlandi és angliai szeretesek erényei között különösen azoknak Isten- és felebarát iránti szeretetök tünt ki. Isten iránti szeretetök mindarra ösztönzé őket, ami az ő nevének megszentölését előmozdithatá. Hanem a ki azt mondá: „Szeresd a te Uradat Istenedet mindenek fölött";

*) Ezt tanusitják 800 e. az ország valamennyi püspökei, kik Athelhard canterburyi érsék által megkérdeztetve egyhangulag és ünnepélyesen felelék: „Notum sit Paternitati Tuae, quod sicut primitus a S. Romana et Apostolica sede (beatissimo Papa Gregorio dirigente) exarata est (fides), ita credimus." Concilium Cloveshoe a. 800. (Mansinal Conc. Tom. XIII. p. 1036.)

azt is mondá: „Szeresd felebarátodat mint tennen magadat“. Minthogy ezt kellőkép szivökre vették, fáradhatlanok voltak a felebaráti szeretet cselekedeteiben, melyeket az imádság mellett, sőt néha midőn a szükség ugy kivánta, az imádság helyett is gyakoroltak. Érezték ők magukon a kereszténység jótékony hatását, s nem sokára igaz belső szeretetből ohajtották e nagy áldásokban az ő szárazföldi, még pogány testvéreiket is részesíteni. Legkorábban és leggyakrabban Irlandból mentek ki az ily hitkövetek, igy már a hatodik század első felében sz. Fridolin, ki számtalan nehézségek közt először Galliát utazta át, azután a Rajna mellett az alemannok- és rhaetiaiaknak hirdette Krisztust, utoljára Seckingen rajnai szigeten telepedett le, hol zárdát alapitott, és a kereszténységet mindenfelé elterjeszté. — Őt ugyanezen uton a század végén sz. Columbán követte Gallus tanítványnyal s egyéb társak egész seregével. Elsőben is a vazgaui hegy egyik magányában a Luxeuil zárdát alapítá, mely csak hamar szük lett az oda özönlött tanítványok elfogadására. Mivel azonban Ditrik burgundi ifju király kicsapongásait élesen megrótta, elüzték onnan; s hosszas fáradságos tévelygés után Bregenz tájára ment, hol egy régi, akkor bálványozás által megszentségtelenitett keresztény kápolnát talált. Buzgó társa Gallus a bálványképeket széttörte, és a tóba hajgálta; azután a lakosoknak a keresztény religiót hirdette és egy részét megtérítette. A kápolnát az isteni szolgálatra megint fölszentölték, kis zárdát építettek, kertet ültettek, gyümölcsfákat plántáltak. Hanem a pogányok nem hagyták itt nyugton őket. Columbán társainak nagy részével Felső-Olaszországba ment, hol az Appeninekben (Piemont) a hires Bobbio *) zárdát (most püspökség) alapítá († 615 e.). Gallus a

*) Ezen zárda kéziratokban egykor oly gazdag könyvtárában, mely később részint a vatikáni könyvtárba Rómába, részint

közel Schveiczba huzódott, s ott a vadonságban egy magányos helyet keresett, melyet a szentkereszt letüzése által az Istennek elfoglalt. Itt Steinach patak mellett épített (613 e.) zárdát és kisded templomot, mely nem sokára nagy ajándékokkal gazdagitva, az egész vidékre nézve a kereszténység bölcsője, egész Délnémetország müveltsége-, és tudományosságának középpontja lőn. Ezen St. Gallen (cella, monasterium S. Galli) néven ismeretes zárda, a nyolczadik században, a frank királyok atatt sz. Benedek szabályait kapta, s hozzá Othmár jámbor áldozárt apátul (720 év) és az egész vidéket sajátul *).

Minekutána az irlandiak eképen az utat Anglián át megtörték, és az evangelium magvát Délnémetországba beültették, az angolszászok is hasonló törekvésre buzdultak az evangelium örvendetes világosságát törzsrokonaiknak a száraz földön megvinni. Elsőben már a hetedik században sz. Villibrord ment tizenkét társával a friziaiakhoz, s Pipin frank Majordomus oltalma alatt sokat megtérített. Rómában (696 e.) szentöltetett püspökké, székét Utrechtben ütéföl, honnan a térítés munkáját sok éven át folytatta,

---

Veronába vitetett át, találták meg, s pedig csak a 19 században „Cicero de republica, és Institutiones Gaji“ munkájának legalább némely részét, s adták sajtó alá.

*) Ezen napjainkban oly virágzó vidék az egyik legemlékezetesebb példája, hogy mily sikerrel üzték a szeretesek a földmüvelést. Az időben mikor sz. Gallus oda ment a vidék „solitudo asperitate terribilis bestiis possessa saevissimis“ volt. Vita S. Galli I. 10. És később a kolostornak tett adományzások idején: „termini vastae solitudlnis, in quibus vir Dei cellam construxerat“. Vifa S. Galli II. 11. Itt ezen magányos őserdőben, hol egykor csak tevék és farkasok tanyáztak, most téreket irtottak, házakat épitettek, termékeny földeket ültettek be, és az Isten dicséretét énekelték, a szerzetesek szorgalma által a vidék néhány évszázad alatt egészen átalakitatott.

templomokat és zárdákat alapitott, püspököket szentölt és küldött ki.

Hanem hasonlithatlanul jelentékenyebb Németországra nézve a nyolczadik század első felében egy másik hitkövetnek munkássága. Ez pedig az angolszász Vinfried, ki először is honában a zárdai életre és a tudományokra adta magát egyenlő buzgalommal, s már is oly tekintélyben állt, hogy a legfontosabb egyházi küldetésekre használtatott, s zárdája apátjaul kivántatott. Hanem ő a szerencsétlen pogányokra gondolva, ellenálhatlanul ment a távol ismeretlen országokba. Munkálkodását a friziaiaknál kezdte, azonban igen szerencsétlen környülmények közt, ugy hogy egy idő mulva siker nélkül tért vissza honába. Ezután (718 év) Rómába ment, hogy ott az egyház feje által országot jelöltessen ki magának a pogányok téritésére, és onnan az egység központjából a pápa áldásával ellátva induljon ki ujra a nagy munka megkezdésére. Most tehát a pápa meghagyásából a havasokon át Bajorországon keresztűl a thüringiaiak- és hassziaiakhoz ment Középnémetországba, kiknél részint a régi pogányságot találta, részint egészben megrontott félpogány kereszténységet. E népeknek és a friziaiaknak hirdette Krisztus tanítmányát a legjobb sikerrel, hogy több ezeren megtértek. Örömmel jelenté ezt II. Gergely pápának, ki őt azonnal Rómába rendölé, ott Bonifácz nevet adván neki (723 e.) püspökké szentölé. Midőn innen Németországba visszatérne, a pápa az egyházi törvények gyüjteményét adá neki, hogy azok szerént az ujonan megtértek életét és erkölcseit hitökkel öszhangzásba hozza. Megerősődve a Sz. Péter sírjánál végzett fórró imádság és a pápa nyájas*) szavai által, ujult buzgalom-

*) „Familiaritatem S. Sedis Apostolicae tam sibi, quam omnibus sibi subjectis ex hoc in futurum condonavit“ (P. Gregorius II.). Villibaldi Vita S. Bonifacii n. 21. Igy III. Gergely p. is „suam sedisque Apostolicae familiaritatis et amicitiae com-

mal munkálkodott Bonifácz uj püspök a pogányság kiirtásán. Geizmár mellett levágatta az ősrégi szent tölgyet (robor Jovis, menydörgő-tölgy, Donnereiche) a pogány bálványozás központját, s annak fájából sz. Péter tiszteletére egy kis templomot épitett. Angliából apostoli fáradalmainak sok segéde jött, buzgó tudományos férfiak, mint Lullus, Burkard, Villibald, Vunibald, jámbor nők is, kik a hires zárdák egész sorát alapitották.

II. Gergely pápa halála után az ő utódjának III. Gergelynek, követei által küldötte meg hódolatát sz. Bonifácz, az uj pápa biztosítá őt kegyelme- és szeretetéről, s egyébb gazdag ajándékok mellett az érseki méltóság jelvényét (pallium) küldé meg neki. Mindegyre szélesebben, lassankint be egészen Bajorországig terjeszté munkálkodása körét, s már főkép Hasszia- és Thüringiában igen sok keresztény egyház virágzott (738 e.). Még egyszer Rómába ment sok tanítványával együtt, hogy a kereszténység atyját lássa, és az apostol-fejedelmek sírjainál imádkozzék. Visszautaztában apostoli teljhatalommal először is a bajor-egyházakat rendezé, azokat négy püspökségre osztván, s mindeniknek püspököt adván; igy lettek püspökökkké János Salzburgban (Sóvár), (hol már előbb sz. Rupert munkálkodott). Vivilo Passzauban, más kettő Friziában és Regensburgban. Bajorország határán Villibald tanítványát eichstadti, és Burkardot vürzburgi püspökökké szentölte. Miután eképen a terjedt megyéknek jó pásztorokat adott, és az egyház szervezetét Közép- és Délnémetországban állandóan megalapítá, a belső rendről is gondoskodott. Zsinatokat tartott, a régi bölcs és üdvös egyházi törvényeket Német- és Francziaországban kihirdette, és komolyan végrehajtotta, különösen a régi pogánytévhit számos maradvá-

---

munionem tam S. Bonifacio, quam etiam sibi subjectis condonavit.“ Villib. Vita S. Bonif. n. 25.

nyait erőteljesen elnyomta *). Középnémetország számára is gondoskodott szent Bonifáez nagy képző- iskoláról (744 e.). Sturm nevü norikomi születésü jeles tanítványa által a sürü őserdő közepében **) a fuldai zárdát alapíttatá

*) Igy a listinaei hires zsinaton 743 e. a pogánytévnitnek hosszu és fölötte érdekes összeállitását készitették el azon meghagyással, hogy azokat az egyházi és világi felsőbbségek hathatósan elnyomják. A boszorkányok- és azok éjjeli légutazásaibani hit, mint a pogányság maradványa ellen, szintén már akkor küzdött mind sz. Bonifácz, mind a frank törvényhozás. Sz. Bonifácz egy a keresztségben tett fogadások megtartását sürgető beszédben az ördög cselekedeteit elszámlalván — Opera diaboli — melyeknek a keresztény ellenmondani tartozik, sok egyéb között különösen fölhozá: incantationes (bűbájolás) et sortilegos exquirere, strigas (boszorkányok) et fictos lupos (küldött farkas, Währwölfe) credere, filacteria habere. S. Bonifacii sermo 15. n. 1. in Martene Veterum Scriptorum et Monumen. collect. ampliss. Tom. 1. p. 27.). A fönemlitett zsinaton rendölte meg Sz. Bonifácz német nyelven ama hires ellenmondási formulát, mely igy kezdődik: Forsachistu etc. s mint a legrégibb német nyelvemlékek egyike ismeretes.

**) Milyen volt ama vidék akkor, sz. Sturm apát barátja és életirója elmondja. »Perrexere ad eremum ingressique solitudinis agrestia loca praeter coelum ac terram et ingentes arbores paene nihil cernentes“ etc. Azután, per vastissima deserti loca pergere coepit; éjjel fatorlatot kellett (Sturmnak) csinálnia, hogy a vad állatok szamarát szét ne tépjék; tovább: „per horrendum pergens desertum praeter bestias, quarum ingens in eo fuit abundantia, et avium volatum et ingentes arbores, et praeter agrestia solitudinis loca nihil cernens“ ért a helyre, hol zárdáját épitni elhatározá. Karoloman készséggel adott neki egy nagy darab sivatagot, s az apát most már elkezdé szerzeteseivel az őserdő fáit vágni, a pagonyt irtani, zárdájának helyet, s első szántóföldeket késziteni. Eigilis Vita S. Sturmi n. 4. 7. 8. 13. in Pertz. Monum German. histor. Tom. II. Illyen volt a nagyhirü fuldai zárda, (most püspökség) és egy nagy országrész virágzó földmüvelésének első kezdete. A fuldai szerzetesek életét maga sz. Bonifácz ek-

szent Benedek szabályaival. Ő maga Karoloman és Pipin frank Majordomusok kivánatára, kik törekvéseit a legbuzgóbban gyámolíták *), Mainz- régi püspökvárosba helyezte állandó érseki-székét, mely eképen Németország legelőkelőbb anyaegyházává vált. Midőn végre több mint harmincz-éves apostoli munkálkodás után azt érezte volna sz. Bonifácz, hogy törődött ereje az érseki hivatal erélyes viselésére már nem elégséges, pápai engedélylyel hű tanítványát Lullust mainzi érsekké szentölé és eltökélte, hogy utolsó erejét egészen a még részben pogány friziaiak megtérítésére forditja. Egy részt már meg is nyert Krisztusnak, midőn a pogányok elkeseredve meg rohanták, és a védtelen öreget 52 társával együtt megölték (755). Egyetlen védfegyvere az evangelium volt, melyet éltében mindig magával hordozott és halála óráján fejére tett, más fegyvereket nem engedett használni. A pogányok, kik kincseit elrabolni akarták, csak könyveket és szent ereklyéket találtak nála, melyeket boszankodva szórtak szét. Igy halt meg a nagy férfiu, kit Németország apostolának méltán neveznek; müve azonban ma is, több mint 1000 év után, áll **); az ő

kép irjale: viros strictae abstinentiae absque carne et vino, absque sicera et servis proprio manuum suarum labore contentos". (S. Bonif. epist. 86. ed. Vürdtvein) Sokszor elment hozzájok dolgozni, imádkozni és tanulni. A fuldai zárda alapitása- és őstörténetéről lásd Schvarcz gymnasiumi igazgatónak Hrabanus Mór, a német iskolaügy alapitó évszázados emlékezetére készitett Programmját. Fulda 1856.

*) Maga Bonifácz bizonyitja ezt: „Sine Patrocinio Principis Francorum, nec populum regere, nec presbyteros vel diaconos, monachos vel ancillas Dei defendere possum, nec ipsos Paganorum ritus, et sacrilegia idolorum in Germania sine illius mandato et timore prohibere valeo." S. Bonif. epist. ad Daniel, (epist. 12. ed. Vürdtvein és ep. 12. ed. Giles. Londini. 1844.)

**) Bonifácz (mondja Leo H. „Átalános történelmében") a német szellem fejlődésére, tehát a német történelemre nézve ha-

és tanítványainak utódai most is ott űlnek és tanítanak az általa alapitott püspöki székeken.

55 §. Az izlam föllépése. Muhamed élete.

Mig az Isten szolgái eképen az apostolok módjára Europát körüljárták, hogy a bünös embereket a Megváltóbani hitre, szentségre és igazságra vezessék, ugyanazon világrészben, honnan a kereszténység eredetileg kiszármazott, 600 e. Krisztus után, egy uj religio támadt, mely dúvágyó hadcsapatokkal jártabe a világot, s ebben, valamint sok másegyébben is a keresztény religiónak egyenes ellentéte volt. Palaesztinától nem messze fekszik Arábia, ezen uj religio hazája, mely a kereszténységet rettentőn megrohanta, és neki fölszámíthatlan kárt okozott. Rettenetes ostor volt az, melyet az isteni gondviselés egyfelől az egyik keresztény világrész érdemlett fenyitésére, valamint másfelől a másik résznek komoly megintésére és próbálására használt.

Muhamed, mely név arab nyelven annyit tesz, mint dicsőitett, vagy dicséretre méltó, mekkai arab kereskedő volt, aki kereskedelmi ügyekben a körülfekvő országokat sok esztendőn át járta, beutazta, s ott zsidókkal és keresztényekkel gyakori érintkezésben volt. Komoly, méltó-

sonlithatlanul fontosabb ember; mint bármelyik egyes utóbbi német király.“ Hasonlókép méltanyolták más becsült történetirók is nagyszerű törekvését a keresztény hitnek, mely minden müveltség forrása, a harczias vad népek közötti szilárd megalapitásában, s hogy ez neki teljesen sikerült, a halhatatlanságot és minden idő hláláját biztositja neki (Rudhart: Aelteste Geschichte Baierns 1841. S. 671.). Kimeritő és forráshű képét adja még e nagy férfiu munkásságának Seiter: „Bonifacius der Apostel der Deutschen“ czimű munkája. Mainz 1845. és Reinerding munkája: Der heil. Bonifacius als Apostel der Deutschen. Würzburg. 1855.

ságos külseje, gazdag képzelő ereje és magas költői tehetsége rajongó szellemiránynyal volt összekötve. A pogányságtóli irtózása, melybe honfiait sülyedve látta, azon óhajtást keltette föl benne, hogy az egy Istenrőli tanitást (Monotheismus, Deismus) amint azt a zsidóknál találta, az ő népének is megvigye.

Mennyei látások és véres csaták, féktelen bujaság és erős féltékenység jelölik ezen hitujító prófétai pályáját. Különösen két éjjeli látás lett az uj vallásra nézve legnagyobb jelentőségű. Az első (610 e.) az ugy nevezett isteni végzés éjjelén történt, a midőn neki, saját állítása szerént, Gábor angyal jelent meg, s azon isteni végzést adá tudtul, mely szerént őt az Isten apostolnak választotta, hogy a bálványozást kiirtsa, a zsidóságot és kereszténységet kijavitsa, és az Ábrahám és próféták ősi religióját helyre állítsa. Az uj vallás neve izlam legyen, (az az Isten iránti hivői önátadás, Isten iránti hódolat) követői tehát mozlimeknek neveztessenek. Midőn e látást elbeszélte, csak kevesen hittek neki, köztök neje, bátyja Ali, Abu Bekr, és Othman, néhány év mulva Omár az ő tüzes ellensége is. Tizenkét év mulva a mennybemenet éjjelén egy második látás következett. Midőn azt állítá, hogy hét égen keresztűl egészen az Isten trónjáig vitetett, ott a prófétával beszélt, a mindenség valamennyi titkát átlátta, a legfőbb kijelentéseket kapta, és az Isten trónján e szavakat olvasta: Csak egy az Isten és Muhamed az ő prófétája*). Ezentul még sokszor megjelent neki Gábor angyal, és kinyilatkoztatásai által mindig jókor kisegíté őt a hinárból. Igy állítá ezt Muhamed és föltétlen hitelt követelt a nélkül, hogy e jelenéseket valaki látta, vagy az Isten azokat csodákkal megerősítette volna.

---

*) „La allah ella va a Muhamed razuloh“ (arabul): Muhamed vallásának magva s követőinek jelszava (Schibolet) egész a mai napig.

Polgártársainak szintén semmi kedvök sem volt mindezt elhinni; s minthogy elbizakodott önteltsége terhökre volt, azon gondolkodtak, hogy őt elteszik láb alól. A fenyegető veszélyt futással (arabul: hedschra) kerülte ki; Muhamed követői ezen 622 e. történt futástól kezdik időszámitásukat. Jatreb városába futott, mely Mekkával régi versenygésben állt és Muhamedet tárt karokkal fogadta. A város Medinat-al-Nabi (az az próféta városa), vagy röviden Medina (a város, Urbs per eminentiam) nevet kapott; követői az ő parancsára már is tizenkét főnököt választottak, kiket ő, mint az uj hitfelekezet vallási és egyuttal polgári feje is, saját főkormánya alá helyzett. Most már elég erősnek érezte magát rá, hogy terveit erőszakosan kivigye, követőit, kiknek száma kezdetben csak néhány százra rugott, vakbuzgó lelkesítéssel vezette csatáról csatára, győzelemről győzelemre, biztató kilátásokat nyujtván nekik egészen érzéki mennyország- vagy gazdag zsákmányra. Nyolcz év alatt sok vérontás és rablás után az egész arab félszigetet meghóditotta, még Mekkát is Kaabá-val az ő ősrégi szentélyével együtt, mely egy kisked koczka alaku templom s ama nagy tiszteletben álló követ rejti magában, mely állítólag Ábrahám idejében esett volna le az égből; ekkor parancsot bocsátott ki Arábiába, hogy négy holnap alatt minden az egész országban létező pogány a balványozást halálbüntetés alatt elhagyja. A keresztény és zsidó lakosok, ha az izlamot el nem fogadták, nehéz iga alá estek. Mindezzel meg nem elégedvén birodalomról gondolkodott, melyet fegyveres erővel kellene meghódítani, s meg is rendölte már a hadjáratot Szyria ellen, midőn a halál őt utolérte.

Egy zsidónő, kinek testvére Alival, Muhamed barátjával vivott párbajban elesett, elhatárzá, hogy ezért prófétához méltó módon áll rajta boszut. Mérget kevert ételébe azon gondolattal: Ha csak ugyan az Isten prófétája, akkor

megtudja a dolgot, ha pedig csaló, legalább megszabadítja tőle a világot. A dolgot későn födözték föl; néhány év mulva (632 e.) a méreg következtében kedvencz neje karjai között meghalt.

Muhamed jellemében, ki követőire és a nép tömegére egyszerüsége, önzetlensége, leereszkedése és bőkezűsége által nagy befolyást gyakorolt, más felől a csupán külső isteni tiszteletnek bujasággal és kegyetlenséggel egyesülése tünik föl, mely már a régi görög-római pogányságnak is sajátja volt. Kielégíthetlen bujaságát azzal mutatta meg, hogy első nejének halála után, 50 éves korában, még 12 nőt vett magához, s erre, minthogy vallástana különben csak négy nőt enged tartani, különös mennyei kinyilatkoztatásban adatott magának Isten által egyéni kiváltságot, kegyetlensége pedig kitünik a gyakori háborukból, melyekben oly sok ember megöletett, s azon véres boszuállásból, mely győzelem után elleneit rendesen érte, s az orgyilkosságból, melyet néha utolsó eszközül szintén fölhasznált ellenei ellen. A mi égilátásait illeti, határozottan megmondani nem lehet, valljon és mennyire szerepelt előbb vagy utóbb azokban szándékolt öntudatos csalás, vagy hogy az egész csak élénk képzelő erejétől volt, s maga is valónak hitte, vagy talán ördögi erők tükröztek elébe ilyen képeket, hogy őt és vele másokat is kárhozatba döntsenek.

56. §. Muhamed tanítása.

Isten kijelentései Muhamedhez, melyek önnön állítása szerént vele Gábor angyal által különböző időben közöltettek, a Koránban (az az: olvasó könyv) vannak följegyezve. Ezen állítólagos kijelentéseket, milyeneket Muhamed mindig kapott, mikor rászorult, követői vagy egyes lapokra irták föl, vagy emlékezetökben őrizték meg. Csak halála után kezdték mondatait összegyüjteni és megrostálni; a

szent könyv hiteles példányát Muhamed egyik özvegyénél tették le. A könyv 114 szurából (fejezet) áll, melyekből az elsők néhol igen hosszuk, az utolsók egyátalán igen rövidek és homályosak. Minden szura (egyetlen egyet kivéve) e szavakon kezdődik: Az irgalmas Isten nevében *) és sok versre van fölosztva, melyek mindegyikét, mint Muhamed állandó csodáját magasztalják követői, s azért arab néven terah-nak (csoda) nevezik. A Korán tartalmát számos ószövetségi történet képezi, p. o. az első emberpár Ádám és Éva teremtése, az angyalok bukása, a paradicsomi büneset, események Noe, Loth, Ábrahám patriárka, egyiptomi József, a törvényhozó Mózses, Dávid és Salamon királyok életéből, Jézus és Mária életéből is fordulnak elő esetek, csakhogy gyakran csodálatosan eltorzitva. Az Isten egységéről i tanítás sürüen ajánltatik, elszámláltatnak tulajdonai, az utolsó itélet, mennyország és pokol a legélénkebb szinekkel, rendkivül merész phantasiával és fönséges dithyrambusi emelkedettséggel rajzoltatnak. Helylyel-közzel gyakorlati életszabályok is vannak rövid mondatokba foglaltan közbeszőve. Ezen kivül természetesen talál az ember benne allítólagos isteni kijelentéseket is, melyek a Muhamed nejei között kiütött féltékeny czivódásoknak véget-vetnek, vagy Muhamed érzéki vágyainak még tágasabb tért nyitnak, mint követőinek. Eszerént Muhamed tanítmányát legjobban három szempontból lehet tekinteni, ugymint tanítást az Istenről, tanítást az emberről és mint erkölcsi törvényt.

---

*) Arabul ekép hangzik: Bismillahi rachmani rachimi, mely mondat a muhamedánoknál a legnagyobb tekintetben áll, mindennapi életben, és az okmányok kezdetén is gyakran használtatik. Nem alaptalan talán a gyanitás, hogy e mondatnak deisticus ellentéteül kell szolgálni a pogányság, valamint a kereszténység ellen is. (Az Atyának, Fiunak és Szentlélek Istennek nevében).

Főtana az Isten egységéről szóló tanítás, melyben a pogány sokistenlést ép oly ellenségesen támadja meg, mint a kereszténység tanítását a Szentháromságról. Ezen tanítást mindenek előtt irtózatosan eltorzítja, s aztán ugy kűzd ezen ön alkotta phantom ellen. Isten tulajdonai között főkép mindentudását és jóságát, igazságosságát és irgalmát magasztalja. E tulajdonok leirását gyakran az ószövetségi szentirás szerént teszi, s csak a költői ékesség ad Muhamed előadásának jelleget. Isten semmiből teremté a világot, az angyalokat különböző fokozataik szerént, és az első embereket a paradicsomban. Egy ezen angyalok közől Eblis, kevélység által megbukott, s vele sok mások is, ez vitte bünre az első embereket a paradicsomban, a tiltott gyümölcs evése által.

Az Isten által teremtett, a sátán által elcsábitott embernek most már kötelessége az egy igaz Istent megismerni és neki szolgálni, mikép ezt mind a kettőt az ő szolgái, a próféták által kivánja az Isten. Ily próféták, vagy az isteni akaratnak hirdetői voltak Ádám, Noe, Ábrahám, Mózses, Dávid és Salamon, Jézus, végre az utolsó és legnagyobb Muhamed. Akik neki hisznek és engedelmeskednek mennyországba, vagy a paradicsomba mennek, a hitetlenek pedig az örök tüzű pokolba. A világ végén, mely minden rettentőségeivel leiratik, lesz elsőben is a testnek föltámodása, melyben Isten mindenhatósága által minden ember visszakapja az ő testét, de minden átalakulás és megdicsőülés nélkül, erre következik az utolsó itélet, mely 50,000 esztendeig fog tartani, végre következik a hivők részére a paradicsom, az ő mindenféle egészen érzéki élveivel, melyek a legkisebb részletekig a legméltatlanabbul, de igen ingerlőleg vannak leirva, a hitetlenek részére pedig a pokol, melynek gyötrelmei szintén nem kevesebb részletességgel vannak lefestve.

Ezekből látható, hogy Muhamed vallásában az emberi-

nemnek az Istenfia által véghez vitt megváltásáról, s mindarról, mi e tanra vonatkozik, mint az eredeti bűn-, malaszt- és kegyszerekről szóló tanítás egészen hiányzik. Muhamed szerént az emberinemnek megváltásra nincs, hanem csak tanításra van szüksége. Jézusról tiszteletteljesen szól, de nem mint Istenről, hanem mint olyan emberről, mint a többi prófétak *); Muhamed prófétának azonban utána tétetik. Muhamed részére kivántatik, hogy isteni küldetését megismerjék, és prófétai méltóságában higyenek.

A muhamedán erkölcsi törvényt az jellemzi legvilágosabban, hogy az az érzéki ember kényéhez igen sokban alkalmazkodik, egyébiránt pedig bizonyos külsőségekre szoritkozik és az ember belső érzületét nem tekinti. Az imádság, böjtölés és alamizsnálkodás a mozlimnek három főkötelme. Az imádságot naponkínt ötször kell a nap meghatározott öt részében végezni, arczczal Mekka felé fordulva, bizonyos testállások és mozgások között megelőző mosakodás után. Böjtölésre a Ramadan holnap van hatá-

*) Látszik ebből, hogy Muhamed a korábbi idő két legveszélyesb tévtanát (az arianismust és pelagianismust) fölujitá. Csakhogy ő sokkal is tovább ment, mert az egész Krisztus általi megváltást, és a Szentháromságróli tanitást elvetette, tehát mindent ami sajátkép keresztényi, a miért is religioját nem számitjuk az eretnekségek közé, hanem szintugy mint a pogányokat és zsidókat teljesen nem keresztények, pogánynak tekintjük. Ebből lehet megfejteni miért buzog a mai teljesen hitetlen és kereszténytelen rationalismusi bölcsészet egyrésze annyira a muhamedán vallás mellett, s mért emeli azt magasztalva a kereszténység rovására annyira, holott az izlam tulajdonképen a zsidóságot és kereszténységet zsákmányolta ki, ezen fölül hitet követel Muhamed isteni küldetése iránt, s a kereszténység két legfontosabb alapigazságát tagadta meg; ez utóbbi érdemeért talált oly részrehajló előitéletre nála minden egyéb, mint jó és jeles. A mostani bölcsészek rokon-lélekre ismertek Muhamedben; ezért ez a nagy lelkesültség iránta, ezért tanitásának ragyogó magasztalása.

rozva, még pedig ugy, hogy egész hónapon át a napkeltétől annak nyugtáig semmi étket nem vesznek magukhoz. Ide járul még minden mozlimre nézve a kötelesség, hogy életében egyszer Mekkába zarándokoljon a fekete kőhöz (Kaaba), miközben tömérdek megszabott szokásokat kell megtartania, a legfőbb dolog azonban a háboruban résztvenni, mely által az ízlam az egész világon elterjesztetik, ezen háborut szent háborunak nevezik, melyre Muhamed az ő hiveit minden módon buzdította *), ily buzdító eszköz volt, hogy a szent háboruban elesteket vértanukká tette, s megigérte nekik, hogy tüstént haláluk pillanatában fölvétetnek a paradicsomba. A legnagyobb fontosságu a szent háborura nézve az Isten örök végzéséről szóló muhamedán tanítás, a végzet (fatum) egy neme, mely szerént minden egyes ember sorsa, önnön szabad cselekvésétől egészen eltekintve, változatlanul előre elhatározva van. Ezen kivül a többnejüség és vérboszu megvan engedve, a borivás és képek használata föltétlenül eltiltva, mely utóbbi tilalomból a müvészet teljes gyülölete fejlődött ki. A Koránban mint nagy bünök a következők vannak följegyezve: a bálványozás, gyilkosság, uzsoráskodás, képmutatás, a prófétának és követőinek gyalázása.

A két, ugymint, egyházi és világi hatalomnak a kereszténység által behozott elkülönitését, Muhamed megint elmellőzte. Ő követőinek vallási és politikai feje volt egyuttal; szintugy a kalifák is (helytartók, vicarii Muhamedis) az ő halála után. Tulajdonképi papság a Muhamed vallásá-

*) A muhamedán hagyomány (suna) különféle emlékezetes helyeket őrzött meg a próféta szájából ugymint: „Jobb a szent háborut viselni, mint hetven esztendeig otthon imádkozni.“ „Egyszer háboruba menni jobb, mint ötven bucsut járni.“ „A paradicsom kardok árnyában van.“ L. die Posaune des heiligen Krieges aus dem Munde Mahomeds (von Jos. v. Hammer). Leipzig 1806.

ban nincs, hanem csak különféle vallás-szolgák, mint predikálók, előimádkozók, kikiáltók, a moscheák szolgái, mely utolsó néven a vallásos gyülekezetek helyiségeit nevezték. A véres baromáldozatok, melyek a muhamedánoknál szokásban vannak, ős arab szokás szerént inkább házi mint vallási jelentőséggel birnak. Az arabok ős atyja- Izmaeltől örökölt környülmetéltetés a mozlimeknél fölavatási szertartásul szolgál. Heti ünnepöket a zsidók és keresztényektőli különbözés végett pénteken tartják.

57. §. Az izlam elterjedése.

Az izlám mindjárt létélének első századában Ázsia és Áfrika nagy részében rendkivül gyorsan elterjedt. Az eszköz, mely e gyors elterjedést előidézte, egy megedzett, harczias és martalékvágyó nép fegyverereje volt, mely az emberi sorsnak az isteni változatlan elővégzet általi meghatározásáról szóló tanítás által a halálfélelemtől egészen megmenekült, a gazdag zsákmány- és a szomszédos buja és elpuhult országok fölötti uralomra való kilátás által pedig csábitatott, s azon esetre, ha a harczban halálát lelné, vértanui jutalmát az érzékileg fölötte ingérlékeny paradicsomban egész bizonyossággal várta. Ily harczosoknak a belső villongás által meggyöngült római birodalom ellenállni nem birt.

Muhamed halála után annak ipja Abubekr választatott kalifának. Sok arabtörzs, mely az izlamnak csak erőszakolva hóldolt, most megint elpártolt. Abubekr tizenegy hadvezért küldött, mindegyiket egyegy sereg vitéz harczossal meghódítására, és sok véres csata után, melyek egyikében tiz ezer ellenség esett el, az izlam teljes győzelmet vivott ki Arábiában.

Ezután Szyria és Perzsia ellen fordultak a mozlimek. Mindenütt ugyan azon követeléssel léptek föl, hogy az iz-

lamot vegyék föl, vagy meghódolván a hitlenek adóját fizessék, vagy a háboruhoz készüljenek. A háboru bekövetkezett, és a háboruval a körűlfekvő országok meghódítása. Igy hódoltak meg, legközelebb Szyria és Palaesztina, nem sokára Egyiptom (640 e.) is Omar kalifa alatt, kinek parancsára a pompás könyvtárak Ktesiphon- és Alexandriában elpusztittattak. Jeruzsalem is akkor esett a mozlimek kezébe (637 e.), és a szent város átadásának föltételei, melyeket később a győző mozlimek a legyőzött keresztényeknek közönségesen kiszabtak, legjobban mutatják a keresztényeknek a muhamedan uralom alatt elnyomott helyzetét. A keresztényeknek meghagyták vagyonukat és éltöket, de ennek fejében aztán nem szabad nekik uj templomokat építeni; senkit sem szabad nekik a kereszténység fölvételére buzditani, főkép nem szabad senkivel religiójokról szólni, vagy rokonaikat az izlamra térésben akadályozni, mindenben a mozlimek után kell nekik állni, a mozlimektől ruházat- nyelv- és névre különbözni, nem szabad nekik fegyvert viselni, és kötelesek a hitlenek adóját fizetni. Ugyan azon időben a perzsiai birodalom is kénytelen volt a mozlimek erőszakos tolakodásának engedni.

Miután az izlam eképen rövid időn Arabia, Perzsia, Szyria, Mesopotámia, Palaesztina, Egyiptom messze terjedt tartományait uralma alatt egyesíté, és iszonyu zsákmányra tett szert, a belső villongás csakhamar nyilvános lángokba tört ki. Már Othmant a harmadik kalifát megölte egy vakbuzgó fölkelő sereg, és Alit, Muhamed vejét választotta meg kalifának (656 e.). E miatt polgárháborura került a dolog, minthogy Muhamed legelőkelőbb özvegye ellenmondott, és az uj kalifát erős hadsereg élén megbuktatni törekedett. A harcz oly elkeseredéssel folyt, hogy 17,000 halott borítá a csatatért. Ali győztes maradt. Hanem egy más nagy harcz állt előtte Moaviah szyriai helytartóval, Muhamed régi fő ellenével, ki most a kalifaságot csa-

ládjához akarta ragadni. Sokáig kétes szerencsével folyt a harcz a két ellenfél között; a sok ütközetben egymás után 70,000 mozlim esett el. Végre Ali is elesett orgyilkosság által, és Moaviah, az ommajadák feje lőn kalifává (661 e.), székét a szép Damaskusba tette át, és a kalifaságot családja örökségévé tette. Most már az eddig inkább pátriarkális kormányzat valóságos katonai kényuralommá változott, melyben a kalifa a széles birodalom vallási és polgári feje, egyuttal mint főhadvezér is az egyes tartományok gyakori fölkeléseit vérbe fojtá, birodalma határait harcz és martelékvágyó hadserge által éjszakról egész Konstantinápolyig, keletről Indiákig, nyugatról egész a tengerig terjeszté ki.

Az arabok vagy szaraczenok, miként Muhamed követőit hazájokról akkor gyakrabban nevezték, a nyolczadik században minden oldalról ellenségesen törtek a kereszténységre. Konstantinápoly csak nagy munkával állt támadásaiknak ellen; a közép-tenger szigetei, még Itália partvidéke is részínt meghódittattak, részínt rablás, öldöklés, és gyujtogatás által gyakran iszonyatosan szenvedtek; — Spanyolországba nagy számu, a mórok által erősödött hadsereg ment át Áfrikából, és a nyugati góthok országát elpusztítá. Spanyolországból a Piraeusokon át déli Francziaországba nyomultak az arabok és a nyugati kereszténységet fenyegették fegyverök rémletével. Hanem itt megállíták őket. A frankok hatalmas népét, melynek uralma akkor Gallián kivül Belgiumra és a határos, sok harczias népű Germániára is kiterjedt, Martell Károly vezette az ommajada Abderhaman ellen. Az arabok a Tours és Poitiers közötti csatában (732 e.) legyőzettek. Abderhaman megöletett, népe pedig ismételve megujitott véres ütközetek után Spanyolországba visszavettetett. Nyugat e veszélytől ez oldalról mindenkorra biztosítatott. Martell Károly majordomusnak, ki sz. Bonifácz- és társainak törekvéseit a germá-

nok megtérítésében erőteljesen gyámolitotta, köszönte más oldalról Nyugat a keresztény religio és erkölcsiség védelmét, minthogy fényes győzelmével az arab birodalomnak határt szabott.

A kereszténységre és izlamra vetett összehasonlító tekintet megmutatja a roppant különbséget ezen világtörténelmileg oly jelentékeny két tünemény között. Muhamed jellemét tagadhatlanul féktelen bujaság, hideg kegyetlenség és uralomvágy bélyegzi. A kereszténység isteni alapítója oly magasztosan és szeplőtlenül áll a világ szemeiben, hogy még ellenségei sem vádolhaták bűnről. — A mi a Muhamed tanításában jó, azt a kereszténységből vevé át, mellette azonban sivár deismusra szoritkozott, a megváltásról szóló vigaszteljes tanítást egészen tudatlanná vette, és a legaljasabb érzékiség kivánalmait mind e földön, mind az égben bőven kielégíté. Az ily religio, mely az ember kevélysége- és érzékiségének egyiránt kedvez, melynek gépies formaság és holt hit által egészen meglehet felelni, könnyen találhatott sok követőre. — Egy másik nagy különbség abban látható, hogy Muhamed az egyházi és világi legfőbb hatalmat megint saját és utódai személyében öszpontositá; ami által teljesen korlátlan kényuralom álltbe, s minden eltérés a kalifák tanításától szükségkép egyuttal pártütés is volt*). — Kiváltképen iszonyu különbség van azonban az elterjedés módjára nézve; a kereszténység, mint az önmegtagadás és szenvedés vallása teljes győzelmét a római birodalomban csak türés, imádság és tanítás által vivta ki; az izlamot mindenhová a kard élén vittékbe. A kereszténység az apostolok és tanitványok által terjesztetett el, kik Istentől csodatévő hatalommal fölruházva az

---

*) Igen figyelemre méltó e tekintetben Leo H. észrevétele az ő „Lesebuch der Universalgeschichte“ czimü munkájában II. Band. S. 143—44.

egyes emberek szabad akaratához fordultak; az izlamot harczvágyó hadvezérek és hadseregeik erőszakolták az emberekre háboru, rablás és elnyomás által. A keresztény-ségnek nincs e földön egyebet igérnie, mint kivülről szenvedést, és belsőképen békét, az izlam a világ minden kincsét igérheté követőinek s minden főbb igényeiket mindenféle érzéki élvezetbe fojthatá. A kereszténység a lélek, az izlam a test vallása *); azért a kettő között a kiegyenlithetlen ellentét.

---

*) „Minden keresztény embernek örülni kell, (mondja Leo H. Universalgeschicht—jében) midőn a muhamedán világ az ő belső fonákságát, és istentelen elfajultságát egészen következetes és abstract alakokban nyilvánítja, valamint a gyalázatos mód is, mely szerént a mai időben megrongálva és rozsdásodva szemeink előtt fekszik, valóságos Istenitélet, melynek párja nincs.“ Az, t. i. minden hibának itélete, hogy következetesen fejlődik, mig ez a fejlődés egész legbensőbb kárhozatosságát napfényre hozza, s mindenkinek, ki szemeit az igazság fénye elől szándékosan elnem zárja, szemmel foghatóvá teszi. Cf. „Muhameds-Religion nach ihrer inneren Entwicklung und ihrem Einflusse auf das Leben der Völker. von J. Döllinger. Regensburg 1838. Newman: die Türken in ihren geschichtlichen Beziehung zur Christenheit. Köln 1854.

II. Szakasz.

A korábbi középkor.

58. §. A papság uj viszonya az államhatalomhoz.

A gallusok és germánok ősrégi nézetmódja, miként ez már az ember lényében alapszik, s talán az Isten, embereknek adott legrégibb kinyilatkoztatására visszavihető, hozta magával, hogy a papok ugy tekintessenek, mint az isteni akarat hirdetői, mint az istenségnek az emberek között látható helytartói, tehát mint legfőbb birák is a fontos, kivált nyilvános ügyekben *). Ezen nézet akkor nyerte

*) Igen élesen kinyomva találjuk ezt a régi gallusok és brittek druidáinál, kiket Caesar ir le, mint népök tanítóit, áldozó papjait (sacrificia publica ac privata procurant) és biráit a legnagyobb tekintélyben állva — „Magno ii (Druides) sunt apud eos (Gallos) honore; nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt; et si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de haereditate, si de finibus controversia est, iidem decernunt, proemia poenasque constituunt. Si quis aut privatus aut publicus eorum decreto non stetit sacrificiis interdicunt, haec poena apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum, ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt (kitérnek előlök), aditum eorum, sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque iis petentibus jus redditur (jogtalanokká lettek), neque honos ullus communicatur. Hi (Druides) certo anni tempore considunt in loco consecrato, huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt, eorumque judiciis decretisque parent.“ Caesar de bello Gallic. VI. 13. Néhány hasonló vonásokat jegyzett föl Tacitus is

teljes jogosultságát, midőn azt ama népek az egy igaz Isten papjaira alkalmazták. A püspökök voltak az isteni akaratnak, mely a kinyilatkoztatásban letéve van, fölhatalmazott hirdetői; az igazság ezen legfőbb szabálya szerént ők biztosan itélhettek s mint Krisztus helyettesei maga az Ur által voltak fölállítva. Ide járult ama tulnyomó tekintély, melyben a bölcseség és szentség minden, még végkép meg nem romlott ember előtt áll. A püspökök, papok és szerzetesek akkor egyedül a tudományok ápolásával foglalkoztak, melyben egész korszakukat messze tulhaladták, sokan közőlök igen szigoru és szent életet éltek, melyen mindazon erények, melyek az embert tiszteletre meltóvá teszik, főkép az önmegtagadás *) és felebaráti szeretet szokatlan fényben ragyogtak. Ezen fönséges helyzetöket pedig arra használták, hogy a népek viszonyait szilárd rendbe hozzák, ami által aztán rendezett állam-kormányzat alapját vetették meg.

Mindenek előtt szükséges volt a királynak, mint államfőnek szilárd állást biztosítáni, annál is inkább, mert a ki-

---

a germánokról, kik nem druidákat ugyan, de más papokat igen is ismertek, mint isteneik meghittjeit, (Taciti. German. c. 10. 40. 43.) kiknek hatalma főkép a következő helyből tünik ki: „Ceterum neque animadvertere, neque vincire, nec verberare quidem nisi sacerdotibus permissum, non quasi in poenam, nec ducis jussu, sed velut deo imperante etc. Taciti Germ. c. 7. A burgundókròl beszéli Ammian, hogy főpapjok letehetlen; „Sacerdos apud Burgundios omnium maximus vocatur. Sinistus et est perpetuus, obnoxius discriminibus nullis ut reges.“ Ammian. Marcellin. XXVIII. c. 5.

**) Hogy csak egy vonást emeljünk ki, a püspökök, papok és szerzetesek, kik bölcseség- és szentségre törekedtek, nőtlenségben éltek, ennek természetes következményét igen helyesen adja elő Müller János, midőn a történelem bizonyitása után megjegyzi: „A tökéletes szüzesség mindig tiszteletre méltó volt, mint a leghatalmasabb ösztön ritka legyőzése.“

rályi méltóság választáson nyugodott, ugy mégis, hogy a választók többnyire egy bizonyos családhoz álltak, ami által örökösödési választott fejedelemség képződött. Ez kétféleképp történt, t. i. a király fölkenése és megkoronázása által, mely szokások mindegyike jelentőségteljes. A király személye szent és sérthetlen. Ezen, a jó rendnek az államban megszilárdítására szükséges elv, a királynak olajjal fölkenésében a vad népeknek szembetünővé tétetett, s mélyen belejök vésetett, mert ez által az Ur ezen szava: „Az én fölkentjeimet ne bántsátok" élénken lelkök elé állt, minthogy az Ur fölkentje sérthetetlennek, megölése halálra méltó gonoszságnak mondatik *). Ezzel szoros kapcsolatban áll a király koronázása; mely azt jelenti, hogy a koronát, mint a királyi hatalom jelvényét az Isten adja, hogy a király az Isten szolgája, kinek hivatala viseléséről számadással tartozik, mert az apostol szavai szerént (Rom. 13, 1. 6.), minden hatalom Istentől van, s minden hatalomvise lő felelős az Istennek hatalma miként használásáról. A király fölkenése és megkoronázása tehát arra szolgáltak, hogy a királynak az Isten és nép iránti viszonyát illető két fontos igazságot jelvényes cselekvény által kifejezzék. A hetedik század óta mind a kettő gyakran előfordul, először a nyugati góthok **), utóbb különösen a frankoknál.

A germán népek királyai a templomok- és zárdákra tett jelentékeny adományzások által részökről hálás ke-

---

*) Kir. I. K. 26. 9. és II. K. 1, 14. 16.

**) A ki látni akarja, hogy a püspökök, mint az isteni törvény hirdetői gondos utánlátás után, vajjon a király törvényes uton jutott- e trónra, mily nyomatékkal kötötték szivére a népnek ugyan a törhetlen hűséget és engedelmességet, a királynak pedig magas kötelmeinek pontos teljesitését, különösen az igazságosságot és szelidséget, üsse föl p. o. a toledoi IV. zsinat. (633 e.) can. 75. és a toledoi XII. zsinat. (681 e.) can. 1. (Mansinál T. X. és XI.).

resztény érzületet tanusítottak a püspökök, papok és szerzetesek iránt. Az ily adományzások egyfelől a keresztény elvvel, másfelől ősgermán szokással álltak összeköttetésben. A dolog természetében feküdt, valamint az isteni kinyilatkoztatás világos rendeletében is, hogy a püspökök és papok, kik teljes erejökkel a hivek lelki javáról gondoskodtak, ezektől viszont testi ellátást kapjanak. Arra nézve azonban, hogyan történjék ezen ellátás, semmi határozott szabály nem létezett. Midőn a bárbárok országokat hóditottak meg és birodalmakat alapitottak, az ország egy részét mint hóditók elfoglalták, ebből a királyok egyes darab földeket adták kiséretök jelesb személyeinek vagy szabad tudajdon (allodium), vagy ideiglenesen bizonyos feltételek mellett hűbér (beneficium) gyanánt. Szintén igy kaptak a püspökök és zárdák is föntartásukra bizonyos földrészeket, részínt tulajdonul, részínt hűbér gyanánt. E földrészek nagyok voltak, mert a földbirtoknak akkor csekély értéke volt*), ámbár az állandó és biztos jövedelemnek egyetlen módja vala; a szorgalmas művelés mindig emelkedő értéket szerzett neki**). Az első természetü jószágok némelykor még különös előjogok és szabadalmakban is részesültek; p. o. a törvényhatóság, terhek és adózások tekintetében. A hűbérrel is azonban saját kötelmek voltak összekötve, különösen a hadi szolgálat, mire a hűbér birtokosa (vasallus homo) eskü (homagium) által tartozott ma-

---

*) Körülbelől mint most Északamerika erdői és mezőségeiben, hol köztudomás szerént nagy földrészeket hihetetlen csekély áron lehet szerezni, melyeket azután kell még kimondhatatlan fáradsággal munkálhatóvá tenni, épen mint hajdan Németországban.

**) Tudva lévő tény, hogy épen a templomok és kolostorok földbirtokai lettek legelsőben munkálhatokká, s müveltettek a legnagyobb szorgalommal, innen van aztán azok nagy gazdagsága és számos lakossága.

gát lekötelezni. A földbirtok ezen kettős neme a püspököket és apátokat a főnemességhez egyenlővé tette, mert a terjedt földbirtok akkorban a hatalom főalapja volt. A papság kezeiben egyuttal a jótékonyság és vendégszeretet czéljaira is szolgáltak.

Minthogy eképen a legfőbb tekintély, nagy hatalom, bölcsesség és becsületesség kitünőleg a papságnál volt föllelhető, ennek igen természetes következménye az lett, hogy a püspökök és apátok, mint a papság fejei a törvényhatóságoknál igen jelentékeny szavazattal birtak. Ennél fogva a püspökök és apátok, kik hatalomra a világi nagyokkal egyenlők voltak, bölcseség- és tekintélyre nézve pedig azokat fölülmulták, ott ültek a királyok tanácsában, és a törvényhozásnál a vad népeket polgárosodásra vezető kereszténységet képviselték. Igy lőn, hogy a legtöbb germán népek nemsokára a kereszténységre térésök után az első törvénykönyveket kapták, melyek a régi szokást vették alapul, azt keresztény eszmék által szeliditették és gazdagitották, s a további fejlődés első szilárd elemét képezték *). A törvényszolgáltatást a királyi birák gyakorolták, hanem a püspököknek kellett fölügyelni, hogy részrehajlás, önkény vagy kegyetlenkedés ne uralkodjék **). Régi szokás szerént maguk is beutazták megyéiket, az erkölcsiség állapotát minden helyen megvizsgálták, s a kisebb vétsé-

---

*) Például: Lex Salica, Lex Burgundionum, Lex Visigothorum, Lex Ripuariorum, Lex Alemannorum, Lex Bajuvariorum, Leges Anglo-Saxonicae etc. Cf. Guntherani Regis Edictum a. 585. Pertznél. Monum. Germ. T. III. (Leg. T. I.). p. 3—4.

**) P. o. I. Klotár frank király következő törvényes határozatot hozott (560 e.): „Si judex aliquem contra legem injuste damnaverit, in nostri absentia ab Episcopis castigetur, ut quod perpere judicavit, versatim melius discussione habita emendare procuret. Pertz. Monum. Germ. Tom. III. C. Leg. Tom. I. p. 2. cf. p. 4.

geket megbüntették, melyekre az államitörvényhozás az ő tökéletlen kezdetében semmi figyelmet nem forditott. Az egyház annál könyebben vezérkedhetett ebben, mert magának már meglehetős törvényhozása és hatósága volt, melyben a külalakra nézve az igen művelt római jogra gondos figyelemmel volt. Az egyház és állam közötti szoros viszonynál fogva a közjóra vonatkozott törvények fölött a püspökök és országnagyok közösen tanácskoztak, melyek aztán királyi tekintélylyel hirdettettek ki. Az egyházi törvényeket (Canones) szintén mindenkire nézve kötelező erejüvé nyilvánitotta országában a király *). Az államlét rendjére nézve a legnagyobb fontossággal birt, hogy a házasságot szentnek tartották, mert a házasság a családok forrása, a család pedig az állam alapja. E tekintetben a germán fejedelmeknél az egyháznak nagy föladata volt, minthogy nálok régi szokás volt több nőt tartani**). Krisztus egyháza az isteni törvény erejével törekedett a soknejűséget mind az alsóbb, mind a felsőbb rendüeknél megszüntetni, az egyszer megkötött házasságot egyedül-érvenyesnek jelenté, minden egyéb szövetséget, mely a másik házastárs éltében köttetett, házasságtörésnek és bünte-

---

*) Definitionis nostrae est (mondja Klotár király 614 vagy 615 fontos Edictumában, mely 79 püspök párizsi zsinatából jött ki) ut canonum statuta in omnibus conserventur. Pertz Monum. Germ. Tom. III. (Leg. Tom. I.) p. 14. Müller János joggal mondja (Schweitzergeschichte I. Buch. 9. Kap.) ezen (párizsi) zsinat határozatairól, hogy azok voltak Franczia-ország szabad alkotmányának legszilárdabb alapjai nyolcz-századon át, s azok voltak a közjó fölvirágzásának forrása, (Johann Müllers sämmtliche Werke Stuttgart 1831. VII. Bd. P. 126—29.) V. ő. a Guntram király fölebb emlitett Edictumát, és számos toledoi zsinatot.

**) „Prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine sed ob nobilitatem plurimis nuptiis ambiuntur.“ Taciti German. c. 18.

tésre méltónak nyilvánitott. A házasság szentsége és a nyilvános erkölcsösség mellett hosszu és nehéz harczot folytatott az egyház minden erélylyel törvények, intések, és büntetések által; sőt többen, mint p. o. sz. Kilian vürzburgi és sz. Lambert tongerni püspökök, mert az ily házasságtörő főnököknek szövetségök vétkességét, mint egykor keresztelő sz. János bátran szemökre hányták, és őket jobbulásra intették, mint női boszu áldozatai orgyilkosság által végeztettek ki. A püspökök ezen helyzete és föladata önkényt hozta magával, hogy házassági ügyekben elvitatlanul törvényeket hoztak és biráskodtak.

59. §. A pápák helyzete világi ügyekben. A pápai birodalom alapitása.

A főbb papság ezen általános helyzete természetes következményül hozta magával, hogy a római püspök is, kit minden többi püspök Istentől behelyezett főnökeül ismert meg *), megfelelő módon magasabb tekintélyben részesüljön. Ha a püspökök az országnagyok közt a legelső helyet foglalták el a birodalomban, s befolyásukat az egész közjavára gyakorolták, a pápák hasonlót tettek a királyok között. A püspökök legközelebb a magánjogban és az államjog egyszerübb eseteiben szereztek a keresztény elvnek érvényt, a pápák pedig a bonyolódottabb államjogi kér-

---

*) Németország apostola Bonifácz egy Angolororszagba küldött levélben (745 e.) az akkori idők érzelmét világosan kifejezte: „Decrevimus in nostro synodali conventu et confessi sumus fidem catholicam et unitatem, et subjectionem Romanae Ecclesiae fine tenus vitae nostrae velle servare, S. Petro et Vicario ejus velle subjici, et per omnia (minden részben) praecepta S. Petri canonice sequi desiderare, ut inter oves sibi commendatas numeremur. S. Bonifacii Epist. ad Cuthbert. (ep. 73. ed. Würdtvein, ep. 63. ed. Giles. Londini 1844).

désekben és a népjog még nehezebb kérdéseiben. Az ő befolyásuk arra szolgált, hogy oly kérdések eldöntését, mi a harczias vadnépeknél többnyire kard által történt, ne a véres erőszak, hanem a keresztény szeretet szellemében körültekintő bölcseség és méltányos igazságosság által eszközöljék *). A nagy tisztelet, melyben maguk a gallusok-, brittek- és germánoknál a régi időtől fogva álltak, annál is inkább megkönnyíté a püspököknek és római pápáknak e föladatot, mert sokszor maguk a királyok és népek folyamodtak hozzájok igen fontos esetekben elhatározásért, és az ellenkezőket az ama népeknél annyira rettegett kiközönítés (Bann) érte **).

A római pápák helyzetét nagyon világosan kitüntette egy nagy fontossägu esemény a nyolczadik század közepén. Francziaország ős szokás szerént választó ország volt, ugy még is, hogy a királyi méltóság Klodvig családjának öröksége vala. Hanem e merovingi család, mely go-

---

*) Igen találón és igazán mondta ezt ki Müller János (noha nem katholikus, hanem csak mint történettudós): „A római pápa azon tekintélylyel birt, mely a kitünő bölcseséget megilleti, mint gyámja és szent atyja a tudatlan népeknek, melyek rászorultak. Régente a burgundok, s csaknem minden régi népeknél a főbb tekintéiy a papoknál volt, ők kormányozták a nemzeteket, mint a lélek a testet, a legértelmesebb elüljárók ezen állapotban képezték magukat, vagy tisztelték a papokat. A nép gyülésekben és biráskodásban a papoké volt az elölülés, azt hitték a békés tudományosság szelidebbeké teszi az embereket, mint a fegyveres élet." VII. Bd. S. 104.

**) Si quis aut privatus aut publicus eorum (Druidum) decreto non stetit, sacrificiis interdicunt; haec poena apud eos est gravissima etc." lásd fönebb az 58. §. jegyzéket. — Caesarból de bello Gall. VI. 13. „Valamint gyermekek fölött szülői szóval, férfiakon elvekkel uralkodnak, ugy kellett a bárbároknak a pokoltól félni, mielőtt az Isten rendeletének megtartásában boldogságot keresni megtanultak volna." Müller János VII. Bd. S. 137.

nosztettek és erkölcstelenségben igen bővelkedett, a hetedik és nyolczadik század folytán mindig mélyebben sülyedt, mig a képtelen III. Childerik, csupa árnykirály lépett a trónra (742 e.). Ugyanezen két században az ország nemessége közt egy másik család hatalmasan fölemelkedett, különösen mint majordomus (főudvarmester) a királyi javak és jogok okos kezelése által. Ezek szent Arnulf utódai voltak, kik házuk legnagyobb fiáról karolingeknek neveztettek. Harczias népnél, melynek erős uralkodóra van szüksége, s mely egyuttal a királyválasztás jogával birt, ez a viszony oly természetellenesnek látszott, hogy eszközről gondoskodtak annak megszüntetésére. E végből Burkhard vürzburgi püspök és Fulrad apát udvari káplán Zakkariás pápához küldettek Rómába (751 e.), hogy terjesszék elébe eldöntésül e kérdést: valjon az legyen e a király, aki a nevet viseli, de tétlenül otthon ül, vagy aki az ország ügyeit intézi. A pápa ekép felelt: aki a hatalmat gyakorolja, az viselje a czimet is. Határozatát, melyet sz. Péter nevében hozott, a frankok népe készséggel fogadta, noha különben a régi királyi családhoz buzgón ragaszkodott. Nehogy pedig a trónváltozás által nyugtalanságok okoztassanak, a pápa sz. Bonifácz mainzi érseknek megparancsolá, hogy Pipint Francziaország királyává kenje föl (752 e.), mely által királyi méltósága mint Istentől adott és sérthetlen lőn az egész nép elé tüntetve. Khilderik, az utolsó merovingi, zárdába vitetett, hol napjait békében végzébe *). A dynastia ezen változása által a nyugalom egy pillanatra sem zavartatott meg, és a karolingek családját ez idő óta mindenki törvényesnek (legitim) ismerte el.

---

*) Igy adják elő ezen nevezetes eseményt a legregibb fórrások; Annal. Laurist. minor. ad a. 750. Annal. Laurist. major. ad a. 749. 750. Einhardi Annal. ad a. 749. 750. Einhardi Annal. Fuld. ad a. 751. 752. Regino. Prum. Chronic. ad a. 749. 750. mind Pertznél. Monum. Germ. Tom. I.

Pipin uj király, kinek atyja a nyugati kereszténységet a saraczénok hatalmas nyomakodása ellen már korábban megóvta, ki maga is Németországban a kereszténységet oltalma által megalapítá, Galliában ismét fölemelte, megint uj nagy érdemet szerzett magának az által, hogy a római pápának független állást szerzett. Itália már régóta a legszomorubb állapotban volt. Róma és egész vidéke uratlan tartományhoz hasonlitott, melyre a nyugati császárság bukása óta (746 e.) a keleti császárok tartottak igényt, melyet azonban föntartani nem birtak. Az ötödik század ót jöttek a góthok, vandalok, hunnok, herulok, áthuzódtak az országon egész a tengerig, rabolták és pusztitották azt; hanem itt a szorongatott ország védelmére sem császár, sem hadsereg nem volt. Megint az arianus longobardok jöttek messze északról (568 e.); Itália császári-helytartója, kit exarchának neveztek, az erős Ravennában tartózkodott, és az országot önkényöknek veté martalékul. II. Konstantin császár még egyszer megjelent Rómában (662 e.), a drágaságokat és műkincseket, melyeket a bárbárok megkíméltek*), elvitte, Itália egyébb nevezetesebb városait is hasonlókép kirablá, s azután az országot elhagyá. Most már az arabok is áttörtek Afrikából legelőbb is Szicziliába, s az olaszországi zsákmányt a művészet kipótolhatlan kárára a császártól elvették. A szép országot délen az arabok, északon a longobardok nyomorgatták. Ez utóbbiak Felső-Itáliában alapíták meg országukat Pávia fővárossal, s már is a gondolattal foglalkoztak, hogy egész Itáliát egy nagy egységes birodalommá alkotják. Legelőbb is Rómára vetették szemeiket; itt egyedül a pápák állták még csak ellen. Már

*) Még a cserepet is elvitte a templomtetőkről, ha értékök volt, Anast. Biblioth. in Vita P. Vitaliani, hol a történetiró hozzáteszi még, mit mivelt a császár és népe Itália és Sziczilia többi városaiban: „et vasa sacrata vel cimelia sanctarum Dei ecclesiarum tollentes nihil dimiserunt.“

nagy Gergely is visszatartá a longobardokat, harczias szellemöket szeliditvén, s Theodelinde királyné által, kinél nagy tekíntélyben állt, e népet a kath. hitnek megnyerni törekedvén. Utódai egyszernél többször látták magukat kényszeritve, hogy a longobard királyoknak személyesen álljanak szembe, hogy őket az ellenséges támadástól szavok erejével visszatartsák. Zakariás pápa (749 e.) oly megható szavakat intézett Rachis királyhoz, hogy ez menten letette koronáját s feleségestül gyermekestül együtt a Cassinohegy (Montecassino) zárdába vonult, ahol Karoloman frank majordomust is, mint egyszerű szerzetest találta. Utódját azonban Aistulf királyt nem lehetett szóval megfékezni. Konstantinápolyból mégis a sürgető kérelmek daczára sem érkezett segély. II. István pápa tehát midőn már az egész római vidék meghódítva s maga Róma is fenyegetve volt, Pipin frankkirályhoz fordult (754 e.). Az esemény elannyira hallatlan volt, hogy a király nejével, gyermekeivel és az ország nagyokkal együtt elébe ment a pápának, előtte földre borult, és egy darab uton lovát zablájánál fogva vezette. A király kivánatára a pápa mind a két királyfit Karolománt és Károlyt királyoknak kente. Ezután Pipin Italiába ment, Aistulf királyt legyőzte, és a pápa közbenjárására azon föltét alatt békét igért neki, ha mindazt, mit a római egyháztól elrabolt, visszaadja, s azt többé nem nyugtalanitja. Alighogy azonban Pipin Francziaországba visszatért, Aistulf az ellenségeskedést szószegőleg megujítá, és a római birtokot öldökölve, rabolva, gyujtogatva iszonyuan pusztítá és Rómát is körülvette. István pápa ekkor a frankkirályt és népét sz. Péter nevében kérve kérte, jöjjenek a sulyosan szorongatott római egyház és város segélyére. Pipin lehető leggyorsabban sietett erős hadseregével Itáliába, s Aistulf királyt meggyőzvén kényszeríté, hogy a legutóbb meghóditott tartományról mondjon le, melyhez Ravenna az egész exarchatus- s még husz

más várossal tartozott, köztök Rimini, Pesaro, Fani, Sinigaglia, Urbino a pápáé voltak. Fulrad apát a meghóditott tartomãnyt Aistulf királytól Pipin részére átvevé, s a városok kulcsait Pipin adománylevelével együtt sz. Péter sirjára letevé *). Az adományozás az akkori idők szokása szerént sz. Péternek az apostolok fejedelmének nevére, minden utódira és örök időre történt. Ez volt a pápai birtok kezdete 755 évben, mely ép azért azóta is patrimonium S. Petrinek neveztetik **). Aistulf után a pápa segélyével Desi-

*) Igen jellemző a felelet, melyet Pipin a görög császár követeinek adott, kik a longobardoktól elvett városokat az exarchatusban császárjoknak visszaadatni kivánták: „Semmiféle ember kedveért sem (mondá Pipin), hanem csak sz. Péter iránti szeretetből fogtam a harczhoz, s a világ semmiféle hatalma sem vesz rá, hogy amit egyszer sz. Péternek, a római egyháznak és a pápának ajándékoztam, tőlök megint vissza vegyem.“ Elég világosan megvolt a császárnak mondva, hogy Pipin e tartományokat a háboru jogával hóditotta meg, ép ezért szabadon rendelkezhetett avval a lakósok óhajtása szerént; ha a császár birni kivánta azokat, tetszett volna neki elvenni a longobardoktól; ő nem a görög császár kedveért fogott fegyvert.

**) A pápai birtok ezen ujabb alapitása korán sem áll ellenmondásban avval, ami fölebb (44. §.) a két fő egyházi és világi hatalomnak a kereszténység által történt elkülönitésére nézve mondatott. Ezt a pápai birtoknak alapitása előtt és után egyiránt szilárdan tartotta az egyház, ha mindjárt most a kereszténység fejének oly sok földi birtokot adományoztak is, a mennyi függetlensége biztositására szükségesnek látszott. Emlékezetes tünemény, hogy a pápai birtok terjedelme, több mint 1000 év alatt több rendbeli változások alatt is a fődologban teljesen egyenlő maradt, s a későbbi csekély szaporodás megint adományzáson alapult, valamint az is, hogy a pápák rendkivüli befolyásukat, melylyel Nyugat viszonyaira birtak, nem birtokuk nagyobittására használták, kivéven ha önállóságuk és függetlenségök biztosittására időnkint szükségesnek látszott, végre hogy minden ellenséges megtámadása a pápai birtoknak, elkezdve a longobardoktól a nyolcza-

derius (Dezső) király jutott a longobardok trónjára; hanem ez megint ellenséges szándékot fórralt Róma ellen, s a longobard királyok régi terveit pártolta; a pápa segélyhivására azonnal sietett Károly, frank király (773 e.), a longobardokon tökéletes győzelmet vivott ki, s magát a királyt is ostrom alá vette fővárosában. A következett év (774 e.) husvét ünnepére Károly király Rómába ment. A pápa tulajdona és uralma Rómában már akkor oly teljesen el volt ismerve, hogy Károly király mielőtt a városba belépett volna, erre a pápától engedelmet kért. Károly király ez alkalommal a legünnepélyesebben megerősité és szaporítá a pápának atyja által tett adományozást. Miután Páviát meghódítá és Dezső királyt elfogá, a longobárdok országát Francziaországgal egyesíté, s ezentul ezen czimet viselte: Rex Francorum et Longobardorum atque Patricius Romanorum (Róma védura). Az adományozás utóbb még többször is megerősíttetett, s jogi erejében a görög császárok által soha meg nem támadtatott *).

60. §. Nagy Károly az ő egyház iránti viszonyában.

A viszonyok ez időben az isteni gondviselés vezetése által oly kedvezőleg alakultak nyugaton, hogy uj erők nagyszerü kifejlődése lőn lehetségessé, csak nagy szellem találkozzék, mely azokat alkotó tevékenységgel megragadja, rendezze, és kormányozza. Ezen fontos feladatra Pipin fia

dik században le egészen a mi századunkbeli nagy hóditóig, a megtámadók bukásával végződött, hogy a régiebb kicsiny és gyöngébb pápai birodalom a később alapitott római császárságot tulélte. Ez minden esetre szivlelésre méltó lett dolgok egész sorozata.

*) A pápai birdalom eredetéről l. Gosselin: Die Macht des Papstes in Mittelalter, Münster 1847. P. Karl Brandes: der Papst, als Fürst des Kirchenstaates. Einsiedeln 1849.

Károly volt az Istentől fönséges adományokkal fölruházva, elanynyira, hogy alig volt valaha fejedelem, kiben oly sok dicső tulajdon lett volna egyesülve. Nagy volt Károly mint hős, mint keresztény, mint tudós, mint törvényhozó és népeinek atyja.

Ezen Károly, kit atyja kivánatára maga István pápa kent föl a frankok kiralyának és nevezett ki Romanorum Patricius-nak, jutott Pipin halála után uralkodásra, melyet kezdetben fivérével osztott meg, ennek halála után azonban egész Francziaországon egyedül viselt (771 e.). Hoszszas háborukban jeles hadvezér minden tulajdonával ellátva országának belülről nyugalmat, külről biztosságot szerzett. Elsőben is a longobárdokat győzte le, és országukat Francziaországgal egyesíté. Azután ismételt nehéz harczok után a legveszélyesebb szomszédokat hóditotta meg, a szászokat északi Németországban, mely oldalról az ország határa nagy részt nyitva állt, s könnyen átléphető volt, azért is a nép harcz és zsákmány vágyó jelleménél fogva, annak egész meghódítása nélkül nyugalom és biztosságra gondolni se lehetett.

Csak nem ugyanazon időben verte vissza a birodalom délnyugati részében a szaraczenokat be mélyen Spanyolországba egész az Ebróig. Az avarokat is, akkor igen hatalmas népet Francziaország keleti oldalán, legyőzte és erejöket mindenkorra megtörte; hasonlókép legyőzte a messzebb északon germán földre betolakodott szlávokat. Hatalma Francziaország és Belgiumra, Németország- Itália és Spanyolországra kiterjedt, noha az utóbbi országok nem is engedelmeskedtek neki egész terjedelmökben. A birodalom határain, hol a veszedelmes szomszédok egészen meghóditva nem voltak, országa védelmére az ugy nevezett markokat*) határőrségeket rendezte, mint a spanyol és

*) A mi katonai határőrségünkhöz hasonló intézvény.

avar vagy keleti mark (a mai Ausztriában), melyek mintájára utóbb többet is rendeztek.

Emellett ugy mutatta magát életében és tetteiben Nagy Károly mint nemes embert és jámbor keresztényt. Telve hitbuzgalommal a reggeli és esteli imádságra a templomban, valamint a zsolosma énekre is éjfélkor és a fő isteni szolgálaton szorgalmasan megjelent, egyuttal szép egyházi énekről is gondoskodott. Imádság által megerősödve fogott széles birodalma kormányzati ügyeihöz, melyeket igazságosan *), szeliden, nagy bölcseséggel, és erővel intézett. Különben igen egyszerűn és mértekletesen élt, a vendégszeretetnek azonban rendkivüli nagy kedvelője, valamint a szegények iránt is fölötte jótévő volt, nem csak saját birodalmában, hanem mésszebb tartományokban is egész Ázsia- és Afrikáig **), különösen kitüntette jámborságát és jótékonyságát a Miasszonyunk pompás főtemplomának épitése által székvárosában, Aachenban, mihez a művészeket mindenfelől, az oszlopokat és márványt Rómából és Ravennából hozatta, melyet harangokkal és orgonával is fölszerelt, mely mindkét dolog akkor időben még az uj találmányok közé tartozott. Hadi zsákmányainak, különösen a Pannoniában szerzettnek, nagy részét a püspökök és kolostoroknak ajándékozta, megkivánván viszont tőlök, hogy szép templomokat épitsenek, és a szegényeket segitsék. A szászokra nézve, azoknak meghódításával be nem elégedett, hanem minden buzgalommal arra is törekedett, hogy a kereszténységet fölvegyék, hogy igy a pogány istentelenség kiirtva, a léleküdvösség előmozditva, a polgárosodásnak utja elegyengetve és a nyuga-

*) „Judex post Deum justissimus“ nak mondatik a szent galleni régi életirásban Monachi Sangall. Gesta Caroli. lib. I. n. 31.

**) „Circa pauperes sustentandos et gratuitam liberalitatem quam Graeci eleemosynam vocant, devotissimus“ etc. Eginharti Vita Caroli M. c. 27.

lom tökéletesen helyreállítva legyen. E végett az országban jelentékenyszámu püspökségeket, a keresztény művelődés mindannyi szilárd székhelyeit, alapitott, például a münsteri, osnabrücki, halberstadti (kezdetben Seligenstadt), paderborni és brémai püspökségeket, melyeknek a maguk és papságuk, a templomok és szegények eltartására birtokokat és tizedet adott; a püspöki templomok többnyire szent Péter és Pál apostol fejedelmek nevére szentöltettek föl. Csaknem ugyanazon időben, midőn Károly északon püspökségeket alapitott, Tassiló bajorherczeg is több tekintélyes kolostort emelt déli Németországban, mint az innichenit Tirolban (770 e.) és a kremsmünsterit a mai Felső-Ausztriában *). Hasonló történt az avaroknál, hol a passzaui püspökség és a Salzburgi (Sóvári) érsekszék a polgárosodás legszélső előőrseiűl szolgáltak. Mindezen törekvés közben szemeit mindig az egyházi egység középpontjára tartá függesztve, négyszer fordult meg élete folytán Rómában, hogy szent Péter apostol fejedelem sirjánál imádkozzék, a pápa iránti tiszteletét tanusítsa és gazdag adományait megvigye; különösen benső szeretet és tisztelettel függött I. Adorján nagy pápán (772—795 e.), kiben a legnezebb időkben semmi az ő magas helyzetéhöz szükséges jeles tulajdon sem hiányzott.

Széles birodalma törvényhozásában az által szerzett magának nagy érdemeket Károly, hogy az egyes népek ősi szokásait összegyüjté és rendbeszedé, azokat keresztény alakba öntötte s törvényekül szabta meg, és a hol szükséges volt ki is egészitette. Törvényei átaljában a keresztény

---

*) Különösen kitüntették az időben magukat a bajor herczegek kolostorok alapitása által; 740—778 huszonkilencz kolostort részint alapitottak, részint gazdag adományokban részesitettek, köztök a Felső és alsó Altaich, Benediktenbauern, Mondsee (748 e.), Altomünster, Tegernsee, Mattsee, Vessobrunn s. a. t.

szelidség szellemét lehelték *), ami által egy vad népnek müveltségre kellett emelkednie. Igazi éleslátással ismerte ő föl az Isten egyházában az állami-rend szilárd alapját, törvényeiben a magasabb bölcseség kinyomatát. Azért megparancsolta, hogy a püspökök és papok a pápai rendöleteket szeghetlenűl megtartsák **), azért barátja Adorján pápától az egyházi törvények hiteles gyüjteményét kivánta (ez a hires: Codex Canonum Hadriani). A püspökök tekintélyét és hatalmát a papság és nép fölött hathatósan föntartá, és sokszor a legszivélyesebben intette őket, hogy szent hivatalukat az egyházi törvények szerént jól intézzék, alattvalóik különösen a papok és szerzetesek fölött szoros fölügyeletet tartsanak, a tiltott házasságokat akadályozzák, a vétségeket megfenyitsék; aki a püspök itéletének magát alávetni nem akarja, azt példás megbüntetés végett a király elé állítsák. A püspökök és királyi hivatalnokok kölcsönös szeretet és egyetértés által gyámolítsák egymást hivatalbeli kötelmeik teljesitésében, a püspök ha a körülmények kivánják, a hivatalnokokat is emlékeztesse kötelmeikre. Továbbá a püspökök és apátok személyesen háboruba ne menjenek, a maguk oltalmára saját védnököket (advocatos) tartsanak. A biráknak szoros igazság-szolgáltatás hagyatott meg minden részre hajlás és megvesztegethetőség nélkül. Nagy vétségek, mint: gyilkosság és agyonverés, rablás és tolvajság, hitszegés és okmány-hamísitás, istenkáromlás és ős pogányhitetlenség, részegség

*) Csak az ugy nevezett Capitulatio, de partibus Saxoniae (Pertz. Leg. I. p. 18—50.) tesz vérengző szigoruságával kivételt, mint a martialis törvény egy neme a pogány szászok szüntelen megujjuló fölkeléseinek elnyomására.

**) Ut si quis sacerdotum contra constituta decretalia (igy nevezték akkor a pápai rendöleteket) praesumtiose agit, et corrigi nolens, ab officio suo submoveatur. Caroli M. Capitulare a. 789. e. 58. (ed. Pertz.)

és feslettség az egész népnek keményen megtiltattak, ellenben az igaz hitbeli hűség, a jó cselekedetekbeni buzgóság, különösen béke és egyetértés, vendégszeretet, jótékonyság és becsületesség, hasonlókép a vasárnapok és ünnepek megszentölése is, komolyan parancsoltattak. Törvényeiben gondosan ügyelt, hogy az egyházi törvényeket meg ne sértse (salva canonum auctoritate), hanem inkább hogy az egyházi hatalommal egyetemben az Isten dicsőségét és hivek lelkiüdvét, valamint az egyház javát előmozditsa.

Az egyház szabadságának ezen erőteljes kifejlődésével a nagy frank birodalomban a tudományosság nagy virágzásnak indult. A csirát a zavaros időkben gondosan megvédte a katholika egyház, a szerencsés fejlődést főkép a világi kormány jótékony befolyásának kell köszönni. Károly mindenekelőtt tanult jámbor férfiakat iparkodott külföldről nyerni; erre Olaszország mellett az Angolszászországok szolgáltak neki Britanniában, melyek Ágoston, Tódor, Adorján és Biszkop Benedek óta az egész római, görög és ógallus müveltséget fölvették, s gazdag könyvtárak valamint virágzó iskolákban is eleven föntartották. Egbert yorki érsek, a tiszteletre méltó Beda tanitványa, különösen rendkivül emelte az iskolát egyháza mellett jeles tanitók és dicső könyvgyüjtemény által *). Onnan hivta meg Károly az elhanyatlott tudományosság fölemelésére Alkuin szerzetest, azon iskola diszét, kora legnagyobb tudósát. Alkuin az alázatos szerpap, (Diaconus humilis levita) ki soha nagyobb méltóságot el nem fogadott, lett nagy Károly tanácsadója, tanítója és barátja. Ő neki köszönte

*) Fönvan ezen fölötte nevezetes könyvtár egykoru leirása Alkuintól, annak elüljárójától, ennek: Poëma de Pontificibus et Sanctis Ecclesiae Eboracensis de 1525—1561. (Alcuini Opp. II. 257.) czimű munkájában, ugyanott 1430—52 a tanterv rövid átnézete az ottani iskolánál a nyolczadik században.

legfőképen alapitását vagy uj életrehozását a főiskola (schola Palatina), melyben Károly maga, gyermekei és az ország nagyjai Alkuintól oktatást vettek. Később visszavonult a hires tanító tourszi zárdájába, hová minden- különösen Németországból tanonczok özönlöttek hozzá. Minden tudományban oktatást adott itt, és sok iratot szerzett; szerzeteseinek kellett őt a tanításban gyámolitani, egyuttal a könyveket szorgalmasan leirni, melyeket a yorki gazdag könyvtárból hozatott, s maga gondosan átnézett, nehogy hibák csusszanak bele. Munkásságát Károlynál Varnefrid Pál longobard tudós, előbb szerpap, utóbb Montecassinóban szerzetes gyámolitá, és Aniani Benedek tudós apát, a francziaországi igen elhanyatlott kolostorok nagy reformatora. Ezen tudományos buzgalom nagy Károly által élesztve és ápolva hamar meghozta gyümölcseit. Károly maga is szorgalmasan tanult; asztalánál történelmi könyveket és a régi királyok tetteit olvastatta, különösen szerette Ágoston munkáját: Az Isten országáról (de Civitate Dei *), bizonynyal egy nagy fejedelemnek legméltóbb olvasmánya. Igen jelentékeny könyvtárt is szerzett magának, amiben leginkább barátja Hildebald kölni érsek volt a legjobb művek szép leiratása által segitségére **). Udva-

*) Egykor azon óhajtását nyilvanitá: „oh bár csak egy tuczat oly férfiuval birnék, mint Ágoston és Jeromos.“ E nyilatkozatra Alkuin azt mondá: „Az ég és föld Urának csak két ily férfia volt, és neked egy egész tuczat kellene.“ Monachi Sangall, Gesta Caroli. M. 1. 9.

**) A darmstadti udvari könyvtárban jelenleg is kitünő számu fontos kézirat van, melyek Hildebald rendöletére a karolingek korának szép vonásaival irattak, s oly könnyen olvashatók, mint akármely napjainkban nyomatott könyv. Károly maga küldte meg barátjának Adorján pápának a zsoltárok könyvét egészen arany betükkel irva (jelenleg a bécsi csász. udvari könyvtárban van); St. Gallenban is van ily arany betükkel irt zsoltárkönyv a karolingek idejéből; a négy evan-

rában szinte Akademia képződött, melyben az egyes tudósoknak saját nevök volt, Károlynak p. o. David király, mellette Homer Angilbert (a király veje), Flakkus maga Alkuin, Nathanael, Antonius vagy Augustus s. a. t. *). Legjelesebb tudósait a tekintélyes egyházak püspökeivé tette, igy lett lyoni püspökké a norikumi Leidrad, orleanszi püspökké Theodulf Itáliából; a tanyulmányozás tüzelésére némelykor hittani kérdéseket terjesztett a püspökök elé, és kérte azok megfejtését. Ezenfölül a birodalombeli egyházak számára megküldé az ó és uj szövetség hibátlan másolatait, Varnefried Pál által pedig templomi használatra a régi egyházi atyák beszédeinek gyüjteményét rendezteté. Mig az udvar és papság képezéséről ekép gondoskodott, a népről sem feledkezett meg; a püspöki egyházak és kolostorok mellett iskolákat emeltetett **), s igy a jótékony intézvényt, mely Rómában s Britannia- és Irlandban már régóta fönállt, a nagy Frankbirodalomba is átültette. A tanítás dij nélkül történt. Az iskolák egészen papok vagy szerzetesek kormányzása alatt állták s folyvást szilárd alapjaul szolgáltak a tudományos képezés előhaladásának nyugaton.

gelium diszteljes kézirata a hires sz. Emeran szerzetnél Regensburgban szintén egészen aranybetükkel volt irva (most a müncheni kir. udvari könyvtárban).

*) Vesd össze e tárgyban Philip G. előterjesztését: Karl der Grosse im Kreise der Gelehrten (die feierliche Sitzung der kais. Akademie der Wissenschaften am 30. Mai 1855. Wien 1855. S. 175—223, és Bähr F. Geschichte der römischen Literatur im karolingischen Zeitalter (Karlsruhe 1840) §. 1. —ugyan annak: Festprogramm der Universität zu Heidelberg, 22. November 1855.

**) „Ut Scholae legentium puerorum fiant, psalmos, notas, cantus, computum grammaticum per singula monasteria vel Episcopia, et libros catholicos bene emendatos.“ Capitulare Caroli M. a. 789. n. 71. (Pertz Leg I. 65. cf. 160.). Ugyan akkor

61. §. A római császárság visszaállitása, az uj császárság eszméje.

Nagy Károly nevéhez még egy nagy fontosságu esemény is csatlakozik, a császárságnak a pápa által visszaállitása nyugaton.

A nyolczadik század végén Rómában ellenséges párt alakult Adorján utódja III. Leo pápa ellen (795—816 e.), mely őt a templomban erőszakosan megrohanta és igen bántalmazta. Sikerült a pápának fogságukból kimenekülni, mire Károly királyhoz, a római egyház védurához futott, ki épen Paderbornnál táborozott, hol is tiszteletteljes fogadtatásban részesült. Elleneinek sulyos vádjai követték őt. A király ótalma alatt visszatért Leo p. Rómába, és mindenütt mint az Apostol (Péter) a legnagyobb tisztelettel fogadtatott. Rómában szent Péter templomában a pápa ellen emelt panaszok miatt az érsekek, püspökök és apátok nagy gyülekezete ült össze, melyben Károly is részt vett a római és frank országnagyokkal együtt. Az érsekek, püspökök és apátok egyhangulag kijelentették, hogy ők ez ügyben nem biráskodhatnak, mert közös főnökük fölött itéletet mondani a régi szokásokkal nem fér össze *). Erre

---

főbb iskolákat is rendelt, miként ez a birodalom püspökei és apátjaihoz intézett hires köriratból kitetszik, mely e czim alatt létezik: ad Baugulfum abbatem Fuldensem Pertz Leg I. 52—53.

*) Universi Archiepiscopi et Episcopi et Abbates unanimiter audientes dixerunt: „Nos sedem Apostolicam, quae est caput omnium Dei Ecclesiarum judicare non audemus. Nam ab ipsa nos omnes et Vicario suo (pápa) judicamur; ipsa autem a nemine judicatur, quemadmodum et antiquitus mos fuit. Sed sicut ipse summus Pontifex censuerit, canonice obediemus." Anastas. in Vita Leonis III. apud Murat. Scriptor. Rerum Ital. T. III. P. I. p. 199. A pápa által letett tisztító-eskü olvasható Pertz-nél Leg. T. II. p. 15.

a pápa fölemelkedett, s az egész gyülekezet előtt önkényt esküt tett, hogy lelkismerete a ráfogott vétségektől egészen ártatlannak mondja őt az Isten szine előtt. Igy végződött a tárgyalás Isten örvendetes dicsérete közt.

Ez kevéssel Karácson előtt történt. Karácson napján (800 e.) Károly király sz. Péter templomában az ünnepélyes isteni tiszteleten megjelent, s midőn imádságából szent Péter sirjától fölkelt, Leo p. érsekek- püspökök- és apátoktól környezve elébe lépett, s a császári koronát fejére tette. Az összegyült nép hangos örömriadással kiáltá: Károlynak, a jámbor, Istentől megkoronáztatott nagy, békeszerető római császárnak üdvet és győzelmet!“ Ezután a pápa császárnak kente őt; jelen volt fiát Pipint pedig atyja kivánatára királynak. Isteniszolgálat után Károly mint császár a hódolatot fogadta el, s előbbi czimét: „Patricius Romanorum“ evvel váltá föl: Imperator et Augustus, mire aztán szent Péternek gazdag ajándékokat áldozott.

A császári méltóság ezen adományozása nem a konstantinápolyi császárság átruházása volt, mintha a keleti császárok az ő méltóságukat az uj császár miatt elvesztették volna. A konstantinápolyi császárokat a pápa, valamint Nagy Károly és utódjai is mindenkor császároknak tekintették, ugy hogy eddigi tekintélyök az ujabb intézkedés által legkevesbé se csorbuljon. Valamint egykor a negyedik és ötödik században két császár volt, egyik nyugaton a másik keleten, a nélkül hogy a császári név és rang ez által rövidséget szenvedett volna, ugy lehetett ez, és kellett is lennie most ujolag.

Hanem ezen átruházás még sem egyedül a több mint 300 e. előtt (576 év) megszünt régi római császárságnak egyszerű föléleszése volt nyugaton. Mert az uj császárságnak sem régi területe, sem székvárosa, sem régi eredete

és jogai nem voltak meg, s különösen egészen más eszme szolgált neki alapul.

Az uj császárságot az Isten adta a pápa keze által*); a pápa belátása szerént a legméltóbbat választá ki e méltóságra, ugy még is, hogy méltányos hálából mindig Nagy Károly családjánál maradt, mig csak abban alkalmas fejedelem találkozott. A választottnak személyesen kellett Rómába menni, hogy ott a pápa által császárnak koronáztassék, csak is ezen időtől fogva illette őt a „római császár“ czim. Ennek természetes következménye volt az, hogy ha a császári méltóságot többen akarták elnyerni, az eldöntés joga egyedül a pápát illesse. Aminek későbbi időben az a rosz következménye lett, hogy az oly fejedelmek, kik örömest lettek volna császárrá, a törvényes pápánál pedig arra kilátásuk nem volt, hogy vágyokat elérjék, szakadár ellen pápát tettek, ki által aztán magukat császárnak koronáztatták, azért voltak épen a tizenegyedik századtól kezdve a szakadások és ellen pápák oly gyakoriak Rómában.

A császárnak magas föladata volt, hogy a katholika és különösen a római egyháznak védnöke legyen. Valamint a frank királyoknak az előtt, mint Romanorum Patriciusoknak kötelességök volt világi hatalmukkal a római pápát és egyházat minden jogsértés ellen megvédni, ugy most ebből egy oly védnök nagyszerü eszméje fejlődött ki, ki a védnökséget az egész kath. egyházra kiterjessze. E védnökség gyakorlására lőn az uj császár behozva. Minthogy pedig az Urnak szavai szerént, a kathol. egyház szent Péteren és annak törvényes utódain van alapitva, a csá-

---

*) Ezek II. Lajos császár világos szavai (Baron. Annal. a. 871 n. 54.). Azért Károly is igy nevezi magát későbbi törvényeiben: „Imperator a Deo coronatus“, vagy „divino nutu coronatus.“ (Pertz. Leg. I. 83. 128. — 140. 145. 150.)

szárnak mindenekelőtt a római egyház védnökének kelle lennie *). Azontul oltalmaznia kellett a császárnak az egyházat egész kiterjedésében külről a hitetlenek ellen, kik annak határait fenyegették; azokat tehát meghóditania és téritenie kellett, hogy lassanként a császár hatalma és befolyása által a bárbár népek mind az evangelium hivői elfogadására, ez által erkölcsiség és müveltségre, az egész világnak szeretet és igazságbani nagyszerü egyességébe vezettessenek. Belül pedig főkép az egyes egyházak jogait, az özvegyeket és árvákat meg a zarándokokat vette a császár különösen oltalma alá, s minden alattvalóját kötelezte, hogy az Isten szolgálatában állapotához képest éljen **). A császár ilyetén eszményi állása hozta magával, hogy a császári méltóságnak saját földterülete nem volt, sőt inkább ilyent eleve föltételezett. Minél nagyobb volt valakinek birtoka és hatalma, mikor a császári méltóságra fölemeltetett, annál hathatósabban tudta magas föladatát betölteni, s az egyház sikeres védelmét minden oldalról biztositani. Azért lőn a császári méltóságra legelsőben is

---

*) Innen van a Károly császár st. galleni régi életirásában a kilenczedik századból a jellemző kifejezés: „ipsum (Carolum) pronunciavit (P. Leo) Imperatorem defensoremque Ecclesiae Romanae“ L. 26. (Pertz J. II. p. 743.). Mihelyt tehát a császár az egyház védnökéből annak ellensége lett, magát a császárság eszméjét is lerontotta, ily esetben tehát a letétel is bekövetkezhetett. Ezen letétel azonban nem foglalta magában az őt más jog czimnél fogva illető saját országának elvesztését is.

**) Lásd a császári hódolateskűt, melyet Károly kivánt, melyben a magyarázati pontokban mondatik: „Ut sanctis Ecclesiis Dei, neque viduis, neque orphanis, neque peregrinis fraudem vel rapinam vel aliquid injuriae quis facere praesumat, quia ipse D. Imperator post Domini et sanctorum ejus, eorum et protector et defensor esse constitutus est.“ Capitulare Aquisgran. a. 802. n. 5. (Pertz. Leg. I. 91.)

a hatalmas Károly fölemelve, azután utódai közől azok, kiktől hathatós oltalmat leginkább lehetett várni. E viszonynál fogva a pápai székre nézve természetesen igen fontos, csaknem szükséges volt, hogy Felsőolaszország a császár birtokában legyen, hogy igy mint szomszéd segitségre mindig készen álljon, azért e körülmény a császári méltóság adományozására mindig nagy befolyással volt*). Egyébiránt a császár minden többi nyugati fejedelemnél magasabb rangon állt, anélkül azonban, hogy ez által azok fölségi jogaik korlátoltattak volna. A császár viszonya a pápa, mint az egyházi birodalom ura iránt következőleg volt rendezve. Az egyházi birodalom minden alattvalója halál büntetés alatt a pápának, az ő hivatalnokainak (ducibus) és biráinak engedelmességgel és tisztelettel tartozott. A pápának mindenekelőtt arra kellett fölügyelni, valjon mindenki a törvények szerint él-e, a kihágásokat pedig fenyítenie kellett. Ha a pápa ereje erre elégséges nem volt, a császári küldötteknek kellett őt gyámolítani. A pápa szabad választását azok által, akik erre régi szokás szerént jogositva voltak, valamint az egyház összes birtokát minden jogtalan beavatkozás ellen a császárnak kellett biztosítani. A rómaiak e pontokra eskü alatt köteleztettek, még

*) Szolgáljon e viszony bővebb fölvilágositására a következő is. Mivel a püspököknek és apátoknak hivataluk szelleme, valamint az egyházi és birodalmi törvények a vérontást tiltották, s nekik sem a fegyverviselést, sem a hadakozást megnem engedték, ami pedig azon korban a jogok védelmére gyakran szükséges volt, ügyvédeket (advocatus) kellett nekik tartaniok jóravaló becsűletes férfiakat, kik jó akarattal birtak az igazság kiszolgáltatására, és saját jószáguk is volt a püspökség vagy apátság közelében (Caroli M. Capitulare. Aquisgran. a. 813. n. 14. Pertznél Leg. I. 188—89.) Hasonló viszonyban élt a császár a római egyházzal, minden többi egyház lelki anyjával, azért hasonló tulajdonok a császárban is megkivántattak.

pedig ugy, hogy a császárnak tett eskü a pápa iránti első hódolat-eskünek rövidséget ne okozzon (salva fide quam repromisi Domino Apostolico) *). Eképen tehát a kereszténység két legfőbb hatalma közötti viszony az eskü szent köteléke által volt megerősitve, a császár és pápa esküje, valamint a népnek is kettős esküje által.

A kor mélyebb gondolkozásu férfiai a császár fönségét még inkább szellem-eszményi módon fogták föl. Ezek azt mondák Károly császárnak, hogy neki hivatalánál fogva kötelessége mindazt tudni és igazságos határozatok és intelmek által hirdetni, ami Isten előtt kedves, kötelessége az egész nép javát erő és bölcseség által előmozdítani, különösen a szorongatottakat atyai oltalmával födözni **). Nagy Károly császár ily tettgazdag élet után 814 év Jan. 28-án halt meg, mely napon őt némely vidékeken szentnek is tisztelik ***).

62. §. A képharcz és régi keresztény művészet.

Még nyugaton nagy férfiak ezredéves legnagyobb fontosságu intézvények alapját eképen rakogatták, keleten több mint száz éves harcz keletkezett, a görög császárok által szándékosan előidézve és makacsul folytatva, mely a keresztény művészetet végenyészettel fenyegette. A mű-

---

*) Igy határozza meg e viszonyt Lothar császár rendelvénye 824 évről. (Pertz Leg. I. 239—40.).

**) Alcuini epist. ad Carol. praefixa libris de fide S. Trinitatis. „Principem populi Christiani cuncta scire et praedicare, quae Deo placeant, necesse esse, notissimum est. Neque enim quemquam magis decet, vel meliora nosse vel plura, quam Imperatorem, dum dignitas Imperialis a Deo ordinata ad nihil aliud exaltata esse videtur, nisi populo praeesse et prodesse“.

***) L. Nagy Károlról főkép Philips G. „Deutsche Geschichte“ II. Bd. Berlin 1834.

vészet gyöngéd növény, mely minden népnél a religio talaján fejlődött ki, és érte el szép virágzását, s csak onnan terjedt ki az élet egyéb téreire. A görög császárok nyers erőszakkal akarták e talajától megfosztani, a római pápák fönséges hivataluk egész erejével szegültek e törekvésnek ellen, s ez által a keresztény müvészetet megmentették. Keleten, ameddig a császár hatalma elért, minden vallási kép ellen valóságos irtóharcz folyt, amiért is az uj tévtan követői ikonoklasták-nak, (képdulók tulajdonkép képrombolók *εικον* és *κλαζω*) neveztettek.

A keresztény egyház a művészet ápolását régi időktől fogva körébe vonta. A való és jónak a szépben kellett megtestesülni, s az embert igy érzéki alak által a láthatóról a láthatatlanhoz fölemelni. Kezdetben azonban nagy vigyázatra volt szükség, hogy a művészettel a bálványok ősrégi pogányimádása az egyházba be ne csusszék. Ez okból találjuk az egyházban a művészet lassankínti és fokozatos fejlesztését. A művészet arra való, hogy a legfőbb eszméknek kifejezésűl szolgáljon, azokat élessze és foganatra segítse. Ez különféleképp történhetik. Azért is a keresztény művészetnek elsőben jelképes és példázatos jelleme volt, ekkor a legjelentékenyebb tárgyak, miket alkotott, voltak: a horgony (remény), lant (sz. öröm), pálma (győzelem), olajág (béke), kakas (ébrékenység bünbánat), phőnix (feltámodás), hajó (az egyház), hal (*ιχθυς* Jezus Krisztus, Istenfia, Világ Megváltója), galamb (a Szentlélek jelképe), bárány és jó pásztor (Krisztus), végre a kereszt (megváltás) *). Ezután már a negyedik századtól fogva

---

*) Ily jelképeket igen sürüen találnak a római katakombákban, hol a második és harmadik századbeli jelképek ama kor symbolikáját, részben történeti képekben is, mint p. Jónás, a három ifju a tűzes kemenczében, még most is szembetünővé teszik; alexandriai Kelemen bizonyitása szerént (a második században) keleten is szokásban voltak.

sürüen következett az ó szövetségből vett történeti események ábrázolása, melyek szintén példázati (előképleti) jellemmel birtak, például Ábel, Ábrahám áldozata, Mózses, amint a sziklát vesszejével megüti s abból vizet csorgat ki, Jónás története (példázati vonatkozása miatt Krisztus föltámodására). Illés próféta (Krisztus menybemenetelének jelképe), átvonulás a vörös tengeren (a keresztség jelképe). Ehhez más, az ó szövetségből vett tanulságos történeti mozzanatok járultak p. o. ősatyáink bűnesete, a törvények kiadása Mózses által, Dániel az oroszlánveremben, a három ifju a tüzes kemenczében. Sz. Paulin nólai püspök Campaniában leirja az ötödik század elején az ő uj templomát, melyet minden oldalán az ó és uj szövetség történetéből vett ábrázolatokkal rajzoltatott ki, hogy a hivő nép, mely netán irni nem tud, ezen történetekből tanuljon és épülést merítsen. Hasonlókép III. Sixtus pápa is ilyen falrajzokkal ékesíté a római nagy Máriatemplomot. Ugyanazon okból nagy szent Gergely pápa is Italia- és Galliában a templomképek mellett nagyon buzgott *). Olaszországból, neveze-

*) Nagy Gergely pápának szavai remekül földerítik a régi egyház gondolkozását e tárgyban: „In locis venerabilibus Sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit. Et quidem quia eas adorari vetuisses (egy püspökhöz intézi szavait) omnino laudavimus, fregisse reprehendimus. Aliud est enim picturam adorare, aliud per picturae historiam, quid sit adorandum, addiscere. Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis (műveletlenek) praestat pictura cernentibus; quia in ipsa etiam ignorantes vident, quid sequi debeant, in ipsa legunt, qui literas nesciunt. Unde et praecipue gentibus pro lectione pictura est.“ (S. Greg. M. lib. 11. ep. 13.) „Idcirco enim pictura in Ecclesiis adhibetur, ut hi, qui literas nesciunt, saltem in parietibus videndo legant, quae legere in codicibus non valent.“ (S. Greg. M. lib. 9. ep. 105.) „Scio quod imaginem Salvatoris nostri non ideo petis (irja egy másiknak), ut quasi Deum colas, sed ob recordationem filii Dei, in eius amore recalescas, cuius te imaginem videre desideras.

tesen Rómából, a hetedik században, főkép a tudós szerzetes Biszkop Benedek által Angliába plántáltattak át a képek, s használtattak a templomok ékesítésére, innen a kereszténységgel együtt Németországba mentek át. A művészet további fokozatát jelzik Krisztus, az apostolok, különösen Péter és Pál s a boldogságos szüz Máriának képei, melyek egy időben (s pedig elsőbb mint rajzolt képek, nem mint szobrok) jöttek egyházi használatba, midőn már a pogány fölfogásnak minden veszélye eltünt, amiért is nem mindenütt lehetett azokat egyszerre behozni..Ezen folyamat a keresztény művészetre igen kedvező volt, mert ez által a művészek a Krisztus, a boldogságos szüz Mária és apostolok képeinek előállításában nem voltak bizonyos történetileg ismeretes vonásokra szorítva mint az arczképfestők, hanem a művészi képzelődés az eszményi alakok képezésében egészen szabadon fejlődhetett. Ez által a hatodik század óta a festészet legtökéletesebb nemére, a vallás-történeti festészetre annak egész kiterjedése szerént megvolt a lehetség és ösztön, minthogy ez időben a Krisztus élete és kinszenvedésének eddig érintetlen titkai is a művészi ábrázolás körébe vonattak az érzéki és szellemi szemek számára. A byzanti birodalomban ugyanazon fejlődés-menet szerént haladt a keresztény művészet, hanem lassabban és kevesebbé szabadon. Krisztus és Mária képei jobban stereotyp alakot öltöttek, melyet hagyományozottnak és változhatlannak tartottak *). A Krisztus élete és szenvedéséből vett művészi ábrázolások ott csak a kilen-

Et nos quidem non quasi ante divinitatem, ante illam prosternimur, sed illum adoramus, quem per imaginem aut natum aut passum sed et in throno sedentem recordamur.“ (S. Gerg. M. lib. 9. ep. 52.).

*) A mi vidékeinken is gyakran találhatók regi byzanti Krisztus és Mária képek, melyek egyformaságuk által eredetöket eléggé mutatják, főkép szökevény görögök vagy jámbor zarándokok és keresztcsek által jutottak hozzánk.

czedik században kezdődtek. Mind a mellett is kelet jelentőségét a későbbi művészet fény fejlődésére nézve nem kell értékén alul becsülni. A byzanti birodalom mintegy kincstár volt, melyben a régi művészet emlékei nagy menynyiségben és gazdag sokoldaluságban őriztettek, melyek később nyugatnak a szép alak mintaiul szolgáltak. Mert nyugaton a teremtő szellem nyilatkozott hatalmasabban a művészetben, keleten a külalak volt szebb.

Egy nyers tudatlan harczos, izauri Leo, kit az akkori idők változékony szerencséje a konstantinápolyi császári trónra emelt, a muhamedánok iránti tekintetből, kik a vallási képeket mint megannyi bálványokat gyülölték, eltökélte magát, hogy a képtiszteletet birodalmában elnyomja, és a vallási képeket mind megsemmisíti. 726 és 728 évben bocsátá ki a rendöleteket, melyekben a képeket lassan lassan eltiltá. Az ország katholikusai azonban a képeket átadni nem akarták; megmutatták a különbséget a tisztelet között, melyet a képek iránt mutattak, és az imádás között, mely egyedül az Istent illeti, azt is bevitatták, hogy a tisztelet vagy gyalázat, melyet valaki a kép iránt mutat, mélyen az emberi természetben fekvő felfogás szerént mindig arra vonatkozik, kit a kép ábrázol. A római pápák, II. és III. Gergely, védték a görög birodalombeli katholikusokat a császárhoz tett erélyes előterjesztések által, hogy alattvalóit hitök és istentiszteletökben ne háborgassa. Hanem mind hasztalan volt. A pápa és püspökök védokaira a császár erőszakkal felelt, a képeket mindenütt szétrombolták és elégették, a templomok falfestményeit fehérre meszelték, a képkedvelőket bebörtönözték, megölték vagy bénitották, a konstantinapolyi patriárkát letették. A római pápát halállal fenyegették, hanem a nép megvédte őt, miként ő a hitet. A római zsinatban (732 év) a kép ellenzőket mind egyházi átok alá vetették. A császár azzal állt boszut, hogy a római egyház javainak egy részét erőszakkal elfog-

lalta. A pápa föláldozta a javakat, és megőrizte a hitet s megmentette a művészetet.

Leo fia és utódja Kopronym Konstantin a képtisztelőket vérengző kegyetlenséggel üldözte; kinpad, bénitás, ostorozás és kivégzés lőn leginkább a szerzetesek ellen alkalmazva, sok kolostort könyvtáraikkal együtt fölégettek; a festészetet gyalázatos pogány mesterségnek bélyegezték, s a képek rajzolását legkeményebben megtiltották. A pápák lettek ezentul az üldözött művészek menedékei, végre a nagy I. Adorján p. Irene császárnénál kieszközölte a szabadságot egy közönséges zsinat megtarthatására, mely is a nicaeai második közzsinat lőn (787 év), melyben a pápai követek elnöklete alatt következő hiteles határozat hozatott ez ügyben: „az egyház mindenkor az áthagyományozott tanitmányhoz ragaszkodik, melyet a Szentlélek által meghamisitlanul őriz; ennek következtében nyilvánítja, hogy a kereszt, valamint a Krisztus és szentek képei a templomban és egyebütt is alkalmazhatók; a képeket bizonyos módon tisztelni is lehet, soha sem szabad azonban imádni, ami ellen az egyház ünnepélyesen tiltakozik“. Ezen határozat a kath. egyház változhatatlan szabályát képezi egész a mai napig, miként az egyház határozatai mindenkor szilárdan fönmaradnak a világ végeig. Most hosszabb ideig tartó béke állt be, mig a kilenczedik században (815 év) örmény Leo császár alatt ujabb heves üldözés nem tört ki a képtisztelők ellen, mely utódjai alatt is tartott. Végre 842 évben Theodora császárné a nicaeai határozat alapján az egyháznak békét adott. A keresztény művészet számára a talaj a fáradhatlanul küzdő pápák és elvérzett vértanuk érdeme által meglőn mentve. Nyugaton nagy Károly császár kételyeit a képtiszteletre nézve Adorján pápa saját irása által alaposan eloszlatta, ugy hogy a keresztény művészet fejlődése a keleti vitatárgy visszahatása által nyugatra, semmikép sem lőn föntartóztatva.

63. §. A római császárság jelentősége a népek művelése és megteritésére nézve a kilenczedik században.

A császári korona mindaddig nagy Károly házában maradt, mig abban derék sarjadék találkozott. Károly után fia a jámbor Lajos (Pius) következett (814—40 év), jó szivű de gyönge fejedelem, kinek gyöngesége mind magának mind a birodalomnak sok bajt okozott. Utána fia Lothár következett (840—53 év), ki napjait önkényt kolostorban töltötte; ezután második Lajos (855—76 év); ezután kopasz Károly (876—81 év) a művészetek ės tudományok kitünő barátja. Végre vastag Károly (881—87 év), ki még egyszer az egész karolingi birodalmat egyesíté kormánybotja alatt, utóljára azonban alkalmatlan volta miatt letétetett (888 év).

Jámbor Lajos császár egészen nagy atyjának nyomain járt, ámbár annak szellem erejével távolról sem birt. Főtörekvése az Isten egyházának oltalmazására, a szolgáit megillető tiszteletre, alattvalói iránti igazságosságra és azok békeségére volt irányozva*). Azért legelőször is azon volt minden buzgalommal, hogy az egyházirend erkölcsileg fölemelkedjék. E végett 816 évben az ő intézkedéséből a birodalom összes püspökeinek közzsinata tartatott meg Aachenban, hol pápai beleegyezéssel a régi egyházi rendölvényekből a legfontosabb szabványok kiszemeltettek, a püspökök által mind egy egyházi törvénykönyvbe

*) Ezt maga Lajos császár mondja igy ki a birodalomra nézve oly nagyon fontos „Capitularia Aquisgran.“-ban 825 évről, melyről Pertz az uj kiadó megjegyzi: „Capitula haec vere fundamenta juris publici, quod in imperio nostra usque tempora viguit.“ (Pertz. Leg. I. p. 243. cf. p. 242.)

foglaltattak, s a püspöki egyházak összes papjainak már nagy Károly alatt behozott közös (kánonszerű) életmódja zárdai módon szabályoztatott, és nekik komolyan meghagyatott. Hasonlag gyültek össze Aachenban egy évvel utóbb az apátok, hogy a zárdák szükséges reformját eszközöljék. Egyhangulag elhatározták, hogy szent Benedek szabályait teljes régi szigorában többrendbeli fölvilágosító toldalékkal megint visszaállítják. A hires aniani Benedek apát volt a gyülekezet lelke, ő lőn megbizva, hogy a határozatok pontos végrehajtására ügyeljen. E nehéz föladatban egészen a nagy rendalapító szellemében jártel, a jelesebb kolostorokat meglátogatta, a reformot mindenütt behozta, és ez által a birodalom valamennyi kolostora közt oly egységet és egyformaságot hozott létre, hogy azok mind egy egyesületet képeztek, aminek aztán igen üdvös következményei lettek.

Déli-Németországban mindnyája közől kitünt Sz. Gallen, sok közel és távol kolostor tudományos középpontja, milyenek voltak Reichenau, egy másík szigeten a bodámi tóban Kempten, Pfeffers, Disentis és Bobbio. Itt a latin mellett a görög és német nyelv is, a régi klassikusok tanulmányozása, költészet és ékesszólás, zene és képző művészet buzgón műveltettek. A zenében, mire e kolostor jámbor szerzetesei Rómából kaptak ösztönt, koruk legnagyobb mesterei voltak, dallamaikat egész Europában énekelték. Némelyek leginkább könyvek leirásával foglalkoztak *), melyeket e czélra messziről, Olasz és Fran-

*) Arxi Ildefons, az alapos történetbuvár joggal állítja: „A szolgálatot, melyet a kolostorok a könyvirás által a világnak tettek, soha se lehet eléggé méltányolni. Mert ha a Szentirásból, a szentatyák, történetirók, római és görögirók munkáiból oly sok példányt le nem irtak volna, a régiek könyvei, s azokkal minden emberi tudás bizonyosan elveszett, s az emberiség a legnagyobb tudatlanság és vadságba esett volna.“

cziaországból hozattak s a legnagyobb szorgalommal másoltak le *), ugy hogy a kolostor könyvtára nemsokára 400 irott kötetet számlált, azon időben, midőn a hosszadalmas és fáradságos másolás volt a könyvterjesztés egyetlen eszköze, rendkivül nagy kincs **); már akkor csinos földképeket és csillagászati táblákat is csináltak. A legjobb kéziratokat drága, legfinomabb és ékesebb parányfestményekkel diszítették. A kolostor két iskolát tartott, egyet a leendő szerzetesek, másikat a világiak számára, mindkettőben szigoru volt a fegyelem, mikhez a tizedik században még egy nemesi Akademia járult. Olvasták és fejtegették ebben Aristotelest és Platót, Sophoklest, Cicerót, Virgilt, Ovidot, Lucant, Terentiust, Liviust, Sallustot és egyebeket; különös szorgalmat forditottak a német nyelvnek, mint irói nyelvnek kiművelésére, miben a szakértők bizonyítása szerént a 9, 10 és 11. század folytán nagyot lenditettek, minthogy sok fogalom kifejezésére előbb még a nevet kellett föltalálni, s a szavakra az alak első szilárd meghatározását kigondolni. Jeles tanitók egész sora ékesíté e kolostort

---

Hasonlókép nyilatkozik Bähr Kár. Bód. is a jeles irodalom történetész: „Tagadhatlan, hogy mi a legfontosabb irók értékes kéziratainak nagy részét ezen környülménynek köszönjük, melyek eképen a kolostorok és alapítók által eszközlött másolatokban tartattak fön számunkra.

*) A kolostorban volt egy különös iroda (scriptorium); itt lehetett naponkint reggeli két órától, midőn az éjféli istenitisztelet elvégződött, napkeltéig a legtudományosabb férfiakat együtt találni, rendesen azzal el foglalva, hogy a kéziratokat összevessék, s a netán belecsuszott hibákat kijavítsák. Ilyen éjjeli fáradozásoknak köszönjük ma a régiek munkáinak hibátlan kiadásait.

**) Mégitélhetjük ezt bizonyos egyetlen kézirat árából, melyért akkor 200 birkát, azonfölül öt malter buzát, ugyan annyi rizst és kölest adtak. Egy prédikácziós könyv volt az, melyért az anjoui grófné adta e nagy árt .

a legnehezebb időben, mint p. o. Isó a hires orvos, Notker, ki 900 év körül kora legnagyobb tudósának tartatott, Rapert a történetiró és német költő, Tutilo minden tudományban, ezenfölűl a zenében, épitészet- festészet- és szobrászatban világhirű; Sintram az irás művészetében hasonlíthatlan mester, kinek kézirását egész Németország bámulta; később a négy Ekehard *) és sok más. Azért e kolostor folyvást nagy tekintélyben s több későbbi császár különösen vastag Károly, I. Konrád és nagy Otto kegyében állt, kik azt barátságos látogatásukra méltatták. Sok püspök, apát s más egyházi méltóságviselő lépett ki ez iskolából, köztök különösen a tizedik században sz. Ulrik augsburgi és sz. Konrád konstanczi püspökök.

Közép-Németországra nézve hasonló módon hatott a fuldai zárda, mely első tanítóit Alkuintól a tourszi hires zárdából kapta. Itt képezte magát Rabanus Maurus, egy mainzi előkelő család sarjadéka, s Alkuin minden tudományával fölkészülve tért vissza fuldai zárdájába, hol tizenkét más tanítóval fényes iskolát alapitott. Minden oldalról özönlöttek ide tanvágyó ifjak s a kor legnagyobb férfiai a fuldai iskolából kerültekki; igy a tudós Valafried Strabo reichenaui apát, ki az ő szép költeményeiről, valamint sz. Gallus és Othmár életirásairól dicséretesen ismeretes, Ottfried veiszenburgi szerzetes Elzátziában, ki az ő legrégibb költeménye által német nyelven (Krisztus, a Messiáda egy neme) e nyelvre nézve magának oly nagy érdemet szerzett **),

---

*) Ezen kolostor gazdagságát szép régi kéziratokban most is látja az ember a karlsruhei udvari könyvtárban, hol e kéziratok különösen őriztetnek. Kár hogy belőlök némelyek már korábban elvesztek.

**) E munka legujabb kiadója, a német nyelv körül oly sok érdemü Graff, (Ottfrieds Krist von Graff. Königsberg 1831) azt a német költészetre nézve megbecsülhetlen ujbányának nevezi. Azon nehézségeket, melyekkel egy még egész bárbár

Servatus Lupus ferrieresi apát a klassikai irodalom lelkesült barátja, a király és püspökök tanácsadója. Sok más férfiu, érsekek, püspökök és apátok, kanczellárok, tanácsnokok és birák képeztettek ott; uj kolostorok is alapittattak innen, melyekbe a tudományok szeretete mindjárt kezdetben átplántáltatott, mint p. o. a hirsaui kolostor Schvartzvaldban. Végre a köznép oktatásáról kolostorából kitett szerzetesek által gondoskodott Rabanus Maurus, mint fuldai apát. Midőn pedig (847 év) a mainzi érsekségre emeltetett, nemcsak hogy minden keresztény erényt, különösen felebaráti szeretetet gyakorolt, hanem a tudományokat is a régi szorgalommal pártolta, ugy hogy őt méltán nevezik a német tudományosság atyjának († 856) *). Iskolatársa Haimo, ki vele Fuldában együtt tanitott s később halberstadti püspök lett († 853 év), szintén ily buzgalommal adta magát a tudományokra, és egyháza mellett jeles könyvtárt állitott **). E férfiak s kivülök mások is mindnyájan irtak tudományos munkákat koruk számára. Északi-Németországban, a régi Szászországban maga Lajos alapította a tudományosság ilyetén iskoláját. Az ő kivánata- és meghagyásából a Francziaországban (Amiens mellett) fekvő corvey kolostorból, melyben akkor szigoru szerzetesi

nyelvnek ily nagy, csaknem 15,000 versnyi költeményhez alkalmazásában küzdenie kellett, maga adja tudtul az utókornak Ottfried e költeményéhöz irt latin előszavában, mely olvasható „Lambecii Commentar. de Bibliotheca Caesarea Vindobon. lib. II. c. 5. (p. 423. 26.)“ Graff kiadásában is az előszó után.

*) L. Spengler: Leben des Rabanus Maurus Erzbischofs von Mainz. Regensburg 1856.

**) Egy nyilatkozata jellemzi az ő szellemét: „Abban áll az igazi kincs, hogy a régiek irásait megszerezzük, és azokkal a könyvtárakat megtöltsük; több becsületet szerez, ha az egyház szekrényeiben a könyveket, mintha ládáiban az aranyat halmozzuk föl.

rend uralkodott, egy gyarmat küldetett Szászországba, s nemsokára fölemelkedett a Veser mellett az uj-corvey (vagy a német Corvey) kolostor, melyet Lajos (823 év) gazdag birtokokkal ajándékozott meg. Ezen kolostor volt több évszázadon át Szászország főiskolája egy igen értékes könyvtárral *), egyuttal az északi térítők növeldéje is volt, tehát Észak megtérítésére nézve a legnagyobb fontossággal birt. Itt tanított az iskolában, és prédikált a templomban Ansgar nevü ifju szerzetes, telve Szentlelekkel és alapos tudománynyal **).

Ez volt az isteni gondviselés által Észak apostolaul kitüzve. Félelem és rettegés nélkül ment ő a vad dánokhoz (827 év), s innen mindig tovább nyomult észak felé be egészen Svédországig. Lajos is, az Elba északi részén lakó szászok számára a hamburgi érsekséget alapítá ***). Ansgar érsek lett (832 év), s az érsek palástért (pallium) Rómaba zarándokolt. IV. Gergely pápa apostoli követnek nevezte őt a dánok és svédek, valamint a körüllakó Slávok és egész Észak részére. Később a hamburgi érsekség pápai tekintély által Bremával egyesittetett (858 év), mely időtől fogva az érsekek többnyire Bremában székeltek. Ansgar mint érsek és pápai követ is szorosan sz. Benedek szabálya szerént élt, az evangelium világosságát számtalan

*) Különösen e könyvtárnak köszönjük Tacitus Annales-einek föntartását.

**) Németország ezen három főiskoláján kivül volt akkor már, vagy a legközelebbi időben több más tekintélyes részint püspöki, részint zárdaiskola. p. o. Mainz, Trier, Köln, Hildesheim, Paderborn, Brema és Prün:ban; Francziaországban a sz. Dénesi és sz. Germaini Párisban, Rheims-, Lyon-, Orleans, és Fleury-ban s. a. t. Az egész nagy tudományos életnek a karolingek idejében kimeritő összrajzát adja Bähr Kereszt. Bod.: Geschichte der Römischen Literatur im Karoling. Zeitalter. Karlsruhe 1840.

***) A hildesheimi püspökséget is helyreállitá jámbor Lajos.

akadályok és veszélyek közt terjeszté a keleti tenger vidékén Holstein, Schlesvig, Jűttlandban, a dánok és svédeknél. Megszüntette a rabszolgakereskedést, az érsekség minden jövedelmét jámbor, jótékony czélokra forditotta. Észak megtéritett tartományai számára templomokat, zárdákat, papnöveldéket, iskolákat és könyvtárakat, szegény ápoldákat és kórházakat alapitott. Miután Ansgar a sz. Péter székéhözi hű ragaszkodásban, a messzeterjedt Észak áldására 35 éven át eképen hatott volna, jól kiérdemlett szentség hirében (865 e.) meghalt, s utána kedves tanitványa Rembert a jámbor szerzetes lett hamburg-bremai érsek. Dánia, Norvegia, Izland és Grönland megtérése azonban még csak a tizedik és tizenegyedik században lőn jámbor királyok által végrehajtva. Svédország pedig végre a tizenkettedik században tért meg egészen, és Upsala, a pogányság régi széke, lett a skandinav Észak székhelye (1163 e.).

64. §. A görög szakadály eredete és kitörése.

Mig nyugaton a Krisztushoz tért népek szemei minden oldalról Krisztus látható helytartójára voltak tiszteletteljesen irányozva, a távol keleten a kedélyek lassanként elfordultak tőle, és a következmények nem sokáig késtek. A Krisztus egyházának élő központjától elszakadt kelet mindig mélyebben sülyedt a tunyaság- tudatlanság- és bárbárságba; az Isten egyházának látható fejével egyesült nyugat erőteljesen emelkedett ki a korábbi bárbárság éjjeléből gyorsan fölvirágzó polgárosodásra, tudomány- és művészetre.

Kelet és nyugat már hosszabb idő óta különböző fejlődési irányt vettek, mely leginkább a görögök és rómaiak különböző jelleméből megmagyarázható. A görög nép jel-

leméében három vonás különösen föltünő: annak a szemlélő kutatáshozi szeretete (Plato), a művészet iránti szeretete (innen Görögország nagy remekművei) és az egyéni szabadság iránti szeretete (innen a sok görög köztársaság). Ezen jellemöket a kereszténységben is megtartották; azért a Szentháromság és az Istenfia megtestesülésének megfejthetlen titka körüli mélyebb vizsgálódások mindig keleten fejlődtek ki; a keresztény művészet is ott küzdte nehéz harczát elleneivel, s szerezte meg sok vérontással győzelmét. A szabadság szeretete, mely a görögöknek oly magas fokban volt sajátjok, veszélyes szirtje az egységnek, melynek Krisztus egyházában meglenni kell. Szükséges ez az egység a hitben és szeretetben, s az egységnek Isten által Rómában behelyzett központjához hű ragaszkodás által tartatik fön. Ezen egységet a görög egyház alárendeltségében a kilenczedik század közepeig megőrizte. Egyuttal szabadságát az által bizonyitá be, hogy az élet küljelenségében, a fegyelemben és istenitiszteletben némi sajátságokat fejtett ki, amiben a római pápák által sem volt legkevesbé is akadályozva. Csak miután a konstantinápolyi zsinaton (Concilium Trullanum 692 a.) aképen akarták sajátságaikat érvényesiteni, hogy a római egyház eltérő küljelenségeit egyenesen roszalták és elvetették, következett még be a pápák részéről a szükséges intézkedés ezen elbizakodott tulkapás megzabolázására.

A római egyház, holott a világuralom régi városában a meggondolt akaraterő és gyakorlati értelem minden erre alkalmas föltét alatt fönforgott, legfőbb hatalmát egészen az evangelium nyájas és szelid szellemében gyakorlá. Kötelessége szerént arra használta hatalmát, hogy a hitegységet föntartsa, azért történt oly gyakran, hogy mig a konstantinápolyi patriárkák a görög egyház élén uj eretnekségeket hoztak létre vagy gyámolitottak makacsul, a római pápák mindenkor az isteni igazság mellett tettek

nyilt tanúságot, azért mind halálig bátran harczoltak, mindenektől hódolatot kivántak az Istentől kinyilatkoztatott s az egész egyházba letett igazság iránt, s utóvégre el is érték mindenkor a görög egyházban is. Igy történt ez az arianusi, macedoniánusi, nestorianusi, monophysitai, monotheletai tévtanokkal. A képharczban is a pápák állhatatos törekvésének kellett egyuttal a hit és művészet végdiadalát is lényegesen köszönni. Ők gondoskodtak, hogy a szemlélődő szellem hibákra ne tévedjen, s a szép művészetek legtermékenyebb élettalajukat elne veszitsék. A szabadságot a külalak fejlődésére nézve a görögöknél a pápák soha sem gátolták, és csak akkor mérsékelték némileg, midőn a görög egyház, az egyház többi részének a fejlődés hasonló szabadságát a közös keresztény hitalapon elviselhetlen módon kétségbe vonta.

A görögök korlátlan szabadság-szeretetében azonban igen veszélyes elem rejlett az egyház egységére nézve; csak igen is gyakran lehet a szabadság az egységnek, vagy az egység a szabadságnak kárára, egyedül az egyház bírja isteni szervezetében a kettő egyesítésének titkát. A görög egyházban különféle okok hatottak össze azon veszélyes elem kifejlesztésére. A régte ismert görög hiuság már hosszabb idő óta ápolt titkos neheztelést a miatt, hogy a hitczikkes kérdések hosszu sorában mindig a római pápák döntöttek, hogy a közzsinatok tévtanok miatt konstantinápolyi patriárkákat vajmi gyakran itéltek el és tettek le, római pápát pedig soha sem. Ide járult a bizanczi püspökök becsvágyó törekvése, kik azóta, hogy Konstantinápoly a római birodalom fővárosa lett, mindig nagyobb befolyást nyerni, rangjokat mindig fölebb emelni, s hatalmokat kiebb terjeszteni erőködtek. Igy emelkedtek lassan lassan fokról fokra, mindig fölebb fölebb tolakodtak, a birodalom fővárosában létező székhelyök alapján kelet minden többi patriárkáját alárendelték maguknak, sőt végre nagy Gergely

idejében e czimet: »Patriarcha oecumenicus“ (az az az egész birodalom Patriárkája) vették föl. Nem volt több hátra, minthogy magukat az egyház feje mellé helyezzék. Erre a kilenczedik században jött meg az alkalom. A görög császárok igen zokon vették, midőn a pápa nyugat részére római császárt koronázott, ki a konstantinápolyi (Nova Roma) császárhoz rang és hatalomra egyenlő volt, ugy hogy a nyugati fejedelmek eddigi tiszteletteljes alávetettsége a keleti császár iránt véget ért. Telve kedvetlenséggel a fölmagasztalás miatt, melyet meg akadályozni nem birtak, hasonlót hasonlóval akartak a görög császárok viszonozni, konstantinápolyi patriárkájokat a római pápával egyenlő rang- és hatalomra emelték, s ekép keletnek régi alárendeltsége Róma iránt megszünt. — Alig hogy a képharcz szerencsésen befejeztetett, és utána csak hamar a görög császárok felsőbbsége elismerésének nyugaton minden reménye eltünt, tüstént boszutervök kiviteléhöz fogtak. Ignácz konstantinápolyi patriarkát a méltatlan és kicsapongó III. Mihály császár hiábavaló ürügyek alatt letette, s helyébe titoknokát, az igen tudós de szintoly nagyravágyó Photiust szentöltette föl konstantinápolyi patriarkának (858 e.). A jogellenesen letett Ignácz pátriárka a pápához föllebezett, miként igazhivő elődjei s egyéb keleti patriarkák is ily esetekben kezdet óta tenni szoktak. I. Miklós pápa ovatos erélylyel fogta a letett ártatlan patriarkának pártját s kivánta annak méltóságába visszahelyezését; Photiust a jogtalanul bitorolt államásról letette *). Photius a császár kegyére támaszkodva olyasmit merénylett most, ami eddig hallatlan volt, t. i. a pápát az egyház közösségéből (867 e.)

---

*) Az egyház folytonos tanítása szerént lehetlen, hogy egy püspöki széken két püspök legyen, mindaddig tehát mig Ignácz a törvényes püspök élt, a betolakodottal másképp bánni nem lehetett, mint őt ilyennek kijelenteni és letenni.

kizárta. Azonfölül az egesz nyugati egyház ellen némely vádakat emelt, melyek leginkább a külső fegyelmet illették, csak egyetlen pont érintette a hitet. Photius t: i. tévelyről vádolta a nyugatiakat (latinokat), minthogy ők azt hitték, hogy a Szentlélek az Atyától és Fiutól származik, holott a görög egyház azt mondta, hogy a Szentlélek az Atyától a Fiu által származik. Minthogy a nyugatiak e tanukat a nicaeai hitvallásba egyidő óta már belefoglalták, Photius a hitvallás meghamisitásával is vádolta őket. Ezen fölötte finom vitatárgy, melyben az egyetértés egy kis jó akarat mellett nagyon könnyű lett volna *), adott, némely a fegyelemben előfordult többnyire jelentéktelen különbözésekkel, ürügyet ama szomoru szakadásra, mely a Krisztus egyházának egységétől csaknem egész keletet elszakitá, és egész a mai napig fön áll.

Néhány évvel utóbb, Vazul császár alatt, egy Konstantinápolyban (869 év) tartott közzsinaton a római püspök főnöksége ugyan még egyszer ünnepélyesen elismertetett, Ignácz méltóságába visszahelyheztetett, Photius pedig mint bitorló letétetett. Hanem Ignácz pátriárka halála után, kit az egész egyház szentnek tisztel, a ravasz Photiusnak megint sikerült a patriárkai méltóságot kezére keríteni, sőt Rómában is némi elismertetéshöz jutni. Egy ujabb konstantinápolyi zsinaton (879 év) az utóbbi konstantinápolyi közzsinatot **) elvetette, és magát habozás nélkül a pápával egyenlővé tette. Erre a római pápa Photiust letette és kiközösitette, és ez időtől fogva lőn Photius cselszövényei által a görög szakadásnak utja egyengetve, ámbár csak

*) Azért a kathol. egyház az elszakadt görögöket a ker. szeretet teljes kimélésével nem eretnekeknek, hanem csak szakadároknak nevezi.

**) A szakadár görögök visszaélőleg ezen álzsinatot, melyen Photius „isteninek" (ὁ θεῖος) neveztetik, tartják a nyolczadik közzsinatnak.

kétszáz évvel utóbb lett Caerularius Mihály konstantinápolyi pátriárka vad gyülölete által egészen végrehajtva. A görög egyház azóta, hogy az egyházi egység élő központjától elszakadt, fejlődésében megállapodott, vagy visszaesett; miután Krisztus szelid igáját lerázta, igazságos büntetésűl a császárok, később a török szultánok nehéz igája alá esett. Mind a mellett is azonban az által igen figyelemre méltó, hogy a hitben és alkotmányban (a fönebb emlitett eltérést a Szentlélekrőli tanban és az Isten által behelyezett egyház-főnökség elismerésében leszámitva) megcsontosultsága és merevültsége mellett mind azt meglehetősen hiven megőrizte, ami a kilenczedik században létezett, állandó megczáfolhatlan tanu, a kath. egyház tanitása, szentségei- és alkotmányának régisége mellett.

65. §. A császárság hanyatlása és isméti fölemelése; visszahatás a pápaságra.

Nyugaton a kilenczedik század végén fölötte aggodalmas jelenetek mutatkoztak. A karolingek nemzetsége, melyből Franczia- és Németországok királyaikat nyerték, a pápa a császárokat választotta, már vastag Károlyban mélyen lesülyedt. Ő utána pedig még mélyebben sülyedt; Németországon a tizedik század elején egy gyermek uralkodott, kiben itt Károly nemzetsége kiveszett (911 év); Francziaországban ugyan akkor együgyü Károly uralkodott; utána még néhány más erőtlen fejedelem, mig röst Lajosban nagy Károly nemzetsége itt is kihalt (987 év). Ugyan azon időtájban északról a normannok, keletről a magyarok, délről a szaraczenok rontottak nagy Károly birodalmára, és rablás, öldöklés, gyujtogatás által borzasztó pusztitást tettek. Sok templom és kolostor lerontatott, egész ország-részek elpusztittattak. Benn az országban a királyi hatalom erőtlensége mellett erős nemesi pártok képződtek,

melyek a hűbéreket a mennyire lehetett az egyes családok örökségévé tenni, és hatalmokat mindenkép nagyobbítani törekedtek. Olaszország hasonló bajban nyögött; a császári méltóság ez időben gyakran sokáig üresen maradt, minthogy Karoling nemzetségbeli már nem jelentkezett, csak néhány felső-olaszországi fejdelem törekedett még rá, kik apró vetélytársaik ellen sem voltak képesek magukat védni, arról nem is szólva, hogy a pápát és egyházat oltalmazták volna.

Ezen gonosz viszonyok közt Rómában egy a pápai székre nézve sajátságos fenyegető veszély keletkezett, mely közvetve az egész egyházat érte, minthogy az egyház feje- és alapjának ellenséges megrohanása az egész egyházra nagy veszélyt borit. A római nemesi pártok már nagy Károly idejében heves párttusákra lobbantak; egy ilyen magát III. Leo pápát is erőszakosan megrohanta és sulyosan bántalmazta. Nagy Károly a pártokat erős kézzel tartotta féken; közelebbi utódjai is rajta voltak segélyökkel, hogy jeles pápák választassanak, mint IV. Gergely (827—44 év), IV. Leo (847—55), I. Miklós, a nagy, (858—67 év), II. Adorján (867—72 év). A karolingek növekedő gyöngeségével, kik utóljára sem a pápát oltalmazni, sem a császári koronára egyént adni nem birtak, együtt emelkedett olaszországban a nemzeti hiuság és idegenek gyülölete; ezentul csak Olasz birhassa Olaszországot a császári méltósággal együtt. Igy koronázta meg római császárnak 891 évben V. István pápa Guido spoletoi herczeget. István utódja Formosus a német párttal tartott, s Arnulf német királyt, a karolingek törvénytelen sarjadékát hivta Rómába, s a császári koronát neki adományozta (896 év). Emiatt elkeseredett boszut forralt ellene az olasz párt, melynek élén akkor toskanai Béla (Adalbert) a hatalmas és gazdag őrgróf állt. Formosus pápa halála után 896-ban a nép által választott pápát Béla őrgróf elkergette, s helyébe

VI. Istvánt tette pápává, ki is azonnal a meghalt Formosus pápa fölött holmi itéletet tartott, és holttestét méltatlanul bántalmaztatta.

Ez időtől fogva három párt lép föl Olaszországban, a német, franczia és olasz. A két első változékony szerencsével küzdött Olaszországért, s a császári koronára is törekedett. Az olasz párt pedig azon volt, hogy a pápai széket egészen hatalmába ejtse, a toskánai őrgrófok valóban mindent elkövettek, hogy az egyházi birodalmat mint örökségi jószágot családjokhoz ragadják, vagy legalább is mint a hűbér egy nemét csak azoknak adják, kik hozzájok hiven ragaszkodtak. Hanem a római nemesség más párttöredékei ezt nem akarták engedni. Igy történt, hogy a tizedik század folytán, csaknem a tizenegyediknek közepeig e pártok pápákat erőszakkal behelyeztek, megbuktattak és gyílkoltak. Azok, kiket igy erőszakkal toltak föl sz. Péter székére, néha a nagy méltóságra igen méltatlanok voltak. A leggonoszabb volt az állapot akkor, midőn néhány rosz római nő (az idősb Theodora, és ennek leányai Marozia és Theodora) szeretőjök Béla toskánai őrgróf kegye által az erős angyalvárt Rómában hatalmokba ejtették, s kényök kedvök szerént pápákat tettek *); mint ezt utóbb Alberik is,

*) Ezen szomoru függési viszonyokból vehette eredetét az elcsépelt mese Johanna nő pápáról, ki IV. Leo után († Jul. 17. 855) harmadfélévig ült volna a pápai székben, s azután következett volna III. Benedek. A kilenczedik század közepétől le egész a tizenkettedik századig egyetlen egy ember, se barát, se ellenség nem tud e nő pápáról semmit, holott épen azon időben annyi történet iró volt, kik a római pápákat is pontosan följegyezték, elsőben a tizenkettedik században emlittetik, s az utóbbiak által mindig több csipős vonással czifráztatik, mig végre a kathol. egyház ellenei ily alakban használták föl annak gyalázására, időről időre ujabb hazugságokkal toldván meg. Egyenkint ki lehet mutatni, hogy a 12. századtól fogva miként ragasztottak hozzá a későbbi el-

a Marozia fia, mint Róma zsarnoka szintén tette. Ezuton méltatlanok is, mint III. Sergius, X., XI. és XII. János jutottak föl a pápai méltóságra *). Ilyen pápák alatt lassanként a római papság is sülyedezett, s ha talán a jobbik rész jó pápát választott is, azt vagy csak hamar erőszakosan eltették láb alól az uralkodásra vágyó nemesi pártok, vagy ellen pápát erőszakoltak be, s ez által szakadást idéztek elő. A nép a hosszas pártharczokban a nélkül is igen elvadult. Ezen körülmények közt a római szék fogolyhoz hasonlitott, kit a rablók nagyon gonoszul bántalmaznak és most körülbelől ezer évvel utóbb türnie kell, hogy ellenségei a miatt kigunyolják. És még isépen ez a nagy sze-

---

beszélők uj körülményeket. Háromszáz éven át senki sem tudott róla semmit. Napjainkban még csak az ostoba vak gyülölet tartja fön e mesét; az értelmes történetnyomozás, pártkülönbség nélkül döntő okokkal rég a banya mesék sorába utasitotta azt; t. i. tagadhatlanul be van bizonyitva, hogy IV. Leo után azonnal III. Benedek lépett a pápai székre, tehát a mesés nőpápa harmadféléves kormányának a valóságban semmi tér se marad. Korunk tudományos történetforrás-nyomozását illeti e tekintetben a további érdem, hogy a legjobb és régibb kéziratokból bebizonyitá, hogy sem Marianus Scotus a II. században, sem Gemblours Siegbert, ki a 12. század elején irt, nem tesznek e meséről legkisebb emlitést. (Pertz. Monum. German. histor. Scriptor. T. V. p. 551. T. VI. p. 340. et 470). Pedig épen ez a két történeti kezes férfiu volt az, kiknek tanúságára a mese pártolók főkép támaszkodtak.

*) Különben itt meg kell jegyezni, hogy a legalaposabb és legujabb történeti nyomozások kritikai eredménye szerént cremonai Luitprand, főforrás a 10 századbeli pápaságra nézve, némely közleményeiben gyanus, hogy hamis tudositásokat közlött, s hogy azok által, kik neki föltétlenül hisznek, ama kor sokkal sötetebbnek rajzoltatik, mint valóban volt. Leibnitz és Muratori Gfrőrer és Damberger lényegesen járultak hozzá, hogy ez oldalról a tévedéseket helyreigazitsák, a tulságoskodást fölfödözzék, az igazságot világosságra hozzák.

rencsétlenség, melyből a pápai elsőség oly fényesen visszaemelkedett, holott ily hanyatlásból soha egy álladalom sem tudta volna magát kiszabaditani, a Krisztus egyháza isteni erejének egyik legszebb bizonyitványa. Hanem a császárságnak, mint a pápaság védnökének nagy fontossága is kitünik ebből, mert ezt az egész sajnálatra méltó allapotot egyedűl az idézte elő, hogy oly időben, midőn sokak nézete szerént az erő a joggal egynek tartatott, a római széknek senkie sem volt, ki azt a rosz emberek erőszakoskodása ellen oltalmazta volna. A pápa és a római papság maga nem ragadhatott fegyvert, mert ez hivatala szellemével ellenkezik, és a császár, a római egyház fegyverzett védura, épen akkor hiányzott.

Németországban előbb javultak a körülmények, mint Francziaországban; ott a karolingek kihalása után a frank és szász herczegek nemzetségeiből a nép választása által erőteljes királyok léptek ki. Ezek azonban kezdetben saját országukban a külbátorság és belrend helyreállításával annyira elvoltak foglalva, hogy Olaszországra nem gondolhattak. Elsőben is a nagy I. Otto király vonult, az elnyomottak meghivására, Olaszországba, elnyeré Olaszországot, s nemsokára ezután a császári koronát is (962 év), mely ez idő óta folyvást a németek trónja mellett maradt. Ugyan ő az egyházi viszonyok jobb rendbe hozását is megkisérlette, hanem ebben mivel nem a helyes utat választotta, kevesbbé volt szerencsés. Alatta, valamint utódai II. és III. Otto alatt az állapotok Rómában résznyire jobbak voltak ugyan, de gyökeresen megjavitva nem. Ezen császárok hathatós befolyása által gyakran jó pápák jutottak sz. Péter székébe, mint nevezetesen a tudós II. Sylvester (Gerbert). Most a frazkati (tuskulumi) grófok voltak főképen azok, kik a tizenegyedik század elején a pápai szék betöltését magukhoz ragadták, s azt egészen családjok számára törekedtek lefoglalni. Ez a kárhozatos törekvés akkor érte

el tetőpontját, mikor tuskulumi IX Benedek, egy kicsapongó életű fiatal ember erőszak és megvesztegetés által a pápai székbe emelkedett, és abban csaknem 12 évig (1033—1044 év) föntartá magát. Minthogy egyfelől a római papság jobbik része, másfelől pedig III. Henrik, akkori császár e bajon segiteni akartak, mind a két fél uj pápákat választott, aminek szakadás lett a következménye, ugy hogy egy ideig három pápaság-követelő is volt, kik közől melyik legyen a törvényes pápa, nehéz volt fölismerni. Végre midőn a dolgok egész a legszélsőbb pontig jutottak, az által mentette meg az Isten az ő egyházát, hogy elsőben is III. Henrik császár befolyása által a német püspökségből méltó pápákat nyert, kik aztán a további gyökeres orvoslást önállólag eszközölték. Igy lőn Suidger bambergi püspök 1046 évben pápává II. Kelemen név alatt, utána Poppo, brixeni püspök mint II. Damáz (1048 év); azután Bruno a touli nemes püspök, mint IX. Leo (1049 év); Gébárd eichstädti püspök mint II. Victor (1055 év) *). Most a nagy belátásu pápák hosszu sora, kik a tizenegyedik század közepétől annak végeig leginkább sz. Benedek rendéből választattak, a helyes eszközöket vették használatba a vészteljes bajok teljes elháritására. A római nemesi pártok, kivált a tuskulumi grófok veszélyes hatalma megtöretett, zsarnok váraik szétromboltattak, a megromlott papság javitására üdvös törvények hozattak, és hajtattak egész erélylyel végre; a pápa választás II. Miklós pápa által (1059 év.) ujra szabályoztatott, mi által a bibornokok arra tulnyomó befolyást nyertek, hogy igy a közelebb mult gonosz idők visszatérésétől a szentszék megmentessék.

---

*) Mind ezen pápákról kimeritőleg értekezik Höfler: die deutschen Päpste, Regensburg 1839. Azután különösen IX. Leoról Hunkler, Leo der Neunte und seine Zeit, Mainz 1851.

66. §. A magyarok és slávok megtérése.

Fölötte figyelemre méltó tünemény, mely Istennek az ő egyháza fölötti oltalmát igazán szembetünőleg bizonyitja, hogy ily zavaros időben az egyház minden eretnekségtől, valamint kelet minden további szakadáros törekvéseitől megkiméltetett*). Nem kevesbbé figyelemre méltó körülmény, hogy a népek folytonosan soha nem kevesbülő tisztelettel emelték szemeiket szent Péter székére, melyben a letett legfőbb hatalmat joggal tisztelték, ha mindjárt némelykor e hatalom viselői olyanok voltak is, kik személyesen e tiszteletre épen nem voltak méltók**). Leginkább megérdemli pedig csodálatunkat, hogy ily időben a pogány népek megtérése gyorsan előre haladt, s a megtért népek nagy számban hódoltak a római pápáknak.

Középen a római és görög császári birodalmak közt akkor messze terjedő országok feküdtek, melyeket leginkább sláv népek laktak; csak a régi Pannoniában telepedtek le a 8 századóta a slávok mellett az Ázsiából kijött vadharczias magyarok. E népek a kilenczedik század elején kevés kivétellel még mind pogányok voltak. Csak a horvátok voltak már a hetedik században római hittéritők, és a karinthiaiak (Karinthia- és a szomszédos tartományokban) a nyolczadik században legközelebb Salzburgból jött

*) Igen jellemző, hogy épen az utolsó §-ban rajzolt időben a görögök ismételve megkésérlették a konstantinápolyi patriarka részére erőszakolt előjogok elismerését Rómában pénz által a pápától kieszközleni: L. Luisprandi relatio de legatione constantinopolitana a. 986. n. 62. (Pertz. V. 361.) és Glaber Radulfus lib. IV. c. I.

**) „Cuius (S. Petri) dignitas etiam in indigno haerede non deficit“ mondá már régen az előtt nagy I. Leo pápa.

német hitkövetek által megtéritve *). A többi sláv népek még pogányságban éltek, s a kettős-istenség (dualismus) tanához ragaszkodtak, az az két, fehér és fekete, vagy is jó és rosz istenséget tiszteltek; bálványaikat is több fejjel látták el. E népekhez a kilenczedik és tizedik században két oldalról, Görög- és Németországból jöttek keresztény hitkövetek. Leginkább a három határszéli német püspökség, t. i. a salzburgi, passzaui, és regensburgi voltak e részen a térítés fontos munkájában tevékenyek. Három határvárhoz hasonlitottak azok a szellemi harcz térén, az igazság mellett és a tévely ellen, a müveltség mellett és a barbarság ellen; püspökeik, papjaik és szerzeteseik a kereszt igéjének ereje által egész népeket nyertek meg Krisztus egyházának.

Két görög szerzetes, Cyrill **) és Method, kik Thessalonikából származtak, és magasabb képzettségöket a görög birodalomban nyerték, nyitotta meg a kilenczedik század közepén a téritések sorát a slávoknál, a miért is a slávok apostolainak neveztetnek. Térítési munkájokat a kazarok- és bolgároknál kezdték ***), kiknek fejedelme Bogor Method egy rajza által, mely az utolsó itéletet ábrázolta, annyira megindittatott, hogy Krisztus tanát azonnal

*) A karántánokról Helmold legrégibb slávkronikája vallási állapotukat illetőleg eme szép nyilatkozatot teszi: „Carinthi confines sunt Bavaris, homines divino cultui dediti, nec est ulla gens honestior, et in cultu Dei et Sacerdotum veneratione devotior. Helmoldi Cronica Slavorum. lib. I. c. 1. (Leibnitznál, Scriptores Brunovicens. Hannover 1710. Tom. II. p. 538.)

**) Ennek tulajdonkép Konstantin volt a neve, és a forrásokban mindenütt e melléknevet viseli „a bölcsész“; a Cyrill nevet csak akkor kapta, mikor a római kolostorba bement; minthogy azonban nálunk közönségesen az utóbbi néven neveztetik jobbnak láttam szintén e nevet használni.

***) A volga és Dniester között.

elfogadta. 862 év körül Rastislav a nagy Morvaország fejedelme hitta meg őket országába, melynek megtérítését ötödfél év alatt nagy részt végrehajtották. Cyrill az ő bölcsészeti képzettségénél fogva a szláv nyelv számára saját abc-ét talált föl, mely nyelvre aztán nem csak szentirást, hanem más görög és latin munkákat is átforditott; hasonlókép az egyházi könyveket is szlávnyelven szerkeztette. I. Miklós pápa, ki a bulgárok egyházi ügyeit már előbb szintannyi belátással, mint ovatossággal rendezte, emiatt mind a két térítőt Rómába hivta (867 év.). Midőn Rómába értek, Miklós papát már nem találták életben, hanem II. Adorján az ő semmivel sem kisebb utódja nyájasan fogadta, s miután igaz hitüségökről meggyőződött, püspökökké szentölte őket; kisérőik áldozárokká vagy szerpapokká szentöltettek. Cyrill közelgő halála elő érzetében egy római kolostorba vonult, hol nemsokára meghalt. Methód mint a morva egyház metropolítája (azonban bizonyos szék nélkül) visszatért, és egyuttal engedélyt is nyert, hogy az istenitiszteletet szláv nyelven tarthassa. Minthogy azonban a salzburgi érsekek azt hitték, hogy a messzeterjedő országrészeken, hol Methód visszatérése után az érseki hatalmat gyakorlani kezdé, ugyanazon hatalomra régi alapos jogokkal birnak, ez által Methód nehéz állásba jutott. VIII. János pápánál bevádolták őt, hogy hamis tant hirdet és az isteni szolgálatot szlávnyelven tartja; midőn e miatt kérdőre vonatnék, megint Rómába ment (880 év.), hitét, mely a római egyhazéval öszhangzott, a pápa teljes megelégedésére igazolta, ugyanattól engedélyt is nyert, hogy az isteni szolgálatot, noha némi megszoritásokkal, szláv nyelven tarthassa. Valamint első látogatásakor Rómában, midőn püspökké szentöltetett szóval és irásban kötelezte magát, hogy a ker. kath. egyház hitéhez mindenben hiven ragaszkodik, a szerént most ugyan onnan pontosabb utasitást kapott, miként kelljen a rábizott egyházat szervezni és kormá-

nyozni (egészen mint sz. Bonifácz, 54. §.). Számtalan ügybajos fáradozás után, melyekkel apostoli hivatása járt, s melyeket VIII. János pápa magasztalva elismert, 892 év körül meghalt Method érsek *). Az ország egyházi szervezése nem volt befejezve, s minthogy nem sokára a nagy Morva-birodalom feloszlott, a passzaui püspökök érvényesiték régi jogaikat e vidékek fölött. Csak 1052 évben lett az olmützi püspökség fölállitva.

Morvából Csehországba ment át a kereszténység. A csehek akkor, miként jobbadán minden körülfekvő nép a nagy Morva- birodalomtól függtek; egykor Borzivoj cseh-herczeg megjelent a morva király udvarában, Method nyájasan közeledett hozzá és megnyerte szivét, mire Borzivoj nejével Ludmillával együtt fölvette a keresztény hitet (871 év.). Mindamellett azonban még sok küzdelembe került, mig az egész nép meghódolt Krisztusnak, Ludmilla a jeles herczegnő, unokáját Venczelt buzgó kereszténynyé és jámbor fejedelemmé képezte. Azonban Ludmilla pogány menye- Drahomirának bujtogatására meggyilkoltatott (927 év.) **), unokája Venczel pedig későbben saját pogány testvére Boleslav által (936 év.) agyonveretett. Az egyház mind a kettőt (Ludmillát és Venczelt) szentnek tiszteli, minthogy hitökért haltak meg. Végre I. Otto német király befolyása által győzött a kereszténység és Regensburgból német papokat kapott. A jámbor II. Boleslav herczeg alatt alapittatott a prágai püspökség (972 év.), első püspöke, a szász Dithmár, Mainzban szentöltetett föl ***), utána (983 év.)

*) A pannoniai ősrégi legenda szerént már 885 April 6-án meghalt volna. A föntebbi előadás főkép VIII. János pápa leveleiből van kivéve, (epist. 194. 195. 247. 268. Mansinál. Concil. T. p. 132. 133. 181—82. 199.).

**) Mások 921 évre teszik sz. Ludmilla halálát.

***) Csak 1344 évben lett Prága VI. Kelemen pápa által érsekségre emelve.

Béla — Adalbert — (Voytech) született cseh következett, ki Magdeburgban képeztetvén, később Rómában a sz. Benedek rendébe vétetett föl, mint püspök nagy buzgalommal iparkodott a nép vallási ügyein lenditeni és végre, mint hitkövet a pogány poroszoknál vértanui koronát nyert (997 év). A jámbor Boleslav nővére, Mária, lett az első apáczafő Prágában, s szent Benedek rendének alapítója Csehországban. Rómában képeztetett e hivatásra, s maga a pápa által lőn fejedelem-asszonynak fölavatva.

Csehországból Lengyelországba vitetett át a kereszténység. Midőn a kereszténység épen teljes uralomra jutott Csehországban, Miecislav lengyel herczeg I. Boleslav csehherczeg keresztény leányát Dambrovkát, vette nőül (965 év). Ő mind neki, mind népének megvitte a kereszténységet; parancsára a bálványokat mind összetörték és a vizbe szórták. Már 968 évben megkapta az ország első püspökét, Jordánt, Pozenben. Miecislav fia Boleslav alatt III. Otto császár által Gnezenben 1000 év. körül érsekség alapittatott, melynek a breslaui, krakkói s. a. t. püspökségek alá rendeltettek *).

A lengyelekkel szomszédos oroszok megtérése ugyanazon időben Konstantinápolyból eszközöltetett. Igaz, hogy az oroszok között már a kilenczedik században voltak keresztények és fővárosukban Kievben már ker. templom is volt. Hanem az egész nép megtérése csak a tizedik század vége felé történt. Vladimár nagy herczeg Anna görögherczegnőt kivánta nőül, megis nyerte kezét, de azon föltét alatt, hogy keresztényné legyen. Ennek következtében (988 év) megkeresztelkedett, s parancsára a nép is ellenmondás nélkül fölvette görög papoktól a keresztséget. Azonnal számos templom és kolostor épült, és Cyrill sláv

*) A tizenkettedik században Lengyelországnak már nyolcz püspöksége volt. Helmoldi Chron. Slav. lib. I. c. I.

abc-éje ezen országba is bevitetett. Az oroszegyháznak a görögtől függése volt oka, hogy a szakadályba, nagy kárukra, ezek is bele sodortattak.

Ugyanazon időben Magyarországba is két oldalról hatottbe a kereszténység, t. i. a görög térítők és Piligrin passzaui püspök hitkövetei által. E törekvések által már Geyza herczeg meg lett nyerve a kereszténységnek, religiója azonban még pogánysággal volt vegyitve. Hanem az ő nagy fia István (997—1038 év) lett tulajdonkép népének apostola, mely megtérését főkép ő neki köszöni, Prágai Béla — Adalbert — által (994 év) megkereszteltetve, Gizelával sz. Henrik német császár nővérével házasságra kelve, minden módon iparkodott, hogy népét a kereszténység áldásaiban részesitse. Szándéka volt tizenkét püspökséget állitani föl országában *), s csaknem egészen teljesíté azt; megalapítá az esztergami érsekséget, a kalocsai, egri, váczi, győri, pécsi, veszprémi, csanádi, nagyváradi és Erdélyben a károlyfejérvári (Alba-Julia vagy Carolina vagy pusztán Alba) püspökségeket, mindannyit gazdag földbirtokkal fölruházva. Hasonló szándékkal alapítá sz. Mártonhegyén a hires benedeki apátságot s több más kolostort, mint a keresztény művelődés megannyi intézeteit. Ő volt népének törvényhozója és törvényhozásában a régiebb egyházi törvényeket vette alapul, s főkép az egyház szabadságát oltalmazta **); ugyan ő adott országának alkotmányt is, mely-

---

*) Voluntatis quidem meae fuit, (ezek saját szavai) duodecim Episcopatus, quos in regno meo decreveram, Episcopis impleri, sed retardatus fui etc. Vita S. Gerardi. c. II. Tálan a tizenkét apostol volt szeme előtt, vagy a tizenkét püspökségre gondolt, melyeket n. Gergely az ujonan megtért Angolországban fölállitatni rendelt.

**) „Volumus, ut episcopi habeant potestatem res ecclesiasticas providere, regere et gubernare atque dispensare secundum canonum authoritatem. Volumus, ut laici in eorum ministerio

nél fogva a püspökök, apátok és prépostok mind magasabb képzettségök, mind terjedelmes földbirtokaik tekintetéből az ország minden ügyeire a legnagyobb befolyást gyakorolták. Szintugy gondoskodott ő népének műveléséről is, német papokat hittmeg, országában az első iskolákat alapitá, a latin nyelvnek használatát a papoknak és törvényhatóságoknak megparancsolta, ugyanezt udvarába is bevitte, végre idegen országokban, különösen Rómában alapitott szállodák által a magyaroknak a művelt népekkeli közlekedést megkönnyitette. II. Sylvester pápához követséget küldött, mely által tőle a királyi méltóságot *) s egyházi intézvényeinek megerősitését kérte. A pápa teljesíté kérelmét (1000 év), királyi koronát küldött neki, s jogot adott, hogy maga előtt a keresztet hordoztassa, s egyuttal apostoli követ czím mellett terjedelmes jogokkal ruházta föl országának egyházi szervezésére **). István király a keresztény és nemes fejedelem minden erényével ékesíté trónját: különösen kitünő volt jótékonysága a szegények

---

obediant Episcopis ad regendas ecclesias viduas et orphanos defensandos, ut et obedientes sint eis ad eorum christianitatem servandam, consentientesque sint comites et judices Praesulibus suis ad justitias faciendas juxta praecepta legis divinae." S. Stephani Regis Decretor. I. c. 2. (Die Gesetze des heil. Stephan, herausgegeben von Endlicher. Wien 1849. S. 36. 37. ep. S. 56.)

*) Ugyanezen időben a lengyelek herczege is kérte a pápától a királyi czimet, hanem csak sokkal később nyerte meg azt.

**) „Crucem insuper anteferendam regi velut in signum Apostolatus misit. Ego inquiens, sum Apostolicus, ille vero merito Christi Apostolus, per quem sibi tantum populum Christus convertit. Quapropter dispositione ejusdem, prout divina ipsius gratia instruit, ecclesias Dei simul cum populis utroque jure ordinandis relinquimus." Chartuicii Hartvici Episcopi Vita S. Stephani 9. Legujabb kiadása ezen első magyar történetésznek. Pest 1854.

iránt, amiért is az egyház szentjei közt tiszteli őt. Bölcs intézvényei és törvényei képezték a magyarnép polgárosodásának alapját*). I. Béla kir. (1061—93 év) a fenyegető pogány visszatorlást gyors csapással leverte, és Sz. László k. (1075—95 év) még a tizenegyedik században szerencsésen bevégezte sz. István művét, és az ujonan megtért Horvátország számára a zágrábi püspökséget alapítá.

Míg e megtérések mind szerencsésen létrejöttek, a kereszténység az északi Németországban lakó slávoknál nem birt erős gyökeret verni. I. Otto k. meghódítá és keresztényekké tette e népeket, s azon tartományok részére Magdeburgban, meg Szászországban, de annak slávok felőli legszélső határán érsekséget alapitott (968 év), s ennek a merzeburgi, zeitzi, meisszeni, brandenburgi, pozeni uj püspökségeket alárendelte. Magdeburg mint a slávoknak északi Németországban saját anyavárosa, kolostorokat és iskolákat is kapott. Az Ottók alatt, kik a legyőzöttekkel igen kímelve bántak, hivek maradtak a kereszténységhöz. Midőn azonban utóbb a szász herczegek tekintet nélkül birvágy- és kegyetlenséggel nyomorgatnák őket, fegyvert ragadtak, és a szász uralommal együtt a németek által behozott virágzó kereszténységet is kiirtották. A keresztény vértanuk száma igen nagy volt**); a kereszténység az Elbe és Oder között fekvő egész tartományban kiirtatott. Hanem a keresztény buzgalom ki nem fáradt, a jámbor Benno, kit Hamburgban a slávok részére püspöknek szentöltek, a tizenegyedik században megint nagy áldással hirdette azon vidékeken az evangeliumot, és Gottschalk a Lünneburgban neveltetett sláv herczeg e munkájában hiven

*) Lásd e tárgyban különösen Georgii Fejér Religionis et Ecclesiae christianae apud hungaros initia. Budae 1846.

**) „Tanti in Slavia habentur Martyres, ut vix possint libro comprehendi". Mondja az akkori történetiró Heimold. Chron. Slav. lib. I. c. 16.

segitette őt. Hanem másodizben is fölkeltek ez országok slávjai (1066 év.), s a kereszténységet megint tüzzel vassal irtották. Az állhatos keresztényeket mind megölték, a püspököket és papokat bálványoknak áldozták, Hamburgot s a többi ker. városokat földig lerontották. A keresztény egyháznak tehát nem volt itt még állandón megtért népe, hanem volt sok vértanuja, kik a kereszténységnek mielőbbi fölvételt biztosítottak.

67. §. A tizedik és tizenegyedik század egyházi viszonyai, különösen Német- és Felső-Olaszországban.

A tizedik és tizenegyedik század folytán a papok és világiak között lassanként sok visszásság fejlődött ki, mely, minthogy az egyházi főhatalom mindjárt kezdetben erőteljesen ellene nem szegült, az államhatalom pedig sokszorosan elősegitette, a tizenegyedik század közepén borzasztó magasságot értel, s magát az egyházat is Német- és Felsőolaszországban végveszélylyel fenyegette. A pápák a bajon nem segithettek, mert épen akkor maga az apostoli szék is a legszomorubb állapotban volt; a német- és felsőolaszországi királyok ugyan elejénte a legjobb szándékkal a püspököknek és apátoknak sok hűbért adtak, hanem utóbb épen ez által idéztettek elő főképen ama veszélyes bajok.

A régi egyházi állapot bölcs szabályokon nyugodott, melyek a kereszténység szellemének egészen megfeleltek. A püspököket a papság és nép választotta, mihez a német tartományokban a király beleegyézése is már jókorán megkivántatott. A király ezen befolyásának a püspökségek betöltésére, főkép a püspököknek az egész kormányzat iránti viszonyában feküdt alapja, azután pedig ama további körülményben, hogy a püspökségeket nagy birtokaikkal rendesen

az ország-fejedelmek alapitották, vagy legalább is gazdagitották, ezenfölül még hűbéreket is adtak nekik. Az apátokat szintugy kolostoraik szerzetesei választották, mire a királyok ugyanazon okokból szintén befolyással voltak. Azonfölül a püspökségek- és apátságoknak kétféle birtokaik voltak, t. i. szabad birtokaik jószágok- és jogokban, főkép régi adományozások által, azután átruházott hűbéreik. Mindezen birtokok jövedelmeit ősrégi, sokszor megujitott egyházi törvények szerént a következő célokra kellett forditani: a püspökök és papok ellátására, a templomi épületek föntartására, az isteni szolgálathoz szükségesek beszerzésére, végre a szegényekre. Továbbá az apostolok idejétől fogva előbb ugyan általános szokása, utóbb pedig, midőn a szokást nem mindenütt tartották meg, a negyedik század óta világos törvénye volt az egyháznak, hogy a püspökök, áldozárok és szerpapok nőtlenek legyenek és maradjanak, hogy igy egészen és osztatlanul az Isten szolgálatára szentölhessék magukat hivatalukban*), azért volt rajta oly

*) Már sz. Epiphanius bizonyitja a negyedik század közepén keleten, hogy a hol az egyházi törvényeket szorosan megtartják, sehol nős papokat találni nem lehet (S. Epiph. haer. 59. n. 4.). Nemsokára azután az afrikai püspökök tanusíták egy nagy zsinaton (390 év), hogy a papok nőtlensége oly intézvény, melyet az apostolok tanitottak, s mely az egyházban kezdet óta megtartatott." Azért ugyanott ezen hagyományos szokás általános megtartása a papoknak szorosan meghagyatott, s rá nemsokára e rendölet az afrikai egyház törvénygyüjteményébe is (Codex Canonum Ecclesiae Africanae c. 3. 4.) fölvétetett. Hasonló értelemben nyilatkoztak a spanyolországi és galliai zsinatok is már a negyedik és ötödik században. A római pápák szintén a negyedik század óta gyakran szigorun parancsolták ezen ősrégi egyházi törvény megtartását, s a törvény áthágóit letevéssel fenyegették, igy különösen I. Incze, nagy Leo és a nagy I. Gergely. Azért találjuk a régi római törvénykönyvben is a határozatot (530 év), mely szerént áldozárok-, papok-, szerpapok- és alszerpapoknak a

nagyon nagy Károly császár és fia Lajos is, hogy a püspök papjaival együtt közös életet éljen, mert az által nemcsak a papi hivatalhoz szükséges erények megszerzése könnyebb, hanem a papi nőtlenséget illető régi egyházi törvény megtartása is biztosabban eszközöltetik.

A karolingi birodalom összeomlása és az előbbi viszonyoknak erre következett fölbomlása, az egyház és állam szoros összeköttetésénél fogva, az egyházi viszonyokra sem maradhatott jelentékeny behatás nélkül. Az egész birodalomban látszott a nagyok azon erőködése, hogy a királyi hatalom gyöngeségéből minél nagyobb hasznot huzzanak. Azért törekedtek mindenfelé a királyi hűbéreket családi örökül elfoglalni, s családaik hatalmát minden módon növelni. A püspökségeknek és apátságoknak többnyire szép nagy földbirtokaik voltak, melyek az ily önző törekvéseknek hatalmas csalétkül szolgáltak. Keresték a püspökségeket és apátságokat, mert nagy tekintély és világi hatalom volt velök összekötve. Különösen az ország legtekintélyesebb családjai voltak azok, melyek ily okoknál fogva, hogy befolyásukat növeljék, a püspökségeket és apátságokat családaik tagjainak megszerezni iparkodtak. Történt, hogy Aquitania (Guienne) grófja fiát Hugót, az öt éves gyermeket a rheimsi egyházra érsekül föltolta. Máskor az történt, hogy ugyan egy ember öt püspökséget foglalt el; Manasses, Hugo olaszkirálynak rokona, az arlesi érsekséggel nem elégedett meg, azonfölül még a milanói

---

házasság letétetés büntetése alatt megtiltatik, s ha mégis ezt tennék, az ily vétkes összeköttetésből származó gyermekek (ex hujusmodi inordinata constupratione) nemcsak hogy törvényteleneknek tekintessenek, hanem apjok utáni bár mily örökösödésre képtelenek legyenek (Codex Justin. de Episc. e cler. leg. 45.). II. Henrik császár és VIII. Benedek pápa már a tizenegyedik század elején szükségesnek látták a törvényt közösen megujítani (Pertz. Leg. II. 562—63.).

érsekséget, a veronai, mantuai és trienti püspökségeket is megszerezte.

Ami a rosz, mélyen fölzavart időben kezdetét vette, utóbb a viszonyok változtával más okoknál fogva tartatott fön. Midőn a királyi hatalom lassanként megint megerősödött, a királyok jónak vagy szükségesnek látták hűbereiket hűséges kezekre bizni; erre a püspökök alkalmasabbaknak látszottak nekik országuk nagyjainál, mert egyfelől a püspökök lelkiismeretesebbek voltak, és másfelől nem törekedtek a pusztán hűbér birtokokat szabad tulajdon gyanánt magukhoz ragadni, miként ezt a világi nagyok gyermekeik tekintetéből tenni szokták. A püspökségeket és apátságokat is, melyekkel az állam-ügyekrei nagy befolyás volt összekötve, kegyenczeik és párthiveik kezeibe iparkodtak juttatni. Evégre nem ritkán királyi hatalmukkal is visszaéltek, sőt egyre gyakrabban történt, hogy a püspökséget vagy apátságot az nyerte el, aki a királynak vagy környezetének legtöbb pénzt tudott adni. Ez volt az a kárhozatos simonia (kegyáruskodás, hivatalvásár), melyre az egyház kezdet óta, utoljára a nyolczadik közzsinaton a legkeményebb büntetéseket szabta. A püspökszékek betöltésének, a papság és nép szabad választásának kizárásával, egészen a király kezeibe kerülésére legtöbbet tett az ugynevezett beigtatás (Investitura), mely a tizenegyedik században hozatott be, s abban állt, hogy a király a jövendő püspöknek gyürü és bot átadásával adományozta a püspökséget, s csak ezután következhetett még a fölszentölés. Ez által a püspökségek betöltése egészen a király kezeibe jutott, s gyakran nagy önkénynyel gyakoroltatott, minthogy a király vagy épen be se várta a papság és nép választását, vagy a törvényesen megválasztottat minden ok nélkül elvetette, s más méltatlannak kézbesitette a gyürüt és botot, vagy is beigtatást s ezzel a püspökséget. Ugyanez történt a gazdag apátságokkal is.

Annál elviselhetlenebb lett ez állapot, minél méltatlanabbak emeltettek az ily beigtatás által a püspökségek- és apátságokra. A tizenegyedik század e tekintetben fölötte szomorú képet mutat. Püspökök és apátok hadseregeik élén háboruba mentek; a hivatalbeli kötelességek legdurvább elhanyagolásához fösvénység, birvágy, fényüzés, lakmározás járultak. A közös egyházi szabályos élet megint fölosztott, a legtöbb iskola megszünt, a nép megint mély tudatlanságba és a régi vadságba sülyedt. Ily püspökök természetesen nem igen voltak hajlandók a nőtlenségi törvényt megtartani s papjaikat annak megtartására is hajtani, azért a nőtlenségi törvényt sokan tartózkodás nélkül áthágták, vagy forma szerént megházasodtak, vagy különben tilos viszonyban éltek elannyira, hogy az ősrégi nőtlenségi törvény sok oldalról teljes feledékenységbe ment. Még károsabban hatott az a körülmény, hogy a szentölést és egyházi hivatalokat is pénzért adták el. Az oly áldozárok, kik a fölszentölést és hivatalt pénzen vették, rendesen szintoly tudatlanok mint gonoszok voltak, sokan ágyasságban éltek, s asszonyaik és gyermekeik részére az egyházi vagyonból iparkodtak szerezni. A kolostorokban e körülmény minden rend és fegyelem föloszlására vezetett, különösen, ha az apátság szolgálataik jutalmaul világi kegyenczeknek vagy hős harczosoknak adományoztatott, kik aztán feleségeik- gyermekeik és egész kiséretökkel együtt hónapokon át ottben dobzódtak, ami által természetesen minden zárdai rend és fegyelem megrontatott *).

---

*) Az egész leirás a trokai (909 év), paviai (1014- és 24 között), kosztniczi (1044 év) és rheimsi (1049 év) zsinatokból, s vercelli Otto egykoru püspök és Damiáni Péter bibornok püspök irásaiból van véve, kit az egyház mint szentet és egyháztanítót tisztel. Ezekhez járul még Glaber Radulphus egykoru történetiró IV. 5.

Szerencsére a tizedik század elején 910 év. Clugnyban, Burgundiában, uj kolostor keletkezett, melyben buzgó apátok által szent Benedek szabálya teljes régi szigorában föntartatott. Különösen sz. Odo volt az, ki a reformot eszközölte, utána Majolus, Odilo és Hugo jeles apátok. Ezen kolostor köré seregelt lassanként 2000 más minden tartományban, melyek mindannyan az ottani apátot tisztelték közös elüljárójok és atyjok gyanánt, s az évenkint ott tartatni szokott közös rendgyülekezetben tekinték az ő központjokat. Már szent Odilo (1041 év körül) gondoskodott eszközökről a folytonos belharczok akadályozására, melyek rettenetes elvadulást idéztek elő, s a művelődés fölvirágzását lehetlenné tették, az ő törekvéseinek tulajdonitandó, hogy legközelebb Francziaországban az Istenbéke — ünnepi hadnyug — (Treuga Dei) átalánosan behozatott, melynél fogva a püspökök szerdán estétől hétfőn reggelig minden ellenségeskedést kiigtatás büntetése alatt keményen megtiltottak, ami által lassanként békesebb állapotra egyengettek utat.

68. §. VIII. Gergely pápa, mint reformator *).

A kor egész gonoszsága kifejezését és oltalmát találta IV. Henrik német királyban, kinek romlására szerencsétlen külviszonyok kétségkivül nem keveset tettek. Atyja III. Henrik császár rávette az ország nagyjait, hogy fiának, mikor még bölcsőben feküdt, már mint királynak hódoltak. Az ifju Henrik öt éves korában a maga és az ország szerencsétlenségére elveszté atyját. Az ifju királyt elsőben

*) Gergely és Henrik egész leirása vonásról vonásra az azonkoru próbált történetirókból van kivéve, kik ama küzdelmeknek egészen más rajzát adják, mint a mint azt a mostani történethamisítók egyoldalu pártoskodással terjesztik.

Ágnes az ő jámbor és gyöngéd anyja nevelte, azután Hanno, a szigoru, de előtte épen azért gyülöletes kölni érsek, végre azon években, midőn már a szenvedélyek ébredeznek, a vakon engedékeny Béla, brémai érsek, ki ugy látszik, nem is törekedett más czélra, minthogy az ifju király kegyét minden áron megnyerje és biztosítsa. Az egyenetlen nevelés igen kártékonyan hatott a gyermek jellemére, kiben jókorán erős szenvedélyek fejlődtek ki, s egészen hason érzelmű környezet képződött körötte, mely még sokkal roszabb volt, mint maga a király. Henrik király pedig a legnagyobb mértékben erkölcstelen kicsapongásokra vetemedett dölyfös, hűtelen és kegyetlen volt, alattvalóit, különösen a szászok- és svábokat példátlan kegyetlenséggel nyomorgatta *). A birodalom püspökségeit és apátságait kiáltó önkénynyel tölté be, ugy hogy azokat néha az udvarnál formaszerént áruba eresztették, s a legtöbbet igérőnek mintegy árverelve adták el.

Mig eképen a közromlás árja mindig magasbra emelkedett, az Isten a kereszténységnek hatalmas gyámolt támasztott. Hildebrand, egy szegény ácsnak fia, volt erre a gondviselés által kiszemelve. Ő első képzését egy római kolostorban nyerte, azután a világhirű clugnyi kolostorba ment, hol a jámborság- és tudományban oly előmenetelt tett, hogy minden fiatalsága daczára priornak választatott. Midőn IX. Leo pápa Rómába ment (1049 év), a jámbor tudós priort magával vitte, és az egyházi reform nehéz ügyében örömest élt bölcs tanácsával. Az utána következett pápák mindnyájan teljes bizalmokkal ajándékozták meg, mert okos, meggondoló, erényteljes férfiu volt, teli alázatosság- és szivjósággal, ki a régi egyházi törvényeket pontosan

*) Leo H. mondja „Világitörténetelmeiben” (Weltgeschichte) Henrik az ő (Béla) behatása által már egészen megromlott, erkölcsileg elrongyolódott, és önkényű zsarnok lett.

tudta és lelkiösméretesen megtartotta. Mint pápai követ gyakorta küldetett Franczia- és Németországba, azért azon országok állapotát alaposan tanulta ismerni, s egyuttal belátása és szilárd jellemüsége által a jobbak tiszeletét és szeretetét mindenik országban kivivta.

Ezen férfiut 1073 évben a római papság és nép pápának választotta, mihez az ifju IX. Henrik király is egyezését adta. Nehéz bánat nyomta az uj pápa szivét, mert senki sem tudta jobban mint ő a messzeterjedt bajnak rettenetes nagy voltát, melyet neki kelle, mint legfőbb pásztornak Krisztus helyett elháritania.

Törekvéseinek czélja semmi egyéb nem volt, mint: „az Isten dicsősége s a hivek lelkiüdve“, kiket az Isten rábizott, s kikről egykor számot kell adnia. Az Isten és felebarát szeretetétől egészen áthatva, rettenthetlen bátorsággal lépett föl az igazság és igazságosság mellett, készen azokért minden földi jót föláldozni, még életét is oda adni. Azért hivatalbeli szent kötelességének tartotta mindenkit, még a királyokat is, ha nagy és nyilvános hibákat követtek el, az isteni törvényre figyelmeztetni *), s ha go-

---

*) Gergely leveleinek némely helyei szolgáljanak belső érzelmének kifejezésére. Igy irt ő csak hamar magas hivatalának átvétele után: „Minden tettemmel csak az Isten dicsőségét és a ti léleküdvötöket keresem. A felebaráton az Isten iránti szeretet miatt igaz szeretetből segiteni, a szegényeket és elnyomottakat gyámolitani többre böcsülöm én az imádság-, bőjt-, éjjeli virrasztás- s sok más jó cselekedetnél, mert én Pál apostol tanitása szerént az igaz szeretetet habozás nélkül minden egyéb erénynek elébe teszem. Hiszen az minden más erénynek anyja, mely magát az Istenfiát is az égből a földre lehozta, és arra birta, hogy minden nyomorúságunkat magára vegye (S. Greg. lib. I. epist. 50.). „Valóban, (mondja későbben egy Németországba irt levelében), ha én hallgattam és közre munkáltam volna, midőn a fejedelmek és országnagyok ugyanott kényuralmat gyakoroltak, és az isteni tör-

nosz utjokon javithatlanul megmaradtak, javitásukra az Istentől vett büntető hatalmát is foganatba venni. Nagy szelleme, mely I. Gergelyt vette példányul, egyenlő szeretettel karolt át minden országot, minden állapotot, miként ezt jeles levél-gyüjteménye bizonyitja *). Különösen szilárdan el volt határozva a papság két főbünét, a hivatalvásárt (Simonia) és kárhozatos ágyasságot az egész kereszténység közől kiirtani. Mély és rendithetlen meggyőződése csakhamar mind a megromlott fiatal Henrik királylyal

---

vényt lábbal tapodták, bizonyosan elegendő nyájas szót, pénzt, dicséretet és tiszteletet kaphattam volna tőlök. Hanem ezt hivatalom és helyzetem nem engedi; semmi ilyes sem fog engem Kriszus szeretetétől elszakitani; meghalni tudok, de az Isten törvényét föladni, vagy világi tisztességért a hatalmas gonosztévőnek a becsületes szegény ellen pártját fogni nem tudom." (S. Greg. lib. II. ep. 12.). „Én sokkal több szolgálatot és ajándékokat nyerhettem volna mint elődeim, ha azoknak (a hatalmas gonoszok) és magamnak kárhozatára az igazságot elhallgatni és gonoszságukat tudatlanná venni akartam volna. Hanem én a minden embernek oly közel halálára és minden földinek mulandóságára eszméltem és meggondoltam, hogy a püspök nevezet viselésére az a legméltóbb, ki az igazságért üldözést szenved; azért erősen elhatároztam magamat, hogy inkább legyek a rosz emberek előtt az által gyülöletes, hogy az Isten törvényének engedmeskedem, mint sem az ilyenek iránti vétkes engedékenység és szolgálatikészség által Isten haragját vonjam magamra" (S. Greg. lib. IX. epist. 2.). Jobb nekem valamely zsarnok által, Isten igy akarván, testi halált szenvednem, melyet különben sem kerülhetek ki, mint hallgatásom által gyáva félelem vagy világi haszon reményéből a kereszténység hanyatlását eltürnöm. (S. Greg. lib. IV. epist. I.)

*) Ezen levelekből kell VII. Gergely pápa érzelmeit és elveit megismerni, nem legnagyobb ellenségeinek irásaikból, sem az ugy nevezett Dictatus Papae-ból, melyek ismeretlen szerzőktől származnak, amiről korunk alapos történeti kritikájánál fogva senki sem kételkedik.

mind Német- és Felsőolaszország rosz püspökeivel oly harczba keverte őt, melynek végét tul nem élte. IV. Henrik királyt haldokló atyja a római egyháznak ajánlotta; ebben a pápára nézve egy különös ok feküdt arra, hogy a királyt atyai gondoskodásába fogadja, s lelkiismeretlen hallgatása által veszélyes irányában megne erősítse. Azért is gyakrabban szeretettel és komolysággal intette őt mind arra, amit az egyház java és a királyi fölség méltósága kiván; a kettős, az egyházi és polgári főhatalom becsűletes és lelkiismeretes összemunkálására törekedett ő, hogy ez által az egész kereszténység felsőbb világosságtól áthatva legyen, és kormányoztassék *). A pápa szivélyes szeretetteljes szavai kezdetben nem téveszteték hatásukat a fiatal király szivére, gyakran biztosítá a pápát szeretete és készsége felől **), bevallotta nagy büneit és jobbulást igért. Igy folyt

*) Én köteles vagyok (igy fejezi ki meggyőződését Gergely) Henrik királyról gondoskodni, először mert királylyá választásába befolytam, azután mert atyja Henrik császár udvarában engem minden olasz között kitüntetett, végre mert haldokolván fiát Victor pápa által a római egyháznak ajánlotta, ezért is én ellenében épen semmi rosz akaratot nem táplálok, miként Isten segitségével egyátalán egy keresztényt se gyülölök, minthogy igen jól ismerem az apostol szavait: ha testemet a tüzre adom is, minden vagyonomat a szegényekre osztom is, szeretetem pedig nincs, semmi sem vagyok. Minthogy azonban az egyházi hatalom egyetértésének (concordia sacerdotii et imperii) becsületes- és őszintének kell lenni, azért mindenekelőtt veled, Ágnes császárnővel (IV. Henrik anyja) s egyébb istenfélő személyekkel tanácskozni akarok. Mert valamint az emberi test mind a két szem által fogadja a földi világosságot, ugy a Kristus teste is, vagy is az egyház e két hatalom becsülete és lelkiismeretes összemunkálása által nyeri a magasabb fényt, mely azt megvilágositja és kormányozza. (S. Greg. lib. I. epist. 119.)

**) A király ezen viszonyának a pápa iránt a két első évben (1073—75) földerítésére igen jellemzők a pápának a királyhoz

a dolog két éven át; hanem a király, a helyett hogy megjobbult volna, mindig roszabb lett, az elnyomott és méltatlanul bántott nép panaszai a pápánál fölhalmozódtak, a féktelen önkény és szemtelen hivatalvásár (Simonia) a püspökségek és apátságok betöltésében a szélsőségig hajtattak.

Végre eltökélte a pápa az egyházban lábra kapott baj fő fórrását, a hivatalvásárt minden erővel kiirtani*), hanem a királynak magának, ki kevesbbé volt bünös, mint őt minden roszra vezető környezete, most még kiméletével. Az utólsó pápák, II. Kelemen óta, szintén küzdtek már e gonosz ellen, s a simonia elleni régi egyházi törvényt megujították. Gergelyé az érdem, hogy e szükséges törvényt, valamint a másikat is a papi nőtlenségről vas erővel megujította, és minden tartományban keresztül vitte. Kijelen-

---

irt egyik leveléből kivett im e szavak: „Toties nobis tam devotas epistolas et tantam humilitatem Tuae Celsitudinis per legatorum tuorum verba transmittis, filium te Sanctae matris et nostrum vocas in fide subjectum, in dilectione unicum, in devotione praecipuum; postremo cum omni affectu dulcedinis et reverentiae te commendas." S. Gregor. lib. III. epist. 10. cf. lib. II. epist. 30. 31.

*) Mily szükséges volt e rendszabály könnyen elgondolhatjuk, ha államot vagy községet képzelünk, melyben a hivatalok, bírói tisztek s. a. t. legtöbbet igérőknek adatnak el, mily istentelen állapotnak kell ott bekövetkezni. Egy rendezett állam sem türhetné el azt. Pedig épen igy ment ez akkor a német egyházban, a gonosz már akép terjedt volt, hogy midőn a római zsinat 1049 évben azt rendölte, hogy a hivatalvásáros püspökök által fölszentelt papok az egyházi szolgálatból eltávolittassanak, ez egyátalán nem volt lehetséges, mert akkor a templomok üresen maradtak volna, és az isteni szolgálatnak egészen meg kell vala szünni. Azért az erélyes eljárás az ily kiáltó visszaélések ellen sürgetőn szükséges volt, természetes, hogy az illetettek mind följajdultak; hanem az elfogulatlanoknak az ily vállalat érdemes voltát és nagyszerüségét magasztalva kell elismerniök.

tetett, hogy mindaz, ki egyházi hivatalt pénzen vesz, e hivatalától megfosztatik, s minden további egyházi szolgálattól eltiltatik. Ugyanezen büntetés érte a papokat is, kik a papi nőtlenségi ősrégi és fontos törvényt áthágták. Henrik k. legroszabb tanácsadóit, kik a püspökségek- és apátságokkali kereskedést a legszemtelenebbül üzték, s a könynyelmű ifju királyt romlásába mindig mélyebben bele döntötték, a pápa az egyházból kiátkozta. Egyuttal kivánta a királytól, hogy a kiközönitett tanácsadókat magától eltávolitsa, mert a régi, akkor még teljes erejökben fönállt egyházi törvények szerént, a kiátkozottakkali önkénytes közlekedés hasonló kiátkozás büntetése alatt minden kereszténynek tiltva volt. A király kezdetben minden jót igért, hanem a szászokon nyert győzelem után adott szavát daczos dölyfösséggel szegte meg. Akkor izente neki a pápa, hogy a király valahára még is jobbitsa meg magát, különben kénytelen lesz a mértéktelen gonosztettek ellen, melyek az egész világ előtt tudvák, s isteni s emberi törvények szerént a legnagyobb büntetésre méltók egyházi fenyitéket használni. Hanem aláváló hizelgők rábirták a királyt, hogy füleit az utolsó barátságos intés elől elzárja.

Végre 1076 év kezdetén követei által fölhivatá őt a pápa, hogy ugyanazon év második böjthetének hétfőjén a Rómában tartandó nagy zsinaton feleletre vonatás végett megjelenjék, minthogy sok és nagy vétségről van vádolva. E vétségek olyanok voltak, melyek az akkorban általánosan elfogadott jogelvek szerént egyházi biróság elé tartoztak, mint p. o. a hivatalvásárlás és házasságtörés. A meghivás azért történt, mert Gergely ama jogelvhez szorosan ragaszkodott, hogy senki kihallgatlanul el ne itéltessék. Azon esetre, ha a király meg nem jelennék, kiközönittéssel fenyegettetett.

A dolgok ilyetén helyezetében elhatárzá a király, hogy a pápát megelőzi, és hallatlan erőszakhoz nyult. Nagy

gyorsasággal hivá össze a német birodalom püspökeit és apátait Vormszba, hogy a pápát letegyék. 1076 év Januar 24-én épen négy héttel előbb, mint a római zsinat kitüzve volt, össze gyültek a német püspökök és apátok a királylyal együtt Vormszban. Nagyon szembetünő lett itt, mily emberek emeltettek ez országban kegyvásár és királyi önkény által a püspöki székekre.

Egy letett bibornok lépett föl vádlóul a pápa ellen, s egy a pápa ellen legdurvább gyalázásokkal és vádakkal megtömött iratot olvasott föl. A gyülekezet az ügy minden további megvizsgálása és a nélkül, hogy a vádlottat feleletre hitták volna, kijelenté, hogy egy oly gonosztévő, mint a milyennek Gergely pápa a jelen volt bibornok által leiratott, nem lehet pápa, hogy neki semmi hatalma sincs kötni, az az kiközöniteni, s ily hatalommal soha sem is birt. Királyi követ ment Rómába kihirdetni ott, hogy a pápa le van téve, hogy annak minden rendölete semmis, és nem kötelező, s hogy a rómaiak üzzék el őt. A követ épen jókor ért a római nagy zsinatra, bőjt második hetében, s mindjárt a megnyitásnál, hol több mint száz püspök volt jelen, fölolvasta a német király levelét „Hildebrand gonosz baráthoz" az itélettel együtt, melynél fogva a pápai méltóságból letétetett *). Az egyház fejének ily hallatlan megtámadása oly mozgást idézett elő a gyülekezetben, hogy a pápa kénytelen volt magát a fölingerült rómaiak és a királyi követ fegy-

*) A levél fölirata ez volt: „Heinricus non usurpatione, sed pia Dei ordinatione rex Hildebrando jam non Apostolico, sed falso Monacho". A vége pedig igy hangzott: „Tu ergo hoc anathemate et omnium Episcoporum nostrorum (mindössze 26 voltak) judicio et nostro damnatus descende, vindicatam sedem Apostolicam relinque". Ego Heinricus Dei gratia rex cum omnibus Episcopis nostris tibi dicimus: Descende, descende per saecula damnande. (Pertz. Monum. Germ. histor. Tom. IV. p. 47.)

verei közé vetni, hogy ennek életét megmentse. Midőn a szükséges nyugalom megint helyre állt, a király ügyének tárgyalására tértek. Minthogy a király a pápa, mint birája előtt megjelenni köztudomásilag vonakodott, s ezen makacs engedetlenségén (contumacia) kivül még a pápának, ki biráskodása alá épenséggel nem tartozott, megkisérlett letétele által ujabb nagy gonosztettel terhelte magát, a pápa a kiközönitési egyházi büntetést valamennyi püspök hozzá járulásával kimondta rá. Ezzel szükségkép együtt járt az ideiglenes tilalom a kormányhatalom gyakorlására nézve, minthogy az akkori törvények szerént a kiközönitettekkeli társalkodás minden katholikusnak tiltva volt. Ebből az is következett, hogy az alattvalók a kiközönítés ideje alatt az engedelmesség kötelessége alól szintén fölvoltak mentve, a miért is az alattvalói eskü ezen időre nem kötelezőnek (föloldottnak) nyilvánítatott. Először tehát IV. Henrik német király tette le 26 püspökkel egyetértve a a pápát, s hagyta meg a romaiaknak, hogy őt elhajtsák, és uj pápát válasszanak; és csak azután közönitette ki a pápa egy nagy közzsinaton (110 püspök jelenlétében) a királyt, megtiltván neki a kiközönités idejére a kormányhatalom gyakorlását, s alattvalóit ugyanazon időre a hűségi eskütől föloldván, a német püspökök közől, kik a pápa letételébe befolytak, a pápa csak hármat közönitett ki, Sigfried mainzi érseket, mint a gyülekezet fejét, a bambergi püspököt, ki a kegyvásárlást a legszemtelenebbül üzte, és az utrechtit, ki a királynak legroszabb tanácsadója volt. A többinek határidőt tüztek ki az engedelmességrei visszatérésre.

69. §. Folytatás. A beigtatás-harcz.

Alig hogy a pápai itélet hire Németországban elhangzott, a dolgok csak hamar megváltoztak. Kezdetben voltak ugyan még némelyek, köztök nevezetesen Vilmos utrechti püspök, kik a Krisztus helytartójának itéletét csufolódva és gunyolódva fogadták; hanem az Isten büntető keze vajmi hamar utolérte a gonosztévőket, az utrechti püspök nem sokára rettentő kétségbeesésben haltmeg. A jobbak viszszahuzódtak a királytól, minthogy a törvények szerént vele mint kiközönitettel érintkezni többé nem volt már szabad; hanem az egykori kegyenczek némelyike is elhagyta őt, minthogy az ilyenek közönségesen a szerencse napfénye után huzódnak; a hivek csoportja nagyon leolvadt. Lassanként aggódni kezdett s kéréshöz folyamodott (1076 Octob). A német fejdelmekhöz fordult, szentül és ünnepélyesen fogadva, hogy megjobbitja magát. Ismételt esdeklő kérésére azon választ kapta: hogy ámbár Henrik joggal és törvénynyel soha sem törődött, s az ő gonoszsága és hűtlensége az egész világon ismeretes *), készek még is vele a törvényes utra lépni, s az ügyet a római pápa itélete alá terjeszteni; megfogják e végből a pápát kérni, hogy a jövő év Gyertyaszentelő napján (Febr. 2. 1077) Augsburgban a nagy országgyülésen megjelenjék, s pontos vizsgálat után itéletet hozzon; egyébiránt régi országos törvény, hogy ha a király egész évig van kiközönités alatt, anélkül hogy feloldást nyerne, jogát a koronához mind örökre elveszti. Kivánták tőle, hogy magát a pápának teljesen alávesse, a kiközönitetteket magától elbocsássa, a királyi méltóság jelvényeit valamint a kormányzást is az ügy kimeneteleig letegye, és Speierben nyugodtan éljen. Henrik megigérte,

*) Borzasztó a bünlajstrom, melyet a német fejedelmek ezen alkalommal Henrik elé tartottak. I. Lamberti Annal. ad. a. 1076. (Pertz. Mon. VII. 252—53.

hogy mindezt teljesíti, a német fejedelmek tehát azonnal követséget küldöttek Rómába, hogy a pápát a történtekről tudositsák és állhatatosan kérjék, hogy az országgyülésen Augsburgban személyesen megjelenjék, s a németországi zavaroknak végetvessen. Midőn Henrik magányában átgondolta, mily nagyon megszomoritotta a pápát, mily sokat és nyilvánosan vétett Németország ellen, belátta hogy az augsburgi nyilvános törvényszéktől nem sok jót várhat. Azért télközben a német fejedelmekkel kötött egyesség ellenére eltökélte magát, hogy e törvényszéket megelőzi, s föloldatását a kiközönités alól a pápától korábban kieszközli. Evégett kevéssel karácson előtt nejével és gyermekével egyetlen hűséges párthive kiséretében utrakelt Olaszországfelé, a havasokon átkelve kimondhatlan nehézségek közt Januarban megérkezett Felső-Olaszországba. A pápa uton volt már Augsburg felé, akkor vette hirét, hogy Henrik király közeledik. Minthogy tőle semmi jót sem várhatott Canossa erős várába vonult, hol Mathilda, a jámbor és a római szék iránt hűséges őrgrófnő, korának egyik legnemesebb asszonya, őt és kisérőit minden veszélytől megóvta. Nemsokára (Januar 25. 1077 év) Henrik is megérkezett, s a pápától föloldatását kérte. A pápa kijelenté, hogy a német fejedelmekkel kötött egyességhöz képest Augsburgban az országgyűlésen kell az itéletet meghozni. Henrik még sürgetőbben esedezett, hogy a kiközönités évnapja közel van, ha egész addig föloldva nem lesz, a királyi háztörvény szerént többé kormányra nem juthat, kész magát mindennek örömest alávetni, csakhogy a kiközönitéstől feloldassék, a kormányhatalom gyakorlására nézve, ám nem bánja, határozzon az országgyülés. Különösen közbevetette magát a királyért Hugo clugnyi apát, ki a királyt egykor a keresztvizre tartotta, és a pápát kolostori kormánya alatt nevelte. A pápa végre engedett, s a királytól ünnepélyes fogadást kivánt, hogy a német fejedel-

mekkel kötött egyesség szerént a nagynémet országgyülés előtt megjelenik. A király azonnal az akkori szokás szerént három napig nyilvános vezeklést állt ki *), negyedik napon a pápa maga elé bocsátotta, atyailag megintette és a kiközönitéstől föloldotta **). Azonban a király ismeretes hitsze-

*) Nagy Theodosius császár is alá vetette magát a nyilvános vezeklésnek (l. fölebb a 375 év), és a későbbi időben I. Lajos császár; hasonlókép nagy Otto mezitláb tartott a halberstadti püspök előtt penitencziát, hogy a kiközönitéstől föloldassék; hasonlókép II. Robert franczia király, dániai Sueno (1071 év) és mások. Az akkori szokások és gyakorlat körüli nagy tudatlanságot árul el tehát, midőn valaki ama vezeklést a nagy bünökért igazságtalannak mondja. Biztosan értesitenek arról is, hogy Henrik k. a pápa megelőző fölhivását be sem várva, vezeklési ruhában jelent meg, s a vezeklésre mintegy tolakodott (Berthold. Constant. a. 1077. Pertznél VII. 289.). A bűn az, ami királyt szintugy, mint más akárkit, lealacsonyit, az elégtétel és jobbulás megint fölemeli őt. Azért Theodóz és Otto, mind az akkori, mind az utó világ előtt, ámbár penitencziát tartottak, még is nagyok maradtak. Azért Leo H. „Olaszország történetében" azon véleményt, mintha a Canossai jelenet a német nemzet szégyenfoltja volna, joggal nevezi: a legvadabb bárbárságnak mind a között, mit a történelem fölmutathat.

**) A VII. Gergely p. és IV. Henrik király közötti eddig rajzolt egész vitáról bővebben olvashatni (pedig pontosan fórrások után, s némely kósza előitéletnek helyre igazitásával) szerző ezen munkájában: „Der heil. Papst Gregor VII. und Kirchenfreiheit Innsbruck 1850". Voigt a protestans történetész az ő „VII. Gergely" sokat olvasott „Életirásában" a nagy pápának komoly és becsületes akarattal szolgáltatott igazságot, sok régi előitéletet és történelmi hazugságot lerontott, s ez által a történelmi igazság érdekében sok érdemet szerzett, álláspontjáról azonban kevesbbé tudta a pápa jámbor, mély, és igazán alázatos szellemét fölfogni, ki mint pápa is megtudta az egyszerű szerzetes érzelmeit őrizni, ki egészen nagy I. Gergely szellemébeu cselekcdett, s változatlan igazságossággal igazán keresztény benső szeretetet kapcsolt össze mind azok iránt, kiket az Isten atyai gondviselésére bizott.

gése, melytől a pápa nem ok nélkül félt, s azért a föloldásra méltán határozta el magát oly vonakodva, megint csak hamar kitünt. Mindabból, miket oly ünnepélyesen fogadott, semmit sem tartottmeg Henrik. Olaszország püspökei és nagyjai azon reménynyel kecsegtették magukat, hogy a gyülölt pápától a király segítségével megmenekesznek, s helyébe mást tesznek, aki gonoszságaikat, rablásaikat, kegyáruskodásukat és ágyasságukat nyugodtan elnézi. Felsőolaszország ezen hangulata a királyt nagyon is hamar teljes megváltozásra birta. Hoszasabb ideig Olaszországban maradt, és mihelyt magát megint erősebbnek érezte, számos párthiveivel oly fenyegetö állást vett a pápa ellenében, hogy ennek németországi utja egyátalán lehetlen lett. Eközben a pápa a német fejedelmeknek, kik régi jogaiknál fogva uj király választásához készültek, azt tanácsolta, hogy e lépéstől álljanakel; de hiába. A forcheimi országgyülésen (1078 ev) Rudolf svábföldi herczeget megválasztották uj királyuknak*). Ez időtől kezdve Németország két ellenséges nagy táborra oszlott, melyeknek élén Rudolf és Henrik királyok álltak. Henrikkel valamennyi kegyvásáros püspök és apát együtt harczolt; iszonyun pusztitotta a tartományokat, ugy hogy azok egész sivataggá lettek. Rudolf és övéi a jobb rend és erkölcsiségért harczoltak, s készeknek nyilatkoztak a királyi korona ügyét a pápa békes elhatározására bizni. A pápa éveken át hasztalan törekedett a harczot békes uton elintézni; Henrik király minden ily kisérletet megtudott, vagy nyilt erőszak vagy alattomos cselszövény által, hiusitani. Az ügy eldöntésére egyéb eszköz nem volt, mint vagy a pápának vá-

---

*) A monda, mintha a pápa az ujonan választott Rudolf királynak most vagy utóbb arany koronát küldött volna ily fölirattal: „Petra dedit Petro, Petrus diadema Rudolpho", méltán utasitatik a mesék sorába, minthogy a jólértesült egykoru történetirók közől egy sem tud róla semmit.

lasztott bírói itélete, vagy a nyers fegyveres erő. Az első eszköz mind az emberiséghöz, mind a keresztény szeretet szelleméhöz illő volt, hanem Henrik megakadályozta annak kivitelét. Mig eképen Németországban minden törekvés, melyet a jobb rend megalapitására forditottak, Henrik növekedő hatalmán és rosz akaratán megtört, Gergely p. más országokban fáradhatlanul munkálódott nagy életczélja elérésére, mely abban állt, hogy az egyház szabadságát annak belső javítása és erkölcsi fölemelése által biztosítsa, és nem minden szerencsés siker nélkül. E végre évenként megtartotta az egyházi törvények által parancsolt két zsinatot, azokon sok üdvös törvényt hozott, különösen a simonia végleges kiirtására, s a papság erkölcsi méltóságaés tisztaságának helyreállitására, mely törvények végrehajtását a királyok, fejedelmek és püspököknél komolyan és hathatósan sürgette *).

Ugyanazon időben (1078 év) a beigtatást, melynél fogva a királyok a megürült püspökségeket és apátságokat gyürű és bot által adományozták, a pápa a legszigorúabban megtiltotta. Ez a tilalom szükséges volt, mert a beigtatás a püspökök és apátok törvényszerű szabad választását, az egyház nagy kárára, egészen megsemmisitette, továbbá mert ez által a püspökségek és apátságok jobban csak királyi hűbéreknek tekíntettek **), végre mert ugy jöttki, mintha a püspöki joghatóság a gyürű és bottali beigtatás-

*) Kosztniczi Berthold, ama kor legjobb krónistáinak egyike, mint szemtanu igen szorgalmas és pontos, iszonyuan irja le miként garázdálkodtak akkor Henrik seregei (1078 év), mely leirását ekép végzibe: „Omne sacrum et divinum temerantes plus quam aethnica insania omnifaria polluerunt. Haec quidem omnia Episcoporum, qui simul cum eis ecclesias Dei invaserunt, data licentia fiebant". Pertz. VII. 313.

**) Investire az akkori nyelvszokás szerént annyit tesz, mint hűbért adni.

nál fogva a királyi hatalom kifolyása volna. Hernik király ez intézkedést elnem fogadta, mert a beigtatás legjobb eszköznek látszott előtte arra, hogy kedve szerénti püspököket kapjon. A pápa több évig késett az elhatározással, valjon Henriket vagy Rudolfot kelljen-e Németország királyának tekinteni, mert még mindig reménylette, hogy valamelyik németországi gyülésen a békét helyre lehet állitni. Minthogy azonban a polgárháboru szünet nélkül tovább dühöngött, Henrik a pápának németországi utját makacsul elzárta, és a Rudolffal tartó herczegek a pápát üdvtelen halogatása miatt keserű panaszokkal ostromolták, végre (1080 év) egy nagy, körülbelől 100 püspökös római zsinaton iteletet mondott a pápa, Henrik királyt sok gonosz tette miatt letettnek*), Rudolfot pedig Németország törvényesen választott királyának nyilvánítá.

Erre Henrik az ő német és lombard püspökei által (30-an voltak), Brixenben tartott gyülésökön a pápát még egyszer letétette**), s Guibert letett ravennai püspököt, egy

*) Gergely pápa azt tette itt, amire az akkori idők állam-jogi elveinél fogva jogositva volt. Jellemző e tekintetben kopasz Károly nyilatkozata: „A királyi méltóságból engem senki le nem tehet, legalább a püspökök itélete nélkül nem, kik által Isten osztja önnön itéletét" (Pertz. Leg. I. 452). Németország azon időben választó ország volt, melyben a király el is veszthette hatalmát; a német herczegek Forchheimban a pápa befolyása nélkül tették le Henriket, és választották meg Rudolfot, ezen határozathoz adta most végre a pápa három évi sürgetés után egyezését és helybenhagyását. Még néhány év századon át jogositva hitték magukat a német herczegek, hogy a rosz császárt (most már a pápának hozzájárulása nélkül) letegyék.

**) Igen jellemzők a pápa és római zsinata rendölményének zárszavai, ha azokat a király és gyülekezete zárszavaival összehasonlitjuk: „Confundatur utinam ad poenitentiam, ut spiritus sit salvus in die Domini (hogy lelke megmentve legyen az isteni itélet nagy napján). Henrik ezt mondja püspökeivel a

vad harczost, választatta meg helyébe pápának, ki III Kelemennek nevezte magát. Ezzel Olaszországba ment, hogy őt Rómában a pápai székbe ültesse, s általa magát császárnak koronáztassa. Gergely pápa a hős és okos Mathild őrgrófnőn kivűl a normannok harczias népében talált oltalmat, mely kevéssel előbb jött távol északról az Alsó-Olaszországi tenger mellé, s ott tett hóditmányait a pápától hűbérbe kapta (1059 óta). Hős herczegük Guiskard Robert a Rómában erősen szorongatott pápának segitséget, s midőn végre a nagyobb erőnek engedni kényszerült Salermóban biztos menhelyet adott. Henrik és Guibert 1084-ben tartották bevonulásukat Rómába; Henrik az ő Guibertjét belehelyheztette a pápai székbe, Guibert pedig a letett Henrik királyt császárnak koronázta. Gergely pápa eközben egy pillanatig se ingadozott, ámbár a szerencse elhagyta őt, a joghoz szorosan ragaszkodott. Az országok legnemesbjei és legjobbjai aző részén álltak, igy a hires sz. egyháztanító Damiáni Péter bibornok és ostiai érsek; sz. Anzelm lukkai érsek, azután a nagy egyháztanító sz. Anzelm canterburyi érsek Angliában, Gebhard a salzburgi jeles érsek, s Altman a kitűnő passzaui püspök*), Hugo clugnyi apát, és többen. Következett évben a pápa megbetegedett Salermóban, halála óráján is azt erősitette, hogy ő e nehéz

pápáról: „Hildebrandum judicamus canonice deponendum et expellendum, et nisi ab ipsa sede his auditis descenderit in perpetuum condemnandum". Pertz. Leg. II. 52.

*) Lásd ezen nagy férfiuról, kinek püspöksége akkor Felső- és Alsó Austria nagyobb részét magában foglalta, Stülcz Jod. derék munkáját: Das Leben des Bischofs Altmann von Passau. Wien 1853. A tizenegyedik és tizenkettedik század valláserkölcsi, nyilvános, egyházi és tudományos életének ismeretére nagyon fontos szent Anzelm canterburyi érsek, kinek életét, szellemét és munkálkodását oly vonzólag és igazán rajzolja Möhler J. A. „Gesammelte Schriften". Regensburg 1839. I. B. S. 32—176.

harczot egyedűl az erény mellett és a gonosz ellen vivta*), intette a bibornokokat, hogy szorosan az egyház rendöletéhez tartván magukat, méltó pápát válasszanak. Igy halt meg 1085 évben, s az egyház szentnek tiszteli őt (Majus 25-én).

Azonban a kezdett harcz az ő halálával nem szünt meg. Henrik makacsul megmaradt elveteműltségében, a törvényes pápákkal, kik ez idő óta választattak (III. Victor 1086, II. Orbán 1088. II. Paskalis 1099 év), erőteltig ellenségeskedett, Németországnak oly sok bajt, veszélyt okozott, hogy utóvégre mint futamló mindenkitől elhagyatott, a legnagyobb nyomorban halt meg. (Lüttichben 1106). Hanem a harcz az ő fia V Henrik király alatt is folytattatott, még végre a vormszi országgyülésen (1122 év) az egyház igazságos kivánatainak engedett. A II. Kaliszt pápa és V Henrik király közt kötött egyezvény azt rendölte, hogy Németországban a püspökök és apátok választása a király jelenlétében, hanem teljesen szabadon, kegyvásár és erőszak nélkül történjék. — A gyürü és bottali beigtatás egészen megszünjék; ha a püspök királyi hűbért, vagy egyéb a királytól átengedett ország fejedelmi jogokat (Regalia) bir, a hűbér adományzás a diszpálcza által történik, és a hűbéres ezért megadja a királynak, amivel neki mint hűbéres urának tartozik. Mind azt, mit a harcz alatt a római egyháztól, vagy a többi egyházaktól elvettek, vissza kellett adni. Ezen legrégibb egyezvény (Concordatum), melyben az egyház mindent megnyert, amit VII. Gergely kivánt, következett évben (1123 év) Rómában sz. János főtemplomban a laterani palota mellett tartott közzsinaton (Concilium Lateranense I.) ünnepélyesen megerősíttetett. Ugyan itt a nőtlenség az egész papságnak, a régiebb egy-

*) „Dilexi justitiam et odivi iniquitatem, propterea morior in exilio", voltak a haldokló pápának utolsó szavai.

házi törvények értelmében keményen megparancsoltatott. Eképen az egyház szabadságaért vivott hosszas harcz legtökéletesebb győzelemmel koronáztatott meg; győzött a jog, hanem a bátor harczosok, kik Istenbe vetett bizalommal a harczot kezdték és kivivták, akkor már régen átköltöztek a jobb életbe, mikor e czél végre elérve lőn.

III. Szakasz.

A későbbi középkor.

70. §. A pápa akkori helyzete.

Az europai emberiség élete VII. Gergely ideje óta mindig többalaku, erőteljesebb és gazdagabb fejlődésnek örvend. Egy nagy vezér eszme tünik abból elő, és ezen eszmének látható képviselője ezentul a római pápa.

A kereszténység azon rendeltetést vette az Istentől, hogy a nyert mennyei igazság által az emberek értelmét megvilágositsa, akaratukat kormányozza, s egész életöket belső és külsőképen művelje. Ezen föladatát minden egyes emberen betölti, s minél tökéletesebben sikerül ez neki egy egy emberen: annál nagyobb és tökéletesebb lesz ez, és hatása annál jótékonyabb az emberiségre nézve, ilyenek voltak p. o. sz. Athanáz, Aranyszáju János, Ágoston, Bonifácz, és ezer más. Ugyanezen föladatot kell az egyháznak egész családoknál is teljesíteni, ami által aztán oly fölséges jelenetek tünnek föl, mint például nagy Vazul családjában látjuk (l. 36. §.). Legmagasztosabb e föladat az ő alkalmazásában az államra, melynek mint legfőbb tisztán emberi összeköttetésnek alapja, intézvényei, valamint a fejedelem és alattvalók közötti kölcsönös viszonyában is a kereszténység nagy igazságait kell elevenen előtüntetnie. Még az államoknak is az isteni kinyilatkoztatás erkölcs-

vallási igazságait kell egymásközötti viszonyaikban cselekvések zsinór-mértékeül elfogadni. Ez a keresztény államcsaládok magasabb eszméje, a miként azt akkori időben fölfogták és valósítni törekedtek.

Ezen eszme kivitelére látható képviselő volt szükséges, aki kétes esetekben legfőbb tekintélylyel biztos határozatot hozott, mint választott birájok fejedelmek és népek fölött állt, aki végre az europai emberiség e szentségét alkalmas büntetésekkel megvédni birta *).

Erre mindenekelőtt a római pápa volt hivatva, kit mindnyájan mint atyjokat tisztelték, kinek a mennyország kulcsaival maga az Ur Isten adta egyházi ügyekben a legfőbb hatalmat **). Természetes volt, hogy aki az Istentől a legfőbb tanítói hatalmat kapta, akkor, midőn az isteni tanítmánynak emberi viszonyokra alkalmazásáról volt szó, első szavazattal birjon, szintoly természetes volt, hogy a ki a mennyország kulcsait, a kötő és oldó hatalmat az Istentől kitünőleg kapta, legfőbb büntető hatalmát alkalmazta ott, hol az isteni tanítmány dölyfösen megvettetett, a szelidebb eszközök annak megvédésére sikeretlenek maradtak.

---

*) Ezen alapiták akkor belátásos férfiak, mint p. o. Gerhoh reicherspergi prépost, az általános világ béke eszméjét.

**) Igy volt kifejezve az országos törvényekben, Capitula Caroli II. 876 évről: „Ut Sancta Romana Ecclesia, sicut est caput omnium Ecclesiarum, ita ab omnibus honoretur. Liceat ei debitum tenere vigorem, et pro universali Ecclesia pastoralem exhibere curam". „Ut honor spirituali Patri nostro Johanni summo Pontifici et universali Papae ab omnibus conservetur, et quae secundum sacrum ministerium suum authoritate Apostolica decreverit, cum summa veneratione ab omnibus suscipiatur et debita illi obedientia in omnibus conservetur" (Pertz. Leg. I. 530). Nagy Károly pedig: „Haec (S. Romana Ecclesia) nullis synodicis constitutis ceteris Ecclesiis praelata est, sed ipsius Domini auctoritoritate Primatum tenet." Caroli M. de imaginum cultu lib. I. c. 6.

Ezen büntető hatalom főkép a kath. egyház közösségéböli kizárásban állt, (excommunicatio, kiátkozás) melynek oly társadalomban, mely magát legbensőbb mivolta szerént keresztenynek vallotta, szükségkép polgári következményeket is kellett maga után vonni. Mert akkor az egész europai állomcsalád az egy kath. hiten nyugodott, és szent Péter utódjában isteni intézkedéshöz képest, közös vallási fejét, a hit és erkölcsi ügyekben legfőbb biráját ismerte el; ez lényeges mozzanat a pápa akkori viszonyában az államhatalom iránt. A viszonyok önkényt hozták azután magukkal, hogy a pápa az ő szavát az europai emberiség javára állam ügyekben is érvenyesíté, hogy fejedelmek és népek ily ügyekben hozzá fordultak, őt az europai népélet vezérlő központjának tekintették. A pápa mindenek által elismert nyilvános őre volt a hitnek, erkölcsiség- és jognak mindnyájok számára; ő volt a fejedelmek és népek közötti pörös ügyekben közös választott biró, ki szavát mindenütt a jog és méltányosság mellett emelte föl, és tekintélye által igazságtalan vérengző háborukat akadályozott meg. Minél hajlandóbbak voltak a népek az ő nyers erejökben akkor az erőszakoskodásra, minél inkább akadályoztak az örökös háboruk a müvelődésben minden előhaladást, ezen intézkedés annál jótékonyabb volt *). Ez által a népek nagyszerű egyessége, szabadságuk gondos biztosítása mellett s egyuttal az általános erkölcsi rend magasabb öntudata eszközöltetett, amint az még eddig soha sem létezett.

A pápa államjogi helyzete az akkori europai nép családban legvilágosabban az akkor általánosan elismert azon elvből tünikki, hogy a királyi méltóság adományozása a pá-

---

*) Igazán és találón mondta Herder: „Nála (Hierarchia) nélkül Europa hihetőleg a zsarnokok zsákmánya, örökös egyenetlenség szinhelye vagy szinte sivatag lett volna". Ideen zur Philosophie der Geschichte. 20. Buch am Ende.

pát illeti. A herczegek, (Duces) akik királyok óhajtottak lenni, kérelmökkel a pápához járultak; a pápák maguk ezt soha sem rendölték, hanem maguk a herczegek tették az országnagyokkal egyetértve. Igy tettek már korábban Magyar- és Lengyelország herczegei (l. 66. §.), igy VII. Gergely alatt Demeter Horvát és Dalmátország herczege; igy III. Incze pápa alatt (1204 év) Csehország herczege. Az uj király a pápától koronát kapott, és esküvel kötelezte magát, hogy az apostoli székhez hű marad, s rendeleteinek pontosan engedelmeskedik, az igazságosságot föntartja, az egyházakat védi, a szegényeket, özvegyeket és árvákat oltalmazza, a házasság szentültartására fölügyel, az embervásárt megakadályozza, és Isten segitségével mindenben, ami a jogot és rendet illeti, méltányosan jár el. Ezek és más királyok azután országukat ismételve szent Péter különös oltalmába ajánlották, hogy igazságtalan megtámadtatás esetében a pápa tekintélye szerződésileg mellettök legyen, ezért a római egyháznak önkényt valamely csekély évi adót (census, védbért) fizettek.

Egy ily magasztos eszmének valósítása némely veszélyeknek volt kitéve. A pápáknak, kikre a föladat legnehezebb és fontosabb része háromlott, hogy föladatukat méltókép oldhassák meg, nemes, nagy, belátásos és erős férfiaknak kellett lenniök, távol minden önzés és pártoskodástól, egyedül mindnyájok javát keresniök, a jogot védniök és az emberiséget (humanitas) előmozditaniok. És a pápák egész a tizenharmadik század vége feléig csakugyan ilyenek voltak. Másfelől a fejedelmeknek Istentől rájok bizott hatalmokat az erkölcsi világrend oltalmazására kellett használniok, s e tekintetben is a népek előtt maguknak is jó példával világítniok, mert a fölülről adott rosz példa az alattvalókra legártalmasabban hat. Hanem épen ezen oldalról jött a tizenkettedik és tizenharmadik században legtöbb ok az elégedetlenségre; majd hóditásvágy és igazságtalan

háboruk, majd házasságtörés és erkölcstelen kicsapongás, majd esküszegés és önkényű elnyomások, majd tévtanok és szakadások pártolása miatt. Minthogy a fejedelmek többnyire minden hatalmokat fölhasználták, hogy ily dolgokban fölfordult akaratukat kivigyék, a pápák pedig mint az erkölcsi törvény és jogszerű rend képviselői nem hallgathattak, közönségesen harcz ütött ki, mely végre a népek különféle szenvedései után az erkölcsi rend győzelmével végződött, ami által ezen magasabb világrend öntudata a népekben mindegyre erősebb lett. Midőn azonban a tizennegyedik és tizenötödik századok folytán a pápák ama magasztos eszmét az ő régi tisztaságában többé fön nem tartották, a fejedelmek pedig saját önkényöket követték, a pápai és fejedelmi hatalommal együtt, melyek maguk ejtettek magukon mély sebeket, az általános erkölcsi állapot is elhanyatlott, elannyira, hogy Europa népei a tizenötödik század vége felé alantabb álltak mint a tizenharmadik században.

A viszonyok ily szemlélete mellett a fejedelmek és népek minden oly dologban, melyekben az együtt munkálás jónak látszott, a pápához fordultak, s örömest hallgattak a jámbor pásztor bölcs szavaira. A kereszténység az ő mivoltánál fogva kiöli az önzést és egyesülésre vezet szeretetben, azon mértékben, a melyben a kereszténység az időben a viszonyokat áthatotta, magasabb közérzelem fejlődött ki, mely számos jól rendezett testületekben, és nagyszerű közös vállalatokban nyilatkozott. Ezek többnyire a kereszténység atyjától kaptak sarkalást, vagy annak kormányára bizták magukat, és helybenhagyását keresték. Eképen a legnagyobb vállalatok jöttek létre, melyeket a germán népek történelme felmutathat; ama kor alkotásai most is bámulatra ragadják az utóvilágot.

71. §. Az első keresztes-háboruk.

A legnagyszerűbb tünemény, melyet a középkor az ő népéletében fölmutat, a keresztes-háboruk, melyekben egy vallási eszmétől vezettetve százezeren keltek föl, s minden földit az Isten szolgálatára áldoztak föl. Élő hit és munkás felebaráti szeretet voltak az europai kereszténység ama nagy mozgalmának felsőbb fórrásai. Az élő hit ereje legközelebb az akkori népek mély érzelmére hatott; szent óhajtással érezték magukat vonzatni a helyekre, melyeket egykor isteni Üdvözítőnk lábaival érintett, vérével áztatott, dicsőségével megszentölt*). A zarándokok, kik a szentföldről visszatértek, szomoru hireket hoztak a siralmas szolgai sorsról, melyben az ottani keresztény testvérek a török zsarnokság alatt nyögtek. A szaraczénok és különösen a seldsukita törökök, a palaesztinai benlakók valamint zarándokok ellen is minden önkényt megengedtek maguknak, a szent helyeket pajkosan megfertőztették, a személyeket kebellázítólag bántalmazták. A keresztények hangos segélykiáltása hatott Palaesztinából a nyugati testvérek fülébe, hogy nekik segélyt vigyenek, és a közös ellenségtől az általa meghóditott szentföldet visszafoglalják. Különösen fölinditotta mindenfelé a keresztény szeretetet az élénk

*) Miként vonultak különösen a tizenegyedik században egész seregekben a minden állapotbeli emberek a szentföldre, a többek közt tanusitja Glaber Rudolf akkori történetiró. Histor. IV. 6. Ez már a legrégibb időtől fogva bevett jámbor keresztény szokás volt. Korunkban a tanulásvágy a régi bölcseség és dicsőség szinhelyére üzi a tudósokat, régebben a jámbor keresztényt azon helyekre vezette, melyeket a religio diadala szentölt föl. És ez mindenesetre fönségesebb és emberhöz illőbb, mint midőn az aranyszomj és nyervágy országról országra hajtja őt egészen a föld legszélsőbb szegleteig.

előadás, melylyel remete Péter mint szemtanu a palaesztinai keresztények nyomorát elbeszélte.

Az europai népek ily hangulata mellett a pápa az ő gondolataiknak kifejezést s a harczvágyas erőknek határozott irányt adott. Simon jeruzsálemi patriárka a hazatérő amiensi Péter által esedező levelet küldött a pápához és keresztény fejedelmekhöz segélyért, a görög császár szintén azon időben kért sürgetve a pápától és nyugati kereszténységtől segélyt, minthogy a hitetlenek már a főváros falai előtt jelentkeztek. Akkor II. Orbán pápa rendkivül népes gyülekezetet tartott Piaczenczában (1095 év), melyen 30,000 minden országbeli ember jelent meg; s rá mindjárt Novemberben több mint 200 püspökkel nagy zsinatot tartott Clermontban. Az ékesszólás magasztos erejével rajzolta le a keleti testvérek sulyos szenvedéseit, a hit veszélyeit, a szenthelyeken elkövetett kiáltó igazságtalanságokat, és Isten nevében fölhivá őket a szenvedő emberiség segitségére és harczra a hitetlenek szemtelen hegykesége ellen; ott aztán a kereszténység közös ellenségén jogszerüleg kielégithetik harczvágyukat, melylyel otthon a hazában oly sok bajt okoznak, ott az igazságos és nehéz harczban leróhatják sokféle erőszakoskodásaik által elkövetett büneiket; ő mind azoknak, akik e háboruban az egyház védelmére résztvesznek, a megérdemlett egyházi vezeklés *) elengedését biztositja, s örök jutalmat igér, hátrahagyott javaikat és családjaikat az egyház különös oltalma alá veszi, s azoknak bármily megtámadását kiközönités büntetése alatt megtiltja. Az egész gyülekezet magasztos

*) A keresztes hadak fönséges eszméjét szépen fejezi ki a clermonti zsinat végzése, mely által a keresztes háboruban résztvevőknek bucsu engedtetlk: „Quicunque pro sola devotione, non pro honoris vel pecuniae adoptione ad liberandam Ecclesiam Dei Jerusalem profectus fuerit iter illud pro omni poenitentia reputetur." Can. 2. (Mansi Concil. T. XX. 816.)

lelkesedésre ragadtatva egyhangulag riadá: „Isten akarja! Isten-akarja!“ *). Sok ezeren elhatározták magukat, hogy a szabaditó háboruban résztvesznek, s ennek jeleül jobb vállukon ruhájokra keresztet tüztek **). A közelebbi tavaszon (1096 év) különféle vezérek alatt roppant embertömegek gyültek össze, s hullámzottak országról országra el keletfelé. De nem mindnyájan ájtatosság-, szeretet-, és bünbánatból mentek a szentföldre, sokan kalandvágyból, mások hiuságból, vagy féktelen életrei hajlandóságból csatlakoztak ***). A fősereg élén azonban derék nemes férfiak álltak; köztök jámborság és vitézség által különösen kitüntek: Bouillon Gottfrid lotharingiai és Tankred, az ifju normannherczeg, nemes származásukra kitüntek: Hugo a franczia király fivére, és Robert normandi gróf, az angol király fivére. Ademár pápai követ a számos vezérek közt legszükségesebb egységet hozott létre, s a had magasabb eszméjét a mennyire lehetett elevenségben tartotta. Számtalan nehézség és viszontagság között Német- Magyar- Bolgár- és Görögországon át Ázsiába ért a sereg, ott folytonos harcz közt és sok veszteség mellett lassanként előbbre vonult, mig végre 1099 év nyarán igen meggyöngülve

*) „Papa Urbanus ita omnium, qui aderant, affectus in unum conciliavit, ut omnes acclamarent: Deus vult, Deus vult.” Igy Robertus monachus (szemtanu) in Historia Hyerosolymit. lib. I. (Gesta Dei per Francos ed. Bongarsius. Hanov. 1611. p. 32.)

**) Hiteles tudositások bizonyitják hogy a vállalat szerencsésb sikerének elérhetésére a bol. Szüz segitségül hivása annak zsolozsmája által, Officium. B. V. Mariae, papoknak és világiaknak egyiránt szivökre köttetett.

***) Ezen különféle alkatrészekből lehet megmagyarázni, hogy a történelem a keresztes hadakról egyfelől oly fölséges, másfelől oly sötét és szomorító egyes vonásokat mutat föl. Az akkori hadviselés vad módja a nélkül is sok rettenetes jelenetet idézett elő. Háboruban mindig vadul az emberiség.

Jeruzsálem előtt megjelent. Midőn egy magaslatról a távolból Jeruzsálemet először meglátták, mindnyájan térdre hulltak, és a földet szent örömkönyek közt csókolták meg. Még igen nehéz harczba került, mig a keresztes vitézek ellenállhatlan lelkesedésének sikerült egy Pénteken délután 3 órakor (1099 Jul. 15.) a szent várost bevenni. Borzasztó véres harcz után, mely a Jeruzsálemben jelen volt törökök teljes megsemmisítésével végződött, hivő ájtatossággal és alázatos bünbánattal borultak le a megnyert szentély előtt, Gottfrid a jámbor lothringi herczeg volt az első, ki nyomban a város bevétele után mezítláb szőr bünbánati ruhában az Ur szenvedés-utjára sietett, és ájtatosságát a szent sir templomában elvégezte *). Néhány nap mulva a keresztes vitézek által egyhangulag jeruzsalemi királynak választatott, arra azonban soha sem tudták rábirni, hogy ott, hol az ég királya tövis koronát viselt, ő a királyi koronát föltegye. Sajnos, hogy e nemes fejedelem már következett (1100) évben meghalt, mélyen gyászolva a latinok, görögök és szyrusok által; végső nyughelyét a szent sir templomában találta.

Eképen a keresztes háboru főczélja el volt érve. Hanem nem csekély föladat lett a kereszténység számára Palaesztina- és Szyriában vissza nyert földrészt az elüzött törökök ellen diadalmasan megvédni. Az ellenségek két oldalról fenyegették a keresztény birtokot, Belső-Azsia és Egyip-

*) „Dux Godefridus ab omni strage se abstinens, exutus lorica et lanea veste indutus, nudatis pedibus muros egressus in circuitu urbis cum humilitate processit, et per eam portam, quae respicit ad montem olivarum, introiens sepulchro D. N. Jesu Christi Filii Dei Vivi praesentatus est in lacrymis, orationibus et divinis persistens laudibus, et Deo gratias agens, quia videre meruit, quod illi semper fuit summo desiderio." Igy az egykoru Albertus (Albericus) Aquensis in Histor. Hyerosiolymis. VI. 25. (Gesta Dei per Francos p. 281—282.)

tomból. Midőn Edessza, a keresztény vitézek által helyreállitott keresztény fejedelemség, a jeruzsálemi királyság előbástyája (1114 év) a törökök kezébe került, nyugaton megint általános részvét támadt. Sz. Bernárd a clairvaux-i hires apát Francziaországban, ki jámborsága és tudományossága által az egész kereszténységben nagy tekintélyt vivott ki, nyugat legelőkelőbb fejedelmeit személyes részvétre birta. Tanitványa III. Jenő (Eugen) pápa fölszólitotta őt, hogy ragyogó ékesszólásával uj általános keresztes háborut hirdessen. Egy nagy gyülekezeten Burgundban erőteljes szavával rábirta VII. Lajos franczia királyt, a speieri országgyülésen III. Konrád német császárt, hogy mind a két országbeli számos nagyokkal a keresztet fölvegyék. 1147 évben mindkét hatalmas sereg megindult, hanem a siker az alapos reménynek sehogy sem felelt meg. A keleti keresztények hitszegése, a vezérek balfogásai s a két sereg rendetlenkedései a vállalat teljes bukását eredményezték. Ennek következtében a törökök Palaesztinában mindinkább fölül kerekedtek, mig végre Szaladin szultán Jeruzsálemet (1187 év), miután a keresztény királyság ugyanott 88 esztendeig fönállt volna, megint meghóditotta. Ennek hire rettentő villámcsapás gyanánt hatott nyugaton. Nyugat három leghatalmasabb fejedelme I. Frigyes német császár, Fülöp Ágost franczia és a vakmerő Rikhárd (oroszlányszivü) angol király elhatározták magukat, hogy III. Kelemen pápa fölhivásának engednek, és erős hadsereggel Jeruzsálem ellen mennek. 1189 évben indult meg Frigyes császár fényes hadseregével kelet felé szárazon; a következett évben a franczia és angol királyok vizen követték. Hanem ennek, a valamennyi közt legfényesebb keresztes hadjáratnak is csak igen csekély eredménye volt, egyfelől a szerencsétlenség miatt, mely Frigyes császárt közel a czélhoz elragadta (1190 év), másfelől pedig a nemzeti féltékenység miatt, mely a francziák és angolok erős

összemunkálását gyöngitette. Midőn végre Fülöp Ágost betegen haza tért volna (1191 év), Rikhárd király csupán csak annyira vitte a dolgot, hogy Szaladinnal fegyvernyugvást kötött (1192 év), mely által a keresztények akkori birtoka Palaesztinában három évre biztosittatott, és a zarándoklás Jeruzsálembe megengedtetett. Rikhárd királyt viszszatértében V. Lipót Ausztria herczege elfogta, és VI. Henrik császárnak kemény fogságra átadta. A pápa a népjogok és keresztes vitézek kiváltságainak e gyalázatos megsértését az egyházbóli kiközönitéssel fenyitette meg.

72. §. A későbbi keresztes háboruk. A keresztes háboruk eredményei vallási tekintetben.

A keresztes-hadak a valóságban mindig messzebb hanyatlottak el a magasztos eszmétől, mely azokat létre hozta, ámbár a pápák a kereszténységhöz intézett szózataikban azon eszmére utalni el nem mulasztották. A legközelebbi nagy keresztes had, melyet III. Incze pápa buzgó törekvései hoztak létre, a ravasz velenczeiek kezében egyedűl arra szolgált eszközűl, hogy Dalmatia és Görög ország iránti terveiket valósitsák, Zárát és Konstantinápolyt (1203) meghóditsák, hol nemsokára (1204 év) latin császárság állt föl. A pápa minden intése, feddése és fenyegetődzése sikertelen maradt, s csakis azon körülmény, hogy az uj császárságban a szentföldre vonuló hadak biztos alapot nyertek, tartotta vissza a pápát szigorubb rendszabályoktól a hóditók ellen, kik fegyvereiket a hitetlen törökök helyett a keresztény görögök ellen forditották.

Az ötödik keresztes hadjárat András magyar király és VI. Lipót osztrák herczeg alatt (1217) rablóháboruvá s belső villongássá fajult, s csak a derék András király hazatérte után (1218 év) fogtak még komolyan Damiette

város ostromához Egyiptomban, minthogy e tartományt az egész török hatalom alapjaul tekintették. A vállalatot kezdetben szerencsés siker koronázta, azonban nagy, részint érdemlett részint nem érdemlett szerencsétlenséggel, valamennyi keresztes vitéznek Egyiptomból kiüzésével végződött (1222 év).

A közelebbi keresztes háboru II. Frigyes császár vétke által évekig elhalasztatott; midőn ezután ő e hitszegésért, mely miatt az egész vállalat leginkább megbukott, egyházi kiközönités alá esett*), még attól föl sem oldva csekély haderővel elment a szentföldre (1228 év), hogy a jeruzsálemi királyi koronát fejére tegye. Az éles, kiegyenlithetlen ellenmondás, hogy egy a keresztény névre méltatlannak nyilvánitott fejedelem lépett föl a nyugati kereszténység előharczosaul a hitetlenek ellen, már eleve minden tartós szerencsés eredményrei kilátást megsemmisitett. Egy fegyvernyugvás (1229 év) Jeruzsálemet még egyszer 10 évre a keresztények kezeibe juttatta.

Midőn ezután Jeruzsálem a törökök által megint elfoglaltatott, s kevés évre a vad korozaiak az egyiptomi szultánokkal egyetértve Jeruzsálem városát és egész Palaesztinát irtózatosan elpusztitották volna, még két hadjárat következett (1248 és 1276 év), melyeknek fővezére egészen azon magasztos eszmétől volt lelkesülve, mely az első keresztes hadjáratokat létrehozta. A nemes, jámbor és lovagias IX. Lajos franczia király személyesen vezette

*) Böhmer János Frigyes az ő jeles Regesta Imperii-jében (1198—1254 év) megmutatta, hogy Frigyes cs. a kereszthad indulásának határnapját legkevesebb kilenczszer elhalasztotta, mig végre IX. Gergely pápa a keresztény nép hasztalanul hozott nagy áldozataival szemben tovább már ezen szándékos halogatást a sok intés után fenyiték nélkül nem hagyhatta. L. Böhmer Regesten des Kaiserreiches in 1198—1223. Stuttgart 1849. Einleit. S. XXVII—VIII.

a franczia nemesség virágát a hitetlenek ellen, szivének legbensőbb óhajtása szerént ő inkább megtérésöket, mint legyőzésöket kivánta. Mélyhitű jámborsága és hősies állhatatossága a hitetleneket is bámulatra ragadta. Ez a hadjárat is Egyiptom ellen fordult először és Damiettát szerencsésen elfoglalta; hanem éhség és ragályszerű betegség lassanként elgyöngitették a sereget, és maga a király is az ellenség kezeibe került*). Minthogy ez első hadjárat óhajtott czélhoz nem vezetett, egy másodikat vitt Tunison át, melynek uralkodója reményt nyujtott neki, hogy a keresztény hitre fog térni. A tunisi franczia táborban megint ragály ütött ki, mely ezuttal a királyt is elragadta (1270 év). Az egész anyaszentegyház méltán szentnek tiszteli őt. (Aug. 25-én)**). A latin császárságot Konstántinápolyban a görögök valamivel korábban már megbuktatták, és husz évvel utóbb (1291) Ptolemais erős tengeri várással egész Palaesztina megint a hitetlenek kezeibe esett. Igy végződött a nagy népözönlés keletre, mely az europai emberiséget csaknem 200 éven át lázas ingerültségben tartotta***).

A keresztes hadjáratoknak nyugatra nézve jelentékeny eredményei lettek nemcsak politikai és tudományos, hanem vallási tekintetben is. Ide tartozik legelőbb is a lovagrendek keletkezése. Rendöltetésök sürgős korszükségnek megfelelő és pedig háromféle volt: harcz a szaraczenok ellen, és ez által a keresztény zarándokok védelme-

*) Lajos kir. csoda szép levele az ő fogsága és megszabadulásáról olvasható: Gesta Dei Francos p. 1196—1200.

**) Ezen nevezetes fejedelemről lásd: Geschichte Ludwig's IX. des Heiligen, Königs von Frankreich. Münster 1850. I. Bd. (csak 1524 évig terjed).

***) A német irodalom egy alaposan készült munkát bir a keresztes hadjáratokról Vilkettől: Geschichte der Kreuzzüge nach morgenländ. und abendländischen Berichten. Leipzig 1807—1832. 7. Bde. Minden utóbbiak többé kevésebbé ebből merítettek.

zése, azután főképen lelki, de testi segélyezése is oly zarándokoknak, kik a szokatlan éghajlat alatt gyakran megbetegedtek, s az idegenek között elhagyatva kinlódtak. Azért a szentföldön egynél több testvérület (rend) alakult, melyek mindegyikének egy közös főnök (Magister, mester) alatt, három rendbeli tagjai voltak; lovagok, a szentföld és zarándokok védelmére, áldozárok, a zarándokok lelki és szolgáló testvérek, azoknak testi ápolására a szállodákban, melyeket a rend számukra az uton és helyben fölállitott. Minden rendtag keresztet viselt mellén, s a szokásos szerzetesi fogadalmakon kivűl a rend czéljára is ünnepélyesen kötelezték magukat. Ugyanezen rendi czélokra nemsokára minden oldalról gazdag adományokat és birtokokat kaptak. A tulajdonképeni lovagrendek fölállitása a tizenkettedik századba esik. Az első ily rend egy régibb olasz szerzetből nőtt ki, mely szegény beteg zarándokok ápolására állt fön, és jeruzsálemi zárda templomától Johannita — János — rendnek, 1310-től rhodusi — 1530-tól máltai rendnek neveztetett, Rhodus és Málta szigetektől, melyeken a szentföld elvesztése után a fönebbi sorban letelepedtek.

A második rendet franczia lovagok alapitották, és mert lakásuk a Salamon templomához közel állt Jeruzsalemben, templariusoknak (vörös barátok, templomos vitéz levagok, jeruzsalemi vitézek) neveztettek; a rend későbbi székhelye Párisban szintén: Templom (Temple) nevet viselt. Ezekhez járult a tízenkettedik század végén a német vitéz lovagrend, melyet sváb Frigyes a boldogságos szüz Mária különös védlete alatt a németek számára alkotott, mely a tizenharmadik század óta a még pogány poroszok, és egyébb északkeleti Németországban lakó népek meghóditására és térítésére igen örvendetes sikerrel munkált közre. A templáriusok sorsa igen szomorú volt. A rend nagy gazdagsága, hatalma és tekintélye sok ellenséget szerzett neki, kik egyes tagok nagy tévedéseit az egész

rendre rótták. A birvágyó szép Fülöp franczia király (1309 év) rögtön minden templariust tömlöczre vetett Francziaországban, a kinpad azután undok bünök bevallását csikarta ki, melyeknek elitéltetésök alapjaul kelle szogálni. A király parancsára sok lovagot, köztök Molay Jakab nagymestert is, elevenen megégettek (1314 év). A nagymester még a máglyán is a rend ártatlanságát erősité. A rend legtöbb javait a király ragadta magához, házukat (Temple) Párizsban saját lakhelyeül választá *). V. Kelemen a király hosszas heves sürgetésére eltörölte a rendet (1312 év), anélkül azonban hogy azt kárhoztatta volna. A rend büneire nézve megoszolnak a vélemények, hanem a király eljárását mindenek elitélik. A keresztes hadjáratoknak másik fontos következménye az egyház vezeklési fegyelmének megváltoztatása volt. A nyilvános vezeklés helyébe, melyeket sulyosabb bünökért elvileg most is kiállni kellett, az érdemlett büntetések elengedésére a bűnbánat szellemében teljesitett, közönségesen három éves szentföldi keresztes hadjárat lépett. Azoknak, kik ily hadjáratra nem mehettek, a vállalat érdemébeni részesülés az által lett lehetséges, hogy a tetemes fölszerelési költségekhöz arányos pénzadománynyal járultak **). Azok, akik a hadjáratban résztvettek, vagy ahhoz pénzzel járultak valóságos jobbulás és igaz gyónas föltétele mellett teljes bucsut nyertek. Igy tar-

*) 1791 évben a szerencsétlen XVI. Lajos királyt, ki szintazon Capet Hugo családhoz tartozott, melyhez szép Fülöp, ugyanazon Temple-ból hurczolta nyaktilóra ugyanazon harmadik rend (tiersétat) tulsulya, melyet egykor Szép Fülöp a pápa elleni harcz sikeresb folytatására állitott föl.

**) Ó germán szokás volt az már, hogy aki háboruba nem mehetett, egy harczos fölszereléséhöz tehetsége szerént járulnia kellett. L. Nagy Károly, Capitulare de exercitu promovendo 803. e. (Pertz. Leg. I. 119.) és Capitulare Aquense a. 807. (ibid. p. 149.) II. Lajos Constitutio de exercitu Beneventum promovendo (ibid.) p. 504—505.

tott ez körülbelől 200 évig; ez idő után azon szokás jött létre, hogy pénzadományért (alamizsna) valamely közös jó czélra, p. o. templom vagy kórház építésére, a pogányok megtérítésére s. a. t. a föntebbi föltét alatt bucsu engedtetett *).

A keresztes hadjáratok által továbbá a szent ereklyék száma rendkivül elszaporodott nyugaton. Az ereklyék tisztelete Krisztus egyházában kezdet óta szokásban volt (17. 18. §§.), a test és lélekből összealkotott ember megdicsőült testvéreinek földi maradványai által ösztönöztetve érezte magát azok szellemi emelkedettségöknek elérésére. A keresztes hadjáratok idején keletről Jeruzsálemből és egész Palaesztinából, Antiochia és Konstantinápolyból fölötte sok ereklyét hoztak, mint legdrágább zsákmányt nyugat minden tájára **).

Még egy most is fönálló egyházi intézmény, t. i. a fölszentelt, vagy czimzetes püspökség „Episcopi in partibus infidelium“ köszöni a keresztes háboruknak általános behozatalát. Kelet városaiba, melyeket a keresztes vitézek meghóditottak, püspököket helyeztek be, e püspököket a szaraczenok gyakran elhajtották. Az eképen elüzött püspökök gyakran Europába jöttek, midőn aztán innen az érsekek és püsökök a közelebbi keresztes hadjáratban résztvettek, a püspöki foglalkozást elhagyott megyéikben né-

*) Az egyház ezen külső fegyelmének megváltoztatására igen hihetőleg azon ógermán szokás adott alkalmat, mely szerént a gonosztettet jószággal engesztelték ki (Taciti German. c. 21. luitur etiam homicidium certo armentorum et pecorum numero), aminél azonban a keresztény szeretethöz gondosan ragaszkodtak.

**) Mily nagy értéket tulajdonitottak akkor az ereklyéknek, s mily sokféle ereklyét hoztak nyugatra, különösen Konstantinápolyból, kimeritőleg előadja s pedig források után Hurter Frigyes Geschichte P. Innocenz III. VIII. Buch. (I. B. S. 637. és 648—56.)

melykor ily futamlott püspökre bizták, amiért aztán nekik állandó tartást adtak. Ami a tizenharmadik században a zarándokló és futamlott püspökök szükségeinek igen megfelelő volt, később egész napjainkig azért tartatott fön, mert a nagyobb megyékre nézve szükségesnek látszott.

73. §. A pápák viszonya a Hohenstaufen nemzetségbeli német császárokhoz.

A pápáknak, hogy az europai népcsaládok irányában fönséges és fontos föladatukat teljesithessék, szabad független helyzetre volt szükségök. Ez a közelebbi századok folytán két különféle oldalról volt fenyegetve, t. i. a tizenkettedik században egész a tizenharmadik közepeig a Hohenstaufen nemzetségbeli erőszakoskodó német császárok, ez időtől fogva pedig a ravasz franczia királyok részéről. Az utóbbiak nyájas ravaszsága végtelenül többet ártott az egyháznak, mint az elsők nyilt erőszakoskodása. Azonban igazsággal mondhatni, hogy a pápák Francziaország általi befonatásának tulajdonképen a hohenstaufeni harczokban van igaz alapja.

A pápák függetlensége, mely akkor a népek szabadságának védsziklája volt, lényegesen a kettős önálló hatalom alapján, saját birtokon és hűbéreken nyugodott. A római egyház saját birtoka a tizenkettedik század elején Toskana (Thuscia) hozzájárulásával biztosságához szükséges kiterjedést nyert. Mathild örgrófnő, a fölséges nő, ki egykor VII. Gergely pápát IV. Henrik király ellen oly hősileg védte, s ki a római egyházhoz halála után is hü maradt, később összes örökségi vagyonát a római egyháznak ajándékozta *). Másfelől a normannherczegek az általok meg-

*) Az illető okmány 1102-ről olvasható Muratori scriptores Rerum Ital. Tom. V. p. 384. A Mathildféle sokat vitatott örök-

hóditott Szicziliát és Alsóolaszországot már régóta hübérben birták a pápáktól (lásd fölebb 69. §.), ugy hogy Sziczilia királya a pápának vitatlan hübérese volt, mindazon jogokkal és kötelességgekkel, melyeket a hűbéri viszony magával hozott. Ez volt a jogszerü állapot a tizenkettedik század elején, miként ezt Toskánára nézve II. Lothar császár (1133 év) világosan elismeri, Szicziliára nézve pedig II. Frigyes császár okmányilag bevallja*).

Ezen jogszerü állapotot akarták a Hohenstaufenok, kik anyai ágon IV. Henrik királytól származtak, s tőle hatalmuk alapjaul a sváb herczegséget kapták, most ön javokra fölforgatni. Azon gondolattal foglalkoztak ők, hogy a régi római császárságot hatalma egész terjedelmében visszaállitják, s ennek kivitelére mindent megmozditottak. Ebből sok fontos eredmény következett, mindenekelőtt a császárság eszméjének átalakítása. Eszerént a császár a római egyház védnökéből annak urává lenne épen ugy, mint keleten a konstantinápolyi patriarka a császártól függött. Ez által az egész egyház szabadsága és függetlensége fenyegettetett. Az ilyetén római birodalom központja természetesen Olaszország, végre Róma, a pápa aztán a császár első udvari püspöke lett volna. Németország csupán mellékország rangjára szállt volna le. Olaszországban azonban három e tervezettel ellenkező elem létezett: a felsőolaszországi városok jogszerűn megalapitott szabadsága, a pápával hübéri viszonyban álló sziczilíai királyság, és középen a kettőre támaszkodó pápa, Közép olaszország ura. A hohenstaufeni terv kivitelére e három elemet erőszakkal kellett vala leigázni. Emiatt hosszu nehéz harczra került a dolog, mely magát Olaszországot ellenséges pártokra

ség magában foglalá a mantuai herczegség egy részét, Parmát, Reggiot és Modenát. A pápák Ferrarát is Mathild örökségéhez számitották, a császárok azonban a birodalomhoz.

*) 1216-iki okmány Pertznél Leg. II. 228—29.

(gibellinok vagy császáriak, guelfiták vagy pápaiak) tépte. Németországnak pedig legjobb vérébe került anélkül, hogy nagyobb hatalomra vagy egységre fejlődését csak valamikép is előmozditotta volna.

Ezen elkeseredett harcz némi előjátéka már 1130 évben elkezdődött, s a közelebbi 25 évet egészen betöltötte. Rómában akkorában köztársasági szabadság alakjában a régi rendetlenség szelleme tört ki. A mondott évben egy erős párt II. Incze törvényesen választott pápát Pier Leo vagy II. Anaklet ellenpápa fölállitása mellett a megvesztegetett rómaiak segitségével elüzte; a futamló pápa Német- és Francziaországban tiszteletteljes fogadtatásban és általános elismerésben részesült. Szent Bernárd ékes szava és Lothár német császár vitéz hadserege teljes győzelmet szerzett a pápának a tolakodó fölött, a második laterani közzsinat (1139 év) II. Incze pápa elnöklete alatt alkalmilag e szakadás következményeinek elhárításával foglalkozott. Eközben bresciai Arnold Francziaországban nevelkedett pap *), egy szintoly bőbeszédü, mint gondolatszegény nyugtalan ujitó a köznépet a felsőbb és alsóbb papság ellen lázitotta, főkép azon állitással, hogy papoknak világi hatalmat és földi javakat birni nem szabad. A rómaiaknak pedig az ő régi tanácsuk (Senatus) dicsőségéről beszélt, s miként kellene ezt helyreállitni és a legfőbb hatalommal fölruházni. Midőn az izgatástól eltiltatott, Schveiczba futott, néhany év mulva azonban megint visszament Olaszországba, és ott egy uj tanács megválasztását és az egyházi javak behuzását vitte ki. III. Jenő pápának (1146 év) a féktelen csőcselék erőszakoskodásai elől elkellet futni, menhelyet Franczia- és segitséget Németországban talált. Utódja

*) Bresciai Arnold nevezetes történetét elbeszéli az egykoru frisingeni Otto de rebus gestis Friderici I. lib. II. c. 20. Azután III. Jenő pápa érdekes irata Martene Collect. ampliss. Tom. II. p. 554.

IV. Adorján alatt I. Frigyes erős hadsereggel ment Rómába, a lázitó Árnoldot hatalmába keritette (1155 év), fölakasztatta és holttestét megégettette. Halálával visszatért Rómába a régóta nélkülözött nyugalom, és Frigyes császárnak koronáztatott.

Ezen második hohenstaufeni császár alatt csakhamar elkezdődtek megint a harczok, melyek a Hohenstaufenok messzelátó terveinek lassankinti fejlődéséből szükségkép kifolytak. Egy szó, melyet a pápa jó értelemben használt, a császár ellenben roszul értelmezett*), szolgált első ürügyül a meghasonlásra. Nemsokára ezután a császár és a lombardiai városok között ütött ki a harcz, melyek régi jogaik és szabadságaik védelmére közös szövetségre léptek. Hanem a nagyobb erő legyőzte őket, és (1158 év) a ronkali mezőkön törvényeket adott nekik a császár, miként ezt az ő órómai jogtudósai sugallták. Midőn a császár most már Rómában is igényelte a legfőbb hatalmat anélkül, hogy a régi szerződéseket figyelembe vette volna, törésre került a dolog. Ugyanakkor halt meg Adorján pápa és nagy egyetértessel a kitünő III. Sándor pápa választatott meg (1159 év), kinek szilárd egyházias szelleme Frigyes terveire nézve nem igen kedvezőnek látszott. Azért a császár egy nagyravágyó vetélytárs gyámolítása által, kire csupán csak két bibornok szavazott, de mellette egy fölfogadott

---

*) A pápa egy a császárhoz intézett iratában elszámlálta hozzája való szeretetének számos bizonyitványait, ezek közt a császári méltóság adományzását is, és hozzá tevé: si majora beneficia Excellentia Tua de manu nostra suscepisset, non immerito gauderemus. Beneficia annyit jelent, mint jótétemények, középkori nyelvszokás szerént azonban annyit is jelenthet mint hűbérek; ez utóbbi értelemben vette a császár, mintha a pápa a császárságot pápai hűbérnek akarta volna nyilvánitani, ami Adorjánnak szintoly kevessé volt szándékában, mint akármely másik pápának.

zsoldos csoport állt, szándékos szakadást idézett elő, mely az egyházat tizennyolcz éven át rongálta. Emiatt a törvényes pápa mind a kettőt kiközönitette, és Lombárdiában az igazságtalan elnyomás ujabb vérengző haborura vezetett. Most a császár egész erejét a pápa és Lombardia ellen forditotta. III. Sándort az egész kereszténység törvényes pápának tekintette, csak Németországban tiltotta meg a császár legkeményebb büntetés alatt őt ilyenül elismerni. A pápa megint kénytelen volt Francziaországba futni, hol a legnagyobb tisztelettel fogadtatott. Végre midőn Frigyes ereje a hosszas eredménytelen harczban kimerűlt, s serege csaknem teljesen megsemmisitetett volna, békére hajlott. A béke (1177 év) Velenczében köttetett meg, hol a pápa és császár a legnagyobb ünnepelyességgel találkoztak, a császár az ő hibáját nyilványosan bevallotta *), Sándor pápának meghódolt **) s minden jogsértést jóvá tett, a pápa

*) A császár nyiltan kimondta beszédében, hogy az Isten a világ minden részéből belátásos férfiakat engedett itt összegyülni: „ut ipsi errorem nostrum et conversionem nobis referentibus manifeste cognoscerent.“ Tudja meg az egész világ, hogy mi rosz emberek csábszavai által vezettettünk hibára. Mi azt hittük, hogy az Isten egyházát védjük és emeljük, és ime ellene harczoltunk, és vészörvény szélére juttattuk azt. E beszéd, valamint a pápa beszédje is, és minden e békekötésre vonatkozó okmány olvasható Pertznél. Leg. II. p. 151—61. A velenczei összejövetel igen érdekes előadása van a histor.-polit. lBätter. I. Bd. S. 48—56.

**) „Hogy a pápa ekkor nyakára tiport volna, az goromba hazugság, mondja a történettudós protestáns Müller Ján. Bd. XXV. S. 36.“ Az akkori történetirók között (köztök szemtanuk, s a velenczei dolgok részesei) egy sem tud minderről egy szót sem. A nemes III. Sánder pápa épen oly távol volt attól, hogy a császárral ily lealázólag bánjék, mint a kevély császár attól, hogy ily lealázó bánásmódot eltűrjön. Lutheré az érdem (?), hogy e történelmi hazugságot a német nép közé becsempészte, s annak ott hitelt szerzett. Látszik ez a

pedig békecsókkal a kathol. egyház közösségébe visszafogadta őt; két évvel utóbb a harmadik laterani közzsinaton (1179 év) a béke megerősittetett, s azon további határozat hozatott, hogy a törvényes pápa választáshoz a öszszes jelenlévő bibornokok szavazatának kétharmada szükséges. Eképen az egyházat fenyegető vész mostanra szerencsésen elhárittatott. Frigyes a pápával kötött békét becsületesen megtartotta, s később (1190 év) a keresztes hadjáratban halt meg. Fia és utódja VI. Henrik legfőkép a szicziliai királyságra irányozta törekvéseit. II. Vilmos gyermektelen utolsó normankirály nagynénjét vette nőül. 1191 évben III. Czelesztin pápa által császárnak koronáztatott *). Vilmos halála után háborút kezdett Szicziliaért a vágytársak ellen, hanem győzelmét iszonyatos kegyetlenkedés- rablás és hitszegéssel szennyezte be. A népjog gyalázatos megsértéseért, melyet Rikhárd angol király elfogása által elkövetett az angolok erőszakos sürgetésére végre az egyházi kiközönitést vonta magára († 1197 év).

---

tizenhatodik században elterjedt ezen iratból: Papst Treu Hadriani IV. und Alexanders III. gegen Kaiser Friederichen Barbarosen geübt. Mit einer Vorrede D. M. Luthers. Vittenberg 1545. Ha a békes találkozás alkalmával a császár a pápának, midőn ez lovára ült, kengyelvasát tartotta, lovát zablájánál fogva egy darabig vezette, ez által nem tett egyebet, minthogy tiszteletét a pápa iránt régi bevett szokás szerént fejezteki (l. főnebb 59. §§.), ami az akkori idő fölfogása szerént épen legkevesbé se volt lealázás.

*) Hogy a pápa ez alkalommal a koronát lábaival tette volna föl, s azután azt megint lerugta volna fejéről, ez is egy a sok törtenelmi hazugság közől, melyeket a meggondolt történei nyomozódás már régen a mesék sorába számüzött. l. G. Schwarz disquisitio de Henrici VI. Imp. romana eaque ignominiosa coronatione. Altorf 1737.

74. §. Folytatás III. Incze pápa.

1198 évben a legnagyobb pápák egyike, III. Incze lépett szent Péter székébe. A legnemesebb római családok egyikéből származott, a párisi és bolognai hires főiskolákban képeztetett, az egyházi ügyekben korán jártas, mint iró kitünő. 37 éves korában emeltetett a pápai székbe, s világraható tevékenységét bátran megkezdé. Az egyházi birodalom ekkor csaknem egészen idegen kezekben volt. Ezt mindenekelőtt birtoka alá hajtotta. Rómában tömérdek sok becsuszott visszaélést megszüntetett, a törvényes nyugalmat és rendet az egész országban helyreállitotta. Az ő befolyása által a felső-olaszországi városok megujiták véd szövetségöket, régi jogaik minden megsértése ellen; Szicziliát a császárné saját kértére hűbérűl kapta a pápától, maga és ifju fia II. Frigyes részére. Eképen egy év alatt Olaszország állapota jogszerüen rendeztetett, s a további munkálkodás biztos alapja megvettetett. Most a pápa szemeit a világra forditotta, mely atyai gondviselésére volt bizva. Csodálatra méltó tevékenységgel oltalmazta Europa minden országában a hitet, jogot és jó erkölcsöket A manichaeusok tévtana, kivált Olasz- és Francziaországban, megint fölemelte fejét; a pápa legelőször az igazság hirdetése, azután a törvények szigorusága, végre midőn Péter hithirdetőt Francziaországban megölték, keresztes hadjárat által küzdött ellene, minthogy ez eretnekek a szaraczenoknál roszabbak voltak. Hasonlólag igen komolyan rajta volt, hogy a püspökök és papok mindenütt erkölcsi tisztaságban és buzgón teljesítsék szent hivatalukat, igy nevezet szerént Lengyel és Francziaországban. Az erkölcsi törvények nagy megsértését még a királyokon is szigoruan büntette. Fülöp Agost franczia király nejét elüzte, s mást vett magához. Az országbeli püspökök gyülekezete, mely neki ellenállni nem mert, egyezését adta hozzá. Ekkor kitünt,

hogy az elnyomott jog védelmére a legfőbb és független biró mennyire szükséges. Az elüzött királyné panaszára igen komolyan és hathatósan intette a pápa a királyt, de hiába; végre egyházi büntetésekkel lépett föl, melyek kemény szivét meglágyitották, hogy törvényes nejét megint magához vette, s ágyasát elbocsátotta. Ottokár cseh királynak sem sokkal jobban ment sorsa, midőn törvényes nejét elküldte, s mást vett magához. Hasonlag pártjokat fogta a pápa a bárhol elnyomottaknak, különösen a fejedelmek özvegyei- és árváinak *), mint p. o. László Magyarország és Henrik Kastilia ifju királyainak, valamint Rikhárd angolkirály özvegyének és Sancho portugálli király leányának. Midőn hatalmas fejedelmek, mint p. o. a franczia és angolkirályok pörpatvarba bonyolódtak, azon volt, hogy mint békekövet a viszályt kiegyenlitse, hogy igy a vérontást megakadályozza, s a háboru kimondhatlan nyomorát a népektől elháritsa. Evégett pedig sem országfejedelmi vagy hűbéruri hatalmához nem nyult, hanem keresztény kötelességeikre figyelmeztette őket. Ha az alattvalók támadtak föl uralkodóik ellen, akár az ország nagyjai, akár püspökök voltak azok, szintén visszautasítá őket a rend és kötelesség határai közé, volt eset, hogy az egyház közösségéből is kizárta őket. Kitünő figyelmet forditott a megürült császári trónra. A meghasonlott német herczegek Henrik halála után két királyt választottak: a Sváb Fülöpöt és braunschweigi Ottót. A pápa az okok érett megfontolása után az utóbbi mellé állt, s római császárnak őt koronázta meg (1209 év). Alig hogy ez megtörtént, az uj császár megszegte ismételve letett ünnepélyes esküjét, a pápai állam birtokait elfoglalta, és Szicziliába törtbe, melyet Fridrik,

*) Elődjeinek elve szerént: „orphani et pupilli sub Ecclesiae tutela et defensione consistunt." P. Alexandri III. epist. 87. Martene Collect. ampliss. T. II. p. 715.

mint a római szék vazallja birt. Emiatt sikeretlen intések után egyházi átok alá esett; a német herczegekhez fölhivás intéztetett, hogy a birodalomról gondoskodjanak.

A császár hitszegése és hálátlansága arra birta a német herczegeket, hogy őt letegyék, és II. Frigyest, VI. Henrik fiát s akkor Sziczilia királyát választották meg helyette császárnak. A pápa beleegyezett, hanem az egyházi állam biztositására abban történt a megállapodás, hogy Németország és Sziczilia koronái az ő személyében ne egyesittessenek, hanem mint német király Szicziliát fiának engedje át. 1215 évben, miután a római egyház birtokait s a pápa jogait ünnepélyesen megismerte, s néki és utodainak engedelmességet fogadott volna, ünnepélyesen megkoronáztatott. Ugyanazon évben közzsinatot, a negyedik lateranit, hitt össze a pápa, melyen 1400 egyházfejedelem, (pátriarkák, érsekek, püspökök és apátok) Nyugot és Kelet sok követe jelent meg. Róma legnagyobb fényében ragyogott. Erélyes rendszabályok hozattak a hitegység föntartására, a keresztény fegyelem és erkölcsiségnek főkép a papságban helyre állitására, nagy keresztes hadjárat határoztatott el, s e czélra a papságra különös adó vettetett, négy évre általános béke rendöltetett, s az apróbb ügyek egész tömege intéztetett el. Ezenfölül a pápa a déleuropai fejedelmeket egyesíté, és buzdítá, hogy egy nagy főcsatában a szaraczenok spanyolországi hatalma mindenkorra megtöressék; északon az általa küldött követek elmessze, egész a keleti tengerig megalapiták vagy erősítették a keresztény hitet; akkor lett Keresztély czisztercz rendü szerzetes az olivai kolostorból Pomeraniában a poroszok apostola. Az oláhok és bolgárok, szerbek és bosnyákok, örmények és görögök visszatértek pápasága alatt a kathol. egyház egységébe, közel látszott az idő, midőn egy akol lesz és egy pásztor. Ekkor (1216 év) meghal III. Incze pápa, kiben a Krisztus méltó helytartójának lelkiismeretességé-

vel, igaz bölcseség- és mély jogtudománynyal még a minden vállalataibani ritka szerencse is volt összekötve, ami által a pápaságot a hatalom és tekintély legmagasb fokára emelte föl *).

Egy ily nagy szellemü férfiu ellenében, mint III. Incze, ki az idegen jogot szintoly szentül tisztelte, mint a mily erősen védte a magáét, az ifju II. Frigyes házának régi tervét a pápák ellen folytatni nem merte. Hanem utódja a nemes és szelid III. Honor alatt már megkezdte Frigyes (1220 óta császár) a fortélyos csalás és nyilt erőszak egymást váltó játékát, mely az egyháznak annyi kárát, a birodalomnak gyógyithatlan romlását, végre magának és nemzetségének vesztét okozta. Sok ismerettel biró fejedelem volt, hanem rosz jellemű, hitszegő és kegyetlen, hitetlen és igen kicsapongó **); különösen megrontólag hatott rá a szaraczenokkali bizalmas társalgás, kik közől hadseregében is sokan szolgáltak, és az egyházi állam körében folytatott hadjárat közben ott iszonyuan pusztitottak. Tizenkét évig biztatta a pápát üres igéretekkel a keresztes hadjáratra nézve, melyet halogatásával folyvást meghiusitott, mig végre IX. Gergely a kiközönitést, melylyel régóta fenyegetve volt, kimondta rá (1227 év) ***). A pápa kész volt

*) E nagy férfiunak és korának hű képét adja: „Die Geschichte P. Innocenz des Dritten von Fridr. Hurter", Hamburg 1834. 4. Band.

**) Hitetlenségét istentelen nyilatkozatai által nyilván kitüntette, adatokat szolgáltat erre Böhmer: (Regesta Imperii 1198—1254. S. XXXVI. és VII. és S. 347.) Azért Dante is a buzgó gibellin bizonyosan nem alap nélkül a pokolban adott neki helyet az eretnekek, epikuriak és istentagadók között. (Infern. X. 119.) Szarazenok képezték testőrségét és őrizték haremét. (Böhmer idez. Regest. S. XXXVII.)

***) Frigyes maga (1225 Juliusban) ünnepélyes eskü által vetette magát kiközönítés alá, ha 1227 évi August. haváig hadserege élén a szent fölre nem menne (Böhmer. Regest. 1. 128.)

vele kibékelni, midőn javulását mutatta (1230 év). Hanem a javulás rövid ideig tartott, Felső-Olaszországban a pápának előbb már elfogadott közbenjárását a császár és ország között a császár megint elvetette, hogy az országot föltétlenül hatalmába ejthesse; Szicziliában, melyet Frigyes ünnepélyes igérete daczára megtartott, az egyházat minden tekintet nélkűl bántalmazta, szent jogaitól megfosztotta, sőt Rómában is maga a császár áskálódott és szitott lázadást a pápa ellen. Ekkor végre a pápa a szükséges oltalomhoz folyamodott, és a császár ellen, ki egyuttal a keresztény hitet és az egyház szabadságát is fenyegette, a kiközönítést ismét kimondta (1239 év). A császár a kiközönitésre most már semmit sem adott, s az egészet ugy nézte, mint a pápa személyes ellenszenve- és önkényének eredményét. A pápa erre közzsinatot hitt össze Rómába, hogy ott eljárását igazolja. A császár azonban a püspököket erőszakosan letartóztatta, és elzáratta, s igy a zsinatot erőszakkal meggátolta. Egyuttal seregei a pápai államba vonultak, s magát Rómát is fenyegették. Ezen szorongatott helyzetben IX. Gergely pápa az erős lelkü és érdemteljes férfiu meghalt. A pápai szék két évig betöltetlen maradt, végre (1243 év) IV. Incze egyhangulag megválasztatott *). Ezen békeszerető és a császár iránt mindenkor jó indulatu férfiu **), őszintén törekedett a békét a császárral helyre állittani, mivel azonban a császár a helyett, hogy a sok igazságtalanságot jóvátette volna, most már az egyházi

*) A pápai széken (mondja Böhmer Frigy. az alapos történet buvár) egymást érték a legkitünőbb férfiak III. Incze, III. Honór, IX. Gergely, IV. Incze. Nagyságuknak még nagyon is kevésé méltatott emlékei, a pápai udvar egyázi- és államügyi iratai, melyek alak és tartalomra mind azt fölülmulják, ami valaha e szakban megjelent. Regesten des Kaiserreiches von 1198—1254. Stuttgart 1849. L. VI.

**) Maga Frigyes bizonyitja ezt — l. Böhmer a. f. id. h. 363.

államot is elfoglalta és dulta, a pápa magát és az egyház szabadságát Lyonba futással mentette meg, hol közzsinatot tartott (1245 év), s annak hozzájárulásával a császár kiközönítését megujította, s most már annak letételét is hozzá adta. Még öt évig élt Frigyes Szicziliában hir nélkül, csaknem egészen elfeledve, mialatt a német herczegek uj választáshoz fogtak *). Halála után IV. Incze megint visszatért birodalmába és ott örömriadással fogadtatott. II. Frigyes a hűbérjog elvei szerént Szicziliát mind magára mind utódaira nézve elvesztette; azért most hosszas alkudozások következtekbe Franczia- és Angolországgal, melyeknek azt a pápa mint legfőbb hűbérur oda ajánlotta. IV. Konrád, II. Frigyesnek atyjához hasonló fia, Németországot régi romlásában magára hagyta és Apuliába ment, azt meghóditotta s arra atyja végrendöleténél fogva igényeket emelt, a miért a pápa kiközönitette őt († 1254 év). Hátrahagyott két éves fiát Konradint a pápa Sváb föld örökös birtokosaul azonnal forma szerént elismerte, egyéb országok iránti jogait pedig érettebb korára föntartotta. E közben hosszas alkudozások után Anjou Károly, szent Lajos franczia király fivére kapta hűbérül Szicziliát (1265 év). Azonban a fiatal Konradint, amint ifju korát elérte, házának balsorsa Sziczilia meghódítására Olaszországba üzte, Károly kir. legyőzte, s a belbéke megháborításaért minden ifjusága daczára kivégeztette (1268 év) őt, amiért a pápa Károly uj királyt élesen megrótta. Benne a Hohenstaufen nemzetség kihalt, mely hősies ereje s a magasabb műveltség iránti szeretete által Németországra nézve vajmi sokat és nagyokat tehetendett, ha az egyház szabadsága ellen folytatott örökös küzdése és az ezzel összekötött számos

---

*) L. Kaiser Friedrich II. von Höfler, München 1844. Die Regesten des Kaiserreichs von 1198—1254, von Fried. Böhmer. Stuttgart 1849.

jogsértések által önmagának e kora és szomoru végét nem okozta volna.

A római egyház ez által Francziaország felé tolatott, hol a fenyegetett pápák mindenkor oltalmat találtak. A német birodalom a legmélyebb nyomorba sülyedt, s a császár nélküli nehéz husz évet (1254—73 év) élte át. Végre habsburgi Rudolf választatott meg a német birodalom királyává, ki az egyháznak teljes jogát menten elismerte, a római egyház birtokát a Mathild féle hagyatékkal együtt sértetlenűl visszaadta, a birodalombeli püspökségek és apátságoknak szabad választást, s jószágaik szabad bírását biztositotta, s mindenben a kereszténység atyja hű és engedelmes fiának mutatta magát. A lyoni második közzsinaton (1274 év) X. Gergely pápa a Rudolf királylyal kötött békét megerősitette. Rudolfnak az volt nagy érdeme, hogy amit igért meg is tartotta, mig elődjei ugyanazon igéreteket tették, hanem aztán szószegéseik által a nehéz harczokat idézték elő, melyekben utóvégre maguk is elvesztek. Minthogy az uj király munkássága szinhelyeül, helyes szemügygyel nem Olasz-, hanem Németországot szemelte ki, a régte óhajtott békét és nyugalmat a német birodalomban szerencsésen helyreállitotta *).

75. §. A pápák viszonya Francziaország iránt a tizenharmadik század végétől fogva. A nyugati nagy szakadás egész a kosztniczi zsinatig.

E hosszas nehéz harczok igen keserű gyümölcsöket hoztak. Ha a sáli és hohenstaufeni császárok föladatukat helyesen fölfogják, ha az egyház ünnepélyesen biztositott jogai ellen megtámadásaikat szünet nélkül meg nem ujitják,

*) L. Kaiser Rudolf und seine Zeit von Kopp. Leipzig 1845.

Németország az egyházzal megőrzött békében egységes, nyugodt és erős lett volna, és a pápák a császárokkal barátságosan egyetértve a keresztény népcsalád eszméjét Europában szerencsésen valósitották volna. Europa egyesült ereje a keresztény név rettenetes ellenségét a törököt bizonyosan legyőzte volna, holott ugyanazt Europa egyenetlenkedése megerősödni engedé elannyira, hogy tulnyomó ereje által Konstantinápoly és a görög birodalom elesett, a legszebb országok meghódittattak, mások iszonyatosan elpusztittattak, végre Europa szive fenyegettetett. Más részről a pápák szükségtől kényszeritve megszokták a német császárok hódítási vágya ellen Francziaországnál keresni segitséget. Ez II. Frigyes halála után alkudozásokra vezetett Francziaországgal, hogy a sziczíliai királyság, mint megürült hűberiség franczia királyi herczegre ruháztassék át. Ennek következtében kapta meg ez országot Anjou Károly (1265 év) *), de csakhamar veszélyes befolyást gyakorolt magában Rómában is. Fondorlatai által sikerült neki már 1281-ben egy franczíát, IV. Mártont, ültetni a pápai székbe. A franczia pápák azonban, kivált a 14-ik században nagyon különböztek a tizenegyedik századbeli német pápáktól. Ezek az egyház közjaváról a becsuszott visszaélések ellen hozott bölcs törvények által gondoskodtak, eszerént az egyházban üdvös javitást és fölvirágzást idéztek elő; a franczia pápák ellenben leginkább a franczia politika érdekében cselekedtek, ami által az egyházi állapotok sajnálatra méltó hanyatlása, visszaélések lábra kapása, végre, az egyház legmélyebb lealázására, kárhozatos szakadás okoztatott.

Igaz ugyan, hogy még egyszer kísérlet tétetett a pápai széknek a franczia szolgaság fenyegető veszélyéből

*) Ugyanazon uton módon erősitette meg birtokát, mint ezt nem egészen egy századdal előbb a Hohenstaufenok tették, t. i. erőszak és kegyetlenkedés által.

kimentésére. VIII. Bonifácz, egy kitünő jogtudós és fölötte erélyes jellem, a pápáknak már hagyományos előszeretetét Francziaország iránt szintén hosszabb ideig tanusítá; midőn azonban a birvágyó és erőszakos szép Fülöp az ő háborubani közbenjárását semmibe sem vette, s az egyház javait és jogait Francziaországban kiméletlenül elrabolta, kötelességének ismerte a pápa az egyház igazságtalan elnyomása ellen sikra kelni. Azonban igen okos ellenféllel volt dolga, ki ideje korán elgondolta, hogyan teheti az egyházi büntetéseket már eleve hatástalanokká. Erre kettős eszközt választott, a mennyiben a tulajdonképeni vitatárgyat hamis világosságban állitotta a nyilvanosság elé, és a népet érdekébe vonni tudta. Midőn t. i. a pápávali egyenetlenkedés aggasztó fokra emelkedett, a püspökökön és országnagyokon kivül még a városok küldötteit is nagy országgyülésbe hivta össze, és elébök adta, mintha Bonifácz pápa azt állitaná, hogy a király birodalma világi kormányzatára nézve a pápának alárendelve van, s azt a pápától hűbér gyanánt birja. A küldöttek az uj tisztesség által megbóditva, s az egész viszály hamis előadása által rászedetve a legbuzgóbban kijelentették, miszerént a királylyal együtt az ország polgári függetlenségét és a nemzet becsületét a pápa ellen megvédni készek (1302 év). A pápai bullát elégették; a püspököknek és papoknak Rómába menni többé megnem engedték; a Rómából jött nyilatkozatot, hogy a pápának Francziaországot pápai hűbérré tenni soha eszeágában sem volt, semmi figyelembe se vették. A pápa azután nemsokára ünnepélyesen kijelentette, hogy az egyházban két hatalom van, az egyházi és világi; az egyházi hatalom, mely az Istentől a kijelentett igazságot minden erkölcsi viszony zsinormértekeűl kapta, ez által a világi hatalomnak fölötte áll, s ha keresztény királyok vagy herczegek az örök igazság elveit a hivek botrányára s üdvösségök kárára nagyon megsértik, a pápa az ő legfőbb

hatalmánál fogva, melylyel minden keresztény fölött bir, egyházi büntetésekkel szorithatja őket vissza az erkölcsi rendre. A király e nyilatkozatra nyers erőszakkal felelt, egy zsoldos sereggel a pápát megrohanta s pártosai által Rómában fogva tartatta. A szenvedett bántalom és mély keserüség az egyház jövője fölött megtörték az öreg pápa szivét († 1303) *).

Igy törte meg szép Fülöp ravasz politikája a pápák utolsó erélyes ellenszegülését Francziaország tulhatalma ellen. Nemsokára Fülöp befolyása által a franczia V. Kelemen választatott meg pápának (1305 év), ki Francziaország királyainak készséggel engedett székhelyeűl Avignont választotta (1309 év), s csaknem egyedül francziákat nevezett ki bibornokoknak. Ennek az lett következménye, hogy Francziaország tulsulya mindig nagyobb és károsabb lett. Hetven esztendeig maradt Avignon a pápák székhelye, hol szinre ugyan saját birtokukon éltek, a valóságban azonban egészen franczia befolyás alatt álltak. Méltán hasonlitják e tartózkodást a babyloni számkivetéshez. Ez idő alatt a pápai székre csak francziák emeltettek, kik aztán részökről csaknem kizárólag francziákat tettek bibornokokká, Róma és a pápai birodalom mindegyre mélyebben sülyedt, s a régi köztársasági szellem megint kezdett éledezni benne. A pápák tekintélye az europai országok világi ügyeiben a franczia politika szolgálatában járt, ami által sok baj idéztetett elő, és a pápai méltóság tekintélye ily dolgokban mindig alább szállt.

Különösen feltünt ez a pápák viszonyán Németország iránt. Már szép Fülöp megkisérlette V. Kelemen pápa által

*) Ezen fölötte nevezetes küzdelmet minden egyes részleteiben leirta egy szakavatott kéz a Hist. Polit. Blätt. 33. k. 441. — Különösen fontos e munka is: L. Tosti Storia di Bonifazio VIII. e de' suoi tempi. Monte-Casino 1846. 2 k.

a német koronát házához ragadni *), de sikeretlenül. A közelebbi pápa, XII. János, (1316—34 év) ugyanazon tervet követte, mely miatt Bajor Lajossal, kit a német herczegek királynak választottak, a legelkeseredettebb viszályba keveredett. Lajos jellem szilárdság nélküli fejedelem volt, a szerencsében szenvedélyes és mértéktelen, szerencsétlenségben kis lelkü és kétségbeesett. Jellemének első vonása odáig ragadta őt, hogy a pápa letételét kimondta, s ellen pápát tett, ki által magát császárnak koronáztatta, és saját császári teljhatalmával, egyházilag bontó házassági akadályban fia és Margit, Karantan és Tirol örököse között, fölmentést adott ***). Másfelől a pápa francziaország királyának kivánatára a kiengesztelés végett oly tulságos követeléseket tett, hogy azok miatt Lajos királynak csaknem lehetlen volt az egyházzal kibékelni. XII. János t. i. a német koronát Károly franczia királyra akarta átruházni. Utódja XII. Benedek, egy jó érzelmü férfiu, a franczia király fenyegtései által elijesztve, hasonló eljárásra biratott Lajos német király ellen ***). VI. Kelemen végre (1342 év) Lajos királynak oly béke föltételeket tett, melyeknek elfoga-

---

*) Lásd Böhmers Regesten des Kaiserreiches von 1246—1313. Stuttgart 1844. 344. 345.

**) Ezen ily fölmentés mellett kötött házasságról egy azonkoru történet iró mondja: „Tota terra illud matrimonium multifariam multisque modis diris vocibus inculpavit.” J. Vitodnr. Chron. a. 1342. (Thesaur. Histor. Helvet. Tiguri 1735. p. 58.)

***) Straszburgi Albert, ki az akkori eseményekben maga is részt vett, erről következőleg értesit: „Cum P. Benedictus nuncios recepisset benigne, in aurem nuntiis flens quasi conquerebatur, quod ad Principem (igy szokta Lajos királyt nevezni) esset inclinatus et quod rex Franciae sibi scripserit certis literis, si Bavarum sine ejus voluntate absolveret, peiora sibi fierent, quam P. Benifacio a suis praedecessoribus essent facta.” Urstisii Script. German. Francofurti 1670. p. 127. cf. p. 126. 128. 132. 133.

dását, minthogy a birodalomra veszélyesek voltak, a német herczegek meg nem engedték. Lajos király meghalt a nélkül, hogy az egyházzal kiengesztelődött volna (1347 év).

Az Avignóban tartózkodásnak egyébiránt más rosz következményei is voltak. A ottani udvarnál nagy feslettség uralkodott, ami a pápák tekintélyének, ámbár maguk személyesen tiszta erkölcsüek voltak, igen sokat ártott. XII. János pápa nagyon sok pénzt is hagyott maga után, mit ő egy uj keresztes hadjáratra gyüjtött, e miatt a pápai udvar a kincsvágy rosz hirébe kevertetett. Végre ugyan akkor az egyházi büntetéseket nagyon sürüen alkalmazták s minthogy a büntetés oka nem mindig volt oly szembetünő, mint előbbi időben, azok rettentő hatása lassankint eltünt, s erejök elenyészett.

A bajok még inkább növekedtek, midőn a franczia tulsuly utolsó kárhozatos eredménye a nagy szakadás bekövetkezett. XI. Gergely pápa szienai sz. Katalin kérései és intései által ráhagyta magát birni, hogy a rettentőn megrongált egyházi birodalom rendbeszedése végett Rómába menjen (1377 év). Ott meghalván a bibornokok menten uj választáshoz fogtak. A rómaiak erőszakos kivánatára ezuttal az olasz, VI. Orbán választatott meg (1378 év). S midőn ez elhatározta volna magát, hogy Rómában marad, a franczia érzelmü bibornokok azon ürügy alatt, hogy Orbán választása nem törvényesen történt, a nápolyi királyné pártfogásával más pápát, genfi Robert bibornokot választották, ki VII. Kelemen nevet vett föl, Avignoban székelt s Francziaországban legfőbb oltalmát találta. Ezen szerencsétlen állapot, mely által Europa mintegy két ellenséges táborra szakadt, a szakadás megszüntetésére a pizai zsinaton tett késérlet meghiusulása által (1409 év) még roszabbá lett. Ez időtől fogva három pápa volt, kik közől mindegyik igaz pápának állította magát, s a másik kettőt párthiveikkel együtt kiközönitette. Az egyház egysége menthetlenül

elveszve látszott, és sok legjobb akaratuak, mint p. o. Ferreri Vincze nem birták már az igazi pápát kitalálni. Ez a siralmas szakadás, melynél fogva három pápa tartott udvart, kik a szükséges eszközök előteremtésére holmi uj utakat módokat kerestek, 40 évig tartott, míg nem a kosztniczi zsinat (1414—18 év) Zsigmond *) király sikeres fáradozása által létre jött, és V. Márton szerencsés megválasztása annak véget vetett. Hanem az utófájdalmak még sokáig tartottak, mert a szakadás megszüntével annak következményei még nem mindjárt szüntek meg.

76. §. A keresztény religio kiterjedése és a hitegység föntartása e századokban.

Az Isten országa az egyházban sajátságos, csodálatra méltó erővel bir, mely által a világ országaitól különbözik. Az Isten azon egy lelke élteti az egész egyházat, mely a legnehezebb küzdelmekben sem engedi elbukni, mely minden egyes élő tagban munkálkodik, s ezek által mindig uj ismeretlen népeket tesz keresztényekké, s vezet a Krisztus testének egységébe, az egy közös látható fő alatt. Igy történt ez eme hosszu és nehéz harczok alatt is. A közben a tizenkettedik században Otto bambergi hires püspök megtéritette a pomeraniai herczegséget, melyet nem sokára egyéb sláv népek is tul az Elben követtek a kereszténység fölvételében, maga a Rügen szigete is a sláv pogányság székhelye Dánia által a kereszténységre vezettetett. A 13. században Finnland-, Lifland-, Esztland-, Kurland- és Poroszországban nyert a kereszténység szilárd állapodást, noha nem hosszas és heves ellenállás nélkül, miközben a német lovagrend tett különös fontos szolgála-

*) Lásd. Geschichte K. Siegmunds von Aschbach. Hamburg 1835—45. 4. Bd.

tokat, amiért is Oporoszországban terjedelmes birtokokat és jogokat nyert. A rigai egyházat a pápa Poroszország és Lifland érsekvárosává (1255 év) emelte, akkor keletkeztek a kulmi és ermelandi püspökségek is. A kereszténységgel sok német bevándorlott, jobb erkölcsök s az első iskolák jutottak be az országba. Végre a 14. században Lengyelország Littvániát és Svédország Lapplandot téritette meg elannyira, hogy ama hoszas harczok alatt, melyeket a pápák az egyház sokszorosan fenyegetett jogaiért vivtak, a kereszténység visszatarthatlanul egész legszélsőbb északig előre nyomult, s akkor, midőn a nagy szakadás kitört, az europai népek a római pápát mindnyájan egyházi főnöküknek és szent Péter utódjának ismerték *).

Azonban nem volt elég a népeket az egy igaz hitre elvezetni; megis kellett azokat az igaz hitben tartani, mert a kereszténységnek az a rendöltetése van Istentől, hogy az embereket az igazságban és szeretetben egyesitse. Ez ellen lassankint fenyegető veszély keletkezett, az eretnekségek uj körében, melyek a tizenegyedik század óta nyugaton támadtak. Ehhez több elem munkált össze. A régi manichaeusi tévtan, mely keleten sok ideig csöndesen tova harapózott, végre a hetedik, nyolczadik és kilenczedik században paulicianusok neve alatt megint nyilván előlépett, a tizedik és tizenegyedik században legközelebb Bulgáriából nyugatra becsempésztetett; hol különösen Felsőolasz- és Délfrancziaországban terjedt el. Erre a német népekben, az ő ó pogány, egyszerü és némileg szellemiesitett természet imádásuknál fogva, kezdet óta veszélyes csira rejlett, mely, mihelyt a nyomozódó ész a tényben az ő alapgondolatukat föltalálta, magában a kereszténységben is a minden-

*) Csak a délispanyolországbeli szaraczenok (mórok) képeztek ettől kivételt.

istenlés rendszerévé tudott fejlődni. Végre a zabolátlan szellem, mely a germánoknak kezdet óta sajátuk volt, s mely minden felsőbb tekintély iránti alávetettségtől irtózott*), megint erősen mutatkozott, mihelyt a tekintély hordozóin az emberi gyarlóság vétkei szembetüntek, és a személy erkölcsi méltósága a hivatal magas méltóságának meg nem felelt. A visszaélések ellen fordultak, és az esetleges visszaélésekkel a lényegileg szükségeseket is elvetették. Az ebbeli tévedések sora azon kezdődött, hogy a lelki tekintélyt s mind azt, amit az mint ilyen az embernek nyujtott, elvetették; másfelől pedig a becsempészett manichaeusi tévtan elfogadásával vette kezdetét. A mindenistenlési (phanteisticus) tévelyek legelőször egyes tudósok, mint Bene Amalrik és Dinanto David iskoláiban, később a választottak szorosabb körében léptek elő; ezek mindjárt azt a gyakorlati következtetést tették, hogy erény és bün között tulajdonképen semmi különbség nincs, és a szerént éltek is. Egyébiránt az eretnekségek a tizenegyedik, tizenkettedik és tizenharmadik században különféle nevek alatt fordultak elő, legyakrabban: bolgárok, katharenok, patarenok, valdensi és albigai-ak neve alatt. A valdensiek éretneksége Lyonból eredt, hol egy gazdag kereskedő, Vald-Vaud-Péter (1170 év) minden birtokáról lemondott, s aztán a papság gazdagsága, feslett élete, annak összes bel- és kül hatalma ellen kezdett predikálni. Egyuttal az egyház kegyszereit is elveté a Szentirásra támaszkodván, melyet azonban csak egy rosz forditásból ismert, s minden elv nélkül, egyedül saját fölfogása szerént értelmezett. Franczia- valamint a szomszédos Olaszországban is számos követőt

---

*) *Το φιλελευθερον τε καὶ ἀνυποτακτον Γερμανων*, mondá már Julián császár, midőn a különféle népek sajátságos jellemvonásairól szólt. S. Cyrill. Alex. c. Julian. lib. IV. (p. 138.) L. Taciti German. c. 7. 11. 21. 25. 28. 43. 44. 45.

talált. A már hosszabb idő óta létező uj manicheusi tévtan készséggel csatlakozott a kath. egyház ezen uj ellenzékéhöz; s ez a keverék a tizenkettedik század elején a vidéktől, hol legerősebbnek mutatkozott, albigai (Albiga várostól) eretnekségnek neveztetett.

Ez eretnekség ellen az egyházban Isten lelkétől támosztott erőteljes jámbor férfiak keltek föl, kik a veszélyes tévtannak az igazság élő szavát szegezték ellene. Minthogy pedig a szó cselekedet nélkül kellőkép hatni nem képes, a hirdetett tanitmányt, saját szent életökben álliták elő követendő példányul. Megmaradtak Krisztus egyházában, szegényen éltek, mint az apostolok, de azért mások gazdagságát nem kárhoztatták; Krisztus tanítását szóval hirdették, mint az apostolok körüljárták az országokat, hiven megtartva a hitet s az erkölcsöket aszerént megujitva. Igy állt elő az igazi reform Ezen férfiak közől különösen kettő tüntki, szent Domonkos († 1221 év) és sz. Ferencz († 1226 év). Domonkos egy előkelő spanyol családból származott, teljes lemondás-, szegénység-, alázatosság- és béketűrésben munkálkodott szavának csodálatos ereje által déli Francziaországban. Predikálása által sokakat visszavezetett az igaz hitre: sokan megerősittettek atyáik hitében, és megőriztettek a csábitásoktól. Predikálása támogatasára behozta az olvasó imádságot. Csakhamar a rokonérzelmüek nagy száma gyült körötte össze, kik az ő példája szerént éltek és tanitottak; igy keletkezett a Domonkosiak vagy predikáló testvérek szerzetes rendje *). Ugyanazon időben, hasonló módon lépett föl Olaszországban Ferencz is, egy assisi gazdag kereskedő fia. Isten és felebarátjai iránt lángoló szeretete, miután minden földi kincséről lemondott, elsőben a pusztába, utóbb vissza a világba vonta őt, hogy ott az embereket predikácziói által erényre

*) L. das Leben des hl. Dominikus von Lacordaire, Landshut 1841.

és ez által valódi boldogságra buzditsa. Igaz keresztény kedélye mélyéből eredt lelkes szavai ellenállhatlan hatást gyakoroltak hallgatóira. Az ő biztató kérelmeinek köszönjük a portiunkulai bucsut. Sokan csatlakoztak hozzá, és igy képződött a Ferenczick vagy kisebb testvérek rendje, miként őket Ferencz, hogy az alázatosságra örökmindig emlékeztetve legyenek, nevezte *). Mind a két szerzet a tökéletes szegénységet választotta, s csak a hivek alamizsnájából élt, (mért is koldulóknak neveztettek); mind a két szerzet tagjai egészen testvéreik üdvének áldozták magukat, mind a kettő oly szervezetet alkotott, melynek czélszerűségét századok tapasztalása igazolta (v. ő a 63. és 67. §§.), minden zárda szoros összeköttetésben és szigoru alárendeltségben állt, minden tartománynak egy közös tartományi főnöke (Provincialis) volt, és mindnyájan egy fő kormányzónak (magister vagy minister generalis) voltak alárendölve. Mind a két rendet III. Incze pápa szóval, utódja III. Honor pedig irásban megerősitette.

Azonban a szó és példabeli szelid eszköz a hitegység föntartására többé már nem volt elegendő; pedig a keresztény államnak egyátalán mindent elkellett követni, hogy a hitegységet és ez által magát föntartsa. Azért az álladalom erőhatalommal lépett föl az uj eretnekségek ellen; mire következő okok határozták el. A kereszény állam azt hitte, hogy az isteni fölség ellen való pártütés még büntetésre méltóbb, mint a földi fejedelemség elleni fölkelés, mivel pedig az europai keresztény államok a kath. egyház alapján nyugodtak, az egyház ellenséges megtámadását nem másnak tekintették, mint az állam megtámadásának.

*) L. des heil. Franciscus von Assisi von Vogt. Tübingen 1840. Geschichte des heil. Franciscus von Assisi, aus dem Französ. des Chavin de Malan, München 1844. V. ö. Görres: der heil. Franciscus als Troubadour, in der Zeitschrift: der Katholik. Jahrg. 1826. 4. Heft.

Idejárult, hogy az eretnekek vajmi gyakran, eleinte ugyan az egyházi tekintély ellen keltek föl, nemsokára azonban mind az egyházi, mind a polgári tekintély ellen egyiránt azt vitatták, hogy minden ember egyenlő, és ezen egyenlőséget erőszakkal akarták létesiteni: röviden, sokan közőlök vallási szabadság szine alatt politikai államveszélyes czélokat üztek, mások féktelen kéjelgéssel a legundokabb kicsapongásba merültek. Ez okozta, hogy a polgári hatalom e veszélyes tévtanok ellen büntetőtörvényekkel és hadseregekkel védte magát. Minthogy az eretnekség a polgári rendet, sőt magát az államlétet is fenyegette, ugyanazon büntetések alá esett, melyek a fölségsértésre voltak kiszabva: jószág elkobzás, számüzetés, életfogytiglani fogság vagy halál. A halálbüntetés ősrégi népszokás szerént, mely még a kereszténység előtti időkből származik, megégetés volt *). II. Frigyes császár birodalmi törvényeiben megparancsolta, hogy az eretnekeket megégessék, vagy legalább nyelvöket kimessék **). Ha egész tartomány az eretnekséghöz szegődött, mint a tizenharmadik század elején déli Francziaország, akkor hadsereget vittek, keresztes hadjáratot hirdettek ellene ***), s eképen az egységet fenyegető veszélyt csirájában elfojtották.

Hosszu vérengző harcz után, mely körülbelől 20 esztendeig tartott, az eretnekség legyőzetett. Hanem, vala-

*) Már Julius Caesar (de Bello Gall. VI. 16). beszéli, hogy a régi gallusok embereket áldoztak isteneiknek, kiket elevenen megégettek, mire legörömestebb a gonosztévőket használták.

**) Pertz. Leg. II. p. 252—53. v. ö. p. 287—89. 326—29.

***) Keresztes hadjáratokat lassankint nemcsak a muhamedanok, hanem a kereszténység és egyház más ellenségei ellen is folytattak. A kereszt a háboruban a küzdés jele volt az igaz hit mellett, és azok ellen, kik e hitet és egyházat megtamadták, akár muhamedánok, pogányok, eretnekek, akár kiközönitettek voltak.

mint előbb mint titkos szövetség észrevétlenül erősödött meg, mert külsőkép a katholikus szokásokhoz szabta magát, ugy most is legyőzetése után titokban akart tovább burjánozni. Ez a vérengző harczot egy idő mulva megint fölidézte volna. Azért a toulouszi zsinaton (1229 év) a püspököknek, néhány évvel utóbb, minthogy a püspökök különbözőleg és hanyagul jártak el, a Domonkos rendieknek hagyatott meg, hogy oly személyek ellen, kik eretnekségről gyanusíttattak, hivatalos uton nyomozást tegyenek (inquirere), s ha őket csakugyan eretnekeknek találják, a polgári hatóságnak adják át megfenyitésre. Ez az ugynevezett inquisitio, mely leginkább Franczia- és Olaszországban működött. Ettől meg kell különböztetni a spanyol inquisitiót, mely 1481 év óta tulnyomólag világi törvényhatóság volt a birodalom védelmére, a legyőzött mórok és zsidók ellen, kik közől sokan külsőkép a keresztény hitet elfogadták, titkon azonban a kormány ellen összeesküdtek *). Más államokban, például Velenczében egészen világi intézmény volt, melylyel az egyház épen semmit sem rendölkezhetett.

---

*) Lásd erről e jeles munkát: Der Cardinal Ximenes von Hefele, Tübingen 1851. Briefe über die spanische Inquisition von dem Grafen Joseph von Maistre. Mainz 1836. A forradalmi törvényszékek Francziaországban több embert végeztettek ki hat év alatt, mint a világ minden inquisitio féle törvényszéke hat század alatt. Hogy a protestánsok a tizenhatodik században azokkal, kiket véleményök szerént veszélyes eretnekeknek tartottak, épen azon elvek szerént jártak el, melyeket a mai egyoldalu történetirás egyedül az inquisitionak hány föl, meg van mutatva protestans forrásokból a. Hist.-polit. Blätt. X. k. 137—43. l. L. Ugyan erre a történ. okmányokat alább 85. és 86. §§. Most a katholikusok és protestánsok egyiránt megszüntek az eretnekeket kivégezni.

77. §. A tudományok ápolása a kath. egyház által.

Az egyház szellemi hatalom, mely szellemi befolyásával Europa összes népeit az ő vad állapotukból, ezen nyers zabolátlan erőszakos természeterő ellen folytatott örökös küzdelem közt lassankint jobb erkölcsökre és müveltségre emelte *). Evégből betürendeket (alphabet) talált föl, a régi könyveket másolatok által föntartotta, a mindenkori müveltség fokozata szerént ujakat szerkesztetett, végre a zárdákban és egyházak mellett számos virágzó iskolát alapitott. Most midőn Europa népei a Krisztusbani egységök nagy gondolatát fölfogni kezdték, a tudományosság is, főkép a pápák védő befolyása alatt rég nem látott magasságra emelkedett. A tizenkettedik század folytában VII. Gergely és III. Incze között képződtek az első egyetemek, melyeken akkor az europai kereszténység központosult **). Igy minden országból özönlöttek a tanulni vágyó ifjak és férfiak Párisba, hogy az ottani főiskolán a hittan és bölcsészetben magukat kiképezzék, és Bolognába, hogy

---

*) A világi uralom bárbárságával igen különbözőleg állt szemben az egyház. Csaknem kizárólag ennél volt a jellemszilárdság, rend. A papság lemondás és fegyelemben nevelve, az egyházi történelem által képezve, az evangeliumi életszabályokkal megismerkedve, a legjelentősebb isteni szolgálatban naponkint gyakorolva magasan fölülemelkedett a világiakon, kiknek tulkapó erejét kellett példa és tanítás, bélátás és kitartás által megfékezni. E föladat nehézségét eléggé elgondolni nem vagyunk képesek. Böhmer Fr. Regesten des Kaiserreichs von 1198—1254. V—VI. l.

**) Miként munkáltak itt közre a germán, egyházi és római jogi elemek, igen jól kiemeli Philip e munkájában: Beiträge zur Geschichte der Universität Ingolstadt (Programm) der Universität für das Sommersemester 1847. S. 4. 5.

ott alapos jogtudományt szerezzenek. Bolognában 35 nemzet volt képviselve. A tanulók ezen egyeteme (Universitas), mely egész Europából folyt össze, mintegy a tudományosság szabad városa nagy előjogokat nyert; maga választotta saját főnökét (Rector), saját törvényeket hozott, és belső alkotmányt szerzett, saját törvényhatóssággal birt, melynél fogva némelykor még kiközönitési és halálos itéletet is hozhatott. Valamint a császárság a pápától eredt, s a királyi méltóságot a pápától kérték, igy az első egyetemek is a pápához fordultak, hogy szervezetöket megerősítse, s hogy tőle, mint a kereszténység legfőbb tanítójától jogot nyerjenek, hogy az egész kereszténység számára tanárokat (Doctores) nevezhessenek ki. A pápák jótékony befolyása alatt a két legrégibb, a parizsi hittani, és a bolognai jogtani főiskola nemsokára az emberi tudás minden főágainak főiskoláivá tágultak, (innen a studium generale, vagy a szó uj értelmében vett Universitas) ugyanezen egyetemeknek cancellárok korlátnokok is adattak, kik a pápa nevében a fölügyelést vitték, különösen a kath. tanitmány tisztaságára ügyeltek; a tanításban a domonkosiak és ferencziek tüntették ki magukat egyéb világi és szerzetes papokkal együtt. Nemsokára különféle városok, fejedelmek és püspökök saját költségeiken uj egyetemeket állítottak, s ezeket a pápa, mint a kath. hiten nyugvó felsőbb tudomány közös központjait erősitette meg. Igy keletkeztek a leghiresebb egyetemek Oxford- és Paduában (még a tizenharmadik században); továbbá a tizennegyedik században Rómában, Prága, Bécs-, Pavia-, Cambridge-, Heidelbergában, a tizenötödik században Krakkó, Lipcse, Löven-, Freiburg-, Ingolstadt-, Tübingen-, Upsala-, Koppenhágában s. a. t.

A theologia volt a tudományok királynéja, melylyel a bölcsészet a legszorosabban össze volt kötve, arra szentölték magukat a legnagyobb férfiak. Az egyház a hitnek a teljes tiszta igazságot szolgáltatta; a gondolkodó lélek

minden erőfeszitéssel törekedett a kijelentett igazságot megismerni és tisztán látni, ez volt a scholastika fönséges föladata. Emellett a kedély törekedett a hitigazság mélyeibe merülni, s annak egész fönségét átérezni, ez volt a mystika szép föladata. Mind a két irány azt, amit hitt, megismert és érzett, külsőkép is törekedett az életben kifejezni. Ez uton képezték magukat a nagy férfiak, kik korukban szó és irás által oly rendkivüli hatást gyakoroltak, s szellemdus irataik által most is az utóvilág bámulatát érdemlik, mint p. sz. Anzelm, canterburyi érsek (Benedekrendi † 1109) *); Sz. Bernárd clairvauxi apát (Cziszterczi † 1153) **); a mély gondolkozásu aquinoi Tamás (domonkosi † 1274), és szent Bonaventura (ferenczi † 1274), kiket az egyház legnagyobb tanítói közé számit.

A hittan mellett leginkább virágzott a jogtudomány, a római és egyházi jog kettős mezején. A tudós Irnerius (Verner) Bolognában a római jogot alapitotta meg ***), és sok hallgatót talált; Gratian szerzetes az egyházi jognak adott a tizenkettedik század közepén, hires egyházi törvény gyűjteményével (Decretum Gratiani) uj életet, mind a két tudomány karöltve haladt, s kölcsönösen nagy befolyást gyakoroltak egymásra, vitás ügyek elintézésére mindjárt közvetlenül az életre is alkalmaztattak. E jeles férfiak előadásai egész Europából vontak hallgatókat, kik haza térvén, az itt tanult elveket és törvényeket minden

*) L. ezen valóban nagy és mély gondolkozásu férfiuról a szépéletirati vázlatot a szintoly szellemdus, mint tudós Möhlernél (Möhlers gesammelte Schriften herausgegeben von Döllinger). Regensburg 1839. I. Bd. S. 32. 176.

**) L. Ratisbonne: Geschichte des heil. Bernhard, übersetzt von Reiching. Tübingen 1843.

***) L. Savigny jeles munkáját: Geschichte des römischen Reichs im Mittelalter. Heidelberg 1834. 7. Bd. Irneirusról különösen értekezik a IV. k.

országban elterjesztették. Igy a jogtudomány vezér elveiben bizonyos általános egység támadt, mely mellett azonban az egyes népek törvényes szokásaik gondosan figyelembe vétettek. A bolognai főiskolában képezték magukat a legnagyobb pápák, kiknek dicsőségökre szolgál, hogy nagy jogtudósok voltak, mint nevezetesen III. Sándor, III. Incze, IX. Gergely, VIII. Bonifácz. Ezek a jogtudományt buzgón előmozdították, s különösen az egyházi jogot azon magasságra emelték, mely IX. Gergely és VIII. Bonifácz Decretalisaik gyüjteményében még mindig utólérhetlenül és irányadólag áll.

A történelemnek csaknem egyedüli ápolója volt az egyház. Az akkori időknek háboruban és békében bőmozgalmu életét, az europai emberiség fölötte érdekes fejlődésmenetét lassankinti haladásában fokról fokra, az akkori és utóvilág számára papok szerzetesek jegyezték föl *). Igy a tizenegyedik században aschaffenburgi Lambert, hersfeldi szerzetes a VII. Gergely és IV. Henrik közötti viszály történetét oly természethiven és ékesen irta le, hogy Liviushoz lehet őt hasonlítani. Otto a freisingeni tudós püspök IV. osztrák Lipót őrgróf fia és Henrik kir. unokája, a tizenkettedik században az akkori és előbbi idő történelmét épen oly hiven mint elevenen és méltóságteljesen irta meg. Vilmos tyrusi érsek irta tizenkettedik század végén a keresztes hadak legszebb történelmét. Caesarius a finom

*) A zárdai levéltárak nélkül (mondja Hurter Frigy., ki ama kort pontosabban átkutatta, mint bárki más), egy hosszas időközről csak igen hiányos tudositásokat birnánk az emberinem állapotáról, több mint egy ország minden törtenelmi okmánya egyedül a kolostorok által lett az utóvilág számára megmentve; „azok nélkül a középkor eseményeiről csak keveset tudnánk". Innocenz III. von Hurter. III. Bd. S. 576. Egy futó tekintet Pertz. Monument. German. 13. foliokötetére, vagy Murator. Script. Rerum Ital. mindenkit meggyőzhet ennek igazságáról.

és elmés heisterbachi szerzetes a tizenharmadik század elején az ő jámbor elbeszéléseiben ama rég elenyészett kor erkölcsei s állapotának legszemlélhetőbb képét adja. A két domonkosi, u. m. beavaisi Vincze *) (a tizenharmadik században) és sz. Antonin florenzi érsek (a tizenötödik században) az ő nagy történelmi munkálataikkal mintegy Encyklopaediát szerkeztettek (Speculum vagy Summa czim-alatt), mely tudományuk gazdagsága által bámulatra ragad. Trittenheim János német benedekrendi apát nagy érdemei a tizenötödik században mindenki előtt ismeretesek.

Az emberi tudás egyéb ágaiban sem hiányzottak, sem a buzgó kutatások sem a fontos felfödözések. II. Sylvester p. (Gerbert) az ő természet- szám és mértani, valamint csillagászati ismeretei által, mikkel korát megelőzte, magának nagy hirt szerzett. Nagy Albert domonkosi szerzetes († 1280 év) előhaladása a természet ismeretében csodálatra méltó. Az éles eszű Cusa Miklós bibornok és brixeni püspök († 1464) számtani irataiban már szóba hozta az idő számítás szükséges javítását. Akkor találták föl a delejtüt (compasz) és csőt (tubus), ami által az égen és földön tett nagy fölfödözéseknek vertek utat. A puskapor és könyvnyomdászat nagyszerű találmányai is a későbbi középkorba tartoznak.

Főkép fényesen fejlődött ki azon korban egyházi alapon a költészet Német- és Olaszországban. Már valamivel korábban némely szép legendák szerzői, melyekben a történeti mag költői regévé fejlődve jelent meg, az utóbbi költőknek munkáltak elő **). A tizenegyedik és tizenkettedik

---

*) Vincentii Bellovacensis Speculum majus. Argentinae 1473, és többször, különösen Duaci 1624. 4. Foliokötelben.

**) L. p. o. die f. g. Kaiserchronik herausgegeben von Diemer. Wien 1849. Már a szellemdus Herder utalt a legendák magas jelentésére a többi közt mondván: „A legendák azok a közép korban, mik a görög és római ősidőkben a régi hősregék

században német alapon, különösen Ausztriában a legszebb virágzásban volt a szent költészet, melynek tárgya a kereszténységből vétetett, igy. p. o. a teremtés, Mózses könyvei, Salamon dicsérete, Judith története, a négy evangelium, Jézus élete, költemény Jézus gyermekségéről és őslétéről, Mária élete, költemény a hitről, letenye a halál emlékezéséről, az antikrisztusról és utolsó itéletről, a menynyei Jeruzsalemről *), ide járul még sok szép egyházi ének.

Ezen és egyéb vallási költeményekben az érzelem bensősége a gondolatok mélysége és az előadás ereje uralkodik, mely a kedélyekre a leghathatósb benyomást teszi. A német költészet ezen első korszakában a germánok inkább a jeles tartalom, mint talán a tetszetes külalak után itélték remeknek a költeményt. Olaszországban a 13. század óta különösen a ferencziek ifju, gyorsan fölvirágzó szerzetében rendkivül merész és valóban fönségés lyrai emelkedés fejlődött ki; igy p. Todi Jakopone ferenczi szerzetes számos költeményében († 1306 év), melyek közől némelyeket magának sz. Ferencznek tulajdonitanak, mint tiszta ragyogó tükörben mutatkozik az ember egész benső élete, a megtérés első küzdelmétől egész az isteni szeretet mélységébe való teljes elmerülésig, ugyan ő Máriának is a menyország királynéjának magas szellemü dalnoka**).

---

voltak, amikből egykor minden verselés és költemény származott". Nem itélhetünk mindent ami világos korunk szerént, nem minden kor vetettel magától szemét gyanánt minden szentet. A kereszt egykor nyugalmat hozott a népeknek. s. a t

*) L. Diemers deutsche Gedichte des eilften und zwölften Jahrhunderts. Wien 1849. Massmann deutsche Gedichte des zwölften Jahrhunderts. Leipzig 1837.

**) Le poesie spirituali del B. Jacopone da Todi, frate minore, Venet. 1617; és ujabban Luca 1819. V. ő Les Poetes franciscains en Italie par Ozanam. Paris 1852. Ugyan az németül is: Italiens Franziskaner-Dichter im dreizehnten Jahrhunderte von Ozanam, Professor der Literatur in Paris. Münster 1853. A csodálatosan megindító „Stabat mater" Jakopone munkája.

Azonban az ujabb költészet legnagyobbszerü művét Dante alkotta a 14. század kezdetén; divina comediája, mely a mennyet, poklot és tisztitó helyet foglalja magában, lényegesen a kath. tanításon nyugszik, bátor tekintettel uralg az emberiség egész történelmének kiváló alakjain, s mélyelműség és gondolat-bőségre a régi és uj kor minden egyéb alkotását fölülmulja *).

78. §. A művészet ápolása a kathol. egyház által.

A kath. egyház az embert Istenneli benső életközösségre emeli, s őt mint eleven tagot Isten szenteinek nagy körébe helyezi, kiket folytosan elébe állít, hogy tisztelje és kövesse őket. Minél mélyebben és élénkebben érzi magát egy képzelet-dus ember ezen igazságok által megragadva, annál inkább kényszerűl a kereszténység fényalakjait az ő szellemi szépségökben nemcsak szellemi szemeivel megfogni, hanem azt, mit bensőkép néz, külsőkép a testi szemnek is szép alakban elébe állítani. Ez a belső kényszerűlés alkotta a tizenharmadik századtól a tizenha-

*) Szolgáljon itt erre bizonyitványul a pokol hires fölirata a divina comediában:

Per me si va nella città dolente;
Per me si va nell'eterno dolore;
Per me si va tra la perduta gente.
Giustizia mosse 'l mio alto fattore;
Fecemi la divina potestate,
La somma sapienza e' 'l primo amore.
Dinanzi a me non fur cose create,
Si non eterne, ed io eterno duro;
Lasciate ogni speranza voi, che entrate.

Inf. III. 1—9. V. ő Oznam, Dante et la philosophie catholique au 13. siècle. Paris 1847. Le principali cose appartenenti alla divina comedia. Roma 1817.

todikig a nagy műremekeket, melyek a legmélyebb keresztény öntudatból akképen feseltek ki, mint a szép virág a teljes bimbóból. A művészet virágzása azonban különösen a számos festményben fejlődött ki, melyek a kereszténység szellemi természetének kitünőleg megfeleltek s a néző szemét ma is csodálatosan lekötik.

E festmények a kereszténység egész birodalmát átfogják, a világ teremtésétől kezdve a dolgok teljes végeig. A legfönségesebb, hova az emberi gondolat merész szárnyokon fölröpülhet, a legrettenetesebb, ami őt megreszketteti, a leggyönyörűbb, ami őt meginditja, a legnemesebb, ami őt föllelkesiti, mindez, a legnagyobb különféleségben volt ama remekművek által ábrázolva. Az ó és uj szövetség egész történelme, külön és kölcsönös viszonylatában elmésen fölfogva. Krisztus élete és szenvedése, születésétől és a három király imádásától egész kereszt halálaig és mennybementeig, a boldogságos szüz Istenanya Mária élete, különösen Gábor főangyal általi üdvözöltetése és koronáztatása, az apostolok cselekedetei és haláluk, a vértanuk állhatatossága, a történelem vagy legendák által elhiresedett szentek erényfénye gazdag, kimerithetlen bányaul szolgáltak mindig ujabb történelmi képekre. Különösen erősen vonzotta a művészeket az egész emberinem történelmének legfőbb középpontja, a Krisztus szenvedése, melyben az Isten igazságossága és irgalma az isteni megváltó végtelen szeretete, béketűrése és ereje, az emberi indulatoknak a közreműködött személyeken föltünő fölötte nagy sokfélesége, a művészi festésre oly nagy választást nyujtottak. Azután Urunk kedves, szüz anyja (Madonna) a szentek királynéja, ki mint malaszttal teljes az ő magasztos tisztaságában, az ő gazdag erény diszében minden szép emberi tulajdont egyesített, s ez okból a keresztény művészeket oly méltán föllelkesitette, hogy a legfőbb emberi tökély ezen eszményét dicsőiteni, a maga módja szerént

mindenik törekedett, s pedig a legkülönfélébb módon, különösen vonzólag az ő isteni gyermeke iránti viszonyában. Merész és erőteljes rajzok voltak, melyek a világ végét, itéletet, mennyországot és poklot állították a lélek szemei elé, kivált ha mind e rettentő mozzanatot egy képen egyesiteni sikerült *). Mások tudták a Krisztus vagy egyháza történelmét elmés mély értelmü, előképzetű és ábrázoló rajzokkal körülvenni. Ezen széles térről szedték Cimabue, Giotto, Orgagna, Ghirlandajo, Perugino Péter, da Vinci Lénard, Michel Angelo és Sanzio Rafael olaszországi a cseh és kölni iskola mesterei, később Dűrer Albert és az idősb Holbein János németországi, Memling és a van Eyek testvérek német alföldi művészek sokat csodált remekműveik anyagát. Azon időkor keresztény művészete nemes és szüz vallásos lelkesedésre hevít, a szivbe erényszeretetet lehel, a lelket a földieken tul a legnagyobb és fölségesebbhez emeli föl. A külalakot illetőleg a természet és antik (régi) minták után folyvást művelődött egész tökélyesedése eléréseig a 16, század kezdetén.

Az éltető központ, mely körül az egész gazdag művészi munkásság mozog, a templomok és zárdák. A olaszországi, belgiumi és németországi templomok szóló bizonyságokul szolgálnak erre. Szent Ferencz zárdatemploma Assisiben az ujabb festészet fejlődéstörténetének egyik legjelentékenyebb pontja. Nemcsak a főtemplomok oltárai és falai ékesítettek Roma-, Florencz-, Sziena-, Parma-, Velencze- és Paduában s. a. t. drága festményekkel, hanem némely kisebb melléktemplomok és házi kápolnák is nyertek mesterkezekből ily műkincseket, melyek közől utóbb különféle europai képcsarnokokba és muzeumokba szóródtak

*) Ez okból tartják az utolsó itélet rajzát van Eyek Jánostól Danzigban a művészet egyik legnagyobbszerű remekének.

el, melyeknek most is főékeiül szolgálnak *). Továbbá föltalálták az élénk és tartós szinezésü üvegfestést, hogy a templomok ablakain, nem csupán testi, hanem szellemi világosság is ragyogjonát. Némely kolostor éttereme (Refectorium) az utolsó vacsora rajzával volt ékesítve; igy keletkezett az utolsó vacsora hires rajza Giottotól Florenzben, és a még hiresebb Leonardo da Vincitől Milanóban. A campo santo (temető) Pizában az élet és halál az emberi élet ezen két sarkpontjának mély értelmű eszméjét foglalja be, a kereszténység fényében nézve, s mintegy szines költeményben leirva. Fiosele a jámbor, angyalhoz hasonló (angelicus) domonkosi, Florenczben, ki művészetét az érsekségnek elébe tette, s az imádságból folyvást munkájára ment, lelkének benső nyugalmát az ő angyalai és szentjeinek alakján varázsló kellemben és boldog öszhangzatban önté ki. Pápák és püspökök, apátok és apátasszonyok a legnagyobb buzgalommal pártolták a művészetet, azért is a templomok és zárdák maradtak annak főhelyei előhaladásuk és legszebb virágzásuk századai alatt **).

Mindenekelőtt az volt még is azon korban a keresztény szellem főföladata, hogy az ég és föld Urának, ki közöttünk lakik, méltó házat épitsen, és abban a keresztény község (egyház) életműves egységét az ő Istenhez szabad emelkedésében jelképileg előállítsa. E magasztos föladat

---

*) Ugyanezt mondhatni sok német és német- alföldi szép festményről, minthogy itt az oltárképeket mellékszárnyakkal szerették, s nem ritkán a legszebb képek egyik szárnya itt, a másik amott őriztetik drága kincs gyanánt, igy p. o. a van Eyek testvérek genti hires oltárképe: a bárány imádása, melynek kisebb fele a berlini muzeum számára több mint 400,000 fr. vásároltatott meg; ugy az ó német mester Stephan „utolsó itélete“ is három helyen találtatik eldaraboltan.

**) V. ö. az ép oly vonzó mint tudományos munkát: Der Kaiserdom zu Speier von Joh. v. Geissel (jetzt Cardinal und Erzbischof zu Köln). Mainz 1826. ff. 3 Bde.

megoldására teremtő lélek minden ereje, a merész képzelődés egész gazdagsága, századok egyesitett munkássága és millio hivő keresztény szeretete ráfordittatott. Igy keletkeztek a középkor dicső székesegyházai, melyek a gondolat nagyszerüsége, az érzelem bensősége és kivitel pompája által minden későbbi nemzedék bámulatát magukra vonják. A régi keresztény basilika a tizenegyedik és tizenkettődik században ama sok szép, ugy nevezett római épitészeti modoru templommá fejlődött ki p. Vormsz- Mainz- Speier- Bamberg és Baselban. Leginkább püspökök és apátok voltak azok, kik által ily szép épületek keletkeztek. Altmann a passzaui jeles püspök a tizenegyedik században azon érdemet szerzé mágának, hogy nagy megyéjében a régi szokásos fatemplomok helyett csaknem mindenütt kőtemplomokat épitett, s azokat rajzokkal és egyéb ékesítvényekkel földiszité. A tizenharmadik században, az ugy nevezett gothikus templom-épitészetben érte el a keresztény épitészet az ő legmagasabb tökélyét. A szellem áthatotta az anyagot és uralkodott azon, mely itt egészen az isteni kinyilatkoztatás eszméinek, és különösen a megváltás szent központjának volt szolgálatára; ebben fekszik a varázs, melylyel, e valóban keresztény épitmények az ő mély jelentésükkel*) a szemlélőre még

---

*) Gyönyörüen irta le ezt Diepenbrock Menyhért szellemdus bibornok és breszlaui herczeg püspök egyik szonetjében:

Der gothische Dom.

„Ein Wald von Säulen, schlank wie deutsche Eichen,
Strebt himmelan; es wölben sich die Kronen
Zu hohen Hallen; Pflanzen aller Zonen
Umranken rings den Bau, den wunderreichen.

Die fromme Thierwelt zieht hinein zum Zeichen
Sie diene gern den Heil'gen, die rings thronen,
Indess hinausgebannet die Dämonen
Als Ungethüm' in hartem Dienste keuchen.

most is hatnak. Ily kitünő templomok a sz. Ferenczé Assisiben, sz. Erzsébeté Marburgban, a kölni pompás székesegyház, az István templom Bécsben, a freiburgi, strasz-burgi és ulmi főegyhazok.

A templomok belsejét fölötte jelentőséges plastika díszítette. Az első volt az oltár az uj szövetség vérontás nélküli szentséges áldozatával, melynek a képző művészet kő- ércz-, vagy fában szentölte föltaláló erejét; azután a szent szökrény, melyben az ur a kényer szín alatt az emberek közt lakik; a szószék, melyen az Isten igéje nemzetségről nemzetségre hirdettetik; a karszékek, melyekről az Isten dicsérete az egekbe folyvást fölszáll, az ajtó és kapuzat, mely az embert a szent csarnokba oly jelentékesen hivja, és a keresztelőkut, mely őt az Isten fiainak szellemi közösségébe bevezeté; ide járulnak a művészileg dolgozott és ékesitett ereklyetartók emeltebb helyen, sok szent képpel együtt a templomon belől és kivül. Mindezt különféle mesterkezek által kivive láthatni p. Nürnberg-, Ulm-, Freiburg-, Augsburg-, Annabergen Szászországban, Antverp-, Brügge-, Siena-, Pizában és egyebütt. Szintén e templomokban a szentek műgazdag siremlékei is láthatók p. sz. Szebaldusé Nürnbergben, sz. Henrik császár- és neje- Kunigundáé Bambergben, kivülről pedig a pompás tornyok emelik égre a szemeket és lelket *).

Wo sich der dunkle Säulenhain dem Lichte
Erschliesset, schaut in glüh'ndem Farbenglanze
Entzückt das Auge himmlische Gesichte.

Sagt: ist's ein Zaubergarten dieses Ganze?
Das Paradies ist's; ward's durch Schuld zu nichte,
So weiss die Andacht, wie sie neu es pflanze.

Diepenbrock: Geistlicher Blumenstrauss. Sulzbach 1852. S. 243.

*) L. Kuglers Handbuch der Kunstgeschichte. Stuttgart 1848. Kreuser der christlicha Kirchenbau, seine Geschichte, Sym-

Eképen a képző művészet is minden ágazatában az egyházból mint anyjából indult ki és haladott mindaddig, mig Urához Istenéhöz hű maradt fokról-fokra föl egész legmagasb tökélypontjaig a tizenhatodik század kezdetén.

79. §. A humanismus és vallásos élet ápolása.

Ha a keresztény művészet virágzásában az élő hit, Isten és szentei iránt lángoló szeretet az ő alkalmas kifejezését találta, másfelől az Isten iránti szeretet is mindig együtt szokott járni. A felebarát iránti ezen szeretet akkor nem puszta szavakban, hanem az embertársokérti önföláldozás számtalan nemes tetteiben mutatkozott. Ha a művészet a kereszténység legszebb virágja volt, akkor a szeretet ezen munkássága annak legnemesebb gyümölcse volt. Ez az igazi emberiesség (humanitas), mely a Krisztus egyházában életerősen tenyészik, hogy megkülönböztessük azon hamis emberségtől (humanismus), mely csak emberszeretkező (philantropicus) szavakban áradoz, de tevékeny segélyt a magáéból nem nyujt.

A keresztény szeretet azonban ama korban a szenvedő emberiség javára csodálandó nagyot tett, amiből a 16. század óta egy és más földulatott ugyan, és még is oly sok van fön még maiglanis. A buzditás és példa fölülről jött a pápáktól, püspökök és apátoktól; ezeket császárok és királyok, herczegek és városok, jámbor és vagyonos magánosok követték. Ősidőktől fogva nagy számmal léteztek Rómában az ugynevezett diákoniák (alamizsnaházak),

---

bolik u. s. w. Bonn 1851. 2. Bde. A. Reichensperger die christlich-germanische Baukunst. Trier 1852. Durch Aesthetik der christlichen bildenden Kunst des Mittelalters in Deutschland. Zweite vermehrte Ausgabe. Tübingen 1856.

melyekben a szegények és betegek jótékony adományokból ápoltattak. Hasonlókép volt a pápák kegyessége által a szükölködő idegenekről is gondoskodva saját házakbani díjtalan fölvétel és ápolás által (Xenodochia Hospitalia). A keresztény jótékonyság ilyetén intézetei már a nyolczadik és kilenczedik században nagy számmal találtattak Rómában. E példát aztán a többi Olaszországban, a Frankbirodalomban s egyéb északi országokban is csakhamar követték, s már I. Adorján pápa hathatósan intette barátját, nagy Károlyt, hogy ez intézeteket pártfogásába vegye, amit Károly és utódai buzgón követtek is. Ehhez járult III. Incze p. alatt egy nagy, gazdagon ellátott épület árvák és lelenczek számára, a szent Lélekről czimzett gyámház, melynek párja a széles világon nincs, s mely alapítója nagy lelküségét ma is hirdeti. Sőt már korábban (a 8. században) alapitott egy jómódu pap ily lelenczházat Milanóban, „minthogy a bujaság az embereknek sokszor eszöket veszi, s nem ritkán egész a gyilkosságig viszi, mikor aztán a szerencsétlen gyermekek testi és lelkiképen nyomorultul elvesznek.“ Szintugy nagy gondviselésben részesítették a betegeket is (nosocomia, korházak), különösen mióta a keleti iszonyatos poklosság (lepra) a keresztes hadjáratok által nyugaton igen elterjedt, s a ragadósság veszélye a poklosok ápolására saját intézetek létrehozását tette szükségessé *). Reményteljes szegény ifjak, kik a virágzó egyetemeken magasabb szellem képezésben kivántak részesülni, a keresztény szeretet által testi és lelki ellátást nyertek a számos társodákban (collegium vagy bursa), melyeket az egyetemek mellett alapitottak, s melyekben az ifjak a szabad élet erkölcsi veszélyeitől, valamint a táplálkozás nehéz gondjaitól is megmentve, bölcs kormányzat alatt a tudo-

---

*) Egyedül Francziaországnak 20,000 ragályháza volt, miként a bélpoklosok számára emelt korházakat nevezték.

mányoknak egészen neki fekhettek. A jótékonyság ezen irányzatai, mint az egy keresztény szeretet sugárai egyesültek az egyház gyúpontjában; az egyházból indultak ki, az egyház jövedelmeiből gyámolittattak, s az egyház oltalma és szentesitése alatt álltak *). Mindenekelőtt a kolostorok voltak azok, melyeknek a szegények és idegenek ápolása kötelességök volt. Különösen kitünt ebben a nagy vagyonu clugnyi társoda; itt a betegeket összekeresték a falukon és bőven ellátták, oly sok idegent ápoltak ingyen, hogy némelykor a szerzeteseknek a szükségesek is hiányzottak, a kolostort egész Francziaország idegen-szállodájának nevezték. A Benedek rendjéből a tizenegyedik században több uj zárdai társulat sarjadzott, mint a kamalduliaké szent Romuald, a karthauziaké sz. Bruno, cziszterczieké Molesme Robert apát által, különösen fölemelve a 12. században sz. Bernárd által. Ugyanakkor (a 11. században) keletkeztek a szabályos vagy szerzetrendü kanonokok (canonici regulares) sz. Ágoston szabályai szerént, s valamivel később a 12. században a praemontreiek szent Norbert által. A legtöbb ily rend, ha maguk még oly szegényül és egyszerűen éltek is, megosztották kenyeröket a szegények- és idegenekkel, kivált éhség idején, s alapitójuk szellemét elüljáróik rendes közgyülései által tartották fön. Egyébiránt a karthauziak rendkivül szigoru életet éltek, hallgatással és magányban, hol leginkább az isteni igazságok fölötti elmélkedésnek és imádságnak szentölték magukat; a cziszterczietek életének sz. Benedek szabályát kelle az ő legnagyobb egyszerüségében elötüntetni, valamennyire jobban kifejtve a szeretet okmánya (charta caritatis) által, mint különszabályukat nevezték. E rendek

*) Fölötte tanulságos e tárgyban Muratorius okmányokkal ellátott értekezése: Antiquit. Ital. Tom. III. Dissert. 37. Mediolani 1740. p. 552—606.

Ausztriába is bejutottak mindjárt keletkezésök után; az osztrák tartományok legtöbb tekintélyesebb zárdái és társodái a tizenkettedik és tizenharmadik századból erednek. Altmann passzaui püspök már a 11. század vége felé alapitotta a göttveihi hires kolostort, a kremsmünsterit, melkit, sz. florianit, a sz. pöltenit pedig ujjolag helyre állítá *).

Egyébiránt az egyház nem elégedett meg azzal, hogy a szenvedő emberiség javára ily s annyiféle intézetet létrehozzon, vagy költségeivel gyámolitson, hanem odáig ment a ker. szeretet, hogy az ember magát egészen beteg embertársainak szentölje, sőt egész társulatok alakultak ily czélra; igy a sz. Antal ispotályosai, kik a rettenetes szent Antal tüzétől meglepetett betegeket vették föl házaikba és ápolták; a Szentlélek ispotályosai, kik a szegények, betegek és talált gyermekek személyes szolgálatára adták magukat **), s kiknek főszékhelyök Rómában volt. Mások a poklosok ápolásával foglalkoztak, mások azt tüztékki föladatokul, hogy a vizi átjárásokon a hidakat igazgatták, és az idegenek számára szállodákat tartottak, hol azok ingyen ellátást találtak; mások zivataros időben az országutakat járták, hogy ott a szerencsétleneket megmentsék, vagy éltöket dermesztő hidegben a legmagasb hegyszorosokon töltsék, ott az utasokat ingyen befogadják, és télen a hóban eltévelyedetteket fölkeressék (mint p. a szent Bernárdhegye, Mont Cenis s. a. t.). Egyik legnemesebb föladata volt a trinitariusok rendjének, melyet (1200 év körül) Mathai

*) Innen a ő hire mint: „Canonicae vitae reformator eximius" VIII. szent Gergely egykoru életiratában. Bernriedeni Páltól c. 118. V. ö. Vita B. Altmanni c. 17. 13. Pertznél Script. Rer. Austr. I. 123—24.

**) Meghatók a szerzetes fogadalom szavai: „Föláldozom magamat a Szentlélek Istennek, a boldogságos szűznek és a szegényeknek, ami urainknak, hogy egész életemben azok szolgája legyek."

János és Valois Bódog alapitottak, t. i. a keresztény rabszolgáknak a török fogságból kiszabadítása; sok ezer keresztény testvéröket szabaditották ki a legsulyosabb fogságból e szerzetesek, s helyezték szabadságba *). Még magasabban állt a bold. szűz rendje a foglyok kiváltására (Nolaskus Miklós által 1223 alapitva), melynek tagjai ünnepélyes fogadalommal kötelezték magukat, hogy keresztény testvéreiknek a török rabszolgaságból megszabadítására nemcsak mindenöket, hanem szükség esetén önmagukat is föláldozzák.

Azok között, kik magukat a ker. szeretet cselekedetei által kitüntették, többen vannak, kik Ausztriára nézve különös fontossággal birnak. Igy a tizenkettedik században IV. Lipót őrgróf, a szent, ki már kora ifjuságában komoly, a világ hiuságain fölül emelkedett és az isteniekre irányzott érzést nyilvanitott. Midőn kormányra lépett, mindenekelőtt a népek javára gondolt, melyeket Isten kegyelme rábizott; igazságosan, bölcs szelidséggel kormányozta őket, lelkök üdvéről szintugy a legnagyobb buzgalommal gondoskodott, mint önnön magáéról; különösen nagy szeretetet mutatott mindenkor a szegények, idegenek, özvegyek és árvák iránt; minden gyámoltalan menedéket és segélyt talált nála. Jámbor buzgóságból alapitotta a szerzetes kanonoki rendet Kloszterneuburgban, és a cziszterczi kolostort Szentkereszten (Heiligenkreuz) **), mind a kettőt

*) Lyon, Parizs és Marseille, és más franczia városok koros lakósai most is emlegetik még a megható jelenetet, midőn a kiváltott foglyok minden nemzetbeli emberek, akkor már csak selyem szalaggal összekötött kezeikben pálmaágakat tartva páronkint mentek, az emberszerető szerzetesektől kisértetve, kik őket megszabadították, élelemmel és ruházattal ellátták. Hurters Innocenz III. im IV. Bd. S. 220.

**) Kloszterneuburg azóta mindig különös kegyében állt az ország fejedelemnek. Szentkereszt (Heiligkreuz) nemsokára

Bécs közelében. Számos utódot hagyott maga után, kiket az Ur félelmében nevelt († 1136 év). Méltó helyet foglal azon kor nagy emberei között II. Eberhard, salzburgi érsek (1200—1246 év), kit kitünő jótékonyságaért a szegények atyjának neveztek. Különös érdemet szerzett ő magának az egyház irányában az által, hogy fölötte terjedelmes érseksége területén három u. m. a chiemseei (1212 év), szekaui (1219 év) és Lavantában a szentandrási (1223 év) püspökséget alapitott *).

Azonban a középkor legfönségesebb tüneményeinek egyike a „kedves" sz. Erzsébet, András magyar királynak meráni Gertrud hitvesétől született leánya. Már gyermek korában kitünt keresztény jámborsága, mely egészen az Isten és felebarát iránti szeretetbe olvadt; legelső cselekedetei alamizsnák, első művei imádságok voltak; benső gyermekded tisztelettel viseltetett egész életén át, miként ez már a közép korban történni szokott, a boldog szüz Isten anya Mária iránt, jámbor thüringi Lajossal házasságra lépve, minden házi erény fényében ragyogott, különösen kitünve a szegények és betegek iránti szeretete által, kikre mindenét osztotta, kiket saját kezeivel ápolt, és mennyei vigasztalásokkal vidámitott. Vartburg Eisenach mellett volt tetteinek legfőbb szinhelye. Férjének halála után mint szegény igazságtalanul üldözött özvegy legsulyosabb szenvedéseiben is csodálatos béketürést és szelidséget mutatott. Végre szent Ferencz szabályait választotta élettörvényül,

---

Zwetel (clara vallis) Baumgarten, Lilienfeld s. a. t. anyakolostora. Azon időbe esik a reini czisztercziKolostor alapitása is Steierországban, melyből a Vilheringi Ausztriában már a tizenkettedik század közepe előtt kiszármazott.

*) Gebhard érsek már korábban (1072 év), minthogy fölötte nagy terjedelmű érsékségét a szükséges gondossággal nem kormányozhatta, a gurki püspökséget alapitotta, azért a pápától különös előjogokat nyert.

Margburgban kórházat alapitott, hol különösen a poklosokat ápolta, s a sokféle emberi nyomort folytonos föláldozó szeretettel s legmélyebb alázatossággal enyhitette. Miután eképen az élet mindenféle viszonyaiban a ker. tökély bevégzett példáját adta, életének 24 évében meghalt (1231 év). Kevés évre halála után már a szentek közé soroztatott, s a szent Erzsébet apáczák, kik magukat a kórházakban a betegek ápolására áldozzák, most is mint védszentjöket tisztelik *).

80. §. A vallás-erkölcsi állapotok árnyoldala a tizennegyedik században. A középkori eretnekségek Vikleff Angliában, Husz Csehországban.

Ha Krisztus szelleme az ő egyházában buzgó híthűség, a tudományosság és művészet magas virágzása, a keresztény szeretet nagyszerű teremtményei által eképen nyilatkozott, másfelől a gonosz sötét szelleme is, az igazság tagadása, a fölvirágzott művészet letiprása és az erkölcsi romlás tova harapózásában mindegyre jobban jelentkezett.

A tévtan, mely a 13 században különösen Délfrancziaországban erőszakkal elnyomatott, a hamu alatt izzó parázshoz hasonlitott, mely majd itt majd amott lobbant föl. Volt a 14 század kezdetén Felsőolaszországban egy felekezet, mely magát apostolinak (vagy is apostolok valódi tanitványának) nevezte, nemsokára egy másik is keletkezett Németországban, melynek tagjai magukat a szabad szellem fi- és nővéreinek nevezték, ismét más Brüsszelben, melynek tagjai magukat fölvilagosodottaknak (homines intelligentiæ) kivánták neveztetni. Az állítólagos apostoli

---

*) L. Sz. Erzsébet életiratát Montalambertól, németre forditva Städler által. Aachen 1837. (Magyarban Danielik Jánostól.)

élet Dolciáno testvér alatt a leggonoszabb nemü communismusra fajult, s ez emberek magukat az Isten egyedül igaz egyházának nevezték; a szabad szellem fi- és nővérei oly szabadságot hirdettek, mely szerént a hivek többé semmiféle emberi engedelmességgel nem tartoznak, s minden erkölcsi veszélyen fölül emelkedve állnak; az ugy nevezett fölvilágosultak, a pantheismus következménye gyanánt, minden tettöket, még a vétkeseket is az isteni akaratra, mint azok saját kutfejére vezették vissza, mig mások azt állították, hogy az ember külső tettei sem a mennyországot ki nem érdemlik, sem kárhozatra nem taszítanak. E felekezetek az ő titkos gyülekezeteikben a legaljasabb érzéki kicsapongásokat üzték, elannyira, hogy nemcsak eretnekségök, hanem erkölcstelenségök tekintetéből is a büntető törvények alá estek.

Ugyanazon korban kezdték az egyházi hatalommali ellenkezést is valóságos rendszerbe hozni. Az első jelentékeny kisérletet ebben a valdenziek egyik ága tette (lásdf. 76. §.), kik magukat lassankint Felsőolaszországban megfészkelték. A bajor Lajos és a pápák között kitört viszály közben a császárpárti harczosok külön iratot szerkesztettek (De fensor pacis), melyben Aristoteles után azt vitatták, hogy az egyházi kormányzat hatalma az egész hivő közönségben nyugszik; a császár (principans) pedig az egész hivő közönséget képviseli, az egyházi hatalmat tehát annak nevében adhatja és elveheti, az egyházi ügyeket legfelsőbb biróságilag elintézheti, s az egyházi javak fölött annak módja szerént rendelkezhetik.

A tizennegyedik század közepe után egy Vikleff nevű angol, oxfordi tanár később plebános, egy lépéssel megint tovább ment. Az egyház elleni küzdelmét (1360 év körül) a kolduló szerzetek heves megrohanásával kezdte meg, kik által magát személyesen megsértve érezte. Boszuja csak hamar a többi papság, sőt a pápa ellen is fordult. Vikleff a

hűbérjog elveit sajátságos módon az emberi és keresztényi viszonyokra vitte át, e tanítását különös előszeretettel adván elő: Általánosan elfogadott elv szerént a hűbér elvesztése, a hűbérur ellen elkövetett hitszegés (felonia) büntetése; már pedig minden bűn hitszegés az Isten ellen, a bünösnek tehát mindazt, mit Istentől hűbérűl bir, tehát a tekintély- és tulajdonra való minden igényét elkell vesztenie; mert bárkitől kapta is legyen legközelebbről és közvetlenül a hatalmat és tulajdont, utóvégre még is csak mind a kettőt Istentől kapta. Ebből azt a gyakorlati következtetést vonta, hogy ha a papok bünbe esnek, a világiaknak nemcsak joguk van, hanem üdvösségük elvesztése alatt köteleztetnek is tőlök a tizedet megtagadni és birtokaikat elvenni. — Vándor szónokok Vikleff igazgatása alatt ily és hasonló elveket szórtak el a nép között az emberek természeti egyenlősége felől *), miből vérengző lázadás keletkezett, mely rabolva és erőszakoskodva magát a királyt is veszélybe ejtette. Vikleff, minthogy Angliában hatalmas pártfogókra talált, nyugodtan végezte napjait (1384 év); csak halála után vetette el az egyház tanítását, mint sok pontjában eretneket, és vetette tilalom alá iratait.

Ezen üdvös egyházi rendölet áthágása Cseh- és Németországra sok veszélyt hozott. Husz János pap, prágai egyetemnél tanár, Vikleff irataiból meritette tévelyeit, s azokat tovább fűzte. A harczot a németek elleni nemzeties izgatással kezdte meg, kiket barátjaitól segitve régi jogaik-

*) Ball János, e vándorló szónokok egyike a fölkelőkhöz tartott első beszédje alap igéjeül (textus) ezen, azóta sokszor ismételt szavakat választotta:

Als Adam grub und Eva spann,
Wer war damals der Edelmann?
(Midőn Ádám kapált és Éva font
Valjon akkor nemes ember ki volt?)

Lingard Geschichte von England 4. Bd. S. 205.

tól a prágai egyetemnél olykép fosztott meg, hogy a mélyen sértettek az egyetemet tömegesen hagyták el. Azután elkezdte predikáczióiban Vikleff tévelyeit tartózkodás nélkül hirdetni a népnek, s azokat cseh nyelven irt könyveiben is terjeszteni. Husz megint tovább ment tanításában, mint elődjei, s egyenesen azt állította, hogy a pápai méltóság a császári hatalom kifolyása *), az egyházi engedelmesség pusztán emberi találmány, melyről a szentirás semmit sem tud, minden pap predikálhat hát szabadon, amit akar, a nélkül hogy magát valamely tilalomhoz szabná; halálos bünben elveszti az ember minden egyházi és világi hatalmát, melylyel bir **). Különös fontosságot helyzett az ő tanítására bizonyos emberek elválasztatásáról az üdvösségre (praedestinatio), s azt mondta, hogy egyedül az ily elválasztottak képezik az egyházat. Igen kikelt a pápai bucsuk ellen is, s helyeselte azok kivánatát, kik a szentirás alapján mind a két, t. i. kenyér és borszin alatt akartak áldozni ***). Ily s hasonló tanokat, melyeknek minden

---

*) „Papalis dignitas a Caesare inolevit, et Papae praefectio et institutio a Caesaris potentia emanavit.“ Ant. 9. damnat. (Mansi T. XXVII. 754.) Husz főbb tévelyeit a kosztniczi zsinaton szemelték ki irataiból, s kárhoztatták nyilvánosan (Articuli damnati), ezek tehát annak pontos megértésére szolgálnak, hogy mit talált leginkább elvetni valót a kathol. egyház Husz tanításában.

**) „Nullus est Dominus Civilis, nullus est Praelatus, nullus est Episcopus, dum est in mortali peccato.“ Ant. 30. damnat. (Mansi T. XXVII. 755.) Ezen, mind az államra, mind az egyházra nézve veszélyes elvet, az egykoru tudós és Husz tanaival ismeretes Aeneas Sylvius bizonyitása szerént, gyakorlati alkalmazásában igy fejezte ki: „Qui mortalis reus sit, eum neque saeculari, neque ecclesiastica dignitate potiri, neque parendum ei.“ Aeneas Sylv. Histor. Bohem. c. 35. n. 10.

***) A szokás, csak az egy kenyér szin alatt áldozni alapos okoknál fogva, már a tizenkettedik században általános volt az egyházban, s a katholikusok azon egész Hussz idejeig épen-

fönálló rendet föl kelle forgatniok *), hirdetett Husz nyilván Prágában, s ez által a nép közt nagy ingerültséget okozott. Megtiltották neki a predikálást, de ő a tilalomra semmit sem adott, Rómába idézték feleletre, de mindenféle haszontalan ürügy alatt vonakodott bírái előtt megjelenni, végre tévelyeit kárhoztatták, és XXIII. János pápa őt magát is kiközönitette (1413 év), ő pedig Krisztusra és a közzsinatra hivatkozott. Midőn következett évben a közzsinat Kosztniczban összegyült **), s Husz ugyan oda a tanítása fölött hozandó itéletre meghivatott, a körülmények által kényszeritve eltökélte magát megjelenésre, hanem Zsigmond királytól, minthogy a megbántott németektől méltán tartott, védlevelet kért. A király adott neki ily levelet, melyben semmi több neki igérve nem volt, minthogy oda és visszautaztában minden igazságtalan megtámadás ellen biztositatik, de a törvényes zsinat itélete ellen korán sem vette oltalmába, se miatta a birodalmi törvényeket hatályon kivül nem helyezte ***). Elment tehát Husz Kosztniczba, hol

séggel meg nem ütköztek. Midőn a 15-ik században némelyek megint mind a két szint kivánták, ezt az egyház megengedte nekik, ha egyébiránt ragaszkodtak az igaz hithez, hogy egyik szin alatt is jelen van az egész Krisztus, s hogy a katholikusok, kik csak egy szin alatt veszik őt magukhoz, ezzel nem hibáznak. Azok, kik Csehországban mind a két szin alatt kivántak áldozni Utraquisták-, vagy kalixtinusoknak neveztettek (e szóról calix kehely melyben a Krisztus vérét vették).

*) „In seditionem cujuslibet humanae politiae vergens“ monda már a parizsi egyetem Husz tanítása felől 1413 év.

**) Ezen sokszor hamisan ábrázolt zsinat kimerítő és hiteles leirását adja L. Tosti: Storia del Concilio di Constanza. Napoli 1853. 2. K.

***) Ez leginkább kitünik a védlevél szavaiból, mely ami közönséges utleveleinkhez nagyon hasonlit, csak hogy az akkori izlés szerént hoszabb és terjedelmesebb. A szövege következő: „Sigismundus Dei gratia Romanorum Rex semper Au-

azonban tévelyeinek hirdetését nyomban folytatta. Többször kikérdeztetett a zsinat által, s minthogy minden jobbra birási kisérletnek nyakas daczczal ellenszegült, tévelyeit végre ünnepélyesen és egyhangulag elvetették, őt magát ismét kiközönitették s a polgári hatóságnak átadták. Ez az akkori államtörvények szerént bánt vele, melyek jogszerüségét mind Husz, mind barátai határozottan elismerték. Az akkori államtörvények pedig a javithatlan tévtanítókra a megégetés büntetését szabták ki, és ezt Huszon az államhatóság végre is hajtotta *). Követői, kik Vikleff és Husz

gustus ... universis et singulis Principibus Ecclesiasticis et Saecularibus ... nostris et S. Imperii subditis et fidelibus etc. Honorabilem Magistrum Joannem Husz S. Theologiae Baccalaureum et Artium Magistrum praesentium ostensorem de regno Bohemiae ad Concilium generale in Civitate Constantiensi celebrandum in proximo transeuntem, quem etiam in nostram et S. Romani Imperii protectionem recepimus, et tutelam vobis omnibus et vestrum cuilibet pleno recommendamus affectu, desiderantes, quatenus ipsum, cum ad vos pervenerit, grate suscipere, favorabiliter tractare, atque in his, quae ad celeritatem et securitatem itineris ipsius pertinent, tam per terram, quam per aquam promotivam sibi velitis et debeatis ostendere voluntatem, nec non ipsum cum famulis, equis et aliis rebus suis singulis per quoscunque passus portus, pontes, terras, dominia, jurisdictiones, civitates, oppida, castra, villas et quaelibet alia loca vestra, sine ulla solutione tributi telonii, aut alio quovis solutionis onere, omnique prorsus impedimento remoto transire, stare, morari, et redire libere permittatis, sibique et suis, cum opus fuerit, de securo et salvo velitis et debeatis providere conductu, ad honorem et reverentiam Nostrae Majestatis. Datum Spirae a. 1414 die 18. Octobris." Igy olvashatni Goldast-nál de Bohemiae Regni juribus et privilegiis. Francofordiae 1827. Append. Document. p. 89—90.

*) Sokszor találkozik az ember azon állítással, hogy a kosztniczi zsinat Husz elleni eljárása igazolására azon elvet állitotta volna föl, hogy eretnek irányában a letett hitet nem kell megtartani. Ez azonban az igazságnak durva elferditése.

elvei szerént már előbb sok templomot és papot kiraboltak, nemsokára halála után különféle cseh előkelők oltalma alatt égbekiáltó erőszaktételekre vetemedtek; a katholikus papokat bántalmazták, megölték vagy elhajtották *), az egyházi javakat sokhelyt elvették, a hitbeli döntvények iránti engedelmességet az egyháznak megtagadták. A teljes jogtalanság ezen állapota elhatározta a zsinatot, hogy Zsigmondot fölhivja, miszerént királyi hatalmával az egyházat igaz uton szerzett jogaiban védje, és erőszakos kiraboltatását tovább elne nézze. Hanem a huszita vezérek sem az elraboltat viszaádni, sem a nyugalomra visszatérni nem akartak. Ez okból keletkezett az iszonyteljes huszita háboru, mely által oly sok ember megöletett, templom és kolostor elpusztittatot, s a szerencsétlen országra annyi nyomor kiáradt. A tudományok virágzása eltünt, az egyetem kipusztult, abban vargák és szabók, sőt még nők is magukhoz ragadták a nyilvános tanári hivatalt; a művészet elhanyatlott, a vak gyülölet minden képet (az egy Ziskaét kivéve) szétrombolt; a papok, szerzetesek és apáczák kinzásában a találékony kegyetlenség az emberiség minden érzelmét elfojtotta. Végre sok évi nehéz harcz után Zsigmond kir. fegyvereivel **) győzött az igazság és műveltség

Husznak sem a pápa, sem a zsinat nem igért semmit, azok tehát legkisebb mentségre se szorultak. Zsigmond király a biztonságot, mennyire az a védlevélben igérve volt, megadta; továbbra pedig nem terjedt kötelezettsége, mint ezt a zsinat, midőn e fölött kétsége támadt, kijelentette: „C. nec sic promittentem cum fecerit, quod in ipso est ex hoc in aliquo remansisse obligatum." Mansi T. XXVII. 799. A védlevél egész kérdését történetileg és jogilag alaposan megvitatva találjuk a Hist. pol. Blätt. IV. K. 402—424. l.

*) „Judaei majori gaudent libertate quam sacerdotes" mondja a kosztniczi zsinat igen jellemzőleg Zsigmondhoz intézett panaszlevelében, melyben tőle orvoslást kér. (Mansi T. XXVII. 787.

**) L. Die Geschichte König Sigismunds, von Aschbach. 1838—45. 403. Bde.

a tévtan és erőre kapott barbarismus ellen, eldöntő befolyásával a mérsékelt kalixtinusoknak, kik a táboriták vérszomjas vadcsoportjától elváltak, s rombolásaiknak ellenálltak, hogy igy a fenyegető romlást hazájoktól elforditsák. A tévtan lassankint több felekezetre oszlott, melyekben mindegyik azt hitte, amit akart, egyes szakadékoknál a legundokabb kicsapongások is előfordultak.

81. §. Folytatás. Reformkisérletek. A bazeli zsinat. A régi görög-római szellem ujra ébredése.

A hitszakadásokon kivül, mely mindig tovább terjedt, s mindig fenyögetőbbé vállt, más bajok is fejlődtek ki, melyek veszélyes válságot idézhettek elő. A nagy szakadás óta, a pápák és udvaruk (Curia) ellen némely panaszok emeltettek. E panaszok leginkább a pápai adók nagy fölszaporítására, az egyházi hivatalok betöltésére, és az egyházi büntetések fölötte gyakor alkalmazására vonatkoztak. A pápai adókat illetőleg a germán és sláv népek kezdet óta méltányosnak és igazságosnak találták, hogy a keresztény-ség közös atyjának, részint az egész egyházért munkálódó hivatal-segédeinek eltartására, részint jótékony czélok előmozditására pénzsegélyt nyujtsanak. Az egyházi hivatalok betöltését néha, már korábban is maguk kezelték, mely gondoskodást a népek közönségesen hálásan fogadták, minthogy Rómából jeles férfiakat nyertek mint p. Tódor canterburyi érsek (l. f. 53. §.). Az egyházi büntetéseknek mindaddig kivánt eredményök volt, mig azokat bölcs mérséklettel és ovatossággal alkalmazták. Hanem a szomoru szakadás idején, midőn pápa pápa ellen állt, egy ideig szinte három pápa is volt, kiknek ketteje az egyházi birodalmon kivül élt, a maga és hivei (obedientia) ellátására mindegyiköknek tetemes pénzre volt szüksége, mit különféle uton

hajtottak föl, ugyanazon czélra gyakran a jövödelmesebb egyházi hivatalok (mint püspökségek, apátságok, kanonokságok) adományozása a pápának volt föntartva (reservatio), néha már előre eligérve (expectativae), vagy egyszerre több is (az ugy nevezett commendák) ollyanoknak adományozva, kik csak a jövödelmet huzták a nélkül, hogy a szolgálatot is teljesitették volna. Azonfölül az egyházi büntetéseket a pápák Avignóban tartózkodása óta, s az arra bekövetkezett szakadás alatt oly sürüen alkalmazták, hogy az azoktóli régi félelem, melyet csak az azok igazságossága felőli meggyőződés tarthatott volna fön, a nyilvános rend nagy kárára lassankint eltünt. E pontok általános panasz tárgyai lettek, melyek mint ily esetekben már történni szokott, szintén tul mentek a mértéken, sőt némelyek elég roszul önerejökhöz nyultak. Ez történt különösen a bazeli zsinaton, mely 1431 évben gyült össze. A pápák és egyes nemzetek között létre jött egyezmények (Concordata) által némely panaszok megszüntettek ugyan, hanem alapos és gyökeres reform nem jött létre. Midőn a 15. század további folyamában oly pápák mint II. Pál, IV. Sixtus és VIII. Incze, kik rokonaikat érdemetlenül emelték és kegyelték (nepotismus, rokonkegyelés); VI. Sándor, kinek hire még roszabb volt mint élete, és a harczias II. Gyula, ültek a pápai székben, a korábbi panaszok megint megujultak, sőt szaporodtak, melyek aztán a szent szék tekintélyét mindig mélyebben aláásták, s nagy aggodalmakra adtak okot.

Ily környülmények közt, midőn vagy a törvényes pápa személye volt sokak előtt (a nagy szakadás alatt) kétséges, vagy a pápai tekintély fölötte elgyöngülve, sőt némely pápák az egyházi törvények megtartására sem ügyeltek hivataluk egész erélyével, az erkölcsi romlás minden oldalról nagyon elhatalmasodott. Némely püspökök többet gondoltak a világi fényüzéssel, mint szent hivatalukkal, néha

egy kézben több püspökség, vagy más egyházi hlvatal is össze volt, a lelki szolgálat nagy kárára halmozva. A régi, nagy fáradsággal leküzdött roszak, a papi hivatalok vásárlása (Simonia) és a papok öntartóztatlan élete megint erős lábra kaptak. Sok kolostorba különféle rendetlenségek csusztak be, a szabályokat nem tartották meg, s gyakran nagy botrányt adtak. A minden rendbeli világiak az egyházi javakat sokszor erőszakkal elfoglalták, az erkölcsi törvényeket tartózkodás nélkül áthágták, az egyházi törvényeket megvetették. A jobbak epedve kiáltoztak az egyháznak feje és tagjaibani javitásaért (Reformatio), s nagy veszélyt jövendöltek, ha e szomoru állapoton mielőbb segitve nem lesz. Hanem a baj már annyira elterjedt, hogy csak rendkivüli szellemerejü és szentségü férfiu vehetett volna rajta erőt. Szintoly harczba került volna, mint egykor VII. Gergelynek. A jó érzelmü pápák mint V. Márton (1417—31 év), IV. Jenő (1431—47 év), V. Miklós (1447—55 év) nem birtak a szükséges erővel, hogy a sok bajt mindenütt gyökeresen orvosolni tudták volna. A bázeli zsinat tett ugyan javitási kisérletet; minthogy azonban hiu öntulbecsülésből csak a főt (pápát) és nem a tagokat is (azaz önmagát és a népet) akarták javitani, s ebben tekintet nélküli szenvedélylyel járt el, az egyház állapotát még roszabbá tetté, IV. Jenő törvényes pápát, mert a zsinat határtalan vakmerőségének végre ellenszegült, letettnek nyilvánitotta, s egy gazdag különczöt tett ellenpápává, ami által a nyomort még azzal is tetézte, hogy ujjolag egy ideig tartó szakadást (1440—49 év) idézett elő. Midőn 1450 év körül a belátásos és erélyes Cusa Miklós bibornok és brixeni püspök *) az egyházi állapotokat Németországon

*) L. e jeles férfiuról: Der Deutsche Kardinal Nikolaus v. Cusa und die Kirche seiner Zeit, von J. M. Dux. Regensburg 1847. 2. Bd. És: Scharpf der Kardinal und Bischof Nikolaus von Cusa. Mainz 1843. I. Theil.

pápai teljhatalommal javitani, és a kolostorokban a fölbomlott rendet és fegyelmet helyre állitani akarta, határozott ellenállásra talált legközelebb a kolostorokban és saját országfejedelménél. Ez a kisérlet is meghiusult tehát, melynek sikere Németországot talán mondhatlan szenvedéstől mentette volna meg.

A keresztény tudomány nem állt már ama magas fokon, mint egy Anzelm, Bernárd, aquinoi Tamás és Bonaventura századaiban. A Scholastika, mely egykor a keresztény tanitmány mélyeit fölkutatta és világositotta, a 14. és 15. században szellemtelen elménczkedéssé és enyhitlen vitadühhé fajult. A mystikusok, kik egykor a kereszténység dicső igazságait bensőkép mély érzelemmel szemlélték, az utóbbi századokban ámbár homályosan és öntudatlanul bizonyos pantheisticus nézlet felé hajoltak. Kempis Tamás szabályos kanonok hasonlithatlan irata († 1471 év) „Krisztus követéséről" alkalmasint egyedül állt, s a ker. érzelem és életmód képezésére még csak később időkben használtatott általánosan. Némelyek jajveszékeltek irataikban az akkori állapotok fölött; hanem még a gyermekded jámbor és nagy tudományu Gerson is, a párizsi egyetem korlátnoka, letett végre a reményről, hogy a tudomány befolyása által javulást eszközölni lehessen. Sőt a tudorok erőszakos buzgalma, a tudomány tulbecsülése s az ebből következett fonák állás az egyházi tekintély irányában, a bazeli zsinaton uj szakadásba döntötte az egyházat s még növelte a bajt.

Mig egy oldalról a keresztény tudományosság hanyatlott, másfelől a pogány, az ugy nevezett remek irodalom (Classica literatura) sajátságos fölemelkedése által kapott lábra. A régi görög és római irodalom kettős mozzanatot foglal magában, alakot és tartalmat, az első egyátalán emberi, a másik sokszorosan pogány és köztársasági. Az egyház a görög és római irók bevégzett alaktökélyét minden-

kor méltányolta, s a legnagyobb egyházatyák e minták szerént képezték magukat az alakra nézve. A 15. századtól fogva azonban, midőn a görög birodalom romlására sietett és sok klassikailag mivelt görög Olaszországban keresett és talált menhelyet, a Mediciek befolyása által oly buzgalom támadt a klassikusok tanulmányozására, hogy a lehető legtökéletesebb megközelitésre való törekvés által, nem csak a külalakot, hanem a szellemet is, vagy is az egész őspogány fölfogást elsajátitották *). E fölfogás pedig a kereszténységgel egyátalán ellenkező volt, és erkölcstelenség, korlátlan hiuság és viszálydűh **) által tüntette ki magát. Olaszországból Németországba hatott át e klassikus dűh, hol az uj irány pártolóit kitünőképen humanistáknak ne-

---

*) Mintha csak a görög-római pogányság ujra ébredésével a régi german pogányság is (l. f. 54. §.) megint életre kelt volna, a 15. századtól kezdve ott találjuk a történelemben a rettentő iszonyatosságu boszorkány pöröket, melyeket a 16. század óta katholikusok és protestánsok egyenlő buzgalommal üztek, mig végre Spree Frigyes jezsuita: Cautio criminalis czimű hires iratában 1631, okainak sulya és előadásának ereje által, e garázdaságnak véget vetett, s emberibb józanabb eljárást hozott létre. Lásd a bevezetést ily czimű munkája: „Trutznachtigall“ ujkiadásához. Münster 1841.

**) Roscoe M., kiről az azon időszakbeli tudós világ pontos ismeretét, vagy a pártatlan s mégis kiméletes itéletet e fölött senki elvitatni nem fogja, igen jellemzőleg mondja: „Die gelehrten des fünfzehnten Jahrhunderts hielten es für ebenso nothwendig, einen Gegner zu haben, über den sie ihre galle ausschütten, als eine Geliebte, der sie zärtliche Tändeleien vorsagen konnten.“ (A tizenhatodik századbeli tudósoknak épen oly szükségök volt ellenségre, kire epéjöket kiöntsék, mint szeretőre, kinek nyájosságokat mondjanak). Ilyetén, humanista tudósok példáit, kik közben-közben az illem és erkölcsiség minden törvényét lábbal tapodták, bőven találunk Roscoe „Lorenz von Medici-jében. Bécs 1817. — 20—42—46—52—218—20—241. 299. 306. lapokon. L. különösen: An die Geschichte des P. Leo X. Augsburg 1845. 2 Bde.

vezték, kik szint azon jellem vonásokat fejtették ki, melyeket elődeik Olaszországban. Ilyen idők voltak a 16 század kezdetén.

IV. Szakasz.

Krisztus egyházának ujabb történelme a tizenhatodik századi hitszakadás óta.

82. §. Luther Márton és ujitásai. Első föllépése a kath. egyház ellen.

Ily körülmények közt nem lehet csodálni, ha az oly bőven összehalmozott gyúanyag borzasztó lángra tört, és e láng rohanó sebességgel részint pusztítva, részint tisztitva terjedt sok országra ki. E nagy mozgalom első kezdete Luther Mártontól egy szegény szász bányász fiától eredt.

Luther M. (szül. 1483) az Istentől szerencsés elmetehetséggel megáldva, tanulmányait Magdeburg-, Eisenach- és Erfurtban jeles tanárok alatt végezte, és először a jogtudományra adta magát; kevés idő mulva azonban egy rettenetes esemény által mélyen megrenditve, atyja ellenére az ágostoniak szerzetébe lépett, ott hittant tanult, a szentirást és szent Ágostont szorgalmasan olvasta, s a jámborság némely cselekedeteiben gyakorlá magát; hanem folytonos nyugtalanság és belső elégedetlenség gyötörte őt. Áldozárrá szentöltetett, s a vittembergai egyetemmél a bölcsészet tanárává tétetett, hol nemsokára a hittani tudorságot megszerezte, és aztán a hittant nyilvánosan tanitotta, különösen sz. Pál leveit értelmezte. Ugyan ezen időben szerzetes főnökétől bizonyos ügyben Rómába küldetett; szent tisztelettel lépett e városba, és hasonló

tisztelettel hagyta el azt*). Visszatérte után folytatta előbbi tanulmányait és előadásait, miközben sz. Pál és Ágoston egyoldalu fölfogása már a következett évben oly rendszerre vezette őt, melyben az ember szabadsága megsemmisítetett azon állitás által, hogy az ember szabad akaratának semmi másra nincs ereje, mint a vétek elkövetésére **). — Miután uj rendszere alkotásában már meglehetősen előre haladt, a nyilvános föllépésre is akadt volt ürügy. II. Gyula pápa azon merész elhatározást tette, hogy a keresztény világ fővárosában sz. Péternek az apostolok fejedelmének tiszteletére egy pompás templomot épit, mely a világon legnagyobb és legszebb legyen, még pedig ugy, hogy e pompás épitménynek, mint az ő jámbor hitegysége kinyomatának létrehozására, közös költsége- és erejével az összes kereszténység közre munkáljon. Evégből ő és utódja X. Leo azoknak, kik a különféle országokban büneiket törödelmesen meggyonják, és e jámbor czélra kegyes adománynyal járulnak, bevett szokás szerént teljes bucsut hirdetett.

---

*) Azon állitás, hogy Luther Rómában létekor ismerte volna meg az ottani állapotok romlottságát, s ez által inditatott volna későbbi ujitásaira, egészen hamis, ami már abból is kitünik, hogy visszatérte után még jóval is sem leveleiben sem predikáczióiban ilyesmit nem emlit, amit pedig heves véralkata és élénk buzgólkodásánál fogva bizonynyal elnem mulasztott volna. Még a viszály kitörésekor sem látszik ennek jele, s csak későbbi időben panaszkodik egy s más miatt, amit ott látott, vagy hallott, p. o. hogy a római papok nagyon gyorsan miséztek.

**) Már akkor, ami rendszerképzése menetében igen jellemző, nyilván vitatta Luther ez állitmányokat is: „Homo quod facit, quod in se est (amit magától tehet) peccat.“ „Ergo quidquid facit, utatur ratione quocunque modo, eliciat actus, imperet et faciat actus sine fide operante per caritatem, peccat semper.“ Lőszler Reformat. Acta I. 334.

A püspökök az ily adományok beszedésével külön, közönségesen valamelyik szerzetes rendből választott hitszónokokat biztak meg, kik közben-közben, meglehet, a bucsu magasztalásában a helyes mértéken tul is mentek, és dolgukban némelykor önző czélokat is követtek. Midőn immár az ily bucsut Vittenberga mellett is hirdették, s a bucsu hirdetőkhöz sok nép özönlött volna, Luther, ki mint maga vallja, azt sem tudta, mi a „bucsu", elkezdett nyilván ellene predikálni*), s mint „fiatal heves tudor" (Doctor) a népet a bucsutól visszatartóztatni**). Ezzel meg nem elégedve, Mindenszentek ünnepének előestéjén az ő 95 tételét a bucsukról Vittenbergában a Mindenszentek zárda templomának ajtajára kifüggesztette, s azokat nyilván védelmezni akarta. Határozottan kijelentette, hogy ő tisztán az igazságiránti szereteténél fogva, s annak fölvilágositása végett tüzte ki tételeit vitatkozásra; Tetzel János bucsu hirdető, kit Luther legközelebbről megtámo-

---

*) Luther erről szóról szóra ezt mondja: „Als nur viel Volks von Wittemberg lief dem Ablass nach gen Jütterbok und Zerbst, und ich (so wahr mich mein Herr Christus erlöset hat) nicht wusste was der Ablass wäre, wie es den kein Mensch nicht wusste, fing ich säuberlich an zu predigen, man konnte wohl bessers thun". „Luther wider Hans-Wurst. n. 97. 107." Vagy mint Luther másutt mondja magáról: „De indulgentiis quid essent, prorsus nihil sciebam." Sleidanus; Luther hitsorsosa és kortársa, a 16. század legjelentékenyebb protestans történetirója ezt oly nevezetesnek találta, hogy azon kor történelmébe fölvette: „Quo primum tempore (Lutherus) coepit docere de indulgentiis, ignorabat, quo res ea pertineret, ut ipsemet fatetur." Sleidani Commentar. lib. XVI.

**) Azért mondja önmagáról is: „hogy csak vigyáztalanságból, „per imprudentiam" keveredtem a viszályba, s mert vissza nem léphettem, nem hogy sok főczikkben sokat engedtem a pápának, hanem komolyan és önkényt kértem őt." Luthers Vorrede auf seine vorhin edirten Disputationen wider den Ablass.

dott *), erre a régi kath. tanítást a bucsukról kimeritőleg előadta, és előadásában Luther tévelyeit fölfödözte. Következett (1518) évben X. Leo pápa az egyházi bucsuk mivolta és természete **) fölött világos, hiteles határozatot bocsátott közre, melyben mindenkinek megparancsoltatott, hogy magát a hitben és tanitásban kiközönités büntetése alatt ahhoz szabja. Bölcs kimélетből Luther neve emlitetlen maradt. Ez uton Luther is olyanoktól, kik már régen alaposan tudták, szintén megtanulhatta, mi a bucsu. Hanem most tüntki, hogy erre a jó akarat hiányzik benne, mert

---

*) L. erről ez alapos munkát: Tetzel und Luther von Wal. Gröne. Soest 1853.

**) „Ne de cetero quisquam ignorantiam doctrinae Rom. Ecclesiae circa hujusmodi indulgentias, et illarum efficaciam allegare aut ignorantiae hujusmodi praetextu se excusare possit, . . . significandum duximus, Romanam Ecclesiam, quam reliquae tanquam matrem sequi tenentur tradidisse, Romanum Pontificem Petri clavigeri successorem et Jesu Christi in terris Vicarium potestate clavium, (quarum est aperire tollendo illius in Christi fidelibus impedimenta, culpam scilicet et poenam pro actualibus peccatis debitam, culpam quidem mediante Sacramento poenitentiae, poenam vero temporalem pro actualibus peccatis secundum divinam justitiam debitam, mediante ecclesiastica indulgentia) posse pro rationalibus causis concedere eisdem Christi fidelibus, qui caritate jungente membra sunt Christi, sive in hac vita sint, sive in purgatorio, indulgentias ex superabundantia meritorum Jesu Christi et Sanctorum, ac tam pro vivis, quam pro defunctis Apostolica auctoritate indulgentiam concedendo thesaurum meritorum Christi et Sanctorum dispensare, per modum absolutionis indulgentiam ipsam conferre, vel per modum Suffragii illam transferre consvevisse. Ac propterea omnes, tam vivos quam defunctos, qui veraciter omnes indulgentias hujusmodi consecuti fuerint, a tanto temporali poena secundum divinam justitiam pro peccatis suis actualibus debita liberari, quanta concessae et acquisitae indulgentiae aequivalet.“ Igy X. Leo p. bullája. Novem. 9-ről 1518 nyomatott Bécsben.

Tetzelnek durva sértésekkel, a pápának közzsinatra hivatkozással felelt. Hanem Luther, kinek Németországban sok pártolója és követője volt, a heidelbergi vitatkozás alkalmával szerzetes társainak tetszés nyilvánitása közt még azon évben előállt vele, hogy tulajdonképen mit akar; a bűnbe esett embernek minden szabadságát tagadta, ugy hogy az ember saját természeti erejéből mást mint halálos bűnt nem cselekedhetik*). A pápa értelmes követek, a kath. tudomány pedig iratok és vitatkozások által iparkodott Luthert kárhozatos szándékától elvonni, de hiába. Legderekabb ellenfele Eck ingolstadti egyetemi tanár Karolostadt Andrást az ujtan egyik legbuzgóbb harczosát hivta föl nyilvános vitatkozásra a lipcsei egyetem előtt, melyre maga Luther is megjelent (1519 e.), és Karolostadius barátjával együtt megbukott**), de nem engedett.

Végre miután minden barátságos eszköz a viszály elmellőzésére sikeretlen maradt, ünnepélyes határozathoz nyult Leo p. (1520 e.), Luther irataiban 41 állítást tévelyeseknek és a kath. tanitással ellenkezőknek nyilvánított, őt engedelmességre szólítá, mire még két hónapi időt engedett meggondolásra, és csak ha ezen időhatár elteltével is álhatatosan vonakodnék az igaz tanítást elfogadni, tekintessék eretneknek, s bánjanak mint ilyennel vele. Meghódolás helyett azonban, mit három év óta képmutatásból gyakran igérgetett, máglyát rakatott, a tanulókat összegyüjté, s azok jelenlétében a régi egyházi törvénykönyvet X. Leo uj határozati bullájával együtt e szavakkal: „Mivel te az Isten szentjét megszomoritottad, téged is szomoritson és emésszen meg az örök tüz", a tüzbe vetette. Ezen el-

---

*) „Liberum arbitrium post peccatum res est de solo titulo, et dum facit, quod in se est, peccat mortaliter." Thes. 13.

**) „Male disputatum est"; irja maga Luther Spalatin barátjához. Jul. 20. 1519. (Luthers Briefe herausgegeben von dem Protestanten de Wette). Berlin 1825. I. 287.

járását az egész világnak külön iratban adta tudtul, mely irat a legképtelenebb tulzások- és rágalmakkal volt teli, mint p. o. hogy a pápa magát az Istennek elébe teszi, hogy a pápától semmi egyéb nem származott a világra, mint bűn és kárhozat; hogy a pápa az igazi antikrisztus, ki az ördög tanitmányát hirdeti s. a. t.*). Ugyan Luthert az ő követői „az élő Isten angyalának" mondták, kinek a tévelygő juhokat kell legeltetnie, hanem az igazság igéjével**). Erre következett be végre Rómában (1521 e.) a kiközönités Luther és követői ellen. A szakadás a kath. egyházzal eképen teljes volt; Luther daczos fölfuvalkodottságában a tévely és hazugság utjára, a minden eretnekek szokott utjára lépett, melyen boldogtalan vakultságában tovább ment, s kimondhatlan sok bajt okozott.

83. §. Folytatás. Luther állása a kath. egyházhoz a vormszi országgyűléstől (1521) egész haláláig.

Most arról volt szó, hogy a német birodalom büntető törvényeit a kijelentett eretnekre alkalmazzák, ami azonban nagy nehézségekkel volt összekötve. Mert Luthernek már jelentékeny és igen befolyásos pártja volt. Melanchton Fülöpben ragaszkodó tudományos barátot talált; a csehországi hussziták az uj tanítóhoz szegődtek; a humanisták

*) Igy Luther irata: Warum des Papstes und seiner Jünger Bücher von Dr. M. Luthern verbrannt sind. Wittenberg 1520. Bocsásson meg az olvasó, hogy ily iszonyatos káromlásokat közlök; ezekből látjuk Luther jellemét és a hazugság lelkét, mely belőle szól. Csak azt jegyzem meg, hogy ő az időfolytával mindig hevesebb lett. Képzelhetni ez első kezdetből, milyenek lehetnek későbbi iratai.

**) Igy van ez az 1520 nyomatott értesitésben a pápai leiratok elégetéséről.

egész csoportja feléje ujjongott, élükön a szellemdus, de kicsapongó Hutten Ulrik; az épen akkor ősi jogaiban nagyon megsértett birodalmi lovagság Sikingen Ferencz által titkon fegyveres oltalmat igért neki *); országosura Frigyes Szász választó fejedelem Spalatin befolyása alatt titkon és nyilván védte őt, ami által Luther dolga lényegesen előmozdítva lett. V. Károly császár ez okból országgyülést hivott össze Vormszba (1521. e.), hol Luther biztos kisérettel meg jelent ugyan, de tévelyeihez makacsul ragaszkodott. Erre bocsátotta ki a császár az összegyült birodalmi rendekkel együtt az ismeretes vormszi közparancsot (edictum vormatiense), melyben először Lnther viszás törekvése iratik le, miként ő nemcsak a régi és régen kárhoztatott tévelyeket melegiti föl ujra, hanem azokhoz ujakat is kohol, miként tagadta el az embernek szabad akaratát, és vetette el a törvényt, miként illette Krisztus földi helynökét hallatlan gyalázatokkal, s miként lázitotta fől a köznépet, hogy kezeit papvérbe mártsa s. a. t. Ez okoknál fogva elfogatása megrendöltetik, s védői ellen a számüzetés kimondatik. Hanem Luther az elfogatást gyors eltávozás által kikerűlte, s őt nagy biztonság okaért Frigyes valasztó fejedelem utközben lovasai által elfogatta, és Vartburg várába vitette Eisenach mellett, hol testiképen ugyan nagyon jó ellátásban részesült, hanem, mint maga elmondja, az ördöggel igen sokat kellett küszködnie. Itt fogott a szentirás német forditásához, hogy azt a köznép kezébe is lehessen adni, minthogy különben akkor már a szentirásnak számos német fordítása létezett **).

---

*) Luther pártolóiról, különösen Hutten Ulrikról, lásd e munkát: Studien und Skizzen zur Geschichte der Reformation (von Jarke). Schaffhausen 1846.

**) Nagy igazságtalanság, mely fölötte nagy tudatlanságot árul el, midőn itt amott azt allitják, hogy Luther rántotta ki a bibliát a pad alól, és ismertette meg a néppel. Mert bebizonyitott

Egy idő mulva elhagyta Luther Vartburgot és visszatért Vittenbergába, az uj evangeliumot és keresztény szabadságot szóval és irásban hirdette, és ékesszólásának egész hatalmával kikelt a törvény ellen. Nem tartózkodott a régi hit és egyház mellett buzgólkodó kath. püspököket „zsarnok, lélek gyilkos és az antikrisztus apostolai“ nevekkel illetni, kiket semmisem érhetne méltóbban, mint nagy zendülés, mely őket a világból kiirtaná, amin csak nevetni lehetne, ha megtörténnék *). Az ilyetén lázitó iratok gyümölcsére nem sokáig kellett várni, annál is inkább, mert Hutten és társai a városokat, valamint a parasztságot is a forrodalmi röpiratok egész özönével a fejedelmek ellen nyilt lázadásra izgatták. Ez által végre iszonyatos lázadás tört ki, az ugynevezett paraszt háboru (1525 e.), mely alatt a parasztok és vagyontalan csőcselék (proletarii) a templomok-, kolostorok-, nemesek- és papokon iszonyatos kegyetlenséget vittek véghez **), és nyiltan a gazdagok-

tény, hogy a könyvnyomtatás föltalálása óta egész addig, mikor Luther német bibliája először megjelent, nyomtatásban (1522 év) az alsó-saxoniain kivül nem kevesebb mint tizennégy német kiadása volt a bibliának (a mainzi első kiadástól 1462 egész augszburgi 1518-ikig) kinyomva. Panzer G. W. a jeles protestáns könyvész (bibliographus) külön munkában irta le e kiadásokat e czim alatt: Literarische Nachricht von den aller ältesten gedruckten deutschen Bibeln. Nürnberg 1777. V. ö. Kehrein. Zur Geschichte der deutschen Bibelübersetzung vor Luther. Stuttgart 1851.

*) Szóról szóra eképen Luther könyvében: Wider den falsch genannten Stand der Geistlichen von J. 1552. Épen igy Luther irata is: Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr — Gehorsam schuldig sei, vom J. 1523.

**) Ezt nevezeték akkor „reformationak“ igy ment berlichingeni Götz a paraszt haddal az amorbachi zárdába, az apátnak és szerzeteseinek azt jelentették, hogy ők mint keresztény testvérek reformálni jöttek, minden pénzöket, ezüst és egyéb értéköket halálbüntetés alatt adják át, majd aztán ők gondoskodnak ennek fejében ellátásukról. s. a. t.

kali vagyonbeli osztozkodás- és mindenek democraticus (népelemi) egyenlőségére törekedtek. Luther ellenben szokott szenvedélyes hevességével lépett föl, s fölhivá a fejedelmeket, hogy a lázadókat veressék agyon mint a dühös ebeket*). Ez megis történt mindenfelé. E közben Luther, ki ünnepélyes fogadalmával magát Isten és ember előtt nőtlen életre kötelezte, Bore Katalin nevü szökött apáczával, kinek a kolostorból elszöktetését elég istentelenűl Krisztus megváltásához merészkedett hasonlitani, vig mennyegzőjét tartotta. Erről egyik jó barátját azon tudositás mellet értesíté, hogy Francziaországban 11.000, Vürtembergben 600, másutt svábföldön 10.000, Elszaszban 20.000 parasztot vertek agyon**). A parasztháború áldozatait egészben mintegy 100.000 számitják, kártétek, kivált az egyház kincseiben fölszámithatlanok.

Ugyanazon időben a Luther által fölállított elveknek egy más következménye is lépett a napfényre. Luther tudniillik Vormszban azt állitotta, hogy a fönforgó viszályok elintézésében a szentirás a kizárólagos „biró és tanító", természetesen oly értelemben, mint ő azt vette. Nem

---

*) Szóról szóra igy van Luther iratában „a rabló és gyilkos parasztok ellen", hol tovább azt mondja: „Azért fojtsa meg, szurja le őket titkon vagy nyilván aki tudja, és gondolja meg, hogy nincs mérgesebb, utálatosabb és ördögiebb valami mint a lázadó ember. Szurja, üsre, fojtsa őket aki tudja. Ha te magad is elvesznél, örülj, boldogabb halállal nem mulhatnál ki.

**) Igy tartja ezt Luther levele Amsdorfhoz Juni. 21. 1525. Nem kevesbbé emlékezetes Luthernek egy másik ide vonatkozó nyilatkozata: Münzer et rustici sic apud nos Evangelium oppresserunt, sic animos Papistarum (igy nevezi gunyból a katholikusokat) erexerunt, ut videatur de novo esse prorsus erigendum. Qua causa et ego jam non verbo solum sed opere testatus Evangelium. Nonna ducta uxore in despectum triumphantium etc. Luthers Brief vom 16. Aug. 1525. (bei de Wette Bd. III. S. 21. cf. S. 84.)

átallotta azt állitani, hogy a szentirás egészen világos, és általán megérthető *). Pedig tény volt, hogy a katholikusok másképp értették, mint Luther, s csak hamar más felekezetek is támadtak, melyek megint másképp értelmezték mint Luther. Különösen emlékezetre méltó ezek között Münzer Tamás az ujtan szász hirdetője, ki leginkább Zvickaut és Müllhausent választá munkássága szinhelyeül. Ez és a vele egykoru Hubmayr azon fölfödözést tették, hogy a gyermekek keresztségéről a bibliában egy szó sincs, azt tehát elkell törölni, s mind azokat, kik mint gyermekek kereszteltettek meg, fölnőtt korukban ujra meg kell keresztelni, innen kapták az „ujra-keresztelők" (Anabaptistae) nevet. Azonfölül szabadságot, egyenlőséget, vagyon közösséget **) s minden zsarnokság eltörlését hirdette, mely név alatt ő főkép a fejedelmeket és felsőbbségeket értette; követői végre hajtották, amit ő hirdetett. Mindezt a szentirásban találta föl Münzer saját értelmezése szerént; követői fegyverrel kezökben harczoltak az ujtan mellett, egy vérengző csatában legyőzettek, Münzer s a fölkelés más 25 vezére kivégeztettek, ami által a nyugalom Thuringiában megint helyre állt. Hanem egy teljesen megalkotott communistai államtársulat egész iszonyatossága csak néhány évvel később fejlődött ki Münsterben az ujra keresztelők uj országában, melynek élén Knipperdolling posztós, és Leydeni János szabó álltak. A kezdetet (1534 év) vad

---

*) Lásd a fölötte érdekes és alapos munkát J. Edm. Görg: Deutschland in der Revolutions-Periode von 1522—26, aus diplomat. Korrespondenzen und Original-Akten. Freiburg 1851.

**) Ennek Melanchton értesitése szerént az a következménye lett, hogy a pajkos nép már nem akart dolgozni, hanem ha gabonára vagy posztóra volt szüksége, valamely gazdaghoz ment, és a keresztény jog alapján követelt. Ha valamely gazdag önkényt nem adott amit kivántak, erőszakkal vették el tőle. Melanchton: Historie Thomas Münzers.

lázadás képezte, melylyel rablás, templomok és kolostorok rombolása, a kath szertartások nyilvános kigunyolása, minden könyv és kéziratnak, az egy Lutherféle biblián kivül elégetése, minden máskép gondolkozó legyilkolása vagy elüzése járt együtt. Azután formaszerénti vagyon közösséget és sok nejüséget hoztak be, ami egyfelől rablás- és csalásra, másfelől a legundokabb kicsapongásra vezetett. A régte igérgetett szabadság azonban Leydeni János király és próféta rettenetes rémuralmával végződött, midőn a legkikeresettebb kivégzések naponkint nyilvános szinjáték gyanánt hajtattak végre, és Knipperdolling maga (mint alkirály) vitte a hóhér szerepét. Az uj ország a szó és fegyver erejével vala az egész világon elterjesztendő. Aljas rablás, pompadűh, kéjelgés és kegyetlenség jelölik a communismus ezen uralmát, mely a szerencsétlen városban egy egész évig tartott. Végre Németország egyesült törekvése legyőzte a lázadókat, s a vezérek elvették érdemlett sorsukat. A város jólléte és szabadsága elvesztésével lakolt gyávaságaért, hanem a reformkórból mindenkorra kigyógyult *).

E közben a Luther által kezdett hitujitás gyorsan terjedt, s különösen bénitotta a törökök elleni ellenállást, kik legnagyab erővel nyomultak előre, a segély nélkül hagyott Magyarországot iszonyatosan elpusztitották, s már Bécset is ostromolták (1529 é.). A hitviszályok elintézésére országgyülések tartattak; de mind hiába. Midőn 1529-ik évben a Speieri országgyülésen a birodalmi rendek többsége elhatározta volna, hogy az uj tévtan tovább terjedésének gátot kell vetni, Luther hivei ama hires protestatiót (tiltakozás) nyujtottákbe, melytől a protestans nevet nyerték. 1530 évben V. Károly császár az ügy eldöntésére ország-

*) L. e fölött a nagyon érdekes és fórrásokból meritett értekezést a Hist.-polit. Blätt. 9. és 10. k.

gyülést hivott össze Augsburga, hol a protestansok először nyujtottákbe fogalmazott hitvallásukat (Confessio Augustana), mely ellen a katholitiusok czáfolatot (Confutatio) szerkeztettek, minek a protestánsok hitvallásuk védiratát (Apologia) szegezték ellene. Hanem az utóbbiak oly kevesé voltak hitökben szilárdok és egyek, hogy hitvallásukon csakhamar változtatásokat tettek, amiért is aztán a Confessio variata és invariata között különbséget tettek *). Az egység helyre állitására hosszadalmas értekezletek tartattak; a kath. egyház nem engedhetett, mert neki magas föladatához képest a Krisztustól és Apostoloktól átvett tanítmányt a Szentlélek oltalmával hiven megőriznie, s minden ellenséges megtámadás ellen védnie kell; Luther nem akart engedni; némely birodalmi fejedelmek politikai okokból egyátalán nem akartak a régi rendhez visszatérni; és az országgyüléseknek, melyek tanítás- és vallással nem sokat törődtek, csak a szabadság- és kormányra volt gondjok, melyet a püspököktől már is elvettek. Eképen tehát semmi egyesülés se jöhetett létre; a császár az országgyülést berekesztő szavaiban szigoruan megparancsolta, hogy a régi kath. egyházhoz visszatérjenek és közzsinat tartasát helyzé kilátásba. Az ujtan követői ez időlől fogva közönségesen ágostai-vallástételt-követő rokonoknak nevezték magukat.

Nemsokára ezután a protestans birodalmi fejedelmek Schmalkaldon ügyök támogatására szövetséget kötöttek egymás közt, és e végből az angol és franczia királyokat is megkeresték; és Luther azt vitatta, hogy a pápisták ellen vitt háborut, minthogy azok mellett se isteni se emberi jog

*) Igen érdekes a protestánsok legfőbb hitvallásában előfordult változások történetét, valamint a későbbi törekvéseket is az augsburgi vallástétel igaz szövegének föltalálására Köllner ezen munkájában okmányolva olvasni: Symbolik der lutherischen Kirche. Hamburg 1837. 150—353. l.

nem harczol, nem kell lázadásnak tekinteni. A schmalkaldi szövetség későbbi veszélyes háboruk első alapját vetteite meg Németországban; a német protestansok szövetsége a francziákkal a német katholikusok ellen, volt a hitujitásnak a német hazára nézve első keserű gyümölcse. Ez időtől fogva mindinkább politikai jellemet öltött az.

Igen jellemző volt e politikai szinezetre nézve az, midőn Luther Melanchton s az uj tan némely uj vezérei Fülöp hassziai landgrófnak, természetesen nem borzongás nélkül, formalis fölmentvényi-okmány által megengedték, hogy egyszerre két nőt tartson, „mert a szegény gyámoltalan egyháznak szüksége van jámbor fejedelmekre“, az isteni törvény pedig a többnejüséget nem tiltja *); azonban a gróf a dolgot titokban tartsa, nehogy e miatt az evangelium káromoltassék.

Ama szenvedélyes hevesség és féktelen kevélység, mely a reformkóros Luthernek az inditott viszály nyugodt meghányását nem engedte, s minden békes megértetést lehetlenné tett, éltének utolsó éveiben mindegyre növekedett, ámbár a pápa alig megszámlálható nehézségek szerencsés elháritása után készülőben volt már az annyiaktól régóta kivánt közzsinatot megtartani. E szempillantásban (1545 év) bocsátá közre Luther elhirűlt gunyiratát: „Wider

---

*) A nevezett okmány olvasható „Bossuet Histoire des variations des Eglises Protestantes liv. VI.“ (Rouen 1782. J. I. p. 269—331.) Luthers Werke von Walch X. Bd. S. 887—93. Luthers Briefe von de Wette V. Bd. S. 236—47. Melanchthons Werke von Brettschneider (Halle 1834.) 1. Bd. S. 946—65. Már előbb kijelentette Luther, hogy ő a szentirás szerént senkinek sem tilthatja meg, hogy egyszerre több nőt ne tartson, csak első ne legyen, ki az ily szokást a keresztényeknél behozza. (Br. von 13. Janner 1524). Minthogy az ily nézetek titokban nem maradtak, azért kérdezte tőle már a vormszi országgyülésen az ifju Fülöp landgróf tréfálva, hogy mily szabad nézetei vannak a házasságról.

das Papsthum zu Rom vom Teufel gestift“ (az ördögtől Rómában alapitott pápaság ellen), melynek czimlapja oly undok képet mutatott, hogy csak a legkeserűbb gyülölség és az illemérzet teljes hiánya teszi megfoghatóvá egy ily ábrázolás lehetőségét, s melynek tartalma mindazon káromlásokat kimeriti, melyekre a német nyelv valaha képes lehet *). Nemsokára ezután (Febr. 18. 1546) meghalt Luther, keserű kedvetlenség által leveretve az általa fölállitott elvek természetes következményei miatt; ily következmények voltak: örökös viszálykodás, az egység teljes hiánya még az uj felekezet főnökei közt is, az uj tanitási szabadság durva kicsapongásai s a világi kezek gyöngesége egyházi ügyekben **). Minthogy Luther egyáltalán semmi ellenmondást nem türt, másokra nézve más választás nem maradt, mint vagy föltétlenűl elfogadni nézeteit, vagy féktelen szenvedélyességének nyers kitöréseit türni, mint rotterdami Ermo

---

*) A czimkép röviden levan irva Menzel: Neue Geschichte der Deutschen, Breslau 1826. II. Bd. 361. l. Valamint a Lutherral egykoru Sleidanusnál is (lib. XVI. Argentorati 1558. p. 220.) hol ugyanez még egy másik illetlen képet is emlit, melyet Luther a pápa és zsinat ellen adott ki (parum ipso digna, neque satis verecunda), mondja erről kiméletesen Luther tisztelője Sledianus. Azon irat „Wider das Papstthum“ ujabb időben Luther jellemzésére külön kiadatott e munkában: Seitenstück zu Martin Luthers Weisheit von Abt Prechtl. Sulzbach 1818. Bizonyos tekintetben Commentárul szolgált azon, általa Smalkaldon a lutrános predikatorokhoz intézett kivánatának: „Impleat vos Deus odio papae“ Isten töltsön meg benneteket gyülölettel a pápa iránt.

**) Igy K. A. Menzel: Neuere Geschichte der Deutschen II. Bd. S. 401. „Az utolsó évek nyomora elég keserű volt, s a dicsőségért, hogy nagy világ-változás eszköze vagy szerzője lehetett, elég sulyosan meglakolt.“ Luther jelleméről s belső állapotáról lásd Döllinger „Die Reformation, ihre innere Entwicklung, und ihre Wirkungen. III. Bd.“ Regensburg (1848). 1—274.

(Erasmus Rotterd) VIII. Henrik angolkirály, Zvingli, Karolostad, még a vittenbergi jogászok is holmi csekélység miatt *). Ilyen volt a férfiu, kit követői, mint »az Isten drága emberét“ nagyra becsültek, a kath. egyház pedig ujtévtan szerzőjének tekint. Valóban megfoghatlan, hogy egy oly férfiu, ki az ördögöt ily iszonyu gyakran hordozta szájában, s ki saját vallomása szerént a legeredménydusabb ujitásokat, p. o. a mise eltörlését az ördögre fogta **), az Isten választott eszköze lett volna az egyház javítására. Igy okozott e férfiu, ki ragyogó szellemtudjonai- és elragadó erejű ékesszóllásával nagy tudományosságot kötött össze, erőszakos tolakodásával, melylyel az Isten egyházát saját értelmében reformálni akarta, nagy bajt és veszélyt, minthogy az egyháznak Isten által behelyzett fejét Péter apostolfejedelem utódját káromolva megtámadta, a Krisztus és apostoloktól áthagyományozott hittanitás fontos pontjai ellen hevesen kikelt, s az egyházban kezdet óta használatban lévő kegyszereket nagyobb részben elvetette, és e kárhozatos uton milliókat vont maga után. Ez által az Isten

*) Midőn ezek a titkos házassági összekeléseket érvényeseknek mondták, Luther hevesen kitört ellenök, a szószékről nyilvánitotta, hogy ő az ily összekeléseket az Isten nevében megtiltja, s az Atya, Fiu és Szentlélek nevében a pokol fenekére kárhoztatja azokat, kik ily ördögi cselekedetet pártolnak.

**) Igy beszéli ezt maga Luther ezen iratában: Von der Winkelmesse n. 7. 8. és többször, különben megolvasták, hogy egyetlen iratában, Henrik braunschweigi herczeg ellen, az ördög 146-szor emlitetik, s a zsinatokról irt munkájában csupán négy sorban 15-ször jön elő az ördög. Az urvacsoráróli tanításban azt mondja elleneiről, hogy eingeteufelt, überteufelt, lästerlich Herz und Lügenmaul sätten — hogy bennök az ördög, velök az ördög, telidesteli vannak ördöggel, hogy gonoszsággal telt szivök és hazugszájok van. (Luthers kurzes Bekenntniss vom heil. Sakrament. 7. 1544. n. 17.) És ez volna egy az Istentől hivott és megvilágositott reformator nyelve!

egyháza egységét széttépte, a német birodalomban s a német származásu népek közt véres meghasonlás magvát szórta el, az alapot, melyen egykor a kereszténység és művészet oly dicsően fölvirágzott, melyen az emberiség javára annyi kegyes intézet jött létre, sok országban földulta. Az által, hogy a tanító egyházban a fensőbb isteni tekintély elmellőzésével az evangyelmi szabadságot igérkezett hazugul visszaállitani, a legtágosabb egyéni önkénynek nyitott utat, s midőn ennek kárhozatos következményeit csak hamar észrevette, s önmagának a hitkérdések és egyház rendezés ügyében őt nem illető tekintélyt tulajdonitott, az ellenkező nézeteket heves szenvedelyességgel megtámadta volna, saját elvéből csakhamar számos felekezet képződött. Az általa és elvtársai által kezdett uton soha se lehetett az egységre visszatérni, hanem mindig nagyobb eltérésekre és hasonlásra lehete csak jutni az élet minden viszonyában, miként ez igazán és egészen még csak néhány század multával tünt ki. Ha Luther számos irataiban jó is találtatik, miből ujabb időben a nép okulása- és épülésére a szép helyek gyüjteményét állitották össze, minden botrányosnak gondos elmellőzésével, ebben megint csak azon nagy igazság bizonylását látjuk, hogy mily gazdag a kereszténység tartalma, s még akkor is, ha a keresztény tanítás jelentékeny része elferdíttetik vagy vettetik is, némi jó még mindig maradhat ott fön.

84. §. Luther és követőinek tévtana.

A tévtan, melyet Luther és követői lassankint összeszerkesztettek, nem is egészen uj, az egyház őstana pedig még kevesbé; Luther egész sereg régte kárhoztatott tévelyt, melyeket a tizenkettedik század óta némely eretnekfelekezetek gondoltak ki (l. f. 76. és 80. §§.), ujra fölélesztett, ezeken fölül uj tévelyeket is gondolt ki, főkép az

embernek egyedűl a hit általi megigazulásáról (sola fide), s mind e tévelyt bizonyos rendszerbe szedte, melyet hamisan Evangeliumnak czimzett, s annak követőit nevezte egyedűl vagy főkép keresztényeknek.

Az Istenről, Szentháromságról, az Istenfia megtestesüléséről, a Krisztusnak egy isteni-személyében két természetéről szóló tanításban az egyház régi tana mellett maradt, minthogy a négy első közzsinatot ilyenekűl ismerte s a három legrégibb hitvalláshoz (az apostoli, nicaea-konstantinapolyi és athanázi) szorosan ragaszkodott. Az ő tévelyeinek köre részint a megváltás belső mivoltát, részint s pedig főképen a váltság-malaszt közlését a bünös emberiséggel, foglalja magában. Ezen tévtan tehát oldal-darab a pelagianismus mellett, mely ugyanazon téren mozog, azon nagy különbséggel mégis, hogy a pelagianusi tévtan a bünkárhozatát kevésbe veszi, s azért a megváltás nagyságát is leszállítja, mig ellenben a lutheri tévtan a bünkárhozatát nagyon is sokra teszi*), s ennek következtében a megváltást is helytelenűl fogja föl.

A megváltás a bünre, különösen az eredeti bünre vonatkozik. Luther az eredeti bünt a kath. egyházzal megismerte, hanem abban tévedt, hogy azt az elesett ember lényéhöz tartozónak tekinti**), s annak az ember szellemi

*) Luther határozottan állitotta: „Ut justificatio quantum potest fieri, magnificetur, peccatum est valde magnificandum.“ In Rom. 2. 3. Disput. IV. n. 28.

**) „Peccatum originale post lapsum Adae nobis ingenitum, naturale, essentiale“, „de essentia hominis“, ezek Luther szavai, amiért is követői mindjárt kezdetben szükségesnek látták a manicheismus vádja ellen magukat védni ezen állitással: „Voluntas necessario elicit actum malum sine gratia Dei, nec ideo sequitur, quod sit naturaliter mala et vitiata natura.“ A manicheismustóli különbség abban feküdt, hogy ez örök teremtetlen lényegileg rosz anyagot fogadott el, míg Luther és követői időben teremtett és csak azután lényegileg gonosszá lett természetet tanitottak.

természetére háromlott következményeit nagyitja. Azt állitá ő tudni illik, hogy az emberi természet az eredeti bün által egészen megromlott *), mely miatt a bünesés után minden ember semmit mást nem tehet, mint roszat, s minden abbeli törekvese, hogy önnön erejével Isten tetszését visszanyerje, őt még vétkesebbé teszi; azésznek még csak az a tehetsége van meg, melynél fogva földi dolgokat megismerhet, de az Istent és isteni dolgokat többé nem **), az akarat ereje pedig a jóra egészen elveszett ***).

Miután eképen az ész az Isten és isteni dolgok megismerésére a bün által egészen képtelenné lett, s a szabadság a jóra végkép elveszett, Luther nézete szerént az ember a megváltás magára alkalmazására s a megigazulás előkészitésére egyátalán nem munkálhat közre. Az egyes ember egyéni megigazulása, valamint mindeneknek tárgyilagos megváltása Krisztus halála által az egész emberiség büneiért, tisztán Isten cselekvénye bennünk; az a hit által jön létre, melyet Isten ajándékoz az embernek, ennek minden hozzájárulása nélkül ****), mely hit Krisztus érdemeit örömest megragadja, s azokkal az emberben egész élete folytán megmaradó bünt betakarja. Mert a bün oly mélyen

---

*) „Peccatum originale corruptionem et perditionem esse totius naturae.“

**) Azért állitja Amsdorf Luther barátja: „Homo tute peccat, quando agit secundum dictamen naturalis rationis.“

***) Igy Luther könyve rotterdami Ermo ellen: „de servo arbitrio“. — Sőt egyenesen azt a tételt állitotta fölnyilvánosan: „Non potest homo naturaliter velle, Deum esse Deum“; valamint maga is azt állitotta. „Fides acquisita sine infusa non operatur nisi malum.“

****) „Haec est illa fides, quae vera infusa dici debet, nec viribus nostris acquiri potest“, „fides apprehensiva Christi.“ Fides est opus Dei, non hominis, sicut Paulus docet: „Cetera nobiscum, et per nos operatur hoc unicum in nobis et sine nobis operatur.“ Lutherus de captivit. Babylon. Art. de Baptismo.

fekszik az emberben, hogy még a Krisztus általi igazulás sem rántja azt ki belőle, hanem a Krisztus érdeme csupán betakarja, s ennek következtében az Isten azt többé nem tekínti, vagy az embernek be nem számítja. Ez okból az ember az Isten törvényét ez életben soha sem töltheti be. A megigazulás előtt hiányzik neki ehhez az akarat szükséges szabadsága; azért a törvény fenyegetései által csak rettenteni, elijeszteni és leverni tudja őt. Ezen állapotában hirdettetik neki a vigasztaló igéret (*ευαγγελιον*, evangelium, örömhir) *), hogy Krisztus az ő szenvedése és halála által az egész világ büneiért eleget tett, hogy a törvényt mindnyájokért betöltötte, s mi ez által a törvény uralma alól megszabadittattunk. Ha az ember a Krisztus eképen nyujtott igazságát erős hittel és bizalommal megragadja, s azzal saját bünösségét Isten előtt betakarja, ez által megigazul s azontul a törvénytől szabad lesz **); amiből az következik, hogy többé más ember se szabhat neki az örök üdvösség dolgában törvényt, hogy az által lelkismeretét megkösse vagy terhelje. Azonban a megigazult ember tulajdonképeni kötelezettség nélkül a lélek belső ösztönéből cselekvendi a törvény műveit, hanem a belsejében rejlő gonosz gyökér miatt mind e művek természetöknél fogva sajátlag gonoszak, Isten által azonban jók gyanánt tudatnak be neki ***). Ezekből tökéletesen kiviláglik, hogy Luther

*) Innen az Evangelici, evangelikusok (legujabban evangelmiak) nevezet, melyet a protestansok szintén tulajdonitanak maguknak.

**) Also sehen wir dass an dem Glauben ein Christmensch genug hat, darf (bedarf) keines Werks, dass er fromm sei. Darf er denn keines Werks mehr, so ist er gewisslich entbunden, von allen Geboten und Gesetzen ist er entbunden, so ist er gewisslich frei. Luthers Sermon von der Freiheit eines Christmenschen n. 15.

***) Summa (mondja Luther hosszas fejtegetés után e tárgy fölött) omnium hominum opera sunt mala et vitiosa, sed justorum sunt reputante Deo bona, impiorum sunt natura mala.

mindent a hitnek tulajdonit, és az ember cselekedeteire keveset vagy semmit sem ad *). Ezt a hitet, mely ő nála nem mást jelent, mint erős bizalmat a Krisztus érdemeibe, oly nagyra becsüli, hogy még a Krisztus által szerzett kegyszereket is csak annyiban ismeriel valóságos üdveszközökül, amennyiben e bizalmat élesztik vagy erősitik, mint a keresztség, az urvacsora és talán még a törödelmezés **); mind a többi szentséget pedig elvetette, mint haszontalan emberi találmányt. Minthogy Luther nézete szerént az ember egész megigazulása a hittől függ, szerénte a bünök megvallása a törödelmezés szentségében és a papi föloldozás egészen fölösleges. Az tehát nem volna más, mint annak külső nyilvánítása, amit a hit belsőképen már eszközlött. E hit és a Krisztus érdemeinek fölfogása a hitben oly hathatósan munkálódik, hogy ez által a bünnek mind gonoszsága mind büntetése egyszerre elengedtetik, az ember részéröli minden elégtétel tehát, bucsu és tisztitóhelylyel együtt egyszerűen elesik. E hit továbbá Krisztus érdemeit egészen közvetlenül ragadja meg, ugy hogy minden közvetités a hivő ember és Krisztus az ő Megváltója közt kizáratik. Ily közvetitő volna a sz. mise áldozat, mely által Krisztus érdemei a kereszten véghez vitt véres áldozatából ránk kiáradnak, továbbá a kötő és oldóhatalom, melyet Krisztus a kulcsjelképe alatt az egyházi elüljárókra

---

*) Luther barátja Amsdorf annyira ment, hogy külön munkát adott ki e czim alatt: „Nikolaus Amsdorf, dass die propositio: Gute Werke sind zur Seligkeit schädlich, eine rechte, wahre christliche propositio sei, durch den heiligen Paulum und Lutherum gepredigt. 1559. n. 4.

**) Luther ingadozott eleinte, valjon a törödelmezés szentségét elfogadja-e vagy elvesse; csak utóbb határozta magát az elvetésre; ámbár a külszertartás eltörlésére akkor sem erőködött, csak a szentségi jellemet tagadta el; azért bizonyos neme a bünvallás és föloldozásnak mai napig fön van itt ott a protestansoknál.

átruházott, végre a szentek szószólása; azért Luther e három pontot is elvetette. Minthogy a hitet és a hittel az igaz belátást Isten adja az embernek Krisztusért, minthogy Luther állitása szerént „mindenkit egyedűl az Isten tanít belsőképen“, szükségkép az egyház tanítói tekintélye is elesik *). Akit az Isten belsőképen legjobban megtanitott, az közölhetett, s tartozott is közölni belső tanultsága bőségéből másokkal is azok üdvének eszközlésére. Nehogy azonban ez által rendetlenség történjék, a hivek egyezzenek meg eleve, hogy ki prédikáljon gyülekezetökben, e hivatalra senkinek sem kell fölszentelés, csupán csak a község megbizása és fölhatalmazása szükséges, melynek jogában áll, ma valakit elválasztani és fölállitni, holnap megint letenni s helyébe mást alkalmazni **). Az ily tanítónak egyedűl az Isten igéjéhöz kell magát tartani, mely a szentirásban van, s a hiveket illeti megitélni, ha valjon jól tanit-e, s ha ezt nem ugy találná, őt hivatalától elmozditani. Ebből az következik, hogy ha az igaz tanítás fölött vita támad, nincs felsőbb tekintély, mely az igazság fölött döntőleg határozzon; amiért is minden kitört viszály uj felekezetet hozott létre a protestantismusban, s végre is csak az államhatalom birt kényszerítő eszközök által bizonyos külső egységet (unio) föntartani, míg némelyek kétségbeesve a lehetség fölött, hogy a Krisztus által kijelentett igazságot megtalálhassák, közönbösségbe estek. Ezen elvek szerént az egyházi hagyomány, zsinatok, egyházatyák, pápák és püspökök tekintélye a tanításra nézve egyenesen elvettetett; ellenben a szentirás egyetlen hitfórrásul állittatott föl (83. §.).

---

*) Náluk csak ministerium verbi (igeszolgálat) de nem magisterium Ecclesiae (tanitó egyház) volt, azért az uj tan hirdetőket is ministri verbi (praedikatorok-nak) szokták nevezni.

**) Mint a község elüljárójával vagy szolgáival szoktak elbánni.

Ez által az egyházról szóló egész tanítás átalakittatott. Luther szerént a hit a fődolog. Aki az Istentől az igaz hitet és keresztséget megnyerte, az keresztény, s nincs másra szüksége, minthogy a hitet megőrizze. E végre hasznos és kivánatos, hogy az igaz keresztények egyesüljenek, s az ily egyesület vagy község neveztetik aztán egyháznak *), mely a rend föntartására maga választ magának elűljárót. Ezen lutheri egyházban egynek sincs az Istentől fölebbvaló hatalma mások fölött, hanem mindnyájan egyenlők, s a tanítói és kormányzói hivatalt tetszésök szerént bizzák egyre maguk közől, aki azonban a község beleegyezése nélkül semmitsem rendölhet **). Ugyanez szolgáltatja ki a jórend végett a keresztség és urvacsora szentségét, ámbár különben a keresztség ereje által tulajdonképen mindnyájan egyenlő papi hatalommal birnak ***), noha nem kellene őket papoknak nevezni, minthogy áldozatot nem mutatnak. A keresztények fölötti hatalom ezen fölfogása az állam terére is azonnal átvitetett azon állitás által, hogy a keresztények hatalom- és jogra mind egyenlők és a fejedelmek a néptől kapták az ő hatalmokat ****). Mint-

---

*) Ecclesia est numerus, seu collectio baptizatorum et credentium, sub uno pastore, sive sit unius civitatis, sive totius provinciae, sive totius orbis. Lutheri propositiones adversus totam synagogam Satanae. n. 15.

**) „Dico itaque: neque Papa, neque Episcopus, neque ullus hominum habet jus unius syllabae constituendae super christianum hominem, nisi id fiat ejus consensu; quidquid aliter fit, tyrannico spiritu fit.“ „Christianis nihil nullo jure posse imponi legum, sive ab hominibus, sive ab angelis; nisi quantum volunt; liberi enim sumus ab omnibus.“ Luth. de captiv.babyl.art.de baptismo.

***) Dass wir seine (Christi) Brüder sind, geschieht nur allein durch die neue Geburt; darum wir auch Priester sind wie Er, Könige, wie Er.“ Luther von Einsetzung der Kirchendiener.

****) „Principi nullum licet suscipere bellum, nisi consentiente populo, a quo accipit imperium.“ Melanchthons Gutachten an Johann Friedrich Kurfürsten von Sachsen vom 8. Febr. 1553.

hogy nekik a világi kormányhatalom a néprészéről már átadatott, részint a környülmények kényszerüsége, részint a hitujitók határozott nyilatkozata által a lelki kormányhatalom is rájok ruháztatott*), ugy hogy a két hatalomnak a kereszténységben alapuló különbözése, legalább a törvényhozói, birói és büntető hatalomra nézve lassankint megszünt.

Eképen a külső látható egyház ellen századokon át folytatott ellenzékeskedés sok más régi tévelylyel együtt formalis tanrendszerré képződött, melynek éltető lelkét a megigazitó hitről i hamis előterjesztés teszi. E nézet a hitről, mely nem az ember műve, hanem Isten cselekvénye az emberben, melyben azonban az ember mindent bir malasztot, megigazulást, szabadságot és üdvöt, mely végre a jó cselekedeteket önmagától hozza létre a nélkül, hogy az embernek magának is fáradni kellene, ép oly gépies**), mint kényelmes; és valamint egyfelől az ész lealázására vezet, ugy másfelől az erkölcsi élet alapját dönti meg.

85. §. A további ujitások Zvingli, Kalvin és VIII. Henrik angol király által.

Körülbelől Lutherrel egy időben Svaiczban, Franczia- és Angolországban is föltámadt a vallási ujítás szelleme, és különböző körülmények közt ugyanazon czélra munkált. Ez országokban azonban kevés uj tévely jött napfényre, amit már Luther vagy első csirájában, vagy további fejlemé-

---

*) Igy a protestans hittudósok az ismeretes naumburgi conventen 1554. évről. (corpus reformatorum. ed. Bretschneider). Halle 1841. Vol. VIII. p. 291.

**) Hasonlitsuk ezzel össze a katholik. tanítást, miként azt a trienti zsinat oly szépen kifejezte (alább a 86. §.). A kath. és protestans hittan közötti különbséget a legjobban és alaposabban előadva találjuk: Möhler Symbolikjában. Mainz 1843. b. kiadás.

nyében nem állitott volna; csakhogy a svaiczi tévtanítók egyetmást, ami Luthernél kimondatlan alapgondolat volt, tekintet nélküli élességgel kimondtak.

Zvingli Ulrik Svaiczban, Vildhausenen született Toggenburgban, első képeztetését a humanisták bázeli és berni iskoláiban nyerte, hol a régi klassikusok iránt oly előszeretetet szivott be, hogy azokat a szentatyáknál jóval fölebb becsülte és egyenest a szentirás mellé tette. Miután a kosztniczi püspök őt áldozárrá szentölte (1506 év), legelőször Glarusban lett plebános, azután Einsidelben (1516 év), végre Zürcher-Münsterben 1518 év). Mint pap, saját vallomása szerént kicsapongó rosz életet élt *), mégis azt hitte, hogy az Isten egyháza reformatoraul van hivatva, a pápától tudományos törekvése előmozditására évdijt huzott, és undok hálátlansággal első lépését is a pápaság eltörlésére tette. Einsidelben kezdte már a kathol. egyház némely szertartásait megtámadni; Zürchben azonban csakhamar tartózkodás nélkül kilépett a kivánattal, hogy az egyház parancsolatai, mint emberi rendölmények eltöröltessenek, hogy különösen a papoknak a nősülés és a tiszta evangelium szabad hirdetése engedtessék meg, minthogy a szentirás a hit egyetlen fórrása és mindenki előtt világos. E világosság azonban nem akadályozhatta meg, hogy Zvingli és Luther Krisztusnak az utolsó vacsorán mondott ezen egyszerű szavait: „Ez az én testem“ egészen különböző értelemben vegyék az urvacsoráról, minthogy Luther Krisztus valoságos jelenlétét vitatta a kenyér szin alatt, Zvingli pedig e valósagos jelenlétet tagadta, minthogy szerénte Krisztus

*) Teljesérvényű tanu erre maga Zvingli Utingerhez meghitt barátjához Decemb. 4. 1518. irt levelében (Zvinglii opera — legujabb kiadásban Schuler és Schulthesztől. Zürch 1829. ff. VII. k. 54—57. l.). Ebből láthatni mily bünökkel vádolja magát ugyanazon időről, mikor magát az egyház reformatoraul föltolta. V. ö. Myconii Vita Zvinglii c. 4.

rendelő szavai csupán csak annyit mondanak: a kenyér a Krisztus testét jelenti, az az, mikor valaki a kenyeret eszi, ez által Krisztusra és az ő halálára emlékeztetik. E fölött Luther és Zvingli heves vitába keveredtek, mely alkalommal azon állitást, hogy az uj tanitók egyenetlensége annak, hogy tanításuk hamis, szembetünő bizonyitványa, maga Luther emelte érvényre *), s csak saját egyedül igaz tanítását vette ki, Zvingli tanítását pedig mint eretnekséget kárhoztata. Hugo kosztniczi püspök buzgón törekedett a valósággal létezett visszaéléseket megszüntetni, de egyuttal intette is a Zürchieket, hogy a kathol. egyház hitéhez hiven ragaszkodjanak. Hanem Zvingli tovább ment, s ugy akart tenni, mint Luther. Nyilvános vitatkozásba ereszkedett (1523 év), melyben a többi közt ezen tételt állitotta: „Az ugynevezett lelki hatalomnak Krisztus tanításában semmi alapja nincs, hanem a világi hatalomnak igen is van; ezt illet minden jog, melyet a papság magának tulajdonit, s minden ember engedelmességgel tartozik neki“ **). Ez időtől fogva a zürchi tanács Zvingli ujitásait nyiltan oltalmába vette; a földnépnek szabadságot igértek, az az hogy a parasztok a tizedtől és egyéb a papságnak fizetendő tartozásoktól mentek lesznek. A misét eltörölték, a képeket lerombolták, a kolostorokat megszüntették, s javaikat az állam részére lefoglalták. Ezt nevezték ők az egyház refor-

*) Die Einen von Beiden müssen Satans Diener sein, entweder sie (Zvingli és követői) oder wir mondja Luther feleletében a straszburgi predikatorokhoz (1525 év). Wir wissen dass der heil. Geist ein Gott der Einigkeit ist und einerlei Sinn, Grund und Lehre gibt; derohalben diese Sekte (wegen ihrer Uneinigkeit) schon ihr Urtheil hat, dass sie nicht vom heil. Geist, sondern vom Teufel her kommt. Luthers Ermahnungsschreiben an die Christen zu Reutlingen im J. 1526.

**) Zwingli Uslegen und Grund der Schlussenden oder Artikel, in Zwinglis Werken herausgegeben von Schuler und Schulthess. Zürich 1828. Bd. S. 346. 348. 350. 352. 357.

matiójának, magukat pedig, a Zvingli követői reformáltaknak. Ez az ujitás a gazdag és hatalmas bázeli és berni kantonokban gyorsan lábra kapott, s azt az ellenszegűlt alattvalókra is ráerőszakolták; Schafhausen, Glarus, Appenzell, Graubünden kantonok szintén az uj tanitásra hajlottak, és St. Gallen város önkényt hatalmába esett; ugyanott megkisérlették a reformáltak az ő egyházi urukat, a szent galleni apátot nyilt fölkeléssel jogaitól erőszakosan megfosztani, sőt a reformált kantonok a kath. őskantonoktól azt követelték, hogy a reformatio bevételét engedjék meg, mig azonban maguk kathol. polgártársaiknak az ős kathol. religio gyakorlatát megtiltották. Mivel a kathol. ős kantonok e kivánatnak engedni vonakodtak, a reformált kantonok erőszakot használtak polgártársaik ellen. Ebből polgárháboru lett Svaiczban; Zvingli fölfegyverkezve vonult a harczba a zürchiekkel a katholikusok ellen, s a Kappel melletti véres csatában elesett (1531 év) *), hol a katholikusok győztek, s ez által nyugalmokat kivivták **). Hanem Svaicz folyvást belvillongás által volt, s van e mai napig zaklatva.

Miután Zvingli keleti Svajczot az igaz hittőli elszakadásra vitte volna, nyugati Svajcz is erős menedéket nyujtott a Kalvin János vele rokon tévtanának. Kalvin János Noyonban született Francziaországban (1509 év), az azon kor humanisticus műveltségét a parizsi főiskolában nyerte, s Luther iratainak olvasása által már kora ifjuságában elidegenedett atyái hitétől. Jó ideig titkon gyülölte és gya-

---

*) E fölött azt mondja Luther: „Ich bin gewiss, dass Zwingli in grossen und vielen Sünden und Gotteslästerung gestorben ist.“ Hasonlitsuk össze Luther ezen itéletét az ő megholt ujitó társa fölött, Sz. Athanáz itéletével a megholt Arius fölött, mily szelid és kimeletes az, mily keserű és kárhoztató ama.

**) L. Riffels Kirchengeschichte der neuesten Zeit III. Bd. Mainz 1846.

lázta az egyházat, melynek kenyerét nyilván ette, hozzá csatlakoztak a nyugtalan és háborgó Farel Vilmos és az erkölcsi jelleme miatt bizony nem reformatornak való Béza Tódor *). Midőn végre egyházellenes agyarkodása közhirré lett, Francziaországot elkelvén neki hagynia, Svaiczba ment. Ott adta ki főmunkáját, a keresztény oktatásokat (die christlichen Unterweisungen), melyben szép ügyes előadással és mély alaposság szinezetével lényegileg Luther és Zvingli tévelyeit ismételte, az urvacsorára nézve a kettő közt közép utat keresett, később azonban Zvingli véleményét helyeselte. Csak egy pontban fejezte ki Luther alapgondolatát élesen és himezetlenűl, amennyiben azt vitatta, hogy az emberek egy része föltétlenűl a jóra és üdvösségre, a másik ellenben bűnre és örök kárhozatra van eleve elrendölve: az elsőkön irgalmát, a másikakon igazságosságát akarja az Isten megmutatni. E rettenetes tanitás, mely az embernek minden szabad cselekvését megbénitotta, vagy végkép megsemmisitette, csak utolsó fejleménye volt Luther tanításának a megigazoltató hitről, és a kalvinismusra azon merev keménység bélyegét nyomta rá, mely azt annyi vérengző kegyetlenségre ösztönözte. Kalvin Genfben ütötte föl székhelyét (1536 év), hova Zvingli tévtanítása a berniek által már néhány évvel előbb befurakodott; itt munkált ő, mint predikator és a theologia tanára,

---

*) Béza költeményei, melyeket e czim alatt: Juvenilia maga adott ki, hangosan bizonyitják mily mélyen volt erkölcsileg sülyedve. Ámbár az első szépelmékkel versenyzett, később még is polemikus könyveket irt, melyeknek már czimök is eléggé jellemzi tartalmokat, mint p. o. Fleischfresserei (huszabályás), der räsonnirende Esel (az okoskodó szamár); minda kettő a lutheranusok ellen intézve. Milyen humanismus az, mely ily durvaságot nevel! Milyen megtisztitott kereszténység és tiszta Evangelium, mely a szeretet ekkora hiányát árulja el!

nemsokára, külhelyzetének változtatása nélkül a kis köztársaságnak minden tekintetben saját főnöke lőn. Az ő vas akarata előtt, ámbár nem minden ellenkezés nélkül, a tanács és nép meghajolt, ellenségeit megégették, bebörtönözték, vagy kivégezték. A legborzasztóbb példáját adta ennek Servet Mihály spanyol orvoson, ki nyomatott munkájában (Christianismi restitutio) a Szentháromságot tagadta, és Kalvint személyesen megtámadta; később mindenistenlésről is vádoltatott Kálvin által, Genfen átutaztában Kalvin ösztönözésére elfogták őt, a börtönben a legvégső nyomornak martalékává vettetett oda, s minden enyhités megtagadtatott tőle; végre mint eretnek lassu tüzön megégettetett. Kalvin, Melanchton és Luther saját iratokban védték a tényt *). A boszorkánypörök is más jellemet nyertek Kalvin által; eddig csak Genfből számüzték őket, most már kinozták és megégették. E rémkormányt haláláig (1564 év) **) üzte Kalvin. Genfből egészen demokratikus egyház kormányzattal a szomszédos Francziaországban terjedtel; továbbá Németalföldön, Skocziában s több német tartományban. Kalvin követői szintén reformáltaknak nevezték magukat, Francziaországban azonban hugenották-, Skocziában presbyterianusok- vagy puritánusoknak neveztettek.

Egészen sajátságos folyamatot vett a vallásujitás Angliában. Itt VIII. Henrik király volt az, ki különös ürügy-

*) Gibbon az ismeretes szabad elvű angol történetiró mondja: hogy ő az egy Servet kivégeztetésén jobban megbotránkozott, mint a spanyol és portugalli (Inquisitiók) összes hekatombáin (szárazáldozatain). L. erről e kimeritő czikket, „Szervet“ Vetzer és Velte egyházi Lexiconában. Freiburg 1847. X. Bd. 90—98. l.

**) Seine Gesetze waren nicht nur in Blut geschrieben, wie jene des Atheniensers Drako, sondern mit einem glühenden Griffel mondja az ő bámuló tisztelője és életirója Henry Pál. L. Calvins Leben von Audin. Augsburg 1843. 2 Bde.

ből hozta létre a katholik. egyhaztóli elszakadást. Midőn Luther az ő tévtanával először föllépett, Henrik király oly annyira buzgónak mutatta magát a régi kathol. hit mellett, hogy nemcsak saját könyvet adott ki (1521 év) a hétszentség védelmére, amiért a pápától: „Defensor fidei" (hitvédő) tisztelet-czimet nyert, hanem e miatt Luther által is a legaljasabb módon gyaláztatott. Hanem Henriket az ő féktelen érzékisége házasságtörésre, házasságtörésről szakadásra vitte, ki aztán magával együtt az egész országot elszakasztotta a kathol. egyháztól. Henrik t. i. pápai engedménynyel arragoniai Katalint, elholt fivére özvegyét vette nőül (1509 év), s vele több gyermeket nemzett. 17 év után Boleyn Anna szép udvarhölgyre vetette szemeit, s minthogy ez vele tilos viszonyba lépni vonakodott, elhatározta magát, hogy Katalinnali házasságát érvénytelennek nyilvánítatja, hogy aztán Annát elvehesse. E végett VII. Kelemen pápához fordult, mintha az ángyávali házasság lelkiisméretét nyugtalanitaná, s mindent elkövetett, hogy Katalin királynévali házasságát megsemmisitse; hanem a pápa kijelentette, hogy az angol király kedvéért igazságtalan itéletet semmikép sem hozhat, és az isteni törvényen, mely szerént a keresztények közt minden törvényesen kötött és végrehajtott házasság föloldhatlan, változtatást nem tehet *). A király tehát más eszközökre gondolt, lelkiismeretlen udvaroncza Cromvel tanácsára magát tette az angol egyház fejévé, és Boleyn Annával titkon összeesketé (1533 év), s a féllutheranus Cranmer Tamásban csakhamar vágyainak készséges szolgálatára álló egyént emelt a canterburyi érseki székre. Ez itéletileg kimondta: hogy Henriknek Ka-

*) Henrik mindenütt helyeslő jóváhagyást keresett; magát Luthert is kérdezte. Ez azonban azt felelte, hogy az ily elválást egyátalán nem helyeselheti, inkább megengedné, hogy a királynak egyszerre két neje legyen. Luthers Brief an Rob. Bannes, 5. Sept. 1531.

talinnali házassága az isteni törvénynyel ellenkezett, tehát mindjárt kezdetben érvénytelen volt. A pápa a Cranmer által hozott itéletet semmisnek nyilvánitotta, és a királyt, ha elüzött törvényes nejét a meghatározott időhatárra viszsza nem fogadja, és ágyasát Annát elnem bocsátja, kiközönitéssel fenyegette, amit később III. Pál pápa csakugyan ki is mondott rá. Az angol parlament átruházta Henrik királyra az egyházi főhatalmat, vagy is suprematiát. Ekép Anglia a kathol. egyház egységétől elszakasztatott, noha nem ellenmondás nélkül, mit Henrik király számos áldozatok vérével törekedett elfojtani. Ezek között voltak az ország legnemesebb és tudósabb férfiai, mint Fischer rochesteri püspök, és More Tamás az ország előbbi kanczellára. Harmadik évre az uj házasság megkötése után ugyanazon Cranmer érsek által ezen házasságot is érvenytelennek nyilvánitatta Henrik, és Boleyn Anna királynét házasságtörés és fölségsértés miatt kivégeztette (1536 év). Másnap a kivégeztetés után Seymour Johanna udvarhölgyet vette nőül. Ezentul egyedül a király akarata volt az egyházi és világi dolgokban egyetlen törvény; hitére nézve különben katholikus maradt; csakhogy a római pápa elsőségét elvetette, az ereklyéket elégettette, a képeket lerontatta, a kolostorokat eltörölte. A pápai elsőség elismerése mint fölségsértés fölakasztás és négy részre vagdalás által büntettetett, a lutheranismusnak mint eretnekségnek fölvétele pedig tüzhalállal. Mióta Rómától elszakadt, rettenetes kényurrá lett, ki először minden egyházi, utóbb világi hatalmat is magához ragadott, s kinek mindenhatósága előtt minden reszketett és rabszolgailag meghajolt *). Ezek voltak Angliában az egyháztóli elszakadás első gyümölcsei.

*) VIII. Henrikről többet olvashatni a legjobb források után: Lingards Geschichte von England übers. v. Salis. Frankfurt 1827. VI. Bd.

Ez által az eretnekségnek nyilt ut, mely azonban csak Henrik halála után (1547 év) terjedhetett szabadon Angliában.

86. §. A trienti közzsinat.

Luther a pápa itéletétől közzsinatra hivatkozott föl, hasonlag VIII. Henrik is. A jobb érzelmű katholikusok szintén mindenfelől közzsinatért emelték szavokat, miben V. Károly császár hathatósan támogatta őket. Miután VI. Adorján a nemes pápa (1522—23 év) az ő fönséges erkölcsi szigorával a becsuszott visszaélések megszüntetéséhöz már hozzáfogott volna, utódja VII. Kelemen alatt tanácskozni kezdtek a ker. fejedelmekkel a közzsinatnak alkalmas helyen megtartása iránt. Ez azonban csak utódja III. Pál alatt mehetett teljesedésbe Trientben, mely város a német birodalomhoz tartozott, tehát a császár alatt állt, s egyuttal a zsinatban Olasz-, Franczia- és Spanyolországból résztveendőkre nézve is alkalmas helyen feküdt. Itt gyültek össze 1545 év a pápai követek, számos püspökök és apátok, a császár és más keresztény fejedelmek küldöttei. A protestánsok Luther rágalmazásai folytán már régóta ellenséges indulattal viseltettek minden oly zsinat ellen, melyben a pápa mint egyházfő részt vész, azonfelül jól tudták, hogy oly zsinaton, mely az egész kereszténységet képviseli, roppant kisebbségben maradnának. Azért mindenféle hiábavaló ürügyek alatt vonakodtak a zsinatban részt venni, vagy azt elismerni. A zsinat azonban ez által nem hagyta magát eltántoríttatni, hanem a pápai követek elnöklete alatt az ő kettős föladatának *), t. i. az igaz hit megvédésének

*) Ezen föladat a 16 ülésben határozottan kimondatik: „ut religionem in multis orbis partibus et praesertim in Germania in diversas opiniones miserabiliter destructam, in statum pristinum revocaret, abusus et mores Christianorum corruptissimos emendaret."

és az erkölcsi állapotok javításának valósitásához szintannyi erélylyel, mint okossággal hozzáfogott.

Először is az apostoli hitvallást, miként ez az egyházban kezdet óta divatozott, és a nicaeai (325 év) és konstantinápolyi (387 év) zsinatokon szorosabban meghatároztatott, mindnyájan egyhangulag elismerték. Az egyház az isteni kijelentés biztos alapján épiti tanitmányát, mely az apostoli hitvallásban (symbolum) nyerte legrégibb rövid foglalatját. Később, valahányszor az isteni kijelentésnek valamely lényeges pontja megtámadtatott, a megtámadott tant a folytonos isteni velelét oltalma alatt mindenkor a legvilágosabb, rövidebb és határozottabb alakban fejezte ki, s eleven öntudatának ezen kifejezése vagy az apostoli hitvalláshoz függesztetett, mint Nicaeában és Konstantinápolyban, vagy uj hitvallásba foglaltatott. Ami eképen a Szentlélek segitségével elhatároztatott, az mint isteni igazság szent volt és változatlan; a korábbi ilyetén határozatokhoz soroztattak a kijelentett igazság további kifejtései, amint ezek a századok folytán az ujabb támadások által minden tévely eltávolitására szükségesekké váltak. Ugyanazon joggal, ugyanazon biztossággal, melylyel a kath. egyház a negyedik században a kijelentett igazságot a Szentháromság egy Istenről, az ötödik században a mi isteni Megváltónk személyéről kimondta, mondta ki ugyanazon egyház a 16 században a kijelentetett igazságot azon módról is, mely szerént a megváltás Isten akaratja szerént az emberre átvitetik.

Ezután további alapul kimondatott, honnan kell az isteni kijelentést meríteni, t. i. a szentirásból és szóbeli hagyományból; a szentirást azonban, melynek kiegészitő részei egyenkint elszámláltatnak, nem értelmezheti mindenki saját értelme szerént, hanem hogy annak valódi értelmét megtalálja, a hit és erkölcstanra nézve az egyház hiteles magyarázatához, vagy az egyháziatyák egyhangu

értelmezéséhez kell ragaszkodni. Ez által az egyéni önkénynek szükséges korlát tétetett, mely nélkül a szentirás holt betüjéből minden lehető tévelyt kilehet facsarni. Minthogy az irás magyarázatnál némelyek csupán saját eszöket, mások pedig a Szentlélek állitólagos sugallását követték, mindig több felekezet támadt, s az egyenetlenség mindig nagyobb lett. A mult századok, kivált az utolsó harmincz év tapasztalása mindezt szembetünőleg megmutatta. Krisztus pedig az ő hiveiben az igaz hit és szeretetbeni egyességet föltétlen ismertető jelül kivánja meg, mint a melyről megismerhetők, hogy ő hozzá tartoznak.

Továbbá a kijelentett tanitás az eredeti bünről a föntebbi hitforrásnak alapján, ugy amint azt egykor Sz. Ágoston a pelagianusok ellen az egész egyház köztetszésével kimondta és védelmezte (l. f. 41. §.), most Luther tulzásai ellen helyesen előadatott. Különösen kijelentetett, hogy az ember szabadakarata a bűn által nem semmisítetett meg egészen, hanem csak meggyöngitetett, ugy hogy maga erejéből az üdvösséget elnem nyerhetné; nem igaz tehát, hogy a megigazulás előtt az ember minden cselekedete nem volna más mint bűn, sőt ellenkezőleg az ember önnön megigazulására az Isten malasztjával közremunkálhat.

Az ember megigazulásának ezen csodálatraméltó ténye, mely az Isten és ember közös munkálata által jő létre, ugy hogy a fődolog az Istentől jő, hanem megmaradt szabadságával az embernek is hozzá kell járulnia, szintén igen pontosan előadatik *). Az ember akarata a könyörülő Isten malasztjában kapja az első felsőbb ösztönt, melyet ő mint szabad lény elfogad vagy elutasit; ha elfogadja, akkor elsőben is a hirdetett üdvigazság iránt ennek meghallgatása

*) Ezen előadás már a hittanban is egész terjedelmében fölhozatott, azért is csak föbb pontjaiban érintetik.

által hit támad benne *). Ebből továbbá félelem és remény, szeretet Isten iránt és a bünnek gyülölete, végre az epedő kivánság a keresztség fölvételére és az Isten parancsainak megtartására. Igy készíti magát az ember az isteni malaszt folytonos segitségével valóságos önmegigazulására, melyben az Isten Jezus Krisztus érdemeiért az embernek minden bűnét teljesen megbocsátja, és őt egyuttal valóságosan megszentöli, és gyermekeűl fogadja **). A keresztség általi első megigazulásnál az előbbi bünökkel érdemlett büntetések is mind (azonban a bün természetes következményeinek kivételével) teljesen elengedtetnek, ugy hogy az emberben semmi sem marad fön, ami az Istennek nem tetszik. Megmarad ugyan a megigazult emberben a test kivánsága, hanem Isten akaratja szerént csak harczra és győzelemre, az alázatosság gyakorlatára és imabuzgalom élesztésére, s az érdemeknek Isten kegyelmével szaporítására. Ha azonban az ember a keresztség általi ezen első megigazulása után nagy bünbe esik, az Istentől elfordul, az Isten előtt kétszeresen büntetésre méltóvá teszi magát, mert nem tudatlanságból vétkezik, mint a keresztség előtt, hanem miután már az igazságot és Isten akaratját megismerte, s az Istenneli békeség édességét megizlelte. Azért méltó és igazságos, hogy az Isten az ily bünössel szigoruabban bánjék. A törödelmezés általi megigazulásban

---

*) A zsinat a hit nagy értékét e szavakkal fejéziki: „Fides est humanae salutis initium, fundamentum et radix omnis justificationis, sine qua impossibile est placere Deo et ad filiorum ejus consortium pervenire."

**) Egyuttal a Kálvin által különösen világosan kimondott rettenetes tanitás is, hogy a megigazulás malasztját valósággal csak azok kapják meg, a kiket az Isten üdvösségre eleve elválasztott, és mások nem, azon előföltevéssel együtt, hogy vannak emberek, kiket az isteni mindenhatósága gonoszra eleve elrendelt, hatarozottan kárhoztatva lett. Sess. VI. c. 17.

tehát a bünt és annak örök büntetését elengedi ugyan az Isten; hanem az ideigvaló büntetés Isten bölcs jóságánál fogva fönmarad, érzékeny elégtételűl az oly könnyelmüleg megint elkövetett bűnért, és üdvös tartalékul a bünbevaló visszaesés ellen. Ezen büntetést az ember a jóságos cselekedetek, imádság, bőjtölés, alamizsnálkodás buzgó gyakorlása által megválthatja, vagy az egyház, bizonyos jó czélokra engedett bucsuk által Krisztus érdemiért elengedheti, vagy a lélek csak ez életből történt elköltözése után a tisztitó helyen (purgatorium) tisztul és szabadul meg attól. Mivel pedig az egyház összes tagjai Krisztussal és ő általa egymás közt is eleven egyességben vannak, az imádság, mint a szeretetnek kötele a hitben, a földi élet határain is tulhat, és mi imádkozhatunk szenvedő testvéreinkért, valamint ami dicsőült testvéreink is imádkoznak értünk Istennél, miként az embereknek e földön is kell egymásért, a szentirás szavai szerént imádkozniok.

Minthogy e szerént belső megszentölés nélkül nincs megigazulás, az ember szentsége pedig, ennek az Isten akaratával való egyezésében áll, mire őt az Isten parancsai vezetik, azért a megigazultnak az Isten parancsait, vagy az isteni törvényt be is lehet, meg be is kell töltenie. Az egyes cselekedetek, melyekben ez történik, a jó cselekedetek, és a megigazult ember ezen jó cselekedetek által, Isten kegyelemteljes igérete szerént, az örök üdvösség jutalmát mindig nagyobb mértékben érdemli. Ez által az erőteljes erkölcsi törekvés alapja megmentetett.

Továbbá a Krisztus által rendölt üdv- és kegyszerek tárgyaltattak, melyek által a megigazulás és szentölés vagy megszereztetik, vagy megőriztetik és gyarapitatik. A zsinat az isteni kijelentés alapján kimondta, hogy Krisztus sem több sem kevesebb, mint hét szentséget rendölt, melyekhöz mint látható küljelekhöz a láthatlan belső malasztot kötötte. Azután minden egyes szentség külön egyenkint

tárgyaltatott, különösen az oltári szentségről (sacramentum Eucharistiae) mondatott, hogy abban a kenyér és bor szine alatt, s pedig külön mindenik alatt az Istenember Jézus Krisztus teste és vére valóságosan, igazán és mivoltilag jelen van, a kenyér és bor mivolta a Jézus Krisztus testének és vérének mivoltává változik át (átmivoltulás, átelemzés, transubstantiatio). Szintoly ünnepélyesen kimondatott, hogy a szent mise valóságos, ámbár vérontás nélküli áldozat, mely nemcsak nem röviditi a Krisztus kereszt áldozatát, hanem inkább ezt az embereknek mindig elibök állitja és gyümölcseit rájok átviszi.

A kegyszerek s különösen a szent mise áldozatról szóló tanitással szoros kapcsolatban van a tanitás az egyházi rendről, mely Isten akaratja szerént az egyház kezdetétől fogva fölszentölés által csak bizonyos személyeknek adatik föl. Hanem az isteni törvény szerént a fölszentöltek között a hatalom és rang bizonyos fokozatai vannak, ugy hogy az Isten egyháza jól rendezett hadsereghöz hasonlit, amelyben Isten akaratja szerént mindenki saját helyét foglalja el, a nélkül hogy ehhez a polgári hatalomnak legkisebb szólója volna, vagy valakire az egyházi hatalmat átruházhatná. Végül a tisztitó helyről szóló tanítás fejtetett ki, főkép gyakorlati oldaláról, a szentek segitségül hivása, az ereklyék és vallásos képek tisztelete oltalmaztatott, a búcsuróli tanítás főpontjaiban meghatároztatott, s az e körül becsuszott visszaélések ellen szigoru parancs adatott ki, végre az egyházi böjt-törvénynek valódi jelentősége emeltetett ki, és a rosz vagy veszélyes könyvek lajstromáról (Index) tétetett intézkedés, hogy minden jó katholikus tudja, mitől keljen magát üdvössége tekintetéből óvnia. A hitbeli határozatok a zsinat végén rövid hitvallásba (professio fidei Tridentinae) foglaltattak, mely azóta mint a katholikusok és protestansok közötti ismertető jel használtatik. E határozatok a legméltóságosabb nyugalommal, benső hit-

buzgalommal, a szentirás, egyházi hagyomány és előbbi zsinatok alapján egészen a régi egyház szellemében és nyelvén szerkesztettek. Sem Luther, sem más valamely hitujitó soha nem is emlittetik; csak isteniIeg kijelentett igazságok adatnak elő mindenkire nézve elég világosan, és a tévelyes állitások vettetnek el határozottan. Ez volt az egyháznak, mint az isteni igazság őrének föladata.

Emellett volt még az egyháznak egy második fontos föladata is, a reformatio, vagy is az erkölcsi állapotok régte óhajtott javitása az egyházban. Ehhez a föladathoz is erélylyel nyultak és szerencsésen megis oldták azt. Az egyház minden rendei komolyan és hathatósan intettek kötelmeikre, a sok visszaélés eltöröltetett, sok régi üdvös törvény megujitatott, sok szükségesnek talált uj törvény meghozatott, az érsekek- és püspököknek meghagyatott, hogy e rendszabályok életbe léptetéséről a tartományi és megyei zsinatokon gondoskodjanak.

Ezen valódi reformatio gyümölcsei csakhamar a legdicsőbben mutatkoztak. A zsinat 18 évig tartott (1554—1563 év), betegség és háboru által kétszer szakasztatott félbe, kétszer gyült ismét össze, s végre mégis szerencsésen bevégezte nagyszerű dolgát. Kevés évvel a zsinat bezárása után megint egy szent pápát—V.Piust—látott az egyház sz. Péter székén, ki a trienti zsinat határozatait a legnagyobb buzgalommal léptette életbe *). Hasonló buzgalmat fejtettek ki, mind az igaz hit védelmében, mind az erkölcsök javításában, mindnyájan a külön országokbeli

*) A trienti zsinat kimeritő határozatai mind a hitre (Decretum de fide) mind az erkölcsiség és annak javitására nézve (Decretum de Reformatione), melyeket itt csak erintenünk lehetett, teljesen olvashatók e czim alatt: (Canones et Decreta Concilii Tridentini) gyakran kinyomva különösen Bécsben 1830. Ismét 1846. Rómában 1834, ismét 1845. Lipesében 1846 és 1853. Oly könyv, melynek egy müvelt katholikusnál sem kellene hiányzani.

püspökök is, köztök különösen Borromaei Károly milanói bibornok-érsek *), Hosius Szaniszló ermelandi jeles bibornok-püspök Lengyelországban **), s valamivel később a 17. században Pázmány Péter tudós és buzgó primás bibornok-érsek Magyarországban ***) és mások sokan.

87. §. A jesuita-rend.

Hogy a trienti zsinat határozatai, melyekben a Szentlélek segitségével az Isten által kijelentett hitigazság tisztán előadatott ****), és a szükséges erkölcsi javitás világosan kijelöltetett, az egyház életébe átvitessenek, evégett jeles eszközökre volt szükség. A régi időnek a gnostikusok, manikaeusok, arianusok, macedonianusok, pelagianusok, nestorianusok és eutychianusok ellen folytatott vallásharczaiban támasztott az Isten lelke nagy szent férfiakat,

*) L. das Leben des heil. Karl Borromäus von Giussians. Augsburg 1836. 3. Bd. Der heil. Karl Borromäus, herausgegeben von Sailer. Augsburg 1832. Der heil. Karl Borromäus und die Kirchenbesserung seiner Zeit, von Dieringer. Köln 1846.

**) L. Stanislaus Hosius von Cl. Eichorn. Mainz 1853. 2. Bd.

***) L. Pázmány Péter élete Podharczky Józseftől. Buda 1836. (Pázmány saját munkáiból és egyébb okmányokból összeállitva). V. ö. Petri Pázmány Legatio Romano ed. Mednyánszky Pestini 1830.

****) „Ut sublatis erroribus puritas ipsa Evangelii in Ecclesia conservetur“, mondja a zsinat a 4. ülésben saját czélja felől. Aki e szavakat figyelembe veszi, átláthatja, hogy a kath. egyház szintoly határozottan állitja mint Luther, Zvingli és Kalvin, hogy a tiszta evangeliomot tanitja. Ha tehát ezen ügyállás mellett az evangelikus evangyelmi-nevezetet, melyet a protestansok és reformatusok mint különböztető czimet igénybe vesznek, még katholikusok is megadják, ebben oly engedvény rejlik, melyet a hű katholikus nem tehet, hogy t. i. a tiszta valódi evangelium csak a protestansok és reformatusoknál föltalálható, tehát méltán nevezik magukat arról.

kik szóval és irásban, számtalan üldöztetés és szenvedés között az igazságért mind halálig bátran harczoltak, különösen a nicaeai első és rákövetkezett konstantinápolyi zsinatok határozatait magyarázták és védték. A trienti zsinatot illetőleg is támasztott az Istennek ugyanazon Szentlelke, ki az ő egyházát soha el nem hagyja, alkalmas eszközöket az igazságnak a Luther, Zvingli és Kalvin tévelyei ellen megvédésére, uj szerzetes rendet hiván életre, mely a hitigazságot tudományosan védte, azt a sok tekintetben elhagyott népnek fölfogásához képest előadta, s a serdülő ifjuságnak mélyen szivébe véste; egyuttal tagjainak életében az erkölcsi tökély eszményképét állitotta a világ szemei elé, s a hivek erkölcsi javitását a legczélszerűbb eszközökkel erélyesen előmozditotta. Mig Europa szivében az eretnekség támadt, mindegyre jobban megerősödött és terjedt, az isteni gondviselés Europa legvégső széléről hivott meg és vezetett Rómába egy férfiut, ki társaival hit és szeretettel megtelve alázatosságban, szegénység- és béketürésben az igaz hitnek védője és az eretnekség ellen hatalmas gát legyen.

E férfiu loyolai Ignácz volt. Mint jó családból eredt spanyol nemes, először az udvarnál és hadseregben szolgált, lovagias érzéssel és kitünő vitezséggel. Ez uton már életének 30 évét érte el, midőn Pampelona várának bátor védelmében (1521 év) nehéz sebet kapott, s az apai várba hosszadalmas gyógyításra visszavitetett. Ez idő alatt az unalom gyötörte őt, és mulattató olvasmányul hős regényeket kivánt. Ilyenek azonban a régi várban nem találtattak, s helyettök Krisztus és a szentek életéről irt legendákat adtak neki. Eleinte kiváncsiságból olvasgatta azokat, lassankint azonban lekötötte őt ez olvasmány a fönséges akarat erő által, melyet a szentekben csodált. Összehasonlitá előbbi életét, s a világ egész hiu törekedését az Isten Szenteinek életével, s a kettő fáradalmai és szenvedései

közt nagy hasonlatosságot, hanem czéljaikban végtelen különbséget talált. Ez által erős belküzdelem támadt benne, ha valjon ezután is a világnak és mulandó örömeinek éljen-e, vagy hogy egészen az Isten szolgálatára szentölje magát és uj életet kezdjen. Győzött a malaszt, s ő az utóbbira határozta el magát, s fölgyógyulása után az ő sajátságos akarat-erejével valósitotta szándokát.

Élete ez időtől fogva husz éven át a nélkülözések, küzdelmek és szenvedések szakadatlan lánczolata volt, mig nem az uj szerzet alapitás nagy művét teljesen bevégzé. Uj életpályáját, hogy szivét korábbi élete salakjából kitisztitsa, általános gyónáson (Confessio generalis) kezdte; ezután a világ minden pompájáról és minden tulajdonról lemondott, alázatosan vezeklő ruhába öltözött, s a legnagyobb buzgalommal a korházakban betegek ápolására áldozta magát. Egy idő mulva a Megváltó iránti szeretete a dicsért országba vonta őt, hol váltságunk szent helyeit mély ájtatossággal látogatta meg, s hitét hathatósan föléleszte. Akkor mindig jobban belátta a tudományos képzettség szükségét arra, hogy embertársait alaposan tanithassa és javithassa, amire törekvése főképen irányozva volt. Azért életének 33 esztendejében elhatározta magát a tanulásra, s föltételét a legnagyobb nehézségek közt végre is hajtotta. Tanult Barczelonában, Alkalaban és Párizsban (1524—1535 év), mely utóbbi egyetemben a bölcsészet tudorává lett *). A tanulással állhatatos imádságot, az oltári szentség gyakori vételét, a testi és lelki irgalmasság cselekedeteinek szegények, betegek és mindennemű szenvedők körül folytonos buzgó gyakorlatát kapcsolta össze. Egyuttal tanuló társaira is a legüdvösebb hatást gyakorolta, a mennyi-

---

*) Tudori oklevele (Diploma Doctoratus) szóról szóra kinyomva találtatik Genellinél: Das Leben des heil. Ignatius. Innsbruck 1848. 433—34. l.

ben keresztény életmódra törekedett, s utmutatóul szolgált nekik arra, hogyan kell a tudományt a jámborsággal egyesíteni, evégből lelki értekezleteket (conferentia) tartott velök, a szentségekhöz minden vasár- és ünnepnaponi rendes járulást közöttök szóval és példával behozta, s őket hathatósan intette, hogy minden kicsapongást gondosan kerüljenek. Néhány fiatal tudor Parizsban szorossabban csatlakozott hozzá, köztök Lefevre (Taber) Péter, Xaveri Ferencz, Laynez Jakab, Salmeron Alfons, Bobadilla és valamivel utóbb le Jay Kolos (Claudius). Nagyasszony napján 1534 évben e választott kör tagjai a montmartrei kisded Mária templomban Parizs mellett esküvel kötötték le magukat, hogy éltöket a palaesztinai hitetlenek megtérítésére áldozzák, vagy ha ez kivihető nem volna, a pápa rendölkezésére hagyják magukat. Egyuttal fogadást tettek az Isten szine előtt, hogy éltöket tökéletes szegénység- és szüzességben áldozzák föl az Urnak. A rokon érzelmű barátok ezen jámbor egyesülete volt a későbbi rendnek első csirája.

Ignácz Velenczébe ment, hogy ott a szentföldi tengerutra a szükséges előkészületeket megtegye; hanem a kitört török háboru e szándék kivitelét lehetlenné tette. Ez időtájban áldozárrá szentöltetett, (1537 év) és első szent mise áldozatához egy évnél tovább készült. Ezután a pápához fordult társaival, hogy tőle fogadalmukhoz képest rendöltetést kérjenek. Eközben a testi és lelki irgalmasság cselekedeit mindenütt, tehát Rómában is buzgón gyakorolták, különösen a népnek keresztény oktatást adtak, és a törödelmességet predikálták. Miután imádság által az Isten akaratát kipuhatolták volna, egyhangulag uj szerzetes rend alapitására határozták el magukat, melynek alapvonalait állhatatos imádság közt közös tanácskozmányban hányták meg, s ugy terjesztették föl III. Pál pápának helyben hagyás végett. A pápa a tervezetet gondosan megvizsgáltatta, s azután (1540 és ismét 1543 év) az uj rendnek az

egyházi szentesitést megadta. Az uj rend a Jézus társasága nevet kapta, mert egészen a Jézus szolgálatára és követésére alapitva, egyedűl Jézusnak kellett az ő igaz életelvének lennie, egyedül is őt választá feje- és példájaul az Isten dicsőségére és lelkek üdvére elvállalt munkáiban. 1541 évben mindnyájan letették az ünnepélyes rendfogadalmakat, és első elüljárójokul szent Ignáczot választották meg, aki uj hivatalát a legméltóbb módon kezdé meg, önnön példájával menvén elül minden, még a legcsekélyebb és legnehezebb rendi kötelességeknek is alázatos teljesitésében. Az uj társaság belsejében csak szeretet és béke uralkodott, kifelé pedig rendkivüli munkásságot fejtett ki a felebaráti szeretet munkáinak végrehajtásában, a keresztény tanítás hirdetésében és az ajtatosság előmozdításában; a gyakori üldözések és megtámadások ellenében Krisztus példájára rendithetlen béketürést mutatott, mely a szeretetet soha egy szóval sem sérté meg.

A rend szervezete a rendelvényekben (constitutiones), melyeket szent Ignácz a társaság meghagyásából szerkesztett, egész terjedelmében foglaltatik. A rend czélja és szelleme annak saját nyilatkozatában, mely a pápai alapitó bullába fölvétetett, e szavakkal van kifejezve: „A ki ami társaságunkban az urnak egyedül a kereszt zászlója alatt szolgálni s az ő földi helytartójának a római pápának rendölkezésere alá adni akarja, oly társaság tagjának tekintse magát, melynek czélja abban áll, hogy felebarátainak lelkiüdvét keresztényélet és tanítás által előmozditsa, az igaz hitet predikálás, lelkigyakorlatok s a szeretet munkái, különösen pedig az ifjuság és tudatlan nép lelki tanítása által terjessze, a törödelmezés szentségét kiszolgáltassa, és főkép lelki vigasztalást osztogasson *). Ezen alap-

*) Igy III. Pál pápa bullája, mely igy kezdődik: Regimini militantis Ecclesiae. Sept. 27. 1540.

vonások a szerzet rendelvényeiben pontosabban kifejtvék. Főczélul mindenekben az Isten nagyobb dicsősége van kitüzve, minden önzés kizárásával. A további egyes határozatok, miként kelljen e czélra törekedni, egy a társaság megalkotásának bevégzett remekmüvét képezik, az isteni kinyilatkoztatás, valamint az emberi szivnek is mély ismeretét tanusitják, miben a régiebb rendek tapasztalatai is fölhasználtattak. A rend alkotmánya az elüljárók iránti legszigorubb engedelmességgel az egyesek legnagyobb szabadságát egyesíti; a monarchikai, aristokratikai és demokratikai elvek oly módon vannak itt egyesitve, hogy mindegyik elv előnye fölhasználtatik, hátránya pedig elhárittatik. A keresztény erények a leghatározottabban szivre köttetnek, különösen az Isten és felebarát iránti szeretet, engedelmesség, önmegtagadás és alázatosság. Ez utóbbi tekintetéből még az a saját fogadalom is behozatott e rendnél, hogy semmiféle egyházi méltóságot el nem fogadnak, ha csak a pápa az engedelmesség erejében azt egyenesen meg nem parancsolja. A társaság minden tagjának föladata, hogy mindeneknek mindene legyen, hogy a Krisztusnak mindnyájokat megnyerje. Ez a rend eszméje *).

E rend jelentősége az egyházra nézve különösen azon korban, annak sok oldalu tevékenységében fekszik, melylyel az egyház munkálódását oly jótékonyan gyámolitotta. A kathol. hit ép akkor volt a leghevesebben megtámadva; sok katholikus hitszakadásra birva, vagy azért, mert az igaz hitben roszul voltak oktatva, vagy mert érzékiség-, kevélység- és a mulandók szeretetébe voltak bonyo-

*) A ki a rend szervezetét közelebbről kivánja ismerni, ugyan azt teljesen föltalálja e munkában: Institutum Societatis Jesu. Pragae 1705. 2 k. Ellenben az ugy nevezett monita privata Societatis Jesu, nem más mint a rágalmazó gonoszság becsempészett férczelménye, miként ezt az itészet már régen kétségtelenül bemutatta.

lódva. Főkép az egyház láthatófeje volt a legkeserűbben megtámadva, s megbuktatása, ha valamikép lehetséges volna, erőszakolva. A zárdai fegyelem fölbomlott, az egyetemek lesülyedtek; a humanismus a klassikai tanulmányok által uj pogánysággal fenyegőtözött. Az uj rend mind e tekintetben segitséget hozott. Védelmezte a hitet a kath. tudományosság emelése által, minthogy e rendből támadtak a legnagyobb kath. tudósok; egyuttal a kisdedek és tudatlanok oktatását is a kereszténységben főteendőjének tartotta. A hittel és tudománynyal a keresztény életet emelteki mély sülyedtségéből, minthogy saját élő példája által ezernyi tagjaiban az engedelmességet, önmegtagadást, alázatosságot, szüzességet, és szegénységet tanitotta, egyuttal az ő jeles lelki gyakorlatai s a szentségekbeni gyakori részesűlés előmozdítása által a legjobb erényszereket nyujtotta. Ha a trienti zsinat az igaz reformatiót (az élet javitását és átalakitását), amint azt keresztény elvek szerént teljesitenie kellett, törvényesen megszabta, az uj rend ugyanazon reformatióhoz az ember kül és beléletében katholikus alapon valósággal hozzá fogott és azt tettleg valósitotta. Mivel továbbá az azon időbeli eretnekség legnagyobb támadásait a pápai elsőség ellen intézte, e rend különös engedelmességi kötelezettsége által a pápa iránt, annak legerősebb támasza volt, amiért is ama dühös káromlással és rágalommal telt gyülölet, melyet Luther a pápa ellenében oly gyakran nyilvánitott, Luther követőinél e rend ellenében folyvást fönmaradt. A rend fris szelleme megujitólag hatott kivált az elhanyatlott szerzetes életre. A klassikai tanulmányokat e rend visszaterelte az igaz ösvényre, a természeti tudományok tanulmányozását buzgón gyakorolta *), főkép az életet a tudománynyal, a tudományt a

*) „In artium studio cursus erunt ordinandi, in quibus scientiae naturales, ad quas minus, quam trium annorum spatium satis non erit, praelegantur.“ Constit. P. IV. c. 15. n. 2. ö. c. 12. n. 3.

Krisztus szellemével nagyobb öszhangzatba hozta, s ekép az egyetemeknek hatalmas lendületet adott.

Ezen uj egyházi alkotás első nagy gyümölcsei még sz. Ignácz életeben mutatkoztak. Elsőben is rendjének alapitott nevendék házat, az ugy nevezett Collegium Romanumban; azután a hitében fenyegetett Németország számára kath. hithirdetők képezésére az u. n. Collegium Germanicumot alapitotta. Máris kivánták rendje tagjait Németországba az egyetemek ujjá alkotására; igy nyerte meg bajor Vilmos le Jay Kolost és Salmeron Alfonzot, valamint a tiszteletre méltó Canisius Pétert is *), ki utóbb Bécsben a nép számára kiadott katekizmusa által magának Németországra nézve különös érdemet szerzett. A bécsi egyetemhez is meghivatott I. Frrdinánd császár által le Jay Kolos a szentirás tanulmányozásának előmozditására egy rendtársával együtt **). A hit oltalmára és a keresztény élet emelésére minden országban rendházak emeltettek; Xáveri Ferencz a pogányok térítésére India-, Japan- és Chinába küldetett. Miután Ignácz az isteni kegyelem e dicső gyümölcseit hálás alázatossággal szemlélte volna, meghalt 1556 évben ***). A legáthatóbb elmével vas akaraterőt, élő hitet, Isten iránt föltétlen bizalmat, Isten és felebarátja iránt lángoló szeretetet, csodálatra méltó béketürést, alázatosságot és önmegtagadást kötött össze. Halálakor oly rendet hagyott hátra, mely akkor már a világ négy részében elvolt terjedve, s 12 tartományra (Provincia) osztva, melyből nemsokára számos szent vértanu és hitvalló került ki.

---

*) L. Dorigni Lebensgeschichte des ehrw. Peter Canisius. Wien 1838. 3. Bd. Leben des Peter Canisius. Köln 1843.

**) L. Geschichte der Universität Wien von Rudolf Kink. Wien 1854. 304. 7. l.

***) Genelli das Leben des heil. Ignatius von Loyola. Innsbruck 1848.

88. §. Az uj tévtan elterjedése és megszilárdulása.

A megromlott emberi természetben fekszik, hogy arra, ami érzéki hajlaminak hizeleg, hajlandó legyen. Nagy mértékben tünt ez ki az uj tévtan létrejöttekor, mely egy vágással oly sokat lerontott, ami az ember érzékiségének ellenére volt, mint p. a bőjt, gyónás és elégtétel, a papi nőtlenség, a szerzetesek és apáczák fogadalmai, a házasság fölbonthatlansága, az egyházi fölsőbbség iránti engedelmesség s. a. t. Ide járult, hogy az uj tanítás még más csaleszközzel is birt az érzéki emberre nézve, az uj szabadság hirdetésében, mely szó mindig csáberővel hangzik, ily eszköz volt továbbá a gazdag egyházi vagyonnak bitangra eresztése és a papi illetmények eltörlése. Ennek különös hatása volt oly időben, midőn katholikusok és protestánsok öszhangzó tanúsága szerént az erkölcsök fölötte megromolva voltak. Csakhamar nőszülni vágyó papok, szerzetesek és apáczák, s egyéb könnyelmű nép seregesen tódult át az uj tanításra *). A városok, melyek a püspökök világi felsőségét már régen gyülölték, mohón ragadták meg a kedvező alkalmat ez iga lerázására; a fejedelmek, kik a gazdag egyházi javak után sovárogtak, az uj evangelium mellett nyilatkoztak, s megrabolták az egyházat. Az előnyök, melyeket az uj egyház-szervezet a világi felsőség-

---

*) Ezért mondá Luther: „S ha a világ e tanítás által hova tovább mindig gonoszabb, elvetemültebb és istentelenebb lesz, ennek még sem a tanítás az oka, hanem az emberek.“ Most két ördögtől vannak megszállva az emberek, holott ez előtt csak egy volt bennők; az ördög most csoportosan megy az emberekbe, azért most az Evangeiium tiszta világosságában fösvényebbek, ravaszabak s. a. t. Luthers Hauspostill. Zweite Predigt am ersten Adventsonntage. n. 11.

nek adott, tették, hogy egyik a másik után fogadta el ezt; és tagadhatlan tény, hogy a protestantismus gyors terjedését főkép azon kedvezés- és pártolásnak kell tulajdonitani, melyben a fejedelmek és felsőbbségek az egyhazujítási törekvéseket részesitették.

Igy történt ez főkép Németországban, hol a sok birodalmi fejedelem és város mohón ragadta meg ez alkalmat, hogy magának nagyobb önállóságot szerezzen, a birodalom egységét és hatalmát pedig meggyöngítse. Mert, valamint a kath. egyház arra törekszik, hogy a népeket igazságban és szeretetben egyesitse, mely egységen alapult kezdet óta a hatalom és tekintély, ugy a kathol. egyháztól való elszakadás az előbbi egységet lassan-lassan végkép megsemmisitette, meg egész a császárság eltünéseig, s a német birodalom teljes szétdarabolásaig; szintugy kialudt lassankint az előbbi közszellem is, ami az előbbi testületi élet elenyésztét okozta. Az uj valláspárt élén János Frigyes a korlátolt és önfejű szász valasztó-fejedelem állt, mellette pedig Fülöp a hassziai landgróf, ki az uj tanítás fejeitől két nő tartására kapott engedélyt; azután barátja Ulrik a vürtembergi herczeg, ki Francziaország pénze és Fülöp seregei által segitetve országát visszafoglalta, ott az egyházat mindjárt reformálta, a papi javakat behuzta, s azzal adósságait fizette le; Henrik szász herczeg ki főkép Drezdában és Lipcsében a kathol. isteutiszteletet erőszakkal eltörölte, a szerzeteseket a kolostorokból, a papokat hivatalaikból elűzte, s mindeneknek megparancsolta, hogy az augsburgi vallástételt elfogadják; utóbb ennek fia a bizalmatlan Móricz herczeg; hasonlag II. Joakim brandenburgi választó-fejedelem, ki ünnepélyes esküjét megszegve, az uj tanra tért, s nem sokára uj egyházi rendszabást parancsolt, azután Frigyes a pfalzi választó-fejedelem. A németrend nagy mesterének, brandenburgi Albert őrgrófnak Luther és Melanchton azt tanácsolták, hagyjon föl a bolond

és esztelen szabálylyal, házasodjék meg, s a porosz egyház-rendi tartományt alakitsa fejedelemséggé.

Ez 1525 valósággal meg is történt. Albert a német rendhez tartozó Prusziát saját örökös országaul jelentette ki, Dorottyát Frigyes dánkirály leányát nőül vette, s a protestantismust az ország készszolgálatu püspökeinek segedelmével Poroszországba erőszakkal bevitte. Hasonlót cselekedtek Augsburg, Regensburg, Nürnberg, Frankfurt, Straszburg, Riga, Ulm, Konstanz s egyéb városok. Az uj tan egyébiránt azért is könnyebben terjedhetett, mert több észak-németországi püspök henye, gyáva, vagy engedékeny volt, igy a lübecki, schverini és brandenburgi püspökök, kik az igaz hittől maguk is elszakadtak, Ferencz münsteri, mindeni és osznabrücki püspök, ki az uj tanításra hajlott, Hermann, kölni érsek, ki maga hitt protestans predikatorokat tartományába, Albert a mainzi, magdeburgi és halberstadti bibornok-érsek, ki az ő egyházi herczegségei-, rendei- és városainak pénzért megengedte, hogy az egyházi ügyeket kedvök szerént intézzék el. Más püspökségeket a Lutherhoz szegődött fejedelmek erőszakkal foglaltak el, igy p. Naunburgot, hol a szász választó-fejedelem a püspök halála után a kathol. káptalani szabad választást minden jog nélkül megakadályozta, és Amsdorf Miklóst, a buzgó lutheristát küldte oda, kit maga Luther a hittőlszakadt pap, szentöltföl püspökké. A püspökség rendei hűségi esküvel kötelezték magukat, hogy a székes káptalant jogaiban védík, Luther arra tanitotta őket, hogy ezen alattvalói esküjöket nem kötelesek megtartani. Evvel meg nem elégedve a protestans birodalmi fejedelmek, a birodalom legfőbb törvényhatóságának az engedelmességet forma szerént fölmondták, hogy az egyházakat és kolostorokat háboritlanul kirabolhassák. Végre fegyvert fogtak az ő katholikus birodalmi rendtársaik ellen, és braunschveigi Frigyes katholikus fejedelmet a legnagyobb meggyalázások után fegyver-

rel üzték ki országából. Ha azonban protestans fejedelmek keveredtek egymással viszálykodásba, Luther kiközönités büntetése alatt tartotta őket az egymás elleni háborutól vissza, alattvalóiknak pedig az irántok való engedelmességet megtiltotta *). Midőn végre a császár csaknem harmincz éves béketűrése után az új tévtan terjedése és a nyilvános béke zavarása ellen a birodalom büntető törvényeit foganatba venni elhatárzá, a protestans fejedelmek megelőzték őt, rabolva és pusztitva támadták meg a kath. tartományokat, s eképen vérengző erőszaktételek hosszu sorát nyitották meg, melyek által vallásuknak erős alapot szereztek (1546 év). A schmalkaldi háboru ugyan még a régi hit megerősítésére szolgált. Hanem a szász Móricz által viselt ujabb háboru (1552 év) a passzaui egyességben (1552 év) és augsburgi vallási békekötésben (1555 év) a protestánsoknak törvényes elismertetést, uj vallásuk szabadságát és hozzá a kath. egyházi vagyon jelentékeny részét szerzé meg; a fejedelmek jogot nyertek alattvalóik hitének meghatározására (jus reformandi). Ez által Németország egysége mindenkorra szétszakadt, a belmeghason-

---

*) Luther szavai igy hangzanak: „A másik boszuvágyó béketelen csoportnak ezt hirdetem, hogy tudják meg, hogy az utolsó napon és itéleten nem menthetik magukat, hogy maguk vonták magukra a kiátkoztatást és az Isten haragját. S ha a háboruban elesnek, testestől lelkestől örökre el kell kárhozniok. Azért tanácslom is hűségesen, hogy aki az ily béketelen fejedelem alatt harczol, fusson, amint csak futhat, mentse meg lelkét, s az ő boszuvágyó esztelen fejedelmét hagyja magára, hadd harczoljon egyedül, ha azt nem akarja, hogy az ördög vele együtt elvigye. Mert senki sem kényszerittetik, sőt tiltva van oly fejedelmek- és uraknak engedelmeskedni, vagy a nekik letett esküt megtartani lelke kárhozatára, ez Isten és jog ellen van.“ Luthers Vermahnung zum Frieden an Kurfürst Johann Friedrich und Herzog Moriz von Sachsen. n. 17. 18.

lás tovább folyt, mig a 30 éves háboruban (1618—48) még egyszer pusztitó lángra lobbant, a protestánsok által meghivott svédek és francziák az országot iszonyatosan pusztitották, és a polgári háboru, mely csaknem egy egész emberkorig tartott, a német hazán gyógyithatlan sebeket ejtett.

Az északi birodalomba korán befurakodott Luther tévtana s ugyanott kizárólagos uralomra vergődött. Dániában II. Keresztély király, a hitetlen és kicsapongó fejedelem, már 1521 évben tervbevette koronája hatalmát a reformatio behozatala által nagyobbitani. Embertelen kegyetlenkedése miatt megbuktatták őt. Hanem utódai I. Frigyes és III. Keresztély ugyanazon uton haladtak, és tizenhat év alatt papságra és népre rá volt az uj tanítás erőszakolva. Amint Dániában, épen ugy ment a dolog Norvégiában és Izlandban, melyek akkor Dániával egyesülve voltak. Svédországban, mely ugyanakkor Dániától elszakadt (1521 év), Gustav Vasa, népének megszabadítója, uj trónja megszilárditására szükségesnek látta annak a papság hatalmát és javait tenni szilárd alapjává, mely czélra neki az uj vallás igen kényelmes eszköznek látszott. Azonban kemény ellenállás nélkül nem sikerült neki a népet Svédországban és Finnlandban a kathol. hittől eltántoritani, és a sok egyházi jószágot elfoglalni *). Ezországban oly kizárólagosan fészkelte meg magát Luther tévtana, hogy mellette semmi más vallást meg nem türtek.

Francziaországba Sveiczból csapott át Kalvin uj tévtana s terjedt el gyorsan, követői, a hugonották, 1562 ragadtak fegyvert a kath. kormány ellen, s mindjárt a hugonotta-háboru kezdetén sok várost foglaltak el, melyek a polgárháboru iszonyatosságát sulyosan érezték. Sikerült ugyan következett évben a békét helyreállitani, hanem a

*) L. Theiner: Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhle. Augsburg 1838.

hugonották még gyakran megujitották a 16 században sveiczi, német és angol csapatok segitségével a borzasztó polgárháborut, mely alatt a navarrai király fővédőjük, la Rochelle pedig erős őrséggel megrakott főerősségök volt, s igazi államot képezett az államban. A véres Bertalanéjnek kellett vala (1572 év) a nyugtalan felekezet főnökeit egy csapással megsemmisiteni. Ezen a fonák politikának igazságtalan és keresztényteIen eszköze teljesen eltévesztette czélját *). Minthogy a fegyveres eretnekség kiirtása lehetetlen volt, végre az ismeretes nantesi közparancs (edictum) által (1598 év) törvényesen elismertetett.

A gazdag, kereskedés és ipar által virágzó Németalföld akkor spanyol uralom alatt állt. Kalvin tana hamar bejutott oda. V. Károly és fia II. Fülöp spanyol királyok minden erejökkel törekedtek az egységet föntartani; hanem az ujítók ellen a régi büntető törvényeket hasztalan alkalmazták (1565 év óta). A reformatusok lázadással álltak a törvénynek ellen, s a kezdetben vallási háboru csakhamar politikai szabadság-háboruvá alakult, mely az éjszaki államoknak a kath. egyháztól és spanyol uralomtól való elszakadása által végződött (1648 év). Ez az egyesült Németalföld eredete **). A déli tartományok a spanyol és utóbb osztrák uralom alatt katholikusok maradtak.

Anglia VIII. Henrik alatt csak a szakadályig ment; csak ennek fia VI. Edvárd alatt hozta be a titkon már házasságra kelt Cranmer érsek a Luther és Kalvin tévtanaiból sajátságosan összevegyitett eretnekséget. Katalin leánya, a

---

*) A parlamentben kijelenti a király, hogy az ő életét egy rettenetes összeesküvés veszélylyel fenyegette, annak akarta ezuton elejét venni, ugyan ezt jelentették Rómába is. L. Lingard Geschichte von England VIII. Bd. 432. 37. Kirchenlexicon von Wetzer és Welte. II. Bd. 48—56.

**) L. Civiltà Cattolica. Német kiadás. Münster 1855. 1. k. 30. l. hol Schiller histor. poët. „Abfall der Niederlande"-jának alapos birálata is föltalálható.

kath. Mária királyné, megkisérlette népét a kath. egyházba visszavezetni (1553—58 év), hanem minden szerencsés eredmény nélkül. Az ő halála után Erzsébet királyné, a szerencsétlen Boleyn Anna leánya, bevégezte Anglia hitszakadását az embertelen vértörvények által, melyek tekintet nélküli szigorusággal hajtattak végre. A katholikusok nehéz üldöztetése azon követeléssel vette kezdetét, hogy a királynét minden egyházi és világi dologban legfőbb hatalomvivőnek ismerjék, a pápai tekintélyt pedig fölségárulás büntetése alatt vessék el. Az üldözés kegyetlen hevessége akkor fokozódott főkép, mikor V. Pius pápa Erzsébet királynét kiközönitette, tőle, mint Henrik törvénytelen gyermekétől az uralkodási jogot megtagadta, ámbár később e kifejezést megszeliditette. A kath. hitet hirdetni, misét szolgálni, a bünöktől feloldozni, pápai bullát birni a legkeményebb büntetés alatt tiltva volt. Kinpad és fogság, vagyonkobzás és akasztófa ért számtalan katholikust *), kik ellen semmit egyebet nem lehetett fölhozni, minthogy kathol. religiójokhoz hiven ragaszkodtak. Ha valaki a királyné által megrendölt isteni szolgálaton megnem jelent 20 fontot — körül belől 200 fr. — fizetett, aki kath. misét csak egyszer halgatott, 100 márkkal és egy évi fogsággal büntettetett. Az angolországi és irlandi katholikusokat az örökös pénzbüntetések által koldusokká tették, megtöltötték velök a tömlöczöket, a legnagyobb lelkiismereti kényszerítést gyakorolták, a legiszonyatosb kinzásokat és kivégzéseket alkalmazták ellenök **).

*) „A kinpad akkor Europa legtöbb nemzeténél használatban volt, Angliában Erzsébet kormánya alatt dölyfös kegyetlenséggel használtatott", mondja Lingard: Geschichte von England VIII. k. 149. l. A fölségárulás rettenetes büntetése abban állt, hogy az elitéltet elsőben fölakasztották, azután mig még élt, testét fölvágták s végre négy részre darabolták.

**) Borżasztó olvasni, mily barbarul bántak akkor az angol katholikusokkal, okmányolt előadását olvashatni, Lingard munkájában: Geschichte von England VIII. k.

Ily uton jutott be az uj tan Angliába. Skótziában ellenben, hol a kath. Mária királyné Erzsébettel egy időben uralkodott, s a kathol. religiót az ujitók ellen megvédte, kalvinista predikátorok, különösen a dühöngő Knox nyiltan forradalomra izgattak (1559 év), hogy a calvinismusnak ily eszközzel szerezzenek azon országban győzelmet, ami sikerült is. Mindebből világos, hogy különféle országokban kényuraság, forradalom és polgárháboru segitette uralomra az uj tévtant *).

---

*) Midőn e tagadhatlan tények igazolására azt hozzák föl, miszerént a protestansok azért ragadtak fegyvert, hogy a hit és lelkiisméret szabadságát kivivják, ha ezen eljárást a régi egyház történelmével össze hasonlitjuk (l. f. 10—29. §§.) kitünik, hogy az ugy nevezett reformatorok az apostolok és első hivek szellemétől mily távol voltak, sőt hogy azzal nyilvános ellenmondásban álltak (l. f. 19. §.). És miként fogják a protestansok azt az iszonyatos lelkiisméreti kényszeritést igazolni, melyet ők, ajkaikon örökké a szabadságot pengetve, fejedelmeik és felsőbbségeik által a katholikusok ellen gyakoroltak. Igaz, hogy Luther igy tanitotta őket: „Ha valamely felsőbbség gyalázatos hibákat talál, melyek által Krisztus urunk dicsősége káromoltatik, az ember lelki üdve hátráltatik, és a nép közt meghasonlás támad, minthogy mindig rosszab következik, miként ezt egyszernél többször tapasztaltuk, ahol az ily tanitók okulni és a predikálással fölhagyni nem akarnak, ott a világi felsőbbség vigasztalódjék, és tudja meg, hogy hivatalanál fogva egyebet nem tehetett, minthogy fegyverrel és minden hatalmával arra törekedjék, hogy a tanitás tisztán és az isteni szolgálat hamisitlanul és szeplőtenül, valamint a béke és egyetértés is föntartassék.“ „Ha egy helyen kétféle predikáczio van, akkor a fejedelemnek vagy városnak legyen belátása, és ne szenvedje meg, hogy egy országban vagy városban kétféle predikaczio legyen, hogy az egyenetlenség és lázadás kikerültessék“, hogy az ily tanok, ha Luther hatalmas barátjai által foganatosittattak, szükségkép a katholikusok üldözésére vezettek, nagyon természetes.

Mig eképen közép- és északi Europa az eretnekséghöz pártolt, a Habsburg ház, mely V. Károly alatt Spanyolországot és Németalföldet is koronájához kapcsolá, és Magyarországot is ugyanakkor nyerte meg, hű maradt a kath. egyházhoz, s az annak javára szentölt törekvéseiben a bajor herczegek által is, ámbár politikai tekintetek miatt egyben-másban meghasonlottak, szintén gyámolítatott. Azonban, sem V. Károly, ki azzal dicsekedhetett, hogy birodalmában a nap soha le nem nyugszik, sem utódja I. Ferdinánd nem tudták akadályozni, hogy az uj tanítás az ausztriai örökös tartományokba be ne furakodjék. Az ujitási viszketeg mintegy láthatlan ragályos erővel ragadta meg a lelkeket minden országban; Vürtembergből indultak ki a predikátorok és könyvek: megjelenésök sokhelyt ugy hatott, mint a száraz gyúanyagba kapott tüzszikra. Igy az ismeretes Karolostadt András Tirolba, Hubmayr B. Morvába, Speratus Pál Bécsbe mentek; maga Luther Cseh- és Magyarországba irt *). Gyors és erőteljes föllépés kétségkivül sokakat megmentett volna a gyászos eltévelyedéstől, mint Tirol példája mutatja. Hanem Károly császár terjedt birodalma gondjaival annyira elvolt foglalva, hogy legtöbb idejét az ausztriai örökös tartományokon kivül töltötte. Egyébiránt valamint ő, ugy utódja Ferdinánd király is sok ideig azt hitték, hogy az ujítóknak tett engedmények által a békét megint helyreállithatják, mig utoljára, csakhogy későn, belátták, hogy minden engedmény uj követeléseket von maga után, s hogy az erőszakoskodás végczélja nem egyedűl az uj tan szabadsága, hanem annak uralma és egyuttal a kath. egyház teljes elnyomása. Ide járultak még

*) Különösen emlékezetes Luther levele a csehekhez, hogy miként kelljen az egyházi szolgákat választani és behelyezni, s az ő levele Máriához, Magyarország királynéjához (de Vetténél III. 132—34).

némely külkörülmények is, melyek a császárnak hosszu ideig nem engedték meg, hogy teljes tetterejét az igaz hit védelmére fordithassa. Leginkább az országos rendek, a főbb- és alsóbb nemesség voltak azok, melyek az ausztriai herczegségben, Cseh-, Magyar- és Steierországban, Karantán- és Krajnában a protestantismus bejutását előmozditották, ezekkel tartottak e tekintetben a városok és mezővárosok is, melyek az anyagi érdekekhezi tulságos ragaszkodásuknál fogva, az uj vallást a réginél kényelmesbnek találták. Ugyanakkor fenyegette a törökhatalom is Ausztriát a legnagyobb veszélylyel; az országos rendek azonban csak oly föltét mellett ajánlottak a fejedelemnek segitséget a török ellen, ha tágasabb vallás-szabadságot igér; Magyarországban még nagyobb kiméletre volt szükség, mert a fölkelők politikai terveiket a vallásos izgatás palástjába burkolták. Ekép nyert az uj tévtan ez országokban nagyobb elterjedést és szilárd alapot, mig nem II. Ferdinánd király a 17 században belátása- és érélyével a mozgalomnak gátott vetett és az igazságra sok eltértet visszavezetett *).

89. §. A kath. egyház kiterjedése az utolsó századokban **).

Míg eképen Europában a kinyilatkoztatott igazságtóli elszakadásra egész nagy országok sodortattak, és a kath. egyház, mint ezen igazság hűséges őre a gyászos szaka-

*) Geschichte Kaiser Ferdinand II. von Friedrich Hurter. Schaffhausen 1850—54. 7. K. (még bevégzetlen). V. ö. die Geschichte des Klosters Wilhering von Jod. Stülz. Linz 1840 (érdekes adalék Ausztria ország- és egyház-történelméhez).

**) L. Henrion: Allgemeine Geschichte der katholischen Missionen. Schaffhausen 1847. 2 Bde. P. Wittmann: Herrlichkeit der Kirche in ihren Missionen seit der Glaubensspaltung. Augsburg 1841. 2. Bd.

dást jó utra terelni teljes erejével törekedett volna, az isteni gondviselés az ő üdvös munkásságának más oldalon tág mezőt nyitott. A tizenötödik század vége felé (1492 év) a genuai Kolumbus Kristóf spanyol hajókkal uj világot födözött föl, s vett birtokba Katholikus-Ferdinánd spanyol király számára. Midőn pedig János portugalli király ezen országokra szintén igényeket emelt volna, VI. Sándor pápa régi jog szerént, határvonalt huzott, mi által a két király viszályát békesen kiegyenlitette, s mindegyiköknek egy-egy tágas, részben még ismeretlen tartományt jelölt ki, oly szándokkal, hogy azon országokba a ker. religio bevites, sék. Ugyanazon időben portugalli hajósok a jó remény foka körül megtalálták az utat Keletindiába és a csöndes tenger szigeteire. Ekép egyszerre három rég elzárt világrész nyilt meg a kereszténységnek; mert egész addig az izlam áthatlan érczfal gyanánt zárta el a kereszténység elől Ázsia- és Áfrikának Europára szögellő oldalait; most minda két világrész ellenkező oldalakról lett hozzáférhetővé, s hozzá még egy harmadik világrész is sok nagyobb és kisebb lakott szigettel, szintén föltaláltatott, ugy hogy az Europában elszakadt milliók helyett, csakhamar sok uj millió vezettetett ama távol országokban Krisztushoz, s a mennyei igazság örvendetes világossága világositotta meg a számos népeket melyek még a sötétségben és a halál árnyában vesztegeltek.

Mindjárt a fölfödözés után utra keltek sz. Ferencz és Domonkos jámbor fiai, hogy pogány testvéreiket ama távol országokban megtéritsék, hanem iszonyu nagy akadályokra találtak. Keletindiában ősrégi, mélyen gyökerzett pogányságot találtak, mely a bujaság legundokabb büneivel volt összekötve, és a páriák számos osztályát a barmoknál leebb alacsonyitotta, elannyira, hogy közte és a felsőbb rendek közt átléphetlen örvény létezett. Ide járultak a mohamedánok, kik a kereszténységnek mindenütt és mindig megközelithetlenek, s annak legnagyobb ellenségei voltak; tovább-

bá számos deisták, kik elbizott önteltségökben mindenütt a kereszténységet gyalázzák, és a nestorianusok (ugynevezett Tamás-keresztények), kik romlottságuknál fogva India lakóiban a kereszténység iránt semmi tiszteletet sem tudtak kelteni, sőt a keresztények ellen már régóta előitéletet támasztottak. Amerikában és a fölfödözött szigeteken sem volt jobb az állapot, ott a legmélyebb tudatlanság, nyerseség és vadság sokszorosan uralkodott, elannyira, hogy némely népek folytonos harczban éltek, s a foglyokat vagy idegeneket legkedvesebb ételök gyanánt falták föl. Más népeknek jó akaratuk és kevesbbé rosz erkölcseik voltak, hanem fölötte korlátolt szellemi tehetséggel birtak. A föláldozó szeretet egész erejére (amint ez csak egyedül a kath. egyházban föltalálható) volt szükség a hősi elhatározathoz, ily missióra vállalkozni, mitől oly sok volt ami visszarettentett, először is a hosszu tengeri ut nehézségei és veszélyei, azután a fölötte nagy fáradság, melylyel az őserdőkbe bejutni lehetett, hogy azokban ama vad pogány népeket az éhség, vadállatok vagy kigyók, a minden idegent ellenség gyanánt néző vadtörzsek miatti örökös halálfélem között fölkeressék, az ő idegen faju durva nyelvöket tőlök maguktól megtanulják, nyomorult életmódjokat velök éveken át megosszák, s végre áldozatul essenek. Igaz ugyan, hogy a missiók mind a spanyol, mind a portugalli udvar buzgó gyámolításában részesültek, ami által apostoli munkájok kezdete nagyon megkönnyittetett, hanem a szerencsés körülménynek csaknem minden üdvös eredményét lerontották a spanyol és portugall élhetetlenek, kik seregesen siettek az ujonan fölfödözött országokba, ott minden vágyaikat tartalék nélkül kielégitették, betömhetlen birvágygyal a régi lakosokat kirabolták, kiméletlenűl elnyomták, és embertelenűl bántalmazták. Ezáltal a benlakókban nagy idegenséget keltettek az ő elnyomóik vallása s csaknem legyőzhetetlen bizalmatlanságot a spanyol és portugalli hitkö-

vetek ellen. Ily körülmények közt, melyek a kereszténység megalapítását ama távol országokban nehezebbé tették, mint az a régi római birodalomban és a középkoru german-slav népeknél volt, kezdte meg a kathol. egyház a tizenhatodik század elején a térítés nagy munkáját a három uj világrészben.

Az első ferencziek, kik mint térítők Keletindiába mentek, mint vértanuk haltak meg. Félelem nélkül követték őket mások, ferencziek és domonkosiak, kik nagy buzgalommal hirdették a hitetleneknek a kereszténységet, fatemplomokat és kisded kolostorokat épitettek, nemsokára királyi költségen a goai püspökség (1534 év) állitatott föl, mely később (1557 év) érsekségre emeltetett. Nyugatindiába Kolumbus Kristóf vitte (1493 év) első apostoli helynökül Buell Bernárd benedekit tizenkét társával, kik részint világi papok, részint szerzetesek, nevezetesen ferencziek voltak. A feren ziek és domonkosiak itt is különös buzgalommal és sikerrel müködtek; 1510-ik évben már három püspökség volt Nyugatindiában fölállítva, melyek közt utóbb a sandomingói lett a legfontosabb. A térítők egyszerre küzdtek az indusok utálatos pogánysága, a spanyolok elvetemült gonoszsága ellen, és az indusok természeti emberjogaik mellett, melyeket az ő spanyol hódítóik egyenesen lábaikkal tapodtak, különösen testvéri szeretettel fogták pártjokat szegény elnyomott indus testvéreiknek a domonkosiak, kik elég bátrak voltak Spanyolországban fenyegetőzve az Isten átkára hivatkozni, melyet az ő embertársaik irányában követett gyalázatos eljárás a spanyol uralomra okvetlen vonand. Ezért aztán a térítők a bevándorolt spanyoloktól sok ellenségeskedést, a benszülött indiánoktól pedig néha martyrhalált is szenvedtek, minthogy a kannibálok által lemészároltattak és fölemésztettek.

Hanem a keresztény szeretet gondoskodása, melyet testvérei üdvére forditott, kimerithetlen volt; mindig uj meg

uj hitbuzgalomtól és lángoló szeretettől lelkesitett téritők következtek, kik között különösen kitüntek Valencia Márton ferenczi és Betanzos Domonkos domonkosi szerzetesek. Az ágostoniak és irgalmasok rendjei szintén küldötték a maguk köréből tagokat a pogányok téritésére az uj világba. Nemsokára Amerika száraz földjén is megalapítatott a kereszténység, legelőbb is Cortez Ferdinánd első téritő hű közremunkálásával Mexikóban, hol aztán az emberáldozatok eltöröltettek, a bálványok lerontattak, nagy iskolák alapítattak, templomok épitettek, kevés év alatt hét millió ember kereszteltetett meg. Csakhamar a szükséges püspöki székek is fölállíttattak, különösen Mexikóban, és továbbá Panamában, honnan a spanyolok az ő uralmukat s azzal együtt a kereszténységet is Perura és Délamerika egyéb tartományaira is kiterjesztették. III. Pál pápa (1537 év) az amerikai, kelet- és nyugatindiai benszülötteket az egyház oltalmába vette azon ünnepélyes nyilatkozattal, hogy őket eszes embereket sem szabadságuktól, sem tulajdonuktól megfosztani, rabszolgákká tenni nem szabad, sőt inkább az evangelium hirdetése s erényes élet példája által a ker. religio fölvételére kell őket hozni.

Fölötte nagy fontosságu volt a pogányok térítésére nézve az ujonan alapitott jesuita rend, melyből János portugalli király az ő tengertuli tartományaira nézve az első hitköveteket választotta. Kértére szent Ignácz és III. Pál pápa (1540) xaveri szent Ferenczet rendölték, apostoli követ teljhatalmával fölruházva, téritőül Indiába. Lángoló, igazán apostoli buzgalommal volt e szegény, alázatos hitkövet eltelve, ki először Indiában a gyermekeken, rabszolgákon, a szegényeken és betegeken kezdte a legáldottabb sikerrel a térités művét. Néhány év alatt kimondhatlan nélkülözés, fáradság és szenvedés között nemcsak sok portugallit javitott meg, hanem szava, erényei és csodáinak ereje által sok ezer pogányt is megtéritett, a halászparton,

a travankori királyságban, a malakkai félszigeten, Ceylon és a moluk szigeteken. Goában a nagy növeldét átvette indus ifjak nevelésére, mely az őutána következett rendtársak kormányzása alatt egész India anyaiskolája lett *). Fáradhatlan buzgalma tovább vitte őt Japán szigetére (1549 év), hol harmadfél év alatt megint sok pogányt vezetett az isteni igazság megismerésére. Végűl Chinára forditotta szemeit, mely czélját azonban nem érhette el, minthogy a kis Sancian szigeten, a chinai partokkal szemben, Istenbe vetett erős bizalommal veszélyes hideglelésben meghalt (1552 év) **).

Amit szent Ferencz Chinában végrehajtani nem tudott, szerencsés sikerrel végrehajtották utóbb rendtársai, kik közől különösen kettő tünt ki: Ricci Máté, ki a kereszténységet Chinában 1552 év óta megalapította és Schall Ádám Kölnből, ki az ő kitünő mathematikai és csillagászati ismeretei és naptárjavítása által a chinai császár különös figyelmét vivta ki, és a császár kegyét a kereszténység emelésére használta ***). Hanem az igazság pokoli gyűlölete, mely egykor a régi római és perzsa-birodalomban a kereszténység oly rettentő üldöztetését okozta, Japán- és Chinában is korán föltámadt, elannyira, hogy minda két országban a vértanúk sok ezeren a legiszonyatosabb kinzások között haltak meg hősileg hitökért, és Japánban a hollandi reformatusok izgatására a kereszténység végkép kiirtatott.

Hasonló buzgalommal szentölték magukat a jesuiták

*) A kereszténység kiterjedését Indiában pontosan és vonzólag irja le Müllbauer: Geschichte der katholischen Missionen in Ostindien. München 1851.

**) B. Reithmeier: Leben des heil. Franz Xaver Apostels von Indien und Japan. Schaffhausen 1846.

***) L. Geschichte der chinesischen Mission unter P. Adam Schall. Wien 1834.

a pogányok megtérítésére Amerikában is, s pedig először is a portugalli birtokokon. Már 1549 év 6. Braziliába mentek, hol apostoli munkájok kiindulási pontjaul Szent-Salvador városát valasztották, hol néhány évvel utóbb püspöki szék állítatott föl. Innen tovább nyomultak Paragvajába, hol dicső példában tünt ki, mit eszközölhet a ker. religio az amerikai benszülötteknél, ha a bevándorlott europaiak zsarnoksága és erkölcsi romlottsága a sikernek utjában nem áll. Egy kis keresztény köztársaság alapult itt, mely kisded állam az ő szervezetében a jeruzsalemi első község szellemét tükrözte vissza. A Jézus-társaságbeli térítők hirdették az evangeliumot a vadaknak Paragvajában, mely ott lassankint kedvesen fogadtatott, azután azon törekedtek, hogy a megtérteket szelidebb erkölcsökre és igaz müveltségre vezessék. Mindenekelőtt a barangoló népet állandó lakhelyekhez szoktatták, s ezekkel mindenütt templomokat, iskolákat kötöttek össze. Megtanitották őket a földmüvelésre, mesterség- és művészetre, orvostudományra és zenére, mely utóbbiakat a vadak különösen nagyra becsülték. A külrendre és erkölcsiségre minden községben külön fölügyelők vigyáztak, s tartották azt fön; a kihágásokat szeliden, többnyire egyházi büntetésekkel fenyitették, a viszályokat választott birók intézték el; a Krisztusbani testvéri szeretet volt ezen ország főtörvénye. A spanyol királyt önként elismerték legfőbb urukul, s évenkint bizonyos meghatározott adót fizettek neki. Ennek fejében azon különös kegyelmet eszközölték ki számukra a térítők, hogy a püspökön és királyi-helytartón kivűl egy spanyolnak sem volt szabad az országba lépni, nehogy a spanyolok zsarnoksága és erőszakos birvágya a kereszténységet velök meggyülöltesse, se azok rosz példája őket bünökre ne csábitsa. A velök határos vadpogány törzsek ellen az europai fegyver és hadviselés felsőbbségével védték magukat, anélkül, hogy maguk valaha támadólag léptek volna

föl, minthogy csöndes egyszerüségök- és gyöngéd lelkiismeretességöknél fogva, a bir- és uralomvágytól egyiránt távol voltak. Ez a boldog szabadállam eképen egész a jesuita rend eltörléseig föntartotta magát *).

A szerzetes rendeknek, melyek a térítésekre leginkább használtattak, mindnyájoknak Rómában volt középpontjok, hol a rendi szabályok szerént a rend főnökök (generales ordinis) székeltek. Ekép a kath. egyház feje a kereszténység terjedésének ismeretével mindenkor birt, és nemsokára szükségesnek látszott, ezen fölötte fontos ügy igazgatását egy kézbe tenni, hogy igy az erőket felosztani, a szükséges eszközöket megszerezni, a nehézségeket elháritani, a kételyeket egyiránt belátással eloszlatni lehessen. Azértis XV. Gergely pápa (1622 év) csaknem épen akkor, mikor paulai sz. Vincze főkép az igaz hit terjesztésére és védelmére Párizsban a lazaristák uj rendjét alapította (1624 év), bibornokokból különös egyesületet alkotott, mely a kereszténység terjesztésére a pogányok között fölügyeljen, azt kormányozza és gyámolítsa (Congregatio de propaganda fide). Ezzel utódja VIII. Orbán (1627 év) nagy növeldét kapcsolt össze, a pogányokhoz küldendő hitkövetek nevelésére (Collegium Urbanum de propaganda fide), hol leginkább a pogányországokbeli gyermekek tanítatnak a kereszténységre, s megkereszteltetvén papokká és térítőkké képeztetnek, s aztán a szükségesekkel, különösen anyanyel-

*) Ez ország azon időbeli állapotát, melyben oly elevenen látható, miként alakitaná a kereszténység szabad és megnem akadályozott munkássága az állomok létét, igen szépen előadja: L. A. Muratori. Il Cristianesimo, felice nelle missioni di Paraguay. Venez. 1743. (németül Bécsben 1758). Charlevoix: Geschichte von Paraguay. Wien 1830. 2. K. Hanem itt is áll az ami sok tartományban: „Die Sturmglocke der Freiheit war die Todtenglocke seiner Blüthe.“ — „A szabadság vészharangja, virágzásának lélekharangja lett.“

vökön irt könyvekkel ellátva hazájokba visszaküldetnek. A következett pápák mindnyájan világraható szeretettel gondoskodtak e térítői nagyszerű intézetről, részint a magukéból, részint jámbor adományokból, különösen a fölmentvények (dispensatio) dijából gyámolitották azt, s azon hires könyvnyomdát kapcsolták össze vele, melyben a világ legtöbb nyelvén nyomatnak könyvek, egy különös figyelemre méltó könyvtárral és igazán nép-muzeummal együtt. Ebből mennek mai napig a számos hittéritők és jövendő vértanuk a világ minden részébe, hiven az Ur ama szavaihoz: „Menjetek el az egész világra és tanitsatok minden népeket.“

90. §. A kathol. egyház belső életfejlődése a tizenhatodik század óta.

Régi, tizennyolcz század által megerősitett tapasztalás az már, hogy a kathol. egyház, a benne lakozó isteni erőnél fogva minden ellenséges megtámadtatásból győzelmesen és megerősödve, minden küzdelemből tisztulva és megifjadva lépki. Ebben fekszik isteni eredetének, állandó fönmaradásának és az Isten egyháza minden ellenségén végre kivivandó győzelmének kezessége. Igy történt ez a tizenhatodik században is, midőn a Krisztus dicső jegyesére minden oldalról a legméltatlanabb gyalázatok egész árja özönlött, s Europában milliók szakadtak el az isteni igazságtól, s tértek át a szineskedő tévtanra. Hanem az Isten, ki az ő egyházát soha el nem hagyja, ugyanakkor három uj világ részben szerzett neki bőséges kárpótlást, hol más milliók az igazságnak meghódoltak, s győzelmes munkálkodásának uj, eddig elzárt megmérhetlen mező nyilt meg, hol csakhamar a vértanuk termékenyitő vére patakokban folyt, és az ujonan megtértek szent hitbuzgalma, a hitszakadt Europa erkölcsi rothadását megszégyeni-

tette. Hasonlag kárpótlásul a reformatio vihara közben a kolostorokból megszökött barátokért uj rendet támasztott az Isten az egyházban (jesuita rend), mely rövid idő alatt minden világrészen elterjedt, tagjainak száma és jámborsága által a régi rendek szökevényeivel bőségesen fölért, áldásos munkálkodása által pedig az ujabb időben minden más rendet fölülmult.

Ha eképen sokak elszakadása az Isten egyházától az ujonan megtért hitbuzgó keresztények külgyarapodásával több mint pótolva lett, másfelől az eretnekséggel folytatott harcz is az egyház tisztulására és emelésére szolgált a szentirás ama szavai szerént: »hogy azoknak, kik az Istent szeretik, mindenek javokra szolgálnak." Először is a theologia körén nyilt meg a harcz, mely a 14 és 15 században lassankint egészen egyoldalu, haszontalan, tisztán dialecticai irányt vett*); a hitigazságok nevezetes részének megtámadása visszaszoritotta azt igaz alapjára, mire a trienti zsinat mutatott helyes utat. Az uj életre támadt theologiai tudomány most is, mint mindenkor a tanító egyház szájából nyerte a hitigazságot; és ezen isteni igazságot a nagy egyháztanító sz. Ágoston világító példájára a szentirásból, a folytonos hagyományból s az Isten malasztja által megvilágitott észből mutatták, védelmezték és magyarázták meg. A kath. egyház ellenségei uj nézeteik támogatására egyedűl a szentirásra hivatkoztak, minthogy az egyház csalhatlan tanítói tekintélyét és az isteni hagyományt, mint hitfórrásokat egészen elvetették, az emberi észt pedig az ő mostani állapotában, annak legdurvább lealázásával egészen képtelennek állitották arra, hogy az üdvigazságokat fölfogja, megitélje és magyarázza**). Ezen

*) Körülbelől mint napjainkban a bölcsészet.

**) A tanúsagokat Luther saját munkáiból előadja Döllinger: Die Reformation, ihre innere Entwicklung und ihre Wirkungen. (Regensburg 1846. I. K. 443. l.)

állásponton Luther és társainak a pápa és püspökök, a kath. tanítás és szertartások ellen intézett mértéknélküli támadásaik következtében, minthogy a katholikusok e támadásokat visszaverték, s a kath. igazságot egész terjedelmében védelmezték, először is heves polemia támadt, mely a 16 század folytán számos vita-iratokban élénken folyt, mig nem a 17 században a harminczéves háboru fegyverzaja és pusztitó hadjáratai alatt lassankint elnémult, hanem egyuttal az egyetemes tudományosság is elhanyatlott. Csak hosszabb időre e gyászos katastropha után emelkedett megint a tudomány lassan-lassan ujabb virágzásra. A régibb skolastikából ugyszólva csak az alakot tartották meg; a polemia jobban csak a tévely elhárítására szoritkozott; a fődolog volt a hit- és erkölcstannak helyes rendszerbe szedett világos és jól rendezett előadása a szentirásból, isteni hagyományból és emberi észből meritett okokkal szilárdan támogatva. A protestantismus ellen vitt tudományos vitában főkép két férfiu tüntki: a 16 század végén Bellarmin Robert († 1621.) tudományos jesuita, később bibornok, ki az ő nagy munkájában (De Controversiis fidei Christianae) a keresztény hitviszályokról, a kath. tanítás igazságát bámulatos tudományossággal és éleselműséggel bizonyitotta be; és később a 17 század vége felé a nagy Bossuet meauxi püspök Francziaországban († 1704 év), ki a kath. tan változatlan tartalmát, az ékesszólás megható erejével és engesztelékeny szelidséggel, ép oly röviden és velősen, mint világosan és egyszerűen adta elő *), azután pedig egy nagyobb munkájában az egységnek a protestantismusban teljes hiányát és annak belső ellenmondásait födözteföl **).

---

*) Ezen fölötte nevezetes könyvecske czime: Exposition de la doctrine de l' église catholique; ugyan az latinul is megjelent (Expositio fidei catholicae) és németűl is, és 1671 óta sok kiadásban megjelent.

**) Histoire des variations des églises Protestantes, először

Egyidőben a theologiával a történelem tanulmányozása is a fejlődés uj időszakába lépett. A katholikusok és protestansok közötti vitát már a 16 század közepén a történelem mezejére terelték. Minthogy az isteniieg kijelentett igazság mindig egy és változhatlanul ugyan az, azon fordult meg, hogy történelmileg bizonyittassék be, valljon Krisztus és az apostolok idejétől fogva a katholikus vagy protestans tanítmány létezett-e az anyaszentegyházban. Miután a protestans tudósok bizonyos köre ezen harczot az ugynevezett magdeburgi Centuriákban megnyitotta és ez által a kath. világot feleletre kényszeritette, katholikus oldalról egy férfiu, Baronius Caesar, pap és később bibornok Rómában szállt ellenök sikra, ki az ő, még mindig nagyra becsült, később mások által folytatott „Évlapjaiban" (Annales) a kath. igazságnak történelmi uton fényes győzelmet szerzett. Ez idő óta az egyház-történelem tanulmányát Olasz-, Franczia- és Németországban buzgón folytatták. Ehhez járult csakhamar tágosabb látkörrel a világtörténelem, mire Bossuet az ő szellemdus és mélyen átgondolt értekezésevel a világtörténelemről *) a legbefolyásosabb ösztönt adta, mely aztán az ujkor legterjedelmesebb fórrásnyomozással összekötött alapos világtörténelmi dolgozatait hozta napfényre.

A theologiával és történelemmel az egyházi jog is uj fejlődési szakba lépett. A trienti zsinat uj alapot rakott, melyen a tudomány és élet tovább épitett. A legfontosabb elveket, melyek az egyházi jog alapját képezik, és melyeket a protestansok ellenségesen megtámadtak, szorgalmasan kifejtették és megállapitották; tekintettel voltak az egyházi

---

1688-ban, azóta többször is megjelent magyarázó toldalékokkal. Németre forditva is Mayer által. München 1825. 4. K.

*) Discours sur l'histoire universelle, többször francziaul, és 1832 németűl is megjelent e czim alatt: Universalgeschichte bis zu Karl dem Grossen.

viszonyok történelmi fejleményére, végre a tételényes (positivum) jogot nagy bölcseséggel és mérséklettel határozták meg. A különféle államokhozi viszonyok az egyház feje és az államhatalmak között létre jött különegyezvények (Concordatum) által szabályoztattak. Az ezen korbeli sok derék pápa között kitünt a jeles hit- és jogtudós XIV. Benedek (1740—58 év) mély belátása, terjedelmes tudományossága és csodálatra méltó tevékénysége által, ugy hogy aző magas bölcseség- és mérsekeltséggel szerkesztett egyházi törvényei az egyházi jogban fontos korszakot képeznek. Az egyházi büntetéseket a 17 század kezdete óta csak ritkán, sürgetős szükség idején alkalmazták. A tisztán polgári kihágások egyházi fenyitése teljesen megszünt, mióta azokat az állami törvényhozás kellőkép bünteti. Csak midőn nagy bünök a polgári hatóság által nagyrészt, vagy egészen büntetlen hagyatnak, vagy midőn fölöttébb veszélyes társulatok az egyházat és államot titkon fenyegetik, mondta ki az egyház ujabb időben minden előmozdító részvevőre a kiközönitést, p. o. a párviadal ellen, melyben csak a vak előitelet nem lát gyilkosságot, vagy arra vezető intézvényt; hasonlókép a szabad kőmivesek és carbonárik ellen. A pápák egykori politikai helyzetéből eredt bulla, mely az állam és népjogok számos sulyos megsértését kiközönitéssel fenyegette, s zöld — nagy — Csütörtökön Rómában évenkint fölolvastatott *), több mint 80 év óta már nem hirdettetett ki.

A tudományok előhaladása e korban, mióta már félszázaddal Luther előtt a könyvnyomtatás Németországban föltaláltatott, sokkal gyorsabban vált az europai emberiség

*) E napnak az egyház nyelvén: Feria quinta in coena Domini a neve, azért a bulla is: „In coena Domini“ bullának neveztetik; tehát az „Abendmahlsbulle, vagy Nachtmahlsbulle“ elnevezés, mely németben gyakran előfordul, legkevesbbé sem alkalmas és igen érthetetlen.

közjavává, mint azelőtt. Ezen, az eszmék legrövidebb idő alatti terjesztésének jeles eszköze, szintugy szolgált a jóra, mint a roszra is; csakis akép hathatott üdvösen és képezőleg, hogy ha a hitetlen, eretnek, erkölcstelen és állam veszélyes könyveknek erős gátok vettetének. Ez az egyház részéről a trienti zsinat azon rendölete által történt meg, hogy vallási tartalmu uj könyveket, mielőtt kinyomatnának, a püspök birálata alá kelle bocsátani, s az ő engedelme nélkül kinyomatni szabad nem volt. Azonfölül sok már kinyomott rosz könyvet különös lajstromba soroztak (Index), s azok olvasását a katholikusoknak megtiltották, minthogy az az igaz hit és jó erkölcsök nagy veszélye nélkül nem történhetett. A gondoskodás, melylyel a hivek lelki üdvére ügyelni tartozott, szent kötelességévé tette az egyház fejének, hogy e tekintetben folytonfolyvást őrködjék, s az Istentől rábizott lelkeket minden rosztól megóvja. Arra, hogy a legnagyobb férfiak is beismerték az intézvény jótékonyságát, és alázatos engedelmességgel hódoltak annak, fényes példaul szolgál a nemes és szellemdus Fenelon cambrai érsek († 1715 év), ki az isteni igazságnak sok jeles irata által oly nagy szolgálatokat tett. Ugyan ő „a szentek elvei“ czimű munkájában az Isten iránti szeretete tuláradozásában néhány valótlan állitást foglalt; emiatt XII. Incze pápa előtt bepanaszoltatott, az ügy megvizsgáltatott, és az itélet az érsek ellen hangzott. Mihelyt ez itélet vele közöltetett, föllépett a székes egyház szószékébe, ott az ellene hozott itéletet kihirdette, s fölhivta hiveit, hogy a pápai itéletnek magukat tartózkodás nélkül alávessék, s az ő elitélt könyvét ezentul se ne olvassák, se ne tartsák. Ő az utolsó század legnagyobb és nemesebb férfiai közé tartozik, s nagysága ezen csodálatra méltó engedelmessége által csak ujabb fényt nyert. Az ő „Telemach“ ja mind alakjára, mind tartalmára nézve az irodalom legkitünőbb remekeinek egyike.

Az egyház benső életereje más tekintetben is sok dicső gyümölcsöt hozott. Az egyház egyesit és épit, mig a vele ellenkező hatalmak szétoszlatnak és rombolnak. Az Isten egyháza ezidőben is legszebben fordítá közhasznu és emberszerető czélokra az ő egyesitő erejét. A régiebb szerzetes rendek, melyek a csaknem általános romlottságban mélyen lesülyedtek, az ő eredeti szellemökben megujitattak (reformáltattak), mint p. o. a karmeliták sz. Therezia által (1535—1552 év), vagy több ugyanazon rendhez tartozó kolostor bizonyos rendi czélok közös kivitelére szorossabban egyesültek, p. o. a benedekiek szent Mórról nevezett egyesülete (congregatio S. Mauri), mely a tudományok buzgó pártolása által halhatlan érdemeket szerzett; vagy a régiebb rendek régi szabályaik szellemében uj ágokat hajtottak, igy származott sz. Ferencz rendéből a kapuczinusok uj munkás rendje. Ezenkivül ez utolsó század folytán különös czélokra számos uj rend és egyesület alapitatott. A felsőbb tanítást igen sok helyen a jesuiták látták el. Az alsóbb iskolákbani oktatásra kalazanzi József († 1648 év) a kegyes iskolák rendjét (piaristák) alapitotta; ugyanezen czélra egyesültek később (1681 év) a ker. iskola testvérek, hogy szegény gyermekeknek ingyen adjanak szükséges oktatást iskoláikban. A nőnembeli ifjuság (ó nevelésére alapitotta az Orsola apáczákat sz. Angelika j† 1540 év), a salezina apáczákat a 17 század elején szalezi Ferencz nagy és szent püspök, ugyanazon időben alapíttattak az angolkisasszonyok, különösen a magasabb rendbeliek számára, a Jezus szivéről nevezett testvérek (du sacre coeur) csak a tizenkilenczedik század elején alapíttattak. A gyakorlati lelkipásztorsággal foglalkozó papság fölsegélésére alapíttattak a 16. században borromaei szent Károly oltalma alatt a barnabíták, és a 18. században Liguori Mária Alfonz szent püspök által a redemtoristak (vagy ligurianusok). E két utóbbi egyesület (congregatio) nagy

buzgalommal áldozta magát az igaz hit megerősítésére és a ker. élet megujitására a nép minden osztályában, az ugynevezett missiók és gyakorlatok által. Minde czélokat: a tudományok emelését, a lelki pásztorok segélyezését, mások és önmaguk megszentülését, a legszebb öszhangzatban egyesiti az oratorianusok papi egyesülete*), melyet a nagy és szeretetre méltó nerei sz. Fülöp (1595 év) alapított Rómában. Ezen szabad egyesületből, mely leginkább Olasz- és Francziaországban terjedt el, a két utobbi században a legtudósabb férfiak jelentékeny számmal származtak. Végre szegény betegek, az irgalmas testvéreknél találtak lelki és testi segedelmet, kiket Istenes-János († 1550 év) sajátlag a betegek ápolására, és az irgalmas néneknél, kiket a 17. században Paulai sz. Vincze († 1660 év) alapított **).

Paulai Vincze, e nagy szent, az ő tettei- és alkotásában a ker. szeretet egész gazdag teljességét fejtette ki, amennyiben félszázadon át tökéletes önmegtagadásban Isten legbuzgóbb szolgálatával a legmunkásabb felebaráti szeretetet egyesíté. Nem volt az emberi nyomornak oly neme, melynek ő személyes önföláldozással és megujító munkássággal enyhítésére nem sietett volna. Gondoskodott ő a bünösök javításáról, az eretnekek megtérítéséről, a szegény gályarabokról, a járókelő koldusokról, mindenféle nyomorékokról, a háboru, éhség és ragály által pusztitott orszá-

---

*) Ezen nevöket ama nagy imateremtől (oratorium) kapták, melyben mindazok összegyültek, kik szent Fülöp jámbor gyakorlataiban részt venni akartak. Ugyan itt rendesen az ó és uj szövetség legszebb eseményeiről irt zenedarabok is adattak elő épületes mulatsággal, a honnan e nevezet: „Oratorium" a hasontartalmu zeneművek előadására is átvitetett.

**) Ezen és némely más ujabb szerzetek és egyesületekről lásd Henrion: Allgemeine Geschichte der Mönchsorden, übersetzt von Fehr. Tübingen 1845. 2. k.

gokról, az Angliából kiüzött katholikusokról, s mindezt, mindenkor egyenlő szeretettel és szerencsés eredménynyel. Ámbár apostoli szegénységben élt, a keresztény szeretet kimeríthetlen kincstárából mégis tudott ő papnöveldéket helyre állítatni, nagy korházakat, ápoldákat és intézeteket létrehozni, jámbor egyesületeket és rendeket alapítani. Egész élete a szeretet nagy áldozata volt, emléke e mai napig áldásban van Francziaországban, ő a szenvedő emberiség legnagyobb jótévői közé tartozik *).

91. §. Az ujabb eretnek rendszerek az egyházi hatalomról, s kath. földre átültetésének megkésérlése.

A kath. egyház mindenkor hiven őrzi az Istentől neki adott alkotmányt, mely által belsejében az egységet és rendet föntartja, az ellenséges megtámadásokat pedig biztosan elhárítja. Ezen alkotmány a hármas egyházi hatalom felőli tanításon nyugszik, melyet Isten mindenek üdvére először az apostolok- és tanítványoknak, azután azok törvényes utódainak, a püspökök- és papoknak adott, még pedig ugy, hogy ők a többi hivekkel egyetemben a Krisztus egyháza látható fejének, sz. Péternek, s az ő törvényes utódjának a római pápának alávetvék, ez pedig Jezus Krisztusban az egyház láthatlan fejét a kathol. egyház valamennyi tagjaival egyiránt alázatosan és engedelmesen tiszteli. Az egyházi alkotmánynak ezen, a pápa, püspökök és papok fokozatos hatalmát jelelő, Istentől magatól adatott alapvonásai biztosítják a kath. egyház belsejében a zárt egységet és rendet; az urnak Péterhez és az ő törvényes utódaihoz

*) L. der heilige Vincenz von Paul in seinem Leben und Wirken (von Stapf) Brixen 1834. 2. k. Vincenz von Paul (von Galura) 1807. Leben des heiligen Vincentius von Paul (von Gr. Leop. Stolberg. Münster 1818).

intézett ime szavai pedig: Te Péter (kőszál) vagy, és e kőszálon épitem az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta, az ő küléletét biztositják Isten ereje által minden ellenséges megtámadások ellen.

Az egység és rend és az egyház biztos létének ezen alapjait a hitujitás szerzői, valamint követőik is egyenesen elvetették, és a leghevesebben megtámadták. Szükséges lett tehát, hogy uj alkotmányukat más alapon próbálják fölépiteni. Erre a Luther elvei- és tetteiben kettős csira találtatott. Elvei ezek voltak: az egyházban minden kereszténynek egyenlő joga van tanítani s a két egyedüli szentséget, a keresztséget és urvacsorát kiszolgáltatni. Azért nincs is a földön egyházi ügyekben a keresztény tanítás fölött más biró az emberen kivül, ki az igazi hitet szivében birja, akár aztán férfi vagy nő, fiatal vagy öreg, szolga vagy szolgáló, tanult vagy tanulatlan legyen. A külrend föntartására minden község választ egyet, ki mindaddig, mig a községnek tetszik, a gyülekezetben tanít, és a szentségeket kiszolgáltatja. Továbbá több város választhat magának egy püspököt, ezek pedig maguk közől egy érseket. A választott azonban tulajdonképen csak megbizást kap, hogy a hatalmat, mely a keresztség által ő benne is szintugy benne létezett már, mint akármely más keresztényben, mindnyájok nevében gyakorolja. Ezáltal bizonyos külrendről némileg gondoskodva volt, noha valósággal püspök- és érsek választásig soha sem mentek. Nehezebb volt az egység föntartása, holott minden egyesnek, tanult és tanulatlannak szabadságában állt a keresztény tanítás minden része fölött itélni. Luther azt mondá, hogy e tekintetben a Szentlélekben kell bizni, s minden ujitót kárhoztatott, aki az ő nézetétől eltért. Hanem ez utóbbiak meg azt vitatták, hogy ők birják a Szentlelket és hogy Luther téved. Midőn az ujitók egymás között igy czivakodtak, saját állításuk szerént nem volt felsőbb biróság, mely biztos tekintélylyel határozhatott

volna. Az eldöntés minden egyesnek jogában állt. Amenynyiben egyesek Luther, vagy Zvingli, vagy Kalvin, vagy Erzsébet tekintélyét elismerték, volt holmi részletes egység, melynek azonban tüstént megkellett szünni, mihelyt az egyesek önnön belátásuk szerént mást találtak a szentirásban, mint amit abban Luther vagy Zvingli, Kalvin vagy Erzsébet királyné találtak. Ebből mindjárt kezdetben végtelen sok belső czivakodás és számtalan felekezet támadt, melyek Luther elvei szerént mindnyájan egyenlő jogosultsággal birtak, mindnyájan a szentirásra hivatkoztak s azt állitották, hogy a Szentlelket birják.

Ilymódon az uj vallási társulat fönállása lehetlen lett volna; azért már Luther, midőn a viszályokat és szakadásokat észrevette, gondoskodott a fönállás biztosítására alkalmas eszközről. Talált is ily eszközt a világi felsőbbségben, a keresztényileg, az az lutherilag gondolkodó fejedelmekben, kikre a külegyházrend föntartását bizta, s kiknek a bálványozás, vagy is kath. istentisztelet eltörlését és a kereszténység, vagy is lutherféle tanítmány buzgó védelmezését kötelességökké tette. Minthogy ezenfölül az egyháztól minden törvényhozói hatalmat eltagadott, a külrend pedig törvények nélkül fön nem állhat, a világi felsőbbséget illette az egyház külrendének föntartására szükséges törvényekről gondoskodni. Ennek egyszerű következménye az volt, hogy aki a törvényeket adja, azok megtartása fölött is az itél, s a törvényszegéseket is az bünteti. Mindez tehát a világi felsőség kezeibe ment át. Igy tartották ezt Lutherral Melanchton és Zvingli. Eképen két uj rendszer támadt az egyházi hatalomra nézve, az egyik az egész egyházi hatalmat a hivekre ruházta, a másik ugyanazt a világi felsőségnek tulajdonitotta. Az elsőt különösen Kalvin fejtette ki egész élességében és következetességben. Az egyházi hivatalnokok (ministri) behelyezése választás által egy erre rendölt testületben eszközöltetik; a megtörtént válasz-

tást vagy a genfi kistanács, vagy szükség esetében a nép erősiti meg. Ezen egyházi szolgák kötelessége tanítani, és a szentségeket kiszolgáltatni. Ezen kivül a kis és nagy tanácsból évenkint 12 idősebb (presbyteri) választatik, kik az egyházi szolgákkal (minister) vagy predikátorokkal a Consistoriumot, az erkölcsi biróság egy nemét képezik, melyet azonban semmi joghatóság sem, hanem egyedül az uj egyházi szolgák behelyezéséről gondoskodás, a külrend fölötti fölügyelet, szükség esetén a megintés és végre az érdemetleneknek a községből kizárása illet. Igy Genfben. Ezen szervezet nagyobb országokban oda terjesztetett ki, hogy a fontosabb egyházi ügyek elintézésére egész tartományok kaptak az egyházi szolgákból és idősbekből választott tartományi zsinatot, egész birodalmak és országok pedig egy hasonlókép alakitott nemzeti-zsinatot (egyházi parlament) a legfontosabb egyházi ügyekre nézve, igy Skótziában, Francziaországban és az egyesitett Németalföldön. Ezt nevezték collegialis testületi rendszernek, mely szerént minden hatalom a népből származott, és mindenkor vissza vonható volt *). A másik rendszer, mely az egyházi hatalmat a világi felsőség kezeibe tette, a vesztfáliai békekötésben nyerte legélesebb kifejezését, mely szerént minden ország-fejedelemnek, területi felsőbbsége erejénél fogva hatalom adatott arra, hogy alattvalóinak vallását meghatározza **), amiért is azt területi (territorialis) rendszernek

*) Az uj egyházi alkotmány befolyását a mostani polgári elméletekre az emberek egyenlősége felől, egy buzgó franczia protestans (G. de Felice) következő szavaival igen világosan rajzolja: a hivek, lelki pásztorok és világiak, nagyok és kicsinyek egyenlőségének elve volt az alap, és abból származott igen természetesen a polgárok egyenlősége; mert az egyház és állam, kölcsönös jogosultságuknál fogva mindig arra törekesznek, hogy egymásnak ellenfelei legyenek.

**) Ezt „jus reformandi“-nak nevezték és a „jus territorii et superioritatis“-ból vezették le. Instrum. Pacis Vestphal. Art. V.

nevezték, s ezen legrövidebb kifejezésbe foglalták: Cujus regio, illius et religio. Hugo Grotius hollandi reformatus jogtudós, igen nagy tekintélyű férfiu, ugyanazon időben: „De imperio summarum potestatum circa sacra“ czimű munkájában megkisérlette e rendszer jogtudományi bevitatását, amennyiben minden egyházi hatalmat az államkormányzásból vezetett le, s különösen minden törvényhozói és birói hatalmat az egyházi ügyekben annak tulajdonitott.

Kevéssel későbbre esik e rendszer bölcsészi bevitatásának megkisérlése. Spinoza Benedek, az ismeretes pantheista, származására nézve hollandi zsidó, ki az ő: „Tractatus theologico politicus“ czimű elhirűlt munkájában az erkölcsiséget (moralitas) állitotta a vallás egyetlen végczéljának, és az Isten személyiségével s a Jezus Krisztus Istenfia általi kinyilatkoztatással együtt a Krisztus által az egyházra ruházott lelki hatalmat is tagadta. Minthogy ő mint pantheista *) a világegyetem egyetlen isteni mivoltát

---

§. 30. Ha az alattvalók elfogadni nem akarják, kivándorolhatnak („beneficium emigrandi concessum“). A vesztfáliai békekötés ezen határozatainak alapján (1731 év) sok ezer kath. hittől elszakadt salzburgi alattvaló kivándorlásra szoritatott. L. Histor.-polit. Blätter. 35. k. 433—89. l. Ez egészen Luther elvei szerént történt, (l. f.) csakhogy az alkalmazást most katholikus, és nem mint előbb oly gyakran, protestáns fejedelem tette.

*) Mint ilyen az 1665 évről neki tulajdonitott álnevű munkában (Lucii Antistii Constantis: De jure Ecclesiasticorum liber.) az embereket istennek (Dii) nevezi, és a felsőségeket helyettes isteneknek (prodii), a világi hatalom eredetét két vagy három egyezvényre vezeti vissza, melyek által az emberek egymás közt megegyeztek, hogy a természeti állapotból ki és a polgári állapatba be lépnek, s az ehhez szükséges hatalmat egyre vagy többre ruházzák. Hobbes még tovább ment és azt mondta, hogy ebben a többség határozzon, s a kisebbségnek kétségkivül engedelmeskedni kell.

tanította, azonképen hatalmat is csak egyet ismert el, mely a felsőségnél van, és kivétel nélkül minden emberi, tehát az egyházi ügyekbenis rendelkezik, s amit ő rendel, az jó és helyes. Hasonló irányt követett a vele meglehetősen egyérzelmű Hobbes angol is az ő Leviathan-jában (1651 év), ki minden hatalmat az államban az államfőtől vezet le, ki az államot képviseli *), hatalmát egyenesen és egyedül Istentől kapta, s minden mások csupán ő tőle veszik hatalmukat **).

Az államfőnek minden, tehát vallási ügyekben is teljesen korlátlan hatalmáról fölállitott elveket, melyek a 13. század óta különféle alkalommal többször is fölmerültek, a nélkül azonban hogy általános érvényre vagy uralomra jutottak volna, ezidőben XIV. Lajos franczia király katholikus talajra is átvitte, és az életben is érvényesitette. Mig az ily elvek a 16. századbeli eretnek tévtan egy részeként tüntek föl, az oly fejedelmek, kik ily uton akarták hatalmukat nevelni, elszakadtak a kath. egyháztól, és az uj tévtanhoz szegődtek. Akkor aztán könnyen egyesithettek kezökben minden hatalmat. Miután azonban e tanítást a jogtudósok és bölcsészek pártolásukba vették, és abból uj valódi rendszert képeztek, az oly katholikus fejedelmek is, kik az uj tanra áttérni nem akartak, az ily szakadás főhasznát, t. i. az egyházi ügyekbeni uralkodást szintén elérhették, ha az ily rendszereket pártfogolták, s a protestans elveket az egyházi hatalomról a bölcsészet vagy jogtudomány utján becsempészni engedték.

Ezt legelőször XIV. Lajos franczia király tette, kinek féktelen dics- és korlátlan uralomvágya az országot külről

*) Qui civitatis est persona, mondja cap. 42. L'état c'est moi, mondá XIV. Lajos franczia király.

**) „Publica lex unicuique civi pro conscientia habenda est." (Az az, hogy az állam törvény minden polgárban a lelkiisméretet pótolja) cap. 29.

nehéz háborukba keverte, belől pedig az ugy nevezett gallikanismust szűlte. A gallikán egyház szabadságainak, melyeket akkor a franczia papságra részben ugy erőszakoltak rá, az a czéljok volt, hogy a papságot a pápa hatalma alól kivegyék, és egészen a király szolgálatába hajtsák *). Ily értelemben rendeztetett most már a gallikán törvényhozás is. A pápák azonban ezt az eretnekségből eredt és szakadályra vezető szabadságot, minthogy az a Jézus egyháza szellemével és mivoltával ellenkezik és épazért az egyházra nézve veszélyes, elvetették.

Az elveket, melyeket egykor Luther fölállitott, utána pantheista és deista bölcsészek mint jog bölcsészetet szinleg megalapitottak, franczia államférfiak a 17. században szabadság örve alatt országuk kath. egyháza életébe bevittek, a 18. században a kathol. Justinus Febronius **) valamivel szeliditettebb alakban, mint tervezetet a protestansok viszonegyesitésére a kathol. egyházzal, ujolag kifejtette (1763 év). Ő azon elvből indult ki, hogy a kulcshatalom nem egyedűl Péternek, hanem az egyetemes egyháznak adatott, melytől az az egyházi szolgákra, végűl a pápára is átmegy; az egyházat azonban a törvények kormányozzák. Ennek következtében a pápa hatalma az egyetemes egyház véleményétől függött, s a pápai jogok nagy száma önkényesen elmellőztetett ***). Sőt a pápának egész elsősége, az isteni kijelentés világos bötüjének és a történelem han-

*) „Gyakorlatilag Francziaországban a király több mint az egyház feje, mint a pápa, és a világiak uralkodnak a püspökökön“ mondá találólag a szellemdus Fenelon érsek.

**) E név alatt Hontheim Miklós trieri fölszentölt püspök rejtőzött.

***) Az ekép elmellőzött pápai jogoknak különös neveket gondoltak ki; u. m. követelt, esetleges és kétséges elsőségi jogok. A Febronius munkájában javaslatba hozott egyes terveket már régen felhozta Luther az ő iratában: An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung.

gos tanúságának ellenére pusztán tiszteleti előranggá alacsonyittatott le. Ennek következménye az egyház látható fejétőli elszakadás, és az államhatalomnak minden egyes nemzeti egyházon teljes urasága lett volna. Az elméletileg ekép kifejtett elveket II. József császár franczia és németalföldi tanácsadók segitségével sok törvénynyé, a papi választó fejedelmek az emszi fürdőben tartott összejövetelükön határozatokká, és Ricci Scipio toskánai püspök a pistojai zsinaton zsinati rendelvényekké változtatták. VI. Pius pápa e romboló iránynak egész erejével ellenállt; a papi választó-fejedelmeket igen alapos emlékiratban oktatta, a császárt személyesen kivánta, egyedűl ez okból Bécsbe menvén, a tévutról visszavezetni; a pistojai zsinat megvetendő határozatait az: „Auctorem fidei“ hires hitczikki bullában ünnepélyesen kárhoztatta (1794 év). A császár korán elköltözött e világból s halála óráján fájdalommal látta rendszabályainak kárhozatos eredményeit. Azok visszavételét, mihez kevéssel halála előtt fogott, utódja Ferencz engesztelékény szellemben folytatta, s igy lassankint megint mindent jobb ösvényre vezérlett. A papi választó-fejedelmek, kik egyházi felsőbbségük ellen föltámadtak, nem sokára ezután elvesztették világi uralmukat, mert a forradalom zivatarai által elsöpörtettek a föld szinéről. Ricci püspök őszinte bünbánattal vonta vissza megvetendő zsinati-rendelvényeit, s VII. Pius pápa iránti teljes önalávetését nyilvánitotta.

92. §. Visszahatás a politikai viszonyokra.

Az egyház és polgári társadalom a legszorosabb kölcsönös viszonyban állnak, mert a keresztény és polgár minden egyes emberben érintkeznek. Ha tehát bizonyos eszmék az egyik körében uralomra jutnak, azok a másikra nézve is mindenkor érvényesülni szoktak. Ebből megfejt-

hető, hogy az egyház és állam már hajdan sokszoros befolyást gyakoroltak egymásra, s hogy különösen a 16. században e befolyás oly erőszakos lett, holott épen az egyház alkotmánya fölött uj rendszerek állittattak föl, s vitettek részben keresztűl.

A pápák régi viszonya a ker. fejedelmekhöz, melynél fogva a népjogi és legfontosabb államjogi ügyek elintézése tőlök függött, a közös atya szavára népek és fejedelmek hallgattak, már rég megszakadt, a szakadás annál roszabb lett, mióta sok fejedelem és nép a kath. egyház egységéből kilépett, és az elszakadtak a pápát nagy zsarnoknak és antikrisztusnak nyilvánitották. Ez időtől fogva a nyilvánosjog viszály-kérdéseiben sem legfelsőbb biróság, sem döntő tekintely nem volt többé. A változékony önérdek, szenvedély és önkény a religio, erkölcsiség és jog örök, változatlan elveinek helyébe egyre gyakrabban léptek. A régi pogányság föléledésével ez irány is, mely a kormányzatban az önzést nagyban üzte, s e czélra minden alkalmas eszközt jogosnak talált, hatalmasan előtört. A florencziai Machiavelli: „Il Principe“ czimü elhirűlt könyvében azokat egész rendszerbe szedte, melyet az egyház feje elvetett ugyan, mely azonban mind a mellett is nagy elterjedésre és alkalmazásra talált. Ezen politika volt az, mely Francziaország királyait arra birta, hogy a protestánsokat saját országukban véresen üldözzek, a szomszéd országokban pedig nyiltan védelmezzék, miből Franczia- és Németországra oly sok baj áradt. Bossuet, a nagy és kitünő püspök megkisérlette egy igazán keresztény politika vezérelveit a szentirás tanitásából összeszerkezteni *); hanem a bölcs tanitó szava, minthogy jeles elveinek kivitelére külerővel nem birt, foganat nélkül hangzott el, és csak feledékenységbe ment. Sokkal nagyobb tetszést nyert ugyan

*) Bossuet: Politique tirée de l'Ecriture Sainte 1679.

akkor a hitetlen Hobbes *), ki önérzetéből kiindulva tisztán ész elvekből alkotott államot, melyben az államfő korlátlan hatalmának az alattvalók legföltétlenebb engedelmessége feleljen meg; csakhogy az államfőnek, mint személyesitett államnak minden rendöletében az államczél, vagy is a közjó legyen szemei előtt; csak ezen az uton lehet zavaratlan nyugalmat létre hozni. Igy távozott a politika a kormányzat és törvényhozásban mindig messzebb az igazság-, erkölcsiség- és jogtól, miután azok legfőbb őrük ellenséges megtámadása által az Isten egyházában a legmélyebben megrendittettek.

Ily állapotban az egész országok, vagy valamely fejedelem és népe között támadó viszályokat felsőbb tekintély által eldönteni, békesen elintézni többé nem lehetett. Pedig az ilyféle viszályok most annál sürübben fordultak elő, mert a katholikus fejedelmek régi jogaikhoz ragaszkodtak, s a kath. egyház régi birtokát föntartani akarták; a hitujitók pedig a régi jogot elvetették, s a kath. egyházi javakat erőszakosan elfoglalták. Ily esetekben csak két eszköz volt lehetséges, barátságos egyezkedés vagy háboru. Az első rendesen nem vezetett czélhoz, mert a katholikusok a fönálló régi jogot föl nem adták, a protestansok pedig ugyanezt elismerni nem akarták. Azért utóvégre az erőnek kellett határozni. Igy támadtak a hosszas iszonyatos hugonotta harczok Francziaországban, igy a fölkelés az egyesült Németalföldön, igy a borzasztó 30 éves háboru Németországban, melyek által vallás, erkölcsiség, tudomány és művészet borzasztón szenvedtek, a boldogtalan Németország gyógyithatlanul meghasonlott, a régi császárság üres árnynyá törpittetett.

---

*) Hobbes Leviathan. Amstelodami 1670. E név alatt Leviathan, melyet az előtte egy jelentőségű: Mortalis — Deus — sal. (c. 17.) értelmezett, magát az államot érti.

Angliában az uj tan egyszerre a legszélsőbb vallási és politikai következményekig fejlesztetett. VIII. Henrik király és Erzsébet alatt az egész régi egyházalkotmány meghagyatott, csakhogy a pápa helyébe a király lépett korlátlan hatalommal. Az anglikán püspökök az államhatalommal a legszorossabban egyesültek mindazok ellen, kik a kormány által kiszabott isteni szolgálaton meg nem jelentek, s az ő hitczikkeit elnem fogadták, kényszeritő eszközök használtattak; a noncomformistákkal (mint őket nevezték) ugy bánt az állam mint lázadókkal. Hanem a püspöki hatalom, valamint a kényszerités is vallási dolgokban, sok protestans előtt, kik az evangeliumi szabadság elvéhez ragaszkodtak, utálatos volt, azért először is a presbyterianusok vagy puritanok keltek föl Kálvin elveire támaszkodva a püspöki egyházkormányzat ellen, s az ugy nevezett hosszu parlament *) segítségével, melyben többséggel birtak, a kalvinféle egyházkormányzatot, különféle fokozataival megis állapitották. Ezek ellen az ismeretes Cromvell dictator pártfogása alatt az independensek (függetlenek) keltek föl, azt állitván, hogy a szentirás a tartományi és nemzeti zsinatokról semmit sem tartalmaz, azok tehát az Isten igéjén alapuló jogosultsággal nem is birnak; azért is minden egyes egyházi községnek áll egyedül jogában, az ő egyházi szolgáit megválasztani és minden más községtől független. Hanem mások még evvel sem elégedtek meg, t. i. az ugy nevezett rationalisták vagy levellers-ek (nivelleurs-egyenlitők), kik vallási ügyekben minden kültekintélyt elvetették, s egyedül az ész világát fogadták el vezérül **),

---

*) Ezen parlamentről azt mondja a buzgó protestans Baillie, hogy a pápa és király soha se vágyódtak annyira az egyházi uralomra mint e parlament.

**) Schrökh protest. történetiró ennek vallási tekintetben természetes következményeiről ezt mondja: »oly sok ily felekezet volt, hogy Angliában sem ismerték mindnyáját«.

a szabadságot törekvéseik főczéljának, s politikai tekintetben főelvöknek a nép-fölséget (souveraineté) vallották. Ily alapon tört ki az első angol forradalom, mely I. Károly királyt vérpadra hurczolta (1649 év), a királyságot (Monarchia) Angliában eltörölte, s helyébe köztársaságot (respublica) állított zsarnoki hatalommal és nyomasztó adó teherrel, végre a hadsereg által a ravasz és vakbuzgó (fanaticus) Cromvell protectort (1635 év) vallásos politikai diktátorságra emelte. Sok évi keserű tapasztalás után a bántalmazott angol nép örömmel tért vissza II. Károly törvényes (legitimus) királyához (1660 év). Ez alatt megint uj vallási államtörvény, az ugy nevezett Test-Akta bocsátatott ki (1673 év). Ez által mindazok, kik a felsőségi esküt letenni s az anglikán egyházban az urvacsorához járulni vonakodtak, minden államszolgálatra, minden nyilvános hivatalra Angliában képteleneknek nyilvanittattak. Midőn azután fivére és utódja, a katholikus II. Jakab kir. a Test-Akta határozataitól fölmenteni kezdett, e mellett az angol főegyháznak minden jogát és birtokát biztositotta, a katholikusoknak pedig és minden prot. felekezetnek lelkiismméret és vallás-szabadságot adott volna, orániani Vilmos herczeg a prot. vallást veszélyben forogni nyilvánitá, nagy hadsereggel a király ellen ment, és őt uj forradalom által megint elüzte (1687 év). Igy származtak Angliában a kath. egyháztóli szakadásból a 17. századbeli nagy forradalmak *).

Francziaországban máskent folytak a dolgok. XIV. Lajos király már a 17. században mélyen megrázkódtatta az álladalmat. Az erkölcstelen viszonyok, melyekben nyilvánosan leledzett, a társadalom erkölcsi alapját veszélyesen megrongálták, mert a fölülről mutatott példát mind az udvar, mind a nemesség és polgárság csakhamar követték. Az állapotok a fölöttébb kicsapongó Orleans Fülöp

---

*) Lingart: Geschichte von England 10. 11. 12. 13. és 14. k.

herczeg kormányzó s a tékozló és erkölcstelen XV. Lajos király alatt még roszabbakká lettek. Ide járult a rendszeres hitetlenség, mely bölcsészet neve alatt a 17. században Angliából indult ki, és legközelebb Francziaországba lelt utat. Legtekintélyesebb képviselői voltak a bölcsészetnek Voltaire, ki elmés gunyaival mind az igaz hitet, mind a jó erkölcsöket egyiránt veszélyeztette; Rousseau, aki cynikus (durcsos) módon önnön gonoszságát irta le, az ő „Emil“ jében ép oly elvetemült elveket terjesztett a nevelésről, mint Contrat-Social-jában az állam alapjáról; hozzájok állt a rokon érzelmü barátok egy csoportja is, mint d'Alambert, Diderot, Helvetius, Baro Holbach és mások. Eszméik terjesztésére legjobb eszközül szolgált a nagy Encyklopaedia, melyet közösen adtak ki, mint minden emberi tudomány kimeritő foglalatját. Ezen állitólagos bölcsészet a legelkeseredettebben lépet föl minden tényleges kereszténység ellen, borzasztó fegyverekül használt föl gunyt és rágalmat; sikamlós regények által nevelte az erkölcstelenséget, s a legdurvább materialismus és atheismus vitatása által az embert a baromhoz alacsonyitá le *). Tit-

*) Ezek azok a lépcsők, melyeken az ember, ha egyszer az egyháztól és lassankint az igaz Istentől is elfordul, mindig mélyebre sülyed, deismus (észistenlet), pantheismus (mindenistenlet), atheismus (istentagadás), skepticismus (kételygés), indifferentismus (közönyösség), materialismus (anyagistenlés) elannyira, hogy végre az ember egész munkássága a lehető legtöbb élvezet hajhászatává válik, s az ezen élvezetek nélkülözésén, vagy megzavartatásán támadt izetlenség időről időre féktelen forradalmakban nyilatkozik, melyeknek csak a kimerültség vagy elnyomás vet véget. Tartalomnehéz szó, melyet Németország egyik legolvasottabb nyilvános lapjában, nem régen az ujabb történelem egy igen avatott ismerője az egész világ előtt himezetlenül kimondott: „a tudományos atheismus és materialismus történeti fejleményében nyilván a harmadik időszak következik be, ha első korszakul a 17. szá-

kos társulatok dolgoztak a trónok és oltárok lerontásán, hogy egy uj bölcsészeti állam alapjaul nagy romhalmot képezzenek. Ezen tervnek a jesuita rend, mint a kath. egyház nagy védbástyája gátolólag állt utjában. Franczia-, Spanyolország, Portugallia és Nápoly katholikus kormányai gyarló vagy épen alaptalan okoknál fogva erőszakolták XIV. Kelemen pápát a jesuita rend eltörlésére (1773 év). Miután az előmunkálat ekép megtörtént, és a köznép az emelkedő pénzszükség által kellőkép előkészittetett, végre kitört a franczia forradalom (1789 év), melyet csakhamar a legdühösebb köztársaságiak minden vallás és erkölcs nélküli emberek ejtettek, rettenetes tervök kivitelére, hatalmokba. Miként Angliában igy Francziaországban is király gyilkosságon kezdték, köztársaság behozatalával folytatták, és egyeduri zsarnokságon végezték. Hanem vallási tekintetben itt más irányt vettek a dolgok, itt előre haladtak a roszabbra. Angliában a köztársaság idején a vad protest. vakbuzgóság győzött. Francziaországban a hideg vérszomjas hitetlenség; Angliában felsőségi esküt kivántak, Francziaországban az egész alkotmányra követeltek esküt, mely a kathol. egyház lényeges alkotmánya és tanításával ellenmondásban állt. A vonakodás ezen eskületételében, minthogy az a lelkiismereti szabadságot sértette, a kath.

---

zadban, főkép Angliából Loke által kiindult, második korszakul pedig a Voltaire és a franczia encyklopaedisták által a mult században kiképzett sensualismust (testiséget) elfogadjuk. E kettőből fog kiszármozni a harmadik, főkép Németország által vezetett mozgalom, mely a természeti tudományok sokkal tágasabb alapján és oltalmával a tömegekbe s a forradom legalsóbb rétegeibe sokkal mélyebben ható nézetek által fog kitünni. Idáig még csak előörsi csatározások folynak az irodalom körében, melyek uj, még soha nem látott tudományos harczot készitenek elő, mely az előttünk álló iszonyatos társadalmi harczokat megelőzni és kisérni fogja.

püspökök, papok és világiak sulyos véres üldözését vonta maga után, mely a keresett kegyetlenkedés s az áldozatok nagy számára nézve, a legtöbb előbbi üldözést fölülmulta, hanem a vértanuk fönséges hősiességét is sok szép példában tanusította. E mellett minden szentet megszentségtelenitettek, az egyházi jószágokat kizsákmányolták, a szabadságot a legrettentőbb kegyetlenséggel proclamálták, és az észt istenitették. Ebben a bölcsész-államban, mely a kereszténység kiirtására megesküdött, a legszemtelenebb istentelenség, erkölcstelenség, féktelen szenvedély, a legaljasabb birvágy, korlátlan dicsvágy uralkodott, mely önzésének mindent föláldozott, egyik párt a másikat elnyomta és mészárolta. Alig van a történelemben egy másik időszak, melyben egész keresztény birodalom irtózatosabban szenvedett, melyben az egész emberiség ennyire kigunyoltatott volna; rémuralom garázdálkodott itt, mely minden jogot lábbal tiport, s a vért patakokban ontá, számtalan volt az elkobzás, háboru minden oldalon, s végre államhukás. Állam volt ez kereszténység nélkül, az Istentől elszakadt emberi ész alkotása. Ugyanakkor a franczia köztársaság parancsnoka VI. Pius pápát is elhurczolta Rómából, ki aztán fogságban halt meg (1799 év). Rómát is köztársaságnak kiáltották ki. Most már örömriadal közt hitte a hitetlen párt, hogy a pápaság mindenkorra megvan semmisítve. Hanem a szikla, melyen az Isten az ő egyházát alapitá, megnem dölhet. A jámbor II. Ferencz császár utólszor teljesité a császárság hivatását, mely abban állt: hogy a kathol. egyháznak, különösen a pápának védura legyen; az ő védelme alatt összegyültek a bibornokok Velenczében uj pápa választásra (1800 év), és VII. Pius föllépett szent Péter székére. A keresztény név ellenségeinek reménye megsemmisült. Ugyanakkor a franczia nép is a kegyetlenség és nyomorban kifáradva, egy fejedelemhez, Napoleonhoz, tért vissza, ki Francziaországban a kath. egyhá-

zat helyre állította, hanem kifelé mint hódító kielégithetlen dicsvágygyal lépett föl.

Németországban legelőször is a papi választó fejedelmek estek el, azután a püspökök, káptalanok, intézetek és kolostorok minden jószága világiasítatott, amit az ugynevezett reformatio még meghagyott, most a forradalom nyelte el. A világi fejedelmek a behuzott egyházi javak által megnagyobbodtak, ami által Németország egysége mindegyre gyöngült. A régi tiszteletre méltó római-német császárság megszünt (1806 év). Az ausztriai császár vette át magasztos kötelességeinek szent örökségét. A gyakran előforduló területi változások alkalmával a változó hadi szerencse következtében sokszor kath. alattvalók prot. fejedelmek hatalma alá kerültek, kik aztán azt hitték, hogy kath. alattvalóikon is szintugy mint a protestánsokon vallási tekintetben is uralkodhatnak, ami által aztán sok bonyodalmat okoztak. Ide járult, hogy a püspöki egyházak sokszor hosszu ideig elárvultan hagyattak, ami a háboru bajaival egyetemben a hitet és erkölcsiséget mélyen megrenditette. Midőn néhány évvel utóbb Napoleon a pápát politikája eszközeül fölhasználni akarta, ez pedig igazsága és általános gondoskodási kötelme érzetében azzá lenni nem akart; Napoleon erőszakot használt ellene, a pápa pedig az igazságtalan elnyomó ellen, (azonban nevének kiméletével) az ünnepélyes kiközönitést kimondta (1809 év). Az Isten büntetése hamar elérte a világhóditót, először vaksággal vervén meg őt, hogy a hadjáratot tegye Oroszország ellen, azután a szent szövetség által a nagy nép csatában Lipcsénél megbuktatva, az europai nép községből fogoly képen egy távol szigetre számüzve. Erre az óhajtott békével bekövetkezett a pápának is köz örvendezés közt visszatérése Rómába, az egyház jó rendének minden országban, sőt még a jesuita rendnek is visszaállitása Rómában és sok más helyen. Most megint, roppant veszteségeinek daczára

megifjult erővel és uj kedvvel kezdte a kathol. egyház az emberiség javára gondosan fölépitgetni, amit a háboru és forradalom csak egy életkoron át lerombolt.

93. §. A protestantismus belső fejlődése. Az ujabb hitetlenség.

A katholika egyház az ő tanításában, tudományában, valamint életében is kettős mozzanatot tart elválaszthatlanul szilárdan együtt: a hitet és szeretetet; a hitet, mely az igazságot az Istentől biztosan birja és valódi tudománynyá fejleszti, és a szeretetet, mely az Isten megismert akaratát mindenben teljesiteni törekszik, s ez által mindig a jó cselekedetekben munkálódik. Igy tanulta ezt sz. Pál apostoltól, aki a kereszténység magvaul nem a puszta, hanem a szeretet által munkálódó hitet nyilvánította (Galat. 5. 6.).

A protestantismus ellenben a hitet egyoldalulag fölemelte, és a jó cselekedeteket elvetette; elvetett egyuttal vallási ügyekben minden kültekintélyt, s minden egyes embert magát tette annak birájaul, amit a szentirás mint Isten igéjét magában foglal. A tiszta ker. tanitás rövid tartalmát, miként azt Luther, Zvingli, Kalvin s. a. t. a szent irásban föltalálni vélték, a különféle vallás-tételek (confessio)*) vagy más symbolikus könyvekbe foglalták, melyeket aztan követőik kisebb nagyobb száma hivőleg elfogadott, melyeket néha az országos kormányzók is közös hitszabályul előirtak. — Ebben mind meg annyi csira rejlik, melyek egyik másik században kezdtek fejledezni, amint a kath. egyház ellen folytatott külharcz, és az uj vallások föntartására forditott államkényszer valamivel enyhült. Ha az emberi szellem valamely tévelyt megragad s

*) P. o. augszburgi, helvecziai, belga, gallikán és a négy város vallástételei. s. a. t.

azt önkényt elnem hagyja, a vele született egységre törekvésnél fogva ugyanazt következetesen tovább fejti, mig a tévely minden következményében ki nem képződik, ami által azonban egyuttal el is itéltetik, mert csak az igazságban van üdv, a tévelyben mindig kárhozat.

Ezután igy ment a protestansok vizsgálódása a szent iráson mint hitalapon. Luther elleneseitől szorongatva a szentirás némely könyvét, minthogy azok mondatai az ő uj vallás-rendszerével megnem egyeztek, elvetette, igy p. o. sz. Jakab apostol levelét. Ugyanezen utat követték a mult század közepén némely utódjai, kik a szabad vizsgálódás szint azon jogát vették a maguk részére is igénybe, melyet Luther gyakorolt. Ezek elsőben is az elveket állapitották meg, melyek szerént a vizsgálódást intézni kell, egyik igy, a másik amugy, minthogy erre változhatlan szabály nincs; azután megkezdték kritikai munkálódásukat. Ez uton a 19 században lassankint oda jutottak, hogy sorban csaknem minden szentirási könyvet elvetettek, az egyik tudós talán még valamelyik evangeliumot, a másik sz. Pál leveleit, vagy azok némelyikét ismerte el. Egynek (Dr. Strausz) szinte az jutott eszébe napjainkban, hogy a négy evangeliomot valamely későbbi századbeli regélyes (mythicus) elbeszéléseknek tekintse. Egy más számos párt ugyanazon czélra a szabad értelmezés jogát használta, melyet protestans elvek szerént senki egyesnek sem lehet megtagadni. Ezen értelmezést egészen az ész mérve szerént intézték; azért tagadták a Szentháromságot, tagadták a Krisztus istenségét, tagadták az eredeti bűnt, tagadták a csodákat és jövendöléseket, minthogy mindezt az ész fölfogni nem képes, röviden a kereszténységből egyedül annak puszta neve maradt meg. Az értelmezők (rationalistae) mindegyike azt állitotta, hogy szorosan az ész törvényei szerént jár el, s a szentirást helyesen értelmezi, bármennyire ellenkeztek is különben egymással.

A hit forrással ilyetén bánásmódnak az lett következménye, hogy egyuttal a hit tartalma is vita tárgya lett, s minthogy a hit a symbolikus könyvekbe volt foglalva, a vita az ily könyvek kötelező ereje, vagy is a symbolikus kényszer körül forgott. Azok, kik a szentirás szabad vizsgálata valódi luther elvének hódoltak, a symbolikus könyveket, melyeket egyedül tévedhető emberek szerkesztettek, kötelező szabályul nem ismerhették, a többiek ugy forgatták magukat, amint legjobban tudták, hogy a symbolikus könyvek kötelező erejét is megvédjék, meg a szabad vizsgálódás jogát is megmentsék. Ez sokszoros képmutatásra vezetett, mely szerént a könyveket külsőkép elfogadták, belsőkép pedig elvetették, kötelezték rájok magukat és ellenök tanitottak. Végre, hogy legalább az egység látszatát megmentsék, nem maradt egyéb eszköz, minthogy az államhatalom lépjen a pörlekedő felek közé, és az ugynevezett „uniot“ létre hozza. Igy történt ez Poroszországban, Badenban és rajnai Bajorországban. Ezen unio azonban, melynek a különféle vallástételeket kellett vala egyesítenie, csupán csak külső volt, melyből az istenileg kinyilatkoztatott hit, az egység ezen tulajdonképeni magva hiányzott, mely csak a szervezetet és isteni szolgálatot rendezte közösen, s az azokbani részvételt büntető törvényekkel erőszakolta ki. Közösen járultak az Urvacsorához, hanem a kenyérről, amit magukhoz vettek, mindenki azt hihette, amit akart. A predikátorokat, kik Luther tanához ragaszkodtak, és azt a rokonérzelmüeknek a szentirás és augsburgi vallástétel alapján hirdették, az uniopártoló porosz kormány üldözte, bebörtönöztette vagy számüzte. Ekép egy belsőkép üres látszólagos egységet eszközöltek, mely a valóságban a vallásos közönyösséget mozditotta elő, s melyet polgári kormány szabott elő, mely magát a látható egyházban legfőbb tekintélyűl tolta föl. Ez volt az Isten által a külső és belső egység föntartására behelyzett egyházfőnökség elvetésének következménye.

A borzasztó vallásháboruk alatt, melyek Europát a 16 és 17 században vérengző kegyetlenséggel töltöttékbe, különféle elemekből egy uj párt alakult, mely azon hoszas háboru és nagy nyomor okát is a kereszténységben kereste, s ez okból ellene rendszeres ellenzéket képezett. E párt a szabad vizsgálódás protestans elvére támaszkodott, s legelőbb is a szabad gondolkozás jogát követelte, amiért is később „szabad gondolkozók“ nevét kapta. Ezen irány kiváló szellemei, a szabad gondolkodás jogára tamaszkodva vizsgálódásaikkal a természethöz fordultak, minthogy a végtelen felekezeti küzdelmekben a kinyilatkoztatott érzékfölötti igazság bizonyosságán kétségbe estek, s most már egyedül az érzéki világban kerestek igazságot. Ezen vizsgálódás már a 17 században Angliában deismusra, Németalföldön pantheismusra, Francziaországban atheismusra vezetett. Herberth, Hobbes, Cudvorth, Locke, Toland, Collins, gróf Schaftesbury angol deisták a tizenhetedik és részben a tizennyolczadik században is egy Istent állitottak, hanem annak vagy kizárólagosan, vagy főképen a természet és ész által adott kinyilatkoztatásához ragaszkodtak, a kereszténység hittitkait tagadták, s minden vallás lényegét az erkölcsiségben helyezték, mely egyetértésben vagy szeretetben áll, s e világon boldogságra vezet. Igy jutottak el lassankint a természeti vallásra (religio naturalis), s a későbbek mint p. Voolston és Tindal a Krisztus által isteni kinyilatkoztatásból adott religiót végkép elvetették, minthogy csodák- és jövendölésekből az ismeret bizonyossága nem lehetséges. Bolingbrocke a religióban már csak politikai czélok eszközét látta; Huménál pedig († 1776 év), a ki utolsó volt ez iskolából, a régi deismus formalis skepticismussá lett. Ekép futotta meg a tévely körutját.

Mindezen különféle állítás Francziaországba XII. Lajos mély erkölcsi-sülyedettsége miatt könnyen bejutott; hanem a franczia nép jelleméhez képest, mely a komoly vizs-

gálódásra kevesbbé alkalmas, mint a mily fogékony pillanatnyi szellemdus ingerlékenységre, Francziaországban az ugynevezett bölcsészek, mint Voltaire, Diderot, D'Alambert s. a. t. a 18 század első felétől fogva a szellemdus guny és csipős elménczség fegyverét használták a kereszténység megtámadására, hogy azt nevetségessé tegyék s ez által semmisitsék meg. Ez az irány II. Frigyes király udvarában is kedvező fogadtatásra és élénk tetszésre talált. Azok pedig, kik a tulajdonképeni tudományos utat követték, mint la Metrie és Helvetius valóságos materialismust tanitottak, oly rendszert, mely az erkölcsiség akkori sülyedt állapotával ez országban legjobban megegyezett.

Németalföldön szintén már a 17. század közepén a zsidó Spinoza Benedek, kit saját hitsorsosai az ő istentelensége miatt felekezetökből kivetettek, a régi pantheismust szedte saját rendszerbe, mely aztán onnan más országokba is, különösen Németországba, elkiterjedt. Itt a 18. század második felétől kezdve uj bölcsészet kezdett kifejleni, mely leginkább az angol és németalföldi irányhoz csatlakozott, minthogy első képviselőiben, mint Kant, Krug, Fichte, a deismus észistenlő (rationalis) álláspontját foglalta el, későbbi vezéreiben pedig, mint Schelling és Hegel határozottan a pantheismusnak hódolt, végre a természeti bölcsészet terén nem ritkán a legvastagabb materialismusig tévedt. Emellett a sok protestans felekezet és bölcsészeti rendszer tarka vegyüléke a kétségbeesés egy nemét idézte elő az igazság föltalálásának lehetsége felől; ezen kétségbeesés kifejezése volt az állitás: mindegy akármit higyen az ember (indifferentismus), csak becsületes legyen *). Ha-

*) Ezen napjainkban szélesen elterjedt nézet mutatja, hogy a régi lutherismus az ő tanával a jó cselekedetek elvetéséről és egyedül a hit általi üdvözülésről, végre épen az ellenkezőre csapott át; egyik véglet ép ugy elvetendő mint a másik. Egyedül a kath. egyház tartja az ő egyedül igaz tanitásával a szeretet által munkálódó hitről a helyes középet.

nem ebből mindjárt azon ujabb kérdés támadt, hogy miben áll a becsületes élet. Erre a kérdésre az észre való utalással feleltek. Csakhogy megint némely emberek esze követeléseket és elméleteket állított föl a gyakorlati életre nézve, melyeket mások megengedhetleneknek hittek, kivált a kényszeritett vagyon-közösség vagyis communismus (socialismus), mely a pantheismusban találja elméleti alapját, titkos társulatok (klubbok) által tovább terjed, s követőket szerez, végre hol magát elég erősnek hiszi, nyilvános erőszakhoz nyul, s elméletének megfelelő köztársaságot törekszik alapitani. Ezek a gyakorlati téren a következmények, melyek a kinyilatkoztatott igazság elvetéséből erednek, az álladalmakat enyészettel, a társadalmat folytonos háborukkal fenyegetik.

94. §. A katholika egyház a legujabb időben.

Mindezen hamis irányzatok ellen, melyek az egy örök igazságtól való elszakadásból lassankint kifejlődtek, a kath. egyház, mint a korábbi századokban, ugy most az utolsó időben is a bennelakó erővel és bölcseséggel harczolt. A hitetlenség, deismus és pantheismus, a philosophia (mint hajdan a gnosis) csábneve alatt törekedett a kath. egyházba beférkezni, annak tanítását meghamisitani, tagjait elcsábitani. A pápa, a püspökök és valódi kath. tudomány az Istentől rájok bizott igazságot lelkiismeretes hűséggel oltalmazták és védték. Midőn Hermes tanár Bonnban Kant bölcsészetéből tévelyes elveket kölcsönözött, azokat tovább fejtette és kath. talajra átültetni akarta, a mennyiben az emberi észt a hit dolgában legfőbb biróul tette, XVI. Gergely pápa a hermesi tévelyeket érett megfontolás után elvetette; ez itéletnek csaknem minden hermesianus alávetette magát, s a veszély a legrövidebb idő alatt eltünt.

Midőn csaknem egyidőben Bautaine franczia tanár Strasz-burgban az popnek a hit dolgában minden önmunkásságát megtagadta, ezen ellentétes tévelyt is előbb ugyan püspöke, utóbb a pápa is elvetette, Bautain a felsőbb itéletnek föltét-lenűl alávetette magát, s most igen tiszteletre méltó álla-máson munkálódik az egyház javára. Egy másik franczia tudós, Lammenais abbé, miután egy jeles iratában a val-lási közönyösséget leküzdte, politikai téren hamis, keresz-ténytelen tanításra tévedt, s »Egy hivő szavai“ czimű is-meretes könyvében a forradalmat hirdette; XVI. Gergely pápa ezen gyakorlatilag veszélyes tévelyt is nyilván kár-hoztatta; Lammenais állandóan megmaradt hibája mellet, s néhány év előtt Parizsban elhagyatva és elfeledve haltmeg.

A pápák időről időre atyai gondossággal emeltékfö nyilvános fölszólalásaikban (allocutio) szavokat, általán intve a tévely- és hitetlenségtől, melyek az igazság ellen vakmerő véleményekben emelkednek. Az összes keresz-ténység püspökei szintén betöltik e szent kötelmet, mint-hogy a maga körében mindegyik főpásztori körlevelek és körutak által a hit és erkölcsiség különös veszélyeit elhá-ritani törekszik. Tudós, jámbor férfiak, mint Sailer és Ga-lura püspökök, Mőhler és Görres tanárok az ő számos ala-pos irataik által lényegesen közre munkáltak, hogy a valiá-sos érzelmet és keresztény öntudatot távol körökben ébren tartsák és hathatósan fölbuzditsák. Ugyanazon szép fölada-tot teljesitik a jesuiták, liguorianusok és lazaristák az al-sóbb néposztályok közötti missiókkal, melyek által a kath. hit élő alapján egész községek erkölcsi ujjászületése esz-közöltetik, megmentésül a kor nagy erkölcsi rómlottságá-tól. Némely nőszerzetes rendek önátadó buzgalommal szentölik magukat a női ifjuság nevelésére az igaz hitben és minden erényben. Mások minden kényelmök, sőt életök föláldozásával, Isten és felebarátiránti tiszta szeretetből a kórházakban betegek ápolására szentölik magukat. E mel-

lett világiakból sok jámbor társulat alakul jótékony czélok előmozditására, betegek ápolására, szegények gyámolitására, kisdedeknek a világ veszélyei ellen megóvására, a tudatlanok tanítására, pogányok megtéritésére s. a. t.

Amint azelőtt 1800 évvel az apostolok az ő tanitványaikat az egész világra elküldték, ugy vándorolnak most is a hitkövetek a püspököktől küldve mindenféle országokba, hogy a népeket megtanitsák és kereszteljék. Igy Rómából a ker. egység központjából, honnan egykor sz. Péter Markot Egyiptom partjaira a kereszténység megalapítására elküldte, napjainkban jámbor férfiak telve fölál-dozó szeretettel, Egyiptomon át Afrika legmélyebb belsejébe mentek, hogy ott az evangeliomot hirdessék a népeknek, melyeknek néhány év előtt még nevöket sem ismertük. A jeles XVI. Gergely pápa, ki a missiókról a világ minden részében oly atyailag gondoskodott, kevéssel halála előtt (1846 év) alapítá a négerek megtéritésére és a rabszolga-kereskedés megakadályozására*) a közép-afrikai missiót. Nemes utódja IX. Pius egész szeretetével és gondosságával karolta föl azt, Ausztria pedig gyámolitotta e szép müvet az ő politikai befolyásával és Máriatarsulata pénz segélyével. Ryllo Miksa jesuitarendű áldozár 1848 Februar havában a hitkövetek egy kis seregének élén Chartumba ment, hol csakhamar a veszélyes éghajlat áldozataul esett. Halála után Knoblecher Ignácz krajnai származásu

*) Ezen apostoli helynökség roppant kiterjedése kitünik az 1846 April. 3. pápai Breve szavaiból, melyben XVI. Gergely pápa ekép fejezi ki akaratát: „Ut in Vicarium Apostolicum totum illud territorium erigatur, quod ad orientem limites attingit Vicariatus Apostolici Aegypti, atque Apostolicae Abyssiniae Praefecturae; quodque in occidentalem plagam terminatur ab Apostolica Praefectura Guinearum, ad septemtrionalem a Praefectura Tripolitana Vicariatu Apostolico Tuneti Dioecesi Juliae Caesareae (Algir), ad meridionalem vero a montibus, ut ajunt, lunae.“

pap, ki hivatására Rómában képeztetett, vette át a fiatal missio vezérletét, és az Ur megáldá a négertörzsek közt belső Áfrikában föláldozó fáradalmaikat elannyira, hogy több ségédjével már az első telepet megalapithatá, s a ker. müveltség magvát a vadnépek között elhintheté. Hasonló czélt követ a legnagyobb áldozatokkal Olivieri Miklós genuai áldozár, ki már Kairóban a rabszolga vásárokon 300-nál több négergyermeket vásárolt, Europába hozott, ker. nevelés végett különféle kolostorok közt fölosztott, hogy egykor mint jámbor, müvelt keresztényeket küldhesse őket vissza hazájokba, s általok pogány törzsrokonaikat az igazság megismerésére és ker. erkölcsiségre vezesse.

Ha eképen a kath. egyház minden oldalról a hitetlenség ellen küzd, s egyuttal az erkölcstelenséget és tudatlanságot, mint a hitetlenség kettős főforrását a lehetségig elmellőzi, a protestantismust is kelle fékeznie, mely a kath. egyházat mindig uj meg uj utakon támadja meg.

Igaz ugyan, hogy egyfelől a katholikusok emancipatiója által Angliában (1829 év), valamint már előbb, az europai viszonyok uj rendezésekor, a kath. és protestans alattvalóknak egy államban gyakori egyesítésök által a protestans országok katholikus lakosainak jogilag nagyobb szabadság biztosítatott; hanem másfelől a protestantismus követőinek szaporitására is uj eszközt gondoltak ki. T. i. főkép Poroszországban, mely Németországban a protestantismus élére állt, buzgón pártolták és előmozditották a katholikusok és protestansok közötti házasságokat (vegyes házasságok), s lehetségig gondoskodtak, hogy az ily házasságból születendő gyermekek a protestantismusban neveltessenek. A katholika egyház roszalta az ily házasságokat, mert a katholikus házastárs a hitszakadás, legalább is a vallás külgyakorlatábani röstség, hitkétely és közönyösség közel veszélyében forgott, a gyermekek pedig többnyire az eretnekség vagy közönyösség áldozatai lettek.

Ámbár az egyház az ily házasságokat nem tiltotta föltétlenűl, kötelességénél fogva mégis csak ama kettős veszély elháritásának biztositása mellett adott azokra engedélyt. A legvégső engedményt ez ügyben VIII. Pius pápa tette 1830 évben, midőn megengedte, hogy a vegyes házasságok a porosz-rajnai tartományokban akkor is, mikor a gyermekek kathol. nevelése biztositva nincs, kath. lelkész előtt köttethessenek, hanem egyházi szertartás s az ily házasságok helyeslésének bármily kijelentése nélkül. A porosz kormány már most megkisérlette az egyház feje ezen végső határzatának titkon oly magyárazatot adni, mintha az egyház a vegyes házasságokat helyeselné, azért azok föltétlen kötése minden módon megkönnyittetett. Midőn Kelemen Ágost kölni érsek ily csalfa játékra kezét nyujtani vonakodott volna, erőszakosan várfogságra vitetett (1837 év). Ekkor XVI. GergelyDecemb. 10-iki híres allocutiojában szót emelt egész Europa előtt, a fenyegetett egyház és az egyezvények szentsége mellett, melyet kiegészitő római államirat kiséretében azonnal nyilvánosságra bocsátott. Az állhatatos hitvalló szenvedése s a legfőbb pásztor férfias szava a katholik. öntudatot mindenfelé fölébresztette, a vegyes házasságok rendszerét sulyosabb csapás nem érhette volna mint az, hogy kicsikarására erőszakot használtak. A vegyes házasságokat illető egyházi rendöletek most mindenütt pontosabban megtartattak, ami által a vegyes házasságok nagyon megkevesedtek. A fogoly érseket IV. Frigyes Vilmos uj király szabadon eresztette, s a protestantismus vegyes házasságok utján lassankinti terjesztésének gát vettetett, minthogy az egyház törvényeit most már mindenütt jól ismerik, s gondosan megtartják. A kathol. egyház eképen az Urtól kapott tanítást a Szentlélek oltalma alatt minden tekintetben hiven megőrizte, az Ur által rábizott halhatatlan lelkeket az üdvösség utján vezette, és minden veszélytől megóvta.

Hanem a kathol. egyház az ő alkotmányát is az Urtól kapta, s azt is hiven meg kell őriznie. Ezen alkotmányhoz lényegesen tartozik az Istentől adott egyházfő, aztán a püspökök, kik neki alárendelvék, s az egyházi hatalmat, különösen az egyház kormányzati hatalmát vele együtt Istentől kapták, végre az alrendű papok, kiknek a püspökök és pápa iránti alárendeltségben a tanitásra s a legtöbb szentség kiszolgáltatására adott hatalmat az Isten. Ezen alkotmány az apostolok idejétől e mai napig változatlanul áll; isteni eredetét a rajta emelt világot befoglaló épitmény rendithetlen szilárdsága és zárt egysége által igazolja. Ellenben a tőle elszakadt felekezetek a legnagyobb szakadozottság szomorú képét mutatják. Minden kisérlet, melyet arra forditanak, hogy maguknak alkotmányt adjanak, hajótörést szenved náluk a lehetetlenségen elannyira, hogy más eszközük nincs, minthogy az államhatalomba kapaszkodjanak, s mint országos egyházak, ez által biztositsák rendezett fönállásukat, vagy örökös belviszályaikkal föloszlásukat siettessék. A kath. egyházat is megkisérlették ily országos egyházakra földarabolni, mely czélra a gallikanismus és josephinismus egészen alkalmas volt. Sokáig szenvedett és nyögött az egyház ezen iga alatt; végre Németországban és Ausztriában azon nyilt kéréssel járult az a kormányokhoz, hogy a pápa és püspökök az ő egyházi jogaik szabad gyakorlatában megszoritó államtörvények által tovább már ne zsibbasztassanak, hadd fejthessék ki az emberiség javára teljes munkásságukat. A németországi püspökök az erre vonatkozó határozatokat az ő vürzburgi (Oktob. és Novemb. 1848 év), az ausztriai biradalombeliek pedig bécsi (Maj. és Jun. 1849 év) tanácskozmányaikban hozták meg *).

*) L. Aktenstücke der in Würzburg versammelten Erzbischöfe und Bischöfe Deutschlands. Würzburg 1848. Aktenstücke, die bischöfliche Versammlung zu Wien betreffend. Wien 1850.

A fiatal és nagyszivü I. Ferencz József császár az egyháznak, mint annak hű fia, már 1850 év biztositotta széles birodalmában az őt illető szabadságot, annak az ő elvont vagy csonkitott jogait visszaadta, s az igazság és jámborság ezen magasztos ténye által magának halhatatlan nevet szerzett, s minden jó katholikus benső szeretetét és tiszteletét nyerte meg.

Az egész vilagon elterjedt kathol. egyház csodálatos egységének dicső példáját láttuk, midőn IX. Pius szentséges atyánk, az Isten lelkétől vezéreltetve, a boldogságos szüz Istenanya Máriát illető tanitás hitczikkes elhatározásához fogott. A tanítás, hogy Mária Isten különös kegyelméből az eredeti bün szenyje nélkül fogantatott, az isteni hagyományban kezdet óta benfoglaltatott. IX. Pius az Isten anyja gyermekded tiszteletétől áthatva, először is kérdést intézett az egész világ püspökeihez, mit tartanak az ő egyházaik Mária szeplőtlen fogantatásáról isteni hagyományból vett tanitásnak. A világrészek püspökei ritka öszhangzással vallották be hitöket a szeplőtelen fogantatásban. Most a szent atya fölhivása szerént az egyetemes kereszténység öszhangzó imádságra buzdittatott, hogy a hitágazat csalhatatlan kimondása Isten fölvilágositása által történjék. A szent atya fölhívásának engedve számos püspökök gyültek össze minden országból a kereszténység fővárosába; a kereszténység feje ezen tiszteletre méltó gyülekezettől körülvéve 1854 év December 8-án mondta ki az egész kathol. világ e hitágazatát, és száz millió az egyetértés hangos örömriadásával fogadta az ősrégi igazság uj kimondását. A katholikus tudja, hogy a Szentlélek a pápát és püspököket most is oly biztosan és csalhatatlanul vezérli minden igazságra, mint egykor Pétert és az apostolokat a jeruzsálemi első zsinaton.

Méltán tulajdonitjuk a szeplőletelen szüz Istenanya oltalmának és esedezésének, hogy a két legfőbb hatalom

oly gyorsan bekövetkezett egyezése által (concordia Sacerdotii et Imperii) Ausztriában az egyházi állapotok ujra és jobban rendeztettek. Az egyezvény (concordatum), mely IX. Pius pápa és I. Ferencz József császár között 1855 August. 18-án köttetett, megadja az Istennek ami az Istené, és a császárnak ami a császáré. Ez által a febronianismus elvében megtöretett, és az egyház és állam közötti helyes viszony helyre állittatott. Az igazság és a népek javáróli gondoskodás ezen magasztos tényében fekszik a jobb jövő és isteni áldás kezessége, melynek oltalma alatt az egyház az ő folytonos harczát minden gonosz ellen győzelmesen megállja. Itt a földön a küzdelem és szenvedés ideje van, csak a sirontul következik majd a nyugalom azörök üdvösségben.

95. §. Visszapillantás és befejezés.

Eképen elkisértük az egyházat az ő hosszu és nehéz utján országról-országra, egész a föld véghatáraig századról-századra csaknem kétezer éven át.

A mennyiben a történelem már lefolyt, beteljesedve látjuk az Ur szavát: „Menjetek el az egész világra, tanítsatok minden népeket, kereszteljétek meg azokat az Atya, Fiu és Szentlélek nevében, és tanítsátok őket megtartani mindazokat, amiket parancsoltam nektek. És ime! Én veletek vagyok a világ végezetéig.“ (Máté, 28. 19—20.)

Beteljesedve látjuk az Ur szavait, melyeket ő a mindenható Péterhez intézett: „Mondom neked:“ Te Péter (kőszál) vagy és ezen kőszálon épitem az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui erőt nem vesznek rajta; neked adom a mennyország kulcsait; amit megkötsz e földön, meglesz kötve mennyekben is, amit megoldasz a földön, meglészen oldva mennyekben is. (Máté. 16., 18, 19.)

Ezen biztos alapon állva az egyház annyi század folytán Isten segitségével számtalan zivatart győzött le, kicsinyen és szembetünetlenül lépett be az Isten országa a világtörténelembe, minden oly eszköz nélkül, melyek által földi országok nagyságra és fényre emelkednek. Az Isten malasztja az egyház gyors terjedésében megmutatta az ő titokteljes hatalmát, mely, ámbár érzéki szemekkel nem látható, hathatós munkálkodása által megrendíti a gondolkozó figyelő lelkét. A keresztény egyház az ige és malaszt erejével már létele első századában három világrészen elterjedt, s megszámithatlan mennyiségü emberekben a vallási meggyőződés és erkölcsiség bámulatos változását idézte elő.

Csakhamar erős zivatarok támadtak a fiatal gyönge növény ellen. A római birodalom az ő régi isteneinek védelmére minden erejét fölhasználta; de hiába; a fönséges igazság, hogy csak egy Isten van, aki az ő végtelen irgalmából megengedte, hogy az ő Egyszülöttfia emberi természetet vegyen magára, s igy a bünös emberiséget megváltsa, Isten segitségével győzödelmeskedett. Számtalanok legyőzhetlen béketürés- és hitbeli örvendezéssel áldozták föl önként e nagy igazságért éltöket. A legkülönfélébb tévelyek lopództak elő szinleg ragyogványos alakban, hogy az Istentől kijelentett igazságot elferditsék; hanem az Isten, ki az igazságot az emberekkel közölte, gondoskodott, és méltán, annak megtartásáról is. Háromszáz esztendei szenvedés után győzött a béketürés és állhatatosság; Görögország és Róma istenei porba hulltak; az egyház körületén támadt tévtanok mindinkább megszakadoztak és szétforgácsolódtak, végre elmosódtak és tüntek mint csalfa ködképek.

A római birodalom tehát külsőleg meghódolt Krisztusnak, hanem a kedélyekben még sok pogány maradvány rejtezett. Ebből magában az egyház kebelében a legveszélyesb tévtanok hosszu lánczolata készűlt a kereszténység

alapigazságai ellen, milyenek: a Szentháromság, az Isten-fiának megtestesülése, az eredeti bünről és malasztróli tanítás. Az egyház az ő feje, szent Péter utódja alatt Rómában ezen uj rendszereket összehasonlitotta a Krisztus- és apostoloktól a Szentlélek oltalma alatt áthagyományozott tanitmánynyal, s ha azzal megnem egyezett, mint tévelyt elvetette; a tévely javithatlan szerzőit és követőit az egyházi közösségből kizárta (excommunicatio). Igy volt csak lehetséges az isteníleg kinyilatkoztatott tanitmányt tisztán és hamisitlanul megőrizni, benn az egyházban pedig a szükséges hitegységet föntartani. Az egyház ily esetekben a kérdésbe vont keresztény tanitmányt rendszerént világosan, határozottan és röviden ünnepélyes hitczikkben (dogma) mondta ki, hogy mindenki tudja, hogy az Isten e pontban mit nyilatkoztatott ki. Minden ily hitczikkelyes határozat változatlanul áll a világ végeig, mert az isteni igazság változatlan. Hogy azonban a tévely elvetése és az igazság megállapitása mellet az igazság belső bizonylása se hiányozzék, az Isten lelke, mely az ő egyházáról minden időben, ennek szüksége szerént gondoskodik, akkor mindig sok nagy férfiut támasztott, kik benső hithűséggel és magasztos jámborsággal csodálatra méltó tudományosságot és átható elmeélt kapcsoltak össze, s ezen fölséges adományokkal fölfegyverkezve, az isteni igazság melletti harczot fényesen keresztülvitték egész odáig, mignem a tévely bensőkép megsemmisitve, külsőkép már csak nyomorultul tengette létét. A mely nép a tévtanhoz makacsul ragaszkodott, azért, mint Szyria és Egyiptom példája mutatja, sulyosan bünhődött.

Hanem az egyháznak minden népeket üdvösségre kell elvezetni, s az isteni gondviselés a népek történetét e czélra vezérli. Népvándorlások keletkeztek, melyek első okát a történelem nem ismeri, melyek szerencsés eredményei azonban nyilván állnak szemeink előtt. Egészen durva,

ismeretlen vadnépek özönlöttek Közép-Ázsiából Europába s elfoglalták azt. Az egyház az ő mennyei igazságával járult azon egyetemleg pogány népek elé, hogy őket az egy-igaz Isten megismerésére s imádására vezesse, hogy nekik a bün-, tévely- és kárhozattóli váltságot megvigye, hogy őket az örökös háboruk és hódító hadjárásoktól elszoktatva, béke- s nyugalomra segitse, önző meghasonlottságukból testvéri egyesülésre emelje, magasabb erkölcsiségre, müvészet- és tudományra képezze. E végtelenül nehéz föladatot a hatodik század óta, jobbadán germán és sláv népek által ujonan alapitott országokban oly módon oldotta meg az egyház, hogy az által minden emberbarát hálás elismerését érdemli. Mily nagy tér fekszik az ABC között, melyet az egyház a népek és idegenfaju nyelvök számára föltalált, és egy szent Anzelm, aquinoi Tamás, vagy Cartesius mély bölcsészeti szemlélődései között? Mily nagy tér fekszik a festészet és szobrászat 7. vagy 8. századbeli első durva dolgozatai, és egy Raphael, egy Michael Angelo és Nikoló Pisano remekművei között! Mily nagy tér van az első fatemplomok és egy gothikus székesegyház, vagy a római sz. Péter-templom remek bevégzése közt! Mily nagy tér fekszik a Klodvig Francziaországa, az angol heptarchia és a római császárság fönséges eszméje között, melynek föladata volt, hogy az europai népcsaládok nagy egyesülését, minden egyes államnak az ő sajátsága által föltételezett önállóságával öszhangzásba hozza. És mindezt embereken és emberek által kellet az egyháznak valósitani, kiket elejénte épen a pogányságtól kellett elszakasztani, s kik erkölcsi tekintetben a kereszténység törvényeihez gyakran hosszu ideig nem akartak alkalmazkodni. A kereszténységre tért germán, slav, vagy magyar származásu pogány népek ezen átképezése és alakítása volt az Isten egyházának egyik legnagyobb föladata, melynek megoldásán mondhatlan faradsággal, számtalan nehézségek közt

századokon át szüntelen munkálódott, és nem minden szerencsés eredmény nélkűl az élet mindenféle térein. Hanem itt is támadtak tévelyek, melyek részint az ó germán, részint az ujraéledt görögrómai pogánysághoz csatlakoztak, s az egyháznak nehéz küzdelmeket okoztak. Most szintugy mint hajdan az ő, Istentől behelyzett fejéhez ragaszkodva, zárta ki kebeléből a tévelyt és annak követőit, a Szentlélek oltalma alatt nyilvánitotta mindnyájoknak a Krisztustól és apostoloktól átvett tanitmányt, és azt szóval és irásban diadalmasan terjesztette és védte. Igy őrizte meg az egyház az ő egységét, mig minden többi felekezet kivüle és körüle vagy eltűnt, vagy századról századra több és több felekezetre oszlott. Egyuttal számos hitkövet által minden világrészben, Ázsia-, Áfrika- és Ausztráliában*) elterjesztetett az isteni igazság; e hitkövetek és megtértek közől sokan vértanui halált szenvedtek. Azonkivűl az utolsó századokban sok jeles szentet számlál az egyház, mint: borromei sz. Károly, xav: sz. Ferencz, sz. Therezia, szalezi sz. Ferencz, paulai sz. Vincze, nerei sz. Fülöp, liguori sz. Alfonz, kiknek a szenvedő emberiség javára szentölt tetteik feledhetlenek lesznek a történelemben.

Ily és hasonló alakokon, minthogy azok az egyház által ünnepélyesen szentekül nyilvánítattak, tiszteletre és követésre mindnyájunknak ajánltatnak, kell megismerni, hogy mi és mit akar a kath. egyház. Azt akarja, hogy az igazság ismeretére minden ember eljusson, és egész életét aszerént intézze; azt akarja, hogy az emberek a legfőbbtől a legalsóig mindnyájan szentek legyenek, s erre eszközöket is nyujt nekik, melyeket az ő megváltó Uraistenétől e czélra kapott. Ide van minden megtámadás és zivatar daczára, melyeket most szintugy, mint minden században kiállania

*) „A római egyház hóditásai az uj világban — mondja Macaulay protest. történetiró — azt, amit a régiben vesztett, több mint kipotolták“.

kell, Istenbe vetett sziklaszilárd bizalommal irányozva törekvése; ez az ő Istentől ajándékozott fejének IX. Piusnak a keresztény hivők szelid, szeretetteljes atyjának érzelme, akin az Ur által az ő első elődje sz. Péter apostolnak*) tett igéret oly fényesen bebizonyodott; az a püspökök érzelme, midőn nagy gyülekezeteikban tanácskozásra egyesülnek; ennek kell minden pap és világi érzelmének lenni, kik mindnyájan szentségre hivatvák az Isten által, hivatvák, hogy maguk is szentek legynek, másokat is mindenféle, magas és alacsony állapotban szentekké tegyenek. Aki ezt eléri, mindent megnyert; aki ezt eltéveszti, mindent elvesztett.

Eszerint tehát a kath. anyaszentegyház egy, szent, közönséges és apostoli; ő az Istentől kinyilatkoztatott egész igazságnak, s az általa behelyezett minden kegyszernek hordozója és őre. E kincseket az ő megszentülésök és üdvözülésökre mindeneknek osztogatja az egyház, mig a népek mind az ő kebelébe térnek, mig az igazság elfogadása a szeretet kötelével minden embert egy hitben egyesít, és egy akol lesz és egy pásztor. Mikor lesz e boldog szempillantás, azt a jövendő boritja titokteljes fátyolával (v. ö. Apost. Csel. 1. 6. 7. és Rom. 11. 25, 26.).

Arra, hogy a jövendőt tudja, senkinek sincs szüksége, hanem az igenis mindeneknek szükséges, hogy a jelent használjuk, hogy az üdvösség utját se egyetlen egyes ember, se egész nép elnevesztítse, hogy mindenki saját üdvét is munkálja, s felebarátai üdvösségére is ereje szerént közre munkáljon, s igy mindnyájan üdvözüljenek a mi Urunk Jézus Krisztusban, ki (Ján. Titk. jel szerént 1. 8.) mindennek kezdete és vége.

---

*) IX. Pius sz. Péternek 254-dik utódja (l. az időtani táblát). Találón mondja egy korunkbeli hires prot. történetiró: A pápák sorozatához hasonlitva, a legkevélyebb királyi ház is csak tegnapinak látszik.

A

Pápák, Császárok

és

Krisztus egyháza legfontosabb eseményeinek

IDŐTANI TÁBLÁJA.

Az évek szoros meghatározása a legrégibb korban nem mindig lehetséges, azért gyakran annak csupán valószinű kijelölésével kell beérnünk; s mivel a kevés, gyakran meglehetős határozatlan időtani támpontokból nem minden szerző huzza ki ugyanazokat a következményeket, azért némelykor különféle szerzőknél az egyes személyek (pápák), vagy események idejének meghatározására nézve némi eltéréseket találunk. A pápák idejét illetőleg a nyomozások eredményeire volt itt főtekintet, miként azokat napjainkban, a régibb e tárgyban folytatott nyomozásokban s a pápáknak legujabban lehetségig kiigazított lajstromában találjuk. Különben annak, amit netán itt hiában keresne valaki, kiegészitésére különösen ajánltatnak azon igen tökéletesitett átnézeti-táblák, melyek Bumüller világtörténelméhez (Freiburg 1854—55) vannak függesztve.

Római pápák.	**Császárok.**
1. Szent Péter 42—67 év.	I. Klaudius cs. 41—54 év.
	Nero 54—68 év.
2. Linus 67—79 év.	Galba, Otho, Vitellius 68—69.
	Vespasian 69—79.
3. Kletus, (Anakletus v. Anenkletus) 79—91.	Titus 79—81. Domitian 81—96.
4. Kelemen 91—100 év. (Némelyek ide sorozzák Anakletot).	Nerva 96—98.
5. Sz. Evarist. 100—109 e.	Trajan 98—117.
6. I. Sándor 109—119 e.	Hadrian (Adorján) 117—138.
7. I. Sixtus (Xystus) 119—128 e.	
8. Telesphor 128—139 e.	Antoninus Pius 138—161.
9. Hygin. 139—142 e.	
10. I. Pius 142—157 e.	
11. Anicet 157—168 e.	M. Aurelius Antoninus.
12. Soter 168—176 e.	
13. Eleuther 177—190 e.	Commodus 180—192.
14. I. Viktor 190—202 e.	Pertinax 193.
	Didius Julianus 193.
15. Zephirin 202—218 e.	Septimius Severus 193—211.
	Caracalla 211—217.
	Makrinus 217—218.
16. I. Kalliszt (Calixtus) 218—223 e.	Heliogablalus 218—222.
17. I. Orbán 223—230.	Alexander Severus 222—235.
18. Ponczián 230—235.	Trácziai Maximin 235—238.
19. Entér (Anterus) 235—236.	Pupenius és Balbinus 238.
20. Fábján 236—250.	Gordianus 238—244.
	Arabiai Fülöp 244—249.
21. Kornél 251—252.	Decius 249—251.
22. I. Luczius 252—253.	Gallus és Volusian. 251—253.
23. I. István 253—257.	Valerián 253—259.
24. II. Sixtus (Xystus) 257—258.	

Krisztus egyházát érdeklő legfontosabb eredmények.

Jeruzsálemi zsinat 50 vagy 51 év.
Első keresztényüldözés, 64 és követk. e. (Péter és Pál apostolok halála Rómában 67 év).
Jeruzsálem elpusztulása és a zsidók elszóródása az egész világon 70 év.
Második keresztényüldözés 94 és követk. év (Szent János utolsó apostol halála 100 vagy 101 év).

Harmadik keresztényüldözés 104 és követk. év. Szent Ignácz antiochiai püspök † 107 év.
Jeruzsálem második elpusztulása 136 év.

Negyedik keresztényüldözés 166 és követk. év. Szent Polykarp szmyrnai püspök † 167 év körül.
Szent Justin bölcs. és vértanu † 167 év körül.
Montan tévtana 170 év körül.
Alexandriai Kelemen és Tertullian 200 év körül hirre kapnak.
Ötödik keresztényüldözés 202 és követk. év. Sz. Iraeneus lyoni püspök † 203.

Hatodik üldözés 236 és követk. év.
Origenes áldozár Alexandria- és Caesareában, igen nagy hirű († 253).
Hetedik ker. üldözés 250 és 251. Novatian első ellenpápa.
Nyolczadik üldözés 252.
Kilenczedik üldözés 257 és követk év. Szent Cyprian kárthágói püspök † 258.

Romai pápák.	Császárok.
25. Diénes 259—269.	Gallienus 259—268.
26. I. Bódog (Felix) 269—274.	II. Klaudius 268—270. Aurelián 270—275.
27. Eutychianus 275—283.	Tacitus 275—276. Probus 276—82. Carus 282—283. Carinus és Numerianus 283—284.
28. Kájus 283—296.	Diokletián 284—305.
29. Marczellin 296—304.	Maximian 286—305.
30. Marczell 308—310.	Konstantius Chlorus (305—306) és Galerius (305—311). Caesarok: Severus és Maximinus Daja 305 Konstantin 306.
31. Özséb (Euseb.) 310.	Maximianus és fia Maxentius császár Rómában 306. Konstantin császár Gallia- és Britanniában 307 év. Licinius császár Illyrikumban. Maximinus császár Ázsiában 308 év.
32. Melchiades (Miltiades) 311—314.	
33. I. Szilveszter. 314—335.	Konstantin az egész római birodalom egyedül uralkodója 323—337 év.
34. Márk 336.	
35. I. Gyula 337—352.	II. Konstantin császár Galliában (337—340) Konstans császár Italiában (337—350). Konstantius császár kel. (337—350).
36. Liberius 352—366. (II. Bódog. 355—365 némelyektől ellen-másoktól törvény. pápának és egyuttal Liberius helyettesének számítatik).	Konstantius a római birodalom egyeduralkodója 350—361. Hithagyó Julian 361—363. Jovian 363.

Krisztus egyházát érdeklő nevezetes események.

A manichaeusi tévtan föllépése 270 körül.

Tizedik üldözés 303, megszakasztásokkal 10 éven át folytatva.

Konstantin győzelme Maxentius fölött 312 e. Konstantin győzelme Licinuson 323. Arius eretneksége 318 év.
Az első közzsinat Nicaeábnn 325 év.
Konstántinápoly uj főváros alapítása 330 év.

A szárdikai híres zsinat (347, mások szerént 344 év).

Szent Antal Egyiptomban, a szerzetesek atyja † 356.

Római pápak.	Császárok.	
37. I. Sz. Damáz 363—384.	I. Valentinian császár nyugaton (364—375) és öccse Valens császár keleten (364—378). Gratian (375—383) testvére II. Valentinián császár nyugaton (375—392) I. n. Theodóz császár keleten 379—394.	
38. Sziriczius 384—398.	I. N. Theodóz a római birodalom egyeduralkodója 394—395.	
	Keletrómai császár.	Nyugatrómai császár.
39. I. Sz. Anásztáz 398—401.	Arkád 395—408.	Honór 395—423.
40. I. Incze 402—417.	II. Theodóz, az ifjabbik 408—450.	
41. Zosimus 417—418.		
42. I. Bonifácz 418—422.		III. Valentinian 425—455.
43. I. Czelesztin 422—432.		
44. III. Sixtus (Xystus) 432—440.		
45. I. n. Leo 440—461.	Marczián 450—457.	Avitus 455—456 év.
46. Hilarus 461—468.	I. Leo 457—474.	Majorianus 456—461.
47. Szimpliczius 468—483.	II. Leo (474 év) és atyja Zeno (474—491 év).	Severus 461—465. Anthemius 467—572.
48. III. (helyesebben II.) Bódog 483—492.	I. Anásztáz 491—518.	Olybrius 472. Glycerius 473. Nepos 474.

Krisztus egyházát érdeklő nevezetes események.

Szent Hilár poitiersi p. † 367. Nagy sz. Athanáz † 373. Nagy szent Vazul † 379.
Szyriai szent Efrem † 373 vagy 379.
Második közzsinat Konstántinápolyban 381 év.
Nazianzi sz. Gergely † 389. Nysszai sz. Gergely † 394.

A római birodalomnak keleti — (byzanti) és nyugatira oszlása.

Szent Ambrus † 397. Sz. Epiphanius † 403. Aranyszáju szent János † 407.

Szent Jeromos † 420. Szent Ágoston † 430. Nestorius eretneksége 428 év.
Harmadik közzsinat Ephezusban 431 év.

Eutyches eretneksége (monophysitismus) 448.
Negyedik közzsinat Chalcedonban 451 év.
Szent Szeverin a kereszténységet Norikumbau terjeszti 451—484 év.
A nyugatrómai vagy nyugati császárság lerontása a bárbárok által 476 év.

Római pápák.	Császárok.
	Romulus Augustulus utolsó cs. nyugatrómai 475—476.
49. I. Geláz 492—496.	
50. II. Anasztáz 496—498.	
51. Szymmachus 498—514.	
52. Hormisdas 514—523.	Jusztin 518—527.
53. I. János 523—526.	
54. IV. (igazabban III.) Bódog 526—530.	Jusztinián 527—565, (mások szerént 566-ig).
55. II. Bonifácz 530—532.	
56. II. János 532—535.	
58. Szilvér 536—540 (537 óta erőszakkal elüzetett).	
59. Vigilius 540—555.	
60. I. Pelagius 555—560.	
61. III. János 560—573.	II. Jusztin 565—578 év.
62. I. Benedek 574—578.	
63. II. Pelagius 578—590.	II. Tibér 578—582.
64. I. n. sz. Gerg. 590—604.	Móricz. 582—602.
65. Szabinián. 604—606.	Phokasz 602—610.
66. III. Bonifácz 607.	
67. IV. Bonifácz 608—615.	Heraklius 610—641.
68. Deusdedit 615—618.	
69. V. Bonifácz 619—625.	
70. I. Honór 625—638.	
71. Szeverin 638—640.	
72. IV. János 640—642.	III. Konstantin 641, s utána Flavius.
73. I. Theodor 642—649.	
74. I. sz. Márton 649—655.	Herakleonas hasonlag 641.
75. I. Jenő 655—657.	II. Konstans 641—668.
76. Vitalianus 657—672.	IV. Konstantin (Pogonatus) 668—685.
77. Adeodatus 672—676.	
78. I. Donus 676—678.	
79. Sz. Ágatho 678—681.	
80. II. Leo 682—683.	
81. II. Benedek 683—685.	
82. V. János 685—686.	II. Jusztinian. 685—698.

Krisztus egyházát érdeklő nevezetes események.

Francziaország Khlodvig király alatt kereszténynyé lesz 496 év.
A hires zsinat Orauge (Arausio) városában Francziaországban 529 év.
Szent Benedek szerzetét megalapitja 530 év.

Az ötödik közzsinat Konstántinápolyban (e helyütt második) 553 év.
A longobard birodalom alapítása Itáliában 568, mely nem sokára kereszténynyé lesz.

Szent Ágoston, Anglia apostola 595—604. Anglia megtérésének előhaladása a 7 század folytán.

Muhamed Arábiában 610—632.

A monotheleta eretnekség kezdete 622.
Szevillai Izidor egyháztanitó † 636.
Az muhamedánok Jeruzsálemot (637) Palaestinával, Antiochiát (638) Sziriával, és Alexandriát (640) Egyiptommal uralmuk alá hajtják.
A lateráni hires zsinat Rómában 649 év.

Hatodik közzsinat Konstántinápolyban (e helyütt harmadik) 680 év.

Római pápák.	C s á s z á -
83. Konon 686—687.	
84. I.Sz.Szergius687—701.	Leontius 695—698.
85. VI. János 701—705.	
86. VII. János 705—707.	III. Tibér 698—705.
87. Sziszinnius 708.	II. Jusztinian, ujolag császár 705—711.
88. Konstantin 708—715.	Philippicus Bardanes 711—713. II.Anásztáz 713—716. III. Theodóz 716—717.
89. II.Sz.Gergely715—731.	
90. III. Gergely 731—741.	III. Leo (Isaurus) 717—741.
91. Sz. Zakariás 741—752. (II. István csupán csak megválasztott pápa lévén, minthogy választása után 3 napra meghalt, jobb őt a pápák közől kihagyni).	V. Konstantin(Kopronymus). 741—775 év.
92. II.(III.)István752—757.	
93. I. szent Pál 757—767. (II.Konstantin767—768 ugy tolakodott a pápai székre).	
94. III.(IV.)István768—772.	IV. Leo 775—780.
95. I. Adorján 772—795.	VI. Konstantin 780—797.
96. III. sz. Leo 796—815.	Izene császárné 797—802.
	Nyugati császárok.
97. IV. (V.) Istv. 816—817.	Nagy Károly 800—814.
98. I. sz. Paskál 817—824.	I. Lajos (a jámbor) 814—840.
99. II. Jenő 824—827.	
100. Bálint 827.	
101. IV. Gergely 827—844.	I. Lothár. 840—855.
102. II. Szergius 827—847.	
103. IV. Leo 847—855.	

r o k.	Krisztus egyházát érdeklő font. események.
	Az ugynevezett trullai zsinat 692 e. (tartatott Konstántinápolyban, a görög-egyházra nézve nagyon fontos).
	A képtisztelet miatti viszály kitörése 726 e. (Képrontó eretnekség). A tiszteletre méltó Beda Angliában † 735. Németország megtéritése sz. Bonifácz, a németek apostola által 718—755.
	Az egyházi birodalom alapítása 755. Hetedik közzsinat Nicaeában (e helyütt második) 787. A császárság visszaállítása nyugaton a pápa által. Nagy Károly megkoronáztatása 800.
Keleti császárck. I. Nicephor. 802—811. Stauraz. 811. I. Mihály 811—813. (Örmény) V. Leo 813—820. II. Mihály 820—829. Theofil 829—842. III. Mihály 842—867, anyja Theodora alatt 842—855.	A frank nagybirodalomnak a 843-diki verdüni egyezvény által frank- és német birodalomra osztása.

Római pápák.	Császá-
	Nyugaton.
104. III. Benedek 855—858.	II. Lajos 855—875.
105. I. Sz. Miklós 858—867.	
106. II. Adorján 867—872.	
107. VIII. János 872—882.	II. Károly (kopasz) 875—877.
108. I. Marinus 882—884 (a későbbiek által Mártonnak neveztetik és II. Mártonnak számíttatik).	III. Károly (vastag) 880—887.
109. III. Adorján 884—885.	
110. V. (VI.) Istv. 885—891.	
111. Formosus 891—896.	Gvido 891—894. Lambert 894—896.
112. VI. Bonifácz 896 (némelyek bitorló ellenpápának tekintik).	
113. VI. (VII.) Istv. 896—897.	Arnulf 896—899.
114. Román 897.	
115. II. Theodór 897—898.	
116. IX. János 898—900.	
117. IV. Benedek 900—903.	III. (IV.) Lajos 900—915.
118. V. Leo 903.	
119. Kristóf 903—904.	
120. III. Szergius 904—911.	
121. III. Anasztáz. 911—913.	
122. Lando 913—914.	
123. X. János 914—928.	Berengár 916—924.
124. VI. Leo 928—929.	
125. VII. (VIII.) István 929—931.	
126. XI. János 931—936.	
127. VII. Leo 936—939.	

r o k.	Krisztus egyházát érdeklő font. események.
Keleten.	
	Szent Ansgár az északi birodalom apostola, 827—865.
	Photius konstántinápolyi patriárka 869.
I. Vazul (maczedoniai) 867—886.	Nyolczadik közzsinat Konstántinápolyban (e helyütt negyedik) 869.
	A görög szakadály kitörése a konstántinápolyi álzsinaton Photius alatt 879.
	A slávoknak Morva- és Csehországban megtéritése szent Cyrill és Methód által 862—892.
VI. Leo (a bölcsész) 886—911.	
Sándor 911—912. VII. (VIII.) Konstantin 912—959.	A clugnyi hires zárda alapítása Burgundban 910.

Római pápák.	C s á s z á -
	Nyugaton.
128. VIII. (IX.) István 939—942.	
129. II. Marinus 942—946 (mások Mártonnak nevezik és III. Mártonnak számítják).	
130. II. Agapít 946—955.	
131. XII. János 955—964; ennek oldalpápája VIII. Leo 963—965.	I. n. Otto 962—973.
132. V. Benedek 964—965.	
133. XIII. János 965—972.	
134. VI. Benedek 972—973.	
135. II. Donus 973—974.	
136. VII. Benedek 974—983.	
137. XIV. János 983—985. (VII. Bonifácz 984—985, ugy látszik nem volt törvényes pápa, szintugy a bitorló sem, kit némelyek XV. Jánosnak számítanak).	
138. XV. (XVI) János 985—996.	
139. V. Gergely 996—999. XVI (XVII.) János 997—998. (ellenpápa).	III. Otto 996—1002.
140. II. Szilveszter. 998—1003.	
141. XVII (XVIII) János 1003.	
142. XVIII. (XIX.) János 1003—1009.	
143. IV. Szergius 1009—1012.	
144. VIII. Benedek 1012—1024.	II. Sz. Henrik 1014—1024.

r o k.	Krisztus egyházát érdeklő nevez. események.
Keleten.	
	Sz. Venczel, Csehország herczege, † 936.
I. Román. 959—963. Nicephorus Phokas 963—969. I. János (Tzimisces) 969—976.	A slav törzsek első megtérése északi Németországban 950 körűl és később. Lengyelország kereszténynyé lesz 965.
II. Vazul 976—1025 és VIII. Konstantin (IX.) 976—1028.	
	Az oroszok a kereszténységet Konstántinápolyból átkapják 988. Szent Béla (Adalbertus) prágai püspök, † 997. Magyarország szent István király által megtéríttetik. 1000 év.
II. Román 1028—1034.	

Római pápák.	Császá-
	Nyugaton.
145. XIX. (XX.) János 1024—1033.	II. Konrád 1027—1039.
146. IX. Benedek 1033—1045.	
147. VI. Gergely 1045—1046.	III. Henrik 1046—1056.
148. II. Kelemen 1046—1047.	
149. II. Damáz 1048.	
150. IX. Sz. Leo 1048—1054.	
151. II. Viktor 1054—1057.	
152. IX. (X.) István 1057—1058 év. (X. Benedek törvénytelen pápa ámbár némelyek őt törvényesnek tartják, s azok közé számítják).	
153. II. Miklós 1058—1061.	
154. II. Sándor 1061—1073. II. Honór, ellenpápa 1061—1064.	
155. VII. Szent Gergely 1073 1085. III. Kelmen, ellenpápa 1080—1100.	IV. Henrik az ellenpápa által császárnak koronázva 1084, † 1106.
156. III. Viktor 1086—1087.	
157. II. Orbán 1088—1099.	
158. II. Paskális 1099—1118.	V. Henrik 1111—1125.
159. II. Geláz 1118—1119.	
160. II. Kaliszt (Calixtus) 1119—1124.	
161. II. Honór 1124—1130.	II. Lothár 1133—1137.
162. II. Incze 1130—1143. II. Anaklét II. ellenpápa 1130—1139.	
163. II. Czelesztin 1143—1144.	

r o k.	Krisztus egyházát érdeklő nevez. események.
Keleten.	
IV. Mihály 1034—1041.	
V. Mihály 1041—1042.	
IX. (X) Konstantin (Monomachus) 1042—1054.	
Theodóra császárné 1054—1056.	
VI. Mihály (Stratiotikus 1056—1057.	
Komnen Izsák 1057—1059.	
X. (XI.) Konstantin Dukas 1059—1067.	
III. Román 1067—1071.	Damiani szent Péter egyháztanító † 1072.
VII. Mihály (Michael Dukas) 1071—1078.	
Nicephorus Bryennus 1078.	
Botaniates ellencsászár 1078—1081.	
I. Komnen Elek 1081 1118.	A keresztes hadjáratok kezdete 1096. Sz. Anzelm canterburyi érsek, egyháztanító † 1109.
II. Komnen János 1118—1143.	A beigtatási viszálynak a vormszi közparancs általi befejezése 1122. — Kilenczedik közzsinat (első laterani) Rómában 1123. Tizedik közzsinat (2-ik lat.) 1139.
Komnen Manó 1143—1180.	Sz. Bernárd Clairvxaux-i apát, egyháztanító † 1153.

Római pápák.	C s á s z á -
	Nyugaton.
164. II. Luczius 1144—1145.	
165. III. Jenő 1145—1153.	
166. IV. Anasztáz 1153—1154.	
167. IV. Adorján 1154—1159.	I. (rőtszakállu) Frigyes 1155—1190.
168. III. Sándor 1159—1181.	
169. III. Luczius 1181—1185.	
170. III. Orbán 1185—1187.	
171. VIII. Gergely 1187.	
172. III. Kelemen 1187—1191.	
173. III. Czelesztin 1191—1198.	VII. Henrik 1191—1197.
174. III. Incze 1198—1216.	IV. Otto 1209—1212.
175. III. Honór 1216—1227.	II. Frigyes, 1220 császárnak koronázva, 1245 letéve, 1250 meghalt.
176. IX. Gergely 1227—1241.	
177. IV. Czelesztin 1241.	
178. IV. Incze 1243—1254.	
17 . IV. Sándor 1254—1261.	
180. IV. Orbán 1261—1264.	
181. IV. Kelemen 1265—1268.	
182. X. Gergely 1271—1276.	
183. V. Incze 1276.	
184. V. Adorján 1276.	
185. XX. (XXI.) János 1277.	

r o k.	Krisztus egyházát érdeklő nevez. események.
Keleten.	
	A valdensi eretnekség Francziaországban 1170 óta.
	Tizenegyedik közzsinat (3-ik laterani) 1179.
II. Komnen Elek 1180—1183.	
Andronik Komnen 1183—1185.	
Angyal Izsák 1185—1195.	
III. Dukas Elek 1195—1203.	Az albigai eretnekség Délfrancziaországban 1200 év körül.
Angyal Izsák ismét és IV. Elek 1203—1204.	Konstántinápoly elfoglalása a keresztesek (latinok) által 1203. A latin császárság Konstántinápolyban 1204—1261.
Dukas Elek 1204.	
I. Laskaris Tódor, görög császár Nicaeában 1204—1222.	Tizenkettődik közzsinat (4-ik lateráni) 1215.
	Szent Domonkos † 1221 és szent Ferencz † 1226, a domonkosi és ferenczi szerzeteket alapítják.
III. János 1222—1225.	Tizenharmadik közzsinat (1-ő lyoni) 1245.
II. Laskaris Tódor 1255—1259.	
IV. Laskaris János 1259.	Habsburgi Rudolf német király 1273—1291 az egyházban és országban a békét helyre állitja.
VIII. Palaeologus Mihály 1258—1261, Nicaeában, azután ismét Konstántinápolyban egész haláláig 1282.	Tizennegyedik (2-ik lyoni) közzsinat 1274.
	Aquinoi szent Tamás † 1274 és Bonaventura † 1274 nagy egyháztanítók.

Római pápák.	Császá-
	Nyugaton.
186. III. Miklós 1277—1280.	
187. IV. Márton 1281—1285.	
188. IV. Honór 1285—1287.	
189. IV. Miklós 1288—1292.	
190. V. Sz. Czelesztin 1294 (4 hónap után a pápai méltóságot önkényt letette).	
191. VIII. Bonifácz 1294—1303.	
192. XI. Benedek 1303—1304.	
193. V. Kelemen 1305—1314.	VII. Henrik 1312—1313.
194. XXI. (XXII.) János 1316—1334.	
V. Miklós ellenpápa 1328—1330.	Bajor Lajos ezen ellenpápa által császárnak koronázva 1328, † 1347.
195. XII. Bened. 1334—1342	
196. VI. Kelemen 1342—1352.	
197. VI. Incze 1352—1362.	IV. Károly 1355—1378.
198. V. Orbán 1362—1370.	
199. XI. Gergely 1370—1378.	

r o k.	Krisztus egyházát érdeklő nevez. események.
Keleten. II. Palaelog Andronik 1283—1328.	
	A keresztes hadjáratok vége, az utolsó erős helynek Palaesztinában (Szent Jean d'Acre) elvesztése 1291.
	Az első jubileum 1300 év.
	A pápai szék Avignonban 1308—1378.
	Tizenötödik közzsinat Viennében, Francziaországban 1311—1312.
	A templomlovagok (templarius) vitéz rendének eltörlése 1312.
III. Palaelog Andronik 1328—1341.	
V. Palaelog János 1341—1391, azonban 1347—1355. Kantakuczen János által a trónról leszorittartott.	
	Vikleff (1360—1384) Angliában tévtanát hirdeti.
	A nyugati szakadály kezdete.

Római pápák.			Császárok.
			Keleten.
200. VI. Orban 1378—1389 Rómában. 201. XI. Bonifácz 1389—1404 Rómában. 202. VII. Incze 1404—1406 Rómában.	VII. Kelemen pápa 1378—1394 Avignonban, ő utána XIII. Benedek 1394 óta, szintén Avignonban.		II. Palaeolog Manó 1391—1419.
203. XII. Benedek 1406 óta (Eleinte Rómában, azután Riminiben) 1415 leköszönt.	XIII. Benedek ellenpápa Avignonban, 1415 letétett.	Mellette V. Sándor 1409—1410, (Pizában választatott, később Rómában élt).	
204. . .	. . . .	XXIII. János 1410—1415 letétett.	

Krisztus egyházát érdeklő nevezetes események.

A pizai zsinat 1409.

A husziták eretneksége Csehországban 1412 év óta.

Kosztniczi zsinat 1414—1418.

A nyugati szakadály vége a kosztniczi zsinat álta 1415.

Római pápák.	Császárok.
205. V. Márton 1417—1431.	VI. Palaeolog János, keleti császár 1419—1448.
206. IV. Jenő 1431—1447. Savoy Amadé herczeg V. Bódog név alatt ellenpápának nevezi magát 1439—1448.	XI. Palaeolog Konstantin, keleti cs. 1448—1453.
207. V. Miklós 1440—1455.	III. Frigyes 1452—1493 nyugati császár.
208. III. Kaliszt (Calixtus) 1455—1458.	
209. II. Pius 1458—1464.	
210. II. Pál 1464—1471.	
211. IV. Sixtus 1471—1484.	
212. VIII. Incze 1484—1492.	
213. VI. Sándor 1492—1503.	
214. III. Pius 1503.	
215. II. Gyula 1503—1513.	I. Miksa 1508—1519 (megválasztott római császár).
216. X. Leo 1513—1521.	V. Károly 1520—1556 (megválasztott római császár).
217. VI. Adorján 1522—1523.	
218. VII. Kelemen 1523—1534.	
219. III. Pál 1534—1549.	
220. III. Gyula 1550—1555.	
221. II. Marczell. 1555.	
222. IV. Pál 1555—1565.	I. Ferdinánd 1558—1564 (választott római császár).
223. IV. Pius 1559—1565.	

Krisztus egyházát érdeklő nevezetes események.

A bázeli zsinat (1431—1443) lassankint szakadályos gyülekezetté fajul.
A florenczi közzsinat 1438—1439, mint a szakadár görögöknek a kathol. egyházzal kibékitésére tett utolsó kisérlet.

A törökök Konstántinápolyt meghódítván a görög császárságnak véget vetnek 1453.

A könyvnyomdászat föltalálása 1460.

Amerika felfödözése és első megtérése 1492.

Az ötödik lateráni közzsinat 1511—1516.

Luther M. nyilvános föllépése a kath. egyház ellen 1517.
Zvingli U. föllépése a kath. egyház ellen Svajczban 1518.
A parasztháboru Németországban 1525.
A törökök előnyomulása Magyarországon át egész Bécsig, 1529 visszaveretnek.
Az augsburgi vallástétel eredete 1531. Zvingli † 1531.

Szent Ignácz a jesuiták rendjét alapítja 1540.
Xav. szent Ferencz, India (Ceylon és Japan apostola), 1542—1552.
A trienti közzsinat 1545—1563.
Luther M. halála 1546. A schmalkaldi (vallási) háboru Németországban 1546.

Kalvin föllépése a kath. egyház ellen 1536—1564.
Istenes sz. János † 1550, az irgalmas szerzet alapítója.
Az ugy nevezett augsburgi béke 1555.
Loyola szent Ignácz † 1556.

Római pápák.	Császárok.
224. V. Sz. Pius 1566—1572.	
225. XIII. Gergely 1572—1585.	II. Rudolf 1576—1612.
226. V. Sixtus 1585—1590.	
227. VI. Orbán 1590.	
228. XIV. Gergely 1590—1591.	
229. IX. Incze 1591.	
230. VIII. Kelemen 1592—1605.	
231. XI. Leo 1605.	
232. V. Pál 1605—1621.	
234. VIII. Orbán 1623—1644.	
235. X. Incze 1644—1655.	Mátyás 1612—1619.
236. VII. Sándor 1655—1667.	II. Ferdinánd 1619—1637. III. Ferdinánd 1637—1657.
237. IX. Kelemen 1667—1669.	I. Lipót 1658—1705.
238. X. Kelemen 1670—1676.	
239. XI. Incze 1676—1689.	
240. VIII. Sándor 1689—1691.	
241. XII. Incze 1691—1700.	
242. XI. Kelemen 1700—1721.	I. József 1705—1711.
	VI. Károly 1711—1740.
243. XIII. Incze 1721—1724.	
245. XII. Kelemen 1730—1740.	

Krisztus egyházát érdeklő nevezetes események.

A törökök tengeri ereje a lepantói tengeri csatában V. Pius pápa alatt 1571 megtöretett.
A javitott (Gergelyféle) naptár behozatala XIII. Gergely p. bullája által 1582.
A kereszténység Chinában 1582 óta.
Sz. Therezia († 1582) a karmeliták rendjét reformálja.
Borromaei sz. Károly, milánói érsek, † 1584.

Nerei szent Fülöp az oratorianusok egyesületének (Congregatio Oratorii) alapítója † 1595.
A harminczéves háboru Németországban 1618—1648.
Szal. sz. Ferencz genfi püspök 1602—1622 †; a szaleziták rendjének alapítója.
A harminczéves háboru befejezése a vestfáliai béke által 1648.
Paulai sz. Vincze († 1660) a lazaristák és irgalmas nének rendjét alapítja.
A moszkvai görög patriárka függetlenné lesz a konstántinápolyi görög patriárkától.
A franczia papság nyilatkozata (gallikanismus) 1682.
Bécs ujabb fölszabadítása a törökök erőszakos előnyomulása alól 1683, és köv. év.
Magyarország fölszabadítása a török járom alól német és osztrák hadseregek által.

A kormányzó zsinat behelyezése Péter czár által Sz. Pétervárott 1721.

Római pápák.	Császárok.
246. XIV. Benedek 1740—1758.	VII. Károly 1742—1745.
247. XIII. Kelemen 1758—1769.	I. Ferencz 1745—1765.
248. XIV. Kelemen 1769—1774.	II. József 1765—1790.
249. VI. Pius 1775—1799.	II. Lipót 1790—1792. II. Ferencz 1792—1806.
250. VII. Pius 1800—1829.	Ugyan az I. Ferencz név alatt (1804) Ausztria örökös császárának nyilvánitja magát († 1835).
251. XII. Leo 1823—1829.	
252. VIII. Pius 1829—1830.	
253. XVI. Gergely 1831—1846.	I. Ferdinánd austriai császár 1835—1848.
254. IX. Pius 1846 óta.	I. Ferencz-József ausztriai császár.

Jegyzet. Ha mások, (p. Sandini után Ritter B.) IX. Piusig 257 pápát számítanak, némelyek szinte 259, ezen különbség abból ered, hogy némely pápák számítására nézve eltérő véleményben vannak, igy p. Anaklét pápára nézve (l. f. a tábl. 3. és 4. sz.) II. Bódogra (36. sz.), II. Istvánra (91. sz.), XV. Jánosra (137. sz.) X. Benedek (152. sz.) és V. Sándorra nézve (203. sz.). Amint már most ezeket, vagy közölök némelyeket a szerzők a pápák közé sorozzák és számítják, amire minden egyesnél mellettes és ellenes okok vannak, végre a pápák összes számában különbség támad.

Krisztus egyházát érdeklő nevezetes események.

A febronianismus föllépése Németországban 1763.
A jesuita rend eltörlése 1773.
A pisztojai elhirült zsinat Toskánában 1786.
Liguori sz. Alfonz-Mária † 1787, a redemtoristák alapítója.
A franczia forradalom kitörése 1789. A pápát fogva Francziaországba viszik 1798.
A római császárság bukása Németországban 1806.
A pápa ismét fogva vitetik Francziaországba 1809.
A pápa visszatérése az egyházi birodalomba 1814.
A jesuitarend visszaállitatik 1814.

A vegyesházasságok miatti viszály, Kelemen Ágost kölni érsek elfogatása 1837.
A német püspökök gyülekezete Vürzburgban 1848.
Az ausztriai püspökök gyülekezete Bécsben 1849.
A szüz Mária szeplőtelen fogantatása hitczikkének ünnepélyes kihirdetese 1854.
IX. Pius és I. Ferencz József császár közötti egyezmny 1855.

Nyomatott a Mechitharistáknál Bécsben.

KRISZTUS EGYHÁZÁNAK
TÖRTÉNELME.

Hittankönyvűl

a felsőbb gymnasium számára

irta

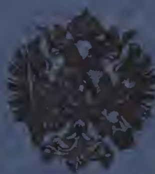
Dr. Feszler József,

császári királyi udvari kaplány s a bécsi egyetemnél az egyház-történelem tanára.

Fordítá

Szabó Imre,

felső-iszkázi plebános, alesperes és szentszéki ülnök.

Ára borítékba fűzve 1 for. 4 ujkr.

Bécsben.

A cs. kir. iskolakönyvek kiadásában

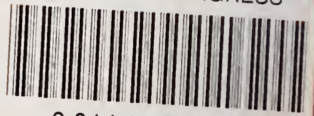
1860.

Nyomatott a Mechitharistáknál Bécsben.

145

LIBRARY OF CONGRESS
0 014 022 967 2
